This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

~~P Nath 387.3~~ KF 717

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

HENRY WARE WALES, M.D.

Class of 1838

FOR BOOKS OF INTEREST TO THE
SANSKRIT DEPARTMENT

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

I.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

VAN

DR. W. R. BARON VAN HOËVELL,

VOORTGEZET ONDER REDACTIE VAN

EENE VEREENIGING VAN STAATSLIEDEN EN GELETTERDEN.

NIEUWE SERIE.

DERDE JAARGANG.

EERSTE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.
1874.

~~P Noth 307.3~~

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY
Wales fund

INHOUD.

Januari-aflevering.

bladz.

Een Dajaksch dorp op Borneo's Westkust, door den heer W. H. SENN VAN BASEL 1

Over land en zee (vervolg en slot), door Dr. GREINER . . 16

Twee rechtmatige eischen, door DR. T. C. L. WIJNMALEN . 44

De Indische bedevaartgangers 55

Boekaankondiging. — Banda en zijne bewoners, door Mr. Herman Otto van der Linden. Opgedragen aan Z. Ex. den Minister van koloniën. Te Dordrecht, bij Blussé en van Braam. 1873. 68

Aardrijkskundige beschrijving van Java, benevens een kort overzicht van het bestuur en de instellingen op dat eiland, door J. E. van der Wijk, oud-hoofdonderwijzer in Nederlandsch-Indië. Tweede, verbeterde en vermeerderde druk. Met eene kaart. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon. 1874. 72

Varia. — Een veteraan over den oorlog in Atjeh. — De ketjoepartijen in de Vorstenlanden. — De „militaire coterie" en generaal van Swieten. — Het op stomp kappen der koffieboomen 74

Februari-aflevering.

Javasche volksspelen en vermaken. — Angkloeng of Reog. Door den heer V. DE SERIÈRE 81

Vooruitgang, meer vooruitgang door volksonderwijs. . . . 128

bladz.
Een vorstelijk geschenk, door Dr. T. C. L. WIJNMALEN . . 137
Palembangsche schetsen. Een dag bij de wilden. Door den heer A. W. P. VERKERK PISTORIUS 150
Varia — On parlera de sa gloire. 161

Maart-aflevering.

Javasche volksspelen en vermaken. De Ankloeng of Réog (vervolg en slot van de januari-aflevering), door den heer V. DE SERIÈRE 165
Het Maleische vorstenhuis op Borneo's Westkust, door den heer W. H. SENN VAN BASEL 190
Een overlandreis naar Indië in 1781, door den heer LEUPE. 202
De „kleine man" op Java 219
Boekaankondiging. — Reizen in den Oost-Indischen Archipel, door Prof. Albert S. Bickmore. Uit het Engelsch vertaald en met aanteekeningen voorzien door Dr. J. J. de Hollander, hoogleeraar aan de Koninklijke militaire Akademie te Breda. Twee deelen. Schiedam, H. A. M. Roelants 230
De eerste expeditie tegen Atjeh. Eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis, door A. J. A. Gerlach, gepensioneerd kolonel der artillerie. Met twee schetsen. Arnhem, D. A. Thieme. 237
Varia. — De paarden achter den wagen. — Een leege kraton en een leeg hoofd. — Toestand der klapperkultuur op Java 244

April-aflevering.

Geschiedkundige en maatschappelijke beschrijving van het eiland Bawean, door den heer J. A. B. WISELIUS . . . 249
Een nieuw bezwaar tegen ontginningen op Java, door den heer G. H. VAN SOEST 279
Mina Kruseman en haar roman, door den heer F. SMIT KLEINE. 295

bladz.
Iets over de assistent-residentie Blitar, door den heer P. C. HUIJSER 319
Varia. — Het rechtstreeksch Nederlandsch beheer in Atjeh. — Uit het hoofdkwartier te Atjeh. — De wijziging van het octrooi der Javasche Bank (verhouding van papier tot den voorraad edel metaal, — Dr. Greiner's „Herinneringen" in een netten bundel 324

Mei-aflevering.

Nederland en het Rijk van Atchin 337
Een Chineesche nederzetting op Borneo's Westkust, door den heer W. H. SENN VAN BASEL 382
Een deportatie-oord voor brutale dieven en ketjoegangers, door den heer A. W. VAN WALES 393
Boekaankondiging. — Nederlandsch Oost-Indie. Door A. J. A. Gerlach, commandeur, officier en ridder van verscheidene orden, oud-kolonel der artillerie. 's Gravenhage, Joh. Ykema. 1874 398
Varia. — Het feest der vijf-en-twintigjarige regeering van koning Willem III. — Mededeelingen uit Atjeh. — Het zwaard van Damocles op de drukpers in Nederlandsch Indië. — Double, double toil en trouble met de landrente in de Preanger Regentschappen. — Een edict van Daendels. — Onderhoud van groote wegen voor landsrekening. 401

Juni-aflevering.

Geschiedkundige en maatschappelijke beschrijving van het eiland Bawean, door den heer J. A. B. WISELIUS (vervolg en slot van de april-aflevering) 417
Het algemeen beheer der Buitenbezittingen 448

bladz.
Nieuwe denkbeelden omtrent de gouvernements-koffiekultuur op Java 460
Eene stem van niet verdachte zijde over de koloniale staatkunde, door Dr. T. C. L. WIJNMALEN 481
Necrologie. — Dr. W. Bosch, door den heer. G. H. VAN SOEST. 490
Varia. — Wat zal Nederland voor generaal van Swieten doen? 496

EEN DAJAKSCH DORP OP BORNEO'S WESTKUST.

Wanneer men een vermoeienden watertocht in een open djelor,[1]) omringd van beddegoed, eetwaren, kookgereedschap enz., voorwerpen welke een controleur steeds op zijn tournées moet medenemen, of een nog afmattender voetreis van drie tot vier uren over slechte Dajaksche voetpaden heeft afgelegd, dan is er op dat oogenblik niets aangenamer dan het vreemde, voor den nieuweling onverklaarbare geluid, een gejoel of gegons, te hooren dat de nabijheid van een Dajaksch dorp te kennen geeft.

De zon staat reeds hoog aan den hemel en doet ons haar stralen goed gevoelen. De Dajak heeft zijn veldarbeid reeds gestaakt en zich in zijn pondak[2]) teruggetrokken. Onder het dichtste groen, daar waar het altijd koel blijft, heeft zich de boschbewoner verborgen. Alles zwijgt, alles is onbewegelijk onder de drukkende warmte van de middagzon[3]). Wij zijn de eenige wezens die zich niet aan den algemeenen regel onderwerpen.

Het zal even wel niet lang meer duren of wij smaken de zoete rust na den vermoeienden tocht.

---

[1]) Een djelor is een uit een boomstam vervaardigd vaartuig, zonder kiel en niet opgeboeid. De meestgewilde zijn die welke uit de navolgende houtsoorten vervaardigd zijn als : blian, merbau, penjau risa.

[2]) Een pondak is een luchtig tijdelijk verblijf van den Dajak, dat hij zich op zijn rijstvelden bouwt.

[3]) Van 12 ure middags tot 4 ure in den namiddag is de temperatuur op Borneo's Westkust gewoonlijk tusschen de 94° en 96° Fahrenheit.

De laatste ladangs [1]) of bawas [2]) hebben wij reeds achter ons en zijn een uitgestrekten lommerrijke tembawang [3]) ingetreden. Uit het onverklaarbare gejoel beginnen we reeds duidelijk het stampen van de rijst te onderscheiden. Met een zekere cadence door verscheidene personen uitgevoerd, klinkt het in de verte niet onwelluidend. Hanengekraai en hondengeblaf treffen ons oor later en eindelijk bewijst het ontevreden geknor van een varken, dat wij door onze nadering uit zijn dolce far niente hebben gewekt, dat wij ons doel bijna bereikt hebben.

Een boomstam, die de plaats van het voetpad inneemt, een paar groote steenen, en wij staan voor een heldere, snelvlietende, nog geen drie voet diepe beek, aan welks overkant het Dajaksch dorp gelegen is.

Is het op Java dikwijls een waar genot zijn oog te doen rusten op een dessa, half verscholen onder het lommer van pisang en klapperboom en omgeven door frissche levendige hagen; mag ook een Maleische kampong op Sumatra iets bekoorlijks hebben, een Dajaksch dorp op Borneo's Westkust heeft niets waaraan zich het oog kan verkwikken. Integendeel.

Boven een zwarte poel, waarin varkens, honden, kippen, ja zelfs kinderen in de volmaakste harmonie rondwentelen, verheft zich 2 tot 2½ meters boven den grond een gebouw waarvan het front gewoonlijk twee tot driemaal grooter is dan de diepte.

Het dak, met ènau (areng) bladeren bedekt, is sterk hellend en kan op verscheidene plaatsen opgelicht worden, welke gedeelten aan den achtergevel tot venster, aan den voorgevel tot uitgang dienen.

Tusschen voor- en achtergevel is bijna geen verschil. Alleen loopt het dak van den voorgevel meer door, ten einde tot slaapplaats te dienen van de kippen. Ook hebben vele Dajaksche woningen een onoverdekte gaanderij, pelantaran genoemd, aan de voorzijde van het gebouw. Versierselen of verw is nergens

---

[1]) Ladangs zijn de velden waarvan men het hout heeft weggekapt en verbrand en waarop men de rijst heeft gezaaid.

[2]) De ladang die, nadat daarvan de rijst geoogst is, omstreeks een jaar braak blijft liggen wordt bawas genoemd.

[3]) Een tembawang is een boomgaard, een verzameling van vruchtboomen.

aangebracht, doch alles is met een vuile grauwe kleur bedekt.

Onze komst heeft groote opschudding doen ontstaan. Het hoofd, door de vooruitgeloopen dragers van onze nadering verwittigd, heeft zich in allerijl in zijn kostuum gestoken en is ons te gemoet gesneld. Het rijststampen heeft opgehouden evenals elke andere bezigheid. Een ieder is te voorschijn gekomen om ons op te nemen en te beschouwen. Na ons de ruwe en zeep behoevende hand te hebben toegestoken, noodigt het hoofd ons uit om in zijn woning te komen en ons aldaar aan njioer moeda te verfrisschen. Alvorens dat vriendelijk aanbod aan te nemen, willen we eerst hun positie van naderbij beschouwen.

De algemeene benaming voor de hoofden van stammen of van onderdeelen van stammen is DOMONG, waarschijnlijk een verbastering van het Jav. Demang [1]). Zij worden onderscheiden in Tommengong, Mangkoe, Djaja, Nata, Ria enz. Zij hebben onbeperkt gezag over den stam aan welks hoofd zij staan, doch worden in gewichtige aangelegenheden door een raad van oudsten bijgestaan.

Zij zijn de tusschenpersonen van den vorst en den Dajak, brengen diens bevelen over en zorgen voor de nakoming er van. Zij zorgen voor de opbrengst van de hassil tanemon en andere door den vorst uitgeschreven heffingen. Zij zijn de personen tot wie men zich wenden moet ter erlanging van gronden voor landbouwondernemingen of ter ontginning van mijnen [2]). Zij hebben het recht van straffen, dat gewoonlijk bestaat in het opleggen van boeten. In zaken van overtreding is hooger beroep bij den vorst of diens apanagehouder mogelijk, waarvan evenwel zelden gebruik wordt gemaakt. In zaken ter erlanging van gronden is geen beroep mogelijk.

De Tommengong is de hoogste in rang, ofschoon er niet veel onderscheid te bespeuren valt. Hij alleen mag een boete van 8 reaal [3]) opleggen; de overige Domongs slechts van 4 reaal, als hoogste boete. Bij een vergadering van Domongs, wordt de

---

[1]) De Dajak kan geen twee naast elkaar geplaatste medeklinkers uitspreken ook niet een korte lettergreep: bijv. zal hij niet zeggen bras maar baras, niet bli maar bali, ook niet menang maar manang.

[2]) De Dajak geeft alleen gronden uit in bruikleen, niet in bezit. Bij de woeste gronden, die ik later hoop te behandelen, zal ik er in meer bijzonderheden op terugkomen.

[3]) De reaal gerekend op *f* 1.60.

Tommengong steeds de eereplaats aangewezen en bij feesten wordt hij boven alle anderen met de meeste onderscheiding behandeld.

Onder deze hoofden staan de eigenlijke kamponghoofden, Pesirah. Hun gezag is uiterst gering en kenmerkt zich alleen bij afwezigheid of ontstentenis van den Domong, in wiens plaats zij dan treden. Hun bevoegdheid om te straffen strekt zich echter niet verder uit dan tot het opleggen van een boete van ten hoogste 2 reaal. Zij zijn de rechterhand van de Domongs, die zij, bijgestaan door de mannelijke leden van de Lawang Agong, [1]) helpen in de uitvoering van de bevelen van den vorst. Van de uitspraak van den pesirah, in zaken van overtreding, is hooger beroep bij den Domong mogelijk. Het geven van gronden in bruikleen behoort niet tot hun bevoegdheid. Hoewel hoogst zeldzaam ziet men weleens pesirahs aan het hoofd van kleine stammen staan. Hun titel is dan gewoonlijk pesirah djaja.

Bij de Dessa-Dajaks, een stam in het rijk van Meliou, worden de pesirahs Kliwon of Petinggi genoemd.

Buiten en behalve deze hoofden, heeft iedere stam nog zijn legerhoofden met de titels Singa en Matjan.

Zij worden in tijden van oorlog of onrust gekozen uit de leden van den stam en voor hun leven benoemd. Alleen in oorlogstijd zijn ze van eenig gewicht, als wanneer zij een absolute macht hebben.

Invloed hebben zij niet. Hun heldendaden worden gewaardeerd en dikwijls bezongen, hun gesprekken zijn zeer geliefd en bij elke festiviteit worden zij tot het uitvoeren van een dans (menari) uitgenoodigd, waaraan zij steeds bereidwillig voldoen. Alleen de Singa kan tot Pesirah en zelfs tot Domong benoemd worden; doch het geval doet zich zelden voor, omdat de Domongs en Pesirahs tot de Lawang Agong behooren moeten, dat geen vereischte voor een Singa is en ook zelden voorkomt. Bij ontstentenis van een Domong of Pesirah treedt hij in diens plaats, doch nimmer ten nadeele van den Pesirah, op. De Matjan kan nimmer, zelfs niet tijdelijk, tot Domong of Pesirah benoemd worden.

De Dajak heeft veel achting voor zijn hoofden, die hij over het algemeen blindelings gehoorzaamt.

---

[1]) Over de Lawang Agong zie men beneden.

De vorst geeft als teeken dat hij de keuze van den stam goedkeurt, de Domongs en Pesirahs een kostuum. Het bestaat uit een rood, zwart of groen lakens buis met staande kraag, waarvan de kraag, mouwen en voorzijde bij de Domongs met goud galon van 2 duim breedte is afgezet. De gegoeden voegen hier dikwijls op eigen kosten een Chineesche zijden of een Boegineesche broek bij; andere houden ook wel de klassieke tjawat [1]).

Het hoofd is gedekt door een gebatikden hoofddoek of een setangan bandjar. Een kris of badei volmaakt het kostuum.

De Singa en Matjan hebben geen bijzonder kostuum.

Keeren wij tot onzen gastheer, die den titel van Nata heeft, terug en begeven wij ons naar zijn woning.

Een met inhakkingen voorzienen boomstam, onder een kleine helling tegen den zijkant van de woning geplaatst, fungeert voor trap. Een leuning is over het algemeen een ongekende luxe, hetgeen hier eveneens het geval is. Wij moeten, om niet te vallen, met handen en voeten den trap opklimmen. Voorwaar, geen fraai entrée, doch het schaadt volstrekt niet aan ons prestige.

Wij zijn de binnengaanderij ingetreden, waarin, vóór de deuren van de kamers, de vrouwen en kinderen zich geplaatst hebben ten einde ons eens ter dege op te nemen. De nieuwsgierigheid schijnt bij het zwakke gedeelte van deze natuurmenschen ook een heerschende trek te zijn. Zij zijn niet beschroomd, doch wanneer wij de jeugdige in hun gitzwarte schalksche oogen zagen, weken ze wel een weinig achter de meer oudere in jaren terug. Men ziet onder haar verscheidene schoone vrouwen. Haar weelderig zwart haar, de blankheid van de huid en het bloot bovenlijf met de welgevulde borsten zijn wel in staat om den vurigen jongeling een dwaasheid te doen begaan.

De binnengaanderij is het voornaamste gedeelte van de woning. Zij is het verblijf van de vreemdelingen en bezoekers. Beraadslagingen worden hier gehouden en feesten gevierd, die dikwijls tot het aanbreken van den dag duren en waar, ten gevolge van het overdadig gebruik van arak (chin), dikwijls de ergerlijkste tooneelen voorvallen. Het geliefkoosde menari, met begeleiding

---

[1]) Een tjawat is een katoenen of van boombast vervaardigde lap van omtreeks een vadem lang en twee palm breed, die door het kruis wordt gehaald, om het midden gewonden en van achter en van voren in een slip eindigt.

van de rebana (een soort van tamboerin) wordt hier mede uitgevoerd. In een woord, het is de plaats waar de Dajak zich, buiten zijn eigen vertrek, het meest ophoudt.

Over de halve diepte van deze gaanderij is een zoldering aangebracht, die hier en daar door bamboesen stijlen wordt gesteund en een groote verscheidenheid van zaken bevat: kunstig uitgesneden pagaaijen (pengajoe), rottan strikken om herten te vangen (djaring), een geliefkoosde bezigheid van den Dajak, trigei's [1]) bidei [2]) en andere matten, kapoea toebah, njiroe [3]) enz., allen met een dikke laag stof en roet bedekt. Soms grijnst u uit dien chaos een schedel tegen, dien zij vergeten hebben bij tijds te verbergen.

Eenige vuurhaarden zijn in deze gaanderij aangebracht, ten einde de bezoekers de gelegenheid te geven hun eten te bereiden, daar zulks niet geoorloofd is in de bijzondere vertrekken te doen, waar een ieder zijn eigen vuurhaard heeft. De vloer is van gespleten bamboe met rottan (gewoonlijk rottan pledas) aan elkaar verbonden.

Voor ons zijn een tal van nieuwe matten uitgespreid waarop rijst, eieren en kippen en jonge klappers zijn geplaatst opdat het ons aan niets zoude ontbreken.

Het is een gewoonte van den Dajak om ieder bezoeker een batak of tempoerong rijst en een ei te geven, hetgeen hij van elk huisgezin ontvangt. Van deze gewoonte maken de Maleiers dikwijls groot misbruik, vooral in tijden van schaarste van levensmiddelen. Men is niet genoodzaakt zulks aan te nemen, zooals dan ook door de controleurs nimmer wordt gedaan. Hetgeen men voor het gebruik noodig heeft, wordt er afgehouden en het overige teruggegeven, doch de gevers worden steeds rijkelijk door giften in tabak of zout schadeloos gesteld.

Op de gaanderij komen een tal van deuren uit, welke tot de vertrekken van de huisgezinnen voeren. Treden wij een van die vertrekken binnen. Links naast de deur is een vuurhaard, waarop drie steenen staan om het kookgerij te dragen. Eenige magere

---

[1]) Trigei is een korf van gespleten bamboe, die zij op den rug dragen met een band boven hun schedel en twee banden over de schouders.

[2]) Zijn matten vervaardigd van rottan en kapoea (geklopte schors van de kajoe terap).

[3]) Njiroe is een zeef van fijn gespleten bamboe.

spitsoorige honden hebben zich behachelijk in de warme asch neergevleid en laten zich uit hun zoeten slaap door ons niet storen. Boven den haard op een bamboeraam liggen stukken gerookt hertenvleesch, een zak met zout en andere door den rook zwart gekleurde eetwaren. De vloer is met vuile van bomban[1]) vervaardigde matten bedekt. Langs den muur hangen in rottan korven, borden en koppen van ruw aardewerk met schitterende kleuren, naast allerlei vischtuig en jachtgereedschappen. Spiegeltjes en kaken van wilde varkens zijn naast elkaar geplaatst, tegelijk met de mandou en het roestige pangeweer.

Op den vloer langs de wanden liggen de slaapmatjes met een rolkussen, welke met het muskieten gordijn (klamboe) van ongebleekt katoen (kain bladjoe) in vuilheid wedijveren. Alles is met een dikke laag stof bedekt. Tegenover de deur is het raam, dat ontstaat door het dak op te lichten. Daaronder staan de tampajans, de grootste rijkdom van den Dajak indien ze echt zijn; doch deze worden zelden meer aangetroffen.

Wij willen een blik naar buiten werpen. De kampong is op een hoogte gebouwd, van welks voet de heldere beek stroomt, die we bij onze aankomst hebben moeten doorwaden. Er heerscht daarin nu een groote bedrijvigheid. Jonge Dajaksche meisjes en vrouwen zijn bezig om de bamboesenkokers, welke dienen om drinkwater te bewaren, in die heldere beek te vullen. Zij zijn vrolijk en opgeruimd alsof hun leven evenals het beekje zorgeloos daarhenen vliet. Levendig is hun gesprek, waarvan wij zeker het onderwerp uitmaken, uit de blikken op te maken die zij nu en dan naar het venster, waarvoor wij staan, werpen. Een oud gerimpeld moedertje vermaant herhaaldelijk meer spoed te maken, doch haar woorden vinden weinig gehoor. Zij zouden zich zoo gaarne, evenals zij dat de bamboesenkokers doen, in den stroom dompelen; doch de adat staat niet toe dat de vrouwen zich boven strooms van de badplaats der mannen te water begeven. Haar plaats is beneden die der mannen. Het beekje, als over dat mannelijk geweld verstoord, vloeit knorrend en bruischend door de hier en daar verspreid liggende steenen om zich een oogenblik later in een uitgestrekt bosch te verliezen, van

---

[1]) Bomban is een biessoort, die veel in de rivieren voorkomt en deze dikwijls onbevaarbaar maken.

waar het, door organische stoffen gekleurd, straks weder kalmer te voorschijn komt.

Prachtig, indrukwekkend zijn de wouden van Borneo, zoo rijk aan flora en fauna. Welk een uitgebreid veld van onderzoekingen bieden zij den weetgierigen tourist aan. Onvergetelijke wouden, slechts door den onvermoeienden Dajak betreden, ten einde ze te berooven van de rijkdommen, die gewenschte artikelen voor de Europeesche markt zijn. De Europeaan, die deze wouden voor het eerst betreedt, weet niet wat hij het meest zal bewonderen: den bijna tot de kruin takkeloozen stam van den tapangboom, de geliefkoosde plaats van de bijen; de reusachtige stutwortels van den krandji, die dikwijls tafelbladen opleveren van twee meters middellijn; de groote verscheidenheid van orchideën met haar heldere bloemen, dan wel het net van lianen dat zich in de meest grillige vormen over de takken geslingerd heeft? Verdiep u evenwel niet te zeer in de beschouwing van dien weelderigen plantengroei. De doornige rottanplant, die met haar fijn gevingerde bladeren tusschen de ontzaggelijke boomen groeit, zoude u op een pijnlijke wijze tot de werkelijkheid terugbrengen indien ge tegen haar aan mocht loopen of een naar boven groeiende boomwortel, waarmede de grond als doorsneden is, zoude u nader tot den grond brengen dan u wellicht aangenaam is.

Zoover als ons gezicht reikt is het land heuvelachtig. Hier laag kreupelhout, waar nog eenige jaren te voren een zwaar bosch stond, dat tot het aanleggen van een ladang voor de bijl van den Dajak is gevallen. Links een uitgestrekt alang-alangveld, [1]) dat met zijn groen gele-kleur aangenaam afsteekt tegen het donkere loof van het maagdelijk woud. Ver op den achtergrond, tegen de helling van een vrij hoogen heuvel, ontwaren we een ladang door de pas uitgeschoten rijsthalmtjes als met een zacht groen tapijt bedekt. De zon heeft zich achter het bamboebosch, dat de ladang omzoomd, verscholen. Een zachte tint, zoo aangenaam voor het oog na het felle licht van den dag, ligt over het geheele landschap en geeft daaraan iets liefs. Prachtig is de verscheidenheid van groen van een Borneosch landschap, doch het totale gemis aan stoffering, niets waarop het vermoeide oog met welgevallen kan rusten geeft aan het geheel iets sombers, iets verlaten.

---

[1]) De Maleïer noemt het lalang.

Op dit oogenblik worden we evenwel aangenaam verrast door de verschijning van een groot waterhert. Belust op de jeugdige halmen van de ladang, is het behoedzaam het bamboebosch uitgekomen. Met zijn uitdrukkingvolle oogen onderzoekt het in alle richtingen den omtrek of geen gevaar dreigt. Het schijnt gerustgesteld, een zachte kreet doet een tweede te voorschijn komen. Het is het wijfje. Nog een paar stappen en zij zullen het werk van den Dajak, datgene wat hem en zijn gezin tegen honger moet bewaren, gaan vernietigen. Eensklaps vallen drie doffe slagen op de tawa-tawa [1]), na korte tusschenpozen tweemaal herhaald en verstoren de plechtige stilte van het landschap. Het hoofd roept de verspreide bewoners van zijn stam naar het dorp op.

Het waterhert, door deze toonen verschrikt, slaakt een doordringenden kreet en in een paar sprongen is het met zijn geliefde in het diepste van het bamboebosch verdwenen.

Nu het rustpunt voor ons oog is verdwenen, verlaten ook wij het geïmproviseerde venster en keeren tot de binnengaanderij terug.

De vertrekken, die wij bezocht hebben en een Dajaksche woning uitmaken, zijn de verblijfplaatsen van de verschillende huisgezinnen, welke Lawang of Lawā genoemd worden.

Onder deze huisgezinnen, welke wij nu maar kortweg Lawang zullen noemen, bestaat verschil. De Maleier maakt slechts de navolgende onderscheiding: Lawang hassil (de hassil opbrengende) en lawang miskris (de armen of niet betalende huisgezinnen).

De Dajak kent in den waren zin des woords deze onderscheiding niet; zij is hem niet eigen. De hassil toch wordt niet individueel opgebracht, maar gemeentelijk door een geheelen stam of een geheel dorp. Zoolang een stam door de onderdrukkingen en knevelarijen van den vorst of diens apanagehouder nog niet geheel gedemoraliseerd is, nog niet geworden is une gent taillable et corvéable à merci, is het bedrag van den hassil door de adat bepaald, waarvan zij niet afwijken, dan wanneer de dood veel slachtoffers geëischt heeft. Dan alleen wordt in overleg met de vorsten, na aangetoond te hebben dat het onmogelijk is aan de adat getrouw te blijven, het op te brengen

[1]) Tawa-tawa is de benaming voor gŏng op Java.

bedrag verminderd. Bij voorbeeld een stam moet, volgens de adat, van de lawangs hassil betalen, dat is hij moet van 40 lawangs 10 gantangs rijst opbrengen van elke lawang, dus 400 gantangs. Nu worden niet ieder van de 40 lawangs met 10 gantangs belast, maar, naar gelang van een ieders vermogen en werkkrachten, wordt elke lawang het deel dat hij op moet brengen ter erlanging van de 400 gantangs rijst aangezegd. De hoofden wijzen, in overleg met de oudsten, elks aandeel in die belasting aan. Wanneer een huisgezin, door bijzondere rampen, buiten zijn schuld aan zijn verplichting niet kan voldoen, dan wordt het door de anderen, veelal door het hoofd bijgestaan, doch op het gezin blijft de verplichting rusten om het geleende, na den eersten oogst, terug te geven. Is luiheid of onwil de oorzaak van de niet nakoming der verplichting, dan wordt het gezin niet bijgestaan, en den vorst daarvan kennis gegeven.

De Dajak onderscheidt de lawangs als volgt:

Lawang (lawa') Agong,
Idem id. Baloe of Balo,
Idem id. Djenda of Renda,
Idem id. Oemang of Oemanglawang.

De Dessa-Dajaks, een stam in het rijk Meliou, verdeelen de lawang Baloe en Djenda nog in twee onderdeelen als:

Lawang Djenda- of Baloe dara en
idem Genda- of Baloe oemang.

De lawang Agong is de voornaamste lawang van een stam. Het is de lawang van de hoofden. De mannelijke leden staan het hoofd bij in de uitvoering van de ontvangen bevelen. Hun aandeel in de belasting is het hoogst.

Lawang Baloe of Balo wordt aldus genoemd wanneer man en vrouw van elkaar gescheiden zijn en een van beide of beiden een afzonderlijke lawang uitmaken. De leden van zulk een lawang worden niet aangeslagen in de belasting en presteeren geen heerediensten.

De lawang Baloe dara, een onderscheiding van de Dessa-Dajaks, is die lawang Baloe waar man of vrouw volwassen zoons heeft. Zij betalen de helft van het kleinste aandeel van de andere lawang in de belasting.

De lawang Baloe, waar geen mannelijke volwassen kinderen zijn, noemt de Dessa-Dajak Baloe oemang. Deze lawang betaalt geen belasting.

Lawang Djenda of Renda is de lawang, die wegens armoede of ziekte niet in staat is om hassil op te brengen. Heerediensten presteeren de leden van die lawang ook niet. Door dat deze lawangs veelal bestaan uit degenen waarvan de man of de vrouw gestorven is, heeft men ten onrechte wel eens verondersteld, dat de lawang Djenda geheel bestond uit mannen of vrouwen wier vrouw of man gestorven is.

Hierdoor meende men, dat er een nieuwe soort van lawang bestond, de lawang Miskris of lawang Tjoeri, zooals de Maleier de lawang Djenda noemt, omdat die zich aan de opbrengst van de hassil ontrekt.

De definitie van Dara en Oemong bij de lawang Baloe gegeven is ook op de lawang Djenda van toepassing.

Ten laatste nog de lawang Oemang of Oemang lawang. Deze lawang is geheel samengesteld uit vrijgezellen, die, waarschijnlijk uit zucht naar meerdere vrijheid, ook wel door gebrek aan familieleden, zich tot een afzonderlijke lawang hebben vereenigd. Zij worden even als elke andere lawang in de belasting aangeslagen en presteeren heeredienst. Deze soort van lawang vindt men evenwel zelden.

Zooals wij hier voren reeds met een enkel woord vermeldden, heeft bijna elk Dajaksch huis een onoverdekte voorgaanderij, pelantaran, van bamboe of hakhout gemaakt, waarop men van uit de binnengaanderij door een kleine deur en het oplichten van een gedeelte van het dak komt.

Deze gaanderij dient voornamelijk voor het droogen van de padi die daartoe op de bideïs wordt uitgespreid. Onder het vooruitstekende dak is de slaapplaats van de kippen, die des nachts in bamboesen manden opgesloten worden. Door deze gewoonte ontstaat des nachts een alleronaangenaamste lucht van kippendrek en de uitwasemingen van den zwarten poel onder de woning, waarvan de binnengaanderij geheel doordrongen is.

Ook nog dient deze plaats tot het voeden van jonge varkens, die, zoo zij tusschen de anderen in op den grond gevoerd werden, zeker al een heel klein gedeelte zouden ontvangen. Ik was bij zulk een voedering tegenwoordig, die waarlijk zeer eigenaardig is.

De troggen uit een boomstronk gekapt, zijn gevuld met een mengsel van gekookte pisangstammen en padi. Dit laatste artikel maakt het geringste deel uit van het voedsel. De jeugdige var-

kens hebben zich aan den voet van den trap geplaatst, welke naar de pelantaran leidt en van hetzelfde maaksel is als die welke ons in de binnengaanderij gebracht heeft, gewoonlijk nog slechter. Zij doen geen moeite die op te komen daar zij toch overtuigd zijn dat de pogingen daartoe te vergeefs zouden zijn.

De Dajaksche vrouw, want die is speciaal belast met de verzorging van deze dieren, weet evenwel raad. Met een lange rottan aan het eene einde aan een stokje bevestigd dat zij in de hand houdt, aan het andere uiteinde van een strik met noeud coulant voorzien, plaatst zij zich aan het boveneinde van den trap. Nu werpt zij de hongerige beesten dien strik om het lijf en haalt hen daarmede naar boven. Waar die strik vat krijgt, om den hals, een poot, of een oor, is haar onverschillig. Hebben zij hun maal genuttigd, dan moeten zij weder omlaag onder de woning gaan en worden daartoe naar den trap, dien zij niet op konden, gejaagd om te trachten dien af te gaan. Het is wel te begrijpen dat weinige daarvan gebruik maken, ja zelfs geen poging daartoe doen. Om de slagen te ontgaan die hen tot spoed aanzetten, springen zij of laten zich in den zwarten poel vallen. Het verwonderde mij geen van die dieren een poot te zien breken bij die sauts périlleux, doch zij schenen aan die acrobatische toeren gewend te zijn.

Langsamerhand is de avond gevallen. Het genotvolste oogenblik voor den Dajak breekt nu aan. De werkzaamheden zijn afgeloopen, alleen de vrouwen leggen de laatste hand aan het eenvoudige maal, dat tevens voor souper moet dienen. Is ook dat afgeloopen dan bereidt zich de Dajak tot het gezellig onderhoud.

Groote veel rook gevende vuren worden onder de woning aangelegd ten einde de muskieten en agas [1]), welke uit den zwartenpoel onder het huis te voorschijn komen, te verjagen.

De Dajaks plaatsen zich in een grooten halven cirkel, waarvan de Europeaan of een ander voornaam bezoeker het middenpunt uitmaakt, de oudsten vooraan en daarachter de jongeren, terwijl de vrouwen de laatste rijen innemen. Een ieder heeft vooreerst al zijn aandacht gevestigd op de siripruim die hij bezig is te bereiden. Het tooneel wordt verlicht door de walmende, roodachtige vlam van de toortsen, welke in bamboesen kokers hier

[1]) Kleine zwarte vliegjes ter grootte van de punt van eene bakerspeld welke een zeer venijnigen beet hebben.

en daar tusschen de openingen van den vloer geklemd staan en aan dat alles iets fantastisch geeft dat nog verhoogd wordt door den schedel, die u uit den chaos van rottan, toebah, njiroes, enz. van de zoldering toegrijnst.

Hoe ongunstig de indruk is, die zulk een tooneel op den nieuweling maakt, kan men overtuigd zijn nergens veiliger te wezen dan juist in de woning van een Dajak. Heeft hij eenmaal u gastvrij in zijn woning ontvangen, dan zal u geen kwaad geschieden zoolang gij daarin zijt. Niet altijd wanneer gij zijn huis en grondgebied verlaten hebt.

Is het siripruimtje gereed en op zijn plaats gesteld, dan opent de oudste het gesprek, na nog eens zijn tanden met de soege [1]) te hebben afgeveegd, door den bezoeker naar de reden van zijn komst te vragen. Heeft men daarop geantwoord dan ontstaat er wederom een diep stilzwijgen, waarna hij u verzoekt om uw antwoord meer toe te lichten. Hiermede is het ijs gebroken, een ieder doet u vragen waarop ge maar werk hebt te antwoorden, zoo snel volgen ze elkaar op. Een ieder spreekt en vraagt en het beste is maar om hen aan het praten te brengen door van hun leven, zeden en gewoonten te doen verhalen, waartoe zij zeer ligt te bewegen zijn. De vroegere heldendaden en de bovennatuurlijke gebeurtenissen van het ontstaan van hun stam zijn de meest geliefkoosde onderwerpen. Zijn zij eenmaal bezig, dan blijven zij tot het aanbreken van den dag doorpraten en dikwijls moest ik hen met nadruk naar bed jagen om zelf wat te kunnen slapen.

Tot het doen van een dans (menari) zijn zij eveneens spoedig over te halen. De meest geliefkoosde is die welke voorstelt een kiekendief, die zich van een pas gevelden kop heeft meester gemaakt. Op het punt om met zijn buit weg te loopen komt een tweede aangesneld, welke hem dien buit wil ontnemen. Hieruit ontstaat een worsteling, waaruit de eerste triumferend te voorschijn komt.

De Singa en Matjan voeren gewoonlijk dien dans uit. Gekleed in een rood buis, om den hals een snoer van broeang tanden [2]) en het hoofd versierd met vederen van den renosce-

---

[1]) De tabakspruim bij het serikaauwen gebruikt.

[2]) De broeang is de suiker- of honingbeer. Het dragen van de tanden van dat dier maakt iemand onkwetstbaar.

rosvogel, komt de Singa op, met zijn uitgespreide armen de vlucht van den kiekendief nadoende, en strijkt op den gesnelden kop, hier door een klappernoot voorgesteld, neer en neemt dien op. Op dit oogenblik komt de Matjan, welke de andere kiekendief voorstelt, eveneens gekleed doch zonder snoer van broeang tanden en tracht de Singa zijn buit te ontnemen. Hierop begint de worsteling, die zich vertoont in een aantal buigingen, krommingen en wringingen van het lichaam, dan eens naar elkaar toekomende, dan weder van elkaar zich verwijderende. Wanneer de Matjan de geïmproviseerde kop heeft wordt deze vervolgd, is daarentegen de Singa daarvan eigenaar geworden dan is deze het voorwerp van vervolging, tot eindelijk de Singa in triomf met den buit wegsnelt.

Voor ons heeft zulk een dans weinig aantrekkelijks, doch de Dajak dweept daarmede en zijn aandacht wordt geheel op de dansenden gevestigd. Doordien het koppensnellen is verboden kunnen zij natuurlijk geen menschenhoofd daartoe gebruiken en dit is voor hen een groote teleurstelling. Dit bleek mij op een van mijn tournées, toen ik na het einde van zulk een dans, mijn opgetogenheid daarover had te kennen gegeven. De Dajak, tot wien ik dat zeide, antwoordde mij het navolgende: „Het is een „mooie dans; doch indien u het zag uitvoeren met een pas „gesneld menschenhoofd, zoude u het nog fraaier vinden; daar „ben ik overtuigd van, en, indien mijnheer daaraan twijfelt, dat „hij mij toesta, dat ik even een menschenhoofd snelle". Men kan licht gelooven, dat ik dat bewijs niet noodig had en hem derhalve de toestemming weigerde, hetgeen hem in het geheel niet beviel en hij nog minder begreep.

Behalve deze onmenschelijke gewoonte dragen de zeden der Dajaks de kenmerken van een huiselijk, zachtaardig volk. Groot van gestalte, helder van geest, kunnen zij groote vermoeienissen doorstaan en zijn zeer bevattelijk om iets aan te leeren. De Maleier maakt van hun goeden aard misbruik en de gewoonte van den vorst om in geschillen tusschen den Dajak en den Maleier, den Maleier steeds gelijk te geven, heeft het navolgende gezegde doen ontstaan:

Daja' salah, daja' mati
Laut [1]) salah daja' mati!

---

[1]) De Dajak noemt de Maleier steeds **laut** of **orang larat**.

dat wil zeggen: Wie ook de schuldige is, wordt de Dajak bij geschillen steeds in het ongelijk gesteld.

Den vorigen avond hadden wij het hoofd te kennen gegeven, dat wij heden morgen vroegtijdig wenschten te vertrekken en hem verzocht voor de noodige dragers te willen zorgen.

Bij het eerste schemeren van den dag begonnen de vrouwen reeds de bamboesenkokers met water te vullen. Heur zware stap doet het geheele gebouw dreunen, zoodat een ieder, behalve de Dajak, daarvan wakker wordt. Ook wij zijn ontwaakt en hebben ons reeds naar buiten begeven, waar de frissche morgenwind onze gloeiende slapen afkoelt. De palmen als door een lichte huivering bevangen, trillen. De varen en grasscheuten door den dauw bedekt schitteren in den morgengloed als of zij door duizende paarlen waren behangen. De toppen der bergen, door de eerste stralen van de morgenzon als verrast, haasten zich om den sluier waarin zij gehuld waren op te slaan. Het gekweel der gevederde boschbewoners heeft het gegons vervangen van myriaden insecten. Alles leeft, alles ademt, gesterkt door de heerlijke koelte van den morgen. Ook wij, door een frisch bad verkwikt, gevoelen ons opgewekt om onze reis verder voort te zetten.

Den Haag, 16 december 1873.

W. H. Senn van Basel.

OVER LAND EN ZEE [1]).

DOOR

GREINER.

Reeds den 2den mei verlieten de schepen achtereenvolgens de reede van Bezoeki [1]). Op den avond van den 5den mei zagen wij, die langs het noordelijke strand op en neêr zeilden, er reeds verscheidene op de hoogte van Pandalang. Hun aantal nam allengskens toe en den 6den mei lagen allen voor anker. Wij, met onzen kleinen Argo, hadden weinig vooruitzicht aandeel aan den strijd te nemen; onze batterij was te gering en op den verren afstand geheel machteloos.

Echter werd den 7den in den krijgsraad geheel anders besloten. De Dolfijn werd naar Bolèlèng gezonden en wij hadden de eer aan de westelijke spits van het geheele eskader te liggen, 't geen ook allezins verdiend was, want geen der blokkade schepen had het zoo te verduren gehad als 't onze. Langen tijd hadden wij toch in onherbergzame streken moeten vertoeven. Om onze dankbaarheid voor deze gunst te betoonen, kropen wij zoo dicht mogelijk aan wal, juist tegenover een rijstveld, waar de vijand goed verborgen van Sangsit had kunnen komen. Wij lagen vastgemoerd en konden met een steenworp den wal bereiken. 's Avonds werden sterke piketten aan wal gezet, en wachtvuren betrokken; den geheelen nacht bleef het evenwel rustig.

[1]) Vervolg en slot, zie de december-aflevering 1873.

Het was een heerlijke vloot. Vermoedelijk hadden de wateren van het eiland nimmer een dergelijk schouwspel gezien. Van acht en veertig gaffels wapperde de schoone Nederlandsche driekleur en boven van de toppen der masten slingerden de lange wimpels. De Balinees zal niet zeer wel te moede zijn geweest bij den aanblik dezer schepen, die zooveel onheil voor zijn land en zijn haard brachten, en waartegen de lange lans, de krachtvolle arm, het den dood trotseerende hart zoo weinig vermochten! Maar desniettemin volhardde het volk met zeldzame, stille gelatenheid.

Twee der aanwezige schepen konden als toeschouwers worden aangemerkt bij het zich ontwikkelende drama. Het eene was de kleine fraaie schooner Venus, het andere een geheel wit geverwde bark. De schooner behoorde aan den heer Lange, de bark aan den heer King, de eerste een Deen, de tweede een Schot. Beiden hadden de kustvaart met geringe middelen aangevangen en waren nu in het bezit van een niet onaanzienlijk vermogen; beiden hadden Bali gekozen als het veld hunner exploitatie, Lange onder de bescherming van den Radja Kasiman te Bali Badong, die zich thans neutraal hield, King onder de vleugelen van Klonkong; beiden waren echter in onmin geraakt en poogden elkander afbreuk te doen.

De radja van Lombok meende aanspraak te kunnen maken op een gedeelte van Bali. Dit is vaak de droom van vele Indische grooten, en dikwerf de oorzaak van opstanden en voor de regeering lastige verwikkelingen. King gaf den radja goede hoop, terwijl Lange meer bepaald de partij der Balineezen toegedaan bleef. King verloor het spel en moest wijken. Hij zette zich te Lombok neder en, zooals men verhaalde, speelde daar den tyran over zijn bedienden. Buitenshuis werd dit door de vorsten niet gedoogd. King's welstand was verminderd, Lombok bood de handelsvoordeelen niet aan van Bali. Hier was kokosolie in overvloed en kostte bijna niets meer dan het arbeidsloon; maar in Singapore, waar die olie werd verkocht, kon daarop een voordeel van 200 tot 300 pCt. in klinkende Spaansche matten worden behaald en buitendien klom de koopman hoog in aanzien bij de Indische bevolking, voornamelijk bij de hoofden.

Deze bron van welvaart was voor King nu gesloten, hetgeen hem zeer hinderde. Lange sneed toen met dubbele schaar; hij had zeven schepen in de vaart, waarvan verscheidene in rechtstreeksche verbinding met Europa. Met Denemarken onderhield

hij goede betrekkingen en het gouvernement van dien staat achtte het niet beneden zich dien zoon der wildernis een bewijs van hoogachting te geven: een oorlogskorvet en brik brachten hem een bezoek te Bali Badong, en de Nederlandsche Indische regeering gaf het kleine eskader een geleide van eenige harer oorlogsschepen. Overal is het plicht elkander hoffelijk te behandelen. King bood zijn goede diensten aan om de kwade Balineezen te helpen beschieten en zou dit van ganscher harte gaarne gedaan hebben. De chef der expeditie wees echter het aanbod welwillend van de hand. King mocht echter blijven. Hij was een man vol leven, omstreeks 55 jaar oud, sprak zeer goed fransch en bediende zich voortdurend van deze taal. De Engelsche vlag voerde hij aan boord van zijn schip. Lange met zijn Vénus lag ver van het krijgstooneel, niet omdat hij bevreesd was, maar zijn Balineesche vrienden konden zijn tegenwoordigheid euvel opnemen, en daarbij laten zij het gewoonlijk niet, het zou hem veel meer hebben kunnen kosten. Overigens speelde hij de rol van een gouvernementsagent. Wij troffen eens, gedurende de blokkade, op een zondag, bij zwaren nevel, dicht aan de kust van Klonkong een zijner vol geladen schepen. De kapitein was namelijk door den mist verward geraakt en de kust wat te nabij gekomen.

Den 7den mei des avonds, drongen de voorposten tot ver in de klapperbosschen en den volgenden dag in den vroegen morgenstond werden de overige kompagniën aan wal gezet. De veldartillerie en de mortieren werden ontscheept, zoo mede de levensmiddelen en al hetgeen de troepen moest volgen.

De Merapi opende het vuur; de kogels beschreven groote bogen over het sawaveld en sloegen in de toppen der boomen; het vuren moest echter spoedig gestaakt worden, omdat onze kompagniën moedig voortrukten. Thans kregen onze soldaten de vijandelijke voorposten in zicht. De Balineezen hielden de dessa aan den voet van den heuvel bezet, en waren met dubbele loopgeweren, met lange lansen, klewangs en krissen gewapend. Hunne voorvechters behoefden hen niet veel moed in te boezemen. Volgens berichten, stonden de halfnaakte mannen zoo vast als boomen. Zij hadden den kommandant van Bolèlèng, den kapitein Schenk, laten weten, dat zij den strijd niet zouden beginnen; maar zich tot den laatsten man zouden verdedigen. Zij hielden woord: de eerste schoten vielen van onzen kant.

De Balineesche hoofdmacht stond in de benting Djagaraga,

achter den eersten heuvel, voor ons dus onzichtbaar. Na een kort gevecht trok zich de vijand achter den heuvel terug. Van boord konden wij met ongewapend oog het voortrukken der onzen zien. Voornamelijk de kavalleristen, die tot de ordonnansdienst behoorden, vervolgden moedig de terugtrekkenden. Spoedig waren vriend en vijand ons uit het gezicht. Over den heuvel snelden de in kompagniën verdeelde bataillons rusteloos voort; ook eenige veldstukken werden door paarden met snelheid omhoog getrokken. Al het krijgsleven was aan deze zijde verdwenen; hier en daar zagen wij de beweging van een gering aantal koelis, die ammunitie of levensbehoeften droegen.

Alles was stil. Met kloppende harten verbeidden wij het eerste bericht. Wij wachtten niet lang; maar wij moesten geheel andere zaken hooren dan wij verwacht hadden.

De Balineezen hadden zich in hunne versterking door bekende voetpaden snel teruggetrokken en brachten hunne vervolgers in den waan dat zij op de vlucht sloegen. Deze lieten zich verleiden hen op den voet te volgen, zonder de artillerie af te wachten of een geregeld aanvalplan te beramen en kwamen dus juist tegen over het front der sterkte. De vijand was in zijn schuilgaten verdwenen en vuurde van daar uit ongestraft op de onzen, die tot aan den rand van het ravijn waren voortgerukt. Zij, die dieper afstegen, kwamen in de wolfskuilen en randjas terecht; tegen het vestingfront was met geen mogelijkheid op te klimmen, een waagstuk, dat, overigens, alleen kan slagen wanneer het door velen tegelijk wordt ondernomen. Honderden vielen, door kogels getroffen, beneden in het ravijn en gedurig werd op nieuw geladen en gevuurd en altijd met een slecht gevolg voor de moedige compagniën. Slechts een oogenblik stonden de onzen als verstomd toen honderden kameraden doodelijk verwond in den afgrond stortten en bij de onmogelijkheid den gevallen broeder te kunnen wreken, daar de vesting te sterk was.

Er bleef niets anders over dan terug te trekken en de artillerie de gelegenheid te geven den vijand in zijn nest aan te tasten; maar, alvorens de terugtocht uit deze gevaarlijke stelling was volbracht, liet nog menig onzer het leven. Thans had de artillerie krachtdadig moeten optreden: granaten, gevulde kogels, en bussen gevuld met schroot hadden den vijand kunnen verjagen en den moed der soldaten aanwakkeren; doch hier lag juist de grootste fout. De snelle vervolging van den vijand en het

stellige bewustzijn hem reeds te hebben overwonnen, had de artillerie weerhouden de aanvallende beweging te volgen. Wel waren verscheidene vierponders medegenomen, doch zij hadden te weinig ammunitie en hunne kleine kogels hadden geen uitwerking; de mortieren waren nog niet op de strijdplaats aangekomen, en bij hunne aankomst was het te laat.

Men had den vijand te gering geschat, en was verlegen met zulk een sterke macht tegenover bijna naakte tegenstanders te moeten wijken. Het was een verschrikkelijk ontwaken. Op de kruin des heuvels begon wederom beweging te komen, doch het was voor ons een treurig contrast. Nauwelijks eenige uren geleden, dreven de onzen de Balineezen in wilde vlucht landwaarts in en waren wij overtuigd van de aanstaande overwinning; thans werden wij door de Balineezen met hunne scherpe lansen naar de schepen terug gedrongen. Het was een ware jacht. Wij konden de troepen zien retireeren; aan de voortreffelijke leiding der officieren was het te danken dat wij geen grooter verlies leden en de terugtocht niet in een algemeene déroute ontaardde. Elke afdeeling marcheerde hoogstens 50 passen, maakte dan front voor den aanstormenden vijand, vuurde en laadde op nieuw de geweren onder het terugtrekken. Menig Balinees vond hierbij nog zijn dood; maar ook zij staken meer dan een der onzen aan hunne lange pieken.

De koelis hadden vluchtende kisten en watervaten weggeworpen; alles lag onder elkaar langs het smalle pad. De vermoeide officieren en soldaten verkeerden in het grootste gebrek; in de sawavelden schepten zij het brakke water uit de grachten en de dorst dreef menigeen zoo ver, dat voor een dronk uit de veldflesch een Spaansche mat werd gegeven. Met het vervoer der gewonden ging het niet beter. Velen, die voor het fort getroffen werden, behoefden niet meer geholpen te worden; de anderen werden door de kameraden in hun midden opgenomen tot dat zich de gelegenheid aanbood om naar de hospitaalschepen te worden vervoerd.

De Balineezen vervolgden onze bataillons niet verder dan ter hoogte des heuvels. Waarom zij niet verder kwamen, konden wij niet begrijpen, zij hadden ons veel kwaad kunnen doen en van de scheepsbatterijen hadden zij niets te vreezen. De verstrooide compagniën verzamelden zich onder de kokosboomen in de nabijheid van het strand, op dezelfde plaats waar zij 's avonds

te voren en denzelfden morgen debarkeerden en gaven het verlangen te kennen wederom ingescheept te worden, dat, na belegde krijgsraad, ook geschiedde.

De weinige uren van den vervlogen dag hadden ons gevoelige slagen toegebracht. Wij waren door de Balineezen verdreven, van de plaats waar wij zoo gaarne hadden gebleven. De troepen waren lichamelijk en zedelijk getroffen; het was verstandig ze thans uit de aktie te laten. Moed en standvastigheid hadden zij genoegzaam getoond, de bewijzen daarvan lagen in het ravijn van Djagaraga. Velen dezer dapperen, waaronder menig officier, stormden over de lijken hunner kameraden; zij konden en wilden niet gelooven dat de benting onneembaar was. Eenigen gelukte het tegen de steile muren tot op de borstwering te klimmen; maar daar verscheurde de piek hunne borst en met gapende, doodelijke wonden stortten zij naar beneden. De namen dezer helden zijn geboekstaafd. Ook de kanonniers gedroegen zich roemrijk; nadat reeds een derde der manschappen was gedood bedienden de overigen met bloedende wonden hunne stukken en zonden den vijand verderf in zijn gelederen. Maar op dezen dag was het noodlot ons vijandig, de ammunitiekisten waren spoedig leêg; men behielp zich en moest van zijn buurman borgen in de hoop van spoedigen aanvoer. In die verwachting werd men deerlijk bedrogen; de koelis hadden de ammunitie, zoodra zij van den ongunstigen stand der zaak kennis kregen, aan den kant van den weg weggeworpen en waren weggeloopen. In dergelijke omstandigheden grijpt verwarring plaats; bij de best gedisciplineerde legers kan zulks niet vermeden worden, waarom zou dit ook niet van invloed zijn op den lastdrager, die, in de een of andere dessa geprest, naar den troep wordt gesleept?

Ook de chef der expeditie moet zich, zoo als door ieder werd erkend, persoonlijk hebben onderscheiden. Vrees was niet de oorzaak van den ongelukkigen afloop; dat wist en weet nog elkeen die aan de expeditie heeft deel genomen; slechts het tegenovergestelde, een onbezonnen moed, was oorzaak van het ongeluk. Door onbeteugelden moed behalen wij echter veelzins de overwinning op onze Indische vijanden; dikwerf was een enkel roekeloos man voldoende om hen op de vlucht te jagen. Bij het oorlogvoeren in Indië is dit snelle handelen van taktiek praktijk geworden, die thans nog door alle kommandanten wordt uitgeoefend. Waarom zou de expeditiechef tegen Bali in de maand

mei het anders hebben moeten doen? Hij was overigens een algemeen geacht man; zijn afgelegde loopbaan als officier was vlekkeloos; ook na deze affaire behield hij de achting van burger en soldaat.

Men liet mij niet lang aan boord van den schooner Argo; ik ontving de order zoo spoedig mogelijk op het hospitaalschip te komen. Vele verwonden waren reeds aangebracht en er verliep geen kwartier uur of er volgden nieuwe. Toen ik aankwam, was reeds alles vol; van alle kanten riep men om hulp of hoorde ik 't pijnlijke kermen der lijders. Het was een vreeselijke aanblik; mannen, met bloedende, diepe wonden, lagen machteloos, de kleeren verscheurd, de gezichten bleek en duister, de hoofden met doeken omwonden. Den eene waren de armen en beenen weggeschoten, een' andere ontbrak een oog of een stuk van de onderkaak of had de borst of buikholte open. De zieltogenden lagen aan het achterste gedeelte van het dek; daaronder bevonden zich eenige officieren, alsmede een inlandsche kanonnier, die gruwelijk was verminkt. Een zijner armen was hem kort aan den elleboog en de hand van den anderen arm aan den pols weggescheurd; slechts de stompen waren te zien; een zijner beenen was tot aan de knie weggeschoten, en het andere hooger op; daarbij had hij nog verscheidene zware wonden aan andere lichaamsdeelen. Gelukkig voor den lijdende scheen zijn bewustzijn reeds in een weldadigen nevel gehuld te zijn. Hij was spoedig een lijk. Men verhaalde dat hij zijn geschut tegenover het front der versterking bediend had en dat de vreeselijke verminking door een enkele schrootbus werd veroorzaakt.

Ik had werk vol op, en zulks te meer, daar vele mijner collegas mede aan wal waren gegaan en dood moede waren terug gekeerd of met andere diensten waren belast. Hier moest een verband aangelegd, daar een achtergebleven kogel uitgehaald of beensplinters uitgenomen worden; dan was er een operatie van grooten of kleinen omvang, gemeenschappelijk te verrichten, of moesten bloedvaten toegebonden worden. De doelmatige bedding der zwaar verminkten vereischte de meeste zorg en inspanning. Zij konden niet op het dek blijven. Beschotten werden tusschendeks aangebracht, maar het was schier ondoenlijk de gekwetsten daar heen te brengen zonder hen nieuwe pijnen te veroorzaken. Bij deze gelegenheid stond een goedmoedige ziel mijn zwakke constitutie goed ter zijde, namelijk een collega, die arts op een

koopvaardijschip was en zich in een reuzengestel kon verheugen. Het geneeskundige deel liet hij gaarne aan mij over; hij bemerkte dat mij dit gemakkelijker van de hand ging. Het opzoeken der bloedende slagaderen wilde hem niet gelukken en ook met het mes kon hij niet goed te recht. Hij had genoeg gezond verstand om dit te erkennen en wanneer wij zoo naast elkander stonden en hij mij het een of ander moest aanreiken, dan bekende hij 't ook volmondig. Waren de verbanden gelegd, dan nam mijn brave collega den sterksten flankeur, als ware deze een kleine jongen, op zijn armen en droeg hem waar ik wenschte zonder op de steile trappen of tusschen de bedden aan iets te stooten. Menigen dag waren wij beiden werkzaam tot heil en zegen der arme lijdenden en later dacht ik dikwijls aan mijn sterken medehelper.

Tegen het laatste half uur van den dag waren alle operatiën verricht, de verbanden gelegd en de gekwetsten bedlegerig. Ik bracht mijn patienten nog een bezoek, reikte daar waar noodig eenige opiaten of verkoelende dranken uit, en was zeer tevreden dat de bloedige arbeid was verricht. Al wat gedurende den dag was voorgevallen drukte een ieder loodzwaar op het hart; maar voornamelijk op den arts. Het lijden van menigen moedigen kerel, en de menigvuldige operatiën, die men moest ondernemen om zooveel mogelijk te redden, maakten een diepen indruk. De eene klaagde over zijn ongeluk in de hollandsche taal, een andere uitte zijn smarten in het fransch, een derde gaf zijn beklemd gemoed lucht in het duitsch of in het maleisch of javaansch, de eene riep God, de andere Maria en Joseph, een derde Mohammed tot hulp, sommigen droegen hun smarten met geduld en gelatenheid; anderen tierden en raasden en vloekten hun noodlot.

Hoezeer ik, na de vermoeienis van dien dag, naar rust haakte, werd mij die toch niet gegund. De dirigeerende stafarts noodigde mij om nog een geheel schip met gekwetsten en zieken hulp te verstrekken. Aan boord van dat schip lag alles vol. Gelukkig, waren er slechts enkele zwaar gewonden, die een operatie moesten ondergaan. De meesten waren dood moede lieden; zij hadden den geheelen dag zonder iets te eten of te drinken doorgeworsteld en verkeerden in hevige zenuwoverspanning. Eerst laat in den nacht was een ieder geholpen; ik moest toen nog de lijsten der gekwetsten opmaken en bij het krieken van den

dag kon ik rapport uitbrengen om vervolgens nog bij verschillende amputatiën te assisteeren.

Onder de incidenten der verpleging na den vruchteloozen aanval tegen Djagaraga, zal ik nooit de behandeling vergeten van een zwaar gewonden Madurees van Sumanap, een dier arme gepreste koelis, die ongewapend den oorlog moeten medemaken en toch daarom door den vijand niet ontzien worden. De man was een nog vlugge vijftiger met kort, grijzend haar. Hij had een schot in de bil gekregen, dat diep tusschen de zenuwen en vaten was gedrongen. Gedurende de operatie hield hij zich als of aan zijn lichaam niets gebeurde. De kogel, die met groote moeite werd uitgehaald, was van ijzer, wel een kwartpond zwaar en waarschijnlijk uit een lilageschut gelost. Ik stopte den patient het projectiel in de hand en beduidde hem dat hij het als aandenken moest bewaren. Hij bekeek den kogel zeer oplettend; zijn landslieden schoven nader bij en gaven door gebaren en woorden hunne verwondering te kennen, waarop de koeli mij den kogel terug gaf en mij betuigde dat hij dien niet verlangde te behouden. Na het verband te hebben gelegd en toen ik hem wilde verlaten, hield hij mij aan de slip van mijn jas vast, mij te kennen gevende, dat ik nog een oogenblik zou wachten, hetgeen ik niet weigerde. Hij reikte naar een vuil zakje, dat in zijn nabijheid lag en maakte het los. Het diende hem tot hoofdkussen en al zijn aardsche schatten waren daarin geborgen. Uit het zakje haalde hij verschillende met koord omwonden pakjes, een schaar om de arengnoot in kleine stukken te snijden, siribladeren die reeds sterk verwelkt waren, fijn gesneden tabak en stroo tot het vervaardigen van cigaretten en meer andere kleinigheden. Eindelijk kwam een flesch roode wijn met verzegeld etiket te voorschijn. Hij veegde ze netjes af en met een vriendelijk gelaat bood hij ze mij aan. Waarschijnlijk had hij ze op den weg van Djagaraga, waar zooveel werd weggeworpen, gevonden en gedurende de pijnlijke operatie voor mij bestemd. De toestand was zoo eigenaardig dat de tranen mij in de oogen kwamen. De arme koeli, dien ik bij de behandeling smartelijke pijnen had veroorzaakt, toonde een dankbaar hart en wilde mij beloonen. De arme man, die in zijn vreedzame kampong met zijn familie rustig leefde, tot den gevaarlijken dienst geprest werd, welke hem in het gunstigste geval geen ander voordeel opleverde dan zijn dagelijksch rantsoen rijst, zout,

gedroogde visch en eenige duiten, en thans aan den rand van het graf stond, hij, die met alle recht den Orang blanka kon verwenschen, wilde mij beloonen en vergat zijn eigen leed. Ik weigerde het geschenk aan te nemen en poogde hem te overtuigen dat in zijn toestand een glas wijn zeer versterkend zoude zijn; maar het hielp niet en te gelijk met hem verzochten mij ook zijn naast hem liggende kameraden het geschenk aan te nemen. Een gelukkige inval gaf mij het middel aan de hand hoe ik het best aan hun wensch zou voldoen. Ik liet een kurkentrekker en een glas halen, opende de flesch, ledigde het eerste glas, ik vulde het vervolgens voor den verwonde, die het ook gaarne ledigde en toen voor zijn naast hem liggende landslieden. Zoolang de zieke in mijn tegenwoordigheid was, zorgde ik voor zijn behandeling; maar er bestond weinig hoop voor zijn behoud. Hij werd van dag tot dag zwakker. Hij ging met het eerste ziekentransport mede naar Soerabaja en aan een mijner collegas, die het transport vergezelde, had ik hem aanbevolen. Weldra bleek hij niet bestand meer te zijn tegen het bekrompen verblijf op het schip en de daarop volgende sterke koortsen, en hij gaf den geest in het gezicht van zijn geboortegrond.

Voor de verwonden werd alles gedaan om hun lot dragelijk te maken. Zoo spoedig mogelijk vertrokken transporten naar Soerabaja, waar zij in het goed ingerichte en welbestuurde hospitaal Simpang verpleegd werden. Hij die eens daar was kon zich als behouden beschouwen; doch velen van hen, die zich op de reede van Pandelang bevonden, werden aan de diepte der zee overgeleverd.

In een nieuwen krijgsraad werd besloten den strijd niet te hervatten, en de schoone en groote schepen, die met zulke ontzagwekkende macht hunne ankers op de reede van Pandelang hadden geworpen, wendden wederom onverrichter zake den steven, naar Java. Onze aftocht werd met vreugde door de Balineezen aanschouwd. Goesti Tjelantek vierde zijn zegepraal; zijn maatregelen hadden ons de nederlaag gegeven, waarvan de gevolgen voor ons, niet alleen op Bali noodlottig waren, maar ook op Java, want het gebeurde bleef geen geheim. Met zekerheid werd verteld, dat men den uitslag der tweede expeditie te Anjer, dat vele mijlen westelijk van Batavia verwijderd ligt, 36 uren eerder wist dan op de hoofdplaats der regeering. In de Vorstenlanden ving het ook aan te gisten; het geleek wel op het brom-

men van een bijenzwerm. Een vorst wilde zijn bruid met twaalf duizend gewapende lieden afhalen. De Parijssche omwenteling vond weerklank tot in Batavia. Ook de Chineezen op de Westkust van Borneo werden weerspannig en gehoorzaamden het plaatselijk bestuur niet meer. Wilde de regeering hare overmacht doen gelden, zoo moest dit mede op militaire wijze geschieden.

Met het voorgevallene op Bali en de daaruit ontstane gevolgen kon evenwel geen genoegen genomen worden; daarvan was de vijand zich bewust. Hij hield zich daarom stil en maakte zich aan geen provocatie schuldig. De slimme en welberekende Goesti begreep zeer goed, dat zijn landgenooten op den duur het onderspit moesten delven; dat de regeering genoodzaakt was den strijd te hervatten; dat de scherpte van het zwaard naar hem gericht was en dat, zoo de vorsten de neerlaag leden, zij de schuld op zijn schouders zouden werpen. Zij waren echter te trotsch om vredesonderhandelingen aan te knoopen en dus werd alles tot een nieuwen oorlog voorbereid. Er zou echter een geheel jaar verloopen eer de derde expeditie kon uitzeilen, eensdeels omdat het begin van den oostmoeson daartoe noodig was, en ten andere omdat nieuwe strijdkrachten uit het moederland afgewacht moesten worden. Het waakzaam garnizoen van het fort met zijn wakkeren kommandant en officieren bleef op de kust. De Balineezen waagden geen onderneming tegen de sterkte; alleen hielden zij ze ingesloten. Ieder Balinees, die den getrokken kring overschreed, werd onmeedoogend gekrist en zijn lijk in de nabijheid van het fort als waarschuwing ten toon gelegd.

Djagaraga werd nog meer versterkt. Der regeering werd het evenwel helder, dat Klonkong de eigenlijke plaats was, waarvan al het onheil kwam; derhalve moesten de militaire operatiën ook daarheen gericht worden. Doch vóór alles, moest de geduchte benting vallen.

Wij, met onzen schooner, moesten op nieuw van 't westen naar 't oosten en van 't oosten naar 't westen voor Bali kruisen. Reeds vier maanden waren wij hiermede bezig; aan boord was alle proviand op, de voorraad ding-ding was ingeteerd, kippen en eieren waren ons onbekend, in een woord, wij en de geheele equipage konden gemakkelijk te samen aan een tafel zitten; de een had niets meer dan de andere, slechts ons tafelservies was beter, maar ook dit duurde niet lang. De tafelbediende kwam

op een goeden dag met alle borden onder den arm en liet ze, door het slingeren van het schip, vallen en hiermede waren wij allen op gelijken voet.

Hetgeen de kommandant niet in staat was te doen, namelijk om ons weêr naar Soerabaja terug te brengen, deed de alles vernielende tand des tijds. Uit de scheepsribben en balken van ons schip kon men handenvol vermolmd hout wegnemen. Wij moesten repareeren en dientengevolge landden wij in october ter gemelde plaatse. Wij kwamen aan den kiellichter te liggen en richtten ons daar zoo goed mogelijk in. Waarlijk, hadden wij, wat de huisvesting betrof, niet veel gewonnen. Onze oude plaaggeesten huisden, tot onze groote ontsteltenis, ook hier, waarbij zich nog een groote massa ratten voegden van iedere grootte en ouderdom. Des nachts boden zij geduchten weerstand. Zij waren reeds half tam en het best kon men met hen overweg, zoo men ze slechts hunnen gang liet gaan. Eten en drinken deden wij heerlijk en, liet de dienst het toe, dan ging ik aan wal, waar de vroegere vriendschap met mijn collegas wederom werd aangeknoopt.

Die schoone dagen waren echter niet van langen duur. Laat op een avond kwam een tambangang aan den lichter en overhandigde mij een briefje van den kommandant, van den volgenden inhoud:

„Waarde Dokter! Ik kan het onweder dat zich over uw hoofd samenpakte niet afweren. Morgen vroeg, ten acht ure, moet gij aan boord der Aruba de dienst overnemen, daar uw collega verkoos onder behandeling van het hospitaal te gaan. Met de Aruba gaat gij een groote reis naar de Solo-eilanden en Manilla ondernemen. Veel genoegen en een spoedig terugzien, enz., enz.

„PS. De verdere orders zult gij van het wachtschip ontvangen; deze zend ik u vooruit, daar ik weet dat de minuten voor u waarde hebben om nog alles te kunnen regelen."

Het beste was om niet verder over deze onaangename tijding te denken. Den volgenden ochtend was ik ter bepaalden tijd op. Mijn collega schaamde zich wel een weinig toen hij mij den dienst overgaf. Hij kwam pas uit Europa en ik had de blokkade van Bali medegemaakt. Behalve een weinig kiespijn en een rooden

neus, kon hij geen andere lichamelijke ziekten opsommen. Ik, daarentegen, was bereids een weinig geel en buitendien hadden zich dozijnen bloedzuigers ter hoogte van de lever aan mij verzadigd. Hij bespoedigde de overgave en zoo ging ieder zijn gang. Later, namelijk in de avonduren, begreep ik eerst recht het voorwendsel der pijn in de keel en zijn rooden neus. Voor den armen dokter was geen logies aan boord. In de zoogenaamde longroom sliepen, aan beide zijden van het schip, de luitenants op banken, en het was den dokter vrijgelaten, om onder de tafel, op den grond, zooals Phylax de hond, te gaan liggen, waar hij met het ranke scheepje elke beweging moest meêmaken en in het duister van elkeen, die de longroom binnentrad, getrapt werd, of hij kon, als een egel in elkander gewonden, op een bankje, tusschen den achtermast en de luitenantsbank, den zoeten slaap genieten. Mijn collega was echter een hoofd langer dan ik en daarom vergaf en vergat ik hem spoedig de gloeiende kolen die hij op mijn hoofd had samengehoopt. De eerste nacht, dat wij even buiten straat Madura waren, werd ik wederom hevig zeeziek, zoo erg stompte en dobberde het ongelukkig scheepje, dat men nog een 30ponder had op den rug gebonden, waarmede men toch geen schot had durven wagen uit vrees dat beneden alles door elkander zou geraken. Ik behoefde mij niet te schamen, want, van den kommandant tot den geringsten scheepsjongen, leden allen aan die zeekwaal, en onze eenige troost was de verzekering dat bij slecht weder zulks immer het geval was.

De reis was evenwel zeer belangwekkend. Wij zeilden door straat Makassar, tusschen Borneo en Celebes. Het laatste gedeelte van straat Makassar, voor dat men de Solozee binnenkomt, behoort voorzeker tot de verrassendste vaarwaters van den Archipel. De kusten van Borneo zoowel als van Celebes zijn steil en tot bij de watervlakte met weelderig boomgewas bezet. Zij vormen dikwijls romantische insneden en bochten, zoodat men meent van alle zijden ingesloten te zijn en een uitweg te moeten zoeken. Tot onze groote bevreemding, vonden wij daar, een Engelsche oorlogstoomboot met een brik op sleeptouw. Voor welke zaak beide gekomen waren, werden wij niet gewaar, want onze kommandant vergenoegde zich slechts, met den zeegroet, te weten met de vlag op en neer te halen.

Wij brachten de order naar Menado en Kema, dat beide forten vrijhavens waren geworden. Men koesterde de verwachting dat

de scheepvaart tusschen China, Japan en de Philippijnen naar Australië, over gemelde plaatsen haren koers zou nemen, welke verwachting tot hiertoe niet is verwezenlijkt.

Na afloop onzer zending moesten wij naar Batavia terug. Dit ging langs denzelfden weg niet zeer gunstig, aangezien wij den moeson tegen hadden. Onze kommandant besloot toen hooger op naar de Manilla-eilanden te sturen, vervolgens de Chineesche zee op te zoeken, en daar van de noordoostelijke winden, die in dit jaargetijde bestendig waaien, te profiteeren. Dit geschiedde dan ook; maar bij het eiland Magadano overviel ons een windstilte gedurende twaalf dagen, zoodat wij geen voet voorwaarts kwamen. Wij lagen dicht onder de kust van genoemd eiland, waarvan de bewoners als zeerovers in geen goeden reuk staan. Al dien tijd bleven ons mede de Solo-eilanden in het gezicht, en daar hadden wij geen vrienden, want, wegens de plaats gehad hebbende zee-, strand- en menschenroof, was het gouvernement in het jaar 1848 verplicht geweest een eskader van drie oorlogschepen daarheen te zenden, die de inboorlingen duchtig de les voorlazen. Zij hadden gemakkelijk wraak kunnen nemen op onze kleine Aruba, die krachteloos rond draaide; wij waren er op voorbereid. Elken avond werden de enternetten rondom de wanden gespannen, de buksen met schroot geladen en alle wapens in gereedheid gebracht; maar onze voorzorgen waren onnoodig, men liet ons rustig drijven. Om niets onbeproefd te laten ten einde vooruit te komen, werd van lange riemen, die zich aan boord bevonden, gebruik gemaakt, doch vruchteloos. Niets baatte, wij moesten geduldig het uur der verlossing afwachten en werkelijk met een matigen opkomenden wind waren wij in een uur tijds in de Mindorazee. Wij passeerden verschillende Spaansche tabaksetablissementen, waaronder Sarvangan, waarop zich de Chineesche zee voor ons opende; maar de wind blies sterk en de golven stegen hoog; de vaart was niet alleen bezwarend, maar ook gevaarlijk.

In straat Banka vonden wij het eenigzins rustig en toen wij op de reede van Batavia het anker lieten vallen, was ik ten minste den hemel dankbaar, want ik had veel op mijn ellendige bank geleden. Mijn lever, die reeds in een ziekelijken toestand verkeerde, veroorzaakte mij hevige pijn, iederen dag kwamen sleepende koortsen te voorschijn en eindelijk werd ik zoo geel als een citroen. Daarbij overviel mij een melancholisch gevoel in

hoogen graad. Ik was het leven zat, alles was mij onverschillig. Terwijl de Aruba ter vertimmering naar Onrust zeilde, moest ik naar het hospitaal te Weltevreden vervoerd worden. Ik had een hevige geelzucht; men schrok toen men mijn gezicht zag, ik zelf liet den spiegel van den muur nemen, zoo onaangenaam werkte die op mij. Twee maanden verliepen alvorens ik de kleur van een gewoon mensch terugkreeg en mijn lever eenigzins op streek kwam.

Hoewel de Indische hospitalen zeer voortreffelijk zijn ingericht, zoo was het evenwel mijn verlangen, zoodra mijn toestand het maar eenigzins toeliet, aan boord terug te keeren. Voorloopig nam ik mijn verblijf op het wachtschip Nehelannia, waar ik zoo lang moest vertoeven tot dat de kleine Argo mij weder aan boord konde nemen. Wij leefden daar zeer aangenaam onder elkaar. Wij aten en dronken goed; mijn gezondheid keerde terug, de regenmoeson had de lucht gezuiverd en het stilstaand water weggespoeld. Thans veroorloofden mij ook mijn financiën om dikwijls naar Batavia te gaan, waar ik meer genot vond en menigen dierbaren vriend opdeed. De maleische taal verstond ik bereids tamelijk en ik voelde mij geen vreemdeling meer in Nederlandsch-Indie's hoofdstad.

De afloop van de tweede expeditie tegen Bali had in het moederland de algemeene aandacht gaande gemaakt. Aan een dergelijk iets was men sedert lange jaren niet meer gewoon. De geweldige oorlog werd bedenkelijk, en de verwikkelingen, die in het Noorden tronen deden wankelen, vermengden zich ontijdig met de Balische toestanden. Ook werd het Nederlandsche volk niet onbeproefd gelaten. De algemeen geliefde Vorst stierf op nog krachtigen leeftijd en zijn overlijden veroorzaakte een algemeenen rouw.

Met grooten ijver werden in Nederland de noodige troepen uitgerust en bereidde men zich tot nog grooter offers voor. De marine zond hare grootste schepen. In korten tijd waren de versterkingen reeds in zee en konden zonder ongeval in de eerste maanden van 1849 te Batavia aankomen. De Indische regeering ontwikkelde evenzeer, in de tweede helft van 1848 en in de eerste drie maanden van 1849, een rustelooze bedrijvigheid.

Veel krijgsmateriaal ging gedurende de tweede expeditie verloren of werd onbruikbaar. Voor alles moest gezorgd worden, de Balische aangelegenheid vereischte spoedige oplossing. Ook de aanvulling der kaders, die zeer gedund waren, veroorloofde geen verder uitstel. Javaansche jongelingen werden in massa aangeworven. In de speelhuizen te Soerabaja, Samarang en Batavia was gedurig feest en hij, die geen geld had, kon borgen, mits hij de eigenschappen van een soldaat bezat. Zij, die niet konden terug betalen, kostte het hunne lange haren, en moesten den hoofddoek met de soldatenpet verwisselen. Alle garnizoenen op de buitenposten zonden wat gemist kon worden en binnen korten tijd was men volkomen in staat met nieuwe strijdkrachten den vijand op te zoeken.

Het opperkommando werd door den gouverneur-generaal aan den generaal-majoor Michiels opgedragen, één in Indische krijgsdienst zeer ervaren officier, die den opstand op Java mede had helpen dempen en den Padrioorlog op de Westkust van Sumatra tot een roemrijk einde had gebracht. Tot onderkommandant der expeditie werd de ernstige, bekwame, altijd vast beraden, nooit verlegen kolonel van Swieten benoemd. Hem waren de gebeurtenissen op het oorlogstooneel volkomen bekend. Hij was bij de tweede expeditie geweest en al wat toen gered werd, was voor het grootste deel te danken aan zijn dapper beleid. Al de overige bataillons en kompagnieskommandanten waren in het oorlogsveld opgegroeide mannen en in staat de actieve jongere officieren den weg der overwinning te toonen.

Ook onze vijanden zaten niet met de handen in den schoot. Zij wisten dat zij voor den toorn van den grooten heer moesten bukken; maar zij waren besloten hun lot met de lans, de klewang, ja, zoo het niet anders kon, met den kris in den hand af te wachten. Tot roem der zonen van het bergachtige eiland moet gezegd worden, dat wij ze nergens als lafaards hebben ontmoet. Met ongelijke wapenen vochten zij als leeuwen; op de gevangenen oefenden zij geen gruweldaden uit, en gedurende den oorlog gedroegen zij zich dikwijls edelmoedig tegenover den kommandant en de officieren van het fort. Zij wisten namelijk dat de waakzame kapitein Schenk een liefhebber was van de jacht; de radja van Bolèlèng liet hem weten, dat hij ongehinderd zijn jachtliefhebberij in de wildrijke bosschen kon uitoefenen, zoo als vrienden bij vrienden; men zou hem geen kwaad

doen. Ook de ziel van het geheele volk, Goesti Tjelantek, was ongetwijfeld een merkwaardig persoon. Ons was hij een vijand die met krachtige wapenen moest bestreden worden; zijn volk was hij een onsterfelijken held; het toonde hem zijn dankbaarheid door hem te gehoorzamen en te eerbiedigen.

De reede van Pandalang was nogmaals het verzamelingspunt voor de derde expeditie. Djagaraga was van daaruit het dichste bij gelegen. De benting moest natuurlijk worden genomen, niet alleen om de gesneuvelden in 1848 te wreken; maar vooral om de overmoedige vorsten van Bali en die van de naburige eilanden te toonen dat voor onze militaire krachten niets onmogelijk is.

Toen de troepen geland waren, werd nog eens een bijeenkomst gehouden. In het gezicht der beide legers had een onderhandeling plaats tusschen den gouvernements-commissaris en opperbevelhebber en Goesti Tjelantek en de verschillende rijkshoofden van het eiland. Het was de eerste keer, dat men den gevreesden man te zien kreeg. Een zeer geacht marineofficier, destijds nog adelborst, en bij de bijeenkomst tegenwoordig, had van hem een schets gemaakt, die, door bevoegde getuigen, als zeer gelijkend werd geprezen. Goesti Tjelantek was van middelbare grootte, goed gebouwd, zijn gelaat lichtbruin en op reeds gevorderden leeftijd. Gedurende het onderhoud toonde hij zich zonder vrees; hij was koud, maar altijd bescheiden. Zijn blik richtte hij dikwijls naar de gewapende mannen, die hem bij duizenden tot bescherming vergezelden.

Toen den volgenden dag het geschut tegen de benting Djagaraga donderde, was men overtuigd van de wending welke de bijeenkomst genomen had. Wederom was de strijd heet. De Balineezen wisten met hun geschut voortreffelijk om te gaan. Den dood trotserende, stormden zij op het vernielende vuur der Europeesche, Amboneesche, Afrikaansche en inlandsche troepen en stonden langer hun man dan men verwacht had; maar de vijand leed verschrikkelijk binnen de benting door onze granaten en springkogels. De overwinning, die wij behaalden, was dan ook spoedig verkregen.

Onmiddelijk bij het begin van den aanval, boog een sterke kolonne, onder aanvoering van den dapperen overste de Braauw, links af, om zoo doende de benting in oostelijke richting om te trekken. Dit was een moeielijke en gevaarlijke marsch, die uitgevoerd moest worden langs voetpaden tusschen steile wanden

en diepe ravijnen en slechts man voor man kon geschieden. Sedert uren had men niets meer van die kolonne vernomen, en in bange verwachting vreesde men voor haar lot, daar slechts eenige vastberaden mannen van den vijand voldoende waren om ze geheel te vernielen. Maar het lot begunstigde dit roekeloos waagstuk. De hevige aanval op het front der benting hield de aandacht van den vijand op dit punt gevestigd. De kolonne kon zonder hinder de versterking naderen en, tot algemeene verbazing, vond men ze van achteren toegankelijk. Met gevelde bajonet stormden de soldaten op de dikke drommen van den vijand in, geen acht slaande op de kogels die onze batterijen nog in het front der benting wierpen. De Nederlandsche vlag werd geheschen, het geschut buiten de benting zweeg; maar van binnen maaide de dood schrikkelijk. Bali viel en zij die niet nedergeveld werden stoven uit elkander.

Eenige dagen later werd de dood van Goesti Tjelantek gemeld. Iets naders over zijn verscheiden is mij niets bekend. Mogelijk viel hij als slachtoffer eener partij, die zich in den laatsten tijd had gevormd en die hij bij het sluiten van den vrede een hinder was. Ware hij levend in handen van het gouvernement gevallen, voorzeker zou zijn lot beter geweest zijn. Hij was een vijand die onschadelijk moest gemaakt worden, maar die men bewondering noch achting kon ontzeggen. Bij gewichtige gebeurtenissen op het groote wereldtooneel worden door de Voorzienigheid personen aangewezen, die de teugels van het bestuur in handen nemen; het zijn sterke magneten, die een ieder in hunne nabijheid iets van de kracht die in hun is, meêdeelen. Hoe grooter hunnen omvang is hoe verder hunne stroomen zich uitbreiden. Goesti Tjelantek was die man voor Bali.

Wij konden ons nu overtuigen, dat wij, den vorigen keer, niet door onze spionnen waren misleid, maar dat wij van onzen kant te weinig geloof aan hunne mededeelingen hadden geschonken. Had men in 1848 de vijandelijke versterking beter verkend, hetgeen met zulk een aanzienlijke macht gemakkelijk kon geschieden, men zou den vijand aan zijn zwakke zijde hebben kunnen aanvallen en wij zouden zonder groot verlies te lijden als overwinnaars naar Java teruggekeerd zijn. De versterkingen der inboorlingen zijn zelden volkomen aan alle kanten gesloten, en er blijft altijd een achterdeurtje open waardoor zij, zoo de nood hun daartoe dwingt, kunnen vluchten.

Thans was de veldtocht zoo goed als geëindigd. Om iedere reactie te voorkomen, besloot het legerhoofd het hoofd van Klonkong een bezoek te brengen.

Djagaraga werd voor verderen tegenstand onschadelijk gemaakt, en daarna werden de troepen ingescheept en naar straat Lombok gebracht. In de Ambokbaai werd het anker uitgeworpen en landden de troepen op nieuw. Hun aantal was zeer verminderd. Te Djagaraga hadden wij veel zieken gekregen; koortsen en buikloop bleven niet uit en sleepten velen weg. De hospitaalschepen waren overvuld, herhaalde transporten naar Soerabaja hadden plaats gehad en nog werd geklaagd over gebrek aan ruimte voor de zieken. Slechts de helft der oorspronkelijke sterkte kon den marsch naar Klonkong ondernemen.

Uit alles was op te maken, dat de Balineezen den vrede van harte wenschten. Goesti Tjelantek was niet meer in leven en de overgeblevenen waren het niet eens. Slechts hierin stemde de geheele bevolking overeen, dat het heiligdom Klonkong en den persoon van den priester-keizer tot den laatsten snik moesten verdedigd worden. Alle strijdbare mannen, wier getal men op 30,000 schatte, hadden zich daar verzameld.

Tot het oprukken gereed, werden wij door een nachtelijken aanval van den vijand verontrust. Onze generaal-kommandant werd aan het dijbeen verwond, tengevolge waarvan het legerkommando op den chef van den staf, als tweede expeditie-kommandant, den kolonel van Swieten, overging. Zooals wij hierboven hebben vermeld, vervulde genoemde hoofdofficier dezelfde functiën gedurende de tweede expeditie, en onderscheidde hij zich bij elke gelegenheid, als een bedaard, kundig aanvoerder. Officieren en soldaten hadden het grootste vertrouwen in hem en de post die hij bekleedde was tegelijkertijd een bewijs welk vertrouwen het gouvernement in hem stelde.

De kogelwonde, die de opperbevelhebber ontvangen had, was doodelijk. De zenuwen, de bloedvaten en het been waren beschadigd. De geneesheer, die een onmiddellijke amputatie tot het stillen van bloedverlies noodig oordeelde, kon de operatie niet verrichten, omdat de generaal verkoos door zijn veeljarigen vriend en wapenbroeder Wassink behandeld te worden. Hiertoe was een tijdroovend transport noodig, dat niet alleen de schrikkelijkste smarten veroorzaakte, maar daarenboven met groot bloedverlies gepaard ging. Toen de generaal, na verloop van een geruimen

tijd aan boord van zijn schip aankwam, moest dadelijk de amputatie plaats hebben; maar zij baatte niet meer, korten tijd daarna blies de held zijn roemrijk leven uit. Het lijk werd op een stoomboot naar Batavia overgebracht en op het kerkhof van Tanaban begraven. Het was een lijkstoet, zooals Batavia nog zelden gezien had; die eenigzins kon sloot zich daarbij aan. Daar de overledene tot de Roomsch-Katholieke godsdienst behoorde, sprak de bisschop eenige woorden aan het graf; de eigenlijke lijkrede werd gehouden door den kolonel der artillerie Rijneveld.

De Balineezen waren overtuigd dat verder bloedvergieten noodeloos was. Door tusschenkomt van den heer Lange en van den radja Kasiman van Bali Badong lieten zij om vrede en vergiffenis bidden. Het mocht nu wel oprecht gemeend zijn; de dood van Goesti Tjelatek had de verbondene hoofden tot radeloosheid gevoerd. De vele bewoners des eilands hadden verschillende behoeften noodig, die van buiten moesten komen; de blokkade had sedert 1846 allen toevoer belet. Dit werd wel een tijd lang, in de opgewonden patriotische stemming waarin men verkeerde, volgehouden; maar op den duur was dit onmogelijk. Ook de kultuur van het eigen land leed zeer onder den oorlog. De weelderigste rijstvelden aan de noordkust, die honderdvoudige vruchten afwierpen, en jaarlijks onophoudelijk twee oogsten opleverden, konden niet meer of moesten gebrekkig bebouwd worden. De nauwe binnenvalleien gaven niet genoeg en hierdoor ontstond gebrek bij den minderen man.

Dit onheil, vereenigd met een machtigen vijand, die ernstig bewees, dat zijn wil moest vervuld worden, en die noch millioenen noch menschenlevens spaarde, werkte dubbel hard, De val van Djagaraga, waarop men zooveel gebouwd had, bewees ten overvloede, dat geen hoop tot overwinnen bestond.

Den overwonnen vijand mocht men geen grootere schade veroorzaken dan de omstandigheden vorderden, en de hand, die ons ter verzoening werd toegereikt, kon niet redeloos afgewezen worden. De kolonel van Swieten wenschte ook den vrede en beter dan ieder ander kon hij daartoe medewerken, omdat hij herhaaldelijk getoond had, dat hij den strijd niet vermeed wanneer die onvermijdelijk was. De oorlogvoerende hoofden zonden gezanten, en de bereidwaardigheid waarmede onze voorwaarden werden aangenomen deed ons het beste van den wapenstilstand verwachten. Vóór de vrede definitief gesloten was,

mochten echter onze troepen het eiland niet verlaten. Zij waren er nog gedurende eenigen tijd sterk aan koortsen en buikloop blootgesteld, die voor menigeen een doodelijke uitkomst had. Ook ik verloor er een dierbaren vriend.

In Europa was alles in beweging. Overal stegen de vlammen hemelhoog in de door de hartstochten diep geschokte rijken. Alles moest worden aangewend tot het blusschen. Men wist niet hoever het oproer zich zou uitstrekken, en of niet nog grooter gevaren onze kostbare bezittingen zouden bedreigen. Daarom werd de algemeen in Nederland geachte hertog Bernard van Saksen Weimar naar Indië gezonden. Door familiebeambten met het vorstelijke huis op het innigst verbonden, had de dappere Saks, zoo als hij algemeen genoemd werd, reeds in 1830 en de daarop volgende jaren bewezen, dat hij, ofschoon in den vreemde geboren, een trouwe zoon voor het vaderland in stormen en gevaar was. Door zijne benoeming tot legerkommandant toonde het volk dat het hem vertrouwde en bij dreigende omstandigheden op hem rekende.

Toen de nieuwe legerkommandant in de maand juni te Batavia aankwam, was het lot van Bali reeds beslist; maar toch spoedde hij zich zoo snel mogelijk naar het krijgstooneel. Intusschen werd een samenkomst met de in strijd geweest zijnde hoofden voorbereid, waarin de aangelegenheden van beide partijen ten einde werden gebracht. De vredesvoorwaarden waren in het algemeen dezelfde als na de eerste expeditie. Evenwel moesten de hoofden een gezantschap naar Batavia zenden, samengesteld uit respectabele personen en den gouverneur-generaal niet alleen van oprecht berouw over het voorgevallene doen blijken; maar ook mondeling beloven in het vervolg de bevelen der hooge regeering te zullen eerbiedigen. De hertog woonde de bijeenkomst der hoofden bij. De hooggeplaatste persoon zal zich eigenaardig verrast gevoeld hebben te midden zijner vorstelijke broeders, wier gala kleeding bestond in de met geel geverfde huid van het hoofd tot aan het midden van het lichaam.

Dit vroeger overal in Indie heerschende landsgebruik is op Bali het zuiverste bewaard gebleven, evenals menige andere eigenaardigheid ontleend aan den voorvaderlijken godsdienst, die de Balineezen nimmer voor den Islam prijs gaven. Juist daarom zou een nauwkeurige studie van hunne zeden en gebruiken zeer belangwekkend zijn, en thans is dit ook mogelijk geworden.

Volgens het vredestractaat heeft de Indische regeering het recht een politieken agent te Bolèlèng te vestigen, en zij heeft van dat recht gebruik gemaakt. Tevens bevindt zich daar een geneesheer voor de vaccinatie, om wien de Balineezen zelven bij het gouvernement aanzoek deden. Doordien deze nu toch gehouden is, voor zijn dienst in de binnenlanden te reizen en zijn positie hem veroorloofd veel te onderzoeken en te ondervragen, hetgeen andere landsambtenaren bij een achterdochtig volk moeten vermijden, zou hij zich gemakkelijk dit terrein tot het voorwerp zijner studiën kunnen maken. Zijn mededeelingen zouden ongetwijfeld gaarne vernomen worden. Tot verdere kennis der Indische volken zouden ons dergelijke berichten zeer te stade komen. Het is te wenschen, dat de meer begaafden hunne ondervinding door de drukpers openbaren. Zij zouden zich daardoor zeer verdienstelijk maken.

De gewoonte der Brahmanische vrouwen, om bij den dood van haar man zich aan de vlammen over te geven, om met zijn geest op nieuw vereenigd te worden, bestond, volgens geloofwaardige getuigen, nog op Bali in het jaar 1840. De heilige plaatsen, waar zij de Godheid vereeren, trampas teba, zijn langwerpige vierhoeken, omgeven door een steenen muur van dubbele mans hoogte, van boven open, en van voren van een smalle deur voorzien. Van binnen rondom de muren staan de altaren. Een dezer plaatsen bevond zich tusschen Bolèlèng en Sangsit dicht aan het strand; het onkruid groeide weelderig binnen en buiten de muren, daar men, wegens den kwaden tijd, daarvan geen gebruik maken kon; slechts op eenige altaren lagen bloemen en vruchten, ook pakjes met gekookte rijst en gebak. De kastenverdeeling der bewoners, volgens de overoude godsdienstige en politieke begrippen der Brahmanen, vindt men ook op Bali, evenwel niet met die gestrengheid, welke men in Hindostan kent. De Balineezen leven en wonen vreedzaam naast en bij elkander.

De positie der vrouwen trekt alleen de belangstelling zoo lang zij jong zijn. Op rijperen leeftijd staan zij bijna gelijk met den slavenstand. Ook in hare jeugd trekken zij meer de wellust der mannen dan hunne achting. Zij hebben het bovenlijf tot aan de heupen van alle kleeding ontbloot. Dit vergt de Muselman en Chinees niet; zij hebben meer achting voor de moeders hunner kinderen.

De Balineezen moeten zeker tot een taai ras behooren. Sedert de invoering van den Islam op Java wonen zij van hunne buurlieden gescheiden. Iedere gemeenschap werd door hen opgeheven en zoo bleven zij, gering in getal afgezonderd, en, niettegenstaande den vierjarigen harden strijd, vonden wij ze niet verzwakt. Zij waren lichamelijk en moreel grooter dan velen hunner buren, dapper en niet barbaarsch, wijs en staatkundig, voor ons zeer geduchte vijanden.

De expeditie keerde in de maand juni terug. Zij had het land groote offers gekost en bij slot van rekening geen voordeel aangebracht.

Strandroof werd niet meer ondernomen; ook de gouvernementsambtenaren te Bolèlèng werden geen kwaad gedaan, het fort werd gesloopt, geen enkel soldaat bleef op het eiland. Of de oorlogschatting betaald werd bleef mij onbekend; ik twijfel echter zeer daaraan. Enkele oproermakers trachtten later nog het volk in gisting te brengen, zoodat het gouvernement op nieuw genoodzaakt was troepen daarheen te zenden; maar den vijand wel kennende, zoo werd met kracht en snel gehandeld en de opstand in zijn geboorte gesmoord. De woelgeesten werden uit het land gezet, op ver afgelegen eilanden goed bewaakt en, om een dergelijk lot te ontgaan, hielden zich de overigen stil.

Nauwelijks waren de musketloopen en de kanonnen van den strijd op Bali afgekoeld of op nieuw werd in een andere streek van dit uitgestrekte rijk, hunne hulp ingeroepen. Thans was het aan de goudrijke Westkust van Borneo, in de residentie Sambas, waar het oproer onder de daar gevestigde Chineezen uitbrak. De ongeregeldheden waren van ernstigen aard en om die te dempen was eene groote macht noodig.

Sambas grenst aan Serawak, het rijk van den Engelschman Sir James Brooke, en aan de landen van de vrije Dajaks. In den grond liggen de goudkorrels in overvloed. De trage Dajak laat ze ongestoord liggen en gunt den vlijtigen Chineesch het genoegen ze in het zweet van zijn aangezicht voor den dag te brengen. De winst maakt dezen in korten tijd tot een rijk man; dan keert hij naar zijn geboorteland terug om de rest zijner dagen

van zijn gewonnen vruchten te leven of wel hij gaat naar het nabijgelegen Singapore om verder met zijn kapitaal te speculeeren. De toestemming om goud te graven verkrijgt hij van het Nederlandsch bestuur tegen betaling eener belasting. Die belasting waren de Chineesche gouddelvers niet gewillig te betalen, en toen alle minnelijke vermaningen niets baatten, moest naar de wapenen worden gegrepen.

De op Sambas werkende Chineezen zijn grootendeels uit de zuidelijke provinciën van het Hemelsche rijk; zij hebben hun eigen regeering en exploiteeren op hunne wijs de mijnen in compagnieschappen, kongsis. De winst komt in de gemeenschappelijke kas, waaruit al de behoeften der vereeniging worden bestreden, het overschot wordt onder de leden verdeeld. Onder de goudgravers vindt men een massa roekelooze kerels, die met het leven even onverschillig omgaan als met het dobbelspel. Geld ontbreekt hen niet tot aankoop van wapenen, kruid en lood, en niets was Singapore aangenamer dan hun die artikelen rechtstreeks te kunnen leveren.

De tot demping van het oproer gezondene kompagniën konden zich daarvan overtuigen, en, gelijk op Bali, ging het ook hier zeer heet toe. Zelfs in het open veld waagden zij 't met blanke wapens onze soldaten aan te vallen. De expeditie-kommandant Sorg, die in den laatsten oorlog zich roemrijk had onderscheiden en die daarom als belooning het opperbevel der expeditie verkreeg, vond den dood voor den vijand en menig ander officier en soldaat viel bij het bestormen hunner versterkte plaatsen. Gruwzaam waren zij; lijken werden door hen verminkt en die levend in hunne handen viel, werd met de verschrikkelijkste folteringen afgemaakt.

In 1850 was het eerst mogelijk de rust op Sambas te herstellen. De Chineezen onderwierpen zich aan de bepalingen van 't gouvernement, dat zijn rechten in de streek meer uitbreidde. Het uitgestrekte district werd in onderafdeelingen verdeeld en aan het hoofd van elke onderafdeeling een aanzienlijke macht gesteld.

Sedert dien tijd bleef de Westkust van Borneo en de Chineesche bevolking in rust; alleen toonden de Dajaks zich van tijd tot tijd kwaadwillig; doch hunne terechtwijzing veroorzaakte echter weinig moeite.

Gelijk een besmettelijke ziekte breidde het oproer zich uit over het nabijgelegen eiland Banka. Hier leven insgelijks vele Chinee-

zen, die de tinmijnen exploiteeren en gehouden zijn de producten aan de gouvernements-pakhuizen tegen een bepaalden prijs af te leveren, maar aan het oproer namen deze mijnwerkers geen deel. Amis, een fantastische gelukzoeker, was de ziel der beweging; hij wist zich den schijn te geven van een bovennatuurlijk wezen te zijn en bedroog den grooten hoop van zijn aanhang. Spoedig werd hij ontmaskerd en onschadelijk gemaakt.

Toen de rust pas op Banka hersteld was, broeide het in het Lampongsche en in de tegenover gelegen residentie Bantam op Java. Beide streken wemelden van verdachte luiaards, van een menigte hongerige, valsche priesters, die, zonder Mekka ooit gezien te hebben, zich zelven tot den priesterstand hadden verheven; en deze lieden waren des te gevaarlijker omdat zij op hunne wijze, door logen en bedrog het doel moesten bereiken, dat zij, zoo zij werkelijk priesters waren geweest, zonder moeite, zouden bereikt hebben.

De residentie Bantam is aan het smalste deel van straat Sunda van zuidelijk Sumatra, of de Lampongdistricten, gescheiden. De kusten vormen diepe inhammen en overal vindt men klippen en banken; de bevolking is niet talrijk in de Lampongs, het land weinig bebouwd en bedekt met ondoordringbare bosschen en struiken met zeer vele schuilplaatsen, die moeielijk te bereiken zijn. Op kleine prauwen hielden de oproermakers gemeenschap tusschen de beide eilanden, en hoe gaarne ook menig vreedzaam kampongbewoner de strijdlustigen had willen gevangen nemen of verraden, zoo werd hij hiervan teruggehouden door de vreeselijke wraak waaraan hij zich blootstelde. Thans moest de opstand gedempd worden en om aan den Sisypusarbeid een einde te maken, was de regeering genoodzaakt zich verder in het Lampongsche uit te breiden; een nieuwe residentie moest gevormd worden, die geen voordeel afwierp, maar integendeel de staatskas veel uitgaven veroorzaakte.

Dit alles viel voor gedurende het vijfjarig bestuur van den gouverneur-generaal Rochussen; maar geheel bevredigd kon hij de teugels van het bewind aan zijn opvolger niet overgeven. Dit veroorloofde de vulkanische bodem van dit fabelachtige land niet. Reeds brandde weder de krijgsfakkel in de Palembangsche berglanden bij en in de nabijheid van Tebi Tingi.

De met doornen bamboesheggen sterk bevestigde kampongs trotseerden hardnekkig de bevelen van den resident; de Palem-

bangers gingen zelfs aanvallender wijs te werk en hielden de onzen ingesloten tot dat een aanzienlijke strijdmacht tot ontzet kwam opdagen. Verscheidene jaren doorkruisten sterke kolonnen die streken, langs steile ravijnen, door de brandende zonnehitte, om den trouwloozen vijand te vervolgen; doch waar men heden geloofde klaar te zijn, moest morgen wederom op nieuw begonnen worden.

Weinigen in Europa zijn bekend met deze afmattende tochten, en toch moet er iets aantrekkelijks in gelegen zijn voor jonge, gezonde lieden, want een ieder biedt zich aan om ze meê te maken. In het geheim worden de toebereidingen gemaakt en in het holste van den nacht, vertrekt men, dikwijls onbekende paden betredende, onder geleide van een wegwijzenden spion. Vooraan gaat een dappere flankeur, hetzij een Hollander, Belg, Franschman of Duitscher. Hier geldt geen onderscheid van nationaliteit of kleur. Iedere natie levert haar helden aan het Nederlandsch-Indische leger, op welke de driekleur trotsch kan wezen. Op den flankeur, met zijn geweer steeds tot den aanval gereed, volgt een klein piket soldaten met een officier, de een na den anderen marcherende, daar het smalle pad 't niet anders toelaat. De gids bevindt zich daaronder die scherp moet bewaakt worden, want de vijanden zijn zijne broeders. Nu volgt de hoofdmacht met den kommandant en in haar midden eenige lichte artillerie, proviand en ammunitie. Deze behoeften worden door koelis aan lange bamboestokken gedragen; ook worden dikwijls gevangenen daartoe gebruikt. Hierop volgt de ambulance, met hangmatten voor de zieke, afgematte en verwonde militairen, vergezeld van een officier van gezondheid, die aan de expeditie altijd van zeer groot nut is. Op korten afstand wordt de trein door een kleinen troep soldaten gesloten.

Op deze wijze wordt de weg uren lang vervolgd en het terrein verkend, dikwijls dagreizen ver, soms langs geheel onbekende paden. Niet zelden gebeurt het dat op zulk een tocht de kolonne uit een hinderlaag wordt aangevallen. Uit het lange gras of uit een dicht nabijgelegen bosch valt een welgemikt schot; een soldaat struikelt, maar geen spoor is te ontdekken van hem, die den kogel zond. Nergens wordt de stille gestoord, en dit maakt een diepen indruk op den dappersten soldaat. Zulk een incident jaagt gewoonlijk de koelis de meeste vrees aan; dadelijk werpen zij hunnen last van de schouders en vallen neêr.

Gaarne zouden zij wegloopen, maar het gefluit der kogels houdt hen terug en ten laatste schijnt het hen toch raadzamer om bij den troep te blijven en op nieuw vatten zij moed.

De gekwetste wordt verbonden en in de hangmat aan den langen stok meêgevoerd; de doode wordt onmiddellijk begraven. Zijn kameraden bewijzen hem de laatste eer. In het veld is de soldaat voor zijn makkers een braaf kameraad; met het wapen in den arm, rolt uit zijn oog, bij de geopende groeve, een traan van oprechte genegenheid over zijn wangen.

Eindelijk is de kolonne de plaats van haar doel genaderd. Snel moet het plan tot aanval door den kommandant ontworpen en de manschappen tot den aanval verdeeld worden. Van vermoeienis mag geen spraak zijn, anders zou de vijand op nieuw ontsnappen, daar hij zich bewust is dat de geforceerde marschen ons meer nadeel doen dan zijn wapenen. Maar het was te vergeefs dat men den verren tocht gemaakt had. Op den haard waren de kolen nog glimmende, op het pisangblad lagen nog overblijfsels van het maal, doch onze vijand was verdwenen. Overal heerscht een doodstilte, een bij de vlucht weggeloopen kip is alles wat men van levende wezens aantreft; zij had haar slaapstede wederom opgezocht, en werd een lichte prooi onzer soldaten.

Spoedig is men gehuisvest; voornamelijk is dit het geval met den Javaanschen soldaat, die zich overal thuis gevoelt. Het vuur is snel aan het branden en een ieder neemt zoo veel van zijn proviand als hij noodig acht om den honger te stillen.

De gedroogde visch en ding-ding wordt aan spitse bamboesstokken gebraden; van lombok en zout wordt een sambal gemaakt, ook het water in den ketel is reeds aan het kooken om de rijst te ontvangen. Thans wordt onder den blooten hemel gekampeerd. De avond is liefelijk en koel; na de doorgestane vermoeienissen van den dag smaakt het avondmaal heerlijk en de rust is aangenaam.

Waar de vijand heen toog weet niemand en men heeft geen lust hem verder op te zoeken. Wachtposten worden uitgezet en aan de zorg van een waakzamen officier toevertrouwd. Het duurt niet lang of de vermoeide ledematen zijn in diepe rust en snorken is het rustlied.

De nacht gaat rustig voorbij. Niet de hanen, want die moesten medevluchten, maar de nachtposten wekken vroegtijdig de slapende

kamaraden. Het kamp is spoedig opgebroken, toilet behoeft niet gemaakt te worden; een ieder is marschvaardig en wederom gaat het in dezelfde orde terug. Doch voor dat men de plaats verlaat, worden de bamboeswoningen in brand gestoken; deze zijn toch zonder eigenaars en verlaten en daarbij weet dan ook de vijand wie hem het bezoek heeft gebracht. Dikwijls worden de terugkeerenden nog voor den gek gehouden, en dan gebeurt het wel dat dit nog eenige verwonden of dooden oplevert.

Een Indische veldtocht bestaat dikwerf uit een menigte dergelijke marschen, waarbij de streken worden verwoest en dan eerst volgt berouw en onderwerping. Hij, die het arme en domme volk tot oproer heeft aangezet, vlucht; dikwijls wordt hij ook uitgeleverd en wel, helaas! ten gevolge der door ons uitgeloofde premiën, en hierop volgt rust. De uitgewekenen keeren naar hun geboorteplaats terug, de woning is spoedig hersteld en het rijstveld weder bebouwd.

Opmerkenswaardig is het dat de inlanders, die rijst in waterachtige velden, s a w a s, teelen, zeer zelden aan oproeren deelnemen, terwijl integendeel zij, die de rijst op drooge akkers, l a d a n g s, bouwen, daartoe gemakkelijker zijn over te halen. Na de expeditie volgen gewoonlijk vele jaren van rust, gelijk bij het uitbarsten van een vulkaan de werking voor een tijd ophoudt; maar de toestand is niet te vertrouwen en slechts korte tijdvakken zijn te vermelden, waarin de wapens van het Indisch leger rustig konden worden neêrgelegd.

Alleen het rijk bevolkte eiland Java maakt hierop een gunstige uitzondering. Behalve de residentie Bantam, die den weerslag ondervond van het oproer in het Lampongsche, werd daar, sedert den opstand van 1825—1830, de rust nergens meer verstoord.

Twee rechtmatige eischen.

Gelijk bekend is, komt er in het Nederlandsch Staatsblad eene wet van den 25sten januari 1817, nº 5, voor, waarbij het copijrecht geregeld wordt, of wel, gelijk het heet, de rechten worden bepaald, die in de Nederlanden ten opzichte van het drukken en uitgeven van letter- en kunstwerken kunnen worden uitgeoefend. Van het achttal artikelen, die deze wet bevat, zijn art. 4 en 6 zeker wel de voornaamste; 't eerste als aanwijzing van wat als nadruk moet worden aangemerkt en van de straf, die daarop gesteld is zoowel als op het invoeren, verspreiden of verkoopen van buiten het koninkrijk nagedrukte oorspronkelijke letter- en kunstwerken of vertalingen, waarvan men hier te lande het copijrecht bezit; bij 't andere artikel worden de vereischten vastgesteld, waaraan men moet voldoen ten einde het copijrecht te kunnen eischen. Daartoe wordt gevorderd: *a.* dat het werk gedrukt zij op eene Nederlandsche drukkerij; *b.* dat het een Nederlandsch uitgever hebbe, en diens naam of alleen of vereenigd met dien van een buitenlandschen medeuitgever op den titel, of bij gebrek van titel, waar dit het voegzaamst is, gedrukt zij met aanwijzing zijner woonplaats en van den tijd der uitgave; en eindelijk *c.* dat van elk werk, vóór of gelijktijdig met de uitgave, door den uitgever drie exemplaren, waarvan één door hem op den titel, of bij gebrek van titel, op de voorzijde eigenhandig geteekend met bijvoeging der dagteekening en van eene schriftelijke verklaring van een Nederlandschen drukker met eigenhandigen naam, plaats en dagteekening, dat het werk bij hem gedrukt is, zullen overgegeven worden tegen reçu aan het gemeentebestuur zijner woonplaats, hetwelk dadelijk een en ander aan het

Departement van Binnenlandsche zaken zal verzenden. Bedriegen wij ons niet, dan worden voorts van de drie exemplaren, die bij bedoeld Departement worden aangenomen, wanneer althans aan al de formaliteiten voldaan is, een ex. bij het Departement zelf gehouden, een ander gezonden naar dat van Justitie, terwijl met het derde in den regel de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage wordt verrijkt. Van al de ingezonden werken geschiedt verder aankondiging in de Nederlandsche Staatscourant, in den regel maandelijks.

In hoever dit een en ander te verwerpen zij dan wel zich rechtvaardigen laat, of en in hoever de wet, naar inhoud en vorm, al dan niet geheele herziening of wijziging behoeft, laten wij thans in het midden; evenmin willen wij vragen of de wet zelve stipt wordt nagekomen, d. w. z. of van al wat in ons land wordt uitgegeven de gevorderde inzending vanwege den uitgever of drukker geschiedt, waaromtrent eenige twijfel geopperd zou kunnen worden, althans wanneer men de straks gemelde aankondigingen in onzen „Moniteur" vergelijkt met de boekenlijsten, die nauwkeurig vermelden wat telkens van de pers komt.

Liever treden wij in een onderzoek van wat er ten aanzien van het copijrecht in Indië wordt gevonden. Is de wet van 25 januari 1817 wellicht ook dáár geldig? of zijn er daaromtrent andere verordeningen vastgesteld? Zoo neen, moet dan niet in die leemte onverwijld worden voorzien?

Herhaaldelijk is dit niet onbelangrijk vraagstuk behandeld, vooral door de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, niet 't minst in haar Nieuwsblad. Nog onlangs werd daarin op herziening van de Nederlandsche wet van 1817 aangedrongen, ook in verband met hetgeen in Indië gebeuren kon en ook meermalen geschied is. Nog onlangs, zoo verhaalt ons n°. 90 van gemeld Nieuwsblad van 11 november '73, heeft men het kunnen bespeuren, dat er eene partij in den lande bestaat, die in gemoede en met volle overtuiging het recht van nadruk bij het ontbreken van verbodswetten of tractaten wil en durft bepleiten. Kan het, vraagt men, bij het meerder veldwinnen van zoodanige overtuiging ons nog verwonderen, dat men in onze Oost straffeloos onze kostbare boeken gaat nadrukken? 't Is immers een bekend feit, hoe voor een paar jaren de Java-bode de nieuwste romans, haar uit het moederland ter kennisneming toegezonden, bijna woordelijk en in haar geheel bij wijze van

boekbeschouwing in zijne kolommen opnam. Een geachte uitgever, vroeger zijne zaken in Indië uitoefenende, heeft ons nog onlangs medegedeeld, dat hij alléén uit een gevoel van recht en billijkheid destijds naliet van de schoolboekjes, welke hij van één firma uit haar fonds bij duizende exemplaren trok, tot zijn betrekkelijk groot voordeel een nadruk te doen vervaardigen.

Was deze mededeeling verrassend, gelukkig voor de eer van uitgevers en drukkers in Nederlandsch-Indië bleek zij ietwat overdreven te zijn. Althans in nº. 93 van het Nieuwsblad nam de hooggeschatte uitgever, weleer in Indië gevestigd, de heer Gualth. Kolff, den handschoen voor zijne confrères in Indië op en gaf ons de geruststellende verklaring, dat zij, al kon men in Indië nadrukken, „van deze faciliteit nimmer gebruik hebben gemaakt, dan met de overname van een los stuk in een dagbladfeuilleton, te flauw en te weinig beteekenend, om daaraan het gewicht te hechten, gelijk men soms hier gedaan heeft, waar men zonder kwaad opzet zich wel eens aan dezelfde pekelzonde tegenover de Indische pers heeft schuldig gemaakt."

„In mijn vrij uitgebreiden Indischen schoolhandel," zoo schrijft hij verder, „heb ik vaak in verzoeking gestaan tot nadruk van Hollandsche schoolboekjes, die ik jaarlijks bij honderd, ja duizendtallen van de fondshouders in patria trok. Doch liever heb ik mij (in een Hollandsch oor) fabelachtige honoraria getroost om in Indië oorspronkelijke schoolwerkjes te doen vervaardigen, dan te kort te doen aan het onbewaakt eigendom van vaderlandsche collega's. Het is echter vooral op grond van die ondervinding dat ik onlangs mijne volkomene adhaesie heb geschonken aan de eerlijke beschouwingen van den Heer Frederik Muller, waar hij te velde trok tegen de gevaarlijke stellingen van sommige confrater-uitgevers, die (ik geloofde gaarne geheel ter goeder trouw) de leer verkondigden, dat er niets onberispelijks in gelegen is, nadruk van een buitenlandsch letterkundig eigendom te plegen, wanneer 's lands wetten zulks niet onder strafbepalingen verboden."

Waakt dan inderdaad geene enkele wet er voor, dat nadruk van Nederlandsche boeken in Nederlandsch-Indië straffeloos geschiede? Van zekere zijde heeft men het ontkend. Er is, meent men, „geen arrest, waarbij dat uitgemaakt is;" men ziet niet in, „waarom de wet van 25 januari 1817, die toch door het ge-

heele rijk geldig is, ook niet van toepassing zou zijn op Nederlandsch Oost-Indië. Indië toch is een integreerend deel van het grondgebied der Nederlanden." Men beroept zich op art. 1 der Grondwet, waarbij het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden in Europa wordt beschreven, en waaruit men de gevolgtrekking maakt, dat ons rijk ook nog een ander grondgebied heeft dan in Europa; en terwijl men zich verder beroept op art. 3 der Grondwet, dat allen die zich op het grondgebied van het rijk bevinden, hetzij ingezetenen of vreemdelingen, gelijke aanspraak hebben op bescherming van personen en goederen, meent men, dat er dus maar van afhangt of Indië geacht wordt te zijn een deel des Rijks en een rechterlijk vonnis alleen kan dit beslissen.

Waarheid en dwaling zijn hier dooreengemengd. Dat de gevolgtrekking uit art. 1 onzer Grondwet, dat ons Rijk ook nog een ander grondgebied heeft dan in Europa, juist is, zal niemand tegenspreken. Zoekt men daarin te vergeefs de aanduiding van dat grondgebied, reden daarvoor moge men nu opgeven, dat de Grondwet alleen toepasselijk is op Nederland, terwijl de overzeesche bezittingen en koloniën door bijzondere grondwetten worden beheerscht, met een beroep verder op art. 118 der Grondwet: het vreemde van dat stilzwijgen wordt er niet door weggenomen, te minder waar men, de Indische grondwet of het Regeerings-reglement raadplegende, daarin evenmin eene omschrijving vindt van het grondgebied van 't rijk buiten Europa, waarvoor die wet van kracht is. Liever herrinnere men zich daarom den wenk van Thorbecke, waar hij in zijne Aanteekening op de Grondwet, blz. 10 omtrent onze bezittingen schrijft: „Men mag het dan als een gebrek aanmerken, dat zij in de grondwettige geographie van het Rijk niet zijn opgenomen. Deze moest volledig wezen. Of zoo er reden was, om haar niet buiten Europa uit te strekken, moest dit zijn gezegd."

Maar wat hiervan zij, ontwijfelbaar is het, dat onze overzeesche bezittingen „een gedeelte zijn van het Rijk. Zij zijn er het grootste deel van." Evenwel niet — en ziedaar de dwaling in de geopperde bedenking — in denzelfden zin als bijv. de provinciën Noord- en Zuid-Holland deelen zijn van het Rijk. Ware inderdaad de verhouding van Indië tot Nederland dezelfde, tot welke consequentiën zou zulk een stelsel ons voeren! De actueele toestand wettigt haar intusschen niet. Zeer juist schreef G. Kolff,

t. a. p.: „In Indië pleegt men te zeggen: waar het op annexeren van batige saldo's aankomt is Nederland met Indië gaarne één, maar waar het geldt daaruit de rechtmatige behoeften van Indië te voorzien, beschouwt men dit laatste liefst als nummer twee. Doch hoe dit zij: Nederlandsch-Indië heeft een eigen grondwet, een eigen wetboek van koophandel, een eigen strafwetboek en stoort zich weinig aan wetsbepalingen in patria. Dit laatste is zóó waar dat nog onlangs de hofmeester aan boord van een der Hollandsche stoomschepen, die vrij klaarblijkelijk een Amsterdamschen broodbakker uit de Torensteeg zijne effecten had ontstolen, te Batavia niet in hechtenis kon worden genomen, veel minder gevonnisd. De gezagvoerder heeft den dief dus weer als passassier meêgenomen om in Nederland aan den rechter uit te leveren."

Duidelijker kan de verhouding tusschen de beide deelen van het rijk niet worden aangewezen. Het behoeft daarom nauwelijks eenig betoog, dat wetten, hier te lande uitgevaardigd, ook voor Indië geldig zouden behoeven te wezen. Van hare verbindbaarheid ginds moet uit de wetten zelve blijken, krachtens art. 118 der Grondwet.

Vraagt men nu, ingevolge die aanwijzing of onze wet van 25 januari 1817 ook voor onze overzeesche bezittingen geldig is, men mist daarin de daarvoor vereischte vermelding geheel. Daaruit volgt, dat werken, hier te lande uitgegeven, in Indië veilig kunnen worden nagedrukt, tenware er althans daartegen gewaakt is bij eene andere wet of verordening.

Wat nu dit laatste betreft, voor zoover we hebben kunnen nagaan, blijkt ons dat de letterkundige eigendom in Indië tot dusver nog onbewaakt is; noch bij eene afzonderlijke wet, noch bij het daar vigeerend strafwetboek zijn daaromtrent bepalingen in het leven geroepen. Maar het drukpersreglement dan? Inderdaad, in een reglement, waarvan de considerans luidt: „regeling van het toezicht der regeering op de drukpers in Nederlandsch-Indië en voorziening tegen misdrijven of overtredingen, welke door middel van drukwerken kunnen worden gepleegd," mocht men verwachten ietwes te vinden van nadruk en van straffen daarop; doch bij 't vervaardigen van bedoeld Reglement scheen men, hoe zwartgallig men ook overigens was, welke zonden men meende dat door de pers zouden kunnen worden begaan, niet vermoed te hebben dat een uitgever of drukker ook nog

zijn confrater in het vaderland door nadruk van kostbare door hem uitgegeven werken zou kunnen benadeelen. Wellicht wijst men op de artt. 12 en 13. Daarbij wordt bepaald, dat elk drukwerk moet voorzien zijn van den naam en de woonplaats des drukkers en uitgevers, bij gebrek waarvan het verbeurd wordt verklaard en de verspreider daarenboven gestraft met eene boete van *f* 50 tot *f* 1000, terwijl voorts van elk in Nederlandsch-Indië gedrukt, alsmede van elk elders dan in Nederland gedrukt, maar in Nederlandsch-Indië uitgegeven drukwerk, de drukker of uitgever verplicht is, vóór de uitgifte, een door hem onderteekend exemplaar te zenden aan het hoofd van het plaatselijk bestuur, een ander exemplaar aan den Officier van Justitie en een derde aan de Algemeene Secretarie, waarvan dan aan den drukker of uitgever kosteloos een bewijs van ontvangst wordt uitgereikt. Men ziet, beide deze artikelen zijn bijna gelijkluidend met art. 6 der wet van 25 januari 1817, en, schijnen zij meer ontworpen ten einde vóór de uitgave van eenig werk te kunnen constateeren, dat het niets bevat, in strijd met of gevaarlijk voor de openbare rust en orde, eene aanwijzing, gelijk in de Nederlandsche wet, dat tengevolge der richtige inzending van de gevorderde exemplaren het copijrecht kan worden geëischt, wordt daarin gemist.

Zoo blijkt dan dat evenmin als bij eenige andere wet, bij die op de drukpers tegen schending van het letterkundig eigendom in Indië wordt gewaakt. Dat daartegen strafbepalingen moeten worden vastgesteld, zal wel niemand tegenspreken. Met kracht wordt daarop aangedrongen. Herhaaldelijk reeds door het Bestuur van de Vereeniging des boekhandels, eerst bij een gemotiveerd krachtig adres van 4 juli 1860, aan den Minister van Koloniën, toen tien jaren later, met overlegging van een afschrift van dat adres, bij eene nadere missive van 23 october 1870. Namens den Minister werd bij missive van 10 december 1870 geantwoord: „dat in het voorloopig ontwerp van wet, tot regeling van het copijrecht bij het Departement van Justitie in bewerking bepalingen zijn opgenomen, betreffende den nadruk in Indië van in Nederland uitgegeven werken."

Drie jaren daarna is dit ontwerp van wet, evenals zoovele andere wetsontwerpen, nog steeds in bewerking, en wie zal ons den tijd der indiening voorspellen? Men weet, wat de zinsnede „in bewerking", „voorbereid" en meer dergelijken beteekenen.

Vreemd is het intusschen, dat men de behandeling van het vraagstuk in Indië laat afhangen van die in ons vaderland. Waarom niet, gelijk zooveel, ook den letterkundigen eigendom in Nederlandsch Indië bij eene verordening door het Indisch Bestuur doen regelen?

Zou door zulk eene regeling een lang gekoesterde en rechtmatige wensch van uitgevers en drukkers hier te lande vervuld worden, daarbij zou tevens een ander niet onbelangrijk vraagstuk kunnen worden opgelost.

We deelden hierboven reeds mede, dat er van de drie ingezonden exemplaren van hier te lande uitgegeven werken een bij 't Departement van Binnenlandsche Zaken, een ander bij dat van Justitie en het derde bij de Koninklijke Bibliotheek berust. Wat evenwel het lot is van de drie in Indië bij de autoriteiten ingezonden exemplaren, is ons, gelijk voor velen, een raadsel. Waar, vraagt men, blijft dat drietal? Het exemplaar, ter Algemeene Secretarie gedeponeerd, zal, vertrouwen we, wel aldaar blijven berusten, en geplaatst worden in de aanwezige boekverzameling. Het bestaan van zulk eene boekerij is bekend; in 1865 verscheen daarvan een uitgebreide Catalogus. Of nu de bij de Indische begrooting voor die boekerij uitgetrokken som van *f* 500 voldoende is, beslissen we liever niet. We bepalen ons alleen tot de mededeeling van den niet overdreven eisch, dat die verzameling zorgvuldig worde bewaard en het beheer daarvan goed ingericht. Op éene plaats in geheel Nederlandsch-Indië zou dan een depôt zijn van al wat er uitgegeven wordt.

Omtrent de bestemming der twee overige exemplaren bestaat er onzekerheid. De bibliotheek van 't Bataviaasch Genootschap ontvangt ze, naar we gelooven, niet. Blijft soms een exemplaar op het parket van den Officier van Justitie berusten en 't ander op 't bureau van den resident? Zoo ja, dan zal er, vooral op de hoofdplaatsen, allengs eene niet onbelangrijke collectie ontstaan, die niet te loor mag gaan. In 't omgekeerde geval rijst de vraag, of een, dan wel beide exemplaren naar elders, wellicht naar Nederland worden opgezonden, en welke bestemming daaraan wordt gegeven. Wordt de bibliotheek van het Ministerie van Koloniën hier te lande er mede verrijkt? In dit geval begrijpen we niet dat er telken jare een niet onbeduidende som beschikbaar wordt gesteld voor den aankoop van boekwerken voor de bibliotheek van het Departement; althans in den uitgewerkten

en toelichtenden staat der Indische begrooting, hoofdstuk I, Uitgaven in Nederland, Afd. III. onderafd. 16, b, leest men: „Aankoop en vervoer van boekwerken en gedrukte stukken voor den algemeenen dienst, alsmede kosten van te ontvangen diverse goederen *f* 5000." De mogelijkheid bestaat er intusschen dat bij het Departement meer dan een exemplaar van sommige werken aanwezig is. Het is bekend, dat vanwege het Departement nu en dan boekgeschenken worden aangeboden aan enkele boekerijen hier te lande, waaronder in de eerste plaats de Koninklijke Bibliotheek. Voor een deel zijn het werken, welke blijkbaar niet door inteekening verkregen werden, veelal ook regeeringsverslagen en dergelijken.

Wat van dit een en ander zij, inlichting hieromtrent kan niet dan voor velen hoogst welkom zijn. In afwachting daarvan zij het ons vergund op een eisch te wijzen, waarvan de vervulling door onze eer gebiedend gevorderd wordt en door de wetenschap dankbaar toegejuicht zal worden.

Er bestaat namelijk in geheel ons vaderland geene enkele boekerij, waarin alles gevonden wordt wat de uitgevers en drukkers in Indië ons hebben aangeboden en nog dagelijks verschaffen. Wilt ge weten hoe 't er mee gesteld is, reeds in 1862 heeft wijlen de hoogleeraar H. C. Millies den treurigen toestand op waardige wijze gegeeseld. „Ik zou," schreef hij, „een tal van geschriften kunnen noemen, niet alleen te Batavia, op Colombo en elders in Oost-Indië, maar ook hier te lande, zelfs in de laatste jaren gedrukt, waarvan mij nooit een exemplaar op eene openbare bibliotheek in ons land is voorgekomen. Hier in Amsterdam, dat door zijn wereldhandel groot en machtig is geworden, waar de hoofdzetel was der Indische Maatschappijen, waar de schatten van Oost en West, Noord en Zuid te samen vloeiden, hier telde de Stads-Bibliotheek, de Catalogus van 1796 bewijst het, bij den ondergang der Oost-Indische Compagnie, op zijn hoogst misschien 3 of 4 boeken over Oost-Indië. Men vreesde zeker al die Classici en Rabbijnen in zoo vreemd en barbaarsch gezelschap te brengen, en als ware het om de geringschatting nog scherper te doen uitkomen, indien wij daar dan nog slordige opgaven als deze op pag. 167: „Biblia Malabarica (in plaats van Malaica), Batavia, 1558 (in plaats van 1758)" vinden, en dit nog eens herhaald op den Index. Wie weten wil, hoe het daarmede ook nu gesteld is, hetzij dan door de bezuinigings-

woede, die vooral de bronnen van historische, geographische, linguistische, philosophische wetenschap treft, hetzij dan door de onverschilligheid en onkunde der verzorgers en opzieners, hij onderzoeke al onze akademische bibliotheken op het gebied van Oostersche, vooral Oost-Indische godsdienst, geschiedenis, taal-, land- en volkenkunde; hij doorbladere het zonderlinge, geheel onbruikbare boek, onder den titel: Lijst der boeken en geschriften uitmakende de Bibliotheek van het Departement van Koloniën, in 1858 te 's Gravenhage gedrukt. Zelfs te Batavia, waar eenmaal zoo vele letterkundige schatten waren, waar de kostbare buit der geplunderde kloosters van Maláka en elders werd samengebracht, is geen spoor meer daarvan te vinden. Reeds vroeger en nog voor eenige jaren schijnt daar een stelsel van roof en verduistering van boeken en handschriften geheerscht te hebben, dat inderdaad onbegrijpelijk is. De eenige groote openbare bibliotheek, die van de oudste onder al de geleerde vereenigingen door Europeërs in Azië gesticht, van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, heeft bijna niets dat de vroegere ontwikkeling, ook van het Christendom in Indië, kan doen kennen. Zijn boekerij is misschien geschikt voor eene vereeniging van natuurkundigen: zij is niet die van een genootschap van Kunsten en Wetenschappen. In den Catalogus, Batavia 1853, vinden wij bijv. geen enkele der vroegere of latere Bijbelvertalingen voor Nederlandsch Oost-Indië vermeld. Voor eenige jaren heb ik aan een onzer Ministers van Koloniën verzocht, dat ten minste de bibliotheken van elke onzer Hoogescholen een exemplaar mochten ontvangen van hetgeen thans in Indië wordt gedrukt: dat verzoek, welwillend aangenomen, heeft tot dusverre weinig of geen gevolg gehad. Maar waren en zijn onze openbare boekerijen arm op dit gebied, rijk waren vroeger vele bijzondere boekverzamelingen. Ook dit is geheel veranderd, ook hier zijn wij arm geworden, vele schatten, gelijk op het gebied der vaderlandsche schilderkunst, van oudheid- en penningkunde, zijn voor altoos naar het buitenland ontvoerd. Gedurende langen tijd was de belangstelling in die boekwerken hier te lande ten eenenmale uitgedoofd, terwijl zij elders als met den dag aanwies. Bekwame handelaren wisten daarvan partij te trekken en een aantal letterkundige schatten, zeldzame boeken en pamfletten in betrekking tot de Koloniën van Nederland hebben voor altoos ons land verlaten. Wie nu

de geschiedenis der Hollanders in Nieuw-Nederland of in Brazilië in alle bijzonderheden uit oude geschriften wil leeren kennen, zal naar Nieuw-York en Rio-Janeiro moeten reizen. Dat moge zeer aangenaam en voordeelig zijn voor de handelaars in oude boeken, voor de beoefenaars der wetenschap is het ten hoogste belemmerend en ontmoedigend. Ook voor het onderwerp, dat wij thans bespreken (de kerkgeschiedenis van Nederlandsch Oost-Indië), zijn vele der gedrukte bronnen vaak het moeilijkst in Nederland te vinden."

Het was in eene openbare vergadering van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, dat deze taal werd vernomen. De vroede en wijze mannen, wien de behartiging van de belangen der wetenschap moest ter harte gaan, zwegen; zij schenen niet in hun rustige rust gestoord te willen worden door het initiatief tot verbetering te nemen. Anderen volgden hun voorbeeld, en zoo bleef de toestand, na jaren, nog dezelfde, zonder noemenswaardige verandering. De verschillende genootschappen, op Indisch terrein werkzaam, trachtten, zooveel doenlijk, en naar de mate hunner fondsen, hunne boekerijen aan te vullen en uit te breiden. Instellingen van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde werden er te Leiden en Delft in het leven geroepen, maar vraagt ge naar eene volledige Indische bibliotheek, als voornaam hulpmiddel bij dat onderwijs: zij behoort nog onder de vrome wenschen. En, om nu niet meer te spreken van de bibliotheek van het Departement van Koloniën, die uit den aard der zaak niet voor 't algemeen gebruik is opengesteld, zou 't inderdaad niet overdreven zijn te verwachten dat de grootste boekerij van ons vaderland, de Rijks- of Koninklijke Bibliotheek tamelijk volledig zij in haar Indische afdeeling. Helaas, men behoeft slechts de beheerders er van te vragen, wat gering budget voor aankoop van werken wordt toegestaan, om aanstonds de overtuiging te erlangen dat er niet aan te denken valt alwat de Indische pers ons aanbiedt aan te schaffen. Wel heeft men uit het Verslag dier inrichting over het jaar 1870 o. a. in het bijzonder er op gewezen, „dat het Ministerie van Koloniën door een algemeenen maatregel, in 1870 genomen, deze bibliotheek verrijkt met de voornaamste boekwerken welke in onze Oost-Indische bezittingen het licht zien, en welke, zonder dezen weldadigen maatregel slechts moeielijk en met veel kosten zouden te verkrijgen zijn." Na 1870 echter schijnen die toezendingen

verminderd te zijn; althans de verslagen der beide laatste jaren getuigen van geen noemenswaardige verrijking, vergeleken bij den overvloed van werken, die in Indië worden uitgegeven.

Inderdaad, op eenigen merkbaren vooruitgang valt niet te wijzen, sedert de straks aangehaalde klaagzang werd aangeheven. Stel twee zaken tegen over elkaâr, de millioenen batige saldo's sints tal van jaren ter eenre en het voortdurend gemis eener volledige koloniale bibliotheek ter andere zijde: zou het dan te sterk zijn, in navolging van den Schrijver van „Holland op zijn smalst" van onzen De Steurs gewagend, te meenen, dat er geen woorden zijn om de diepte onzer vernedering te schetsen?

Dat dan ook aan de erkenning van een laakbaar verzuim de levendige overtuiging zich pare, dat zoodra mogelijk de handen aan het werk moeten worden geslagen. Van tweeën één. Bij de Indische begrooting stelle men bijv. de geringe som van *f* 10.000 jaarlijks beschikbaar. Bij geen weldenkende zal het eenig bezwaar ontmoeten. Voorloopig althans zou daarmeê in de lang gevoelde behoefte kunnen worden voorzien. Acht men echter ter handhaving van onze eer, op wetenschappelijk terrein, zulk eene uitgave ondoenlijk: men voorzie dan in de bestaande leemte door stipte naleving van het drukpersreglement; men vaardige den last uit, dat voortaan voor de drie in te zenden en bij de wet gevorderde exemplaren van ieder geschrift, de noodige zorg worde besteed, en dat een of twee daarvan bepaaldelijk naar Nederland worde opgezonden om in de eene of andere openbare rijksverzameling bewaard te worden.

Wil men noch het een noch het ander, dan rest er niets anders over dan dat het initiatief worde genomen door de particulieren. In het bijzonder zal het dan o. i. op den weg liggen der beide hier te lande bestaande genootschappen, zoowel van het Indisch Genootschap als van het Koninklijk Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië om de handen ineen te slaan, de gewenschte uitbreiding aan hunne rijke boekerijen te geven, en alzoo eene taak op zich te nemen, waarvan men altijd gemeend heeft dat de vervulling behoorde tot een der zorgen van eene goede regeering.

Den Haag, December '73 DR. T. C. L. WIJNMALEN.

De Indische bedevaartgangers.

De bedevaarten zijn een der oudste en meest volhardende manifestatien van het godsdienstig gevoel der volken. Tot de natien, die het polytheïsme beleden en ruimschoots de gelegenheid hadden aan hun stad- en huisgoden te offeren, hielden er tempels op na, die wijd en zijd vermaard waren en wier bezoek den pelgrim als een bijzondere verdienste of als een voorrecht werd toegerekend. De Spanjaarden vonden in Mexico en in Peru, de heilige steden Cholula en Cuzco, waar jaarlijks duizenden bedevaartgangers zich vereenigden uit alle streken van Centraal Amerika. Britsch Indië heeft nog een aantal heilige oorden, die ieder jaar zwermen Bouddhisten en Brahmanisten lokken en vaak, door opeenstapeling van dierlijke miasmen, de pestholen worden waar de cholera ontkiemd om zich vervolgens epidemisch over de geheele aarde te verspreiden. De christenvolken zijn aan de bedevaarten niet vreemd gebleven: zij speelden een groote rol in de godvruchtige praktijken der katholieke kerk en kwamen in den laatsten tijd weder bijzonder in zwang, toen katholieken uit verschillende landen van Europa, de wonderbronnen in Frankrijk gingen opzoeken, en, hoezeer het protestantisme zich verzet tegen tochten, welke allen min of meer de verheerlijking van wonderen ten doel hebben, mag men toch in de zendingsfeesten, welke periodisch een groote schare van hervormden in godsdienstige gezangen en gebeden vereenigen, als 't ware een laatste stuiptrekking zien van de behoefte eigen aan den pietist, om, op een gegeven oogenblik, huis én haard, eigen stad en tempel voor eenigen tijd te verlaten en met lieden van allerlei herkomst te communiceeren in dezelfde godsvereering.

Voor personen, bekend met de instellingen van den Islam, behoeft het niet vermeld te worden, dat een bezoek aan het graf van den Propheet een der voornaamste godsdienstige plichten van den Mohammedaan uitmaakt. Alleen de onvermogenden mogen zich aan de bedevaart naar Mekka en Medina onttrekken. Zij, die daartoe de middelen slechts eenmaal in hun leven bezaten en daarvan geen gebruik gemaakt hebben om den godsdienstigen tocht te ondernemen, worden, na hun dood, bepaald buiten het paradijs gesloten, dat aan alle trouwe Islamieten is toegezegd. De Islam gaat nog verder en legt de vermogende Mohammedanen de verplichting op om door godsdienstige stichtingen arme geloofsgenooten in de gelegenheid te stellen ter bedevaart te gaan. Althans dergelijke stichtingen worden als een heilig werk geroemd en de Mohammedaan, die er zich door onderscheidt, kan zeker zijn bij zijn leven geacht en ontzien en, na zijn afsterven, als een vroom, heilig man geëerd te worden.

Toch wordt dikwerf tegen de Nederlandsch-Indische regeering te velde getrokken, omdat zij ongedeerd de bedevaartgangers uit den Indischen Archipel naar Mekka laat vertrekken en hare Mohammedaansche onderdanen niet belemmerd in hetgeen zij als een godsdienstplicht beschouwen. Voor zóo verre die bestrijding voortkomt uit blakenden godsdienstijver van mededingende godsdienstige secten of uit onbeholpen overmoed, die het gezag geroepen acht om maar alles te ondernemen wat het goedvindt te doen, behoeft dergelijk drijven niet wederlegd te worden. Met staats- of godsdienstig fanatisme valt niet te redeneeren. Het is genoeg dat de regeeringen zich zorgvuldig onthouden te doen of te laten, wat uit dergelijke ingevingen aangewezen wordt. Iets anders is het, wanneer de eisch tot wering der bedevaartgangen in een schijn van staatsrecht wordt gehuld en maatregelen van bedwang als staatkundige wijsheid worden aangeprezen, zooals nog onlangs in de zitting der tweede kamer van 18 december, door den heer Wintgens werd beproefd. Het kan dan zijn nut hebben om de kwestie onbevooroordeeld te behandelen, ten einde te voorkomen, dat verkeerde opvattingen wortel schieten bij personen, die overigens volkomen de moderne leer van onbeperkte godsdienstvrijheid zijn toegedaan.

De heer Wintgens beschouwt den Islam als het gevaarlijkste element voor Indië, als Mohammedaansch fanatisme, en meent dat daaraan bij het besluit van 3 mei 1852 de vrije teugel is gevierd.

„Jaar op jaar," zegt hij, heeft men de steeds toenemende zorgwekkende gevolgen daarvan gezien, maar niets is gedaan om dit kwaad te temperen, om op eenigerlei wijze op die onberaden handeling terug te komen. Men heeft daarbij een overdreven toepassing gegeven aan art. 112 van het regeeringsreglement. Dit eischte niet die onbegrensde vrijheid, die bij het besluit van 1852 gegund werd. De gang naar Mekka is geen volstrekte geloofsplicht van den Mohammedaan op Java. Maar in ieder geval tegenover art. 122 staat art. 55, dat zegt dat de regeering den inlander zal beschermen tegen de willekeur van wien ook. Door den maatregel van 1852 heeft men de zachtzinnige Javasche bevolking onderworpen aan de willekeur, aan de kwellingen van een dweepzieke priesterschaar, aan de willekeur die fanatieke hadjis over haar kunnen uitoefenen. De statistiek heeft ons vermeld het telken jare terugkeerend cijfer van Mekkagangers, van pelgrims, die Java verlaten misschien niet eens met het doel om werkelijk de heilige stad te bezoeken, die zich misschien onderweg ophouden en na een kort verwijl terugkeeren met het logenachtig verhaal, dat zij dien tocht hebben volbracht, en die daarom nog des te gevaarlijker zijn voor de inlandsche maatschappij, omdat zij als ware parasieten de binnenlanden van Java overstroomen, omdat zij een plaag zijn voor de bevolking en tevens een permanente bedreiging van het Nederlandsch gezag."

Vreemd is het voorzeker, dat de heer Wintgens, na dezen niet onduidelijken eisch van comminatoire maatregelen tegen de ontwikkeling van den Islam, onmiddellijk overgaat tot bestrijding van den oorlog tegen Atjeh, juist omdat men daar te doen heeft met een brandpunt van „dat Mohammedaansche geloof in het Oosten," met „den oudsten vassal van den Sultan in Azië." Ons dunkt, dat een kruisvaarder gelijk de heer Wintgens, die den Islam onder den plak wenscht te brengen en de regeering zoo hard valt, omdat zij het beginsel van godsdienstvrijheid ook ten aanzien harer Mohammedaansche onderdanen streng handhaaft, zich van harte moest verheugen dat althans dit „brandpunt van Mohammedaansch fanatisme" gefnuikt wordt.

Voorzeker, het ligt ver buiten de bedoeling der regeering op Sumatra's Noordkust een godsdienstoorlog te voeren en daar het „kruis" in plaats van de „halve maan" te planten. Geen andere dan staatkundige overwegingen hebben tot den oorlog geleid en

zullen bij het sluiten van den vrede voorzitten. In het dappere leger, dat aangevoerd wordt door den edelen veldheer van Swieten, strijden Mohammedanen naast Christenen, Katholieken en Protestanten, en misschien voor de eerste maal valt het verschijnsel te constateeren dat de strijders vergezeld worden niet alleen door predikanten en pastoors, maar tevens door althans één Mohammedaansch panghoeloe, treffend bewijs, dat het der regeering niet om een godsdienstwist, maar om de rechtmatige erkenning van haar gezag te doen is.

Voor hen die, zooals de heer Wintgens, godsdienst en „godsdienstig fanatisme," in verband brengen met de staatkundige maatregelen van het gouvernement, en het geroepen achten de verspreiding van den Islam tegen te gaan, moet desniettemin de oorlog tegen Atjeh welkom wezen. Immers, welke ook de oogmerken zijn, die er toe geleid hebben, feitelijk zal hij de meerderheid aantoonen der wapenen van een gezag, dat uit een christenvolk komt op. de benden, die in naam van den Propheet hun zelfbestaan verdedigen. Feitelijk wordt met den ondergang van Atjeh als onafhankelijken inlandschen staat tevens een broeinest van godsdienstige uitspattingen beheerscht en binnen de perken gebracht der openbare orde. Feitelijk geschiedt juist daardoor hetgeen de heer Wintgens verlangt, voor zoo ver namelijk de wet, in overeenstemming met een wijze staatkunde, de regeering toelaat, ter wille van de algemeene veiligheid de manifestatien van den godsdienstzin der bevolking te temperen.

De heer Wintgens eischt echter meer, namelijk het tegengaan der bedevaarten naar Mekka, die hij vermeent dat geen volstrekte geloofsplicht van den Mohammedaan in Indië zou zijn. Hij vervalt in de gewone dwaling der voorstanders van het jus circum sacra, van hen, die beter willen weten dan de aanhangers zelven eener geloofsbelijdenis, wat zij al dan niet hebben te gelooven, en die door hunne eenzijdige opvatting van de rechten en verplichtingen der leden van godsdienstige of kerkelijke vereenigingen, maar al te vaak de hand leenen aan werkelijke vervolgingen om der geloofswille, al zij het dan ook uit naam van het politiek, in stede van een ander kerkelijk gezag dan dat der vervolgden. Neen, niet hetgeen de heeren Wintgens cum socius beweren dat al dan niet een essentieele plicht van den Islamiet is; maar hetgeen de Islamiet zelf als zoodanig beschouwd, moet daarvoor door het openbaar gezag gehouden

worden. Zelfs, indien met citaten van Moslemsche schrijvers kon aangetoond worden, dat de gang naar Mekka geen vereischt geloofswerk van den Mohammedaan is, zou het verbieden der bedevaarten aan hen die er een gewetenszaak van maken, een schending zijn, niet slechts van de godsdienstvrijheid, maar nog erger, van de vrijheid van geweten. Daartoe is de regeering, volgens het ook voor Indië geldende staatsrecht, evenmin bevoegd, als men 't in Nederland zou wezen, het kloosterleven en de bedevaarten bij de katholieken te verbieden, op grond dat de afzondering en het bezoeken van wonderbronnen en wonderbeelden geen volstrekte dogmas van het katholicisme zijn; — de protestanten de vereenigingen tot gezamenlijk bidden en psalmenzingen te ontzeggen onder voorgeven, dat het protestantisme zich oplost in den Bijbel en ieder protestant genoeg vrijheid heeft indien men hem maar niet het Bijbellezen verbiedt.

Dat nu de Mohammedanen in Indië wel degelijk de bedevaart naar Mekka als een geloofsplicht beschouwen, blijkt reeds eenigzins uit de rede van den heer Wintgens, nog duidelijker uit de regeeringsmededeelingen in het koloniaal verslag van 1873. Het feit toch dat telkens meer pelgrims uit Indië het graf van den Propheet bezoeken bewijst voldoende, dat de tocht naar Mekka door hen begrepen wordt onder die voorschriften van den Islam, waaraan zij behooren te voldoen. Er is zelfs klimmende belangstelling. „Het getal van Java en Madura vertrokken bedevaartgangers, „zegt het verslag, „toont, in vergelijking met vroegere jaren een groote vermeerdering aan; dat van de Lampongsche districten, Palembang, Riouw, Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo evenzeer. Daarentegen is het cijfer van Sumatra's Westkust, vergeleken met de beide voorafgegane jaren, niet onbelangrijk gedaald. Het totaalcijfer der ter bedevaart vertrokken inlanders is belangrijk hooger dan in eenig der laatste jaren. Onder de in 1872 vertrokken pelgrims bevonden zich 300 personen van aanzien, te weten: 93 van Bantam, 1 van Krawang, 25 van de Preanger Regentschappen, 1 van Pekalongan, 2 van Kadoe, 120 van Soerabaja, 6 van Makassar, 46 van Riouw en 6 van Borneo. Het aantal teruggekeerden was in 1872 zoowel op Java en Madura als in de Buitenbezittingen geringer dan in een der drie voorafgegane jaren.

Volgens een rapport van den Nederlandschen consul te Djeddah (Arabië) van medio juni 1872, kon het vertrek der Nederlandsch-

Indische bedevaartgangers van 1871—72 (ook van hen die terugkeeren met zeilschepen, welke gewoonlijk 1 tot 2 maanden later vertrekken dan de stoomschepen), toen als afgeloopen worden beschouwd, doch zou wel de helft aan overledenen zijn achter gebleven, ten gevolge van cholera, pokken enz. Van af zijn aankomst (18 april) tot 4 juni 1872 waren door hem 2220 Nederlandsch Indische reispassen geviseerd, terwijl hij het getal pelgrims, die reeds vóór dien tijd waren vertrokken, op 500 schatte.

Buitengewoon groot is het aantal aangekomenen geweest voor de bedevaart van 1872—73 (november tot februari), doordien, zoo schrijft de consul, de zoogenaamde hadjisdag (feest van Arafat) dat jaar inviel op vrijdag, den Mohammedaanschen zondag, een omstandigheid die elke zeven jaren het aantal Mekkagangers doet klimmen tot bijna het dubbel van dat in gewone jaren. Men rekent dat ditmaal in 't geheel 150,000 pelgrims te Mekka zijn tegenwoordig geweest, van welke ongeveer een derde van over zee was gekomen. Volgens opgaaf van den directeur der quarantaine, beliep het cijfer dezer laatsten, hetwelk in 1871—72 slechts had bedragen 30,058, gedurende 1872—73 45,708. Hiervan ontscheepten 40,575 te. Djeddah en de overige in de nabij gelegen kleine havens Yambo en Lyth. 14,387 kwamen uit Indië (8767 Maleiers uit den Indischen Archipel, ook uit de Britsche bezittingen, en 5620 van den vasten wal van Britsch Indië, meest van Bombay), 7244 uit Algiers, uit de Barbarijsche Staten en 11,170 uit Egypte en Turkije. De overige der over zee aangekomenen waren Perzen, Arabieren, Kaukasiers enz.

Het cijfer der Nederlandsch-Indische bedevaartgangers, in gewone jaren 3000 tot 3500, klom in 1872—73 tot omstreeks 6000, van welke zich 5513 bij het Nederlandsch consulaat aanmeldden. Deze waren naar de landstreek verdeeld als volgt: van Java 3554, van Sumatra 1444, van Borneo (meerendeels van Bandjermasin) 497, uit de Molukken 10, van Banka 4, Riouw 3 en Bali 1. Van deze laatste plaats (Bali Ampanan) waren er meer aangekomen, die zich evenwel niet aangemeld hadden.

Volgens het verslag van den consul, worden, inzonderheid door de uit de Nederlandsch-Indische bezittingen herkomstige Mekkagangers, aanzienlijke sommen voor de bedevaart medegenomen. Voor 3127 personen, op wier passen daarvan melding was gemaakt, bereikten die sommen een totaal van *f* 1,392,113. Over

't algemeen, zegt hij, worden de Nederlandsch-Indische bedevaartgangers voor de welvarendste van al de pelgrims gehouden. Door enkelen was dit jaar weder, naar bericht wordt, veel geld besteed aan vrome stichtingen, onder anderen door het koopen van huizen te Djeddah, Mekka en Medina, voor de kostelooze huisvesting hunner landgenooten.

Het getal Nederlandsch-Indische onderdanen, die langer dan één bedevaart in Arabië blijven, wordt betrekkelijk zeer gering genoemd; de weinigen, die er eenige jaren doorbrengen, doen dit om zich voor het priesterschap te bekwamen, en zeer enkelen van dezen (hoogstens 6 tot 10) voltooien hunne studiën aan de groote Muzelmansche universiteit te Kaïro. In 1872 waren aldaar 6 leerlingen uit Nederlandsch Indië.

Ten dienste der bedevaartgangers zijn door of van wege het hoofd der godsdienst in de Hedjaz (den groot-sherif van Mekka), voor de verschillende nationaliteiten bepaalde personen aangewezen (sheiks en onder-sheiks), die zich op de plaatsen van aankomst belasten met het verschaffen van woningen en vervoermiddelen aan de pelgrims. Voor de Nederlandsch-Indische pelgrims zijn deze „verzorgers" meest Arabieren, die vroeger in Nederlandsch-Indië gewoond hebben. De meeste geldelijke aangelegenheden der pelgrims, als: het betalen der quarantaine-taxen, inkomende rechten, en zelfs dikwijls der consulaat-leges, gaan door de handen der sheiks, hetgeen aanleiding geeft tot veel misbruiken, vooral wanneer, zooals met vele Mekkagangers uit Nederlandsch Indië het geval is, deze in de verplichting komen om geld op te nemen voor de terugreis.

Dien stroom der Mekkagangers uit Indië te willen stuiten, gesteld de regeering liet zich niet weerhouden door het beginsel van godsdienstvrijheid, die den Mohammedanen evenals aan andere kerkgenootschappen is verzekerd, zou voorzeker een zeer ongelukkige onderneming, een staatkundig waagstuk zijn. Het zou buitendien niet baten. Hoe machtig men de Nederlandsch-Indische regeering waant, de macht om de beweging van personen in- en buiten den Archipel zoodanig te beheerschen, dat de inlanders zich wel mogen verplaatsen voor commercieele, doch niet met godsdienstige doeleinden, is haar niet gegeven. Wat niet openlijk zou mogen gebeuren, zou toch clandestien geschieden. Verbodsbepalingen zouden, bij het godsdienstig lokaas, het attrait der verboden vrucht voegen, en, wanneer men

meent, dat de nu, zooveel mogelijk onder de bescherming van het gouvernement, naar Arabië trekkende pelgrims, na hun terugkomst in Nederlandsch-Indië, zich juist niet onderscheiden als de meest gedweê onderdanen, zou het feit, dat zij den tocht maakten in weerwil van dat gouvernement, hen voorzeker niet gunstiger stemmen tegenover een gezag, hetwelk bescherming van hun godsdienst tot een leugen, belemmering van de volbrenging eens geloofsplicht tot een hatelijke werkelijkheid maakte.

Intusschen moet erkend worden, dat de bedevaarten uit den Indischen Archipel aanleiding hebben gegeven tot misbruiken. Reeds vóór jaren was het der regeering gebleken, dat vele Indische ingezetenen hunne woonplaatsen verlieten, met het doel of onder voorwendsel om ter bedevaart naar Mekka en Medina te gaan, zonder van voldoende middelen tot het doen der heen- en terugreis voorzien te zijn, of voor de verzorging van hunne achterblijvende gezinnen, gedurende hunne afwezigheid, maatregelen genomen te hebben; dat vele welgezinden onderweg van kommer en gebrek omkwamen en hunne betrekkingen in ellende bleven verkeeren; dat anderen terugkwamen, zich den naam van hadji aanmatigden en daarvan de kleederdracht aannamen zonder ooit de heilige plaatsen te hebben bezocht; dat van 12,985 personen, aan welke in zes jaren passen naar Mekka waren uitgereikt, slechts 5594 waren teruggekeerd, van welke laatsten een niet onaanzienlijk getal vermoed werd nooit Mekka te hebben bereikt; en eindelijk dat deze toestand vele regenten en hoofden en andere achtenswaardige Mohammedanen in Indië ergernis gaf.

Vrij algemeen is de meening verspreid, dat, terwijl deze en dergelijke misbruiken der Indische regeering bekend waren, zij evenwel in 1852 nog de bedevaartgangers voor altijd onthief van de verplichting om, vóór hun vertrek, zich te voorzien van een reispas, waarin men althans eenigen waarborg ziet tegen bedrog van valsche hadjis. Het is die meening, welke de heer Wintgens op zijn wijze uitdrukte toen hij beweerde dat van af 1852, „aan het Mohammedaansch fanatisme de vrije teugel is gevierd." Zij berust echter op een misvatting, welke door den minister van koloniën, in de zitting van 18 december, duidelijk in het licht is gesteld. „In 1802," zeide de minister, „was vergunning van het gouvernement noodig voor een bedevaart naar Mekka.

„Eindelijk in october 1825 is de bepaling gemaakt, volgens welke een pas moest worden genomen, waarvoor men *f* 110 moest betalen. Intusschen werd het niet voorzichtig geoordeeld die verordening af te kondigen, het bleef dus bij een geheim besluit, een administratieven maatregel. Maar reeds in 1832 bleek het dat die recognitie bijna niet werd betaald, maar langs allerlei wegen werd ontdoken, zooals door het nemen van passen naar Riouw en Singapore, en slechts weinige betaalden de *f* 110. Het toezicht der residenten bleef dan ook zeer gebrekkig; zij moesten telkens worden aangeschreven, en nu eens werd bij de landraden gevonnisd tot betaling van die som, dan weder werd daarvan vrijgesteld, tot dat eindelijk — en dit was de aanleiding tot den nieuwen toestand — bij arrest van het Hoog Gerechtshof van 10 februari 1852 werd overwogen dat de resolutie van october 1825 geen verbindende kracht had, omdat zij niet was afgekondigd. Na dit arrest stond de Indische regeering voor het dilemma, om of de verordening betreffende de *f* 110 af te kondigen, of het besluit met even stille trom te begraven als waarmede men het had laten geboren worden. Na langdurig overleg werd, ook met het oog op het ontworpen regeerings-reglement en op de weinige efficaciteit van den maatregel, besloten die verordening niet af te kondigen. De bedevaarten namen, met de uitbreiding der transport-middelen, speciaal van de stoomvaart, zeer toe, en dit ontsnapte volstrekt niet aan het oog van de verschillende ministers van kolonien en de gouverneurs-generaal, van 1856 tot 1863, niet behoorende tot de richting die de heer Wintgens bedoelt. In 1859 werden door den gouverneur-generaal Pahud nieuwe maatregelen genomen en in het Staatsblad van Nederlandsch Indië, n°. 42, afgekondigd, waarbij onder andere de verplichting werd opgelegd een pas te nemen. Bij elke gelegenheid dat men over deze zaak spreekt of schrijft, wordt de verordening van 1859 kortweg geïgnoreerd. Destijds werd door den gouverneur-generaal Pahud en den minister van koloniën Rochussen overwogen of men op nieuw den pas aan een belasting kon onderwerpen, maar eenstemmig was men van oordeel dat op dien maatregel niet kon worden terug gekomen."

Niet de reispassen, maar, gelijk de minister het deed opmerken, de recognitie van *f* 110 is afgeschaft. In 1859 werd die aangelegenheid zoo afdoende mogelijk geregeld. Bij het meergenoemde Staatsblad 42 van dat jaar werd bepaald, dat ieder

hetzij man of vrouw, behoorende tot de inlandsche bevolking onder het gezag der Nederlandsch-Indische regeering, die zich ter bedevaart naar Mekka wenscht te begeven, gehouden blijft zich te voorzien van een reispas bij het bestuur van het gewest zijner inwoning. De reispassen moeten worden aangevraagd door tusschenkomst van de betrokken regenten, of, bij ontstentenis van dezen, van zoodanige hoofden als de regenten vervangen. Geen passen worden verleend, als op hunne voordracht en verklaring, dat de aanvragers de middelen bezitten voor de heen- en terugreis en behoorlijk hebben voorzien in het onderhoud hunner achterblijvende betrekkingen gedurende hunne afwezigheid. Wanneer de houder eener pas naar Mekka op plaatsen komt, waar een Nederlandsch consul of consulair agent is gevestigd, is hij verplicht die aan hem ter visa aan te bieden. De van de reis teruggekeerde personen zijn gehouden bij hunne terugkomst in Nederlandsch Indie zich onverwijld te melden bij het bestuur der plaats hunner eerste aankomst en daar hun reispas te doen afteekenen. Verder op de plaats hunner bestemming aangekomen zijnde, moeten zij zich onverwijld aanmelden bij het gewestelijk bestuur, waarvan, zoomede van hunne terugkomst, op de pas, die in hun bezit wordt gelaten, aanteekening wordt gehouden. Eindelijk, moeten zij zich aanmelden bij den regent, of het dezen vervangende inlandsche hoofd, binnen wiens ressort hunne woonplaats is gelegen, en moet deze, in tegenwoordigheid van een priester en, des geraden geacht, ook van een achtenswaardigen hadji, zich door ondervraging overtuigen, of de teruggekeerde werkelijk de heilige plaatsen heeft bezocht en bij bevinding dat dit zóó is, hem daarvan een certificaat uitreiken, dat de bij het onderzoek aanwezigen en den belanghebbende mede onderteekenden, waarvan door den regent wordt kennis gegeven aan het hoofd van gewestelijk bestuur. Zij, die bij dit onderzoek blijken Mekka niet te hebben bezocht, bekomen geen certificaat en mogen de voor hadjis bestemde kleeding niet dragen, op straffe eener boete van *f* 25 tot *f* 100 voor elke overtreding. Gelijke straf is van toepassing op hen, die in verzuim zijn gebleven bij hun vertrek naar Mekka een reispas te ligten of verzuimd hebben die ter aangeduide plaatsen te doen viseeren. Ten slotte schrijft de ordonnantie van 1859 voor, dat de hoofden van gewestelijk bestuur afzonderlijke registers zullen aanhouden van de voor bedevaartreizen naar Mekka verleende reis-

passen en dat in die registers mede aanteekening moet worden gehouden van de teruggekeerde bedevaartgangers.

Voor zoo ver dus door middel van reispassen kan worden gewaakt tegen listen, misleiding en valsche hadjis, is daarin bij de bestaande wetgeving allezins voorzien. Te recht is in 1859 tevens besloten niet meer op de recognitie terug te komen. Immers, had men die behouden, men zou het passenstelsel niet versterkt, maar verzwakt hebben; men zou de inlandsche bedevaartgangers op den weg geholpen hebben om geen reispassen te nemen en daardoor met de recognitie, de controle der regeering te ontduiken. Blijkens het koloniaal verslag kost het nu reeds veel moeite de pelgrims te overtuigen, dat de nakoming der uitgevaardigde formaliteiten in hun belang is. Het verslag toch zegt: „In verband met de weinige medewerking die de Nederlandsche consul te Djeddah, door de invloeden der sheiks in den aanvang scheen te ondervinden, om zooveel mogelijk de passen van alle Nederlandsch-Indische bedevaartgangers te viseeren, achtte de Indische regeering het niet overbodig de hoofden van gewestelijk bestuur op en buiten Java alsnog opzettelijk aan te schrijven (augustus en november 1872), om de naar Mekka vertrekkende personen te doen indachtig maken, dat zij, volgens art. 3 der ordonnantie op de Mekkagangers (Indisch Staatsblad, n°. 42) bij aankomst te Djeddah verplicht zijn hunne passen den consul ter viseering aan te bieden, en hen te doen aansporen zich daartoe niet van de tusschenkomst van derden te bedienen.

„Tevens werden maatregelen genomen om zooveel mogelijk te voorkomen, dat pelgrims zonder pas uit Nederlandsch Indië vertrekken en om te zorgen voor de toepassing der op overtreding van een en ander bij de aangehaalde ordonnantie bedreigde straf. Ook zouden de bedevaartgangers, om hen zooveel doenlijk tegen kwade praktijken te behoeden, moeten worden gewaarschuwd, dat, naar door de regeering vernomen was, op den terugweg naar Nederlandsch Indië door de gezagvoerders van vreemde schepen meermalen op Ceylon, Penang, Malakka of de kust van Malabar pelgrims plachten te worden achtergelaten, ten einde dezen te noodzaken door arbeid bij de planters in die streken hunne gemaakte schulden af te betalen."

Reeds in 1863 had de tegenwoordige minister van koloniën den gouverneur-generaal nog in overweging gegeven, in het belang der menschelijkheid, gelijk men hier te lande bepalingen voor de

landverhuizers heeft vastgesteld, bepalingen te maken op den overvoer van Mekkagangers. Daaraan is eindelijk voldaan door de met 1 januari 1873 in werking getreden ordonnantie van 13 october 1872 (Indisch Staatsblad N°. 179), houdende voorschriften, in acht te nemen bij het vervoer (met passagiersschepen) van inlanders uit Nederlandsch Indie naar vreemde havens. Behalve de noodige voorschriften in het belang van de gezondheid der passagiers, zoowel wat de te verstrekken plaatsruimte en voeding, als wat de voorraad van genees- en reddingsmiddelen betreft, behelst die ordonnantie onder anderen een bepaling, die den schipper, onder bedreiging eener boete van *f* 500, de verplichting oplegt om onmiddellijk bij aankomst van het schip ter bestemder plaats (of bij terugkomst in een Nederlandsch-Indische haven) de lijsten der aan boord genomen passagiers te overhandigen aan den Nederlandschen consul (of aan den havenmeester), die zich zoo spoedig mogelijk van de juistheid der lijsten hebben te overtuigen, terwijl inmiddels de passagiers het schip niet mogen verlaten. Verder bepaalt de ordonnantie, dat de schipper een boete van *f* 250 verbeurt voor elken passagier die tegen diens wil, en zonder dringende redenen, aan wal wordt gezet in een andere haven dan de overeengekomene. Onder passagiersschepen verstaat de verordening, met uitsluiting van stoomschepen, welke een geregelde mail- of postdienst onderhouden, zoodanige schepen die meer dan twintig passagiers, behoorende tot de eigenlijke inlandsche bevolking, aan boord hebben.

Wanneer men deze bepalingen en maatregelen gelieft te overwegen, moet men erkennen, dat de regeering, onverschillig of zij liberaal dan wel conservatief heette, hare verplichting, ingevolge art. 55 van het regeeringsreglement, ten aanzien der naar Mekka trekkende Nederlandsch-Indische onderdanen, zoo ruim mogelijk is nagekomen en dat zij evenzeer getracht heeft bedriegerijen ter gelegenheid van de bedevaarten tegen te gaan. Dat desniettemin de heer Wintgens het tegenovergestelde verwijt tegen haar richtte, is alleen te verklaren uit de oppervlakkigheid waarmede hij pleegt de aangelegenheden van Indië te bespreken, die voor dien spreker mede alleen zoover belang hebben als hij meent daaruit argumenten te kunnen putten tegen de bovendrijvende richting op koloniaal gebied. Nog verder te gaan en, zooals de heer Wintgens scheen te bedoelen, art. 55 te bezigen om de bij art. 112 aan de Mohammedanen verleende godsdienstvrijheid te verkorten,

om bepaald de bedevaarten naar Mekka te bedwingen, wij herhalen het, schijnt ons even ongerijmd als onstaatkundig. Trouwens, de wassende vloed der Mekkagangers is minder gevaarlijk dan het beperken der hadjis tot een getal, klein genoeg om hen te omgeven met een waas van heiligheid, doch altijd groot genoeg om de bevolking op te winden tot rustverstooring, indien daarvoor eenige andere aanleiding mocht bestaan. Laat de inlanders van allerlei stand en middelen gerust den pelgrimstocht ondernemen. Hoe meer Mekka bezocht hebben, hoe moeielijker het wordt voor valsche hadjis, de gevaarlijkste zoowel voor de openbare orde als voor de bevolking, om hun rol vol te houden. Evenals dit bij de Roomsch-Katholieke volken het geval is, zullen van lieverlede de bedevaartgangers ophouden het voorwerp van bijzondere vereering te zijn. Aan den tocht, die duizenden hebben gemaakt, zal het onmogelijk bevonden worden voorrechten toe te kennen, die steeds zullen erkend worden wanneer het slechts weinigen gegeven is het graf van den Propheet te bezoeken. Ook hier zal een vrijgevige, ruime staatkunde blijken op den duur gunstiger uitkomsten te geven, dan de politiek van belemmering en onderdrukking, wier aanhangers terstond alarm maken, zoodra de inlander slechts een ander aanzien vertoont dan dat van gedweê werktuig voor het „batig slot."

* * *

BOEKAANKONDIGING.

Banda en zijne bewoners, door Mr. Herman Otto van der Linden. Opgedragen aan Z. Exc. den Minister van Koloniën. Te Dordrecht, bij Blussé en van Braam. 1873.

Zij, die in een kort bestek, de sprekende tegenstelling willen vernemen van de werking van het monopolie en van de vrijheid, moeten niet nalaten dit allerinteressante boekje te lezen. Zoowel de keurige wijze, waarop de schrijver weet te schetsen wat hij gezien heeft, als het tooneel dat hij beschrijft, doen ons zeer in 't oogloopend het verschil van toestanden bemerken, welke uit de toepassing van beide beginselen zich onvermijdelijk ontwikkelen. De Banda-eilanden waren tot in onzen tijd schuilhoeken van echten monopoliegeest, van gedwongen en kunstmatige nijverheid. „Tot 1864 was," zooals de heer van der Linden het kernachtig opmerkt, „de regeering van Nederlandsch Indie afnemer van het product (van den bodem) tegen vaste prijzen..... Zij hield toezicht op den aankweek der boomen, het onderhoud der perken, den ijver der arbeiders en de vlijt der perkeniers. Vandaar een resident, onverschillig of hij kennis van de notenkultuur had of niet, krachtens zijn betrekking perkinspecteur. Zijn kultuur-inzicht was wet. De boom dien zijn arm vellen wilde, viel neder. Onder hem stond het minder personeel, als de boschwachters, de pakhuismeesters en anderen. Hij, de resident, was de aansprakelijke persoon jegens de regeering voor de levering der noten en foeli, zooals de grond het tegenover hem was. De perkenier had geen eigen wil en behoorde dien ook niet te hebben, omdat hij immers dom, lui, eigenwijs en zede-

loos was! Liet men hem aan zich zelven over, hij zou zich met zijn onkunde, traagheid en eigenzinnigheid onvermijdelijk in het verderf storten en het land van de schatten die Banda oplevert berooven! Zoo iets mocht niet gedoogd worden.

„De regeering verstrekte aanvankelijk tot het verrichten van den arbeid slaven, daarna bannelingen, om het ontbrekende aan te vullen met vagabonden en huurlingen. Het blok en de rottan handhaafden de orde. De rijst en peper werden aan den perkenier tegen betaling, ter wederverstrekking aan de perkhoorigen afgedragen, het sirih- of snoepgeld daarentegen door den Staat zelf, door de hand zijner boschwachters, aan de arbeiders uitgeteld. De materialen voor den opbouw of het onderhoud der perkgebouwen werden in 's lands magazijnen in voorraad gehouden. De zieke arbeiders gingen naar het hospitaal en werden daar door den militairen dokter van het garnizoen verpleegd. De zendeling eindelijk, later de predikant was daar om te troosten en op te wekken, terwijl de onderwijzer onderricht gaf in het lezen, schrijven en rekenen.

„Voorwaar een benijdenswaardige toestand. Geen zorgen of lasten, louter lusten. 't Is waar, door de matige betaling, die voor het product aan de perkeniers werd uitgekeerd, konden de lusten zich niet verder uitstrekken dan tot het strikt noodzakelijk levensonderhoud, maar toch die bescheiden voldoening der levenbehoeften woog wel op tegen al de akeligheden van kommer en ellende, welke de vrije handel en de onmeedoogende concurrentie zoo menigmalen te aanschouwen geven.

„Zoo komt de beschouwing voor. — De werkelijkheid heeft het te Banda echter anders geleerd. Wanneer de statistieke opgaven, welke ook, die van het aantal zielen, van het product, of die van het getal boomen worden geraadpleegd, zoo wijzen allen achteruitgang aan, en hoort men de regeering in hare koloniale verslagen spreken, dan worden perkeniers zoowel als bevolking van jaar tot jaar dommer, luier, eigenzinniger, zedeloozer en armer. — Zelfs werden door enkelen, als de gouverneur der Molukken C. M. Visser, de Bandaneezen officieel beschreven „als lui en zorgeloos en verkwistend van aard, even „verslaafd aan den drank, even uitgeput en zwak van lichaams-„gestel, even bekrompen van geestvermogens als hunne vaderen „zulks waren....," terwijl een ander menschenkenner de resident R. M. Schabbing, den moed geheel opgaf, zooals blijkt uit

zijn bekend gezegde „dat het opleiden van den Bandaschen bur„ger tot een nijver leven even onmogelijk is, als men den kasu„aris den arend kan doen navliegen."

Hetgeen, inderdaad, zoolang het monopolie stand hield, onmogelijk bleek te zijn, verwezenlijkte zich spoediger dan men 't mocht verwachten na het afschaffen in 1864 van het alle opgewektheid en energie uitdoovende stelsel. Toen de perkeniers hun lot in eigen handen hadden, ontwaakten zij weldra uit hun slaap en leerden zij van de veranderde omstandigheden uitnemend partij trekken. Zij begonnen vrije arbeiders aan te werven en goede zorgen aan hun perken te besteden. Zij beijverden zich voor hun gedrepecieerd product weder de beste markten op te sporen en handelsrelatien aan te knoopen met de Handelmaatschappij en met huizen te Makassar, Batavia, Singapore, Rotterdam en Amsterdam en zóó volledig slaagden zij hierin, dat zij de notenproductie weder aanzienlijk met goede kans van slagen kunnen uitbreiden, onder anderen ook door de eilanden Rozengain en Rhun, onder het oude monopolie-stelsel voorbedachtelijk woest gehouden, met notenboomen te beplanten.

„Ook elders," zegt de heer van der Linden," weet de Bandanees reeds de verworven kapitalen nuttig te gebruiken, namelijk in het opkoopen van wortelhout en rottan op Ceram, van nagelen op Saparoea, van paarlen op de Kei- en Aroe-eilanden, van olie, damar, gom-elastiek en zooveel andere producten op de naburige eilanden, om die rechtstreeks naar Europa te verschepen. De baai van Banda, waarin vroeger een enkel Amerikaansch walvischvanger gezien werd, die, na water te hebben ingenomen, weder onmiddelijk moest vertrekken, wordt thans bezocht door velerlei Europeesch en inlandsch getuigde vaartuigen.

„De gemeenschap der Banda-eilanden onderling staat op het punt om te worden verbeterd. Te Neira is een naamlooze vennootschap opgericht, die ten doel heeft om door middel van een kleinen stoomer, de perken en dorpen aan de baai van Banda en aan den achterwal van Groot-Banda gelegen, benevens de eilanden Rhun en Rozengain met Neira in betere verbinding te brengen. Daaraan is verbonden een prauwenveer, dat zijn goede diensten zoowel aan de inwoners als aan de reede bezoekende schepen en stoombooten zal bewijzen....

„Een grooter plan heeft het eerste op den voet gevolgd, het

bestaat in het voornemen tot den aankoop van een zeeboot, om daarmede de omliggende eilanden, Java en Singapore te gaan bezoeken en zoowel het product af te halen als naar de markt over te brengen. Wij kunnen dit feit nader bevestigen door het bericht, dat een stoomschip, te Glascow op stapel staande, is aangekocht, en waarschijnlijk reeds na weinige maanden zee zal kiezen.

„Voor het in de vaart brengen van het stoombootje Adèle Johanna werd aan een ingezetene van Banda door de regeering vergunning verleend, terwijl de stoombarkas de Eersteling voor rekening van een perkenier, te Krimpen aan de Lek gebouwd, op reis naar hare bestemming is.....

„Eenigen der meest vermogende perkeniers hebben met het aanleggen eener boekerij een begin gemaakt, door het besteden van een som gelds, tot den aankoop van boeken over staathuishoudkunde, finantiewezen, staats-, volken- en administratief recht. Leesgezelschappen bestonden reeds op Banda, even als societeiten en een zaal waar voorlezingen worden gehouden.

„Een spaarbank, nu er geld kon worden overgespaard, was een vereischte geworden. Een gevolg dier behoefte is geweest de oprichting der spaarbank van de Molukken. Het denkbeeld ging van Banda uit en vond onmiddelijk op de andere Moluksche eilanden, als ook te Makassar, medewerkers. De bank strekt haren werkkring thans over Celebes en de Molukken uit, heeft haar hoofdbestuur te Makassar, terwijl op de Moluksche eilanden bijbanken met agenten aan het hoofd zullen werkzaam zijn.

„De eerste aan wie, zoodra de dollars Banda bereikten, is gedacht geworden, is de jeugd geweest, die de jongens- zoowel als de meisjesscholen te Banda letterlijk hebben bevolkt. Op het oogenblik is te Neira een meisjesschool opgericht, aan het hoofd waarvan eene Europeesche institutrice staat, overgekomen voor rekening der perkeniers. Nevens de school is ook aan de kerk gedacht geworden; eerlang verrijst zij, door de goede zorg van kerkmeesteren die haar fonds beheerden, en de vrijwillige giften der landheeren en kooplieden, op hare oude plaats."

Ziedaar de voornaamste feiten, die de schrijver aanhaalt als zoo vele bewijzen van den nieuwen toestand, welke zich onder het stelsel van vrijheid heeft ontwikkeld. Dat het sociale leven der Bandaneezen mede aanzienlijk gewijzigd is, getuigen de levendige schetsen, welke de heer van der Linden van de zeden

der verschillende bewoners van de Banda-eilanden geeft. Ons bestek laat niet toe daarover uit te wijden en wij verwachten, trouwens, dat de belangstellende lezer zelf gaarne zijn boekje zal ter hand nemen. Het eindigt met den wensch dat op Banda een gemeentebestuur worde gevestigd en met de niet ongegronde verwachting, dat, onder den invloed der vrijheid van handel en wandel, de vroegere werkplaats van dwang en monopolie spoedig niet meer te erkennen zal zijn.

Aardrijkskundige beschrijving van Java, benevens een kort overzicht van het bestuur en de instellingen op dat eiland door J. E. van der Wijk, oud-hoofdonderwijzer in Nederlandsch Indië. Tweede, verbeterde en vermeerderde druk. Met eene kaart. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon.

De heer van der Wijk beoogt blijkbaar, volgens het voorbericht, met deze tweede uitgave van zijn beknopt aardrijkskundig handboek, de kennis van ons Hollandsch publiek in 't algemeen te verrijken. Na een langdurig verblijf op Java, moet het hem natuurlijk hebben getroffen in het moederland nog zoo vele beschaafde personen te ontmoeten, die toonen geen het minste begrip te hebben van de aardrijkskundige gesteldheid van Java en zich er een even flauw begrip van vormen als van de aan Nederland meest vreemde streken. Inderdaad, indien deze personen gelieven zich het werkje van den verdienstelijken oud-onderwijzer aan te schaffen, kunnen zij er veel uit leeren, dat hen beter inlicht en zelfs gerust stelt ten aanzien der dwaze alarmkreten, welke zoo vaak met partijbedoelingen in de pers worden geslaakt. Voor de goede zielen, die op grond van onruststokende berichten, aan het einde der dingen op Java gelooven, moet, hetgeen de heer van der Wijk van de openbare veiligheid op Java, uitgenomen de Vorstenlanden, getuigt, bijzonder aangenaam wezen. „In het algemeen," zegt hij, „schijnt het, dat de Javaan rustiger leeft dan dit in ons vaderland het geval is; dewijl van de zestien millioen inwoners op Java het getal misdadigers niet meer bedraagt dan van de ruim drie millioen inwoners in Nederland..... Men vindt er langs de wegen en in alle dorpen en gehuchten openbare wachten, die

door de nabijwonende ingezetenen (Javanen) worden betrokken. Dientengevolge kan een reiziger zich gerust op weg begeven, en zeldzaam heeft hij iets te vreezen, tenzij hij op plaatsen mocht komen, waar het wild gedierte zich nog ophoudt, en op zulke plaatsen komt de reiziger bij nacht niet op den openbaren weg. Op plaatsen waar de Javaan veel in aanraking is geweest met Europeanen en Chineezen is de veiligheid minder goed, daar de ondervinding ons leert, dat zij daardoor moediger zijn en beter uitvoering aan hun plannen durven geven; ook heeft de inlander door den omgang met Europeanen meer behoeften gekregen. Over het algemeen zijn de binnenlanden in alle richtingen, behalve in de Vorstenlanden, veilig. De gepleegde hoofdmisdaden zijn meerendeels het gevolg van wraakzucht; de politie is er algemeen goed, en de geheime politiedienaars doen aldaar goede diensten."

Wij twijfelen echter of zoogenaamde „volleerden" alsnog bij den heer van der Wijk zullen gaan zoeken, hetgeen zij in hun jeugd verzuimden aan te leeren. Daarom vestigen wij vooral de aandacht van inspecteurs en commissiën van onderwijs op zijn „Aardrijkskundige beschrijving." Als leerboek ten gebruike bij meer gevorderd lager onderwijs en middelbaar onderwijs in Nederland is zij zeer aanprijzenswaard. Dat het werkje op de scholen op Java zelf steeds aftrek zal vinden, behoeven we ter nauwernood op te merken.

VARIA.

MIJNHEER DE REDACTEUR,

Terwijl iedereen met belangstelling kennis neemt van de telegrammen uit Atjeh, heb ik meer dan eens de opmerking gehoord, dat de militaire operatiën van generaal van Swieten langer duren dan men zich had voorgesteld. Voor zoover die opmerking een gevolg is van den vurigen wensch, dat de uitstekende en hier zoo algemeen geachte veldheer zoo spoedig mogelijk moge slagen in het bereiken van het oogmerk der expeditie, mag zij als een der legio ongelukkig gekozen vormen doorgaan, in welke teleurgestelde wenschen zich plegen te uiten. Maar het is mij voorgekomen, dat daarmede ook het uitoefenen van kritiek wordt beoogd, eene kritiek des te aanmatigender, wanneer men bespeurt dat zij uitgaat van personen, die nooit Indië hebben gezien, noch eenige militaire kennis bezitten.

Ten einde te voorkomen, dat uit deze en dergelijke commentaren verkeerde gevolgtrekkingen worden gemaakt, verzoek ik u een plaats in uw tijdschrift te geven aan de volgende regelen, welke, naar ik vertrouw, voldoende den loop der militaire operatiën te Atjeh verklaren:

Uit de korte doch zaakrijke telegrammen van generaal van Swieten, blijkt dat het zijn taktiek is geweest den vijand te imponeeren, hem te overtuigen, dat hij niet tegen de overmacht der Nederlanders bestand is en, zonder veel bloedvergieten, tot het opgeven van den strijd en tot onderhandeling te brengen. Van daar, dat, na het veroveren van Moesapi en Kotta Perak, en het in bezitnemen der beide oevers der Atjeh-rivier, waardoor ons leger een den kraton bestrijkende positie verkreeg, de generaal tevens meldde, dat hij zou trachten in aanraking te

komen met den Sultan. Verder is gebleken, dat deze menschlievende poging niet tot een gewenschte uitkomst heeft geleid; dat de Sultan niet meer meester was van den toestand; en dat de oorlogspartij zich in den kraton had verschanst en van geen overgeven wilde weten.

Niet aan den veldheer, maar aan den politieken en socialen toestand van Atjeh is het dus te wijten, dat daarop de oorlog feller dan ooit is gaan woeden, Pedir werd vernield en batterijen zijn opgeworpen tegen den kraton. Meermalen toch is Atjeh beschreven als in een staat van wanorde te verkeeren, de Sultan voorgesteld als een Musulmansche souverein in naam, de speelbal der partijen die zich het wezenlijk gezag betwisten, terwijl de radja's, zoogenaamd zijn vassallen, in werkelijkheid naar lust en willekeur handelen en steeds bereid zijn met hun gewapende volgelingen hunne aanmatigingen te verdedigen.

Tegen sommige dezer radja's, veeleer dan tegen den Sultan, wordt blijkbaar thans gestreden. Gelijk overal schijnt te Atjeh de geweldigste partij de bovenhand te hebben gekregen en zal het mislukken der eerste expeditie niet weinig hebben bijgedragen om die partij, in de oogen van het volk, gelijk te geven. Na zich zelve en anderen te hebben opgewonden, kan alleen een volledige nederlaag haar ontnuchteren. De laatste telegrammen van generaal van Swieten doen genoegzaam uitkomen, dat hij zich voorbereidde tot het slaan van een duchtigen en, wij willen hopen, een beslissenden slag.

Doch, indien dit laatste ook het geval niet mocht wezen en het verzet van het volk nog voortduurt, dan ligt daarin niets buitengewoons, met het oog op de krijgsgeschiedenis in Indië. Overal, waar vroeger de eigenlijke oorlog ontaardde in opstand van een geheele bevolking, bleek het dat het land niet spoedig in volledige onderwerping kon gebracht worden. De Javasche oorlog, die vijf jaren duurde, de opstand in de Padangsche Bovenlanden, die nog langer woedde, en zelfs de betrekkelijk spoedig onderdrukte opstand in Bandjermasin hebben dit voldoende bewezen. De telegraaf heeft ons nu, wel is waar, de gelegenheid verschaft om de gebeurtenissen dag voor dag te volgen; wij ontvangen met een verbazende snelheid de berichten van het oorlogstooneel, maar op den loop der krijgsverrichtingen heeft het merkwaardige gemeenschapsmiddel geen invloed, — met andere woorden het is geen veldheer gegeven een volk tot on-

derwerping te brengen in den tijd dien hij noodig heeft om de tijding zijner overwinning uit Indie naar Nederland over te seinen. Dit schijnt vaak vergeten te worden door hen, die zich verbeelden, dat het thans even gemakkelijk is oorlog te voeren als over het oorlog voeren te redeneeren.

's Gravenhage, 5 januari 1874. EEN VETERAAN.

Uit een particulieren brief van een ingezeten in de Vorstenlanden wordt ons het volgende ter mededeeling toegezonden:

„..... Goede zaken worden nog altijd hier gemaakt. De indigo geeft steeds aanzienlijke winsten en op de landen, waar zij niet of niet meer wil gedijen, belooft de suikerkultuur voordeelige uitkomsten. Menig landhuurder mag er op rekenen hier nog een mooi fortuintje te maken. De intelligente prins Mangkoe Negoro heeft echter het geheim der Europeesche industriëelen weten machtig te worden en men verzekert, dat, na expiratie der loopende huurcontracten, hij al zijn landerijen rechtstreeksch zal gaan besturen, zooals dit nu reeds het geval is met een gedeelte van zijn grondgebied. Wie weet of zijn voorbeeld niet door andere Javaansche grooten zal nagevolgd worden, in welk geval de verhoudingen in de Vorstenlanden een zeer opmerkelijke wijziging zullen ondergaan. In stede van een soort van vermogende bankiers te zijn, die de hoofden beheerschen door de macht van het geld, zouden de Europeanen zich moeten vergenoegen met de ongeschikte rol van administrateurs der inlandsche apanage-houders....

„De spoorweg heeft ons voor goed verlost van de moeielijkheden welke in de Vorstenlanden voor de transporten werden ondervonden; maar nu worstelen wij meer dan ooit met de plaag der onveiligheid. De verhalen van brutale ketjoepartijen zijn voorwaar geen dichterlijke uitvindingen van courantiers of van hunne gedienstige correspondenten. Het is een treurige werkelijkheid, dat bijna niemand meer buiten zeer bewoonde plaatsen zich veilig acht en dat voor die vrees geduchte redenen bestaan. Niet alleen gewone diefstallen, maar brutale inbraken door geheele benden zijn aan de orde van den dag en de bevolking leert meer en meer de ketjoe's te erkennen als

een soort van geheime instelling, waarmede men verplicht is rekenschap te houden.

„De regeering schijnt zich aan dien toestand wel gelegen te laten liggen en aan de residenten van Solo en Djocdjo last te hebben gegeven om de ketjoepartijen met klem tegen te gaan. Werkelijk zijn de gewestelijke en plaatselijke besturen in de weer om de overmoedige stroopers hun handwerk lastig te maken; doch zij ondervinden daarbij groote moeielijkheden, die weder een gevolg zijn van den eigenaardigen toestand der Vorstenlanden. De inlandsche districts- en dessa-hoofden, die onveranderlijk hunne positie te danken hebben aan familie-betrekkingen en in die betrekkingen alleen een middel van bestaan zien, zijn meestal ongeneigd de verplichtingen te vervullen, die, volgens Europeesche zienswijze, daaraan verbonden zijn. De Europeesche ambtenaren vinden dan ook in den regel niet bij die lieden de vereischte medewerking en zelfs wordt beweerd, dat er hier en daar betere verstandhouding heerscht tusschen de ketjoe's en de hoofden, dan tusschen deze laatsten en de politie, die de eersten nazet.

„Het wordt mede als een fout beschouwd, dat de regeering niet kan besluiten om in de Vorstenlanden eenige escouaden kavalleristen te plaatsen ten einde er dienst te doen als gendarmerie. De politie beschikt alleen over politiedienaren te voet, die, door dessavolk versterkt, gewoonlijk te laat aankomen op de plaats waar zich een bende stroopers vertoont, en slechts zeer zelden de booswichten kunnen achterhalen. Bediende men zich van paardenvolk, men zou gelukkiger wezen in het arresteeren van misdadigers, bij gevolg van lieverlede den draad der complotten machtig worden en eindelijk de aanleggers op het spoor komen.

„Wat hiervan zij, zeer wenschelijk is het dat er paal en perk worde gesteld aan het stelen en rooven, wil men de inlandsche bevolking der Vorstenlanden, op wier zedelijk gehalte reeds niet veel is te roemen, niet aan volslagen demoralisatie prijs geven."

Il est difficile de contenter tout le monde is een gezegde, dat wederom bewaarheid is bij het vertrek van den kommandant der tweede expeditie tegen Atjeh. De generaal van Swieten, die gedurende zijn verblijf alhier onverpoosd werkzaam

was om de expeditie zooveel mogelijk ten gerieve van officieren en manschappen voor te bereiden en die, wars van alle praalvertoon, begreep, dat zijn vertrek geen aanleiding moest geven tot ijdele en luidruchtige domonstratie's, — werd daarover openlijk hard gevallen, tot groote ergernis van alle bedaarde en kalme ingezetenen van Batavia, die volkomen de motieven van den generaal deelen en met de gevoelvolle woorden instemmen, waarmede hij van de belangstellende menigte, aan de deur der receptiekamer afscheid nam:

„Wij danken alle aanwezigen voor de belangstelling, welke „zij door hun tegenwoordigheid getoond hebben bij ons vertrek, „bij het vertrek der troepen. Indien onze bataillons, onze bat„terijen, onze ruiters vertrokken zijn in stilte, zonder mu„ziek of luidruchtigheid, dan is dit geweest omdat wij den „grooten ernst van dezen tijd, den ernst van het oogenblik „beseften. Het is geen tijd geschikt voor feestviering, wanneer „zij die ter expeditie gaan, hun betrekkingen achterlaten, in „tranen gedompeld. Zij, die dit openlijk afgekeurd hebben, be„wijzen daardoor dat zij geen begrip daarvan hadden en zich „een oordeel aanmatigen over zaken, die zij niet in staat zijn „te beoordeelen."

Vreemd schijnt het, voorzeker, dat de redenen, die generaal van Swieten bewogen hebben om alle festiviteiten af te wijzen, niet algemeen gedeeld zijn geworden. Dat vreemde lost zich op, indien men in Nederland verneemt, hetgeen hier tamelijk wel bekend is. Er bestaat hier, sedert den legerkommandant Kroesen, een militaire coterie, die in hooge mate met de eigenaardigheden en gebreken van alle coterien behebt is. Die coterie beschouwt zich als meesteres van het Indische leger, verlangt over de rangen te beschikken naar goedvinden, zij streeft er naar de Indische regeering en het opperbestuur te dwingen de maatregelen voor het leger te nemen, die zij noodig oordeelt en is nooit ten achteren in het smadelijk afkeuren van hetgeen anderen in het belang van het leger voorstellen of trachten gedaan te krijgen. In een woord, het nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis is ook bestendig de leus van die coterie.

Het aftreden van generaal Kroesen, maar vooral de ongunstige afloop der eerste expeditie tegen Atjeh bracht haar een gevoeligen slag. Doch zij dacht dien nog te boven te komen, toen onverhoeds de regeering besloot generaal van Swieten het bevel

der tweede expeditie op te dragen en men kon verwachten dat er bij de samenstelling van die expeditie naar geheel andere beginselen zou gehandeld worden dan die in de laatste jaren den boventoon bij het leger hadden. Van daar, dat dadelijk de benoeming van den grijzen veldheer werd gehekeld en niet onduidelijk te kennen werd gegeven dat alleen bij de coterie en hare gunstelingen het monopolie der Indische krijgskunde te vinden zou wezen. Van daar, dat, na de aankomst van generaal van Swieten, de coterie, zeer verminderd in invloed en aanzien, op zijn handelingen is blijven turen en, tot haar ergenis en spijt, in de houding van den kommandant der tweede expeditie maar niets kon vinden dat aanleiding gaf tot gispen en hekelen. Dat zwijgen scheen haar ondragelijk, en, toen de generaal zich eindelijk naar Atjeh inscheepte, moest zij losbarsten. Bij gebrek aan eenige wezenlijke grief, moest hem dan maar verweten worden dat hij zonder muziek en klaroengeschal Batavia verliet!

Geloof niet dat de Indische samenleving zoo kinderachtig klein is om met dit kwakzalvers-voorwendsel ingenomen te zijn. De organen der pers, die er zich toe leenden om het in hun kolommen uit te meten, zijn er slechts in geslaagd zich belachelijk te maken en zoo zij meenen door dergelijke, allen ernst en waardigheid missende uitvallen, invloed uit te oefenen, vergissen zij zich zeer. Wat zij ook gelieven te schrijven, de meest geachte ingezetenen van Batavia zijn niet vergeten wat generaal van Swieten voor en in Indië gedaan heeft. Zoo ondankbaar en redeloos is men hier niet, dat men een lange, glorierijke loopbaan, een onveranderlijke belangstelling in Indië, een karakter, zoo als zich slechts zelden vertoonen, niet de eer zou willen geven die daaraan toekomt en men wete in Nederland, dat terwijl enkele personen hier zich het recht aanmatigen om iedereen maar over hun kam te halen, vele van Batavia's ingezetenen generaal van Swieten de diepste hoogachting, de meest ongeveinsde sympathie hebben betoond.

Batavia, 26 november 1873. D. R.

Herhaaldelijk, ook in dit tijdschrift, is melding gemaakt van het op stomp kappen van koffieboomen om tuinen reproductief te maken. Die methode werd vooral door den heer Ples voorgestaan en aanbevolen. Uit het koloniaal verslag verneemt men, dat zij, met machtiging der regeering, in 1872, op eenigzins groote schaal in een drietal gewesten is toegepast op ter afschrijving bestemde aanplantingen in hoogere bergstreken, die ofschoon op zeer goede gronden voorkomende en nog groote levenskracht vertoonende, geen of uiterst weinig vruchten afwierpen, als te veel belommerd en met mos of woekerplanten begroeid.

Het kappen geschiedde op één voet boven den grond en ging gepaard met wegruiming van alle schaduwboomen. Ten aanzien van de in de Preanger regentschappen met ruim 800,000 koffieboomen genomen proef, bericht de resident, dat de stompen, zonder onderscheid, reeds alle weder uitgeloopen waren en binnen een paar jaren op nieuw rijke oogsten beloven.

Ten einde de methode algemeen en op zaakkundige wijze in toepassing te brengen, is sedert besloten den heer Ples in commissie te stellen, om de plantsoenen aan te wijzen, die in de eerste jaren, naar een door hem in overleg met de besturende ambtenaren aan te geven plan, op stomp zullen gekapt worden, en om verder aan de controleurs en aan de inlandsche ambtenaren en hoofden plaatselijk de noodige aanwijzingen en voorlichting te geven omtrent de wijze van kappen en het onderhoud der gekapte plantsoenen.

Tevens zal, op last der regeering, worden onderzocht, of het het op stomp kappen niet met vrucht tevens ware toe te passen op oude, dicht ineengegroeide, doch overigens nog krachtige tuinen in lagere streken, en wat de ondervinding zou leeren omtrent het wegkappen op 5 tot 8 voeten boven den grond, der toppen van schrale, oude boomen, wier kruinen grootendeels bladerloos zijn geworden. Omtrent een en ander zouden al dadelijk proeven worden genomen in een paar tuinen respectievelijk in Banjoewangi en in Samarang. Tevens is gelast, dat de helft van elk dezer tuinen in den tegenwoordigen staat moeten worden gelaten, ten einde later des te beter omtrent de uitkomsten der proef te kunnen oordeelen.

Javasche volksspelen en vermaken.

Angkloeng of Reog.

De Angkloeng, vroeger vooral in meer van de hoofdplaatsen verwijderde gewesten en dessas ook wel Reog genoemd, is zeker een der alleroudste muziekinstrumenten, waarvan de herkomst moeielijk valt te bepalen, maar bij de bevolking vooral van westelijk Java nog zeer in aanzien is gebleven. Sommige oude Soendaneezen hoorde ik in der tijd wel eens beweren, dat die reeds in de alam Tadjadjaren, dus tijdens den bloei van dat rijk, bestonden en toen als een zeer gewaardeerde volks- en krijgsmuziek bekend was. Onderzoek deed ik daarna natuurlijk nooit, evenmin als naar zoo vele andere toen dagelijks onder de oogen komende, tot het verre verleden behoorende volksaangelegenheden, waarvan destijds zeker meer zou zijn te vernemen geweest dan mij thans nog is bijgebleven. Ik moet het, helaas, betwijfelen of mijn toenmalige collegas, opzienders, later kontroleurs der landelijke inkomsten — „en kultures" werd er eerst veel later bijgevoegd — er zich wel sterk aan lieten gelegen liggen. Ook mijn opvolgers, allen gestudeerden en soms zelfs gepromoveerden, dat wilde zeggen gepriviligeerden, schijnen er zich weinig of geheel niet mede te hebben bemoeid, wat trouwens niet is te verwonderen en hun volstrekt niet kwalijk mag worden genomen. De meesten toch hadden toen reeds en hebben nu nog in veel hoogere mate genoeg te doen met vaak zeer nutteloze, allervervelendste en omslachtige ambtsschrijverijen, die tot in het bespottelijke werden en nog worden opgedreven, evenzeer als met allerlei andere diensten, zaken en min of meer prettige, maar soms ook zeer lastige eigen bemoeiingen en zorgen,

zoodat er toen al zeer weinig tijd en lust overbleef. Het zal nu wel niet beter zijn, om zich bezig te houden met het, avancement noch voordeel aanbrengende, onderzoek naar nog hier en daar zich vertoonende overblijfsels der reeds zoo lang verdwenen grootheid der volken, wier nakomelingen onder den invloed van eeuwen volgehouden overheersching van het Europeesch element, gaandeweg zijn verkneed tot een nu nog gedweë, maar weldra voor ons zelf door slooping van haar nationaal bestaan zeer gevaarlijk wordende bandelooze massas, waarvan, helaas, altijd door bij ons het produceerend en consumeerend vermogen het zwaarste woog, telkens als er van de zoogenaamde regeling der gewichtigste volksbelangen sprake was. Of het dus werkelijk volks- dan wel krijgs- of andere muziek was van de Padjadjaranners weet ik niet, maar zeker is het dat de Angkloeng tot op den huidigen dag is blijven bestaan en vijftig jaren geleden en later zelf bij vele Europeanen nog altijd min of meer onrustige aandoeningen verwekte en dus ook, toen er ten minste van barisan Padjadjaran, of legers van Padjaran, reeds sedert onheugelijke tijden geen sprake meer kon zijn, nog de waakzaamheid van de ijverige voorstanders der rustige rust vaak in vrij hooge mate opwekte.

De oorsprong van den Ankloeng schijnt geheel in vergetelijkheid te zijn geraakt. Dat ze door de Hindoes zouden zijn overgebracht naar Java schijnt onwaarschijnlijk, omdat die reeds andere instrumenten bezaten van metaal en omdat, voor zoo ver ik mij herinner, op geen der door ons gevonden basreliefs zooals die van Bator, Boero Boedho enz., die toch verschillende tafereelen uit het voormalige volksleven der stichters en feestelijke optochten voorstellen, iets te zien is, wat naar Angkloeng's gelijkt. Valentyn, Marsden, Raffels, maken er, zoo ver ik mij herinneren kan, geen melding van. Of latere schrijvers het wel deden, weet ik evenmin.

Wat daarvan nu ook verder zijn moge, te betwijfelen valt het niet dat de Angkloeng muziekinstrumenten zijn van zeer primitiven oorsprong en ze bij een rangschikking naar ancienneteit zoo niet geheel boven aan, toch vermoedelijk nog al hoog zouden komen te staan, want het komt vrij waarschijnlijk voor, dat ze van veel ouder origine zijn dan alle andere instrumenten uit verschillende bestanddeelen en materialen samengesteld, zooals bijv. die van hout en snaren, de lier, de citer, de harp, de ke-

tjapi, of van metalen gevormde pauken en klaroenen enz. Ze zijn geheel en al uit in de tropische landen groeiende bamboe gemaakt, die grootendeels in den natuurlijken staat er voor wordt gebruikt. De tonen worden gevormd door het muzikaal geluid dat de bamboekoker, voorzien van een opening, geeft als men er op slaat. De basis of, om een meer muziekale term te gebruiken, de zangbodem is een dik stuk gave bamboe apoes bij de grootste, en bij de kleinere weer een andere soort van bamboe, zooals bamboe tali, en bij de allerkleinste bamboe woeloe; — aan de beide uiteinden afgesneden juist bij de boekoe, gewricht, waarin vijf of zes langwerpige openingen op gelijken onderlingen afstand zoo zorgvuldig zijn gesneden dat geen barsten of scheuren worden veroorzaakt, want een maar eenigzins gebarsten zangbodem is in de Angkloeng even onbruikbaar als in onze muziekinstrumenten. Aan de twee uiteinden worden door inkepingen en uitsnijdingen, zonder van banden gebruik te maken, die de vrije klankontwikkeling wegens belemmering der trilling zouden verminderen, bevestigd de twee enden van een lange bamboezen lat, die in het midden zooveel noodig is afgedund of, zooals het daar genoemd wordt, di raoet [1]), en dan vormt twee rechtop staande stijlen met een boog aan de bovenzijde; aan die twee stijlen of zijstukken wordt op ongeveer drie kwart van de hoogte stevig bevestigd een dwarslat evenwijdig van den zangbodem, waardoor verkregen wordt een langwerpig vierkant raam met een boog er boven, en aan die dwarslat worden door daartoe aangebrachte gaten als het ware geregen de vijf of zes kokers van dunder of ligter bamboe, die met den zangbodem de toongevende gedeelten van het instrument uitmaken en recht op en neer hangen nagenoeg als orgelpijpen, naast elkaar maar met grooter tusschenruimte; het onderste gedeelte van ieder koker is met twee uitgesneden verlengstukken geplaatst in de langwerpige openingen, tot dat einde gesneden in de als zangbodem dienstdoende bamboe, zoodat ze wel voor- en achterwaarts, maar niet zijdelings kunnen slingeren. Die hangende kokers zijn van gradueele verminderende dikte en lengte, de achterste is het dikste en langste, het groot-

[1]) Raoet is een bijzonder bewerking van het voorwerp met een mes, dat meer uitsluitend tot die bewerking wordt gebezigd en daarom genoemd wordt piso raoet.

ste gedeelte als koker behouden hebbende; de tweede is iets dunner en het als koker in zijn geheel gelaten gedeelte is wat korter; de laatste of voorste is het dunste en heeft de kortste koker. De lengte der kokers wordt op 't gehoor geregeld door afsnijding van de helft van de bamboe aan de boomzijden.

De muziekale kunst der zamenstelling van die instrumenten is gelegen in het harmonieeren of stemmen der door iederen koker voortgebrachte toonen, en vervolgens het harmonieeren der verschillende instrumenten onderling. Het komt daarbij vooral aan op het gave muzikaal gehoor, evenzeer als op kennis van de eigenschappen der materialen, welke hier, zooals reeds is gezegd, zijn de verschillende soorten van bamboe, die gebezigd moeten worden om het gewenschte geluid te verkrijgen. Er wordt door den componist zoolang getikt of getoucheerd en geprobeerd totdat het verlangde accoord is verkregen.

De Soenda-componist, die dit instrument het eerst samenstelde, zal er zeker heel wat angèl [1]) meê hebbèn gehad en menig bamboe versneden hebben voor dat hij naar wensch slaagde; het zal in zijn tijd wel een soort van gerenommeerd virtuoos-componist zijn geweest. Dat zijn inventie gaandeweg zal zijn verbeterd mag worden verondersteld, maar het progres schijnt reeds vele jaren zeer langzaam te zijn geweest of bijna op dezelfde hoogte te zijn gebleven, want, voor meer dan vijftig jaren geleden, kenden de oudste Soendaneezen geen andere soort dan de toen bestaande en vermoedelijk nu nog gebezigde ouderwetsche Angkloeng. De boog die het bovenste gedeelte, het couronnement van het instrument uitmaakt, is versierd met daaraan vastgebonden veeren, bij voorkeur uit de veelkleurige schitterende staarten van den immer geëerden Jago en andere dergelijke veeren, ook wel met kwastjes van gekleurde koralen en daarover heen, gewoonlijk bij den aanvang van groote feesten, nog een franje van de bij elke pret of vreugde te pas komende djanoer.

Bij het bespelen komen alle die ornamenten natuurlijk in een wuivende en slingerende beweging, die niet alleen op de muziekanten, maar ook op de omstanders den vrolijk opwekkenden indruk maakt, zooals wel overal zal zijn waar te nemen bij dergelijke vertooningen, bijvoorbeeld bij ons, door het effect der uniformen onzer militairen, het schitteren der uitmonsteringen der

[1]) Moeite.

koorden en kwasten waarmede ze zoo rijkelijk zijn voorzien, het stralen en blinken der wapens en muziekinstrumenten enz. Wij, Europeanen, die vaak zoo geheel ten onrechte met geringschatting spreken van die, volgens onze nog al arrogante meening in de kindsheid der beschaving verkeerende volken, zijn vaak nog veel doller onder den invloed van dergelijke voorstellingen. In den Haag, bijv., kan men daarvan alle jaren de meest treffende voorbeelden zien, zooals, om maar eens wat te noemen, bij de eentoonige optochten bij de opening onzer zoogenaamde volksvertegenwoordiging, een vertooning die alle jaren precies dezelfde, immer even onbeduidend is en toch duizende toeschouwers, niet alleen uit den Haag maar van ver verwijderde plaatsen, doet toestroomen om te zien naar..... ja, eigentlijk in het algemeen genomen, na geornementeerde medemenschen. Er zouden andere voorbeelden in legio kunnen worden aangehaald tot staving mijner meening, dat de beschaafde Europeaan, evenzeer als de volken, die een geheel andere beschaving bezitten en door ons als minder beschaafde worden aangemerkt, zeer wordt geïnfluenceerd door bijzaakjes als de bovenbedoelden en het is dus volstrekt niet vreemd dat de ornementen der Angkloeng's een levendigen indruk maken op de Soendaneezen en Javanen. Het zijn slechts ornementen; maar ze maken ook daar een onderdeel, zij 't ook een gering, van het geheel uit. Het gebruik van een volstrekt niet versierde Angkloeng is terondol, zooals wij dat zouden noemen, kaal.

De afmeting der instrumenten is zeer verschillend; de grootste zijn anderhalf meter hoog en drie kwart breed, afdalende tot een kwart meter hoog en twintig centimeters breed, en het behoeft dus geen betoog dat de door die stukken voortgebrachte tonen ook zeer verschillend zijn. De grootste geven de beste, volle en harmonieus klinkende, bij de kleinere wordt het muziekaal geluid veel zwakker en ontaardt voor ons gehoor zeer gemakkelijk in gekletter of gerammel, vooral wanneer de muziekant, die ze handteert en in den regel tevens voordanser is of de voorvechter moet voorstellen, langsamerhand zoo zeer geraakt onder den invloed van het vuur der actie, dat de uitwerking der tonen geheel wordt prijs gegeven aan dat van den dans. Niemand neemt hem dat kwalijk, men is er van kindsbeen af aan gewoon geraakt en zeer voldaan als het geheel overigens maar goed uitvalt. Ook daar, onder de verre nakomelingen van dat vroeger

groote volk, komt veel, zoo niet alles, aan op het succes.

Vijftien tot wintig stuks Angkloeng, ieder door een persoon bespeeld, maken een stel of een korps uit. De grootste instrumenten worden aan een band of touw over de schouders der bespelers gedragen, de kleine los in de handen.

De voordansers hebben meestal twee van de allerkleinste soort, wat rijker versierd dan de grootere, in ieder hand een, en manoeuvreeren daarmede, zingende en tandakkende met geheel hun lichaam. Het is wel weer een andere tandak dan die van de toppèng's, maar toch in sommige gevallen daarmede eenige overeenkomst hebbende. De muziek, hoezeer een vereeniging van vele tonen voortbrengende, is niet zeer rijk in afwisseling en toch zou het niet juist zijn ze eentoonig te noemen. Ieder instrument toch brengt te gelijk zes tonen voort, alzoo te samen, bij een korps van vijftien tot twintig stuks, negentig tot honderd en twintig tonen, of vijftien tot twintig zestoonige accoorden, die zich wijzigen naar de bespeling, bestaande in zacht en langzaam heen en weer slingeren, met korter of langere tusschenpozen, of harder en sneller bewegingen zonder pauzen — waardoor dan een oorverdoovend geweld ontstaat, — al na dit in 't gespeeld wordende lied of romance te pas komt, want er worden, zoo als zich wel laat denken, verschillende liederen met de Angkloeng gespeeld en natuurlijk ook voorstellingen gegeven van zeer onderscheidene strekking. In afwijking van de vrij of geheel algemeene regel voor muziekuitvoeringen der Javanen en Soendaneezen, moeten hier de muziekanten allen staan en rondgaan; van het anders gebruikelijke zitten komt niets in voor dat het stuk geheel is geëindigd.

Bij plechtige optochten, die bij de meeste Javasche en Soendasche feesten te pas komen, zooals bij Pengantèng [1]), Soenat [2]), Goesar [3]), Tamat mengadji [4]), ontbreekt de ngarak, optocht, nimmer en dan marcheert, — in de Soenda-landen vooral — de Angkloeng immer aan het hoofd; de muziekanten met drie of vier naast elkaâr en de voor-tandakkers vooruit de kleine instrumenten met zeer gemarkeerden zwier op de

---

[1]) Bruiloft.

[2]) Besnijdenis.

[3]) Tandslijping.

[4]) Mohammedaansche promotiepartij.

maat slingerende en zwaaiende, beurtelings de houdingen aannemende van een op de teenen voorzichtig voorwaarts tredende of van een verwoed voortsnellende aanvaller, ngarontog, en dan weder retireerende en pareerende, alles onder karakteristieke, vaak bevallige bewegingen en wendingen van geheel het immer lenige lichaam, terwijl met de krachtig gespierde armen en beenen wordt geageerd alsof schijnbaar geweldige slagen worden toegebracht of vlug en behendig worden ontweken, ngelied. Het zijn dan op de maat der muziek handelende voordansers of voorvechters tevens een soort van kapelmeesters van het korps, dat met het meest mogelijke laconisme, vaak zelf werkelijke onverschilligheid al die afwisselende bewegingen evenzeer als den daar tusschen komenden zang volgt, en de instrumenten wat zachter of heftiger beweegt al naar mate de voordansende angkloeng of dogdog, kapelmeester, op de gebruikelijke wijze het sein geeft.

Bij ieder stel of korps behoort ook nog minstens een dogdog, een soort van tamboer gemaakt van een stuk uitgeholden stam van de kaoengpalm of arèn, ter lengte van nagenoeg een halve meter en doorsnede van twintig centimeters, aan een der uiteinden bekleed met een stuk dun geitenvel, dat er strak om heen gespannen wordt met een band van bamboe of rottan. Dat instrument ontleent zijn benaming aan het geluid dat het bij de bespeling voortbrengt. De toekang dogdog of de bespeler draagt het aan een band over den linker schouder en is steeds een der voordansers en voorzingers van het korps; bij verkorting noemt men hem eenvoudig de dogdog, zooals wij de muziekant, die het instrument bespeelt, ook noemen de bas of de clarinet van het korps; hij bespeelt het met een stokje in de rechter hand en drukt het met den linker arm tegen zijn heup, zoodat hij met de linker hand ook nog daarop kan trommelen. De zang als zang heeft niet veel aantrekkelijks en ontleent zijn belang meer aan de woorden; het is een soort van reciteeren van zinnebeeldige volzinnen of verzen betrekking hebbende op min of meer algemeen bekende historische overleveringen, fabuleuse verrichtingen en heldendaden der voorouders en soms ook het kritiseeren en ridiculiseeren van bekende personen en omstandigheden. Ondanks gebrek aan melodie wordt daardoor vaak zeer merkbare belangstelling bij het publiek opgewekt. De kritiek vooral, zelf over hooggeplaatste

en veel macht uitoefenende personen, is vaak fijn en scherp, mits er maar geen vrees behoeft te bestaan voor de inmenging der discretionnaire oppermacht. Er zijn ook onder die dogdog's brutale recensenten; ze hebben, goddank, nog geen vrije pers! Soms zijn er zangers die, door de welluidendheid hunner vermogende mannenstem, weder een geheel ander zoo niet een dubbel succes verwerven, maar die behooren bij de Angkloengers tot de zeldzaamheden en worden daar ook niet gezocht.

Voor onze ooren is het echter meestal een alles behalve muziekaal geluid wat door deze muziekanten wordt gegeven en bovendien doorgaans geheel en al onverstaanbaar. Ook zij, die de zeer duidelijke en volstrekt niet onwelluidende Soendataal goed verstaan, begrijpen van dien zang bitter weinig of niets, 't geen trouwens geen bevreemding verwekt als men weet hoe het bij ons gesteld is met de operabezoekers. Van livretjes der Soenda Ankloeng poëzie is natuurlijk en ik zou haast zeggen gelukkig nergens sprake. Wie er belang genoeg instelt kan bij de mannen van het vak onderricht krijgen en leert als 't ware spelende wat hij weten wil door er naar te luisteren en te zien.

Een afzonderlijk kostuum bestaat er voor de Angkloengspelers niet. Zij dragen de gewone nationale kleeding der mannelijke Soendaneezen. Hoe die in het meer verwijderd verleden was valt moeielijk te beschrijven, vermoedelijk echter eenige honderd jaren geleden veel meer in overeenstemming met de zoo geheel oorspronkelijke samenstelling der instrumenten. De vraag zou kunnen ontstaan of er toen reeds Angkloengers waren; maar nu, door onverbiddelijke natuurvorschers, zooals Dr. Junghuhn, het overtuigend bewijs is geleverd, dat Java niet van zoo heel jonge creatie is als de Hollanders in hun wel begrepen belang maar wilden doen gelooven, en in den bodem van dat land overblijfsels zijn gevonden van de dieren der voorhistorische periode, bestaat er geen de minste reden om die vraag ontkennend te beantwoorden en mag wel worden aangenomen, dat de Angkloengers reeds lang bestonden voor dat het bestaan van Java in Europa bekend was en voor dat de Hollanders — na vele wanhopige proeven om door de Noordpoolzeeën een weg naar het Oosten te vinden met het doel om de toen zoo machtige Portugeezen in hun rijken handel te benadeelen — er in slaagden Jan Pieterszoon Koen langs den ouden zeeweg, om den hoek van Afrika te Bantam te doen aankomen.

Omtrent vijftig jaren geleden, was de kleeding nog geheel van Soenda's fabrikaat en veelal door de vrouwelijke leden van de familie gesponnen, gekleurd en geweven van vaak door het gezin zelf uit verschillende bekende zaadsoorten gekweekte, geoogste en bereide inlandsche of op de passer gekochte overwalsche katoen, alzoo bestaande uit lijnwaden, die, zoowel wegens den oorsprong en aan de wording verbonden herinneringen als wegens de deugdelijkheid, evenzeer als door den bestendigen, zich nog niet aan wispelturige modes storenden volkssmaak, lang de concurrentie volhielden tegen de soms wanhopige pogingen der vreemde katoen-industrie en handel en ook nu nog niet geheel verdrongen is, hoezeer van regeeringswege nooit iets werd gedaan om de voor geheel de inlandsche bevolking zoo heilrijke voortbrenging der vruchten van eigen en haar welgevalligen arbeid te bevorderen of om hetgeen zij haar ten voordeele der Europeesche industrie ontrukte, iets even welgevalligs en nuttigs in de plaats te geven.

Dacht zij wel ooit daaraan? Vervulde zij, zooals eer en plicht bij goede trouw het gebood, de taak die ze voorgaf te willen en te zullen vervullen of was alles wat omtrent hare weldadige en zegenrijke bedoelingen op allerlei wijze officieel en officieus wordt verkondigd niet dan min of meer geveinsde belangstelling, aanvankelijk misschien nog onder den invloed eener verkeerde opvatting van hersenschimmige plichten gepleegd, maar nu reeds sedert lang, zeer lang onverschoonbaar?

Zou 't niet een ware zegen zijn, als nog bij tijds werd begrepen, dat het welzijn en de vrede dier volken zeer nauw verbonden is aan het behoud niet alleen, maar ook aan oordeelkundige bescherming van takken van inlandsche nijverheid als de bovenbedoelde? Dit is althans zeker dat hun geluk volstrekt niet naar evenredigheid wordt vermeerderd door ons rusteloos jagen en drijven naar meer, altijd meer: — meer volk, meer comsumptie en meer productie, vooral meer geld, meer belastingen, alsof daar buiten volstrekt geen heil te vinden ware?

De toestand van een volk, dat genoegelijk leeft met hetgeen het bezit en alles wat het noodig heeft zich zelf op zeer bevredigende wijze weet en reeds wist te verschaffen, voor dat het voor vreemde overheerschers moest zwichten, dat betrekkelijk slechts zeer geringe behoeften kent, is voor ons een onverdragelijke zaak en we rusten niet voordat we het hebben hervormd

tot slaven der veelsoortige industriën, die slechts door grenzelooze opvoering van allerlei, veelal kunstmatig gekweekte behoeften kunnen blijven bestaan en bloeien.

Zulke volken, die weinig of niets van ons noodig hebben om zich volkomen gelukkig te gevoelen en na den arbeid, dien ze voor de bevrediging hunner wenschen noodig oordeelen, het genot der werkelooze contemplative rust verreweg verkiezen boven het zwoegen en sjouwen door ons gepredikt ter vermeerdering van produceerend en consumeerend vermogen, zijn, helaas, voor ons onbegrijpelijk. Onder allerlei voorwendsels, als uitbreiding van beschaving, christelijke beschaving nog wel; uitroeiing van barbaarschheid, bevordering van handel en nijverheid met alle daaraan verbonden voordeelen en dus ook grenzelooze geldzucht enz. enz., is het ons rusteloos streven ze naar onzen zin te wijzigen en te verkneên.

Wij overladen hunne passers en waroengs met massas naar de inlandsche geïmiteerde, schitterend gekleurde en geglansde lijnwaden en stellen die verkrijgbaar tegen veel lagere prijzen als waarvoor het deugdelijk inlandsch fabrikaat aan de markt kan worden gebracht, om zoodoende te gelijk twee of drie takken van overoude volksnijverheid te vermoorden, zonder daarvoor iets in de plaats te geven dan weinig waard zijnde koopwaren, soms prullen.

De toomelooze heb- en winzucht maakt ons totaal ongevoelig voor het ware en duurzame geluk van een volk, dat, bij zeer beperkte behoeften, volkomen vergenoegd en hoogst tevreden kan leven en gaarne verschoond zoude blijven van de zeer vele zoogenaamde weldaden, die wij hun, als het niet goedschiks gaat, als het ware te vuur en te zwaard opdringen en dan nog wel er een eer in stellen om dat onder veel vertoon van macht militairement te doen.

Voor ons, Nederlanders, dunkt mij, zou het een ware roem en groote eer zijn als we dat toch eindelijk eens wilden begrijpen, en flink de handen aan het werk sloegen om, op de eenigste doeltreffende, houdbare wijze de zoo onverantwoordelijk, uitsluitend in het belang den Europeesche kapitalisten c. s., reeds veel te lang onder curateele gehouden en geëxploiteerde Indische volken, — vooral die van Java en in toenemende mate nu ook die van Sumatra, — ten laatste toch op echte humane wijze behulpzaam te zijn om zich langs den kortsten en zekersten weg te verheffen tot een krachtig zelfstandig nationaal bestaan en er, instede

van onderdrukte miskende werktuigen in handen van hebzuchtige, aan schier onleschbaren gelddorst laboreerende fortuinzoekers, weder van te maken, trouwe en vermogende bondgenooten, zooals ze vroeger waren en nu in nog veel hoogere mate hadden kunnen zijn.

Of wij dat nu nog wel zullen kunnen of we dat zouden durven is een andere vraag? Onmogelijk is het niet dat we reeds wat al te verre zijn afgezakt langs de fatale helling, die alles wat er opkomt laat afglijden in den onpeilbaren afgrond der ontbinding. Het is toch, bij slot van rekening, het gewone lot van elke vreemde overheersching.

Dat het mijn wensch niet kan zijn terug te keeren tot een daar trouwens zeer vele eeuwen voor onze komst reeds geheel onbekenden staat van kanibaalsche barbaarschheid behoeft geen betoog; ook niet dat er omstandigheden kunnen ontstaan waarvoor vrij wat grootere machten moesten zwichten dan de onze. De geschiedenis geeft daarvan zoo treffende bewijzen, dat ook zij die er nog veel minder van weten dan ik, dat zeer goed kunnen begrijpen.

De oudste en grootste natie moest wel buigen voor het vereenigd geweld van Engeland en Frankrijk in het belang van den gifthandel. Het zoo hoog reeds sedert eeuwen in beschaving gestegen Japan moest wel toegeven aan den rusteloozen drang van machtige Europeesche mogendheden, in vereeniging met Amerika aangewend, in het belang der geldzuchtigen, en nog zeer vele andere voorbeelden zijn er te citeeren; maar of het staatkundig was dat geweld, die aandrang op te wekken, te versterken en in toepassing te brengen, te verhaasten en zoodoende ongewenschte gehate toestanden à tort et à travers te scheppen, dat zal de meer verwijderde toekomst nog moeten leeren. Men kan alles door- en overdrijven, dus ook de zoogenaamde beschaving, verlichting en bevordering van voorspoed, weelde, gemakzucht, uitloopende op machtelooze werkeloosheid.

Doch dat nu maar weer eens daargelaten, en ik verzoek hen, die nog liefde genoeg gevoelen voor de Soedaneezen, Javanen en hunne verdere Oostersche lotgenooten onze medemenschen, om deze schetsen hunner volks- en kinderspelen eens in te zien, wel verschooning voor de in sommige oogen wellicht zeer irreverentieuse uitweidingen waaraan ik mij soms heb schuldig gemaakt, nu weer, en nog wel eens zal moeten bezondigen, over

de bij ons, helaas, reeds lang zóó erg vervelende politieke aangelegenheden, hopende dat ze wel zullen gelieven te beseffen, dat het bijna onmogelijk is te spreken over aan die bij uitnemendheid zachtzinnige volken nog hoogst dierbaar gebleven zaken en instellingen zonder, al is het dan ook maar ter loops, ook een woord te zeggen en veel meer nog te denken over de wijze waarop wij als het ware stelselmatig dat alles vernietigen, en aan het in onze gestelde vertrouwen beantwoorden.

Wat toch is er geworden van zoo vele schoone beloften herhaaldelijk in allerlei vormen verkondigd, als erkenning van verkregen rechten, eerbiediging van volksinstellingen, enz. enz. Van het voornaamste, van erkenning hunner nationale rechten, was, voor zoo ver ik weet, misschien voorzichtigheidshalve, nimmer ernstig sprake. Als die beloften eens allen uit de oude geheime archieven werden te voorschijn gehaald en vergeleken bij hetgeen er vooral in de laatste zeventig jaren of daaromtrent gebeurde, dan geloof ik dat we er ons toch moeielijk op zouden kunnen beroemen van met zeer nobele belangeloosheid te hebben gehandeld.

Het zou niet eens noodig zijn de geheime archieven, die toch ook nog lang niet alles bevatten, te openbaren, het door de regeering zelf in plakaten, ordonnancien, publicatiën en staatsbladen gepubliceerde is vaak beschamend genoeg, naar het oordeel van onpartijdige deskundigen.

De Angkloengers maken zich daarover tot dusverre, gelukkig voor ons, evenmin als de massa der toeschouwers, nog geen zwaar hoofd; ze geven zich argeloos over aan die soort van Paradijsche zorgeloosheid, waardoor het karakter der bewoners van tropische gewesten als de hunne, zoo vaak zich onderscheid en het massa bodo di sitoe, is ook voor hun nog een zeer populair en afdoende stopwoord, dat het best wordt vertaald door de bij ons bekende triviale zegswijze, zij of de groote heeren moeten het maar weten, hoezeer de meer letterlijke vertaling is zouden ze daar zóó dom zijn, en daarop gaan ze, zoo lang er niets heel erg buitengewoons gebeurt, maar weer hun ouden gang.

Wat zal 't echter zijn als ook zij, eindelijk eens vermoeid door onze rustelooze zucht naar Europeanisatie en verhitte dubbeltjes en millioenen jacht, beginnen te denken aan verzet en zoodoende komen tot het besef hunner enorme krachten, de

lust zich met geweld opdringt om hun onmiskenbare rechten tegenover meêdoogenlooze overheerschers, die hun in toenemende mate alles ontrukken wat hun van oudsher dierbaar was en blijft, des noods gewapenderhand te verdedigen; als zij zich met hunne vele millioenen tellende lotgenooten vereenigen om ons het onverbiddelijke hielieng, terug! toe te donderen. Wat zal 't dan zijn? Eurun of Baliek? Halt of terug? Aan voorwaarts zal dan toch zeker wel geen denken meer zijn.

Moge het nog lang zeer lang worden vermeden; maar men bedenke het echter wel, niets is oneindig, en het is inderdaad als of de Nederlanders hun best doen om de fatale catstrophe te verhaasten.

De geheele kleeding bestaat dus uit, men zou kunnen zeggen huishoudelijk fabriekaat: een korte tot even beneden de knieën afdalende spanbroek van gien gang, gestreept of tjèlè geruitrood met zwart, donkerblauw en wit, liefst van kapas morri geweven; een saboek, langwerpige sjaal van batiek of tenoenan, strak drie tot vier keeren om het gewoonlijk slanke middenlijf gerold; een kain saroeng er onder bevestigd of na verkiezing ook wel los over de bloote schouders nederhangende en sautoir, laat het immer goed geproportioneerde bronskleurige bovenlijf en de bloote stevig gespierde armen voordeelig uitkomen; een hoofddoek van meer of minder kostbaar batik of, als er dat niet op kan overschieten, dan tjeloep modang, donker gekleurd met een wit vak in het midden, met zekere zwier om het hoofd geknoopt, dat immer met rijk zwart glanzig haar in zijn volle lengte onderhouden, is begroeid, maar doorgaans geheel door den ikat of stangan kapala zóó bedekt wordt dat slechts door de dikke kondé op het achterhoofd de aanwezigheid van dat zeer gewaardeerde sieraad blijkt; voeg daarbij, op marsch, een naar 's lands gebruik en 's mans vermogen gevormde en getooide toedoeng, en de kleeding is daarmede compleet. Badjoes of buisjes van welke stof ook, zijn bij de Angkloeng spelers niet in den smaak; als ze die al bij zich hebben, zijn ze gewoonlijk niet aangetrokken maar los over de schouders geslagen alsof ze, hoezeer in het bezit van zoo'n overtollig kleedingstuk, liever het bloote lijf laten zien. Ze zijn rijk in dergelijke naïve coquetterien. Er zullen nu natuurlijk wel meer, of zooals wij dat zouden noemen deftiger gekleedde, uit de vroegere Angkloengers zijn voortgekomen; maar

voorheen zag men ze meest gelijk ik ze hier heb geschetst. Allen zijn gewapend, een ongewapend man is in het oog der Oosterlingen over 't algemeen een soort van onding, met den gollok Batawie, die in een groot gedeelte van Bantam, Batavia en Buitenzorg wordt gedragen; in de Preanger Regentschappen en Cheribon met de gobang; wapens die we, om er een Hollandschen naam aan te geven, zouden kunnen noemen het Soendasche zwaard.

De gollok Batawie, evenzeer als de gobang Pasoendam zijn zeker niet minder gevaarlijke wapens dan de Yatagan der Arabieren en de klewangs der Atjineezen; maar de vreedzame Soendaneezen maken er gelukkig in de laatste jaren encorps bijna geheel geen en, bij persoonlijke ontmoetingen of extra gelegenheden, maar zelden gebruik van; vermoedelijk niet meer in vereenigde benden om nog al verschillende redenen, maar ook zeker omdat ze met hun natuurlijk gezond verstand begrijpen, dat hoe handig en dapper ook gebruikt, het tegenover kanonnen en geweren, een allergebrekkigst middel is om zich recht te verschaffen of hunne richting te verdedigen.

Bij de nu en dan toch voorkomende onvermijdellijke gelegenheden, afs lijfverdediging, dan wel naar hun oordeel zeer rechtmatige wraakneming of geregelde duel's, die ook al soms plaats vinden, weten ze er op vlugge wijze gebruik van te maken, zoowel om met de in de linker hand gevatte stevige scheede te pareeren als om met het in de rechter hand gegrepen lemmet houwen en jiepen toe te brengen, waarvoor ik meermalen Europeesche sabreurs en chirurgijns, die er bij te pas kwamen, een soort van eerbiedige bewondering zag betoonen. Dat de gollok een gevaarlijk wapen is, is trouwens in Indië vrij algemeen bekend en het is zeer wel mogelijk dat onder anderen daarom dan ook in der tijd de kavallerie der pradjoerits met gollok's en toembak's werden gewapend, in stede van met sabel en pistolen. Van ons standpunt was daar enorm veel voor; zuinigheid en voorzichtigheid vereenigden zich perfect met den wensch om de nationale liefde voor de gollok niet te krenken en om geen aanleiding te geven tot ligt gevaarlijk of lastig wordende pretentiën, die bij de gewapende inlanders zouden kunnen ontstaan als men hun in kleeding en wapening gelijk ging stellen met de manschappen van het Nederlandsch-Indische leger; misschien werden ze ook daarom betaald in sawa's en niet uit

's lands kas. Of de hoop dat ze er bij voorkomende gelegenheden, in ons welbegrepen belang, een even formidabel gebruik van zouden maken tegen hunne landgenooten, als die de onverschoonbare gekheid hadden zich schuldig te maken aan miskenning der voor hun onbegrijpelijke zegeningen onzer regeering, ook niet wat heeft bijgedragen tot die soort van bewapening, is niet geheel en al zeker, dus voor de goedgeloovigen twijfelachtig gebleven.

De gollok Batawie is een zwaard geheel van inlandsch fabrikaat van nog al verschillende lengte, echter zelden langer dan zestig tot vijf en zeventig centimeters, nagenoeg gelijk aan anderhalve asta — inlandsche maat — naar het gevest smaller en dunner afloopende en dus naar de punt, die op- of afgaande is afgerond, breeder en zwaarder wordende; de laatstbedoelde of die met nederwaarts afgeronde punt zijn de gevaarlijkste bij houwwonden, maar voor steekwonden bijna onbruikbaar.

Als nu maar deze korte aanduiding van het, trouwens, zooals vermeld is, bekende gevaar der gollok en gobang niet ten gevolge heeft dat eerstdaags, bijvoorbeeld na de vermoedelijke overwinningen te Atjeh, een prachtige gouvernements publikatie verschijnt, waarbij op zeer deftig merkwaardige considerans wordt bekend gemaakt, dat de regeering heeft besloten, in het wel begrepen belang der inlandsche bevolking en om orde, rust en veiligheid beter te verzekeren enz. enz., het dragen en vooral het gebruik van die wapens streng te verbieden, sub poene eener flinke boete of wat anders, en alle nu nog in gebruik zijnde eenvoudig te confiskeeren als ze niet binnen den bepaalden tijd vrijwillig worden ingeleverd, met last verder om ze op de gebruikelijke wijze aan den meestbiedende vreemdeling, natuurlijk ten voordeele van den lande publiek te verkoopen!

Het zou een zeer afdoend middel zijn en bovendien nog een aardig sommetje opbrengen, misschien een rijke bron worden voor een der zoo zeer gewenschte nieuwe belastingen en wel beschouwd slechts zijn een zeer consequente uitbreiding van den staat van beleg waarin wij, vrijzinnige Nederlanders (?), de beste volken der wereld sedert eeuwen zooveel immer mogelijk hebben gehouden. Men zou dan zoo kunnen voortgaan, alle jaren wat, totdat de inlanders niets meer behielden dan de patjoel, ariet, bedog, parang enz., dus volstrekt niets anders dan voor den landbouw en anderen arbeid benoodigde gereedschappen,

en als ze dan nog niet rustig genoeg wilden zijn, welnu dan kon men nog wat verder gaan.

Ik wil hopen dat mijn gedachten zullen blijken geheel en al ongegrond te zijn; maar l'appétit vient en mangeant, en men heeft ze reeds zoo enorm veel ontnomen! Doch laat mij maar terugkeeren tot de rustige beschrijving der gollok's en gobang's.

De waarde van zulk een lemmet varieert zeer en wijzigt zich naar de omstandigheden; er zijn Soendasche ijzersmeden, die algemeene bekendheid, ja een zekere mate van roem verkregen wegens de voortreffelijkheid der door hun gesmeden wapens en zoodoende smederijen deden ontstaan, die van geslacht tot geslacht in het genot bleven der, daar even als overal elders, bekende voordeelen der gunstige reputatie. Zoo handhaafde, onder anderen tot voor weinige jaren geleden, de pandaai van Tjigassong nog volkomen zijn naam en maakte ook buiten Cheribon zeer gewaardeerde gobang's, waarmede, als proef voor de harde scherpheid, een Hollandsche spijker in een slag werd doorgehakt zonder dat de draad der gobang werd beschadigd.

Vele andere omstandigheden oefenen nog zeer grooten invloed uit op de prijzen der wapens, vooral de veel beteekenende pamor's of vlammingen, die er zich op vertoonen en onder de van tijd tot tijd herhaalde behandeling met citroen en warangan, arsenik, min of meer groote verandering en dus andere beteekenis krijgen, en dan door de deskundigen wordt geëxpliceerd, de waarde verhoogen maar ook soms verminderen, hoezeer die echter anders doorgaans stijgt met den ouderdom. Ook de historie van het wapen, de afkomst der opvolgende eigenaren, vooral van poesaka's of erfstukken en dan niet te vergeten de mysterieuse eigenschappen, die allerenormst zijn en gaaf met vol vertrouwen worden geloofd, soms ook dan nog wanneer reeds meer dan eens is gebleken dat de uitkomst wel eenige reden geeft om er niet te veel op te rekenen, wat dan natuurlijk wordt toegeschreven of aan bijzondere omstandigheden of aan nog machtiger geheime eigenschappen van de wapens of djiemat's der tegenpartij.

Het zou te ver van het onderwerp afleiden hier eenige staaltjes te geven van wat er zoo al tot de levensgeschiedenis van een gollok, gobang of ander lijfwapen behoort. Schrijvers van beroep, zooals er misschien, sedert zoovelen om den broode

moeten of willen schrijven, reeds te veel zijn, zouden er boekdeelen mede kunnen vullen, zonder de lezers, als ze maar eens de belangstelling wisten op te wekken, te vervelen, en zoo doende allicht vrij wat juister inzicht geven van het leven en denken der inlanders dan uit vele stapels geschreven en gedrukte stukken is te verkrijgen. De tjerita's over gollok's, gobang's en kries poesaka zijn legio en winnen natuurlijk in belang naarmate ze van hoogere oudheid zijn, bijv. die van Madjapaiet, waarvan, zooals wordt beweerd, nog vele exemplaren in het bezit zijn van oude familiën, bij vorsten, regenten en andere tot de aristocratie des lands behoorende personnages. Dat er, — zooals bij alle dergelijke overleveringen, maar toch ook bij de ernstigste geschiedenissen, zooals bijvoorbeeld de vaderlandsche en anderen, maar al te dikwijls voorkomt, wat voor goede munt moet worden aangenomen en nog wel van buiten geleerd, — tamelijk ferm op wordt geborduurd, spreekt van zelf, doch dat doet er in dit geval niets toe en verminderd hoegenaamd niets aan de denkbeeldige waarde van het betrokken wapen.

De gollok Batawie wordt gedragen in een uit twee stukken, net gesneden, glad bewerkte en gewreven, nog al stevige scheede van uitgezocht hard en fijn hout, aan elkaâr verbonden met getah of lijm en siempè's bandjes van dun gesneden en gevlochten geele en zwarte rottingschil; bij meer gefortuneerden met banden en beslag van zilver, en dan is het een gollok pontang geworden.

Aan de twee uiteinden zijn de zijstukken der scheede gevat in kunstig gesneden sluitstukken, moeloed [1]) en pantat [2]), van buffelhoorn, been of ivoor, zoo gevormd dat de enden der twee volkomen gelijkvormige stukken hout, waaruit de scheede bestaat, er juist inpassen en door de bewerking en knelling der banden als het ware één waterdicht geheel uitmaken. Openingen of naden mogen aan een goed gemonteerde scheede niet te zien zijn; alles moet zóó nauw sluiten en bij elkaar passen dat zelf de voegingen van hoorn en hout ter nauwernood zichtbaar zijn. Ook mag de gollok in de scheede volstrekt niet rammelen, maar moet er zoo inpassen dat hij wel gemakkelijk kan worden getrokken en toch niet bij ongewone bewegingen er van zelf uitglijdt. Het gevest of de kapala is meest gesneden naar een alge-

[1]) Mond. [2]) Achterste.

meen aangenomen model, liefst uit gaaf zwart buffelhoorn en, na de ruwe vorming met den pieso raoet, door verschillende bewerkingen met robbevel, en daoen amplas, — een scherp afnemend boomblad, dat dienst doet als fijne veil, — glad gepolijst, zoodat het een schitterend of blinkend zwart vertoont, en wordt met zoo veel zorg onderhouden dat men er zich in kan spiegelen. Een doffe of verweerde kapala gollok wordt als een doorslaand bewijs van slordige bewapening, en dus bij oud en jong als een ongunstig teeken aangemerkt. Zelfs de Soendadames en meisjes weten daarover mede te praten en zijn, zoo als wel van zelf spreekt, volstrekt niet ongevoelig voor de uiterlijke kenteekenen hunner heeren en jongelieden. Een flink, ongedwongen gedragen, helder en goed onderhouden gollok of ander wapen wekt bij de meesten min of meer hooge verwachtingen van de overige eigenschappen. Zij vergissen zich daarin natuurlijk evenals bij ons wel eens, maar dat neemt niet weg dat de illusiën gelijk zoo vele anderen maar altijd blijven voortleven, vooral bij de jeugd. De Soenda per lèntè, dandy — of er nu ook al gommés en crévés zijn weet ik niet, het zijn trouwens maar varieteiten van een en hetzelfde ras — getroost zich dan ook op zijn manier heel wat moeite en zorg om in het bezit te komen van een fraaie gollok of gobang en besteedt met zeer blijkbaar welgevallen den noodigen en meer dan den noodigen tijd aan het onderhouden, opknappen, poetsen en wrijven van zijn wapen, waar trouwens meer voor wordt gevorderd dan menigeen wel zou denken, en is er dan ook niet weinig grootsch op als het er zoo uitziet dat het als 't ware de aandacht en bewondering van anderen, vooral van deskundigen opwekt.

De gobang is weer geheel verschillend gemonteerd, maar behoort tot dezelfde categorie van wapens waarvoor evenveel zorg wordt besteed en wordt gedragen in de geheele Parahiangan en vooral het Soenda's gedeelte van Cheribon en eenige districten van Tegal en Banjoemaas, die vroeger tot het Padjadjaransche rijk behoorden en maken daar uit het gewone wapen der Angkloengers.

Als er een plaatselijke voorstelling wordt gegeven en dus geen rondgaande of loopende, zooals bij ngarak, optochten, het geval is, vormen de gesamentlijke executanten een kring, naast elkander staande met het front naar het midden van den cirkel en bewegen de voordansers zich daarin, en wanneer het in de

uitvoering te pas komt, bijv. in het begin en bij het einde van een couplet, maken ze rechts of linksom, zoodat ze in 't rond achter elkaar komen te staan, om dan op de maat rond te marcheeren met de voordansers, kleine angkloeng en dog dog voor op; na hun volgen de kleine tot het corps behoorende instrumenten en achtervolgens de grootere; de grootste, die wij de bas partij zouden kunnen noemen, komen immer achteraan en sluiten de kolonne.

Voor dat de uitvoering begint, staan allen naar het schijnt nog al ordeloos en onverschillig rond te kijken en maken zelfs een praatje met elkaar of met de toeschouwers; de een met een zeer netjes gerolde oedoet kaoeng — waarvan het lichtgeele dekblad van zuivere couleur de paille en de vorm een zeer zorgvuldige bewerking verraadt — in den mond, met merkbaar genot den rook, misschien wel van de zoo geprefereerde bakko tampang, als in aangename gedachten verzonken, opslurpt om ze dan weer gedeeltelijk door den mond en gedeeltelijk door den neus langzaam te laten ontsnappen en met welgevallen na te staren; de ander uit een klein doosje van gevlochten pandan, palm, of uit een loppa loppa van koper soms ook wel dood eenvoudig uit de sella of vouwen van zijn saboek een souap sirie te voorschijn halende, die zoo uiterst keurig is in elkaar gevouwen en inwendig van al het noodige, dus juist de vereischte hoeveelheid kapoer, gambier en djambè is voorzien, dat de kameraden, wel merkende hoe hij die precieuse versnapering met min of meer zegevierend welgevallen eerst nog eens bekijkt om haar dan als een délice in den mond te steken, volstrekt niet meer behoeven te vragen hoe hij er aan is gekomen. Koopwaar schijnt het toch zeker niet, evenmin als die mooie oedoet's; het zijn zeker de gebruikelijke pamahoegi's, dus liefdes- of genegenheids geschenken met al de daaraan verbonden genoegelijke eigenschappen, hun gelukkige kameraden ten deel gevallen.

Weer anderen passeeren hun toilet nog eens en revue en bekijken de nieuwe of ook wel oude serewal, kain of saboeg met naar omstandigheden gewijzigde aandoeningen of maken soms koddige opmerkingen en arrangeeren nog eens wat beter het een of ander gedeelte hunner kleeding, zooals dat bij ons ook wel, vooral de dandies doen vóór hun entrée en scène: de hoofddoek wordt wat éléganter of steviger bevestigd, de sa-

boeg nog wat vaster aangehaald en ingestoken. De overigen, als ze van dat alles volstrekt niets doen, staren eenvoudig wat in 't rond; allen wachten met het hun eigene phlegma het sein om te beginnen, en het heeft er soms inderdaad veel van of het hun al tamelijk onverschillig is of men beginnen zal of niet. Ongeduldig alarm, zooals elders geheel niet zeldzaam is, wordt daar nimmer vernomen; die laconieke stemming duurt zelfs nog voort geruimen tijd nadat de uitvoering reeds is begonnen, terwijl ze slechts machinaal daaraan schijnen deel te nemen, alweer zooals we dat ook ten onzen kunnen waarnemen onder dergelijke omstandigheden; de belangstellende deelneming komt langzamerhand en breidt zich dan verder uit over allen. Veel aandacht hebben de Angkloengers er evenmin als inspanning, vooral in den beginne niet, aan te geven en de gedachten zijn dan blijkbaar meestal nog met allerlei andere verwijderde dan wel nabij zijnde aangelegenheden bezig, zoodat ieder aan het hem toevertrouwde instrument min of meer werktuigelijk, maar toch op de maat, juist de vereischte schokkende slingering geeft, en, dood op zijn gemak, langzaam, de cirkel mede rondslentert, vaak stap voor stap als of het hun te veel moeite kost om voort te komen.

Voor de oningewijde toeschouwers, die er weinig of niets van begrijpen, is het doorgaans een allervervelendste en zelfs eenigermate onaangename vertooning, daar zoovele lichamelijk flink ontwikkelde, sterk gespierde mannen aan zulk een kinderachtig flauw spel deel te zien nemen met een geduldige vaak slaperige onverschilligheid, die op den duur onuitstaanbaar dreigt te worden, niet alleen voor hun, maar ook voor de overige meer op de hoogte zijnde toeschouwers, ja zelfs voor de executanten, die als dergelijke vóórspellen wat al te lang gerekt worden, soms inderdaad den schijn hebben alsof ze veel liever maar zouden gaan liggen om een dutje te doen dan nog langer zoo te blijven voortgaan. Slaperigheid wordt onder zulke omstandigheden contagieus en deelt zich ook aan het publiek mede.

Langzamerhand komt er dan toch eindelijk wat meer leven in. Het is als of de acteurs beginnen te ontwaken uit den dommeligen toestand waarin ze verkeerden. Ze richten het vooruitgebogen hoofd wat meer omhoog, en den hals recht op de schouders, zetten de borst vooruit, ze zien wat lustiger en weldra vrolijk voor zich heen en, naarmate de voordansende dog dog en an-

kloeng zich meer en meer animeeren en door hun liefde- of andere zangen met pantoens, door krachtige verheffing van stem, geheel het orchest evenzeer als de toeschouwende aanhoorders tot belangstelling opwekken, komt er in dien zooeven nog geheel lusteloos schijnenden troep een zeer merkbaar leven. Alle hunne bewegingen dragen er de sprekenste kenmerken van dat ze getroffen zijn door de tonen zoowel als door de woorden van den zang, het is alsof er zich een nieuw bestaan met een waas van gevoeligheid over heeft verspreid en een heilzamen opwekkenden invloed uitoefent op het ensemble. Vroolijk rondblikkend, soms hartelijk mede lagchende met het auditorium, volgen ze nu en dan met inderdaad sierlijke ongedwongen houdingen, hunne voordansers, dan eens evenals zij stilstaande, dan weer in den aangenomen kring rondgaande, immer door musiceerende.

Als het stuk of de babak eindelijk uit is, wordt er wat rust genomen, en de instrumenten worden met de noodige zorg neergezet op den grond tegen een boomstam, of opgehangen aan de takken als daartoe gelegenheid bestaat, terwijl het corps op zijn gemak wat gaat zitten op den grond, op 't gras of elders, dan wel wat anders doet, totdat op nieuw het sein wordt gegeven door den dog dog voor den aanvang van de volgende voorstelling. Zulke stukjes verwekken nu natuurlijk de hier voren bedoelde onrust volstrekt niet; maar er zijn ook stukken, die heel andere minder gewenschte aandoeningen gaande maken, zooals bijvoorbeeld de voordracht van Babad's heldengedichten, pantoen's en tjerita's, die de meer of min bekende groote daden van hun historische celebriteiten vermeldende, met warme bewondering, meest miraculeuse dapperheid en deugd van mannen en vrouwen verkondigen. Dat zijn dan de kwade, de gevaarlijke, want zij hebben natuurlijk een heel ander effect dan vroolijke minneliedjes en dergelijke. Ze beginnen echter meest allen op dezelfde manier, zeer laconisch, langzaam en traag. Men moet, bij volslagen ontstentenis van andere distractiën, zulke vertooningen meermalen zelf hebben gezien, en dan nog wel zonder die soort van bepaald Hollandsche geringschatting voor alles wat niet van Europeeschen oorsprong is, om zich een juist denkbeeld van het geheel te kunnen maken.

Treffend is het om te zien met welk een hooge mate van in geheel hun houding doorstralend zelfvertrouwen de voordansers zich bij den aanvang van elke uitvoering in postuur stellen en

de aandacht van allen door hun houding en voorbereidende bewegingen weten te trekken. Ze hebben iets ernstigs over zich; men kan het hun duidelijk aanzien dat ze het gewicht hunner taak volkomen gevoelen, maar toch niet twijfelen en bijna zeker zijn van den gewenschten bijval die hun wacht. Ze hebben bijna altijd iets extra's of meer gedistingeerds in hunne kleeding dan de overige leden van het corps. De gollok, in stede van als bij vele anderen aan een band los over den linker schouder te hangen — een wijze van dragen di salendang, en shawl, genoemd, — is bij hun immer stevig om de lenden gebonden of zóó in de saboeg gestoken dat hij vóóraan op de linker heup zit, en volstrekt niet hinderen kan bij de vele snelle bewegingen die ze moeten maken; de ikat is met wat meer zwier en vaster om het hoofd gebonden, vaak versierd met een paar goudgeele geurige tjampaka's of een rodja, rosette van sneeuwwitte, niet minder welriekende melati, dan wel een der andere daarvoor gebruikt wordende telgen van Indië's rijke Flora.

De toekang dog dog heeft zijn zoo eenvoudig instrument, zijn dog dog in een slèndang batik of plangi, een soort van shawl en sautoir, op de hoogte der heup en drukt die met den linker arm als een dierbaar voorwerp daar tegen aan op zoodanige wijze, dat het instrument als het ware vast ligt en dat hij met de vrijgebleven linker hand de bekleeding of trom kan betokkelen, terwijl hij in de rechterhand het stokje houdt waarmede hij er aanstonds weer de krachtige hoofdtoonen uit zal slaan. De rechter hand speelt, de linker accompagneert. Voor dat hij het laatste sein geeft om te beginnen, ziet hij nog eens als een ware veldheer met een sprekend oog rond, voor en achteruit, als om zich te overtuigen dat alles voor de attaque gereed is; zijn kameraad, mede voordanser, staat vlak achter hem, in iedere hand een der miniatuur angkloengs zóó houdende dat ze tegen zijn bloote armen liggen en de gezamentlijke ornementen als het ware daar omheen slingeren; de overige executanten volgen op hem naar de rangorder hunner instrumenten.

Daar begint weer de vertooning. De dog dog heeft als een geoefend acteur een geprononceerden stap voorwaarts gedaan en den rechter arm met theatrale kracht opgeheven om door een duchtigen slag op zijn doffe trom zich zelf en zijn medewerkers het veel beteekenende signaal te geven. Allen laten zich, als of ze door een electrischen schok in beweging zijn gebracht, on-

middellijk en gelijktijdig hooren, terwijl de voordansers eerst langzaam aan, maar weldra meer en meer doorslaande blijken geven van de krachtvolle buigzaamheid niet slechts van hunne armen of beenen, maar van geheel hun lichaam. Door tembang en igel, zang en dans, bezielen ze niet alleen zich zelven en alle mede-executanten, maar ook de rustige toeschouwers.

Vaak gebeurd het dat de anders zoo laconieke Angkloengers onder den invloed der muziek zoo wakker en levendig zijn geworden dat ze wel allen op 't punt schijnen te staan om, evenals de vurige en gepriviligieerde voordansers, in strijd met alle regelen der discipline, maar ferm mede te gaan tandakken, in stede van geregeld te blijven doorspelen, zooals dat aan medeexecutanten en een muziekkorps betaamt. Het is dan blijkbaar dat ze zich moeten bedwingen om te blijven in hun rol en op hun plaats in den cirkel. Intusschen gaan de matadors steeds voort om door hun treffende igel de toeschouwers te boeien en bewondering te verwekken; zij buigen en wringen als het ware alle leden van hun lichaam in schier onmogelijke richtingen, alsof ze acrobaten van beroep waren, en toch is dat niet hun metier. Met de armen slingerende, zwaaien ze met het bovenlijf niet alleen voor- en achterover, wat vooral voor hun volstrekt geen kunst zou zijn, maar ook links en rechts op zijde, bijna rakelings langs den grond waarop ze staan, om, na in die moeielijke houding eenigen tijd gemanoeuvreerd te hebben, zich weer langzaam en statig op te heffen en het effect voor de toeschouwers te maken alsof ze wel een kop grooter waren geworden. De geheele troep tintelt dan van de levendigste opgewektheid; ze zijn pannas, warm, geworden en zien er dan inderdaad uit als mannen, die volstrekt niet ongeneigd zouden worden bevonden om alles wat hun in den weg mocht komen zoo maar brutaal weg het onderste boven te tandakken, eerst met de ankloeng in de handen, maar ook volkomen bereid om de aan hun zijde bevestigde of over den schouder hangende formidabele gollok ontbloot in de vuist te nemen en daarmede nog heel wat anders te doen dan te maïn angkloeng. Het geheele korps heeft dan, het moet erkend worden, een alles behalve slaperig voorkomen verkregen. Ook de vreedzame toeschouwers worden woeliger, iets wat voor de adorateurs van de rustige rust der inlanders volstrekt niets aantrekkelijks heeft. Het zal wel daaraan moeten

worden toegeschreven, dat zij dergelijke troepen dan ook maar liefst op een gezegenden afstand wenschen.

Al is het een uitgemaakte zaak dat de Angkloeng, in de laatste halve eeuw en misschien nog langer, volstrekt geen groot gevaar, vermoedelijk niet eens een klein politiek gevaartje meer deed ontstaan, toch achten zij het beter met volk, dat zich zelf en de toeschouwers op dergelijke verontrustende wijze in beweging kan brengen, maar zoo min mogelijk te doen te hebben en ze dus met alle geoorloofde, desnoods zelfs met niet geheel en al geoorloofde middelen te weren. Niets is dan ook gemakkelijker; men jaagt ze eenvoudig weg of verbiedt ze te spelen en daarmede is het abis perkara; als gehoorzame dienaren trekken ze af. Een enkel woord van een Europeesch opziener, ja zelfs van nog minder is voldoende om de levendigste en prettigste uitvoering te schorsen. Of dat al niet strookt met het genoegen van het publiek, doet natuurlijk volstrekt niets ter zake; de toewan pesiender, opziener, of sakaoed, schout, heeft het verboden, menheer van het een of ander wil het niet hebben, en daarmede is het uit. Wee! o wee! hen die het durfden wagen er zich hoe dan ook tegen te verzetten en nog erger zou 't zijn als ze waagden te spreken van hunne rechten, van volksinstellingen, adat, enz. Ze zouden groot gevaar loopen beschuldigd te worden van gewapend verzet in vereenigde bende tegen het gouvernement, misschien wel als rustverstoorders en dan natuurlijk als muitelingen worden behandeld.... en wat er dan volgt.... De vreedzame Soendaneezen, hoe schier voorbeeldeloos rustig ze zich ook reeds lang gedragen en aller onrechtmatige, noodelooze veranderingen van hun hoogst dierbaar geworden toestanden wisten te getroosten, weten toch nog maar al te wel wat hun lot zou worden, als eenige hunner zich die beschuldiging te recht of ten onrechte op den hals mochten halen, en hebben het dan ook nog niet noodig geoordeeld zich daaraan te wagen.

De verstandigste partij wordt dan gewoonlijk maar weer gekozen, het spel gestaakt en met de hervatting gewacht op gunstiger omstandigheden, die toch ook wel eens weer zullen komen, 't zij dan van zelf of op de een of andere bevredigende wijze, ook wel door de zoogenaamde zachte pressie bevorderd. Een kleinigheid, een douceurtje of zoo iets is soms voldoende om de gewenschte verandering in de stemming van de verontruste autoriteit te brengen en permissie te krijgen om er maar weer lustig

op los te angkloengen, met een proforma aan de welwillende vergunning toegevoegde recommandatie om het niet te erg te maken. Gelukt dat echter niet, welnu, dan worden de Angkloengs eenvoudig huiswaarts gebracht en bewaard tot gunstiger omstandigheden, of wel het geheele korps verplaatst zich naar elders, zooals naar een der aangrenzende tjoetak, Soedasche benaming van district, of naar een andere kampong, waar men hen minder, ja soms zelfs in het geheel niet gevaarlijk acht. Verschil van opinie heerscht toch overal. Ook de goedige Soendaneezen hebben dat maar al te vaak, op zeer verdrietige wijze en onlangs in 't groot moeten ondervinden; maar, dank zij de heerlijke natuur waarin ze zoovele eeuwen reeds leven en het uiterst weinige wat ze noodig hebben om te vreden althans gelaten te blijven, nog nimmer noodzakelijk geacht wat krachtiger de handen in een te slaan om hunne eerlijkerwijze niet te miskennen volksrechten te handhaven en des noods te verdedigen tegenover het Europeesch element. Voor ons, Nederlanders, mag die verdraagzaamheid, die bijna grenzelooze inschikkelijkheid worden aangemerkt als een onschatbaar geluk, misschien wordt het daarom dan ook maar volstrekt niet gewaardeerd noch begrepen en zeker niet zooals van edeldenkende overheerschers mocht worden verwacht. Of we nog lang gewenschte vruchten zullen plukken van die politiek, zal de tijd leeren.

Uit de primitieve Angkloeng is later een soort ontstaan, vermoedelijk vele eeuwen geleden, door de een of andere, natuurlijk bij ons geheel onbekend gebleven oud Soenda-componist bedacht, met dezelfde grondgedachten als waarmede bijvoorbeeld de klavier en de draaiorgel werd gevormd waarop vele tonen en verschillende partijen door één persoon kunnen worden voortgebracht. Het is een geheele reeks van middelsoort en kleine angkloeng's die allen in een rij van een stok, rustende op twee voetstukken, dus een soort van stellage, zoo zijn gehangen dat het rustpunt op den grond gezet zijnde de muziekant er voor kan gaan zitten en dan twintig of meer angkloengs onder zijn bereik heeft, die hij slechts even behoeft aan te raken om er de schommelende beweging aan te geven, die tot het verkrijgen van de gewenschte tonen vereischt wordt, zoodat hij tegenover zijn instrument volkomen in dezelfde positie is als onze pianisten, met dat onderscheid natuurlijk dat hij op zijn manier zeer fatsoenlijk, ja zelf met een zekeren chic, bersila, op den grond of onder weel-

derige omstandigheden op een matje en niet op een min of meer prachtigen en kunstig bewerkten, kostbaren tabouret of stoel zit, die vaak meer heeft gekost dan de geldswaarde van geheel zijn meubilair. Hij kan korter of langer, harder of zachter tonen voortbrengen en die zoo dikwerf herhalen als noodig is. Die vereenigde Angkloengs kunnen de gezamentlijke tonen van een bijna compleet gamelanspel voortbrengen en worden dan ook meest daarvoor gebruikt, naar omstandigheden met of zonder acompagnement van soelien, rebab en kendang of andere niet van metaal gemaakte instrumenten.

Om het behoorlijk te bespelen is natuurlijk veel meer bekwaamheid en oefening noodig dan voor de afzonderlijke of groote Angkloeng, waarbij ieder zijn eigen partij speelt en maar heeft te zorgen dat hij in de maat en ter rechter tijd de vereischte accoorden aanslaat, terwijl hier de executant alleen zit en heeft te zorgen voor al de toonen en verschillende partijen van geheel het orkest. Hij mag volstrekt geen misgreep doen of een verkeerde angkloeng aanstoten in de lange reeks, die dicht naast elkaar voor hem neder hangt, en moet vooral zorgen dat de stoot of schudding immer volkomen in overeenstemming blijft met de eischen der uitgevoerde melodiën.

Bij plechtige of feestelijke gelegenheden komt deze muziek echter zelden of niet in aanmerking; ze is niet bepaald daarvan uitgesloten, maar komt er minder bij te pas, het is meer een soort van huiselijk of familie vermaak van de min vermogenden, waarvoor ze dan ook uitmuntend geschikt is, daar ze in de veelzins kleine bamboe woningen weinig of geen plaats wegneemt, en vooral omdat die instrumenten zeer zeker niet onder de perkara mahal [1]) behooren en ieder, die maar muziekaal gehoor genoeg bezit, zoo als met zeer geringe uitzonderingen bij de geheele bevolking in hooge mate het geval is en er lust in heeft, ze zelf kan maken zonder er een cent voor uit te geven.

En toch welk een, ik zou haast zeggen zielsverheffend genot brengt die primitieve muziek te weeg onder de, in echt landelijken eenvoud, sedert eeuwen herwaarts voortgeleefd hebbende bewoners, vooral der meer afgelegen dessas! Slechts zij zelven, als ze voor ons geheel hun gevoel en gedachten konden en wilden bloot leggen, zouden er een juist denkbeeld van kunnen geven. De

[1]) Dure zaken.

beste van de mij bekende schrijvers over Indische volkstoestanden, zooals baron van Höevell, Ritter, Dr. Buddingh, Dr. Brumund en anderen behandelden meer hetgeen ze op de hoofdplaatsen of op rondreizen vluchtig opmerkten of politieke aangelegenheden, maar waren uit den aard hunner positie nog niet intiem genoeg met het volk, konden nog niet genoeg als Soendanees en Javaan denken en gevoelen, om van dergelijke toestanden en genietingen een als door mij bedoeld waar tafereel te schetsen. Multatuli en Roorda van Eijsinga zouden, als ze wilden, het misschien beter doen, omdat zij veel jonger op Java en meer onder verschillende omstandigheden met de inlandsche bevolking in aanraking kwamen en bleven, zonder dat hunne inderdaad bewonderenswaardige auteurs- en orateursgaven daardoor kwamen te lijden.

Of er anderen zijn, die het beter deden of nog beter zouden kunnen doen, weet ik niet en moet bekennen ook nimmer veel moeite te hebben gedaan er achter te komen of zoo veel te lezen en op boeken te turen dat ik volkomen op de hoogte van de zoogenaamde litterarische kennis kwam en bleef. Het lag niet in mijn richting en behoorde nooit tot mijn vak. Ik zou dat nu inderdaad haast willen betreuren, volstrekt niet om de eer, die sommigen, ja, zeer velen er in stellen, maar uitsluitend om de verschillende volksvermaken en daaraan verbonden toestanden onzer Soenda- en Javasche medemenschen en toevallige schatplichtigen zóó naar waarheid te schetsen als noodig is om ze goed, dus veel beter dan tot dus verre te doen waardeeren. Al mocht dat dan ook, zooals ik wel moet geloven, even weinig baten als de énorme stapel van reeds voorafgegane geschrijf en gepraat van allerlei soort over de Indische volken, kwaad zou het toch aan de goede zaak, aan een wat waardiger en meer verheven en wat minder verwoestende opvatting onzer taak, vermoedelijk wel niet doen, indien ik, gelijk menig gevierd schrijver, bijv., om er maar eens een te noemen die wij allen kennen, zooals van Lennep onder anderen over onze voorouders deed, mijne lezers nu eens kon verplaatsen, natuurlijk slechts in gedachte, de Hemel beware ons voor de werkelijke verplaatsing — velen toch zijn daar en niet zonder reden doodsbang voor en wagen er zich dan ook niet ligt aan dan in het vooruitzicht eener ferme compensatie, die doorgaans per slot van rekening door de Javanen en Soedaneezen moet worden opgebracht — indien ik

slechts de gave bezat om mijne lezers in gedachten te verplaatsen onder de Soendaneezen en Javanen. Ik zou hun dan zeer zeker oneindig beter laten zien hoe daar, onder het uit de verte geziene, — even als meest alle Soenda dessas en kampongs op een dicht woud gelijkende, dat zich verheft te midden van uitgestrekte vlakten of elders in tegen de hellingen der bergen amphitheatersgewijze aangelegde sawavelden, — de dessa Radja galoe Kollot ligt aan den voet van het zoo pitoreske capricieus gevormde Radja galoegebergte, als geheel verscholen onder rijk met alle denkbare tinten van groen getooid loof der machtige kruinen van tal van vrucht- en bloemboomen. Manga's, Doekoe, Langsep, Doerian, Nangka's en Mangies en nog vele anderen dingen als het ware naar de overhand met de kolossale bloemboomen, gelijk de Tjempaka poeti, de Tjempaka Koening, de Kenanga en meer dergelijke, die daar allen welig tieren te midden van krachtig zich uitbreidende bamboegroepen van de meest gezochte en nuttige soorten, allen weer als het ware overschaduwd door de zich daarboven overheen verheffende imposant bevallige kroon van de rusteloos wuifende Klappa arèn en Penang palmen.

Evenals alle oude dessas, is ze rijk aan gewichtige volksoverleveringen, die allen weer min of meer in verband staan met de daar nabij liggende schilderachtige groep van voorgebergten, door ons gewoonlijk het Palimanansgebergte genoemd, maar door de daarbij wonende bevolking volstrekt niet met zoo'n generaliseerende geringschatting aangeduid. Voor hun heeft niet alleen iedere berg, maar elke afzonderlijke hoogte, rug of dal zijn eigen naam en overleveringen, die, hoezeer ze ons doorgaans zeer onbeduidend of fabelachtig voorkomen, voor hun nog een geëerbiedigde waarde behouden.

Van dat alles zou ik gaarne als 't ware photographien willen geven in de hoop dat de levendige verbeelding der belangstellenden het dan toch nog immer ontbrekende, het leven, de variatien van tinten wel zou willen aanvullen, om hun dan te vertoonen hoe de reeds lang om meer dan eene reden algemeen geeerbiedigde Ki Arsan, laatst koewoe, burgemeester, thans kokollot, raadslid der dessa, na afloop der vaak zeer afmattende werkzaamheden, die hem van voor het aanbreken der heerlijke, maar korte Oostersche ochtendstonde, gedurende bijna geheel den doorgaans brandend heeten dag tot laat in den namiddag bezig hielden, na eerst een verfrissend avondbad aan de pantjoeran, bronspruit, te

hebben genomen en zijn eenvoudig avondmaal te hebben gebruikt, — natuurlijk na magrip, want gedurende de avondschemering mag niets ernstigs gedaan worden, dat brengt, naar 't volks oordeel, maar ongeluk; want het is de tijd der djoerig's en iblie's of der geesten, zooals bij ons nog voor velen de middernacht, — hoe hij dan met echt patriarchalen eenvoud zijn slendro bambok uit een hoekje van de èmpèr zijner woning heeft gehaald en daar buiten heeft nedergezet om, onder het, uit den azuur blauwen hemel door het donker groene loofgewelf filtreerende zilverlicht der helder schijnende maan, de zachte melodien van zijn instrument te doen horen, te midden der zoo zeer tot allerlei mijmeringen verlokkende avondstilte, die anders bijna niet wordt verstoord dan door het harmonisch gedruis verwekt door het leven der onsterfelijke tropische natuur, zooals de veelsoortige geluiden verwekt door het gonzen der insecten en het ruischen en ritselen van onder de aan een hemelsche zucht gelijkende avondkoelte, zich sierlijk wiegende, de lucht met de krachtige geuren der veelsoortige bloesems van den Oostersche plantendos vermengende, vergezeld door het krachtige gedruis van de, over rots en tallooze rolsteenen daar buiten langs de dessa heen stroomende, beurtelings kabbelende en donderende Tjiegassong.

Zijn geluid is voor hem hier in zekere mate de begeleidende stem van den geërbiedigden trouwen bondgenoot van allen, maar vooral van de landbouwende opgezetenen, en dat zijn ze toch ook alweer bijna allen, die in de dessa, ja, in vele andere dessas van geheel de reeds zoo oude en rijke vlakte wonen, waardoor hun Tjiegassong, na — wie weet hoe vele voorafgaande vulkanische revolutien — om en langs het voorgebergte zich den weg baande, ten noorden van, ook weder hunne aan allerlei historische herinneringen zoo rijken Goenoeng Tjermai, en met mildheid voorziet, niet alleen in al het water dat ze voor huiselijk gebruik behoeven; maar, wat vrij wat meer zegt, al hunne sawas sedert onheugelijke tijden naar vereischte door tal van eenvoudige, onkostbare, inlandsche waterwerken, als slokans, bedoengans en sitoes te zijner tijd inondeert en zoodoende, door zijn voedenden vegeteerenden invloed, van de beste en duurzaamste, minst schadelijke en niets kostende mest voorziet. Het is dan ook, ze zeggen het met zelfvoldoening, hun tjai, hun stroom en ze hebben hem minstens even lief als wij onze

Maas of Waal, de Franschen hun Seine, de Engelschen hun Teems of als eenig ander volk ter wereld een waarachtig heilaanbrengend deel van zijn vaderland of vaste woonplaats lief kan en moet hebben. Evenzeer als ze hun Tjermai die, als koning, alle andere bergen in grootheid en pracht overtreffende, zich bijna in het midden van het uitgestrekte gewest hemel hoog verheft, lief hebben boven alle andere en dat zijn er legio; — hun Tjermai spant in hunne oogen verreweg de kroon, niet alleen als de hoogste, grootste en in uiterlijke pracht het rijkste; maar ook de overleveringen de tjerita's en pantoen's hem betreffende zijn voor hun het meest boeiende en de belangrijkste. Als de deskundigen daarover beginnen komt er geen end aan.

Voor de met hun land te recht zoo ingenomen bewoners van Radjagaloe kollot, die, te midden der zoo milde natuur, van geslacht tot geslacht wel en tevreden leefden en niets liever wenschen dan in het ongestoord, ten minste zoo weinig mogelijk verstoord genot te mogen blijven van het hun boven alles dierbare landelijke geluk, heeft dat alles daar een onbeschrijflijke en duurzame, ik zou haast zeggen eeuwige waarde.

Wanneer dan in die zoo romaneske, evenals alle Cheribonsche met een allon allon, balè dessa kaoem en andere gemeentelijke instellingen prijkende dessa, de waardige Ki Arsan, die, men vergeve mij de vergelijking, evenmin als een waardige Romein Griek of Arabier van omstreeks een paar duizend jaren geleden, iets bezat van geheel het attirail dat bij ons doorgaans vereischt wordt om eenige gegronde aanspraak te kunnen maken op de vereerende kwalificatie van waardig of deftig man: geen witten, zelfs geen zwarten of anderen das, geen boortjes noch borstjes, geen zwarten rok, jas, vest noch pantalon met of zonder sous-pieds, en ook, God dank! geen zwarten hoed noch pruik; — van handschoenen, kousen, bottines, enz. enz. is geen sprake en zelfs, — ik hoop van harte dat sommige lezers er niet zóó van zullen schrikken dat ze den lust verliezen om verder te gaan — want het is bij ons inderdaad horrible — maar de waarheid moet gezegd worden — geen hemd aan 't lijf; en toch, in zijn eenvoudige, nationale kleeding, zoo echt deftig en waardig zonder eenigen omslag of vertoon zittende op een over den beganen grond gespreide samak [1]), de eerste toonen van het

[1]) Matje van pandanpalm.

instrument laat klinken, dan vestigt zich van lieverlede met rustig welgevallen de aandacht, eerst van zijn gezin en vervolgens van de buren medebewoners der dessa en omstreken op die van ouds bekende, maar immer welkome verstoring der diepe stilte, die hun gewoonlijk, vooral des avonds omgeeft.

Langzamerhand vormt zich als 't ware een wijden kring van belangstellende toehoorders uit beider sexe, die hoezeer, zooals wel overal het geval zal zijn, onder zeer uiteenloopende indrukken, met gevoel naar de bekende melodien luisterende, hunne gedachten geheel den vrijen, vaak zeer onbestemden loop laten, of, wat ook al volstrekt niet vreemd is, geheel niet meer denken en maar volop genieten. Het muziekaal genot stijgt met dat der teederste aandoeningen nog in niet geringe mate, als de, in den bloei der jongelingsjaren verkeerende levenslustige, wel naar veler oordeel wat al te wilde, maar onverschrokken en met een natuurlijke edele inborst begaafde Aradja, die eindelijk, na vele zwarigheden te hebben ontmoet, was erkend als pretendent van de inderdaad bevallige Djaila, ook wel Sekar dessa [1]) genoemd, zijn soelien [2]) van de pagger der ouderlijke woning heeft gehaald om, wel wetende dat het hem niet ten kwade zal worden geduid en dat er immer ééne is, die er boven alle anderen, niet slechts met welgevallen, maar met onuitsprekelijk genoegen naar zal luisteren, zijn aanstaanden schoonvader met passende bescheidenheid te accompagneeren en de zacht sleepende, soms vibreerende toonen van zijn eenvoudige soelien tamiang zamen te doen vloeien met de metalieke klanken van de goed bespeelde gecombineerde Angkloeng. Er waren bijzondere omstandigheden die de waarde van dit accompagnement zeer verhoogden.

Ardja was als aankomende jongen een echte tajoli [3]), die, bij de gewone jongensbezigheden, spelen en streken, immer haantje de voorste was. Geen klappa, ja, zelfs de zooveel dunnere en nog beweeglijker pinangboom, hoe hoog en glad ook, of hij was, op gevaar af van door een enkelen misgreep of misstap — want handen en voeten, armen en beenen moeten allen even accuraat medewerken — den nek te breken — in een oogopslag bij de kruin om er af te plukken wat hem het meeste beviel, soms

---

[1]) Bloem van het dorp.
[2]) Fluit.
[3]) Guit of schalk.

wel alleen om te toonen dat hij het wel kon, of om uit de massa slechts een of twee doewegan's af te draaien, het verkwikkend klappawater met zijn beneden gebleven kameraden te deelen en den geleiachtigen inhoud met een gedeelte van de dan nog zachte batok [1]) er bij, op te eten, en dan alsof er niets gebeurd was, zooals bij ons een jongen zou doen, die voor een halve cent balletjes koopt, zijn spel of bezigheid — want spelen en werken gaat ook daar bij de jeugd samen — weder te hervatten. Geen rivier hoe diep of geen stroom hoe snel ook of hij wierp er zich in met de grootste bedaardheid, al was het ook maar om bijv. langs den kortsten weg aan den overkant te komen of om eenige andere reden hoe onbeduidend ook; wilde hij zijn kain of tjelana niet in het onvermijdelijk bad laten deelen, dan trok hij die maar even uit en wikkelde ze om zijn hoofd over de ikat heen om, na den volbrachten watertocht, ze weer aan te trekken en den landtocht te vervolgen. Geen paard zoo wild en onhandelbaar of hij wist, ook zonder zadel noch toom, — een touw door den mond van het dier gestoken, op de gebruikelijke wijze om het gebid vastgeknoopt, was voldoende — er wel op te komen en het naar zijn wil te doen loopen of staan; met de fijnere dresseerkunst hield hij zich natuurlijk nog niet op, dat was de taak van de ki penegar [2]). Waren er vischpartijen zooals in de haloddo [3]) plaats vinden, dan was hij er gewoonlijk bij om op de gevaarlijkste plaatsen de paroeng's [4]) en kedoeng's [5]) mede te doen. Maar vooral als de woudbewoners, de wilde zwijnen en tijgers te brutaal werden en de burgemeester en wethouders hadden besloten eens weer schoon schip te maken door een in vereeniging met aangrenzende gemeenten georganiseerde groote drijfjacht, dan moest het al heel raar loopen als Ardja niet, met zeer veel kans om een zijner fijne maar krachtige lichaamsdeelen te verminken, ja zelfs zijn jeugdig leven er bij te verliezen, zich had onderscheiden door die zoo volkomen bedaarde tegenwoordigheid van geest en moed, die hem, evenals zoovelen zijner landgenooten,

---

[1]) Houtachtige bast van de kokosnoot.
[2]) Mijnheer de pikeur.
[3]) Drooge moeson.
[4]) Vallen of snelle stroomen.
[5]) Kolken.

te midden der grootste, maar hun bekende gevaren, bijbleef. Meer dan eens reeds had hij door een juist bijtijds ter rechter plaatse toegebrachten slag of stoot zijner rappe gobang, meer bejaarden of hooggeplaatsten leden der gemeente en anderen uit zeer hachelijke toestanden gered, zonder dat daarvan, geheel overeenkomstig 's lands gebruik, ooit veel ophef werd gemaakt. Eens was hem zelfs de buitenkans te beurt gevallen de toewan kontrolor uit een alles behalve aangename positie te redden.

Het was een door en door beste jongen of man, want hij was getrouwd, geheel in Holland opgevoed, dus toegerust met alles wat men daar toen reeds als een vereischte stelde, en dat was niet weinig, maar toch nog niet zoo exorbitant als nu, om in Java's binnenlanden het gouvernement te dienen, maar die nu misschien juist, tengevolge der zoo lang gerekte schooltijden, aan oefeningen en gevaren, als bij wilde zwijnen en tijgerjachten en dergelijke zaken te pas komen, tamelijk vreemd was gebleven, en toch, nu het te doen was om de onder zijn kontrole geplaatste bevolking behulpzaam te zijn in het uitroeien van vernielend gedierte en zeker ook omdat het een jacht en nog wel een drijfjacht, — dus wat zeer amusants — zou zijn, mede wilde doen en dan ook inderdaad mede ter bestemde plaatse kwam om te helpen. Hij had, na een geruimen tijd te hebben zitten rondkijken en eenige cigaren te hebben gerookt, de nog al hooge goeboek — waarop de burgemeester hem voorzichtigheidshalve verzocht had plaats te nemen, opdat hij zoodoende op een respectabelen afstand alles wat er rondom zoo wat gebeurde, zonder direct gevaar heel goed zou kunnen overzien en met zijn fijn jachtgeweer, dat natuurlijk door allen werd bewonderd en tot zijn fatsoenlijke uitrusting behoorde, op het onder of niet onder schot komende wild zou kunnen schieten — alleronvoorzigtigst verlaten en, ondanks bescheiden vermaningen van een paar hem toegevoegde bewakers, die veel liever wenschten dat hij maar geduldig op zijn verheven standpunt was blijven zitten en misschien nog liever hadden gezien dat hij maar was te huis gebleven — zich bij de jagende inlanders willen voegen, toen plotselings, juist toen hij nauwelijks eenige passen op het veld gedaan had, uit het niet ver voor hem uit liggende kreupelbosch een nog al groote solitaire zich vertoonde en met zijn opstaande, breede, beweeglijke ooren, zijn lange aan weerszijden met twee, op de vaal zwarte rossige huid helder wit uitblinkende

sioengs [1]), voorziene snuit, recht vooruit stak als om met zijn leelijke langwerpige van bloederige randen omgeven oogen eens hoogte te nemen van het geen er voorviel; toen den grooten afzichtelijken kop neerboog om met de scherpe tanden een paar stoten in den grond te doen en de aarde met daaraan verbonden grasvlokken hoog in de lucht te werpen, terwijl hij met de puntige klauwen der krachtige voorpooten trappelende, over de geheele lengte van den rug een bos van rossige borstels recht overeind zette.

Allen, die aan zulke verschijningen gewoon waren, wisten zeer goed wat dat zeggen wilde, misschien de toewan ook wel. Hij kon er ten minste al wat van hebben gelezen; maar, of uit baarsheid of uit overmoed te veel vertrouwende op zijn blijkbaar toch nog niet zoo heel zeker schot, legt hij aan, en hoezeer eenige voorzichtige stemmen hem ernstig waarschuwende toeroepen: oelah! oelah! Allah!! doe 't niet, doe 't in Godsnaam niet, het bate niets, hij schoot er dapper op los; maar.... helaas, zonder eenig ander effect dan de knal en de rook van 't kruid en een versnelde, driftiger herhaling der beweging van den geduchten vijand. Een diepe stilte heerschte voor een oogenblik, waarin de toewan flink de linker haan spant, nog eens aanlegt en door de scherpe knal van het tweede schot de stilte afbreekt. Allen staren met ingespannen verwachting naar de djoerig [2]), nu pijl snel toeschietende op den ongelukkigen schutter, die met geen mogelijkheid tijd kan vinden om nog eens te laden en, geen ander wapen bij zich hebbende, wel verplicht is en zonder veel aarselen aan een veilige retraite te denken, want, dat het volstrekt geen zaak was daar maar te blijven staan, begreep hij zeer goed, zag dus eens vluchtig rond, keerde zich om en liep zoo snel mogelijk naar den naastbij staanden voor het doel geschikt schijnenden boom, maar zou dien zeer zeker niet hebben bereikt voor dat minstens zijn onderdanen in een allerongewenschte aanraking met de slagtanden van de slechts ligt verwonde en dus verwoedende djoerig waren gekomen, als niet Ardja, die op zijde stond van het veld dat de radelooze schutter van zijn vijand scheidde, met zijn buitengewone vlugheid, het minst mogelijke gedruis makende, als op de teenen vooruit ijlende, het zwijn van

[1]) Slagtanden.

[2]) Wild zwijn ook duivelspook.

achteren inhaalde en door een enkelen fellen slag, — voor een tweede was geen tijd meer, — de pees van een der achterpoten geheel doorhakte en tegelijk met de punt zijner gobang in den anderen poot ook nog een niet onbelangrijke wond had toegebracht, waardoor het van drift schuimbekkende dier als het ware in een oogopslag brommend en knarsetandende nederstortende schadeloos werd, ten minsten schadeloos voor den goeden toewan kontroleur, die, intusschen van de zoo onverwachte maar zeer gelukkige interventie niets bemerkende, vergeefsche pogingen deed om met zijn in dit bijzonder geval zeer hinderlijke Europeesche kleeding van den grond in den boom te komen, terwijl zijn mooie maar ook al voor zulke campagnes niet geschikte Hollandsche patrijshond op een deerlijke wijze moest ondervinden, dat een Soenda's wild zwijn met onbruikbare achterpooten wel niet hard meer kan loopen; maar zijn groote tanden nog best kan gebruiken om al wat onder zijn bereik komt aan flarden te slaan alsof 't maar vodden waren. Het gekerm van de mooie Azor deed hem omzien en met gevoel van diep medelijden, dat echter nog werd overtroffen door een ander gevoel, keerde hij dien beroerden boom den rug toe, om getuige te zijn van de verdere afmaking van den eenige seconden geleden nog zoo gevaarlijken vijand. Daartoe was nu niet veel meer noodig, eenige inlandsche vrij onooglijke honden, door ons gewoonlijk jakhalzen genoemd, hadden met de hun eigene voorzichtigheid, hem reeds ferm beet op zeer gevoelige en zoover mogelijk van de gevreesde sioeng's verwijderde lichaamsdeelen; anderen pakten hem van achter bij de ooren en spoedig was het nu voor goed gedaan.

Azor was door zijn meester onderzocht en gelukkig niet doodelijk gewond; maar toch buiten staat om naar huis te loopen en moest dus worden gedragen, waarvoor twee vrijwilligers werden gerekwireerd, die een gelukkig in de nabijheid voorhanden zijnde tjikrak haalden, omdat ze er niet op gesteld waren hem in de armen te nemen, en toch al pruttelden dat ze een hond moesten dragen, wel voorziende dat men hen daarover later nog zou beet nemen, zooals ze dan ook onderweg al ondervonden toen ze, de dessa passeerende, de kinderen hoorden juichen en schertsen, Andjien de arak!! een hond in statieuse optocht!!

De jacht werd intusschen door de niet in 't voorval betrokken bevolking voortgezet, maar voor den kontroleur was het reeds wat laat geworden om er verder deel aan te nemen. Hij was

een getrouwd man; zijn Europees vrouwtje, zat daar moederziel alleen in de binnenlanden. Langer dan volstrekt noodig was, kon en mocht hij haar toch ook niet alleen laten en dan nog al dat schrijfwerk! Hij keerde dus huiswaarts, na zijn oppasser, die daar ter plaatse natuurlijk maleisch's en tevens soenda's sprak en veelal factotums van de jonge of nieuwe kontroleurs zijn, te hebben opgedragen om aan Ardja — die, na zijn gobang met wat allang allang goed te hebben afgeveegd en opgestoken, reeds weer bij de andere jagers was alsof hij dacht, de rest gaat mij verder niet aan, — 's kontroleurs tevredenheid te betuigen voor de verdienstelijke wijze waarop hij zich had gedragen en om hem te zeggen, 'dat hij zelf nog aan de loodji moest komen om een belooning te ontvangen. De oppasser droeg die boodschap weer aan een ander op, want hij wist niet waar Ardja alweer zat, en de kontroleur steeg te paard en reed huiswaarts, waar hem vrouwtje lief reeds wachtte en de modeste, maar toch, zooals het in een fatsoenlijk Europeesch huishouden en vooral in een Hollandsch behoort, netjes gedekte tafel gereed stond voor het middagmaal.

Wat daar nu verder gebeurde, wat er gehoord en verteld werd, kan ik niet zeggen zonder nog veel verder af te wijken van de Angkloeng als ik dat nu reeds heb moeten doen, om maar even een kleine onvolledige schets te geven van het karakter van een der jeugdige personnages der Soendasche soirée musicale te Radjagaloe Kollot; maar iedereen kan dat trouwens beseffen: de schrik en ontsteltenis van het jonge vrouwtje toen ze vernam aan welk een allerverschrikkelijkst gevaar manlief had bloot gestaan en hoe hij ter nauwer nood aan een allerleelijkste verminking, ja misschien wel den dood was ontkomen, laat zich beter denken dan beschrijven. De ongelukkige toestand waarin de mooie Azor, intusschen te huis gebracht, verkeerde, gaf maar al te zeer te zien wat een horribele wonden zoo'n afschuwelijk zwijn kon toebrengen. Het was abominable zóó en zóó te zijn geexponeerd en die brave Ardja! de redder van haar echtgenoot, als hij daar bij de hand ware geweest, ze zou hem misschien in de eerste opwelling van ongekunstelde dankbaarheid de hand hebben gedrukt, ze zou hem waarlijk om den hals hebben kunnen vliegen en hartelijk hebben gekust, en waarom niet? Hij had volstrekt niets terugstootends in zijn voorkomen, maar zou toch zeker een mal figuur hebben gemaakt onder een

zoo onverwachte en hem nog geheel vreemde betooning van Hollandsche erkentelijkheid. Hij was nu echter gelukkig niet daar en zij kon dus haar dankbaarheid in gedachten voortzetten, neen ze moest het bekennen, dat had ze toch niet gedacht van zoo'n vreemde zwarte, dat deze zijn lijf en leven voor haar man zou wagen. Het was waarlijk charmant bewonderenswaardig en ze was het geheel eens met manlief dat er wat voor hem gedaan moest worden; zoo'n echt onbaatzuchtige heldendaad mocht niet onopgemerkt en onbeloond blijven, dat was dus een uitgemaakte zaak, ze moesten hem een blijk van erkentelijkheid geven.

Ardja kwam den volgenden dag, ingevolge de hem mondelings overgebrachte boodschap, en ontving van den toewan kontroleur onder herhaalde betuiging van tevredenheid een lief cadeautje. Had de man het kunnen doen, hij had hem zeker vorstelijk beloond en de een of andere mooie en hem passende betrekking gegeven, doch hij had daarin tot zijn leedwezen nu nog niets te zeggen, maar nam zich toch bepaald voor en beloofde ook bij voorkomende gelegenheid hem bij den Kandjeng Resident te zullen recommandeeren voor het een of ander baantje.

De kleine Djaila nu had op dien vaak zeer weerspannigen en dan nog al lastigen wildzang een aan het ongelooflijke grenzenden invloed verkregen zonder er eigentlijk iets hoegenaamd voor te doen. Ze bleef wat ze al sedert bijna twee oogsttijden of moesiem's was, geen kind meer, want de ouders telden reeds vijftien keeren panèn na hare geboorte, maar was toch ook nog lang geen deftige vrouw, geen Ma noch Bi, zooals méér bejaarde vrouwen worden genoemd. Vrolijk en vlug verrichte zij haar taak in de ouderlijke woning en daar buiten met onverbroken regelmatigheid. Zonder dat er van iets dat naar een klok geleek in de verste verte sprake was, deed zij op de daarvoor gestelde tijdstippen de verschillende haar zoogaande weg meer en meer toevertrouwde huiselijke bezigheden; alles had zijn vasten tijd en plaats; van den vroegen morgen tot den avond, maar niet den laten avond, want in den regel gaan allen vroeg ter ruste, was ze aan den gang, aan baden en wasschen; — van strijken, plooijen stijven, enz. enz, was natuurlijk nooit kwestie, er moest maar eenvoudig van tijd tot tijd worden gewasschen en gedroogd, water gehaald in de daarvoor bestemde kèlèk's, — van naai of breiwerk had ze nog nooit last gehad, dus ook niet van daaraan verbonden kouzen stoppen, mazen en zeer vele andere plagen. — Zij

moest padi uit de loembong halen en tot ruwe rijst en die dan weer tot geheel zuivere rijst stampen en dan op de titam, met de niet zonder oefening te verkrijgen behendigheid, van de grove en daarna, door overstampen en nogmaals menampa van de fijne dedak en menier zuiveren, die weer voor bepaalde bestemming bewaren, de bras goed wasschen en daarna tot nassi, precies op het juiste punt koken, eenige van de vele soorten van onkostbare, meest in het wild of op het erf groeiende sajoer's en labab's halen en voor zooveel noodig, evenals de andere toespijzen, met Indische zindelijkheid, smakelijk toebereiden, alles behoorlijk opdoen en afnemen, het gebruikte huisraad weer reinigen en op zijn plaats zetten, de seupahan voorzien van alles en behoorlijk arrangeeren, ngantè, spinnen, ninoen, weven, en nog onnoemelijk veel meer van al hetgeen een eenige dochter des huizes soms zoo al te doen heeft, en zij doen moest als amboe Rassi er niet was en andere hulp niet werd verlangd. Het ging haar alles even makkelijk van de hand met een vaardigheid, waarover zelfs hare volstrekt niet tot de minsten behoorende moeder met zeer begrijpelijke voldoening kon spreken; — haar zacht en toch scherpzinnig voorkomen, met die beurtelings schalks en naïf helder blikkende, zooveel zeggende zwarte door het ovaale blauwachtig wit omgeven oogen, getooid met even omkrullende lange pimpers, onder sierlijk gebogen, zeer fijn geteekende niet te dichte wenksbrouwen, gaven aan elke beweging van de ranke, — naar Europeeschen smaak misschien te ranke taille, — een zekere moeielijk te beschrijven charme. De min of meer aandachtige deskundige zou al ligt in twijfel geraken wat het meest viel te bewonderen, die teedere, keurig gevormde, ronde en lenig doorbuigende armen en kleine handen met buigzame, fijne, maar goed gevulde vingers, die ten onrechte zouden kunnen doen denken dat ze nimmer kracht vorderend werk zouden kunnen of behoeven te verrichten; dat bovenlijfje, waarin geen enkel been, of hoekerig punt te zien was, en niets dan de bekoorlijkste vormen zich, slechts gedeeltelijk maar juist voldoende bedekt door een dunne karèmbang, op min of meer betoverend eenvoudige wijze, vertoonden, dan wel het overige, tot op de, nooit door eenig schooisel ge- en verknelde, als naar het beste grieksche model gevormde, geheel ontbloote miniatuur voeten, — de door één dunne kain, ter nauwernood en toch zoo recht gracieus gekleede, zeer zeker niet minder bewonderings-

waardig geproportionneerde overige lichaamsdeelen der in de periode van aantrekkelijke ontwikkeling levende prawan Soenda, uit den stand van de mènak en prijaie dessa, of van den landelijken adel.

Wanneer men zich volstrekt geen ander denkbeeld kan maken van vrouwelijk schoon, dan lelieblank met roze tinten en verder toebehoorende volstrekt niet verwerpelijke bekoorlijkheden, en daaraan zoozeer is gehecht, dat al wat er van afwijkt geen genade vindt en zelf de in al hun doen en laten zoo vorstelijk gracieuse Italiaansche en Spaansche bella's, met veel beteekenende mine's, zoo geel als safraan of „als een kwee" noemt en dus niet begrijpen kan, dat er geheele natiën zijn, waar de deskundigen van zulk een beeld al zeer spoedig als het hem overigens voldeed zouden zeggen „was ze maar geel!" of „jammer dat ze niet zwart is en geen ring door den neus draagt," dan wordt de poging om een bronskleurige schoone te schetsen bijna een onmogelijkheid. Maar als ik dan weer denk aan de keurige gravures, die hier zoo dikwijls worden geexposeerd, als „the Palmoffer," „l'almée Fayoen," enz., dan blijkt toch dat uitstekende meesters het wel der moeite waard hebben geacht op zeer afdoende wijze te doen zien, dat er ook nog geheel andere soorten van schoone vrouwen dan de Europeesche op de wereld te vinden zijn, en wordt de meening versterkt, dat het ideaal van de beste meesters in de schilder- of beeldende kunst, zooals bijv. dat waardoor Milo zich in zijn Venus heeft vereeuwigd, — of het inderdaad een ideaal, dan wel na de wezenlijkheid gevormd beeld is, doet hier niets ter zake — wel een andere kleur heeft gehad, van grootere, rijker omvang, en voller ontwikkeling is geweest, maar eleganter en kuischer geproportioneerd dan dat van de kleine Djaila zeker niet. Dat zij, ook zonder ooit een Europeeschen toiletspiegel, psyché of zoo iets te hebben gezien, zeer goed wist hoe ze er uitzag en dat ze nog al werd bewonderd, dus ook door meer dan een benijd, spreekt van zelf, maar de goedige zorgeloosheid, waarmede ze van hare voorrechten gebruik maakte, verhoogden nog meer de waarde in de schatting der vrienden en vriendinnen en matigde zelfs het afkeurende oordeel der wangunstigen. Wars van alle in hare jeugdige schatting verachtelijke rias en palé, van die vaak bespottelijke opschikkerij, die door enkele meer bedaagde, bijna gewezen schoonen wel eens wordt aangewend om

de aandacht te trekken en bekoorlijker te schijnen, had zij immer meer dan genoeg aan de milde gaven van moeder-natuur. Nooit nog had, — behalve bij de plechtigheid der goesar, die voor het vrouwelijk geslacht zoo wat gelijkstaat met de soenat of opname in het Islam's geloof, — een kunstbloem, zelfs geen geprepareerde natuurbloem, haar dicht gitzwart hoofdhaar, dat bij zoo jeugdig bestaan toch reeds tot op het dunne midden van haar gladden rug reikte, versierd. Van tijd tot tijd wat palmolie was al wat ze noodig had, vooral na de kramas [1]), om dat zoo zeer gewaardeerde sieraad der jeugd te onderhouden; beboré's noch opwekkende djedjamoe's, zooals er eenige zijn, had ze nooit gebruikt, en als ze anderen daarmede óf met bedak, pielies en dergelijke middelen zich wat zag opknappen, had ze meestal zeer veel lust om het hartelijk uit te proesten of, alsdat welstandshalve niet mocht, dan toch kon ze niet nalaten door een alleszeggenden blik en een kleine voorwaarts omkrullende buiging van de volle lippen hare levendige afkeuring aan goed bekenden toe te vertrouwen.

Waar, zoo mild door de natuur met de rijkste gaven der ontkiemende jeugd bedeelde jongelieden elkaâr ontmoeten en herhaaldelijk kunnen zien, komt Amor allicht in 't spel. Het is daar niet noodig, en trouwens bij ons ook niet altijd, dat ze vooraf min of meer ceremoniëel aan elkaâr zijn gepresenteerd, dat ze herhaalde samenkomsten hebben gehad om te converseeren, te muziceeren, polkeeren of sauteeren en al die dergelijke zaken meer die bij ons toch veelal voorafgaan; — al brengt de gewoonte, de regel der Soendasche welvoegelijkheid ook mede, dat ernstig verliefden met een zekere gestrengheid elke gemeenzame aanraking vermijden, het mysterieus allesvermogende gevoel der liefde blijft toch niet weg en doet zijn despotieke rechten gelden, des noods, zoo niet altijd, zonder eenige consideratie of aanzien van persoon.

De ouders nu vooral van Ardja, evenals de meeste deftige lui, niets liever wenschende dan hun zoon maar zoo spoedig mogelijk een orang tanih te zien worden en wel wetende wat hij boven alles verlangde, besloten dan ook, na voorafgaand ampel en breed beraad, si Djaila formeel ten huwelijk te vragen voor hun oudsten, maar deden dat, helaas, zonder al dadelijk het ver-

[1]) Wasschen met merangasch van padistroo.

langde antwoord te bekomen. Er waren meer sollicitanten, meest zoons van min of meer goede kennissen en een paar bijna geheel vreemde familiën uit andere dessa's; hare ouders waren wel eenigermate ongerust dat die wilde Ardja het hunne Djaila wel eens wat hard zou kunnen maken; ze hadden, dat wisten ze zeer goed, overeenkomstig de adat, het volle recht om haar uit te huwen zooals zij goed dachten, maar ze waren toch zoo langzamerhand ook genoeg gekomen onder den vermogenden invloed van het bevallige kind, dat ze er inderdaad zeer tegen op zagen een niet met hare wenschen strookende beslissing te nemen. Als de moeder haar zoo, onder de ligtere huiselijke bezigheden, nu en dan wel eens sprak over andere huwelijksplannen, dan schroomde ze niet gul weg haar hartewensch te kennen te geven en wist allerlei, natuurlijk voor haar oordeel, zeer gewichtige bezwaren tegen die ouderlijke plannen in te brengen, welke moeder dan nog al dikwijls slechts zwak of volstrekt niet wist te wederleggen.

Geheel anders was de houding, als vader haar daarover sprak; de zaak werd dan vrij wat ernstiger, zooals overal wel het geval zal zijn onder dergelijke omstandigheden, maar in hoogere mate nog als hij, volgens de volksinstellingen, absolute macht heeft. Zij wachte zich dan wel hem staande te hooren, noch veel minder hem in die houding te antwoorden; maar zette zich bescheiden neder in de voor zulke gelegenheden gebruikelijke houding, berébok, een positie die zeer geschikt is om het bekoorlijke der vormen van een welgemaakte vrouw bijzonder gunstig te doen uitkomen. Daar kwam dan tegenspraak volstrekt niet te pas en vooral geen directe; al had zij dat nu ook nooit uit een schoolboek van buitengeleerd en opgezegd, toch besefte zij zeer goed, dat ze hier te doen had met de machthebbende autoriteit, en wist dan ook, bij die hoogst gewichtige gesprekken, op zeer onderdanige, maar daarom toch niet minder eigenaardige, indrukwekkende wijze hare antwoorden op de, eerst bedaard aangehoorde vaderlijke toespraak, te doen voorafgaan door het sacramenteele, zoo veelvermogende en, wanneer het door een lieve vrouw als in biddende houding met te samen gevoegde handjes onder een nadrukkelijken semba wordt uitgesproken, bijna onweerstaanbare kabè kabè koemaha kersa rama, hetgeen haar echter volstrekt niet belette daarop eenige opmerkingen en redeneeringen te laten

volgen, waarin zeer duidelijk doorstraalde, dat er toch, bij al die onmiskenbare blijken van onderwerping, een zeer krachtige hoop werd gevoed dat de geëerbiedigde vaderlijke wil niet zoo onverbiddelijk zou zijn, en zich, zoo al niet onmiddellijk, dan later toch wel zou schikken na hare hartelijke wenschen. De strijd was dan zwaar, maar het ging daar ook al weer zooals gewoonlijk; ze wist eerst moeder bepaald voor haar verlangen te winnen en het bekende ce que femme veut Dieu le veut werd ook hier bewaarheid; zij kreeg haar zin, wel niet dan na veel piekieren en bedamie der ouders en naaste bloedverwanten, die ook weer hun voor en tegen hadden in te brengen; maar het hooge woord kwam er uit en Djaila werd formeel aan Ardja verloofd tot veler vreugde, doch vooral tot beider grootste genoegen. De gebruikelijke wederkeerige visites werden nu door de familie gebracht, evenzeer als de gewone voorbereidende schikkingen gemaakt; de jongelui waren nu niet langer bebogo's, verliefden, maar officieel erkende bakkal's geworden.

Daar ze gelukkig met al de belemmeringen van onzen burgerlijken stand nog niets te maken hebben, zal de lebè er welstandshalve wel te zijner tijd van worden onderricht. Ze zijn, zooals de massa der bevolking, eigentlijk nog maar Mohammedanen pro forma en zouden dat misschien nog zoo zeer niet zijn, als niet die soort van godsdienst sedert lang, zeer lang van hooger hand was erkend en beschermd. Een kolossale fout, die men vermoedelijk weldra zal hebben te betreuren en niet zou hebben begaan, als men vooraf wat beter het volkskarakter had leeren kennen.

Het gewenschte engagement was dus tot stand gekomen, waardoor in al het doen en laten van den woeligen jongeling een, vooral door de oudelui zeer gewenschte verandering werd te weeg gebracht, die, zonder dat er veel over werd gesproken en geleuterd, met ernstige welwillendheid werd aangemoedigd daar waar het te pas kwam. Hij kreeg natuurlijk spoedig zijn deel in den arbeid door de gemeente te verrichten en volbracht zijn taak steeds met oordeel en nauwgezetheid. Tot den omgang met de ouderen van jaren werd hij toegelaten, in een woord hij werd niet meer behandeld als een aankomende jongen van min of meer twijfelachtige toekomst, maar als een jongman van goede vooruitzichten, en hij wist met zijn gezond verstand en die, den Oosterling in het algemeen als aangeboren fijnheid van opvatting

en gevoel, soms op zeer treffende, ik zou haast zeggen ridderlijke wijze, te toonen, dat hij het naar behooren waardeerde, zonder te vervallen in overdreven onderdanigheden, die met zijn moedigen inborst niet waren overeen te brengen. Alle zijn handelingen kregen zoodoende in den engen kring zijner omgeving een soort van gewicht, ook de schijnbaar onbeduidenste en daarom maakte zijn accompagnement met de soelien een zoo genoegelijk effect.

Voegde zich daarbij dan nog, zooals nu weer gebeurde, de helder klinkende tonen der gambang van den braven Ki Djiemien, dan werd het natuurlijk zeer gewaardeerd. Hij was immers een ware veteraan, die, na meer dan een kwart eeuw met bewonderenswaardige, maar nooit buiten Cheribon bekend geworden eerlijkheid en goede trouw, diensten van allerlei soort te hebben bewezen, veelal van vrij wat meer belang voor land en volk dan elders openlijk verkondigd, opgehemeld en met zoogenaamde eer- of onderscheidingsteekens, soms zelfs met positieve, levenslange en nog langer durende voordeelen worden beloond, nu op zijn ouden dag voor den verderen landsdienst ongeschikt geworden zijnde, ouder gewoonte, eenvoudig was afgedankt en dus permissie had om maar voor zich zelf te zorgen, dientengevolge, ook al weer ouder gewoonte, naar de hem nog dierbaar gebleven dessa zijner vaderen, naar zijn geboorteplaats was terug gekeerd, zonder eenig ander loon dan het streelend bewustzijn van nooit gebruik te hebben gemaakt van de hem vaak zoo ruimschoots gegeven gelegenheid om zich op de eene of andere, niet met zijne gemoedelijke opvatting van plicht en eerlijkheid strookende wijze, te verrijken. Andersdenkende, hoogst beschaafde, wel opgevoede en zelfs zeer godsdienstig schijnende leden van zoogenaamde beschaafde maatschappijen mogen het bespottelijk, onnoozel of naïf noemen, dat is hunne zaak; maar Ki Djimien dacht er in zijn eenvoud anders over. De oude getrouwe had uit zijn dienst aan den lande niets anders overgehouden dan die zeker zeer verheffende, maar bitter weinig gevonden herinneringen en zijn afgemat oud lichaam; maar, als oud inboorling van de dessa, was hij er, overeenkomstig de adat biassa, die nergens beschrevene, maar vrij wat beter geëerbiedigde wet der oude gewoonte en billijkheid, weer opgenomen en had weer aandeel gekregen in de daaraan verbonden baten en lasten. Als aankomende jongen begon hij, vergis ik mij niet, zijn carrière als be-

diende bij den Kandjeng Toewan Resident sibenog [1]), die hem, op zijn manier recht vaderlijk behandelde en kwam zoo van den eenen resident onder den anderen, totdat een hunner hem ter belooning zijner diensten als huisbediende of zoogenaamd huisjongen bewezen, aanstelde tot oppasser, dus gouvernements-beambte, zoodat hij, na een stuk of wat residenten beurtelings, met lijdzaam leed of kalm genoegen te hebben zien op- en aftreden, was verheven tot den hoogsten rang in het oppassers ambt, tot kapala oepas, ook wel sersan, sergeant oepas genoemd, en dat bleef zoo lang als het hem mogelijk was en tot hij begreep voor een retraite te moeten zorgen en dat dan ook deed op de gewone wijze, door de voorbereidende schikkingen te maken om tot het rustige verblijf der aki mooijang [2]) terug te keeren.

Men kon het hem aanzien, dat hij heel wat had ondervonden. Zijn immer ernstig, min of meer bedrukt gelaat, met dat zwaar gerimpelde bruine voorhoofd, zijn grijs kneveltje en sikje, vroeger immer zeer kort gesneden en grootendeels weg geschoren zoodat van eerstgenoemde slechts een smalle strook de bovenlip tooide, waren daarvan de onmiskenbare teekenen. Ook als hij vrolijk was en lachte, behield zijn goedaardig gelaat toch nog een zeker voorkomen van bezorgdheid als of hij nog immer beducht was iets te hebben vergeten of verkeerd begrepen van de veelsoortige orders, die hem soms door den Kandjeng Residèn, de njonja Residèn, — de inlanders spreken dien titel zoo uit; ze achten die *t* geheel overtollig, — werden gegeven en de nog veel meerdere, die hij dan weer had uit te deelen of te surveilleeren, en toch was hij nu van de geenszins ligte zorgen reeds lang bevrijd en had zich weer geheel en al toegewijd aan het leven van de welgestelde dessa-bewoners. Hij bleef daarbij echter in het volle genot van zekere mate van niet te verwerpen prestige, verworven door zijn in veler oog niet onbelangrijken levensloop en, om het zoo maar eens te noemen, door de intimiteit waarin hij vroeger verkeerde met de oppermachtige beheerschers van de geheele residentie en zoo vele andere hooge personnages, en dat was dan ook volstrekt niet te verwonderen. Wat een geluk toch, naar de schatting der eenvoudige dessabewoners en ook

---

[1]) Inlandsche overzetting van van Sevenhoven.

[2]) Voorouders.

wel van anderen, zoo dagelijks persoonlijk in aanraking te komen en omgang te hebben met de Serie Padoeka Kandjeng Resident, met de Pagoesten! die dan toch, ondanks alle mogelijke tracasseriën van vaak wangunstige departementschefs of andere hoofdambtenaren te Batavia en hunne secretarissen c. s., in het geheele land, en dat is hier de residentie, als de hoogste en machtigste autoriteit wordt geëerbiedigd, en dan niet alleen met zoo'n hooge personnage de geheele residentie te hebben doorreisd, gezeten in zijn reisrijtuig of op den bok, als daarin geen geschikte plaats was, of op de bank der lakeijen, dan wel optochten te paard, soms door dik en dun, over moeielijke bergwegen, vooral de eerbewijzingen, evenzeer als de voor- en tegenspoeden met hem te hebben gedeeld; maar bovendien ook nog andere plaatsen, zelfs de hoofdplaatsen Batavia, Samarang, soms ook wel Soerabaja, dus het verre Oosten te hebben bezocht, en, als om de admiratie tot een soort van adoratie op te voeren, boven dat alles nog het groote voorrecht had om de kratons van de sultans van Solo en Djoekdja te betreden; die vorsten te hebben gezien en gehoord, met eigen oogen en eigen ooren, en bij die gelegenheid het geluk te hebben gehad van door de Pangerans, prinsen van vorstelijken bloede, ten hove allerminzaamst te zijn bejegend en met de tot het gevolg behoorende min of meer gemeenzaam te hebben omgegaan, zooals dat aan den vertrouwden volgeling van een reizende hooge personnage overal wel eens kan te beurt vallen, zelfs in landen en onder volken, waar geheel andere denkbeelden heerschen dan op Java onder de massa der dessabewoners.

Als dan de man die, na zoo enorm veel te hebben gezien en gehoord, toch nog als eenvoudig medeburger, aan een ieder op waardige wijze gevende wat hem toekwam, de achting van alle ingezetenen in ruime mate had weten te winnen, als dan die man, ten blijke zijner heusche deelneming in de aartsvaderlijke genoegens der dessabewoners, zich in de tepas-warande van zijn eenvoudige maar zindelijke bamboe woning, voor zijn uit de best daartoe geschikte houtsoorten vervaardigde gambang plaatste en uit de verte met onmiskenbaar talent en blijkbaar nog jeugdig gevoel, de gambang partij van de door Ki Arsan en si Ardja gespeelde volksmelodiën deed weergalmen, dan paarde zich aan het klimmend genot der muziek, de zoo heilrijke gewaarwordingen van minzame en warme overeenstemming, en

werd de veel vermogende band versterkt, die de welgezinden veel krachtiger vereenigt dan alle mogelijke geschreven en gedrukte, ja zelf ampel en breed bediscuteerde wetten en reglementen. Die zoo primitieve melodien zijn dan voor hun de taal, de levendig gevoelde taal van het gemoed en zij verstaan elkaar daarin soms beter dan in teekenen of woorden, hoe duidelijk ook uitgesproken. Niets belet ook anderen, zelfs op vrij groote afstanden het melodieus genot, door deelneming met een of ander daarbij passend instrument, een kendang of een rebab te verhoogen, zoo als dan ook meermalen gebeurt. Niet alleen de menschen genieten er van, ook die zoo zacht door bekende accoorden uit hun nachtelijke rust ontwakende gevederde bewoners der oude woning en omstreken. De waakzame jago's doen hun wakker klapwieken en vrolijk gekraai, de zachte perkoetoet en vooral de deroeg met hun vriendelijken slag, laten zich, ieder op zijn wijze, meermalen hooren als of ook zij willen deelnemen aan de veredelende vreugde der, ik zou haast zeggen, te goedige en voor ons veel te inschikkelijke menschen.

Dat nu die soort van Angkloeng gevaarlijk was voor de openbare rust, vernam ik, en het is mij een genoegen het openlijk te erkennen, nimmer; wel waren er enkele ondergeschikte beambten, als te ijverige mandoers, opzieners enz., die van oordeel waren, dat het volk beter zou doen om maar vroeg te gaan slapen, om des morgens wat vroeger in de indigo- of andere tuinen aan het werk te zijn, dan met dat bespottelijke kinderachtige spel tot laat in den avond zich bezig en wakker te houden; maar zóó ambitieus, zóó enorm ijverig waren er toch gelukkig niet veel; de meesten zagen er geen groot bezwaar in, dat de bevolking zich op haar manier ook wat vermaakte.

Gelukkig volk! Zullen de Nederlands het ooit begrijpen? Zij, die omdat ze van dergelijke volksgenoegens nimmer wat gezien of gehoord hebben, het werkelijk bestaan betwijfelen, moeten wel bedenken, dat de dessabewoners zich daaraan niet overgeven dan wanneer ze de zekerheid hebben van als 't ware niet door indiscrete vreemden op de een of andere ongewenschte wijze te zullen worden verstoord, misschien wel bespot, zoo niet berispt, dat ze zich met zulke dingen bezig houden of iets dergelijks. Ze moeten dus onder elkaar op hun gemak, als en famille zich gevoelen en dat is zeer zelden het geval als er Europeesche of andere autoriteiten in de dessa zijn.

Dat er zeer velen zijn, die, hoezeer ze jaren lang in de Soendasche binnenlanden leefden, nimmer getuigen waren van dergelijke tafereelen, is zeker. Ik twijfel daar niet aan, maar allen die er jong genoeg kwamen om als het ware onopgemerkt met en onder de bewoners dier onvergelijkelijke gewesten om te gaan, zullen zich zeker menige dergelijke genoegens weten te herrinneren en er van weten te vertellen, als ze maar, zooals ik die nu meen te bezitten, de zekerheid hebben, dat het hun volstrekt niet of niet meer kan schaden. De inlanders zelven zouden daarvan zeker de beste schetsen kunnen geven, zooals ze dat vroeger, blijkens nog bestaande manuscripten, ook wel deden, toen ze nog niet behoefden te vreezen, dat het hun al ligt slecht mocht bekomen, wat zeer zeker nu ook het geval zou zijn, als ze het ongeluk eens hadden zich onbedwongen over te geven aan een beschrijving der hier en daar, bij velen uit de diepte van het gemoed opwellende gewaarwording van bittere smart en tot dusverre nog machteloos misnoegen, over zoo onnoembaar veel, dat hun niet anders dan droevig kan treffen en, eerder dan de meeste Hollanders wel verwachten, tot noodlottige botsingen moet leiden met voor ons ten eenenmale onherstelbare gevolgen.

Velen, die Java nog niet door eigen aanschouwing hebben leeren kennen en er niets van hebben gezien dan hier te zien valt op min of meer doodsche photographien en eenige zeker niet tot de fraaiie behoorende, soms langs de straten loopende exemplaren van baboes en boedjangs, zullen denken dat ik heb geïdealiseerd, dat ligt voor de hand; maar zij, daar ben ik bijna zeker van, zouden wel tot andere gedachten komen, als ze hun vooringenomenheid met het Europeesche wat wilden temperen en eenige der schoone exemplaren van het volk te zien konden krijgen, zooals er op Java zoo velen zijn, en bovendien tijd hadden om zich met daar bestaande zeden en gewoonten wat te familariseeren.

De een is daarvoor veel vatbaarder dan de andere, dat valt niet te ontkennen; maar ik heb er velen gekend en ken er nog, die zeker van oordeel zullen zijn — altijd als deze schetsen hun onder de oogen komen — dat ik nog ver beneden de werkelijkheid bleef, en gaarne zullen erkennen, dat zulke typen als de door mij bedoelde, volstrekt niet behooren tot de zeldzaamheden.

V. DE SERIÈRE.

Vooruitgang, meer vooruitgang door volksonderwijs.

> Indien ik steeds op behartiging van het onderwijs der inlanders heb aangedrongen, het is omdat ik geloof dat alleen door de zorg voor de ontwikkeling der nog tedere jeugd, eene betere toestand, onder die verwaarloosde bevolking kan worden voorbereid.
>
> Ik weiger te gelooven, dat de inlander voor verstandelijke en zedelijke ontwikkeling geheel onvatbaar is.
>
> Ik weiger te gelooven, dat de wetten, die de maatschappij in Europa beheerschen, aan de andere zijde der keerkringen, hare kracht geheel zouden verliezen.
>
> Ik weiger te gelooven, dat een Christelijke natie aan hare roeping beantwoordt, wanneer zij die 20 millioenen onderdanen alleen beheerscht, met het doel om ten hunnen koste, welvaart en overvloed te genieten, en zich betere middelen van gemeenschap te verschaffen.
>
> Prof. VETH. Redevoering gehouden den 22 September 1864, bij de opening der Rijks instelling tot vorming van O. I. ambtenaren te Leiden.

Wanneer wij de belangrijke woorden door Professor Veth in die redevoering uitgesproken toetsten aan hetgeen de geschiedenis van Java ons, in de laatste tien jaren, op het terrein van vooruitgang aanwijst, dan mogen wij niet nalaten, van met eenige voldoening er op te wijzen dat het liberale element, 't welk in dien tijd, het roer van Staat in handen had, veel heeft gedaan, om de beschuldigingen, die in 1864 nog met zooveel grond werden uitgesproken, van hare kracht te doen verliezen.

Maar deed men genoeg, deed men zooveel men doen kon;

ging men altijd zaakkundig menschkundig — en behoorlijk verband houdend tusschen alle middelen die aangewend werden, om den volkstoestand op Java te verbeteren, te werk?

Hierop kan niet altijd ja geantwoord worden. Volgens een der onlangs uit Indië ontvangen mailcouranten, kent men geen tijd op Java, als de tegenwoordige: „gebrek aan levensmiddelen, en „gebrek aan geld om die aan te schaffen."

Die woorden: „gebrek aan levensmiddelen en gebrek aan geld om die aan te schaffen," geven stof tot nadenken, en zoo ze waar zijn — zelfs maar gedeeltelijk — dan drukken ze zwaar op het koloniaal bewind, want ze getuigen van een ongezonden toestand, die dringend noodig de hand van een kundig en niet weifelend medicijnmeester noodig heeft.

De tegenwoordige minister van koloniën, die op verschillende terreinen getoond heeft, te willlen en te durven, en de stem van de publieke opinie, zoo die zich in voegzame termen laat hooren, niet te versmaden, is dus de aangewezen man, die beramen zal de middelen, om verbetering in dien treurigen toestand te brengen, en een toekomst voor te bereiden, die meer geruststelling geeft dan de tegenwoordige.

Naar onze overtuiging is iedereen geroepen, die bekend is met Indische toestanden, om mede te deelen wat hij daarvan af weet, om, hoe weinig het ook zijn moge, bij te dragen tot het openbaren van gebreken en deugden, van alles wat de Javaan in zijn zijn, in zijn doen en laten, in zijn huishouding, in zijn neigingen, in zijn geheel kan doen kennen.

Op grond dier overwegingen, willen wij onze opmerkingen in dit opstel nederleggen, hopende dat dit ook door anderen moge geschieden, opdat er licht, ja veel licht kome over zoovele toestanden waarvan wij nog zoo luttel weinig weten.

Wanneer wij dan, den tegenwoordigen toestand vergelijken met dien van vroeger, bijvoorbeeld van dertig jaren geleden, dan gelooven wij dat de volkswelvaart generaliter niet verbeterd is.

Verwondering toch moet dit baren, aangezien er aanmerkelijk meer geld in dien tijd onder de bevolking op Java is gekomen, want toch:

a. werd nog dertig jaren geleden op verscheidene plaatsen op Java, de rijst met één gulden zilver tot twee gulden koper per picol betaald, terwijl thans de normaal prijs *f* 6 tot *f* 10 bedraagt;

b. werden sedert vele heerediensten afgeschaft, waardoor de kleine man 80 tot 100 dagen in het jaar, dat is ± 1/4 van zijn tijd, voor eigen arbeid meer beschikbaar heeft gekregen;

c. werden vele gedwongen kultures, zoo als: indigo, kaneel, peper, cochenille, tabak, enz. afgeschaft, waardoor zooveel meer tijd en handen beschikbaar kwamen voor den rijstbouw;

d. werd, dertig jaren geleden, de koffie met bijna de helft minder betaald dan nu;

e. wordt de arbeid in de suikerfabrieken en het plantloon voor suikerriet thans met het dubbele en meer betaald dan vroeger;

f. werden de koelis bij den waterstaat, het bouwdepartement en de genie vroeger met 10 tot 12 centen daags betaald, terwijl thans het drievoud daarvoor wordt te goed gedaan;

h. brengt de vrije tabaksteelt — vroeger onbekend — thans honderd duizenden onder de bevolking, zonder schade te doen aan den rijstbouw, want de tabak is tweede gewas;

i. werden in de laatste jaren duizenden bouws woeste gronden in kultuur gebracht, de passerbelasting opgeheven, ja vele zaken verbeterd en tot stand gebracht, alles om den materieelen toestand van den inlander te verbeteren.

En is, na al die verbeteringen, de tegenwoordige toestand werkelijk in evenredigheid gunstiger dan vroeger?

Neen, want er wordt geschreven: „volgens den inlander kent men geen tijd op Java als de tegenwoordige, die zich kenmerkt door gebrek aan levensmiddelen, en gebrek aan geld om die aan te schaffen!"

Het tegenovergestelde echter moest waar zijn, want al het hiervoren genoemde is voorwaar niet weinig wat tot verbetering van de volkswelvaart had moeten leiden.

Er is dus een worm, een ongekende kanker die daaraan knaagt, er schijnt een grondelooze put te bestaan, waar alles in verzinkt en die de volkswelvaart grootendeels benadeeld.

Er staat dus een machtige vijandige factor tegenover al het goede, wat gedaan is, om meer welvaart onder de bevolking te verspreiden, en die dat alles kan neutraliseeren.

En welke is die vijandige macht? Ziedaar de groote vraag.

Wij zullen niet zoo verwaand zijn van te zeggen, dat wij het weten, dat wij het gevonden hebben; maar we willen toch onze opmerkingen, de vrucht van een jaren lang verblijf in Indië,

mededeelen; wij hopen dat ze goed mogen opgenomen worden.

Wanneer men de binnenlanden van Java bezoekt, dan zal men zien, dat in het uiterlijke van den Javaan niets veranderd is bij vroeger. Zijn kleeding is dezelfde gebleven; opschik eerder minder dan meer, voeding even eenvoudig, huisraad niets beter, woning even primitief.

Waar blijft dus al het geld, dat hem in zooveel ruimere mate toevloeit dan vroeger? Waar blijft het geld, dat hij verdient, of verdienen kan, in de dagen die hem thans voor eigen arbeid gegeven zijn en die hij vroeger in onbetaalde heerendienst moest doorbrengen?

Dobbelen en amfioen schuiven, deze twee kankers der inlandsche maatschappij op Java, namen in dezelfde mate toe, als de hiervoren omschrevene bronnen van volkswelvaart ruimer vloeiden.

Dáár gaan de duizenden, tien duizenden en honderd duizenden henen, dáár gaan de voorschotten, die met zoo milde hand, door den Europeeschen opkooper van tabak, aan den planter gegeven worden, henen, dáár gaat niet alleen het meer dan vroeger verdiend wordende daggeld henen, neen, dáár gaat alles henen wat dienen moest tot opbouw van het maatschappelijk kapitaal, en vrouw en kinderen te huis lijden gebrek, en missen het noodige!

Zou dat ook die grondelooze put, die ongekende kanker zijn?

En de man, die zich vetmest met dat geld van den inlander, is de Chinees!

Hij is amfioenpachter, hij is amfioensmokkelaar, hij is houder van speeltafeltjes, hij is pandjeshouder, dus is hij summa summarum de algemeene kashouder van den Javaan!

Wij voor ons gelooven, dat voor een groot deel, het daaraan is toe te schrijven, dat er gebrek aan rijst onder de bevolking bestaat en gebrek aan geld om rijst te koopen.

Was er wel immer een zoo uitgebreide smokkelhandel in amfioen als tegenwoordig?

Vroeger was dit het werk van enkelen, thans is het een industrie geworden.

Wie durft constateeren den omvang van dien handel, en het vermeerderde amfioen verbruik?

Voor Midden-Java alleen, schat men den clandestienen invoer van amfioen op zes honderd kisten 's jaars.

Wij durven veilig stellen, dat er op Java ± 200 kisten am-

fioen, 's maands, verbruik worden, dat is ± 2500 kisten 's jaars.

Welk vreeselijk kapitaal vertegenwoordigt dat niet, als die amfioen geprepareerd, en in het klein wordt uitverkocht?

Het zijn toch twee millioen thails geprepareerde amfioen!

Wie durft te constateeren de duizenden en tienduizenden aan de top-tafels verspeeld?

Wie durft te constateeren de duizenden en tienduizenden, die aan voorschotten op tabak ontvangen worden door de planters, en waarvan een halve maand later, bij velen dikwijls niets meer te vinden is?

Wie durft te constateeren de duizenden en de tienduizenden van die voorschotten, die daarom niet verrekend kunnen worden met den oogst van het jaar waarop zij gegeven zijn, en dus op een volgend jaar moeten worden overgebracht, in welk geval de schuldenaar één jaar voor niet moet werken, om die schuld aan te zuiveren?

De schatten, die de bevolking meer ontvangt dan vroeger, komen dus niet ten bate dier bevolking, dienen dus niet tot verbetering van de volkswelvaart, dienen dus niet tot vermeerdering van den nationalen rijkdom, maar dienen alleen, om den inlander moreel te bederven, de zakken van den Chinees te vullen, en daarna onze klinkende munt naar China te zien overvoeren!

Heeft men wel eens nagegaan waar al het zilvergeld blijft, dat steeds daar bij honderd duizenden en millioenen uit Nederland naar Indië wordt vervoerd, en waar steeds geld te kort komt voor de circulatie [1])?

Vroeger schreven wij, en thans herhalen wij het: wij hielden geen gelijken tred met materieele en intellectueele ontwikkeling van den inlander.

Wij gaven hem meer geld in handen zonder hem te leeren, dat te apprecieeren, zonder hem te leeren, dit nuttig aan te wenden.

Wij deden hetzelfde, als onverstandige ouders doen, die meenen hunne kinderen wel te doen, door ze geld en veel geld in handen te geven; nog klein zijnde versnoepen ze alles, verliezen

---

[1]) De smokkelhandel in amfioen brengt alleen 's jaars ruim een millioen zilver naar Singapore.

hunne gezondheid, krijgen verkwistende gewoonten, en groot wordende, zijn ze dikwijls verdronken vóór ze water gezien hebben.

Volksonderwijs, niet te geleerd, maar eenvoudig den mensch leeren om zich zelve te leeren kennen, het kind opleiden tot werkzaamheid en spaarzaamheid, hem de waarde van zijn werkkrachten en van geld leeren kennen, en hem leeren om die factoren behoorlijk aan te wenden; dat hadden wij den Javaan moeten geven, dat had onze taak moeten zijn, van af het oogenblik dat wij er aan begonnen te denken dat de Javaan door ons te stiefmoederlijk behandeld werd.

De teekenen des tijds zijn ernstig, want het volk zelve zegt het: „Wij beleefden nimmer tijden als de tegenwoordige; de levensmiddelen zijn schaars en duur, en geld om te koopen hebben wij niet."

Er worden zoo vele millioenen verspild, zoo vele millioenen voor niets uitgegeven, zoude men niet eens eenige duizenden willen uitgeven, om bijvoorbeeld een allerwege in Indië bekend ambtenaar [1]), die in alle deelen van den Archipel gediend heeft, te belasten, om eene ernstige studie van de amfioenpacht en het amfioen verbruik te maken, (want waarlijk van dien noodlottigen handel enz. weten wij nog zoo weinig) en zijn ondervinding en locale kennis daaraan dienstbaar te maken, en van hem voorstellen te eischen, tot reorganisatie van die belangrijke en zoo zeer in de volkswelvaart ingrijpende aangelegenheid? Men zond wel derwaarts een hoofdambtenaar van het ministerie van financiën, die nimmer in Indië geweest was, waarschijnlijk er nooit aan gedacht had, om Indië te zien, veel minder dáár aan belasting-reorganisatie te werken. Zou niet met meer vrucht een ambtenaar zooals wij bedoelen, met dergelijke taak belast kunnen worden, die in ieder geval, taal-, land- en volkkennis voor zich heeft?

---

[1]) Men neme daarvoor liefst een zich reeds uit het actieve leven teruggetrokken hebbende hoofdambtenaar (en die wel te vinden zal zijn) omdat 1°. hij niet meer gedreven wordt om spoedig en haastig werk te leveren, op hoop van bevordering, waartoe zoo dikwijls nog actief dienende ambtenaren gedreven worden en waarom geduldig en grondig onderzoek vaak niet gehouden wordt; en 2°. omdat hij vrij is in zijn oordeel, en behoefde boven hem geplaatsten, die hunne denkbeelden altijd willen zien zet gevieren, niet naar de oogen te zien.

Moet het van rapporten der residenten komen — wij zagen dat zoo dikwijls in ons langdurig ambtenaars-leven — dan komt er nooit iets van; want van al dat schrijven om bericht, consideratiën en advies of uitnoodigingen om voorstellen te doen enz. hoort men meestentijds later niets meer.

Behalve de weinige lust, die er bij het ambtenaars-personeel op de directiën of algemeene secretarie bestaat, om 40 of 50 stukken van meerderen of minderen omvang over hetzelfde onderwerp te bestudeeren en te compileeren, bestaat er, bij de vreeselijke schrijfmanie in Indië, te weinig tijd aan die hoofdbureaux tot dergelijken omvattenden arbeid, en daarom komt er op die wijze niets van.

Ook de residenten hebben te veel schrijfwerk, door de enorme omslachtige administratie, waarvan al de geldelijke verantwoording op hunne schouders drukt, en willen zij zich voor schade vrijwaren, al hun tijd absorbeert om op grondig onderzoek rustende uitgewerkte rapporten in te dienen; en ook ze hebben te veel ondervinding, dat het zoo vaak nutteloos werk is, alleen bestemd voor de papier-mand der hoofdbureaux.

Daarom zoeke men een ambtenaar zoo als wij bedoelen, die lust in de zaak heeft, en late hem vrij, om zijn onderzoek te houden zooals hij wil; men late hem zich bewegen zooals hij goed vindt, en gaan dáár, waar hij vermeent inlichtingen te kunnen krijgen, of locaal onderzoek noodig acht, in een woord men vertrouwe hem, en men zal alle mogelijke waarborgen hebben van te slagen, voor zooveel er kans van slagen zal blijken te bestaan.

Behalve dat, kan onzes inziens de regeering niet spoedig genoeg er toe overgaan, er geen geld genoeg voor geven, om kweekscholen tot vorming van onderwijzers (inlandsche), op te richten, want volksverlichting is het voornaamste wapen, waarmede wij den tegenwoordigen betreurenswaardigen toestand kunnen bestrijden.

Professor Veth zeide dit reeds in een redevoering, waaruit wij eenige regelen, als motto voor dit opstel extraheerden. 't Is waar, de regeering deed sedert dien tijd veel voor het volksonderwijs, maar in de verste verte niet, wat zij had kunnen doen, want hetgeen g e d a a n is, staat niet in vergelijking met hetgeen n o o d i g is om voor de in 35000 dorpen wonende bevolking van Java eenig licht te doen opgaan.

Zoolang van de millioenen, die de Javaan in onze schatkist brengt, een zoo miniem gedeelte voor onderwijs van den Javaan afgezonderd wordt, zoolang de eeuwigdurende expeditiën, veroorzaakt door onhandigheid en ongeschiktheid van zoovelen, die geroepen zijn om op de Buitenbezittingen te besturen, neen, wij bedoelen niet te besturen, maar te schipperen, te geven en te nemen, veel door de vingers zien, zonder onze waardigheid te compromitteeren, zoolang die expeditiën, herhalen wij, een zoo groot deel van hetgeen de Javaan ons geeft, verslinden, tot zoolang zal het doel: „volksonderwijs," dat verkregen moet worden, niet worden bereikt, en hoe langer men daarmede wacht, hoe duurder het ons te staan zal komen. 't Staat gelijk met een ziekte, is men er spoedig bij, dan is genezing minder moeielijk te verkrijgen; wacht men er lang mede, om geneeskundige hulp aan te brengen, dan is de dood dikwijls het gevolg.

En wat zouden wel de niet te berekenen gevolgen kunnen zijn, indien onderwerpelijk, eens de dood volgde, omdat men de ziekte te verre heeft laten komen, en genezing eens moest blijken niet meer mogelijk te zijn?

In de laatste tijden is zoo dikwijls gesproken over hadjis en over schadelijken invloed van het mohammedanisme; ook dat is een gewichtig punt, waarvan de invloed op den Javaan, dat eenvoudige, onnoozele natuurkind, steeds aandachtig behoort gadegeslagen te worden.

Dat die hadjis, die meest allen op kosten van ongelijk leven, en daarop kunnen blijven teren, zoolang wij den Javaan verstandelijk laten zoo als hij is, ons niet erg genegen zijn, zullen wij wel niet behoeven te bewijzen.

Ook die, ons zoo nadeelige invloed, die geen te versmaden vijand is, kan alleen door onderwijs en volksverlichting onzijdig gemaakt worden.

Praatjes, zoo als onlangs op Java verspreid werden, dat de Sultan van Atjeh ons de cholera gezonden had, dat wij den oorlog tegen Atjeh begonnen hadden, om den Islam te bestrijden, vinden zoo spoedig geloof onder de domme, onontwikkelde massa der bevolking, en strekken niet om ons bemind en gewild te maken.

Wie weet welke praatjes, door die ons zoo vijandige macht later omtrent gebrek aan levensmiddelen enz. verspreid kunnen worden!

Dus volksonderwijs onder alle vormen, zoowel lezen en schrijven, als landbouw en ambachten, moet onze leus zijn, daarvoor moeten kapitale sommen beschikbaar worden gesteld, meer dan de tienvouden van hetgeen daartoe thans besteed wordt.

En onze volksvertegenwoordiging zal die sommen gaarne toestaan. Ze stond wel in eens zooveel millioenen toe voor den oorlog tegen Atjeh, meer als alles bij elkander genomen het inlandsch onderwijs op Java in de laatste vijftig jaren kostte!

A. Z.

Een vorstelijk geschenk.

Onder de vele aanwinsten, waarmeê de Koninklijke Bibliotheek onlangs verrijkt werd, behoort ook een door den heer J. A. Meessen, te Utrecht, vervaardigd plaatwerk betreffende onze overzeesche bezittingen. Even zeldzaam als kostbaar; evenwel niet zoo uitstekend als de schoone schilderijen en teekeningen van Java van het lid der Koninklijke Akademie van beeldende kunsten, A. Salm, die, door J. C. Greive Jr. op steen gebracht, bij Frans Buffa en Zonen het licht hebben gezien, en welke den hoogleeraar, Dr. P. J. Veth, aanleiding hebben gegeven om ons in een doorwrocht Gidsartikel met schier oosterschen gloed een 24tal Javasche landschappen, uit de meest uiteenliggende deelen van het heerlijke eiland bijeengezocht, te beschrijven. Doch nevens die keurige uitgaaf van den Amsterdamschen kunsthandelaar verdient het ons hier aangeboden werk, in zijn soort, rechtmatige waardeering, en we twijfelen er niet aan, of het zal ook door den beoefenaar der Indische land- en volkenkunde even dankbaar worden aanvaard als eene niet geringe vergoeding voor wat ons voorstellingsvermogen bij de enkele beschrijving van het schoone rijk van Insulinde nog mist.

Een Album in folioformaat ligt voor ons, waarin op tien bladen een 57tal uit de hand gekleurde lichtbeelden, voornamelijk van de inwoners van Java, Borneo, Sumatra en Nias, terwijl tegenover ieder blad, ter verklaring der platen, een keurig geschreven tekst gevonden wordt; voorts 95 photographieën van stadsgezichten, landschappen en natuur tafereelen dier streken op bijna even zooveel bladen. Een en ander is vereenigd in een

met zilver beslagen band, verguld op sneê, waaraan een zilveren slot, waarop een gekroonde W. terwijl, aan de vier hoeken van den band zelven, met vergulde letters, de namen: Java, Borneo, Sumatra en Nias prijken, en aan de voorzijde, in het midden, de wapens van Nederland en Batavia, waarboven een kroon en als onderschrift het „Je maintiendrai"; dit alles wederom verguld en omstrengeld door een pisang- en kokosboom in zilver.

Uit dien prachtigen band raadt men wellicht reeds de bestemming van het Album. Het opschrift op het eerste blad, dat men openslaat, verklaart het ons ook aanstonds: het werd aan Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning aangeboden. Niet enkel als blijk van hulde, maar ook als vrucht eener zesjarige reis, welke de verdienstelijke photograaf door een groot deel onzer overzeesche bezittingen had ondernomen.

Met sympathie zullen ongetwijfeld velen met ons dit geschenk aanvaarden als eene welkome bijdrage tot hernieuwde kennismaking met enkele tooneelen uit het leven, karakterschetsen en kleederdrachten van Java's bewoners. Bezitten wij daarvan reeds vele afbeeldingen, naar de natuur geteekend, onder meer die van E. Hardouin, met tekst van W. L. Ritter, onlangs ons weder aangeboden met een aanbevelend woord van den verdienstelijken Indischen officier Perelaer: het verlangen naar 't bezit van meer dergelijke typen is alleszins verklaarbaar, daar men daaruit, beter wellicht dan uit de beste beschrijving zich eene voorstelling van de bewoners dier gewesten vormen kan. En dit te eerder, waar daaraan op zulk eene smaakvolle wijze voldaan wordt als hier door den heer Meessen geschiedt. Zonder in eenige kritiek te treden, waartoe het ons door hem aangebodene aanleiding zou kunnen geven, willen we slechts aandachtige toeschouwers en belangstellende hoorders zijn, waar hij ons achtereenvolgens verschillende groepen uit den Indischen Archipel vertoont en beschrijft.

De ontmoeting van oude bekenden heeft altijd eenige aantrekkelijkheid. Van daar dat wie in Indië bekend is zeker onzen photograaf danken zal, waar deze hem allereerst het portret toont van een man en vrouw in het welbekend bevallig nationaal Javaansch costuum. Wellicht gelooft deze of gene met hem, dat „de droomerige uitdrukking hun allen eigen is", en dat zij „zeer gemakzuchtig" zijn; ons aangaande, we plaatsen hierbij liever een vraagteeken dan er over te redetwisten of de talloos vele

malen herhaalde wederlegging dier bewering in herinnering te brengen. Met welgevallen nemen we intusschen de verklaring aan, dat de ons voorgestelde personen „ voor het meerendeel uiterst wellevend" zijn, en wenden voorts onzen blik eerst naar den Soendanees met zijne vrouw, in wie we gaarne vertegenwoordigers zien eener „eenvoudige en tot scherts geneigde bevolking"; dan naar het groepje inwoners van Samarang, wel bekend door het batikken (met was beteekenen en kleuren) van sarongs, waarmeê de vrouwen zich bezig houden. In haar kleeding schijnt het opmaken van 't haar het eenig kenmerkend onderscheid te zijn. Hoe geheel anders bij die twee burgeressen van Soerabaja, typen eener bevolking „bijzonder tot opschik geneigd", en daartoe wellicht meer dan anderen in staat gesteld door de verdiensten van haar mannen, van wie het heet, dat zij meer bekwaam zijn in verschillende vakken dan ergens elders; men ziet haar, onder meer, getooid met een om den hals geslagen zijden doek, waarvan een der punten voorzien is met een bos zilveren sleutels, die dan tot op de borst hangen. Fraaier is de gebatikde doek, bij wijze van shawl gedragen door de Bantamsche vrouw, die aan de linkerzij der Soerabajasche schoonen staat afgebeeld nevens haar man, bij wien, in navolging van den Europeaan, lakensche kleederen in hoog aanzien schijnen te staan. Meer dan deze trekt ongetwijfeld de Javaan, in galacostuum voorgesteld, ons aan; 't is zijne dracht bij besnijdenissen, trouwfeesten of andere plechtigheden; men ziet hem met een pantalon en buis van licht blauw laken met goud galon afgezet; de hoofddoek is eveneens versierd; de kris schijnt bijzonder fraai te zijn, wellicht een die van vader op zoon is overgegaan, waarvoor men steeds een hoogen eerbied heeft; voorts mist men nimmer de sarong en den buikgordel, de eerste van eene andere teekening en korter dan die dagelijks gebruikt wordt.

Met genoegen laat men een poosje zijn blik op dezen niet wansmakig uitgedosten man rusten. Wil men wellicht liever kennis maken met figuren, gelijk ze in het dagelijksch leven voorkomen, onze gids noodigt ons aanstonds uit met hem eèn kijkje in de Indische huishouding te nemen. Zie allereerst dien koopman in kippen; ge ziet hem nu nedergehurkt; dagelijks kunt ge hem waarnemen, hoe hij zijn waar langs de huizen uitvent; soms toont hij u zijne kippen in manden geborgen, meestal echter draagt hij ze met de pooten aaneengebonden aan een pikolan

(draagstok) op den schouder. Daar ginds ontmoet ge twee Chinezen, verkoopers van het „terecht om zijne fijnheid bekende chineesche varkensvleesch"; daarnevens een toekan rompoet of grassnijder, gelijk men des morgens om vijf uur honderden zich naar de passer (markt) ziet begeven, met manden gevuld met gras, 't welk zij met een krom mes (arit) hebben gesneden. Voorts bewondert ge den koopman in areng (houtskool); uren ver is hij van uit het gebergte gekomen naar de hoofdplaatsen, vanwaar hij, na verkoop van zijn waar, naar zijn dessa of dorp terugkeert met kleine zaken, die daar gewild zijn. En waar ge uw oog afwendt van dien nijveren man, die op die wijze den kleinhandel in de hand werkt en met een schralen winst den verren tocht vergoed ziet, treedt ge een warong binnen, zoo aanstonds door hem verlaten; ge weet het, 't is een soort van „ambulante gaarkeukens en snoepwinkels". Een drietal waronghouders staan voor u; zie, met wat zorg de comestibles onder een met gouddraad bestikten doek en zindelijke kommen voor stof gevrijwaard worden! Ge koopt er een en ander van, en na u er meê verfrischt te hebben, vervolgt ge uwen weg en treedt eene woning binnen. Een tuinjongen, dien men u „als een onmisbaar lid in eene Indische huishouding" had voorgesteld, ziet ge het erf voor het huis schoonhouden. Ge ontmoet verder een Bataviaschen huisjongen, juist op het oogenblik dat hij aan zijn werk is. Vraagt ge hem, onder wiens bevelen hij staat, hij wijst u òf op eene nonna òf op eene huishoudster, die u in haar eigenaardige kleeding tegemoet treedt. Met beiden worden wij in kennis gebracht, na vooraf omtrent de laatste de ondeugende opmerking gehoord te hebben, hoe men uit haar kleeding zien kan, dat zij zich gaarne het air geeft van Europeesche afkomst te zijn; geheel in het damescostuum te steken durft zij niet. Men ziet het dan ook in de ons voorgestelde vrouw, hoe zij al wondervol tevreden is met een zijden mantille, witte kabaai en een paar muilen. De lichtgekrulde lip en breede jukbeenderen verraden echter al spoedig hare zuiver Indische afkomst.

Wekken deze vrouwen wel eens de minachting en haat op van menige Europeesche schoone, die vaak voor haar moet onderdoen: goede huishoudelijke hoedanigheden, bij de meesten althans, zal zij haar niet ontzeggen. Zie haar slechts in haar huishoudelijk bedrijf, ook met dat tweetal mannen met twee

koelies, die het bij de Indische dames zoo welbekend beroep van klontong of reizende manufacturier uitoefenen, en waarop we ter loops worden gewezen.

Even weinig genade vindt wellicht bij de onzen dat groepje ronggengs of publieke dansvrouwen, zoo geliefd bij menig vorst of regent op Java, die uren lang de langzame en statige beweging dier wulpsch gekleede jonge vrouwen volgen, terwijl zij de heldendaden of liefdegeschiedenissen en avonturen van in de Javaansche historie beroemde of bekende personen bezingen. Ook ons trekken andere inlandsche vermaken meer aan, onder meer van dat tweetal vrouwen, ons voorgesteld juist op het oogenblik dat zij zich bezighouden met het voor den inlander bijzonder aantrekkelijk tjongklekspel, bij velen bekend als van Soendaneeschen oorsprong; ge ziet een lang blok voor u, voorzien van een aantal uithollingen; witte en zwarte boonen zijn de instrumenten; 't heeft veel overeenkomst met het trik-trakspel.

„Al te gader bekende zaken, ons reeds zoo dikwerf en op verschillende wijze voorgehouden", zegt wellicht deze of gene. Wij zeiden het reeds. Daarom dan ook niet langer er bij stilgestaan en aanstonds het vierde en vijfde blad van het Album opengeslagen, dat ons op het eiland Sumatra verplaatst. Of zijn wellicht ook de inwoners van de hoofdplaats der L Kota's in de Padangsche Bovenlanden, van Paja Komba bekende figuren? of die van Bano Ampo, aan de noordelijke helling van den Singalang, zoowel als die bij den Merapi en Singalang te huis behooren? Ongetwijfeld zal nog menigeen er gaarne kennis mede maken, en hunne portretten met belangstelling beschouwen, ware het alleen om eenige voorstelling te maken van hunne kleeding. Deze is inderdaad eigenaardig. Uit de kleeding eener vrouw van Paja Komba kan men opmaken, in wat omstandigheden zij verkeert. Men ziet 't vrij duidelijk in de ons aangeboden afbeeldingen. De vrouw, nog geen moeder, draagt eèn viertal met goud galon afgezette sarongs boven elkander, eene salendang (shawl) van gouddraad, bloedkoralen collier en een hoofdtooisel van bladgoud en bloedkoralen, benevens kolossale gouden armbanden. Daarnevens vindt men eene moeder; haar hoofdtooisel van bladgoud en bloedkoralen is verdwenen, ook de vier sarong's boven elkaâr; een en ander is vervangen door een zwarten doek, die het gezicht strak als in eene lijst omvat, en een als tulband gevouwen doek op het hoofd, terwijl twee sarongs boven

elkander het onderlijf omsluiten. Uit den op den rug afhangenden witten, aan de randen geborduurden doek, dien men bij eene andere afbeelding opmerkt, herkent men eene vrouw, zooals zij als weduwe behoort gekleed te gaan. De geheele dracht is zeer bevallig. Bij de ons voorgestelde inwoners van Bano Ampo is zij eenigszins anders. De kap over het hoofd duidt de gehuwde vrouw aan; mannen en vrouwen dragen immer gouden of zilveren versiersels aan hunne kleederen. Karakteristieker nog is de kleederdracht van de Merapibewoonsters. Uit het portret dat men van haar ziet, blijkt hoe het pittoresque hoofdtooisel, helder van kleur, de met goud doorweven salendang (shawl) ongemeen fraai moeten afsteken op de overigens sombere kleedij. Men merkt ook een gouden pinknagel op; 't is een bewijs van adeldom, en 't gouden halssieraad, dat men insgelijks ziet, toont de huwbaarheid der vrouw aan. De vrouwen van Singalang hebben wederom een gansch anderen tooi. Een groote mand hangt op het hoofd, welke gemakkelijk moet kunnen ronddraaien. Om der schoonheidswille behoeven zij het niet te doen, maar, practisch van aard, gebruiken zij dien mand om zich daarmede tegen de menigvuldige regens in het gebergte te beschutten. Doch die mand, welke zeer licht moet zijn, is niet haar eenige tooisel. Zij dragen bovendien nog kolossale oorbellen, en een tot de lendenen open sarong of rok, waarvan de overslaande kant met goud of zilver galon versierd is; en daar bij het beklimmen van het gebergte, waar haar woning is, de nauwsluitende sarong haar zou hinderen, zoo kan men op de zijde eene opening ontdekken, waardoor bij de minste beweging de lichaamsdeelen ontbloot worden; het galon noopt den vreemdeling als het ware er naar te zien.

Van al deze pracht of opschik, zooals ge het noemen wilt, bespeurt men niets bij den Padanger en zijne vrouw. De kleederdracht der Maleische vrouwen, vooral in de benedenlanden, is zeer stemmig; nimmer ziet men hen in bonte kabaaien, altijd in het zwart, welke stof zij zelve weven en verwen en ook buiten Sumatra zeer gewild is. Tot eenigen opschik is daarentegen de Palembanger geneigd; zijn portret geeft ons blijk van zijne voorliefde tot het half Europeesche en half Arabische costuum. Niets hiervan bij den bewoner der Battak-landen. Zie die battakslavin met haar sarong tot aan de borst, koperen banden aan de voeten, armen en hals, benevens een kam in het haar, waaraan twee helder klinkende klokjes vastgehecht zijn; of die vor-

stendochter uit denzelfden stam. Wat eigenaardig costuum! Twee boven elkander hangende sarongs, een buis van glaskoralen gemaakt, op den rug gegarneerd met een 50tal koperen klokjes, die bij de minste beweging klingelen; voorts net bewerkte koperen, soms gouden ringen om den hals, eene muts van glaskoralen gewerkt, met gouden siersels, — ziedaar wat ze draagt; te recht voegt de photograaf er bij, een Polichinelachtig geheel.

Bij dit laatste portret steekt ongetwijfeld dat van de bevallige Semi-gunstig af, een Niasser meisje, inderdaad een lief gezichtje. We kunnen ons wel voorstellen, dat menig Europeaan met zulk eene dame gehuwd is, of, juister uitgedrukt, dat hij zulk eene gekocht heeft — want dit schijnt aldaar gewoonte te zijn — van ouders of bloedverwanten, aan wie eene goede som, men geeft ƒ 800 tot ƒ 1000 op, moet worden aangeboden. Sommigen der meisjes worden als slavinnen weggeroofd en naar Atjih gebracht en omgeruild.

De vrouw is overigens op het eiland Nias lang niet in oneer, zelfs schijnt het dat onze emancipatielievende vrouwen zeer goed bij haar zouden kunnen ter schole gaan. Althans we worden, bij het opslaan van 't zevende blad van het Album, in 't dorp Orahili verplaatst en vinden er bij aangeteekend, dat het geheel door vrouwen wordt geregeerd. Zij zijn het, die tot een rooftocht bevel geven, hare troepen aanvoeren en een man ten huwelijk vragen. Haar verschillende rang wordt uitwendig aangeduid door de minder of meerder gouden versieringen, die zij dragen. Uit de afbeeldingen, die ons van deze vrouwelijke hoofden worden gegeven, blijkt dat onze beschaving ook op hare kleeding gunstig gewerkt heeft. Over het algemeen echter laat ze nog ietwat te wenschen over, en heeft het paradijscostuum nog weinig verandering ondervonden. Aanschouw slechts dat groepje vrouwen, zooals zij worden afgebeeld op het oogenblik, dat zij van het rijstveld of ladang huiswaarts keerden.

Hoogst eenvoudig is ook de krijgstooi van den Niasser-voorvechter met zijn muts en buis van boomschors, terwijl zijn huid dik met olie besmeerd is. Niet minder vreemd zien de drie Niasser-krijgers uit, wier portretten we verder vinden. De ringen om hun hals, meest van hout, soms van koper gemaakt, zijn het teeken, dat zij zich door dapperheid hebben onderscheiden. Men ziet hen voorts met geweren gewapend; een van hen heeft een vechtbuis aan, van oud blik gemaakt, die van den ander is van

de huid van een tijger, en die van den derde is die van een krokodil. Ondanks deze moeielijke kleederen schijnen zij bijzonder vlug bij hunne krijgsspelen en dansen te zijn.

Eenvoudig en vreemd tevens is ook de Beloegoe (vorst) Gadawoe van Tabalaho, bij wien de heer Meessen een bezoek bracht. Karakteristiek is de beschrijving, die hij, bij het portret van den vorst, zoowel van dezen als van zijne omgeving geeft. Na aankomst bij het zoogenaamd paleis, bij den tocht waarheen een 60tal gewapende krijgers hem vergezelden, werd bij door den vorst in staatsie-kleeding ontvangen. Zijn zonderlinge tooi, gepaard met het naakte onderlijf, maakte het hem moeielijk ernstig te blijven; het scheen hem toe als bezweek de man bijna onder zijne van zuiver goud gemaakte kroon; althans hij toonde in zijne bewegingen belemmerd. Wat voorts zijne omgeving betreft, deze moest op den vreemdeling evenzeer een zonderlingen indruk achterlaten. De huizen, op palen gebouwd, bestaan uit één vertrek, waarin alles bijeen is; men eet, drinkt en slaapt er; de rook zoekt zijn uitweg door het dak, waartoe openingen zijn gelaten. Koperen en alle blinkende voorwerpen zijn bij hen in aanzien; geld is hun onbekend; vooral zijn zij ingenomen met glaskoralen en kleine spiegeltjes; ook houden ze veel van tabak, bovenal van sterken drank. Het zijn dolle liefhebbers van varkensvleesch; een varken schatten zij hooger dan een menschenleven; men ziet dan ook geheele kudden dezer dieren in den kampong rondloopen. Vaak voeren zij oorlogen, die zeer moorddadig zijn. Overspel is weinig bij hen bekend en wordt met den dood of vreesselijke verminking gestraft. De bruidschat bestaat in varkens of hoofden van vijandige stammen. Hunne dooden worden buiten den kampong op hooge staken geplaatst, waar zij blijven totdat wind en weer deze overblijfselen vernietigen.

Niet beter is het in het dorp Sendegeasie in de baai van Lagoendi bij den Beloegoe (vorst) Tendonoh, wien de heer Meessen eveneens bezocht en van wien tevens een portret voor ons ligt nevens een tweetal hoofden van de Kwala Kapoeas. Een van hen had bij de expeditie van 1859 goede diensten bewezen, waarvoor we hem met de Javasche Willems-orde op zijn borst zien prijken. Hunne kleeding levert niets merkwaardigs op; 't schijnt dat zij met lakensch goed dweepen, dat zij kwistig met goud of zilver galon versieren; een schreeuwend gekleurde zakdoek en groote stok zijn hun onafscheidelijk. Potsierlijk is daar-

entegen de vorst van Sendegeasie gekleed. De heer Meessen zag hem met gouden knevels, een enorm grooten, evenzeer gouden ring in het oor, een pluim op het hoofdhaar en een grooten ring om den hals: een en ander deed hem in lachen uitbarsten, toen hij er later aan dacht. Bij zijn bezoek aan den vorst stond, schrijft hij, „een zeshonderd tal krijgers links en rechts geschaard; zij begonnen hun krijgsdans, toen ik aan de hand van hun Beloegoe naar diens huis opwandelde. Het barbaarsche schreeuwen, dat zij daarbij deden, de wildheid, waarmeê zij hunne lansen drilden en op de schilden sloegen, maakten mij in het eerste halfuur lang niet aangenaam. De kampong was zeer groot, met goed geplaveide straat, nette huizen en eene krioelende bevolking van kinderen, varkens en honden. De welkomst was als bij alle anderen, met dit onderscheid dat de vrouwen van den Beloegoe mij ook haar geschenk brachten bestaande in een varken. De wijze van mesten vrij vuil zijnde, liet ik door mijn tolk het beest aan de bevolking afstaan, welke het in ongeloofelijk korten tijd rauw verslond. Bewonderenswaard is de orde, die, evenals in andere kampongs, ook hier werd in acht genomen. Op gezette tijden ziet men ze naar het bad gaan, zich onledig houden met lichaamsoefeningen of spelen. Een hunner geliefdkoosde oefeningen is 't met schild en lans gewapend springen over een stapel steenen van meer dan eene manshoogte, 't welk ik hen zag uitvoeren zonder met voet of hand het voorwerp aan te raken."

Doch genoeg over Nias en de Niassers, waarvan ons zulk eene ongekunstelde beschrijving gegeven wordt.

Met onze gedachten op Sumatra teruggekeerd, worden ons eenige portretten van historische persoonlijkheden voorgelegd. Het zijn de hoofdleiders van den Pasoemah-opstand in 1866, de pangerangs Goenong Liwat, Bangka, Tomengoong en Goetika; dadelijk na hunne gevangenneming zijn ze gephotografeerd geworden.

Enkele andere portretten brengen ons naar de overzij, naar Borneo. Eerst maken we kennis met den Jang Dipertoewan van Sambas met zijn kostbaar gouden keten, benevens de versierselen van de orde van den Eikenkroon, hem geschonken voor de vele diensten ons bewezen, toen hij waarnemend Sultan was. Voorts valt ons oog op Kjai Warraga, hoofd van Amoenthay, op de oostkust van Borneo; ook hem zien we met de Javasche Willemsorde en een prachtigen eeresabel prijken; men herin-

nert zich, dat hij tijdens de onlusten van 1859, veel bijgedragen had tot de gevangenneming van Hidajat. De physionomie van dezen welgezinden Dajakker bevredigt ons meer dan die van een ander, ons in nationaal kostuum voorgesteld, getatoueerd op het bovenlijf en met een klein katoenen kleedje voorzien, of die van den voorvechter in volle uitrusting, d. i. met een menschenschedel en een lans, tevens als blaaspijp te gebruiken, benevens een koker, waarin een groot aantal giftige pijlen. Met dezen zullen ongetwijfeld weinigen niet dan alleen door de hand van den kunstenaar of de schets van den ethnograaf gaarne kennis willen maken. Met des te meer welgevallen ontmoet ge daarentegen de twee kosmopolitische Klingaleesen in hun eigenaardig oostersch costuum; al spoedig bewondert ge hun prachtige oogen, terwijl hun luidruchtig, op twisten gelijkend praten hen spoedig doet opmerken.

Verplaatsen zij ons met onze gedachten buiten ons Indië, evenzeer een vijftal andere groepjes, waarop verder onze aandacht wordt gevestigd. We weten niet, welk van de vijf ons meer aantrekt: de chineesche priester, dan wel de mandarijn, die ons wordt afgebeeld met zijn prachtig met gouddraad bewerkt onderkleed, zijn paarsch zijden bovenkleed met gouden handlubben, kraag, borst en rugstukken, en relief geborduurd, zijn hoed met gouden of diamanten bol met roode franje en zijn onafscheidbaren waaier; of de publieke schrijver uit Bangkok in Cochin-China, Sam-si-a, met zijn kleed van blauwe zijde, welke met dezelfde stof, doch ietwat lichter van kleur, omboord is, en voorts gedekt door een hoed met koperen bol en roode zijden franje. Wellicht lokt het tweetal vrouwen, die we nevens hen zien, meer tot kennismaking uit; de eerste is eene chineesche vrouw uit de volksklasse; ongesluierd vindt ge haar, terwijl een broek en een ruim overslaande kabaai haar kleeding uitmaken; in de tweede verraadt alleen het oog haar afkomst; de echt chineesche kleederdracht heeft zij met den sarong verwisseld; overigens ietwat Europeesche vormen en tint. Een derde vrouw eindelijk, bij deze geplaatst, brengt ons weder op Java terug; wij herkennen haar eveneens aan haar oogen; 't is eene aldaar geboren chineesche vrouw.

Deze chineesche type, gelijk we er zoovelen op Java zien, sluit tevens de beeldengalerij, waarvan het genot der aanschouwing ons werd geschonken.

Tusschen de verschillende beschreven groepen in, welke onze gedachten bij gansch andere onderwerpen bepalen, vonden wij, vreemd genoeg, nog een viertal afbeeldingen, en wel van een sierlijk lijkkleed eener chineesche vrouw, van een eenvoudig weeftoestel, waaraan ge eene vrouw bezig ziet, voorts van de welbekende pedatti en eindelijk van de boea monjet of apenvrucht.

De teekening van deze laatste roept ons onwillekeurig naar buiten, naar de vrije natuur. Niets zou ongetwijfeld bekoorlijker zijn dan het genot van eigen aanschouwing van wat èn de zoo weelderige natuur in Indië èn 't geen menschenhanden er gemaakt hebben ons aanbiedt, doch waar dit ons, gelijk voor zoovelen, wordt ontzegd, zijn wij er dankbaar voor, dat de kunst ons voorstellingsvermogen te hulp kan komen, evenals hier het geval is met de tweede helft van ons Album; althans voor zoover photographieën ons in staat stellen eene voorstelling te vormen van stadsgezichten, landschappen of natuurtafereelen, die daardoor worden teruggegeven.

Achtereenvolgens worden wij met onze gedachten niet enkel op onderscheidene deelen van Java, voornamelijk te Batavia, Buitenzorg, Samarang en Kadoe verplaatst, maar ook op de oost- en westkust van Sumatra, zoowel als op die van Borneo. Aan verscheidenheid en afwisseling ontbreekt het niet. Het zou ons te ver leiden, zoo we bij ieder der ons aangeboden tafereelen een wijle wilden stilstaan. Eene bloote aanwijzing er van moge daarom voldoende zijn.

Een zeventiental gezichten levert Batavia: de Uitkijk, de Utrechtsche poort en haar omgeving, Tanah-abang, de Sluisbrug, het chineesche kamp, Kampong-kwitang, Djembatan Boeroe en Parapattan, en eenige tamarinde-boomen; van de vele openbare gebouwen: het paleis van den Gouverneur-Generaal, de woning van den chef van den geneeskundigen dienst, het stadhuis, de societeit de Harmonie, het gebouw van het Bataviasch Genootschap van kunsten en wetenschappen; voorts twee kerken, de Arminiaansche- en de Willemskerk; eindelijk een monument, dat ter gedachtenis aan wijlen den generaal Michiels is opgericht.

Te Buitenzorg trekt het paleis van den Gouverneur-Generaal nevens de keurige woning van Raden Saleh onze aandacht. Schoone natuurtafereelen bieden voorts de Tjiliwong bij Batoetoelies, Salak en het landgoed Tjomas en het Tjiliwong-ravijn.

Ter afwisseling eene voorstelling van een chineesche wajang.

Een even fraai gezicht als de Uitkijk te Batavia ons geeft, biedt ook die te Samarang aan, welke stad tevens met haar hospitaal à vol d'oiseau voor ons ligt, nevens de afbeeldingen van het stadhuis, het Arabische kamp en Ambarawa. Zij worden gevolgd door een tweetal gezichten, een op den weg en het ander op den Missigit te Magelang. De Boro-Boedhoer sluit eindelijk de rij der Javasche tafereelen, die vervangen worden door prachtige natuurtooneelen uit Sumatra's westkust, zooals het gezicht op Goenong-monjet of den Apenberg en de landingsplaats te Padang, op de Moeara-rivier, de stad en vlakte van Padang, de kampong Sabrang, de rivier en weg naar Soengki, de rivier bij het hospitaal te Padang en de schoone laan, Belangton, mede op die plaats.

Moet de aanschouwing dezer liefelijke oorden de bewondering van den bezoeker afdwingen, niet minder moet dit het geval zijn, waar ons een blik wordt gegund hetzij op den weg te Padang-Pandjang, op den prachtigen waterval in de kloof van Ambatjang, op Selaijang tingi en de dessa Singalang, beide in die kloof, hetzij op het meer van Manindjoe en den daaraan gelegen kampong Bayoor en een groepje huizen, mede bij dat meer gebouwd, op het meer van Singkarah met een daarbij gelegen huis en een rappatzaal, het Karbouwengat te Fort-de-Kock en de kloof van Aroë. Ter nauwernood zal men dan nog eenige aandacht wijden aan het residentiehuis te Fort-de-Kock met zijn passarheuvel of aan een tooneel uit Paja Komba. Veeleer zal een gezicht op een kampong of op een weg te Ajer Bangis de aandacht trekken of een riviergezicht te Natal, de Baai van Tapanoeli en Siboga, een rotting-hangbrug over de Batang Taroh, een battaksche kampong Goenong Toea, een tafereel ontleend aan de rivier Rantan Poeran of aan den weg te Penjaboengan, meer nog wellicht de afbeelding van battaksche wapenen en heiligdommen en van het eenvoudig graf van den battakker Kalimananti, den gids bij kolonel Poland, toen deze den tocht ondernam van Tanah Batoe naar Rau tot ontzet van het fort Amerongen in 1830.

Op eene teekening van vorstengraven te oud Palembang valt vervolgens ons oog, waar we den missigit zoowel te Benkoelen als te Palembang, benevens het residentie-huis op laatstgenoemde plaats hebben bezichtigd, alwaar voorts nog een weggezicht en

enkele Europeesche woningen aan de Moessi-rivier onze aandacht trekken.

Een gezicht op den kampong Sendegeasie en op een van zijne hoofdstraten herinnert ons dat we ons op Nias moeten verplaatsen, en na kennis gemaakt te hebben met de wijze, waarop men te Bangka pleegt te reizen en met een vijftal tafereelen uit Muntok (de rivier, een weggezicht, de reede, de vuurtoren en Batoe Baleh), stappen we naar de oostkust van Borneo over. Hier wordt ons een kijkje aangeboden op de rivier te Kendangan en op de brug daarover geslagen, en nevens den benting te Barabei-ie zien we ook het inwendige van het fort Tatas te Bandjermasing, in welke hoofdplaats het residentiehuis, een gedenknaald en de missigit zijn afgebeeld.

De photographieën, welke aan Borneo's westkust zijn ontleend, stellen ons voor het residentie-huis, een gezicht op den weg en de rivier te Pontianak, het daar aanwezige chineesche kamp, voorts het Officiers-kampement, den weg en Halkemahill te Singkawang en eindelijk een tafereeltjen uit Montrado. Biliton, of liever een tweetal gezichten op den brug en de rivier te Mangar sluit de lange serie der photographieën van den heer Meessen, wien zeker velen met ons dank zeggen voor zijn geschenk, dat inderdaad vorstelijk mag heeten.

Den Haag, Januari '74. Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

PALEMBANGSCHE SCHETSEN.

EEN DAG BIJ DE WILDEN.

— Maar ik wil een rhinocerosjacht zien!

— Wist ge, Padoeka, hoeveel daaraan vast is! De rhinocerossen houden zich in het diepst van de wildernis schuil, in ondoordringbare wouden waar nog niemand den voet heeft gezet. Niet alléén, dat ge in die afschrikwekkende oorden voortdurend blootgesteld zijt aan den sprong van een tijger of aan de giftige beet van een slang; maar dagen lang zult ge u heen moeten slaan door een vlechtwerk van doornigen rotan. Slechts een Koeboe, een wilde is daartegen bestand.....

— Hebt ge de Koeboes gezien? En wat zeggen zij van ons plan?

— Zij waren er in het begin niet toe over te halen. Zij vreezen de menschen nog meer dan de slangen. Zelfs wij Maleiers hebben geen toegang tot hen, hoeveel te minder de blanken! Maar nadat ik hun uwe woorden had overgebracht, is het mij eindelijk mogen gelukken, ze tot een ander denkbeeld te brengen. Gij zult ze kunnen ontmoeten, en zelfs verschoonen zij u van den eed.

— Een eed?

— Ja, een eed. Stoot iemand bij toeval op een horde van wilden, en wenscht hij korter of langer met hen samen te zijn, dan moet hij — dit is de voorwaarde waarop zij hem dulden — met de hand op den grond als onder eede betuigen, dat hij rein van gemoed en vrij van kwade bedoelingen is.

— Welnu, ga thans weer naar huis, en breng mij er aanstonds bericht van, wanneer de wilden in een toegankelijk gedeelte der wildernis zijn. Wij zullen er dan gezamenlijk heen gaan.

— Padoeka, ik werp mij onder uwe voeten.

De samenspraak van daareven had op zekeren dag te Moeära-Bliti in de Palembangsche bovenlanden tusschen mij en eenen djenang plaats. Een djenang is een vertrouweling van de wilden. De zwervende Koeboes of wilden hebben namelijk met den gevestigden inlander en de overige wereld geen aanraking dan door tusschenkomst van enkele zeer vertrouwde personen. Heimelijk, gewoonlijk des nachts, kloppen zij aan bij zulk een bevrienden doessoenbewoner en geven dezen in ruil van eenige waren, zooals de ijzeren spitsen, voor hunne spiesen benoodigd, een rhinoceroshoorn of een ander product van de wildernis. Loven of bieden heeft er bij dien handel niet plaats. Maakt de djenang echter misbruik van het in hem gestelde vertrouwen, bejaagt hij te buitensporige winsten, dan loopt hij gevaar, dat de wilden niet tot hem terugkeeren. Overigens houdt hij zijne betrekking tot dezen geheim, opdat men, naijverig op het voordeel dat hij daardoor behaalt, hem niet in 't vertrouwen der Koeboes verdringe; en het was dus aan een gelukkig toeval te danken, dat de zooeven sprekend ingevoerde persoon zich als djenang aan mij bekend had gemaakt.

De djenang — zooals ik bedoelden Maleier voortaan kortheidshalve zal noemen — hield woord. Nog geen acht dagen waren sedert onze afspraak verloopen, toen hij persoonlijk de tijding kwam brengen, dat een stam van de Koeboes zich nabij zijne woonplaats voor korten tijd had gelegerd. Wij gingen aanstonds op weg. De eerste étape kon te paard afgelegd worden, zoodat wij in fikschen galop de wildernis inreden. Schier nergens in het zuidelijk deel van Sumatra heeft een rit iets bekoorlijks. De grootere paden of wegen, die onder ons bestuur aangelegd zijn, loopen er lijnrecht, schier uren ver zonder kromming of bochten, door bosschen, en al rijdt men dagen lang voort, een onbelemmerd, ruim uitzicht geniet men er zelden, en menschen bespeurt men schier nooit. Gansch Palembang is trouwens één

wildernis. En hoe schoon deze hoog op 't gebergte en diep in het binnenland zij, langs de groote rivieren en wegen mist zij alle karakter, tengevolge van de gewoonte der inlanders, om bij voorkeur langs de banen van het verkeer tot den aanleg van bouwland de bosschen te kappen. Forsche, teekenachtige stammen zijn er dus zeldzaam en de weinigen, welke de bijl heeft gespaard, worden door struiken of dicht op elkander gedrongen, schrale stammen verborgen. Ruigte en kreupelhout: ziedaar al wat men ziet.

Hoogst welkom was ons dus de aanblik der eenvoudige woning van den djenang, bij welke, als de eindpaal der eerste étape, wij tegen het middaguur afstapten. 't Was een bamboezen stulp van slechts één enkel vertrek, en het eenige venster waarvan het voorzien was bestond in een spleet, die een anderhalf voet boven de vloer of den bodem aangebracht was. Wij hadden hierdoor het uitzicht op den overkant van den weg, waar een afdak van stroo, om niet ilalang te zeggen, en een rustbank daaronder ten grieve der voorbijgangers opgericht was. Behagelijk lagen er eenige lieden, wier geheele kleeding bestond uit een doek die tusschen de beenen doorgehaald was. Nieuwsgierigheid was blijkbaar hun hoofdgebrek niet; want nadat zij bij onze aankomst het hoofd een oogenblik opgebeurd hadden, strekten zij zich met geloken oogen weer uit. Een weinig verder stond een inlandsche herberg waar een moedertje wat vruchten en rijst, op welke zich een zwerm van vliegen vergastten, te koop bood en, om niets te vergeten, een snuivende buffel stak den grauwen, geweldigen kop met de vervaarlijke horens door een bamboezen heg en zag verschrikt in het rond. Zeer onderhoudend scheen dit tafereeltje ons niet. Evenmin afwisselend. Doch bij de hitte daarbuiten en het felle verblindende licht, was het daar binnen zoo duister, verkwikkend en koel, en de enkele door de bamboe omwanding heendringende zonnestraal, die het eenvoudige huisraad nu eens van deze, dan weder van gene zijde vergulde, gaf toch aan het gansche vertrek zulk een vroolijken aanblik, dat we zonder bedenken besloten er het rijstmaal te houden en niet vóór de avond gevallen zou zijn, onzen tocht te hervatten.

Wij bleven hier dus tot de middaggloed was geweken voor schaduw, wanneer we, ditmaal te voet, naar de bosschen van Oelak-Lébar op weg togen. Van dezen scheidde ons slechts eene

opene vlakte, welke welhaast was overgetrokken, en het avondrood gloeide nog, toen we aan den overkant van een diepen ravijn onder hoog geboomte het verblijf van de wilden in 't oog kregen. De djenang ging vooruit om hen voor te bereiden op onze komst. Ik zelf sloeg zijdelings af en terwijl ik mij spoedde naar een naburige beek, met het plan mij met een bad te verkwikken, verrastte mij de aanblik eener blijkbaar nog zeer jonge vrouw. 't Was ongetwijfeld eene Koeboesche maagd. Zoo even uit het water gestegen, spiegelde zij zich in het kristal van de beek, en met innig zelfbehagen scheen zij zich in haar beeld te verlustigen. Plotseling maakte zij met het hoofd eene woeste beweging, zoodat het lange haar 't gelaat als met een sluier bedekte, en meteen sprong zij, als eene hinde, het bosch in. Het „ewig Weibliche" verloochende zich ook in deze Eva dus niet.

Een wijle later was ik in den kring der wilden gezeten. Juister gezegd, onder hunne vrouwen en kinderen en in hunnen kraal, die uit een kringvormig staketsel van takken of eene ruwe omheining bestond, ter hoogte van een voet of vier, vijf, en met de bladeren van den poear gedekt was. Dezen vormen eene bedekking die den regen niet doorlaat, en zijn het eenig deel van den kraal dat de wilden op hunne omzwervingen mee voeren. — In deze omsloten, kringvormige ruimte zaten, gelijk ik reeds aanduidde, eenige vrouwen en kinderen bijeen. Namelijk vlak naast den ingang, op eene legerstede van takken en bladeren, de weinig bevallige Pantoen, de geliefkoosde vrouw van het stamhoofd. Hare mededingster in de gunst van dit hoofd, de oudere Pagar, bevond zich, zooals ik later vernam, op een paar dagen afstands met de overige leden der soekoe. In een anderen hoek van den kraal zat, eveneens in Edensgewaad, de krachtige Toenei, de gade van Dendam, een zoon van het stamhoofd. Beide vrouwen hadden een zuigeling aan de borst en hadden voor dezen slechts oogen. Nauw wierpen zij, bij mijn binnentreden, een steelschen blik naar mij heen. Ongerustheid of vrees legden zij echter niet aan den dag, zoomin als de talrijke kleinen, die slechts een oogenblik van hun verslindingsmaal opzagen — ja, letterlijk verslonden zij den kwabbigen schildpad die aan een haak boven het vuur hing.

Te vergeefs had ik reeds een paar malen beproefd, 't zij met de vrouwen, 't zij met de kinderen een gesprek aan te knoopen, toen zich eindelijk de mannen der Koeboe-familie vertoonden,

die, zooals uit een paar door hen medegebrachte schildpadden bleek, bp de vischvangst geweest waren. Behalve een opgeschoten, dertien- of veertienjarige knaap, waren zij slechts met hun tweeën, namelijk het hoofd van den stam en diens zoon, de reeds genoemde Dendam. Zij hadden zich voor een paar dagen met hunne vrouwen en kinderen van hunne stamgenooten gescheiden, met het doel om wild op te sporen, of om een minder bezocht terrein te verkennen. Wellicht ook, zooals mij later werd medegedeeld, om bescherming te zoeken tegen een vijandigen, eveneens Koeboeschen stam, welke hen allerwege uit wraakzucht vervolgde. Dendam zoude uit dien naburigen stam eene maagd hebben genomen tot vrouw, en deze, om welke reden dan ook, na korten tijd weder verstooten en met dit bedrijf hare verwanten gehoond hebben. Hoe het zij, het hoofd van den stam noch zijn zoon bleken in 't minst ongerust of bevreesd, en het duurde niet lang, of zij waren, bij het heldervlammende vuur dat inmiddels onder een hoogen waringin aangelegd was, onbekommerd met mij nedergezeten.

Verre van woest of afstootend te zijn, zooals ik mij voorgesteld had, was hun uiterlijk veeleer gunstig te noemen. De uitdrukking der oogen was zacht en innemend, en hunne gebaren en houding waren eer ongedwongen dan ruw. In gelaat en lichaamsbouw schenen zij overigens weinig of niet te verschillen van 't gewone type der Maleiers in de Palembangsche bovenlanden. De vragen, die ik hun deed, beantwoorden zij ietwat kortaf, doch met eene zachte, getemperde stem. Er ging echter telkens veel tijd heen, voor zij met hun antwoord gereed waren, en sprekende richtten zij, uit argwaan of uit vrees van onvoegzaam te zijn, somwijlen vragende blikken naar den djenang. Blijkbaar verdiende wat zij zeiden vertrouwen. Hun waarheidszin wordt trouwens geroemd. Overigens kwam de taal die zij spraken het meest overeen met die van de Rawas. En daar nagenoeg niets omtrent de zwervende Koeboes op Sumatra bekend is, moge hier alles, wat zij mij aangaande zich zelven verhaald hebben, worden medegedeeld.

De wilden, die we op 't oogenblik tegenover ons hebben, zijn, allen te samen, zestien in aantal. Namelijk, behalve de reeds genoemde mannen en vrouwen, twaalf kinderen. De familie of soekoe, waartoe zij behooren (Anggang of Ampalou?) telt in 't geheel vijf en dertig personen. Onder dezen zijn er vijf volwassen

of gehuwde mannen en een zestal maagden en, gelijk in 't algemeen bij de Koeboes het geval schijnt te zijn, overtreft het aantal meisjes dat der jongens.

Hunne voorouders zijn afkomstig van den Batang Leko. Achtereenvolgens hebben dezen gezworven in de Banjoe Asin, de Lematang en de Kikim; de latere geslachten hebben zich echter in hunne tochten bepaald tot de Moesi-Ilir en Oeloe. Zij worden derhalve Moesi-Koeboes geheeten, gelijk de twee overige stammen eveneens naar hunne verblijfplaats, door de wilden zelven de Koeboes van de Banjoe Asin en die van de Rawas genoemd worden.

De Koeboes van de Banjoe Asin hebben echter, op eenige weinigen na, opgehouden wilden te. zijn. Voor het meerendeel hebben zij zich aan het hooger gedeelte van den Batang Leko gevestigd als landbouwers. Ook onder de Koeboes van de Moesi hebben reeds een aantal het zwervende leven verlaten en, zoo als trouwens bekend is, in de moesi Ilir dorpen gesticht. Wij zullen ons tot de zwervende, de wilde Koeboes bepalen.

De twee thans nog bestaande stammen van wilden hebben elk hun eigen gebied. De onderlinge grens is vastgesteld door hun voorouders en wordt gevormd door het riviertje de Roepit, voorts door de Rawas tot aan de monding van den Geloempang, van hieraf loopt de grenslijn door de wildernis Pengaboean Palou en langs de Soengie Soensang tot aan hare monding in den Batang Hari Leko. Wat ten westen dezer grensscheiding ligt — of de uitgestrekte wouden, die eenerzijds door de Moesi en den Batang Leko en anderzijds door de reeds genoemde grenzen worden omsloten — is het gebied van de Moesi-Koeboes, terwijl de wilden van de Rawas zich ten oosten van de onderlinge grensscheiding ophouden.

Deze beide stammen zijn weder in een aantal soekoe's of families verdeeld, die eveneens hare namen ontleenen aan de stroomen of beeken, langs welker oevers zij rondzwerven of vroeger bij voorkeur zich ophielden. Haar jachtgebied is namelijk niet altoos hetzelfde gebleven. Sommige soekoe's toch zijn zoozeer ingekrompen, dat zij zich bij anderen hebben aan moeten sluiten; anderen weder zijn door machtiger soekoe's met wie ze in vijandschap leefden naar elders verdreven; enkelen eindelijk hebben zich door vermeerdering van het aantal der leden genoodzaakt gezien, de perken van haar gebied uit te zetten. Deze wisselingen schijnen echter geene verandering in hare oorspron-

kelijke namen te brengen. Ik geef ze hier op; doch de loop der stroomen en beeken, welker namen zij dragen, kunnen met geen zekerheid door mij worden bepaald.

De stam der Moesi-Koeboes telt tegenwoordig vijf soekoe's wier namen zijn: Soekoe Soengei Djernih, S. S. Anggang, S. S. Ampalou, S. S. Soensang, en S. S. Simpang. De twee familiën Anggang en Ampalou hebben zich echter onlangs vereenigd, wijl het getal harer leden te zeer was verminderd, om op zich zelven te blijven bestaan. Zij vormen de horde bij welke we thans gastvrijheid genieten.

De stam van de Rawas is uit drie familiën samengesteld. De riviertjes of beeken, waarnaar ze zich noemen: Geloempang, Ridan en Tinkip, monden in de Rawas-rivier.

Wat het zielenaantal dezer soekoe's betreft, dat van Ridan zal ongeveer honderd, dat van Tinkip vijftig en dat van Geloempang 't minst van allen, te weten twintig zielen bedragen. Behalve deze familiën wordt nog een vijftal wilden aan de Soengei Tikoe gevonden. Van den Moesi-stam eindelijk kon mij slechts de sterkte van de vereenigde soekoe's Anggang en Ampalou medegedeeld worden. Deze zoude niet meer dan vijf en vijftig hoofden bedragen.

Het aantal leden eener soekoe of horde van tesamen levende wilden is trouwens noodwendig beperkt. Jacht en vischvangst, waarmede zij zich uitsluitend geneeren, verbieden hen om in grooten getale samen te leven; het zielenaantal der soekoe Ridan (één honderd) zal voorzeker wel 't grootst mogelijke zijn. Aan den anderen kant mag zulk een bent niet te zwak of te klein zijn, daar ze anders in een ommezien de prooi van verscheurende dieren zou worden. Stellen we dus de gemiddelde sterkte van eene familie op vijftig personen, wat denkelijk de werkelijkheid zeer nabij komen zal, dan zijn er in gansch Palembang niet veel meer dan vier honderd wilden.

Dit aantal neemt voortdurend af. Niet tengevolge van epidemiën (de kinderpokken b. v. b. zijn onder de wilden geheel onbekend); maar door de voortdurende slachting die inzonderheid tijgers onder hen aanrichten, voorts door het bezwijken van tal hunner kinderen aan vermoeienis, gebrek en ellende, en ten slotte door de hoe langer hoe meer zich onder de wilden openbarende zucht, om het gevaarvolle, zwervende leven te verwisselen met het rustig bestaan van den landbouwer. En bevreemding kan dit

laatste niet wekken, wanneer men bedenkt, dat zich een paar dagen lang te moeten behelpen met rauwe vruchten, wortelen en slangen voor den wilde in 't geheel geene zeldzaamheid is.

Aan het hoofd van elke familie of soekoe staat een depati. Bij dezen berust alle macht. Evenwel legt hij slechts in overleg met de overige leden der soekoe bij onderlinge geschillen een straf op, die gewoonlijk daarin bestaat, dat de beleedigde een werpspies als voldoening erlangt. De oudste zoon des depati's — de anak dalem, gelijk hij genoemd wordt — volgt hem in zijne waardigheid op, althans zoo hij daartoe geschikt is en de overige leden der soekoe er genoegen mede nemen. Elk van de overige mannen der soekoe, waaronder we zijn, heeft eveneens eenen titel. Op den anak dalem volgen namelijk in rang de tjajadepati, de panglima en de malim of doekoen, die een bejaard man en met geneeskrachtige kruiden bekend is (buikziekten komen onder de wilden 't menigvuldigste voor).

Over de gebruiken en zeden der Koeboes zij voorts het volgende medegedeeld. Onmiddellijk na de bevalling en eer nog het wicht van het moederlijf is gescheiden, baadt zich de moeder. Eerst daarna bijt of snijdt men den navelstreng af. Gelijk in Indië algemeen het geval is, blijft de zuigeling aan de borst, tot een nieuweling hem vervangt.

De besnijdenis kent de Koeboe uit den aard der zaak niet.

Het huwelijk is geen overeenkomst van koop of verkoop, gelijk bij de Mohammedanen; maar is op wederzijdsche neiging gevestigd. Gewoonlijk geeft echter de vader van 't meisje aan dien van den jongeling een werpspies en andere kleine geschenken.

Een overledene wordt, als op eene baar van twijgen en bladeren, in eenen boomstam nedergelegd. Naast hem legt men een wapen, een perang of een toembok, en eene versnapering, b. v. b. tabak, en komt de wilde toevallig later weer eens bij zulk een begraafplaats, dan buigt hij eerbiedig het hoofd en legt er van nieuws eenige versnaperingen bij neder. — Tot zooverre over zijn gebruiken en zeden.

Het gesprek, waarvan slechts de kern hierboven is medegedeeld, had ons den ganschen avond bezig gehouden, en geruimen tijd was 't zuiderkruis reeds onder de kimmen gedaald, toen we besloten ter ruste te gaan. Eene aan den kraal der wilden belendende hut van takken en bladeren, in allerijl opgericht,

was het voor mij bestemde verblijf. Nauw had ik mij in die loofhut nedergevleid en den slaap kunnen vatten, of de gil van een tijger, die naar allen schijn zeer nabij was, joeg mij weer overeind. Naar buiten gaand om mijn geleide te wekken, wierp ik onwillekeurig een blik in den kraal, waar in diepe rust — zoo dacht ik — de wilden bijeenlagen. Plotseling echter stond de depati, met een spies in de hand, aan mijn zijde. Een rustige slaap bleek mij toen eene weelde te zijn die de wilden niet kennen. Daar zij voortdurend op hunne hoede dienen te zijn en het geringste hen opschrikt, wordt hunne nachtrust gedurig verstoord. En gelijk zij den dag naar den zonnestand indeelen (bernaik matahari, tengah hari, toeroen pandjang toeroen pendek) is het aantal malen dat zij onafgebroken in éénen nacht doorslapen hunne overigens vrij onbestemde tijdsbepaling des nachts. Zij zeggen b. v. b. nà één of twee dutjes greep dit of dat plaats. Of zij de nachtelijke uren ook niet op andere wijze, b. v. b. naar den stand der maan, gelijk de meer beschaafde Maleiers, bepalen, is mij niet medegedeeld. 't Is nochtans waarschijnlijk.

Bij het krieken van den dag gingen wij gezamenlijk — behalve mij zelven en eenige volgelingen, de depati, de anak dalem en de eveneens reeds genoemde aankomende knaap — op de schildpadvangst uit. Wij gingen volgens de gewoonte der wilden en in 't algemeen van de inlanders één voor één achter elkander; het gevaar van door een roofdier besprongen te worden noopt trouwens door de wildernis trekkende lieden wederkeerig elkaar te bewaken, en dit doel bereikt men het best door achter elkander te gaan, voorop de vrouwen en kinderen, en achteraan, waar het meeste gevaar dreigt, de mannen. Een eind langs den grooten weg gaand, was het vermakelijk te zien, met welke schuchterheid de wilden hier voortslopen. Wel schuwen zij — zooals de djenang naar waarheid gezegd had — de menschen nog meer dan de slangen; want de verschijning, gansch in de verte, van een reizenden koeli was voldoende om hen op zijde van den weg in het struikgewas te doen springen. Toen we eindelijk diep in het woud eenen bergstroom bereikt hadden, lieten we aan diens oever ons neder. Wij wachtten niet lang of een schildpad stak voorzichtig den kop boven het watervlak uit. Op hetzelfde oogenblik had hem in dit gevoeligst deel van 't lichaam een werpspies getroffen, en de gelukkige jager of visscher, die

aanstonds was te water gesprongen, bracht weldra zijn buit met zijn wapen op 't drooge. Den ganschen voormiddag brachten we nu eens aan dezen, dan weder aan genen oever van de rivier, op dezelfde wijs door, tot we eindelijk, tevreden met onze vangst, ons tot den aftocht gereed maakten. Vooraf vermaakten de wilden zich echter een wijle met het werpen van hunne spiezen naar een naburigen stam. Opvallender nog dan daareven waren daarbij hun scherpte van blik en vastheid van hand. Zij hanteeren de werpspies — schier hun eenig wapen zoowel als gereedschap — trouwens voortdurend. De wijze waarop, kwam mij vreemd voor. Terwijl zij namelijk tusschen den duim en den wijsvinger der linkerhand de spies laten rusten, stooten zij deze op de hoogte van 't oog met de andere hand en wel met den wijsvinger voort. Zij moeten met dezen dus verbazende kracht kunnen uitoefenen. — De dieren op welken zij jacht maken en die hun hoofdvoedsel uitmaken zijn: rhinocerossen, stekelvarkens, tapirs en schildpadden. Ook leven zij, schoon in veel geringer mate, van honig, wilde vruchten, wortels en kruiden.

Andermaal was de avond gedaald en stortte de maan haren tooverachtigen glans over de wildernis uit. Allengs waren de wilden, met welken ik weder bijeen zat, meer mededeelzaam geworden, en terwijl de nachtelijke stemmen des wouds nu en dan ons onderhoud afbraken, spraken wij ditmaal over het innerlijk leven, over dat van 't gemoed en des geestes. — Is er — waagde ik eindelijk te vragen — onder de schimmen die we hier en ginds zien voorbij waren, geen enkele van uwe voorouders, of herkent gij in het bijwijlen zoo verneembaar gefluister geene stem van een déwa? Ontkennend schudden de wilden het hoofd. Van schimmen, geesten of déwa's en van een voortbestaan na den dood, was hun nog nooit iets ter ooren gekomen. Zij kennen en vereeren geen hooger, 't zij zichtbaar, 't zij onzichtbaar wezen, en hebben in 't geheel geenen godsdienst of wat daarnaar zweemt. Zelfs laat hetgeen ze mij zeiden voor de onderstelling te nauwernood ruimte, dat zij eenig duidelijk besef van zedelijkheid hebben. Om kort te gaan, hoewel zonder twijfel de kiem van iets hoogers in hunnen boezem geplant is, onderscheiden zij zich in hun tegenwoordigen toestand, in geen enkele uiting des levens van 't roofdier.

Het was de laatste avond dat ik met de wilden samen zou

zijn. Genoodzaakt mij overhaast van hen te verwijderen, poogde ik sedert dien te vergeefs ze tot het houden eener rhinoceros-jacht op te sporen. Doch al moge ik ook van het laatste geen getuige geweest zijn, wat ik van het leven der Koeboes, hunne zeden en gebruiken heb medegedeeld, zal — vlei ik mij — niet zonder eenige waarde geacht worden.

A. W. P. Verkerk Pistorius.

VARIA.

On parlera de sa gloire.

De telegram meldende de verovering van den Kraton van Atjeh heeft allerwege in Nederland de meest spontane vreugde verwekt. Het heuglijke bericht was nauwelijks verspreid of van vele huizen in groote en kleine steden wapperde de driekleur en allerwege klonk de naam van generaal van Swieten met uitdrukkingen, die van warme erkentelijkheid getuigden. In den Haag beijverden de gezanten der vreemde mogendheden zich der regeering geluk te wenschen met het door de Nederlandsche wapenen behaalde succes, en terwijl het volk zich hier aan zijn natuurlijke vreugde overgaf, vernam het beschaafde Europa, dat Nederland nog tot de rij der Staten behoort, die de macht en den wil hebben om een eerbiedwaardige rol op het wereldtooneel te vervullen.

Het is thans meer dan ooit duidelijk, dat de regeering niet gedwaald heeft met het pleit tegenover Atjeh voor goed op te nemen en hare souvereiniteit in den Indischen Archipel te doen gelden tegenover den eenigen inlandschen staat, die haar tartte en hoonde en zoo weinig rekenschap met het Nederlandsch gezag hield, dat elke vriendelijke poging tot een vergelijk met hooghartige verwaandheid werd afgewezen. In de handelwijze van Atjeh te berusten zou voor Nederland gelijk hebben gestaan met een abdicatie als koloniale mogendheid tegenover de Indische volkstammen die hare opperheerschappij erkennen, zoowel als tegenover Europa en Amerika, die in onze toegevendheid tegenover een vermolmd musulmansch rijk alleen zouden ge-

zien hebben een bewijs van zwakheid en kleinmoedigheid. Door den strijd te aanvaarden en daarin te volharden heeft Nederland eenmaal te meer zijn recht op de souvereiniteit in den Indischen Archipel gehandhaafd en opnieuw bevestigd en zoo het zijn dappere zonen en zijn millioenen offerde, het heeft daardoor getoond, dat het nog oor en oog heeft voor hoogere plichten dan de bevrediging van louter stoffelijke belangen.

Nog duidelijker is thans de wijsheid uitgekomen van het besluit der regeering om den algemeen zoo hoog geachten en hoog geschatten generaal van Swieten de leiding der tweede expeditie op te dragen. Aan zijn eminente hoedanigheden als veldheer, aan zijn edelaardig karakter, dat zoo gaarne elk talent, elke verdienste op prijs stelt, is het voorzeker in de eerste en voornaamste plaats te wijten, dat marine en landmacht, intendance en geneeskundige dienst om strijd wedijverden om het beoogde doel te bereiken en dat het leger, 't welk te Atjeh streed, zich niet alleen door dapperheid en waren heldenmoed, maar door niet genoeg te roemen krijgstucht onderscheidde. Aan de kalme, vastberaden, onwankelbare leiding van generaal van Swieten, aan het vertrouwen dat hij officieren en soldaten weet in te boezemen heeft Nederland een overwinning te danken niet alleen behaald op een hardnekkig, strijdlustig volk, maar tevens op de elementen.

Vertrokken onder de meest ongunstige voorteekenen, met de cholera aan boord der schepen, gedurende eenige dagen door stortregens gedoemd tot werkeloosheid op de reede van Atjeh, en terwijl de ziekte betrekkelijk groote offers eischte, epiëerde de opperbevelhebber het gunstige oogenblik en het gunstige punt om de landing te effectuëeren en zoodra mogelijk begon hij toen de reeks van welberedeneerde operatiën, die hem eindelijk veroorloofden zonder noemenswaardige verliezen den Kraton, het bolwerk der Atjehneesche verdediging, te veroveren.

Gerust mag de natie zich over deze zegepraal verheugen, omdat zij tevens een beschaafde natie waardig is, dank zij debekende humaniteit van generaal van Swieten. Vóór het debarkement toch, werd de navolgende dagorder aan de troepen voorgelezen:

„Door den Koning benoemd tot civiel regeerings-commissaris
„en militair opperbevelhebber der tweede expeditie tegen Atjeh
„verklaar ik het bevel over de gezamenlijke strijdmiddelen te
„hebben aanvaard.

„Het hervatten der krijgsoperatiën zal aan velen uwer ontbe-
„ringen en vermoeienissen opleggen, die gij echter, vertrouw ik,
„met geduld en volharding zult weten verdragen.

„Duldt niet dat uw vaandels, op den vijandelijken bodem
„overgebracht, door roof of brandstichting worden ontsierd. Zij,
„die de wapenen tegen u keeren, moet gij met dapperheid en
„volharding bestrijden; maar aan vrouwen en kinderen, en
„mannen die zich vreedzaam gedragen, moogt gij geen leed doen.

„Vijandelijke versterkingen moet gij onschadelijk maken. De
„woningen en kampongs moogt gij niet vernielen. Het zijn mis-
„drijven, die met den dood gestraft worden, en die u van de
„middelen berooven om onder dak te komen of beschutting te
„vinden.

„Het Vaderland en de Koning verwachten dat gij uw plicht zult doen. Laat ons zorgen, dat die verwachting niet worde teleurgesteld.

De opperbevelhebber, enz. enz.
„VAN SWIETEN."

Aan deze edele taal van den opperbevelhebber hebben de troepen zóó volledig beantwoordt dat hun deswege de bewondering is ten deel gevallen van de overigens niet gunstig voor ons gestemde pers uit de Britsche Straits Settlements. Zij roemt het in de Hollanders, dat zij de Atjehneesche visschers toestonden ongedeerd te visschen tot onder het bereik der kanonnen hunner oorlogschepen; dat zij alle weerlooze menschen spaarden, de bezittingen der inlanders streng eerbiedigden en voor de gekwetste Atjehneezen dezelfde zorg droegen als voor hun eigen zieken en verwonden. Zóó hebben generaal van Swieten en zijn dapper leger door daden getoond, dat zij den oorlog voerden overeenkomstig de beginselen der beschaving, dat zij het welslagen waardig waren en dat wij, die op verren afstand ons in hun succes verheugen, onze onverdeelde hulde kunnen brengen aan den veldheer, die ons de noodelooze wreedheden spaarde, welke maar al te vaak roemrijke feiten bezoedelen.

Wij mogen tevens de verwachting hebben dat de civiel-commissaris de taak die hem te doen overblijft, met niet minder schranderheid zal ten einde brengen en de hoop koesteren generaal van Swieten spoedig in het moederland terug te zien. Nederland beschouwt hem thans als een zijner grootste en meest

geliefde zonen. Hij is der natie dierbaar geworden. Zij is trots op zijn karakter, dat aan onze edelste en schoonste figuren uit Holland's grootste tijdperk zoo treffend herinnert.

Zijn glorierijken naam zal blijven leven zoolang Nederland's driekleur vrij te land en te zee zal wapperen.

Javasche volksspelen en vermaken.

Angkloeng of Reog.

Voor dat de stoomspoorwegen terecht of ten onrechte werden geproclameerd de eenige ware en aan de eischen des tijds beantwoordende middelen van vervoer te land te zijn, wekten de rijwegen en vooral de groote postrijwegen op Java zeer de bewondering van alle reizigers, voornamelijk van vreemden, want de ingezetenen waren er spoedig aan gewoon. De groote postweg van Batavia naar Buitenzorg werd door allen geroemd als een soort van nec plus ultra van dergelijke kunstwerken, hoezeer als zoodanig nog verre overtroffen door den postweg der Preanger regenschappen [1]). De oude zoogenaamde Oostersche weg naar oostelijk Java over Tjieassem en Pamanoekan was reeds lang geleden afgekeurd, evenzeer als de Wester weg van Batavia naar Buitenzorg. De maarschalk Daendels had met zijn algemeen bekenden ijzeren wil den aanleg van den nu nog bestaanden postweg midden door Java, langs hemelhooge bergen, door maagdelijke bosschen en de rijkste landerijen doorgedreven, zonder zich door de niet geringe bezwaren of de oppositie van eenige voorname ambtenaren en inlandsche hoofden te laten afschrikken.

De weg moest en zou er komen. Wie niet wilde medewerken werd op zij gezet. Hij is er dan ook gekomen, met of zonder noodelooze nadeelen en rampen, dat is een andere kwestie. De weg is er en was in 1827 en lang daarna de koning der grindwegen in Nederlandsch Indië, over beurtelings golvend en vlak terrein, soms met nog al stijle en lange hellingen loopende van Batavia

[1]) Zie de februari-aflevering, blz. 18.

naar Buitenzorg, het lusthof van den oppergebieder van Insulinde.

Een uitstapje langs dien, op vele plaatsen, ja bijna overal heerlijke natuurtooneelen te zien gevenden weg, per rijtuig met vier postpaarden bespannen, die de reizigers met wat meer of minder inspanning in volle galop voorttrokken, was een waar genot, dat geenzins onder ieders bereik lag. Alleen Zijn Excellentie en gevolg en verdere hoofdambtenaren en officieren hadden, in dienst reizende, vrij gebruik van postpaarden en ook als ze door den gouverneur-generaal werden genoodigd om te Buitenzorg te komen. Dat was één van die buitenkansjes voor de groote lui, zooals er vroeger vele waren waarop de minderen met een soort van eerbiedig verlangen bleven staren, die ieder op zichzelf niet weinig bijdroegen om de ambitie van de lager geplaatsten te prikkelen en gaande te houden.

De jongelui van dien tijd konden de prachtige reis niet anders doen dan te paard of per bendy en dan nog moesten ze behooren tot de door de fortuin begunstigde bezitters van goede krachtige rijpaarden of tot de nog meer gefavoriseerde van bendy's en paarden. Postwagens, zooals later zijn ontstaan, waren er toen volstrekt niet. Niemand dacht er aan om de dood eenvoudige reden dat er nog geen kans was die met eenigermate bevredigend voordeel te exploiteeren. Karretjes, zooals er later, toen gebleken was dat daarmede goede zaken te doen waren, honderden van allerlei soort zijn te voorschijn gekomen, waren er ook nog niet. Er was dus voor Europeanen en daarmede gelijkgestelden — officieele term — geen ander middel om de reis te doen dan 't bovenbedoelde.

De inlanders deden die op hun gemak te voet en bovendien dikwijls beladen met een enorme vracht koopmansgoederen in twee of drie dagen.

Ook Chineezen, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen wandelden, zonder er eenigen ophef van te maken, van Batavia naar Buitenzorg en terug, vaak vergezeld van hunne familie. Europeanen, orang koelit poeti, alleen moesten rijden. Later is dat wel niet geheel en al maar toch nog al veel veranderd. Sedert de oprichting van de eerste diligence door den houder van het met vrij wat meer recht dan zoo vele andere Belle vue's genaamde logement te Buitenzorg, maakten de vermogende vreemde Oosterlingen en mindere Europeanen nog al gebruik van dat nieuwe vervoermiddel en lieten zich voor *f* 8 tot *f* 12 in

ongeveer $3^1/_3$ tot 4 uren van de eene naar de andere plaats rijden. Toen dat eenige jaren onder afwisselende kansen van voor- en tegenspoed had geduurd, en de diligence-onderneming zoozeer in bloei en aanzien was toegenomen dat ook de leden van den hoogeren stand er gebruik van maakten, nam de zaak nog al vlucht en het ging er toen mede als met alle dergelijke zaken. Er kwamen liefhebbers, er werden hooge prijzen geboden, de eene wilde het al beter doen dan den anderen en eindelijk werden de lasten te zwaar en waren achteruitgang en faillieten aan de beurt.

In het wel begrepen belang van den lande, had de regeering toen besloten voortaan zeer zuinig te zijn met het geven van kosteloos gebruik van 's lands postpaarden, een soort van zuinigheid die uitmuntend te stade kwam aan de diligence-onderneming. Alleen aan daarop volgens het bestaande reglement rechthebbenden werd toen dat zoogenaamd kosteloos gebruik toegestaan en, in exceptioneele gevallen, aan ten hove genoodigden en hooggeplaatste of aanzienlijke reizigers, die, ondanks hun verheven standpunt met de daaraan verbonden avantages en al hun aanzien, doorgaans volstrekt niet afkeerig waren van die gouvernementeele beleefdheid, en terecht ook, want men mocht er van zeggen wat wen wilde zoo'n met vrijpostpaarden reizende personnage kwam toch altijd vrij wat beter over den weg en veel meer in aanzien bij allen, die met de hem verleende gunst bekend waren, en dat waren in de eerste plaats, behalve zijn persoon en gevolg, allen die tot het personeel der gouvernementsposterijen langs dien weg behoorden. Hij werd natuurlijk, overal waar hij met hun in aanraking kwam, met een zekere officieele beleefdheid bejegend, wat overal nog al welkom is en in Indië niet het minst, en als er dan om de maat vol te meten nog bovendien een iber, courier, vooruit gezonden werd om het vier of à fortiori het zesspan op iedere verwisselingsstation geheel opgetuigd gereed te houden en soms wel uren te laten wachten, ziet dan werd zoo'n reiziger door allen als een zeer gewichtige beschouwd. De beste der aan de beurt zijnde spannen werden dan opgetuigd en getoomd, onder de postloods zóó geplaatst dat bij aankomst van het reisrijtuig ze, na afspanning der aangekomene paarden, onmiddellijk konden worden aangespannen; ze waren natuurlijk met de beste of minst versleten tuigen getooid en met eenige van die schitterend gekleurde bloe-

men op de hoofdstellen versierd, zooals de algemeen bekende kembang sapatoe of merak. Geheel het voorspan krijgt daardoor een feestelijk aanzien. De schitterende kleuren der roode of geele bloemen met hun glanzige donker groene bladen steken bekoorlijk af bij de zwarte tuigen en gladde huid der wakkere Soendapaardjes. De twee of drie loopers die meê moeten, hebben hun beste baatje aangetrokken als ze 't bezitten of anders dat van een temen, kamaraad, geleend; tjelana en kain waren nog presentabel genoeg, en ze zijn ook klaar, alles is klaar of zoo goed als klaar om echter eerst dan geheel en al vaardig te zijn als door het klappen van de zweep des koetsiers of het rollen van het reisrijtuig de nadering wordt verkondigd.

Is soms de mare vooruitgekomen dat er wat bijzonders of buitengewoons aan den reiziger of zijn gevolg zal zijn te zien, wat dan ook, dat hij bijvoorbeeld heel mooi of heel leelijk, groot, dikbuikig of zoo iets is, dan is niet alleen het personeel van 't station op de been, maar dan verspreidt zich dat gerucht als de wind en komen uit de buurt nog wel eenige nieuwsgierige mannen, vrouwen en kinderen er op af om een kijkje te nemen om, zoowel gedurende de uitspanning als na afloop der vertooning, hunne opmerkingen te maken, die, als ze eens behoorlijk konden worden beschreven en begrepen, zeker nog al leerzaam zouden zijn voor velen, dus ook voor de leeraren en zelfs voor de hoogleeraren in de Indische land- en volkenkunde.

De postmandoors op de stations, meest gepasporteerde Europeesche militairen, getroosten zich de moeite om hunne woning te verlaten en in de postloods den reiziger af te wachten en te salueren op militaire of burgerlijke wijze, al nadat ze het naar hunne politieke zienswijze wenschelijk achten — want ook zij hebben hun politiek — terwijl een gedeelte hunner ondergeschikten de behulpzame hand biedt om de vier wielen van het reisrijtuig met een paar emmers water te begieten, — vroeger, voordat de nieuwere constructie van ronsel- en patentbossen in gebruik waren, een noodzakelijk middel om de wielbossen voor ontbranding te behoeden, — en de in gestrekte galop aangekomen, van zweet en schuim druipende paarden af- en de versche voor te spannen, terwijl aan de terugkeerende loopers het gewone loon van 10 centen wordt betaald door een der volgelingen van den reizende grooten heer. Alles geschiedt dan met den meest mogelijken spoed en moet in een paar minuten zijn afgeloopen,

want als het langer duurde, zou al het voordeel beoogd door de afzending der iber en het gereedstellen der paarden verloren gaan. De reis zou dan, als bijvoorbeeld op ieder station eens 2 tot 3 minuten meer waren besteed aan het verspannen enz., wel een kwartier, ja zelfs wel een half uur langer hebben kunnen duren dan onder gunstige omstandigheden volstrekt noodig waren; en dat mocht niet gebeuren want het zou licht aanleiding hebben gegeven tot klachten en dan natuurlijk verder tot vermaningen, bestraffingen, verplaatsingen, enz. enz. De afzending van de iber zou dan een totaal noodelooze doch volstrekt niet onbeduidende moeite zijn geweest. Immers over de geheele lengte van het traject moest van station tot station een der loopers een van de wagen- of trekpaarden bestijgen en in vollen galop voortrennen over een afstand van ongeveer 6 paal om, na de boodschap te hebben overgebracht, weer terug te keeren en alzoo op zijn station terug te komen met een paard dat bij wijze van tusschenbedrijf 12 palen had geloopen en bij wat druk verkeer veel kans had om kort daarna weer te worden voorgespannen en nog eens denzelfde afstand, maar nu op een andere manier af te leggen. De gevolgen, kan men licht begrijpen dat alles behalve gunstig waren en toch was het voor de residenten een zeer gewaagde afwijking als ze de enorme onbeleefdheid hadden om hooggeplaatste of vermogende reizigers op hun verzoek om een iber af te zenden nul op 't rekest gaven.

Allen zijn er dus op uit om de gewichtige personnage maar zoo spoedig mogelijk te laten doorrennen. De koetsier, die met bewonderenswaardige behendigheid het vier- ja zelfs het zesspan uit de hand rijdt en slechts zelden den bok verlaat, heeft de teugels in de linker hand zoo gerangschikt dat verwarring tot de onmogelijkheden behoort. In een oogopslag heeft hij gezien of alles — en dat is vooral bij een zesspan waarlijk geen kleinigheid — wel behoorlijk op zijn plaats zit en, als dat onverhoopt niet het geval mocht zijn, geeft hij met een ironisch glimlachje, alsof hij zeggen wilde „dat had gij lieden met uw mandor ollanda er bij wel eerder kunnen zien" aan den eerst bij de hand zijnde looper last om de fout te herstellen, de een of andere gesp nog wat aan te halen of te vieren, één leistop te verzetten en, voordat die operatie nog geheel is afgeloopen verheft hij zijn gerenomeerde lange zweep, van echte door hem zelf uit de massa op de passer uitgezochte rottan segè, ge-

heel en al eigenhandig van top tot handsvat zorgvuldig bewerkt en keurig beschilderd met rood, zwart en verguldsel, voorzien van een met bewonderenswaardige zorg gevlochten lange slag van lawè, katoendraad, behoorlijk met was bestreken, aan den top voorzien van dubbele lussen waarmede de slag wordt vastgemaakt aan een van buffelhoorn gesneden ring, die stevig bevestigd is aan de punt van den rotting, terwijl aan het dunne eind een lus gevlochten is waaraan de oedjoengs of verlengstukken, die allen van ananas garen, naar een vast aangenomen en zeer doeltreffenden vorm, aan 't boven eind van een lus voorzien, uit minstens vier draden uit de hand gevlochten zijn, zóó worden bevestigd dat ze gemakkelijk kunnen worden vervangen door een geheel nieuwe oedjoeng, waarvan alle bekwame postkoetsiers er altijd eenige in voorraad mede nemen, bij ondervinding wetende dat ze met een slappe doorweekte oedjoeng, juist als ze het meest hun zweep gebruiken moeten, als de weg door tropische stortregens zacht en zwaar geworden zijnde, en de afgematte paarden een allerongelukkigst figuur maken, zich zelf zoowel als de loopers vruchteloos veel meer vermoeien dan wanneer ze zonder vrees voor het herhaaldelijk vast of onklaar raken van hun oedjoeng het vier- of zesspan op de meest gevoelige plaatsen fiks kunnen treffen.

Hij legt er dus zijn formidabele zweep over heen en de loopers klappen en slaan er met hunne korte ook, eigenhandig gemaakte en zeer scherp treffende en knallende zwepen, naast het voortrennende span loopende, ook nog lustig op los, totdat de geheele equipage, onder een hevig geknal en geschreeuw der loopers, de gewenschte, vaak meer dan de gewenschte vaart heeft genomen en springen dan op de daarvoor bestemde achterbanken. Voor alle reiswagens die op Java dienst doen is een bank voor de loopers een volstrekt onmisbaar vereischte. De beste reiswagens van de wereld, dus ook die uit de bekende fabriek van Hermans niet uitgezonderd, zijn zonder zoo'n plaats voor de loopers, op Java ten eenenmale onbruikbaar. Zoo reizen echter alleen de groote heeren met hun gevolg, dat wel eens zoo talrijk is dat meer dan een reisrijtuig noodig is om het te vervoeren.

Het heeft, even als alle zaken ter wereld, zijn voor en zijn tegen zoo en grand seigneur over Java's grooten postweg te vliegen. Men vordert zoo snel en gemakkelijk als een overland reiziger maar verlangen kan, daar waar geen spoorwegen bestaan,

en als men dan toch eens opreis is, wil men gewoonlijk maar spoedig en liefst gemakkelijk de plaats zijner bestemming bereiken. Zoo was 't van oudsher en zoo zal 't ook nog wel lang, zeer lang blijven; wie weet of 't wel ooit zal veranderen. Dat neemt niet weg dat er toch ook nog andere wijzen van reizen bestaan en die nog wel zooveel genoegen geven, ook al zijn ze niet zoo gemakkelijk en meermalen juist omdat ze niet gemakkelijk zijn. Genoegen en genot toch vindt de jeugd ook daar waar meer bejaarden niets dan moeite en verdrietelijkheden zien; de leeftijd en de stemming zijn en blijven van overwegenden invloed op het effect. Wie onzer, vooral als de eerste halve eeuw achter den rug is, heeft niet daarvan de wel niet zeer opwekkende, maar daarom niet minder positieve ondervinding.

Op een van de reisjes, en daar wilde ik op komen, die ik in 1827—29 met de goedige Charles Brugman, een mijner toenmalige collega's-copiïsten op het kabinet van Zijne Excellentie den commissaris-generaal du Bus de Gisignies, meermalen langs die voor mij aan herinneringen zeer rijken postweg maakte, van Buitenzorg naar Batavia en terug, bleek op zeer treffende wijze hoe de ons zoo onbeduidend voorkomende Angkloengers als zeer gevaarlijke en verwenschte kerels werden beschouwd.

Om de reis, zooals wij dat moesten doen, per bendy te kunnen maken, hadden we voor de twee eerste stations, des noods tot de derde, onze eigen paardjes maar om verder te komen moesten we gewoonlijk een beroep doen op de welwillende hulp van de postmandoors. Wij hielden hen daarom dan ook zoo veel mogelijk te vriend, door kleine beleefdheden en onkostbare cadeautjes. Veel kon er op onze tractementen in die bezuinigingsperiode niet overschieten; er zou zelf stellig veel te kort zijn gekomen als we niet behoorden tot de extra gelukkigen, die kost en inwoning gratis kregen. Een kleinigheid was dan ook gewoonlijk voldoende. Veeleischend waren die goede mannen waarlijk niet; dat moet ik hun ter eere na geven, waartoe waarschijnlijk ook wel een wenig bijdroeg de consideratie, die men voor ons, schrijvers van den toewan besaar, wel wilde hebben.

De postmandoors leenden ons dus hunne bendy-paardjes tot aan den eerstvolgenden post, en zoo kwamen we verder van post tot post, tenzij een booze luim van een dier autoriteiten, want dat waren ze op hun station toch wel degelijk, of andere

redenen de noodzakelijkheid deed ontstaan om op een andere manier den tocht voort te zetten. Immers aan te blijven of terug te keeren werd nimmer gedacht; wij hadden het nu eens voorgenomen om des avonds van de een of andere danspartij of, zooals 't later heette, soirée dansante of bal te genieten en we moesten dus door en nog wel zóó, dat we ten laatste ongeveer zeven ure te Rijswijk of Koningsplein waren om ons te verkleeden en bij tijds te kunnen verschijnen in de toen zeer vereerend geacht wordende kwaliteit van danskoelie of andere dergelijke invitatie's bezorgende kwaliteiten.

Het laat zich dus denken dat we den schrik op 't lijf kregen als bij aankomst op het station de Toewan-opziender niet in zijn humeur of slecht gemuts was en nog erger als hij in edele drift ontstoken, over wie weet welke beuzelarij zoo aan 't razen en tieren was dat niemand hem durfde genaken. Daardoor werd toch de kans om maar spoedig een versch paard voor de bendy te krijgen in zeer hooge mate verminderd, en ook dan als het gelukte den goeden man met de meest geschikte middelen tot bedaren te brengen en tot hulpvaardigheid te stemmen, ging daar meê toch immer veel meer tijd verloren dan ons, gehaaste plezier-reizigers, wel convenieerde. Het is vermoedelijk aan den alleronaangenaamsten indruk die de woede waarin wij, op een van die op goed geluk ondernomen bendy-reisjes, den postmandoor van Tjiebienong vonden, te wijten, dat ik me nu nog zoo goed herrinner hoe de Angkloengers door sommige Europeanen werden beschouwd als zeer gevaarlijke kerels.

De man was algemeen bekend als een brave oudgediende en een der beste postmandoors op den grooten postweg tusschen Buitenzorg en Batavia. Wie toch kende den ouden Emche niet met zijn stijf been en zeer geprononceerd duitsch accent, waaraan de inlanders en zelfs meer geoefende Europeanen gewoon moesten zijn om 't niet uit te proesten als hij maleisch begon te spreken, en dat was toch bijna de eenige taal die hem in zijn ambt te pas kwam, behalve de weinige woorden hollandsch, die hij soms tegen Europeesche reizigers had te zeggen. Het was inderdaad de moeite waard om hem, bij de aankomst van een reisrijtuig, den ouden rotting-leuningstoel in de voorgalerij van zijn bamboeze woning staande, te zien verlaten en recht op en neer in een militaire houding, maar alles behalve deftige kleeding, het met de traditioneele pagger gelingam omgeven erf der

posterij te zien doorloopen en in de als poort dienende opening der pagger te zien staan, om, met een stentor stem te kommandeeren: koeta kloor! wat beteekenen moest koeda kloear, de paarden buiten, en de loopers ijlings de vier aan de beurt zijnde postpaardjes te zien optuigen en naar buiten brengen om ze voor het aangekomen reisrijtuig te spannen. Emche had dan gewoonlijk nog aanmerkelijk veel te gebieden of te bedillen, waarvan echter niet meer notitie genomen werd dan de hun werk reeds zeer goed verstaande loopers noodig oordeelden. Vooral de ouder gediende loopers maakten er zich al zeer weinig moeielijk over, terwijl ze met een soort van welwillende gehoorzaamheid zorgden dat er geen bepaalde of gegronde reden tot ontevredenheid werd gegeven. — Hij was nu eens hun mandoor en, ofschoon ze even goed en soms beter dan hij wisten wat er in de gewone en ongewone omstandigheden aan het stationsbestuur gedaan of gelaten moest worden, begrepen ze toch hem te moeten geven wat hem als onmiddellijken chef toekwam en dat deden ze dan ook.

Hij was moeielijk en lastig, maar niet kwaadaardig, en bovendien eerlijk en rechtvaardig, deugden die overal worden gewaardeerd, maar zeker niet het minst daar waar de druk van een oppermachtig despotisme zich zoo algemeen doet gevoelen dat het zelfvertrouwen, het gevoel en bewustzijn van eigenwaarde vaak in moedelooze onderwerping ontaard. Bij de maandelijksche afrekeningen kreeg ieder precies zooveel koperen duiten als hem van gouvernementswege toekwamen, na aftrek der in voorschot vaak van Njaai Opziener of de Waroenghoudster, sanak van Njaai of een andere ontvangene waarde; niemand had daar in den regel over te klagen en de kortingen, die soms moesten worden opgelegd voor verloren of zoek geraakte voorwerpen behoorende tot het materieel, waren meestal billijk.

Hij was dus inderdaad een zeer gewaardeerde Toan pesiender en, als hij dan eens aan 't uitrazen was, lieten ze hem met kinderlijken eerbied begaan. Zoo was het nu ook gesteld, toen wij per bendy de postloods Tjiebienong binnen reden, en onmiddellijk uitstappende, ons naar de woning van den nu voor ons gewichtigen personnage wilden begeven. De postloopers die we ontmoeten zagen er echter wat bedrukt uit en, op de vraag waar toewan pesiender was, — als we opziener gezegd hadden, zou 't niet goed in hun ooren hebben geklonken, — kregen we ant-

woord in nog al karacteristieke gebaren, met hoofdschudden, opheffing der geopende handen alsof ze wilden zeggen: „houdt je, in Gods naam, maar dood stil." „Hij is daar aan 't razen — lagi mengamoek" — fluisterde een ander, en toch kon men het hun ook aanzien dat ze dachten dat onze komst wel de gewenschte afleiding zou geven.

Wij vervolgden dus behoorlijk gewaarschuwd onzen weg naar binnen en zagen vader Emche waarlijk in zeer opgewonden stemming op en neêr loopen voor zijn woning, bij iederen stap met zijn stijf linkerbeen een kwart cirkel makende en dan weer het andere op de gewone manier vooruitbrengende, met de armen gesticuleerende en het grijze hoofd fier opheffende. Hij was blijkbaar aan 't peroreeren op zijn manier, een taal voerende, die ieder min of meer begrijpen kon, maar slechts zij verstonden die er door een soort routine aan gewoon waren. Het was een mengelmoes van maleisch, doorweven met Soenda-scheldwoorden en Duitsche, Hollandsche en een paar Engelsche vloeken; de laatste waren restes van het tusschenbestuur allen met zeer geprononceerd duitschen klank uitgestoten. Hij had ons wel gehoord en gezien; maar hield zich alsof hij niets merkte, misschien wel om ook ons eens een staaltje te geven hoe verschrikkelijk hij nog was als men hem aan den gang bracht.

Wij hadden hem reeds vriendelijk gegroet begrijpende dat we veel tijd zouden verliezen als we wachten wilden tot hij het deed, en hij had al eventjes zijn oude vuile pet afgenomen, ter beantwoording onzer beleefdheid; maar hij bleef nog immer morren en brommen de vertamde kaerels! De vuist nog eens dreigend opheffende: hij zou het hun wel afleeren, ze moesten 't nog maar eens probeeren, pedoel, djoba nanti gô atjar sama idoe antjing pinadang! Hij wilde zeggen: Bedoel! tjoba nanti goewa adjar sama itoe andjieng binatang [1]). Toen we hem eindelijk minzaam vroegen wat er dan toch eigenlijk gebeurd was en hoe hij zoo in toorn was ontstoken, vernamen we tot onze groote verwondering, dat een troep Angkloengers de verregaande brutaliteit had gehad van des namiddags, in de onmiddellijke nabijheid van het gouvernementspoststation — verbeeld u eens! wat een verregaande brutaliteit — bij het gouvernements poststation eenige deuntjes te gaan spelen

[1]) Zwijn, probeer 't nog eens! wacht, ik zal je leeren, hond, beest!

en wel zoo vroolijk en luidruchtig dat de waardige Emche er door werd verhinderd zijn siësta te doen.

De kerels hadden hem letterlijk wakker geangkloengt en zoodoende plotseling herinnerd aan de groote gevaren, die hij in een ver verleden had te verduren in den zoogenaamden Bantamschen oorlog. Daar hadden die damraskals — een zijner geliefde Engelsche uitlatingen — daar hadden die damraskals altijd den boel het eerst aan den gang gebracht en meermalen die vertamde muitelingen tot gevaarlijke attaque's opgeangkloengt. Daarop volgde als naar gewoonte een nog al uitvoerig ferm gekleurd verhaal der enorme heldendaden onzer altijd, blijkens de officiële rapporten, zeer dappere troepen, door hem natuurlijk in niet geringe mate gedeeld; waarnaar wij, die zoo prozaïsch waren, dat we ondanks al onze liefde voor het vaderland, hem gaarne zijn geheele geschiedenis schonken en niets liever verlangden dan maar zoo spoedig mogelijk zijn paardje voor onze bendy gespannen te zien, slechts zooveel luisterden als volstrekt noodig was om dat doel te bereiken, wat dan ook tot ons groot genoegen eindelijk gelukte, echter niet zonder aanwending onzerzijds van de noodige diplomatie gedurende het geheele verhaal, door te kennen te geven dat we het perfect begrepen, dat alle verdere uitweiding overbodig was, alles onder eenige betuigingen van goedkeuring of bewondering, naar het te pas kwam, zoodat we hem ten laatste onzen dank konden betuigen en ons haasten om maar weer verder te rijden.

Al voortdravende moesten we hartelijk lachen over den zoo erg ongunstigen indruk verwekt door de Angkloengers, die wij vroeger zoo dikwerf zagen en hoorden zonder ooit in de verste verte te denken aan iets wat naar gevaar of schrik geleek. Wel wisten we dat de Má's en Bappá's [1]) van jeugdige schoonen en echtgenooten — vooral oude — van jonge min of meer behaagzuchtige vrouwen, evenmin op dat volk gesteld waren als bij ons, voornamelijk in kleine stadjes, dergelijke respectabelen op de komst van een paardenspel, koorddansers, enz., ja zelfs, in vredestijd, van een korps militairen dat zich daar eenigen tijd

---

[1]) Sommigen schrijven Mak en Bappak, maar ik heb nooit een Soendanees of Javaan die woorden als met een *k* er achter hooren uitspreken noch zien schrijven hetzij met Arabische of Javasche karakters.

komt etablisseeren, — maar dat ze gevaarlijk waren voor de openbare rust, neen, dat hadden we nog nooit gehoord.

Eenige jaren later bleek mij, dat niet alleen Emche de Angkloengers en horreur had; maar ook nog een ander Europeaan hun, altijd echter op grond van herinneringen aan een reeds oud verleden, toch nog maar bleef beschouwen als gevaarlijke kerels; en er zullen dus wel meer geweest zijn die er zoo over dachten. Dat ik juist de twee eenige zou hebben leeren kennen, is niet waarschijnlijk.

De oudste inlanders, die ik er toen wel eens over sprak, — volstrekt niet met het doel tot historische nasporingen, maar alleen om te vernemen wat zij wel dachten van den afkeer die deze oude Europeanen voor de Angkloeng gevoelden, — begonnen gewoonlijk er eerst eens over te glimlachen en maakten dan aan de niet ernstige nasporingen gemakkelijk een einde door de zaak te railleeren of met het gewone koerang prieksa [1]), — zijnde een beleefde manier om te kennen te geven dat ze van de zaak niets wisten of er liever maar niet verder over wenschten te spreken.

Die tweede antagonist der Angkloeng woonde een paar palen ten noordoosten van de zoo schilderachtig aan den voet van den sierlijken Tampoe Mas gelegen hoofdplaats van het regentschap Soemadang, nabij de kampong Krapiak. Het was in geheel de Parahiangan en zelfs daarbuiten vrij wel bekende Ermethinger, ook weer een Duitscher en gewezen militair, vermoedelijk een onderofficier. Hoe ver hij het in dien stand bracht bleef mij onbekend en doet hier ook niets ter zake — er waren toen vele Duitschers die het zeer ver en zelf tot hoofdofficier en hoofdambtenaar brachten; — later ging hij over in den eigenlijk ten onrechte zoogenaamden, burgerlijken dienst en werd als zout- of koffie-pakhuismeester, dat vroeger nog al voordeelige baantjes waren voor geprotegeerden Europeanen en daarmede gelijkgestelden van minderen rang, gepensioneerd. Hij had door spaarzaamheid en vlijt in de toen door alle ambtenaren in de Parahiangan min of meer openlijk gedreven en oogluikend toegelaten handel in allerlei bij hoofden en bevolking gewilde artikelen, voor zijn doen een alleraardigst fortuintje weten te verzamelen

---

[1]) Koerang, gebrek of niet genoeg — prieksa onderzoek, dus niet genoeg onderzocht, of ik ben niet genoeg met de zaak bekend.

en zich daarmede, nadat hij gepensioneerd was en zich uit 's lands dienst had geretireerd, bij de kampong Krapiak gevestigd als een soort van heeren-boer en veefokker, wat hem ook al zeer goed schijnt te zijn bekomen, want hij hield 't lang uit en leefde er zoo als men dat noemde lekker van, gaf zoogenaamde partijen aan de weinige Europeanen die van tijd tot tijd daar ter plaatse bij extra gelegenheden bij elkaar kwamen en logeerde goede bekenden die dat verlangden.

In zijn bamboewoning met haar groot dak van indjoek was immer plaats voor de vrienden niet alleen, maar ook voor de geintroduceerde kennissen der vrienden, dus vaak voor reizigers die hij nimmer te voren zag. Meermalen was het er den zoeten inval. Het anders zoo stille landelijke verblijf, waar jaar in jaar uit, de eene dag nog veel meer op den anderen geleek dan in vele andere streken onzer aardschors, geraakte dan in buitengewone woeligheid, zooals gewoonlijk op alle die plaatsjes het geval is waar de komst van een reiziger te paard en à plus forte raison, per rijtuig een evenement is. Er ontstaat een zekere opschudding, de talrijke bedienden van beider sexe, groot en klein, hebben een soort van meerdere bedrijvigheid; ze loopen wat haastiger heen en weer, verlaten zelfs hun dagelijksch werk een oogenblik om een kijkje te nemen, of maken een omweg langs de plaats waar het nieuws te zien is, om te komen daar waar ze eigentlijk reeds hadden moeten en gemakkelijk hadden kunnen zijn, tout comme chez nous, en toch heel anders. Zij, die Europa nooit verlieten, al hebben ze ook nog zoo veel Europeesche beschrijvingen gelezen, en niet geruimen tijd met die bij preferentie barrevoets gaande, zeer eenvoudig, maar met een soort van natuurlijke bevalligheid gekleede volken hebben geleefd, kunnen zich moeielijk althans een volkomen juist denkbeeld maken van zoo'n huishouding in het binnenland der eeuwige zomers.

De gedong van toewan Ermethinger — of die nu nog bestaat dan wel als zoo vele andere dergelijke reeds geheel is verdwenen weet ik niet — lag op een uur gaans buiten de hoofdplaats bij de kampoeng Krapiak. Vroeger was de Javaansche benaming van dessas in de Parahiangan ten eenenmale onbekend; alle dorpen waren kampoengs, de hoofdplaatsen der districten tjoetak's en die der regentschappen negrie's. De regeering heeft gemakshalve zoo maar met één of eigenlijk

met vele duizenden pennestreken, die Soendasche benamingen gejavaniseerd. — Ik heb hier bij voorkeur de Soendasche benamingen behouden. — De gedong was een ruim bijna vierkant gebouw van glad gekapte houten stijlen en verder geraamte, — schaven was slechts voor fijner werken gebruikelijk — met wanden van zorgvuldig gevlochten ploepoe van uitgezochte bamboe apoes, die weer waren overtrokken met de Soendasche gribiek, een soort van matten vervaardigd van tot lange dunne reepen gesneden en daarna gekleurde bamboe, die zoo worden gevlochten dat er regelmatige figuren over de geheele oppervlakte van het vlechtwerk worden verkregen, die er het aanzien van een soort van behangsel aan geven. Men zou kunnen zeggen een huis met houten geraamte en bamboesen muren en behangsel van bamboe, gedekt met de traditioneele allang allang en indjoek, waaruit, zooals bekend is, daken gevormd worden die verscheiden geslachten duren. Vóór de meer algemeene verspreiding van het gebruik onzer uit aarde gebakken dakpannen, waren alle woningen der welgestelde bewoners, vooral van Java's bovenlanden, waar de arenpalm weelderig in de kampoengs en bosschen tiert, zoowel van inlanders als van vreemdelingen, ja zelfs vele gouvernements-gebouwen met dergelijke daken gedekt, evenzeer als de duurzame bijgebouwen der inlandsche woningen, zooals de antieke loemboengs [1]) en gedogans [2]); slechts daar waar de indjoek schaars was, werden dergelijke gebouwen met sierap van djatiehout, of sierap-bamboe gedekt terwijl de minder vermogende bevolking zich met enkel atap van allang allang, van kieraie of niepa vergenoegde. Die daken van gemengde planten-stoffen voldoen daar beter aan alle vereischten dan andere, omdat ze niet te zwaar en dichter zijnde door hun dikte, de koude maar vooral de warmte niet zoo laten doordringen in de woningen, waarin nimmer iets wordt gevonden wat naar een plafond gelijkt, tenzij men de bamboese pagger der para para als zoodanig wilde beschouwen, en dus de bewoners beter beschut tegen de hitte dan de pannen daken, die spoedig gloeiend heet worden.

Het huis stond op de even boven den beganen grond opgehoogde vastgestampte aarde, omgeven van walletjes van zorg-

[1]) Padischuren van specialen vorm.

[2]) Stallen voor een paard.

vuldig op elkaar in leem bevestigde rivier-steenen. Ieder hoofdstijl rustte op een min of meer vlakke batoe kalie, rivier-steen, die in alle Parahiangan bergstroomen overvloedig te vinden zijn en voor het halen te bekomen. Gehouwen steenen behooren daar tot reeds geheel vergeten voorwerpen, en baksteenen waren, tijdens de oprichting van Ermethinger's gedong, nog te groote zeldzaamheden, dus te kostbaar. Eerst na de invoering van het nu zoo verwenschte en vervloekte kultuurstelsel kwamen die, na allerlei zeer curieuse proeven, weer over geheel Java meer algemeen in gebruik.

Dat ze veel vroeger echter reeds bekend waren, blijkt uit vele oude gebouwen, die reeds lang in verval waren vóór men aan dat stelsel durfde denken; ik zeg durfde denken, omdat het zeer valt te betwijfelen of bijv. in 't laatst der vorige eeuw wel iemand het zou hebben gewaagd zoo'n kolossalen greep te doen. Maar we hadden toen den vijfjarigen onderdrukkingskrijg nog niet achter den rug.

Het geheele huis was omgeven van een èmpèr of breed afdak, waardoor een aan de buitenzijde opene rondgaande gallerij werd gevormd, en was geplaatst op een zoo ruim erf dat het met de bijgebouwen en woningen der bedienden een nog al uitgebreid etablisement vormde, in uitgestrektheid na gis vrij wat grooter dan geheel ons Willemspark, dat als een bevallige groep zich verhief te midden van een soort van savana of onafzienbare daarom heen liggende tegallan, daarvan slechts afgescheiden door een groene of levendige pagger van gelimgem, djarak en, op min of meer gelijken afstand, een rangdoeboom er tusschen, die, aanvankelijk bij wijze van stut tusschen de pagger was gestoken en zich nu met zijn lange horizontale armen ver boven de heesters verhief, met een kleine greppel er om heen, alles eigenlijk meer voor de leus en welstandshalve dan wel om een werkelijke afsluiting daar te stellen, wat, trouwens, vooral over een zoo grooten omvang nog al wat zou gekost hebben aan oprichting en onderhoud. In de pagger kwamen dan ook spoedig de openingen die voor de entourage het verkeer naar buiten moesten vergemakkelijken.

Uit de woning had men een onbeschrijfelijk schoon uitzicht over de zeer bergachtige omstreken in het zuidwesten, op eenige mijlen afstand beheerscht door den, als in een rijk met alle mogelijke kleuren der tropische plantenwereld schitterend genuanceerd van

ruime plooien golvend kleed gehulde Tampoe Mas, die zijn kruin statig en hoog boven de wolken verheft als of hij de aarde met den hemel wilde vereenigen en onder de wisseling van het licht der zon des ochtends, 's middags en 's avonds, als het ware van kleur en voorkomen veranderde zonder ooit in pracht te verminderen, dan eens geheel verdwijnende achter een dichte wolken massa, om weder in zijn volle grootheid te verschijnen als die waren weggedreven.

Aan de tegenovergestelde zijde strekte zich het perspectief uit over niet minder indrukwekkend belangrijke gewesten, grooter in oppervlakte dan menig vorstendom, over de lager gelegen bergen, dalen en vlakten tot aan de als een grootsche licht blauwe guirlande in sierlijke bochten zich vertoonende noord- en noordoostelijke kusten van het vruchtbare Cheribon. Vooral in de westmoeson was des ochtends bij het aanbreken van den dag, voor hen die voor zulke tafereelen niet ongevoelig zijn, het een hoogst treffend natuurtooneel waarvan de beste schilderij nauwelijks een juist denkbeeld kan geven. Om kort te gaan, het was een van die landelijke plekjes zooals er vele duizenden vooral in de binnenlanden van Java zijn, waar het stille leven, afgewisseld door de gestadige herhaling der dagelijksche bezigheden, onder den invloed der onveranderlijke en toch zoo groote verscheidenheid aanbiedende bekoorlijkheden der natuur, een zekere aantrekkelijkheid erlangt, waarvan de stedelingen zich nauwlijks een denkbeeld kunnen vormen.

Het ameublement der woning werd beschouwd als nog al prachtig, want in geheel het regentschap was geen mooier bekend, behalve in den d a l e m, die hier zoo wat gelijk staat met het paleis van den regeerenden vorst, en dan nog bij den assistent-resident. Van Europeesche origine was er niets te zien dan een paar, deels verweerde spiegels met oude tamelijk beschadigde vergulde lijsten, aan welker lofwerk reeds menig stukje ontbrak; een zeer ouderwetsche vergulde pendule onder een groote glazen stolp met een toegeplakte barst en een paar dito vergulde kandelabres zonder waskaarsen; eenige gekleurde platen van de veldslagen uit het eerste Napoleontische tijdperk, dus ook de slag bij Quatre-Bras en anderen, die er weinig bij pasten, met glas gedekt in houten lijsten als schilderijen aan de wanden der middengalerij hangende en dan het zeer ordinaire glas en aardewerk, als tafel- en thee-serviezen enz.; de rest was alles inlandsch

fabrikaat en bestond uit eenige dozijn leuningstoelen met rotting-zittingen, waarvan de mooiste waren van Soerabaja's maaksel naar het toen algemeen in den smaak zijnde model van Sonno Kling of Sonno Kembang, de voorpooten min of meer kunstig gedraaid met de inlandsche boeboetan en geribt, evenzeer als de armleuningen, de rest uit de hand met mes en bijtel bewerkt; de mindere allen in dezelfde soort en vorm waren van het niet zoo deugdzame, maar veel goedkooper Japara's fabriekaat van rengas soms ook wel van sonno hout, en dan nog andere te Soemadang nagemaakt, die in soliditeit voor de beste niet behoefden onder te doen, dus perfect tegen een deuk bestand waren, maar wel wat zwaar uitvielen; verder eenige tafels van zeer eenvoudige constructie, evenzeer als alle verder uit hout gemaakte huisraad. Alles was om den last van het onderhoud, het gewrijf en gepoets zooveel mogelijk te verminderen, overtogen met tjèt-tho, een soort van doorschijnend Chinees vernis, zoodat men kon volstaan met er eenvoudig de stof af te slaan en dus hetzelfde effect verkreeg als bij ons door 't politoeren.

Het prachtstuk was een ouderwetsche console van opgelegd mahonie hout, waaraan hier en daar een stukje ontvallen was, met drie laden, versierd met twee vergulde ringen en een verguld sleutelgat ieder, als zoogenaamd beslag, dat veel van de glans der nieuwheid had verloren, en geplaatst was in de midden galerij onder den spiegel, zooals dat in deftig gemeubeleerde huizen van dien tijd in de binnenlanden noodig werd geoordeeld. De pendule en kandelabres waren geplaatst op dit pronkstuk voor den spiegel; links en rechts van datzelfde vertrek stonden twee zoogenaamde langwerpige sopha's van het tien tot vijftien jaren te voren zeer in den smaak zijnde Sourabajasche model en maaksel met omkrullende zijleuningen en poten, midden in de kern der krullen, even als midden in den rand der achterleuning, met verguld beslag gemonteerd en bekleed met donker blauw merinos of grijn, dat, glad en strak over de zitting, zij- en rugleuningen gespannen en bevestigd was met de gewone massa koperen spijkertjes, die destijds aan zulke meubelen vooral niet mochten ontbreken. Het waren van die soort van stukken, die alle gewenschte eigenschappen bezaten behalve die van er gemakkelijk op te kunnen zitten of liggen.

Van garde-robe's, psyché's, fauteuils à ressorts, causeuses, tête à tête divans, ottomanes en nog legio dergelijke tot de tegen-

woordige eischen van behoorlijke inrichting behoorende zaken, was even min sprake als van meubelgordijnen. Tapijten van allerlei soort, deur- of gang- mattenloopers, enz. enz., waren ten eenenmale onbekende zaken. Op de bamboe-vloer der woning lagen, op die plaatsen waar de heer des huizes gewoonlijk zat, eenvoudig matten van Palembangsche rotting, die te Cheribon waren gemaakt, maar vroeger alleen te Palembang gefabriceerd werden en later te Soerabaja en Samarang echter altijd van overwalsche rotting zeer goed werden nagemaakt.

In een der hoeken van de achtergalerij was een soort van planke voetbank geplaatst over de geheele breedte der galerij en ongeveer drie meters lang, waar de vrouw des huizes gewoonlijk zetelde, hare gasten ontving en door het dienstdoende personeel het oog hield op de huishoudelijke werkzaamheden die op het erf werden verricht.

De bewoner en bezitter van dit schilderachtige plekje en comfortabel naar de toenmalige eischen ingerichte huis, de oude Ermethinger was een zeer welvarend landman geworden, had van de hem nog bekende Europeesche gewoonten behouden zoo veel als best in zijn positie te pas kwam en van de inlandsche adat biassa bijna alles aangenomen wat hem convenieerde of kon worden opgevolgd zonder te zeer afbreuk te doen aan de volstrekt niet verwerpelijke avantages verbonden aan de door geboorte verkregen positie van toewan koeliet poetie [1]), terwijl zijn ook al niet jong meer zijnde njaie, zijn trouwe levensgezellin, waaraan hij door volstrekt geen andere banden dan het wederzijds goedvinden sedert meer dan twintig jaren verbonden was zich daarin perfect wist te schikken, want ze genoot daardoor de voordeelen van de eene zoo wel als van de andere adat en dat wil altijd allerwege nog al wat zeggen.

Met de hoogere zoo wel als de mindere hoofden evenzeer als met de bevolking trachtte hij zoo veel immer mogelijk maar altijd goede vrienden te blijven. Daarbij bevond hij zich het beste, en dat was toen gelukkig nog vrij wat meer een volstrekte noodzakelijkheid voor hen, die zich in Java's binnenlanden neêrzetteden, voor alle inlanders van groot gewicht, maar ook voor ons, beschouwd van een verheven en onafhankelijk standpunt, een noodzakelijkheid van weldadigen invloed; omdat daardoor

[1]) Heer met witte huid.

aanmatigende, drukkende eischen, waaraan de Europeanen dáár zich zoo gemakkelijk overgeven, merkelijk worden getemperd. Hij bewees dus aan alle hoofden de hormat-eer en beleefdheden, waarop hij wist dat ze hoogen prijs stelden en dan ook in hunne positie wel moesten stellen; bemoeide zich zoo min mogelijk met zaken die hem niet aangingen, menageerde en zelfs courtiseerde hun eenigermate met instinctmatig talent als ze het hem dan ook maar niet te lastig maakten, en zoo was ook zijn houding tegenover de bevolking der middenklasse zoowel als jegens de mindere.

Als hij echter de hulp van het inlandsch bestuur, dus Kampoeng, Tjoetak of Kabopatten's bestuur meende noodig te hebben en inriep dan moest dat ook niet worden geweigerd; anders was 't mis. Wee de Loerah, Tjoetak of hoogere, zooals Patti [1]), Djaksa, zelfs de Regent die hem durfde contrarieeren en wilde belemmeren in zijn eerlijke, voorspoed en welvaren bevorderende industrieële ondernemingen! De barometer der goede verstandhouding daalde dan enorm — en dat was het toch meest altijd als zij eens niet wilden zoo als hij; — dat ging niet! dat moest hij hun afleeren!! Want als ze merkten dat ze dat zoo maar straffeloos konden doen, dan was het niet langer uit te houden, dan deed hij beter van maar op te marcheeren naar een der hoofdplaatsen; en dan volgden al de redeneeringen die van oudsher weergalmden als er sprake was van handhaving der rechten van de inlandsche volken. Er was dan heel wat tijd en overleg noodig om de zaak, desnoods door bemiddeling van hoogere autoriteit zoo als bijvoorbeeld van den resident weer tot wederzijdsch genoegen te schikken. Wat makkelijker of wat moeielijker en na verloop van wat korter of langer tijd, kwam het er gewoonlijk toch wel weer toe en plooide zich de oneenigheid weer op min of meer bevredigende wijze. Van gerechtelijke vervolgingen en processen was in dien gulden tijden, tot groot geluk der betrokkenen, nimmer sprake.

Het was, naar het oordeel der meeste inlanders en Europeanen van dien tijd, al erg genoeg dat soms voor een enkelen moord, diefstal of dergelijke zaken zoo enorm veel omslag moest worden gemaakt en boekdeelen vol geschreven moesten worden en

---

[1]) De Soendaneezen spreken dezen titel zóó uit, niet als de Javanen Pattèk.

dan nog wel in een schrift en taal waarvan de beklaagden en beschuldigden geen jota kennen noch verstaan; maar, enfin, dat was nu eens zoo, en als men er den last niet van wilde hebben, dan moest men maar zorgen dat er niets geen kwaad werd gedaan, of als 't al werd gepleegd, dat het onder's hands of naar oud lands gebruik zonder al dien omslag werd afgemaakt. Maar dat werd hoe langer hoe gevaarlijker voor de betrokken hoofden, — dan behoefden er geen reeksen van getuigen opgeroepen, geen lange verhoren gehouden en processen-verbaal geschreven en overgeschreven te worden, die, ondanks al den tijd en zorgen daaraan besteed, wel even vol van onjuistheden of verkeerd begrepen voorstellingen moesten zijn als de verslagen van door beëedigde kamerleden uitgesprokene en door beëedigde stenographen opgeschrevene redevoeringen bij ons nu nog zijn, en dus, tot wel enorm omslachtige en zeer kostbare, maar geenzins van allerlei, vaak zeer noodlottige scheefheden bevrijde rechtsbedeeling leiden. Maar het is waar, onze heeren meesters in de rechten maken er nu even als vele anderen, ten koste van den staat, carrière, en dat is waarachtig geen kleinigheid. Of de Javaan er door gebaat wordt en er mede gediend is — is een andere vraag.

Jammer is het echter inderdaad dat wij niet schijnen te weten hoe die domme Javanen het, zonder al dien zeer kostbaren omslag, aanleiden om te worden een zoo groot en machtig landbouwend en handeldrijvend volk als ze reeds waren, toen Europeesche volken, zooals de Portugeezen en Engelschen zoo groote voordeelen trokken uit den handel op Oost-Indië, lang vóór dat Houtman het waagde langs de Zuid van Afrika derwaarts te stevenen om als 't ware den weg te banen voor de later door Koen ondernomen vestiging van Batavia op de puinhopen van Jakatra. Of zou het ook zijn omdat ze toen hun eigen meester waren en het zonder de zoo kostbare, voor hun op den duur ondragelijke Europeesche bemiddelende opleiding tot de zegeningen der Christelijke of Westersche beschaving, het best naar hun wensch en vereischte wisten te schikken?.....

Maar ik keer mij hier weer af van die te gewichtige kwestie en terug tot den ouden aki Ermethinger — de inlanders hadden hem reeds dien eerwaardigheidstitel gegeven. Hij was ongeveer veertig jaren geleden zoo iets als een soort van gemoderniseerde oud-gast, maar hij wist behoudens tamelijke eerbiediging van het-

geen hij zoo gaande weg als zijn wettig verkregen rechten meende te mogen beschouwen, het zeer goed met de inlandsche hoofden en de bevolking te vinden, en dat zou nog veel beter zijn gegaan als hij niet nu en dan, zooals zelfs — wanneer ze zich te sterk gevoelen — de besten overkomt, wel eens wat al te veel had gesteund op zijn kwaliteit van toewan orang koelit poeti of kortweg blanda, want de Soendaneezen gebruikten zonder maleischen omslag meest de laatste kwalificatie. Goed beschouwd was het eigenlijk geen zoo groot wonder dat hij het wel met hun wist te vinden, want het veld voor zijn operatiën was zeer ruim, bijna grenzeloos; zijn eischen waren niet al te hoog. Aan 't verzamelen van millioenen om die mede te nemen naar zijn primitief vaderland, dacht hij nooit; suiker-Lord, tabaks-Lord of koffie-Lord te worden was een toen nog bijna geheel onbekende wensch. Daar te Krapiak op dezelfde wijze het overige deel zijns levens te slijten was 't toppunt van zijn verlangen; concurrentie was er weinig of niet en hij kon dus haast altijd ongestoord zijn zaken voortzetten. Wie zou zich daarmede niet te vreden stellen?

Deed hij iets dat niet in den haak was of te zeer ingreep op de rechten der inlanders en waren rechtstreeksche opmerkingen of zijdelingsche wenken niet voldoende om redres te verkrijgen, welnu dan zette men het hem op de een of andere wijze betaald en zoo gedroeg ook hij zich. Openlijk aanklagen en recht verzoeken bij de machthebbende autoriteiten werd immer zoolang en zooveel mogelijk vermeden, evenzeer als geweldadigheden; maar als het niet anders kon, dan werden natuurlijk wel eens van die middeltjes gebruikt, die zoo al niet tot volkomen bevrediging leidende dan toch als bekoelende revange werkten en, van een gaaf onafhankelijk standpunt beschouwd, meestal nog lang zoo nadeelig niet waren als onze eindelooze en zeer kostbare procedures met altijd zeer twijfelachtige uitkomsten.

Van tijd tot tijd gaf hij ook inlandsche feesten en dan altijd in de daarvoor naar 's lands gebruik aangewezen maanden, onder opvolging der daarvoor bestaande adat, waardoor dikwijls veel werd goedgemaakt, want als het naar wensch ging, dan namen hoofden en bevolking daar deel aan. De gamelang liet zich hooren. Ik meen dat hij er zich zelf een had aangeschaft om daardoor zijn aanzien onder de inlandsche bevolking en zijn populariteit te vermeerderen; een paar rombong's ronging's kwamen

van de negrie en soms van verder afgelegen plaatsen de karieaan opvrolijken, evenzeer als andere spelen, als die soms toevallig dáár waren, zooals ketjapi of terrawangsa gedeboes en dergelijke, alles was dan welkom. Er werden behalve de noodige kippen en eenden een of meer moendieng's [1]), sapie's [2]) en eenige domba's [3]) geslacht en een enorme hoeveelheid rijst met toebehooren op de gebruikelijke wijze, in een soort van veldkeukens op fornuizen van gedebok [4]) voor het volksmaal gereed gemaakt. Een voldoend deel van de fijnste stukken ging slechts naar de keuken van de gedong om bereid te worden voor de hoogere gasten van de feestgevende toewan en de naaste omgeving.

Bij zulke gelegenheden was hij dan ook recht lekker en toegevend in hooge mate, alles doende wat hem mogelijk was om alle zijne gasten in dezelfde genoegelijke stemming te brengen. Hoe meer ze van zijn gaven profiteerden hoe liever hij het had en er was dan ook inderdaad volop van alles wat daar kon worden verwacht, dus niets van hetgeen bij onze feestelijke diné's of soupé's de hoofdrol, althans een zeer voorname rol speelt, niet alleen geen fijne wijnen en likeuren of Europeesche gepreparеerde spijzen; maar volstrekt geen wijn en ook geen enkel blikje, hoogstens eenige flesschen bier voor de Europeanen, die zich aan tafel niet konden tevreden stellen met kristal helder water uit de pantjoran in kleine Indramajoesche kindi's [5]), zooals bij ons de wijnflesch, naast ieder couvert geplaatst of de voor de inlandsche hoofden bestemde koude thee.

Voor en na den eten konden de liefhebbers bitteren of grokken zooveel ze goed vonden zonder dat er echter misbruik van werd gemaakt. Naar de gamelang werd door de Europeesche gasten natuurlijk niet veel geluisterd; de zang en dans der ronging's trok meer de aandacht, vooral als er wat moois bij te zien en te hooren was of als de hoofden des avonds na den maaltijd begonnen te ngibieng of mede te tandakken.

De gastheer, die van de ngibieng nog minder idee had dan de Soendanees van onze quadrille's, walsen en andere in zijn oog zeer ongepaste dansen, gaf toch het voorbeeld en tandakte

---

[1]) Karbouw.
[2]) Schapen.
[3]) Rund.
[4]) Stam van de pisang.
[5]) Karafjes van gebakken aarde.

op zijn manier met handen en beenen manoeuvreerende, eenige toeren mede, waarna de andere gasten al of niet volgden naar verkiezing, want er waren toch altijd onder de Europeanen, die dat wat al te erg familiaar vonden.

Nu was het van algemeene bekendheid dat Ermethinger met al zijn inschikkelijkheden maar niet was te bewegen om bij zulke feesten ook de Angkloengers toe te laten. Wat men ook zeggen of doen mocht, van dat gespuis wilde hij niet weten. De kontroleur van het regentschap, een echte jongen van Jan de Wit, uit een patricische Amsterdamsche familie, die meer dan eens reeds had getoond niet voor kleine geruchtjes vervaard te zijn en den ouden Ermethinger meermalen plaagde met zijn ouderwetschen afkeer voor de Angkoeng, had nu besloten weer een van die soort van grappen te hebben, die hij in andere genres reeds zoo menigmaal had vertoond, en nam in alle stilte de noodige maatregelen om te midden der feestvreugde een buitengewoon divertissement te doen ontstaan. Hij bestelde een korps Angkloengers, dat zich na het invallen der duisternis ongemerkt moest posteeren in de nabijheid der woning van den ouden gastheer en op een gegeven teeken zich ferm moest doen hooren door met vol orkest een tetaloen-fanfare te luiden.

Toen nu alles vroolijk en wel aan den gang was, de muziek alom zich deed hooren en verscheiden rombong's ronging's heur gezangen krachtig deden weergalmen, terwijl akie Ermethinger bezig was met zijn ibieng en met de nog al stramme armen en beenen zoo veel mogelijk de vereischte houding en buigingen nabootsende, onder de welwillendheidshalve door de toeschouwers gegeven blijken van goedkeuring, zoo zeer in nobele opgewektheid geraakte, dat hij ook met afwisselende kansen probeerde om juist op de maat der gong een voor hem zeer moeielijke godig te maken, verheft zich plotseling een Angkloeng-fanfare boven alle andere, zeer vele, maar zachtere toonen, en het effect was inderdaad buitengewoon treffend en geheel beantwoordende aan de verwachting van den vroolijken kontroleur. Als door een kanonschot opgeschrikt, bleef de oude tandakker staken in den tour, die hij juist wilde uitvoeren met gebogen knieën, één voorwaarts en één achterwaarts staande, de rechterarm vooruit in de hoogte met de wijd geopende hand en de linker arm achterwaarts neer gebogen. Hij stak blijkbaar ontsteld het hoofd op als of hij naar iets ongelooflijks hoorde; in een oogenblik was

geheel zijn voorkomen veranderd; de zorgeloos opgeruimde grijsaard was bijna van het eene uiterste in het andere vervallen, hij richtte zich recht over einde, liet een vertoornden blik gaan over de omstanders en omzitters, als of hij vragen wilde: „hebt ge ooit in je leven zoo'n verregaande brutaliteit gezien" en verliet in drift den kring waarin hij zich zoo vroolijk had bewogen om naar buiten te loopen en bevelen te geven om onmiddellijk die brutale indringers te verdrijven, des noods te laten oppakken en ze dan den volgenden morgen een ferme les te laten geven.

Allen zagen elkaar min of meer verlegen, sommigen met moeielijk verborgen ironie aan, toen eindelijk, nadat de verwarring lang genoeg had geduurd, de kontroleur begreep er een einde aan te moeten maken en den verontwaardigden gastheer vertrouwelijk bij de hand vatte om hem te bekennen, dat hij alleen er de schuld van was en eens had willen probeeren of hij zijn ouden vriend niet kon genezen van zijn ongegronden afkeer van de Angkloeng.

Dat daarop eerst weer een andere explosie volgde tegen den aanlegger van zoo'n ongepermitteerde verstoring der vreugde van het feest en een stroom van verwenschingen tegen de in deze bepaald ten eenenmale onschuldige Angkloeng, behoeft evenmin betoog als dat ook hier weer een zeer interessante historie volgde van den nadeeligen invloed der Angkloeng op de muitelingen van wie weet welke Bantamsche of Tangerangsche streken. Verreweg de meesten kenden die geschiedenis al van buiten en hechtten er volstrekt niet meer waarde aan dan noodig was om den ouden maar weer in zijn goeden luim te brengen en ongestoord het feest tot laat in den nacht voort te zetten, waarin ze overigens zeker waren wel te zullen slagen, zoodat aki Ermethinger er zelf over moest medelachen dat bij zich zoovele jaren en nu nog in den rustigen tijd, — lang voor het tijdperk der door een der residenten van Bantam in een zijner officieele verslagen als dat van de rustige rust vermelde — zoo had laten beet nemen en verschrikken. Hij kwam later ook als van zelf tot de overtuiging dat, alles goed en wel beschouwd, die zoo verwenschte Angkloengers van vroeger eigenlijk volstrekt geen andere kwade eigenschappen bezaten, althans naar het oordeel der inlandsche bevolking, dan de tamboers, trompetters en andere militaire muziek bij ons leger. Zoo voortredeneerende kwam hij tot de erkenning, dat het er toch alles behalve rustig zou toegaan

wanneer alle inlanders met evenveel drift als hij uitrukten om bijvoorbeeld de vreedzame pradjoerits met hun eenige tamboer of trompetter te verjagen, en dat het nog vrij wat erger zou worden als zij eens besloten om alles wat hun onaangenaam en pijnlijk treft, en daaronder allereerst de aanmatigingen der blanken, ook maar des noods met geweld weg te jagen af of te schudden.

Hij begreep dat ze maar behoefden te willen om dat doel te bereiken en besloot zeer wijselijk op zijn ouden dag, hun zoo min mogelijk aanleiding te zullen geven tot rechtmatig verzet of krachtige handhaving hunner rechten.

V. DE SERIÈRE.

Het Maleische Vorstenhuis op Borneo's Westkust.

Een vorstenhuis! Onwillekeurig hecht men hieraan macht en aanzien gepaard aan weelde en pracht, die elkaar den voorrang schijnen te betwisten, en toch hoe weinig zijn die attributen een Maleisch vorstenhuis op Borneo's Westkust eigen.

Geldt in het algemeen de regel, dat de werkelijkheid de fantasie teleurstelt, nergens is zulks in die mate het geval als op Borneo's Westkust.

Hoe prachtig zijn op een afstand de kusten! Hier zachtglooiend tot een lagen heuvel op wiens top fraaie ficussoorten en wilde palmen een lommerrijken koepel vormen; daar een laag lalangveld waaraan het lichte groen het voorkomen van een lachende weide geeft. Een achtergrond bezoomd door eeuwenheugende wouden, wier donkergroene kruinen somber tegen den blauwen hemel afsteken en stamlooze nipastruiken die, zoover het oog reikt, de buitenste kustranden met een groen fluweelen zelfkant kleeden, waar witte langbeenige reigers statig langs stappen en de levenslustige vischjes, die zich in het brakke water van een daar tusschen sijpelend stroomtje vermijden, met een wreeddadigen dood bedreigen. Doch hoe is men teleurgesteld wanneer men met moeite in een klein vaartuig, dat lachende tooneel tracht te naderen. Uit den fluweelen rand vallen u duizende muskieten aan, het sijpelende stroomtje omhult u met kwalijk riekende moerasdampen en de lommerrijke koepel blijkt bij nadering een door doornen en lianen ontoegankelijke plek te zijn.

En in welke mate hebben de boorden van den Kapoeasstroom

niet recht op onze bewondering vooral wanneer wij niet genoodzaakt zijn ze te betreden?

Dichte wouden van het donkerste groen, waartegen de paarsche bloemtrossen van de boengoer of de licht gekleurde fijngevederde bladeren van den rottanstruik helder afsteken, wisselen de lage boschjes van wilde djamboe ajermawar en ringasstruiken af. Hier en daar verheft zich eenzaam de trotsche kajoe ara, de waringin van Borneo, met haar tallooze luchtwortels en wiegt op haar breede takken tal van prachtig gekleurde boschduiven, terwijl in haar schaduw de pondok van den woudbewoner staat, die aangenaam de eentoonigheid van het alom heerschend groen afbreekt.

Maar ook hier zijn de boorden niet gastvrij en de doornstruiken en slingerplanten die het geboomte omstrengelen laten den ongewapende geen doortocht.

Keeren we tot het vorstenhuis terug.

De meeste vorstenhuizen zijn bijna aan elkaar gelijk, dat van Pontianak evenwel uitgezonderd. Door u een blik te doen slaan in dat van Meliou, waarvan het staatje aan den linkeroever van den Kapoeasstroom is gelegen, op ruim 20 geographische mijlen van de mondingen, waarheen ik u in gedachten thans wensch te brengen, hoop ik u een denkbeeld te geven van die van gansch Borneo's Westkust.

Reeds hebben wij, de Kapoeasstroom opvarende, de eilanden Groot- en Klein Kramas gepasseerd en naderen de bocht, die hier de rivier maakt, waarin de zetel van het vorstenhuis gelegen is. Aan den rechteroever vertoonen zich reeds eenige kleine Maleische woningen, als het ware de voorstad van Meliou uitmakende. De nevel, die zoo vaak het Kapoeasdal des morgens bedekt, is door een zacht windje weggevaagd en ontplooit voor ons oog een van die liefelijke gezichten, die de tropische gewesten alleen in al dien gloed kunnen terug geven en ons hier te meer treft omdat Borneo daarmede zoo schaars bedeeld is. Het is de weelderige natuur door den mensch gestoffeerd.

In de baai, door de bocht in de rivier gevormd, daar waar de Meliourivier haar bruin gekleurd merkelijk koeler water in den Kapoeasstroom ontlast, verheft zich de kampong van dien naam. Aan den voet van een lagen heuvel, staat omstreeks drie ellen boven den grond op ijzerhouten palen het vorstelijk gebouw, alleen door zijn grooteren omvang van de andere woningen on-

san, zijn geboorteplaats Muntok verlaten en zich op het riviereiland Tajan met der woon gevestigd, waar zijn vader zich met het maken van suiker uit suikerriet onledig hield.

Na den dood zijns vaders die veel schulden naliet, welke door hem werden betaald en waarmede de geheele nalatenschap weg smolt, vestigde hij zich te Poeloe Kramas en later te Meliou, waar hij met een dochter van den ouden vorst, pangeran Ratoe mangkoe negara oetin roepiah genaamd, huwde en in 1855 door den gouvernements commissaris Prins tot pangeran werd verheven. Zijn geheele verdere leven was en is aan de belangen van Meliou gewijd en wat vorst en onderdaan nu zijn, hebben zij voornamelijk aan hem te danken. Gehecht aan het Nederlandsch-Indische gouvernement, is hij een waar vriend van de besturende ambtenaren in die afdeeling.

Hij begeeft zich naar de rivier ten einde een bad te nemen alvorens hij het morgengebed verricht. Zijn verschijning doet een ieder den arbeid voor een oogenblik staken, ja zelfs het dartelen der knapen houdt op. Het is geen vrees die dezen electrischen schok doet ontstaan; maar een ieder is gretig een groet, een woord, een aanmoediging van dien grijsaard te ontvangen, om daarna met nieuwen ijver of verhoogde vroolijkheid arbeid of spel weder voort te zetten. Na het baden begeeft hij zich, met den ernst van hetgeen hij gaat verrichten bezield, naar de mesdjid, die aan de samenvloeiing van de Meliourivier en Kapoeasstroom niet ver van het vorstenhuis is opgericht, waarheen de doffe slagen van de bedoek hem reeds hebben genood.

Laten wij hem aan zijn godsdienstige overpeinzingen over en in dien tijd de geschiedenis nagaan van het ontstaan van dit rijkje, dat, in algemeene trekken, als de geschiedenis van al de rijkjes aan den Kapoeasstroom gelegen kan aangenomen worden.

Nu omstreeks twee en halve eeuw geleden zoude men te vergeefs deze kampong aldaar gezocht hebben; misschien was zelf deze kom nog niet gevormd, maar had de grillige Kapoeasstroom een ander bed waar haar wateren over heen vloeiden. Toch was die naam niet onbekend. Hij werd gedragen door een uitgebreiden Dajakschen stam waarvan de Dessasdajaks de kern uitmaakten, terwijl de zetel meer in het binnenland gelegen was, daar de rivierroovers (samoen) die, van uit het riviereiland

Djambi, de Kapoeas toen onveilig maakten, en het wonen aan den oever van dien stroom zeker niet raadzaam deed zijn. Onafhankelijk voor zoover de huishoudelijke aangelegenheden betroffen, erkende hij met de vele andere aan de Kapoeas gelegen Dajaksche stammen de suprematie van Soekadana, waaraan zij jaarlijks schatting opbrachten.

Wanneer de rijstoogst binnen is en de werkzaamheden voor eenigen tijd afgeloopen zijn, breekt de tijd voor den tocht naar Soekadana aan.

Het opperhoofd van den stam, versierd met de teekenen van zijn waardigheid, de parang op zijde en de sepit [1]) in de hand, opent den tocht; daarachter komen de dragers met de met rijst gevulde ambings of met het verschuldigde deel van de verzamelde boschproducten in de trigei's [2]), dan eenige mindere hoofden en oudsten. Weken duurt de reis. Nu eens door onafzienbare lalangvelden, waar de tropische zon op de naakte schouderen brandt; straks door uitgestrekte wouden waar de majas [3]) zich op de breede takken van den doerian boerong (wilde doerian) wiegt; heden overnachtende onder den wolkenloozen sterrenhemel, morgen opgenomen in de gastvrije woningen van een op hun weg liggend Dajaksch dorp. Van elken nieuwen stam voegt het hoofd met zijn volgelingen zich bij de karavaan, die, totdat zij haar doel, Soekadana, bereikt heeft, steeds aangroeit.

De Singa en Matjan [4]) vervullen hierbij een gewichtige rol. Zij toch wijzen den weg aan, zij luisteren naar het gefluit van den koetjak [5]) en verklaren daarvan de beteekenis; met hun trawanten waken zij tegen elk gevaar en verdedigen de karavaan tegen de aanvallen van andere stammen bij hun dagmarschen of zorgen voor een ongestoorde rust des nachts.

Waren die Dajaks te Soekadana aangekomen, waar zij zelden den vorst zagen, dan werden de medegebrachte artikelen den

---

[1]) Sepit, door den Maleier soempitan genoemd, is een houten roer waardoor kleine vergiftige bamboepijltjes worden geblazen.

[2]) Zie de aanteekeningen op een Dajaks dorp op Borneo's Westkust, voorkomende in het Januarinummer van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jr. 1874.

[3]) Majas is de inlandsche benaming voor orang oetan.

[4]) Zie het bij noot 2 aangehaalde stuk.

[5]) De koetjak is een van de vogels die door de Dajaks geraadpleegd worden.

ambtenaren ter hand gesteld, de jaarlijksche benoodigheden, als: ijzer, koper, ongebleekt katoen, enz. tegen rijst of boschproducten geruild en daarna werd de terugreis op dezelfde wijze als de uitreis aangenomen.

De onveiligheid der rivieren, zooals wij hier boven melddeu, deed hun den landweg kiezen boven den korteren en meer gemakkelijken weg die door de breede stroomen werden aangeboden.

Deden dit de stammen, die den linkeroever van den Kapoeasstroom bewoonden, die welke aan den rechteroever gevestigd waren brachten de verschuldigde opbrengsten naar Tajan, [1]) van waar zij die gezamenlijk naar het Dajaksche hoofd van Landak, Ria genoemd, voerden, waar zij zich tevens van de hier boven genoemde jaarlijksche benoodigheden voorzagen door ruiling. Door dit hoofd werden die opbrengsten over zee naar Soekadana gebracht.

Het is wel te veronderstellen dat deze ruilhandel groote winsten den vorst afwierp en dit den Maleiers en andere vreemdelingen bekend geworden, hen uitlokte om, voorzien van die benoodigheden, naar die streken ter handel te gaan.

Onder die personen waren een zekeren Mohamed Moesip en Basoh, die met eenig gevolg in het begin van de 18de eeuw van Soekadana naar Mampawa overstaken en dwars door dat land zich naar Landak, toen de groote markt van diamanten, begaven om die handel met de Dajaks aldaar te drijven.

Of het Mohamed Moesip voor den wind is gegaan weten wij niet. Van Basoh is ons bekend dat het hem niet gelukte tegen het monopolie van den Ria van Landak te concurreeren. Door tegenspoed op tegenspoed vervolgd, zag hij langsamerhand de middelen tot zijn onderhoud opraken en besloot hij om met de personen die aan hem verbonden waren Landak te verlaten en zich naar Tajan, toen nog door geen vreemdelingen bezocht, te begeven. Als het ware onbewust schijnt de mensch bij voorkeur die streken op te zoeken die met zijn gemoedstoestand overeenkomen. Dit was ook met Basoh en de zijnen het geval en onwillekeurig kwamen zij aan het meer Telok Danau, een van

---

[1]) Men wil beweren dat Tajan een verkorting van Perhentian zoude zijn, omdat daar de plaats was waar de verschillende karavanen op elkaar wachtten ten einde gezamenlijk naar Landak te gaan.

de meeren waaruit de Tebang rivier, die zich in die van Tajan ontlast, gevormd wordt, dat even treurig en verlaten is als het toen in de gemoederen van die menschen moet geweest zijn. De overigens zoo rijke natuur van Borneo's Westkust schijnt al haar krachten aan deze plaats ontzegd te hebben. Het water van dit meer is bruin en troebel en de oppervlakte hier en daar met lage rongastruiken en boschjes van roeboomen begroeid. De rechteroever rijst stijl omhoog en bestaat uit bijna naakten zandsteen, terwijl de linkeroever, laag en drassig, ijzerhoudend is. Droefgeestig is het oord, dat zelf door de dierenwereld verlaten schijnt; de vogel radja oedang, die, laag over het water strijkende in zijn vlucht de doodsche stilte met zijn schrillen kreet onaangenaam verbreekt, is de eenige die dit oord bewoont. Het hout aan den oever is dun en voldoet ter nauwernood tot het bouwen van een woning hoe gering de eischen van die lieden waren, ja zelfs de woekerende lalang schijnt deze plaats te ontwijken. Is zoo de omgeving, het meer zelf is daarentegen rijk aan de grootste verscheidenheid van visschen, en wanneer des avonds de wind van het naburig hoogland de drukkende hitte in deze vallei van droefheid heeft afgekoeld, hoort men het gesmak van den heerlijken djelawat en het dartele gespartel van den levenslustige seloewang. Het zal de vischrijkheid van dat meer geweest zijn, welke die lieden deed besluiten zich daar neder te zetten, in plaats van gastvrijheid te vragen bij het naburige dorp van den toen nog zoo uitgebreiden stam Tebang-dajaks.

Met de vischvangst voorzagen zij in hun onderhoud, door die tegen de eerste levensmiddelen bij de naburige Dajaks te verruilen en toen die langzamerhand rijker werd, konden zij door ruiling tegen de producten van den arbeid der naburige Dajaks hun toestand verbeteren. Later sloten zij huwelijken met de dochteren der Dajaks en begonnen toen zich op den landbouw en het verzamelen van boschproducten toe te leggen. Op deze wijze kwamen zij in het bezit van de voorwerpen, waarvoor zij aanvankelijk te Landak waren gekomen en welke zij te Matan [1]), toen de zetel van het bestuur, tegen de door de Dajaks ge-

[1]) Volgens Mr. L. C. D. van Dijk's Neêrlands vroegste betrekkingen met Borneo enz. bladz. 172, zoude den 6den Mei 1622 Soekadana door den veldheer Tommusgong Boraxa veroverd zijn geworden en de zetel naar Matan verplaatst zijn.

wenschte artikelen als: ijzer, koper, ongebleekt katoen, enz., kwamen inruilen.

Het kan ons derhalve niet verwonderen, dat door hun meerdere ontwikkeling en hun jaarlijksche reizen, de invloed van die menschen meer en meer bij de Dajaksche stammen toenam en dat dezen ten laatste aan Basoh voorstelden om voor hen de aan den vorst van Matan verschuldigde opbrengsten naar Matan over te brengen en tevens hen van de jaarlijksche benoodigheden te voorzien. De eeuwigdurende veten waarin de Dajaks toen leefden, de ngajou- en assantochten waaraan zij zoowel blootstonden als genoodzaakt waren deel te nemen, maakten het voor hen niet wenschelijk om zich lang van hun haardsteden te verwijderen en ook hun huiselijken aard deed hen tegen een langdurige afwezigheid opzien. Het was natuurlijk dat Basoh voor deze dienst wederdiensten van de Dajaks bedong, die deze ook niet ongenegen waren te verleenen. Zoo namen zij op zich tijdens de afwezigheid van Basoh diens ladang te bewerken, zijn achtergelaten betrekkingen te beschermen, in een woord al den huiselijken en landelijken arbeid te verrichten welke hij Basoh zoude doen indien hij niet genoodzaakt was zijn woonplaats te verlaten. Deze overeenkomst vindt men nu nog terug in de verplichting van de Dajaks jegens de tegenwoordige Maleische vorsten om hun rijstvelden te bewerken, woningen te bouwen alsmede alle de diensten te verrichten welke nu van hen gevorderd worden. Verder eischte Basoh als waarborg dat zijn rijstvelden met nauwgezetheid zouden bewerkt worden, dat indien de oogst niet goed, uitviel zij, Dajaks, hem van rijst moesten voorzien, een verplichting waaruit het nog bestaande minta makan is geboren. En toen later ook andere vreemdelingen met de voor de Dajaks gewenschte artikelen mede tot Tajan doordrongen en poogden aan het monopolie van Basoh afbreuk te doen, moesten deze Dajaks zich verbinden om eerst dezelfde hoeveelheid, die vroeger door hen genomen werd en tegen dezelfde prijzen welk zij toen daarvoor gaven, bij hem Basoh te nemen, alvorens zich tot de nieuwe kooplieden te wenden, al konden zij die bij hun goedkooper erlangen.

Bij zijn eerste komst als gemachtigde van de Dajaks gelukte het Basoh om tot den vorst Giri laja [1]) door te dringen, die

[1]) Deze regeerde omstreeks 1735. Vide bladz. 249 van het eerste deel van Veth's Westerafdeeling van Borneo.

deze regeling van de Dajaks goedkeurde en ten blijke daarvan Basoh benoemde tot kjai djaga raga (djaga di laga?) erfelijk in zijn geslacht [1]).

Basoh had echter slechts één dochter en toen hij later door vergevorderden ouderdom niet langer als gemachtigde van de Dajaks kon optreden en daarvan den vorst kennis gaf, vroeg deze zijn dochter tot vrouw voor zijn zoon Goesti Lekar, aan wien de vorst als huwelijksgift de opbrengsten van Tajan en Meliou schonk. Deze was evenwel ongeneigd zijn schoonvader te volgen over zee, de weg die door Basoh steeds was genomen, maar sloot zich aan bij het jaarlijksche gezantschap van de Dessasdajaks, hierboven beschreven, waarmede hij zich naar Meliou begaf. Eerst vestigde Goesti Lekar zich bij de Dessasdajaks, later op den heuvel aan de monding van de Meliou rivier, alwaar hij zich, om tegen de rivierroovers beveiligd te zijn, een woning met een ijzerhouten palisadering had laten bouwen.

Hij regeerde van het jaar 1735 tot 1762 [2]) en had twee zoons, Perboe anom en Mantja, die na zijn dood het rijk verdeelden, waarbij de eerste Meliou en de laatste Tajan kreeg. Goesti Lekar werd begraven aan den voet van den heuvel die hij bewoond had en waar men nog zijn graf vindt.

Zoo ontstond het rijkje Meliou en het vorstenhuis waarvan de afstammelingen met het Nederlandsch-Indische Gouvernement contracten hebben gesloten.

Onschendbaar als deze personen waren door hun vermaagschapping met, en sterk van wege de eenmaal gedane concessiën door de Dajaks, wierpen zij zich op als vorsten, terwijl zij niets

---

[1]) Hier vinden wij het eerste voorbeeld van het sanctionneeren van een aanstelling van de Dajaks door den vorst, een zekere inmenging in hun huishoudelijke zaken, welke de latere Maleische vorsten hebben overgenomen.

[2]) Ik stel de regeering van Goesti Lekar van 1735—1762 omdat hij het bestuur in handen had toen sherief Hoesin, de vader van den stichter van Pontianak, nog te Matan was, dat volgens Veth's Borneo's Westerafdeeling, blz. 249, in 1735 was, en zijn duur tot 1762, omdat zijn opvolger, volgens de legende, op de helft van zijn regeering was toen Pontianak werd gesticht (1772) en eerst 10 jaren na die stichting is gestorven.

anders waren en nog zijn dan belastinginners, en naast deze concessiën legden zij de Dajaks langzamerhand allerlei belastingen op, als: oeloe taun, samba, tampa, poepoe enz. Daarenboven, verzekerd van het monopolie te hebben van de dringendste benoodigdheden der Dajaks, misbruikten zij dat door de prijzen tot een ongekende hoogte op te voeren, waardoor vele Dajaks, uit hoofde van de verplichting om jaarlijks een vaste hoeveelheid van die artikelen te nemen, in schulden geraakten welke zij bijna nimmer bij machte waren te voldoen. Hierdoor ontstond er een klasse van menschen waarmede die vorsten hun woningen bevolkten de orang doedoek beroetang en de boedak, die in een toestand verkeeren, welke de slavernij heel na verwant is, ofschoon die onder de benaming van pandelingschap bekend is.

Sedert onze inmenging is de macht dier zoogenaamde vorsten veel verminderd en, hoewel bij de meesten het pandelingschap nog in volle kracht en het vervangen van de verschillende opbrengsten in een belasting in geld nog een doode letter is, dit is zeker dat het koppensnellen in de meeste rijkjes van Borneo's Westkust tot het verledene behoort.

Het rijkje Meliou staat op den voorgrond in dien vooruitgang. Sedert de inmenging van den pangeran Ferdana mantri in het bestuur van dat rijkje zijn de meeste misbruiken verdwenen. Het pandelingschap bestaat er niet meer en al zijn de verschillende opbrengsten door de Dajaks niet afgekocht, zoo zijn ze echter niet drukkend terwijl Serah, minta, makan, tampa enz. niet meer gevorderd worden.

Keeren wij nog een oogenblik tot den pangeran Ferdana mantri terug.

Wanneer het morgengebed ten einde is, begeeft hij zich naar de woning van den vorst en, gezeten in het voorste gedeelte daarvan, doet hij recht of bespreekt hij met de Dajaksche hoofden hun aangelegenheden. Of hij begeeft zich, vergezeld van zijn zoon uit een tweede huwelijk geboren, naar de rijstvelden, waarvan hij eerst met het vallen van den avond terug keert. Doch ook dan rust hij nog niet van zijn werkzaamheden, want, wanneer een ieder in het dorp reeds ter ruste schijnt gegaan te zijn en de maan met haar zilveren stralen de door den nachtwind fijngerimpelde rivierkom verlicht, wanneer reeds de jongeling van zijn geliefde in zijn ligt vaartuig huiswaarts keerende zijn

van zalig verlangen vervuld gemoed in een slepend lied lucht geeft, dan is de pangeran nog in de mesdjid, waar hij de geloovigen voorgaat in de vereering van zijn Allah, en hun bekend maakt met de geboden van den Rasoel.

'sHage, 9 februari 1874. W. H. SENN VAN BASEL.

Een overlandreis naar Indië in 1781.

In de Bijdragen voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië (1862) werd opgenomen eene overlandreis uit Indië naar Nederland in 1674—1675, door den onder-koopman Joannes Leeuwenson, op last van den Super-Intendent en Admiraal over Ceilon enz. Rijckloff van Goens. Waren de overlandreizen in de 17de eeuw door partikulieren ondernomen in het geheel niet zeldzaam, het tegendeel vond plaats bij het bestuur der Oost-Indische Compagnie; er moesten wel overwegende redenen bestaan, alvorens bewindhebbers er toe konden overgaan hiervoor personen te bestemmen. Die redenen bestonden voor van Goens, zoo ook voor de bewindhebbers, toen deze besloten de kapiteins Frederik von Sauer en Johan George Fornbauer in 1781 naar de kust ven Malabaar te zenden.

Wezen wij er in de aangehaalde overlandreis op hoe gevaarlijk, vermoeiend en langdurig destijds die reizen waren, uit het verslag der beide kapiteins zal men ontwaren dat eene eeuw later, — met uitzondering wellicht van het reizen door Duitschland — de reis noch in gevaar, vermoeienis en langdurigheid voor die eener zeventieneeuwsche behoefde achter te staan. Sedert 1781 is er bijna weder eene eeuw voorbij gegaan en de overlandreizen in den striktsten zin van het woord, behooren althans voor Nederland tot de geschiedenis; want indien een Nederlander niet de voorkeur geeft om over Marseille enz. de reis aan te nemen in een stoomschip der Engelsche of Fransche Maatschappijen, dan scheept hij zich in op een boot van een der Nederlandsche Maatschappijen, en verlaat dien bodem niet

vóór dat het anker ter reede van Batavia in den grond valt en doet die reis, dank zij de vaart door het kanaal van Suez, gemiddeld binnen veertig dagen.

Dragen onze Maatschappijen steeds goede zorg, schepen in die vaart te hebben, welke aan de vereischten van den tijd voldoen, gevoerd door wakkere kapiteins, en een comfort aan boord zoo uitmuntend, als men dit slechts kan verlangen, dan zijn de bezwaren opgeheven die vroeger onafscheidelijk aan eene overlandreis naar Indië verbonden waren, namelijk: gevaarlijk, vermoeiend, langdurig, en wij mogen er wel bijvoegen kostbaar.

De redenen die de bewindhebbers bewogen tot het zenden van de kapiteins von Sauer en Fornbauer [1]) naar Indië, was om de tijding aan de Indische kantoren over te brengen van de oorlogsverklaring door de kroon van Engeland aan de Republiek, hetgeen op den 20sten december 1780 te Londen had plaats gehad.

We zochten te vergeefs in de papieren der Compagnie naar de resolutiën aangaande hunne zending; evenmin vonden wij de instructiën voor hunne reis en de minuten der brieven die zij gelast waren over te brengen [2]). Wellicht dat men hunne reis zoo lang mogelijk geheim heeft willen houden, ten einde de Engelschen er geen lucht van kregen, en aanleiding geven dat zij op hunnen weg konden worden bemoeilijkt; dat dit echter toch plaats had zullen wij later zien.

Den 4den januari 1781 vertrokken onze kapiteins van Amsterdam na alvorens in het bezit gesteld te zijn van de benoodigde bescheiden, en bij den equipagiemeester Tittingh eene som van vierhonderd Hollandsche dukaten ter goeder rekening te hebben ontvangen.

Ze begaven zich vooreerst naar Gulpen bij Maastricht, waar ze van den 7den tot den 9den bezig waren, de stukken betrekking hebbende op de werving voor het Indisch leger, waarmede ze belast waren geweest, aan de in hunne plaats benoemde officieren over te geven.

---

[1]) Hij was als majoor de moedige verdediger van Trikonomale in 1795.

[2]) Volgens stukken van Koetsjien van 22 januari 1782, waren de laatstgenoemde van 3 januari 1781.

Inmiddels hadden ze zich een reiswagen aangeschaft, waarmede ze den 10den januari met postpaarden vertrokken en door Duitschland en een gedeelte van Italië reizende, den 23sten van dezelfde maand te Livorno aankwamen, zonder onderweg eenige bijzondere ontmoetingen of lotgevallen te hebben gehad.

Te Livorno waren ze geadresseerd aan den Hollandschen consul van Kerfbijl, die door de bewindhebbers was verzocht te willen opgeven, welken weg door hun moest worden genomen ten einde op het spoedigste aan het oogmerk van hunne reis te voldoen, terwijl aan den koopman Juliano Ricci was gelast, hen adressen wisselbrieven voor de Levant te bezorgen.

Met een koopman uit Armenië, die kort te voren van Aleppo was aangekomen, werd over den te volgen weg beraadslaagd, en bepaald dat die zoude kunnen worden genomen: of door de Roode zee of over Aleppo; doch daar de reis door de Roode Zee het kortste en het spoedigste te doen was, werd deze verkozen.

Met een koopvaarder van Ragusa, gevoerd door Filipo Chio, waarop zij passagie genomen hadden, zeilden ze den 31sten januari van Livorno naar Alexandrië, waarvoor dit schip den 10den maart het anker liet vallen.

Nog denzelfden avond zonden ze een expresse naar Kaïro aan den heer Arnaud, een Fransch koopman aldaar, aan wien ze aanbevelingsbrieven hadden, ten einde naar de verdere reisgelegenheid te informeeren. Den 18den werden ze door deze onderricht dat er te Suez wel Arabische vaartuigen lagen, doch dat deze daar nog wel zes weken zouden moeten vertoeven, alvorens ze geladen waren en onder zeil zouden kunnen gaan; hij stelde hun dus den weg over Aleppo voor. Dit was eene groote teleurstelling. Na rijp beraad kwamen ze overeen, dat, daar ze veronderstelden dat de Engelschen — zoo zij van hunne reis kennis kregen — geen moeiten zouden ontzien of onbeproefd laten hen op te lichten en gevangen te houden, het beste te wezen, dat ze elk een bijzonderen weg namen, en de een zijne reis door de Roode Zee zou vervolgen en de ander den weg over Aleppo nemen; kapitein von Sauer zou de eerstgenoemde, Fornbauer de laatste volgen.

Ze voorzagen zich van een volledige Oostersche kleeding, terwijl ze zich voor nieuwsgierige reizigers zouden uitgeven.

Niet voor den 24sten maart waren ze gereed, beiden vertrokken

op denzelfden dag; von Sauer naar Kaïro, Fornbauer naar Lataquia in Syrië.

Wij zullen eerst von Sauer volgen:

Met vijf gehuurde muilezels sloot hij zich bij een karavaan aan, die op den genoemden dag van Alexandrië naar Rosetta vertrok en waarvoor hij voor convooi 50 sechinen of 225 roepijen moest betalen.

Wanneer hij daar aankwam blijkt uit zijn verslag niet; wel dat hij daar een vaartuig huurde dat hem naar Palaque bracht, van waar hij overland naar Kaïro ging en aldaar den 29sten aankwam.

Von Sauer vond aldaar den heer de Chauviel, Fransch consul te Rosetta, wien hij over zijne reis raadpleegde; ze overlegden te zamen, dat hij als een dienaar van den heer de Chauviel, met eenige balen lakens naar Mocha zou vertrekken waarvoor hij aldaar contante penningen zou bekomen; want daar de Sultan een paar jaren vroeger den weg naar Suez voor Europeanen had verboden, was het voorgestelde het eenigste middel dat hem overbleef zijne reis te kunnen vervolgen.

Hoe veel von Sauer er ook aangelegen lag zoo spoedig mogelijk te vertrekken, te meer daar de pest te Kaïro heerschte, kon hij voor den 19den april daaraan geen gevolg geven.

Door tusschenkomst van den heer Arnaud had hij alles bekomen wat hij voor de reis naar Suez noodig had; zoodat hij eindelijk op den genoemden dag zich aan een karavaan kon aansluiten en zich op weg begeven; negen dagen later kwam de karavaan te Suez aan.

Hoewel door de zorg van den heer Arnaud hier een vaartuig zoude hebben moeten gereed leggen, dat hem naar Yembo moest brengen, verliepen er wederom veertien dagen, voor dat de patroon van dat vaartuig gereed was om onder zeil te kunnen gaan; inmiddels was door hem aan den kommandant van Yembo geschreven, om hem in zijne verdere reis behulpzaam te willen wezen.

Den 11den mei werd het anker voor die haven geligt; een gevaarlijk vaarwater, een onbekwame schipper, gepaard met slecht weder, vertraagde de reis aanmerkelijk; zelfs werden ze door storm genoodzaakt in eene kleine baai te moeten loopen om dien voorbij te laten gaan.

Terwijl ze hier lagen kregen ze een bezoek van vier kleine

zeeroovers vaartuigen, die hen omsingelden, en uit wier handen ze niet vrij kwamen, voor dat de patroon hun levensmiddelen en eene zekere som gelds had gegeven, en waartoe de passagiers ieder naar evenredigheid moesten bijdragen; het aandeel van von Sauer hiertoe kwam hem op 15 sechinen of $67^1/_2$ roepy te staan. Den 4 juni liepen ze te Yembo binnen.

De kommandant dezer plaats had aan het verzoek van von Sauer gevolg gegeven en voor een vaartuig dat hem naar Jedda zou overbrengen gezorgd, hij werd hiervoor door hem met een goud zakhorologie vereerd.

Den 11 van Yembo vertrokken, kwam hij drie dagen later te Jedda aan, waar hem de grootste teleurstellingen wachtende waren.

De oorlog die tusschen den Cherif van Mekka en de Arabieren was uitgebroken, was oorzaak dat alle vaartuigen, zoo groot als klein, die te Jedda lagen, gedeeltelijk tot het overbrengen van volk of wel van ammunitie, in beslag waren genomen, zoo dat er vooreerst aan geen vertrek te denken viel.

Hierbij kwam nog dat een spion der Engelschen de ware oorzaak van de reis van von Sauer was te weten gekomen, doch nog ter rechter tijd benam deze hem de gelegenheid om von Sauer in de gevangenis te laten zetten of wellicht gevaar te loopen van vermoord te worden, door zich aan boord van een Portugeesch schip te begeven dat voor Jedda lag, en met wiens kapitein hij akkoord maakte om hem naar Soeratta over te brengen.

Doch nu was het de moesson die belette dat het schip kon onder zeil gaan, en daar deze niet voor het einde van Augustus voor de schepen die naar Indië bestemd zijn, geschikt werd geoordeeld, bleef hem niet anders over dan zich aan boord te vervelen.

De Elizabeth was een driemastschip, het behoorde te Soeratta te huis; het voer onder Portugeesche vlag en scheepspapieren; de kapitein was een Franschman, de matrozen en passagiers waren of Engelschen of zeer Engelsch gezind, de ingescheepte lading was voor Engelsche rekening.

De kapitein wilde het doorstaan der moesson echter niet afwachten maar ging reeds den 4den augustus onder zeil om te beproeven hoe ver hij het zoude kunnen brengen.

Tot Mocha viel er niets belangrijks voor, doch daar komende wachtten von Sauer nieuwe teleurstellingen; aan wal komende,

ten einde voor het door hem medegebrachte laken, gereede penningen te bekomen, zooals de afspraak met den heer de Chauviel luidde, was de koopman tot wien hij zich te vervoegen had, volgens zijn voorgeven daartoe voor het oogenblik buiten staat; hij vervoegde zich toen tot eenige andere kooplieden, die hem afscheepten met te zeggen „dat zij dat goed niet van doen hadden."

Aan zijn tolk kon hij bemerken dat er verraderij in het spel was, waarop hij zich zoo spoedig dit hem mogelijk was naar boord terug begaf.

De houding die de kapitein tegen over hem aannam toen ook deze aan boord terug was gekomen, versterkte hem in zijne meening; want nadat ze het anker weder hadden geligt en buiten de Straat van Babelmandel gekomen waren, werd de koers in plaats van naar Soeratta naar Bombay gezet een Engelsch kantoor waar de kapitein waarschijnlijk eene schoone gelegenheid dachtte vinden, hem voor eene goede som gelds aan de Engelschen uit te leveren.

Gedurende den dag liet de kapitein hem in de kajuit door een stuurman onder allerlei voorwendsels in het oog houden, terwijl hij des nachts door twee matrozen, die voor de deur der kajuit lagen, bewaakt werd.

Ze waren nog twee etmalen van Bombay verwijderd, toen ze door twee Engelsche fregatten werden ontmoet, die men in het eerst voor Fransche schepen had aangezien, wat hen in geen geringe verlegendheid bracht, zoowel de kapitein als de equipagie; doch toen ze voor Engelschen werden erkend, was hunne vreugde buitensporig en daardoor onverdragelijk.

Want de kapitein kon zich, door overmaat van blijdschap vervoerd, niet onthouden von Sauer toe te voegen: „Mijnheer! wat meent gij indien het Fransche schepen waren geweest, wat ik met u dienaar, die een Franschman is, zoude hebben gedaan? Dat weet ik niet was het antwoord van von Sauer. Waarop de kapitein hernam: Er was reeds volk aangewezen die u met een zwaren steen om den hals overboord zoude hebben gesmeten." Het kostte von Sauer de grootste moeite zich zoo aan te stellen alsof hij dit slechts als een grap van hem aanmerkte, en zich verder zoo te gedragen alsof hij niet het minste van zijn oogmerk omtrent hem begreep.

In den nacht vóór dat zij onder de vesting van Bombay ten anker kwamen, vroeg von Sauer den kapitein zeer beleefd wat

hij hem voor de reis schuldig was, die hem antwoordde: dat hij wat de betaling betrof onbezorgd was, en zoodra ze aan wal zouden komen hij nog een extra groote rekening met hem te vereffenen had.

Den volgenden morgen wilde von Sauer naar den wal gaan, doch werd hierin door den kapitein verhinderd; hij zeide hem zeer kort af, hij moest nog aan boord blijven, hij zou wel afgehaald worden.

Von Sauer zegt dat het eene Engelsche gewoonte is, geen passagiers van boord te laten gaan, vóór er iemand van den wal aan boord is gekomen, om het schip nauwkeurig te onderzoeken.

Nu zag hij geen kans meer om zijne papieren, hoe goed die ook waren geborgen, uit de handen zijner vijanden te redden, daar hij moest verwachten dat men vooral zijne bagagie zeer stipt zoude nazien.

Hij pakte derhalve zijn reisorder, depeches en brieven bijeen, bond daaraan zooveel looden kogels als hij bezat, en gebruik makende van de gelegenheid dat al het volk op het dek bezig was, waaronder ook zijne bewakers, smeet hij het paket — hoeveel hem dit ook koste — door een der kajuitsramen over boord.

Toen hij den volgenden dag aan wal kwam werd hij bij een landsman van hem, den kolonel der artillerie Deegen gebracht; daar hij zich op een onderzoek had voorbereid, zeide hij dezen zijn waren voor- en toenaam en om verdere navraag te ontgaan, verhaalde hij hem genoegzaam uit eigen beweging: dat hij als kapitein in het Keur-Beyersch lijfregiment gediend en het ongeluk had gehad, van in een tweegevecht een voornaam persoon met het pistool te dooden, en om die reden uit zijn vaderland was gevlucht, en zich te Livorno was gaan ophouden. Daar zijnde had hij van zijne familie vernomen dat men met zijn schuilplaats bekend was geworden; hij achtte zich daar nu niet meer veilig, en besloot zich aan boord van een schip te begeven, dat van daar uitgaande naar Aleppo bestemd was, ten einde de merkwaardigheden van Egypte te bezoeken. Hij was naar Kaïro gegaan om daar de gelden te ontvangen voor de wisselbrieven die op die plaats waren getrokken; maar daar het ongeluk wilde dat aldaar de pest uitbrak en niet te Kaïro willende blijven en ook niet naar Alexandrië terug keeren, omdat die ziekte daar ook heerschte, had hij voorgenomen door de Roode Zee naar Indië te reizen.

Von Sauer vertelde hem nog eenige bijzonderheden meer, o. a dat hij voornemens was met eene gelegenheid, die hij vertrouwde zich wel zou opdoen, naar Tranquebar op de kust van Cormandel te gaan, om aldaar gelden in ontvangst te nemen, voor wissels die hij zich te Kaïro voor die plaats had laten geven.

De kolonel scheen in dit verhaal eenig vertrouwen te stellen; hij behandelde von Sauer met alle voorkomendheid en bewees hem de beleefdheid van hem in zijn huis op te nemen.

Nadat de kolonel drie dagen lang getracht had von Sauer op allerlei wijze uit te hooren, was hij zoo gelukkig dat hij den kolonel aan het twijfelen bracht en deze begon te vermoeden dat hij met een Roomsch-Keizerlijke commissie naar Tranquebar was gezonden.

Van geld ontbloot en zijne medegebrachte lakens contrabande zijnde, zoodat ze niet aan wal mochten worden gebracht, werd von Sauer genoodzaakt naar Soeratta te vertrekken om ze daar te gelde te maken. Ofschoon tamelijk vrij in zijne handelingen, was von Sauer echter steeds van bespieders omringd, doch desniettegenstaande bracht hij het zoover, dat hij veler vriendschap won, deels door zijn gedrag, deels door gefingeerde brieven van het keizerlijke hof aan hem geadresseerd. Hij liet deze aan Duitsche in Engelschen dienst zich bevindende officieren, in vertrouwen en in het geheim zien, en werd daardoor zoo zeer met hen bevriend en als een goed kameraad aangezien, dat men hem aanbood op zeer voordeelige voorwaarden in Engelschen dienst te treden. Dit werd door hem niet rechtstreeks van de hand gewezen, hij toonde zelfs daarin wel lust te hebben, maar gewichtige redenen noodzaakten hem alvorens naar Tranquebar te vertrekken; waren deze redenen opgeheven dan zou hij met het meeste genoegen in Engelschen dienst treden.

Door dergelijke praatjes won von Sauer de vriendschap van den gouverneur en der meeste officieren. Toen hij dan ook gereed stond naar Soeratta te vertrekken, nam hij van hen met vele blijken van droefheid en vriendschap afscheid, en gaf hen de belofte van zoo spoedig zoo mogelijk naar Bombay te zullen terug keeren. Bij zijn vertrek ontving hij van den gouverneur brieven van aanbeveling aan die van Soeratta, maar ook tevens om op zijn gedrag te letten.

Te Soeratta komende duurde het vrij lang voor dat hij zijne lakens van de hand kon zetten, en dit niet zonder daarop mer-

kelijke schade te lijden, doch zoodra was dit niet afgeloopen of hij vond passagie aan boord van een Engelsch schip naar Kalikoet bestemd en waarmede hij den 18den december vertrok; doch te Mangelor komende vernam hij dat er vele Engelsche kruissers op de kust waren, zoodat hij, om het gevaar te ontgaan van in hunne handen te vallen, aldaar een vaartuig afhuurde om hem naar Koetsjien over te brengen, waar hij zonder verdere wederwaardigheden den 2den januari 1782 aanlandde.

Wij hebben den kapitein Fornbauer te Kaïro gelaten, van waar hij den 24sten maart met een daartoe afgehuurd vaartuig naar Lataquia in Syrië vertrok en waar hij den 6den april binnen liep. Hij vertoefde er slechts een dag, huurde drie muilezels en vertrok daarmede naar Aleppo, waar hij drie dagen later, na eene ontmoeting met de Turken gehad te hebben, die hem van zijne wapens beroofden, den 9den aankwam.

Door den heer Arnaud te Kaïro was hij aan den Franschen koopman Joseph Belleville aanbevolen, want alhoewel er den heer Maseik consul van onze republiek was, bevond zich aldaar geen Hollandsch koopman en Fornbauer achtte het ongeraden zich aan den consul bekend te maken.

Fornbauer vernam hier dat de Engelsche kooplieden reeds van de ware bestemming zijner reis onderricht waren; dit was geschied door den Armenischen koopman, die zij te Livorno over hunne reis hadden geraadpleegd, deze had veel verkeer met de Engelschen en was hen zeer toegenegen.

Met den heer Belleville werd nu overlegd, welke weg hij tot voortzetting van zijne reis had te nemen; over Chien was het niet raadzaam, omdat de Arabieren van deze stad een paar jaren vroeger aldaar een Franschman met zijne depeches aan de Engelschen hadden uitgeleverd; voor Bassora waren geen aanbevelingsbrieven te bekomen, uithoofde de Engelschen alleen in die stad handel dreven, bovendien bestond er vrees of hij die stad wel zou kunnen bereiken, omdat het Engelsche hof aan zijne consuls den last had gegeven, om alle reizenden van welke natie die ook waren op- en aan te houden. Buitendien was het nu door de toebereidselen die hij tot zijne reis moest maken, voor hem onmogelijk vóór den 1sten mei te kunnen vertrekken; hierbij kwam nog dat zijne orders niet positief genoeg waren, om te

wagen het daarop te laten aankomen, trots alle mogelijke hinderpalen, die hem konden worden in den weg gelegd, den kortsten weg te nemen.

Wellicht was ook dit middel reeds te laat, want om van Aleppo naar Goa of Koetsjien te reizen, moest men — op de spoedigste en voordeeligste wijze gerekend — toch nog drie maanden onderweg wezen.

Na alles rijpelijk overwogen te hebben kwam men tot het besluit: dat hij alles in het werk moest stellen om zorg te dragen dat men hem niet gevangen nam en naar voorvallende omstandigheden te handelen.

Met behulp van den heer Belleville begon Fornbauer zich nu tot zijne verdere reis toe te rusten; hij voorzag zich weder van wapens voor die welke hem waren afgenomen; proviand en andere benoodigdheden werden aangekocht.

In plaats van gereed geld werd het noodig geacht dat hij koopmanschappen zoude nemen, om bij een ongelukkig toeval, waaraan men in deze landen reizende te dikwijls blootgesteld was, niet alles op eenmaal te verliezen of in de waagschaal te stellen.

Hij moest er tevens toe overgaan een Tsikadadan in dienst te nemen, om des te veiliger in des Sultans landen te kunnen reizen; want er schoot te weinig tijd over om een pas van de Porte te laten komen; ook werd een tolk en een knecht aangenomen.

Voor de reizigers werden paarden, voor de bagagie muilezels gehuurd.

Fornbauer maakte van de gelegenheid gebruik die zich aanbood om aan een karavaan, die naar Bajazeth bestemd was, te kunnen aansluiten en waarmede hij op den 24sten mei Aleppo verliet; de weg liep over Antab, Malathia, Maedan, Pally, Músch en Tsawatschoua.

Voor vrijgeleide om onder bescherming der karavaan te reizen betaalde hij van plaats tot plaats eene niet onbelangrijke som; de reis werd echter niet zonder bezwaren en onaangenaamheden tot Bajazeth volbracht.

Zoo liep hij te Antab gevaar geplunderd te worden; te Malathia werd hij eenige uren gevangen gehouden; te Maedan, waar hij op aanwijzing van den heer Belleville een wissel groot 1000 piasters moest ontvangen, was hij genoodzaakt zich aldaar veertien dagen op te houden en bovendien van het geld 7 procent provisie betalen.

Overal moest passagiegeld worden betaald en geschenken gegeven; hier aan een tolk, daar aan een muzlim, aga, bassa en anderen en dit alleen om de vergunning te bekomen van den weg te mogen gebruik maken.

Had Fornbauer onderweg gelegenheid gehad den weg naar Bagdad in te slaan, hij zoude dezen niet hebben verzuimd, maar de binnenlandsche oorlog die er woedde, belette hem daaraan gevolg te kunnen geven.

Op den 20ste juli kwam hij eindelijk te Bajazeth aan, waar hij genoodzaakt werd zijne medegevoerde koopmansgoederen met schade te verkoopen; zijne pogingen om die onder weg van de hand te zetten, waren hem totaal mislukt. Doch nu geraakte hij in eene andere moeilijkheid, goud had hij voor zijne goederen niet kunnen bedingen, een ezel met zilver beladen werd in geen karavaan toegestaan mede te nemen, omdat deze daardoor dagelijks gevaar liep door roofzieke partijen te worden aangevallen.

Goede raad was derhalve duur; er bleef hem slechts een middel over en wel dit: de tolk die hem door den heer Belleville was medegegeven, was hem aanbevolen als een man op wien hij zich kon verlaten en in het bezit van eenige eigendommen.

Fornbauer besloot derhalve hem met het grootste gedeelte van het zilver naar Aleppo terug te zenden, en aan den heer Belleville te verzoeken dit geld in wissels aan de Compagnie over te maken; dit aan den tolk voorgehouden wordende, nam deze hierin genoegen en stelde zich borg voor die som, ten bedrage van 3400 piasters.

Nadat deze zaak aldus geregeld en de tolk op weg naar Aleppo was, kon Fornbauer er aan denken om mede zijne reis te vervolgen. Den 2den augustus nam hij die aan en liet zich naar Kaze geleiden ten einde aldaar zich onder een karavaan te begeven die naar Bagdad moest; de marschroute der karavaan liep over Khoy, Ouromy, Euschne, Sentikaum en Arbela.

Hier verliet hij de karavaan en verzocht om onder het geleide van een troep Turksche soldaten, die onder het bevel van een Kapoutschi Bassa of reiscourier stonden, verder naar Bagdad te reizen, onder voorgeven dat hij bij den bassa aldaar in dienst wilde treden, want het was hem bekend geworden dat deze juist een leger op de been bracht; eenige bekendheid met de Turksche taal deed zijn voorwendsel voor goede munt opnemen.

Den 8sten september kwam Fornbauer te Bagdad aan; op zijne reis van Bajazeth tot deze stad had hij niet minder blootgestaan aan afpersingen van allerlei aard dan op den weg van Aleppo naar Bajazeth.

Met het openen van de poort, kwam hij onder het gedrang van het volk de stad binnen; met een arme Turk met wien hij op straat kennis maakte begaf hij zich naar diens woning, en bekwam door zijne bemiddeling nog voor dienzelfden avond paarden en een geleide, waarmede hij de stad verliet; hij reed dien nacht en den daarop volgenden dag door en kwam den 9den tegen den avond te Hilla, waar de man bij wien hij zijn intrek had genomen, hem een postvaartuig bezorgde, waarmede hij den 10den de reis op den Euphraat aanving.

Fornbauer passeerde Douanier, Simaraou en Kotte, — plaatsen waar de beambten op de Europeesche reizigers moeten letten — zonder te worden ontdekt, en kwam op den 18den, na eene Engelsche paketboot voorbij te zijn gezeild te Bassora aan.

Hij dacht nog denzelfden dag een vaartuig naar Maskate te huren, en door te gaan vóór dat de Engelsche consul van zijne aankomst kennis kreeg; doch door het afgeven van een brief, door zijn knecht medegenomen, werd zijn aankomst bekend en zijn voornemen verijdeld, hij moest dus naar een ander plan te werk gaan. Hij nam zijn intrek in een open herberg en te midden onder Muzelmannen; noch de muzlim van Bassora, noch de Engelsche consul vermochten daar iets tegen hem te ondernemen, alleen was hij bevreesd, dat de muzlim den consul zoude toestaan aan den mond van de Euphraat een vaartuig op hem te laten kruissen.

Om dit gevaar te ontgaan of af te wenden, begaf Fornbauer zich den volgenden morgen naar dezen hoogen beambte der Turksche regeering. Nadat de gebruikelijke plichtplegingen waren afgeloopen vroeg Fornbauer hem: „of hij met de Hollandsche natie in oorlog was. Hij antwoordde hierop neen. Wel, hernam de kapitein, gij ziet in mij een Hollander, die hier niemand van zijn natie vind; ik ga naar de Indiën tot mijn vader die aldaar het bevel voer over een eskader oorlogschepen; geef mij hier en op de rivier uwe bescherming, veroorloof niet dat mijne vijanden in uw gebied iets tegen mij ondernemen, of verwacht de wraak van mijn vader en van mijn natie." Fornbauer ondersteunde dit verzoek door een geschenk, waarop de muzlim hem met veel

omhaal van woorden de verzekering gaf, van op zijne bescherming te kunnen rekenen.

Den 21sten zeilde de Engelsche paket voorbij de stad. Onder schijn van vriendschap kwam deze en gene hem bezoeken, doch inderdaad om hem uit te hooren; onder belofte van geheimhouding gaf hij die lieden te kennen dat hij naar Chain wilde vertrekken, daar hij de overtuiging had dat de consul alles in het werk zoude stellen hem op dien weg te laten opligten.

Intusschen vernam hij langs bedekte wegen naar de bestemming der vaartuigen die voor Bassora lagen, en maakte den 23sten akkoord met een patroon die met zijn vaartuig naar Bendarig stond te vertrekken; nog denzelfden middag, toen alles rondom hem in diepe rust was gedompeld, begaf hij zich door de dadelboomentuinen aan boord van het vaartuig en raakte des avonds nog onder zeil.

Nauwlijks echter had men Bassora uit het gezicht verloren of het vaartuig kwam ten anker; daar Fornbauer voor verraad vreesde, bracht hij den nacht wakende door; hij hoorde de equipagie veel over hem, den Engelschen consul en duizende roepijen spreken, en trachte zooveel dit mogelijk was uit de gelaatstrekken der sprekers op te maken wat hij te vreezen of te hopen had; het voorspelde hem evenwel niet veel goeds, zoodat hij een alleronaangenaamsten nacht doorbracht.

Bij het aanbreken van den dageraad ging een gedeelte der bemanning aan wal om dadels te koopen; van deze gelegenheid maakte Fornbauer gebruik om te trachten met den patroon in een vertrouwelijk gesprek te komen en hem uit te hooren.

Dit gelukte; hij vernam van hem dat vóór dat Fornbauer aan boord was gekomen, de consul hem had laten ontbieden en duizend roepijen beloofd, als hij deze aan de Engelsche paket over wilde leveren, die hij op de hoogte van Karac zou vinden, en tot een sein dat onze kapitein bij hem aan boord was, zou hij een wit hemd van de achtersteven laten waaien.

Ook nu was goeden raad duur; hij was alleen, daar hij den knecht, dien hij van Aleppo had medegenomen, te Bassora terug had gezonden.

Hij hield den patroon de heiligheid van een gemaakte overeenkomst voor, en beloofde hem tevens 100 sechinen als hij hem naar Bendarig bracht; hij gaf hem in overweging, dat al bracht

hij hem bij de Engelschen, hij mogelijk niet eens zooveel, misschien niets zoude ontvangen, doch tevens gaf hij hem de verzekering dat hij hem een kogel door zijn kop zou jagen, als hij bemerkte dat hij naar een Engelsch schip zeilde. Om aan het laatste gezegde meerder gewicht te geven, schoot Fornbauer zijne geladen pistolen in de lucht af, en laadde ze weder voor zijne oogen, ieder met twee kogels, ten einde dit mogelijk zijnde hem tot andere gedachten te brengen.

Na eenigen tijd hierover te hebben gedacht, gaf de patroon onzen kapitein te kennen, dat hij hem maar moest laten zorgen; hij vloekte bij zijn baard hem met zooveel zorgvuldigheid als zijn eigen oogen te zullen bewaken en naar Bendarig brengen.

De Engelsche paket kruiste aan den mond van den Euphraat; zij daarentegen moesten nog vier dagen in de rivier doorbrengen, toen ze op den avond van den vierden dag, daarin geholpen door een stevigen noordwesten wind, over de zandbanken geraakten en in den morgenstond de Persische kust in het gezicht kregen.

Fornbauer, bevreesd dat de patroon ontrouw omtrent hem zoude plegen en naar eene Engelsche logie brengen, was steeds op zijne hoede, en raadpleegde getrouw zijn zakcompas, ten einde de koers van het vaartuig te kunnen volgen.

Des avonds vóór dat men Bendarig bereikte raakte hun vaartuig op een zandbank aan den grond, doch gedurende den nacht weder los, zoodat ze 's morgens binnen liepen.

Zijne aankomst aldaar werd onmiddelijk den Emir bekend gemaakt, zoo ook den Engelschen consul. De Emir liet hem ontbieden, en toen hij ten zijnen huize verscheen, verzocht men hem zijne wapens af te leggen, waaraan hij voldeed; overigens werd hij met achting behandeld.

Nadat de gewone plichtplegingen waren afgeloopen, verzocht Fornbauer den Emir een vaartuig om naar Maskate overgebracht te worden, en een man tot patroon die hem niet aan de Engelschen zoude overleveren, want dat hij zoodra hij dit mocht bespeuren hem zou neêrschieten; waarover de Emir begon te lachen; bij dit gesprek diende hen een Hollandsche renegaat, van Leiden geboortig, tot tolk.

Nauwlijks een uur nadat Fornbauer aldaar was aangekomen liep een vaartuig binnen met een Engelschen tolk aan boord, die brieven voor den Emir en eenige voorstanders van het volk overbrachten.

De Engelschen te Bushire verzochten den Emir daarin Fornbauer als Franschman en hunnen algemeenen vijand voor de som van duizend roepijen aan hen uit te leveren.

Men noemde hem in die brieven als Franschman, omdat de bevelhebber van een Fransche kaper Le Prince, Mr. de Sahieus in de maand juli te voren een vaartuig met tarwe geladen en te Bendarig te huis behoorende had genomen, een ander had laten zinken en eenige Arabieren gedood.

Door deze klachten der Engelschen aangemoedigd, beklaagden zich eenige inwoners, over hunne genomen vaartuigen, anderen wegens de genomen tarwe, terwijl de vrienden van de gedoode Arabieren om wraak riepen.

Daar Fornbauer buiten staat was te bewijzen wie hij was, bleef hem in deze omstandigheid niet anders over, dan hunne bedreigingen te minachten en tartte hen zelfs uit om hem aan de Engelschen over te leveren.

Hij verdedigde zich met dezelfde wapenen waarmede hij werd aangevallen, daar — zegt hij — de regeeringsvorm aristocratisch was en tengevolge daarvan zeer geschikt om daarin oneenigheid te brengen, trachtte hij hiervan partij te trekken.

Eenige der grooten waren door de Engelschen niet aangezocht zijne uitlevering te bevorderen en waren hierover misnoegd; hij wendde zich dus buiten den Emir en zijne vrouw om, tot de onvergenoegden en beloofden hen rijkelijk met geschenken te zullen beloonen, zoo zij zich niet aan het verzoek der Engelschen wilden storen.

Bovendien had hij het geluk den renegaat aan zijne zijde te krijgen; hij had deze gezegd dat zijn vader, die bevelhebber van het eskader in Indië was, de mishandeling aan zijn zoon toegebracht, voorzeker aan de schepen die van Bendarig naar Maskate, Mocha enz. ten handel voeren zoude wreken, en wist verder den renegaat zoo te overtuigen, dat hij bij den Koran zwoer dat Fornbauer een Hollander was.

De Hollandsche partij, hierdoor aangemoedigd, wilde den Engelschen tolk vermoorden, terwijl het volk gereed stond oproer te maken, het gevolg hiervan was dat Fornbauer werd vrij verklaard.

De Engelschen gaven zich echter alle moeite om hem in handen te krijgen, doch door een spion, die hij te Bushire had, werd hij van alles wat men tegen hem in den zin had, bij tijds

onderricht, waardoor hij in staat werd gesteld, alle listen en lagen tegen te werken.

Ofschoon de Emir hem dagelijks zijne oprechtheid verzekerde, vermeende hij echter redenen te hebben hieraan te twijfelen; want onder allerlei voorwendselen hield hij Fornbauer op tot den 12den november, voor dat hij kon vertrekken, en dit was nog niet zonder geschenken te verkrijgen geweest [1]); het zij dan dat hij door de Engelschen was omgekocht of dat hij de verschillende gelegenheden die zich voordeden om hem weg te zenden werkelijk niet zeker genoeg achtte.

Toen Fornbauer den 6den december te Maskate aankwam, liep aldaar het gerucht, dat Koetsjien reeds door de Engelschen was veroverd, het werd zelfs met zooveel zekerheid verhaald, dat Fornbauer er toe overging een vaartuig aan te nemen om hem naar Goa over te brengen, waarheen hij den 9den vertrok; doch op nagenoeg 120 mijlen van Maskate zijnde, werd zijn vaartuig zoo lek, dat hij naar laatstgenoemde plaats moest terugkeeren en den 17den ook binnen liep.

Bij zijne terugkomst vernam hij niet alleen niets meer over de nadeelige geruchten die er omtrent Koetsjien hadden geloopen, maar zelfs dat ze valsch waren; Fornbauer geloofde derhalve dat het voor hem zekerder en voordeeliger zou wezen indien hij regelrecht derwaarts vertrok, dan dat hij dit nogmaals over Goa beproefde.

Den 30sten december ging hij derhalve onder zeil en kwam eindelijk, nadat hij eenige Engelsche fregatten die langs de kust tusschen Mangalor en Kalikoet kruistten, was voorbij geloopen den 3den januari 1782 te Koetsjien aan, waar hij zijn hem medegegeven Instructie brieven en verdere papieren aan den directeur van Angelbeek overleverde.

Fornbauer eindigt zijn rapport met te zeggen: dat hij het zich tot eene groote verdienste zoude hebben gerekend, dat die brieven nog te rechter tijd, dat ze voor de Compagnie van nut zou-

---

[1]) De geschenken aan den Emir en eenige grooten bedroegen 1000 piasters en een paar pistolen voor den eerste; de renegaat bekwam 300 p.; voor het vaartuig naar Maskate betaalde Fornbauer aan den Emir 400, en aan den eigenaar er van 600 p.

den geweest zijn, hadden kunnen aankomen; maar dewijl hij de geheele reis door tegenspoeden van allerlei aard werd opgehouden, was hij niet in staat geweest een ander voordeel te kunnen bereiken, dan van niet te worden opgelicht; mogt men iets lakenswaardigs in zijn gehouden gedrag vinden, ten allen tijde zou hij bereid wezen zich te verantwoorden.

Beide kapiteins kwamen inderdaad veel te laat in Indië voor het doel hunner reis; de tijding van het uitbreken van den oorlog tusschen Engeland en de Republiek kwam te Koetsjien met brieven van Colombo van den 6den januari 1781, van Tutucorin overland, en van de kaap de Goede Hoop van den 3den april te voren. Bij deze laatsten waren gevoegd: een copie missive van den heer de Lestevenon van Berkenrode, onzen gezant aan het Fransche hof, van den 29sten december 1780, het bericht inhoudende, dat op den 20sten te voren te Londen eene oorlogsverklaring tegen de Republiek was gepubliceerd geworden.

Deze brieven werden in de vergadering van den Raad, op den 19den juli 1781 in eene secreete resolutie geresumeerd en de noodige maatregelen ter verdediging van Koetsjien genomen.

Hoe, en op welke wijze deze fortres met zooveel andere onzer bezittingen in dezen oorlog voor ons verloren gingen, behoort niet tot dit ons tegenwoordig onderwerp.

LEUPE.

De „kleine man" op Java.

Het Nederlandsch Zendelinggenootschap en zijne zendelingen zijn tamelijk in de Indische wereld bekend door hun streven om het christendom in den Indischen Archipel te verspreiden. Door den een als een eerste en dure verplichting beschouwd van een christenvolk, dat gezag voert over millioenen heidenen en islamieten, achten anderen een dergelijke taak minder wenschelijk, zelfs gevaarlijk uit een staatkundig oogpunt. De meesten beschouwen haar als hopeloos in den tegenwoordigen staat van ontwikkeling der massa inlanders. Hoe dit zij, en hoezeer tot dus verre de pogingen der zendelingen, bij voorbeeld op Java, nog geen merkbare propaganda hebben te weeg gebracht, geheel onvruchtbaar is hun geestelijken arbeid toch niet geweest. Hun aandeel in het verzamelen van taal-, land- en volkenkennis is betrekkelijk grooter dan dat van eenige andere categorie van Nederlanders, die in Indië werkzaam zijn, en voorzeker behooren de „Mededeelingen," welke jaarlijks van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap, te Rotterdam bij M. Wijt en Zonen, worden uitgegeven, in dit opzicht tot de meest belangrijkste. Wat betreft de studie van het intellectueel bewustzijn, van het zielenleven der inlanders, overtreffen zij zelfs alle andere schetsen van de volken van den Indischen Archipel. De uitkomsten, mits met de noodige kritische behoedzaamheid gebruikt, van die studie moeten veelzins strekken om het beeld van den inboorling te completeeren vooral voor diegenen, welke zich op verren afstand daarmede trachten vertrouwd te maken.

Onder de „Mededeelingen" van het Genootschap, zijn sinds

lang die van den heer C. Poensen, zendeling te Kediri, meer bijzonder opgemerkt. Zij dragen den stempel van een niet gewone taal- en volkenkennis en munten bovendien uit door een doorgaans plastische voorstelling, die den Hollandschen lezer zeer te gemoet komt. Ter waardeering van de „Mededeelingen" in 't algemeen en die van den heer Poensen in 't bijzonder, wenschen wij voor een breederen kring van belangstellenden uit den veertienden jaargang, 1870, over te nemen de volgende keurige schets van den „kleinen man" op Java.

„Het, in de beschouwing des eenvoudigen dessamans, eeuwige, eenige, ondeelbare, onveranderlijke gouvernement, regeert en bestuurt de bevolking door haar eigen inlandschen adel. Deze laatste is vrij wel op de hoogte van den geest, die het gouvernement bezielt, en de krachten waarover het te beschikken heeft. De adel, bestaande uit hoofden en hunne familiën, vormt het ééne gedeelte der inlandsche bevolking; in aantal wel veel minder, maar in ontwikkeling en persoonlijkheid verre boven het andere gedeelte der bevolking staande. Niet oneigenaardig onderscheidt men, of liever, onderscheiden de Javanen zelf, den adel en de mindere bevolking in „de grooten" en den „kleinen man." Deze benamingen drukken volkomen de verhouding uit, die er tusschen beiden bestaat.

„Dat ons bestuur een egoïstisch karakter heeft; dat velerlei redenen het gouvernement er toe hebben gebracht, heerschende gewoonten en gebruiken, meer of minder te wijzigen; dat het burgerlijk en strafrecht voor de inlanders nog zeer gebrekkig zijn; dat in de laatste jaren beginselen van vrijheid, eigendomsrecht, opheffing van zekere verplichte, zonder loon of voor weinig loon, te verleenen diensten, wijziging van belastingheffing, enz. bekend gemaakt, en hier en daar, in meerdere of mindere mate zelfs toegepast werden; dat, vooral in de hoofdplaatsen, maar ook verspreid in de binnenlanden, de particuliere nijverheid zich hoe langer zoo meer laat gelden doch altijd meer of minder in strijd met de heerschende politiek of met de denkbeelden van den adel en dat zij met groote bezwaren hare dagen moet doorleven en doorworstelen, dit alles en nog veel meer heeft bijgedragen om het karakter der hoofden te vormen, en overigens den maatschappelijken toestand der geheele bevolking bepaald....

„Treden wij voor eenige oogenblikken een dessa binnen. Hebben wij er een of twee gezien, dan hebben wij ze allen gezien. Wij denken ons maar de een wat meer of minder uitgebreid en bevolkt dan de andere. Overal ontmoeten wij hetzelfde karakter van gelijke welvaart of van gelijke armoede, het laatste is misschien beter gezegd dan het eerste. Den adel zoeken wij te vergeefs in de gehuchten en dessas, hij bewoont de grootere plaatsen en steden. In de gehuchten en dessas vinden wij den „kleinen man," op een geringe uitzondering na, een landbouwer, levende van zijn velden en kudden.

„In karakter en zeden is hij nog al belangrijk verscheiden van zijn landgenooten, die in de hoofdplaatsen wonen, te midden of in de nabijheid der Europeanen, vooral ook gevormd en betaald wordende door Europeesche nijverheid en handel. Of dit onderscheid, vooral op zedelijk godsdienstig gebied, moet geacht worden, in het voordeel van de stads-javanen te zijn, trekken wij sterk in twijfel, hoewel zulks vaak beweerd wordt. Het meer primitieve, of liever naïeve karakter van den „kleinen man" der doekoean en dessa trekt ons altijd veel meer aan, al verstaat hij meestal niets of zeer weinig maleisch, of al heeft hij in den regel veel minder Europeesche vormen overgenomen en voorwerpen van Europeeschen oorsprong in bezit, en al is hij veel ongeschikter in zijn verkeer met westerlingen, dan zijn, meestal slecht javaansch en maleisch sprekende, en altijd veel vrijmoediger, vaak brutaler landgenoot van de hoofdplaats.

„Hoe armelijk nu ook die hutten en erven der bevolking er uit mogen zien, hoe betrekkelijk weinig en min kostbare kleeding voor dagelijksch gebruik volstaat, hoe zeer menige loemboeng ook al meer ledig dan gevuld moge zijn, hoe beperkt de gereedschappen, en hoe weinig het geld in handen moge zijn, toch is de bevolking wel armelijk, maar kent zij het gebrek en de ellende, vooral zooals die in onze groote steden des winters zichtbaar zijn, niet. Een land als Java, op 6 graden zuider breedte gelegen, kan die niet zoo vreeselijk leeren kennen. 't Is zoo, wij hebben vaak groote behoefte en zelfs hier en daar gebrek gevonden, maar dat neemt niet weg, dat over 't geheel de Javaan leeft en weet te leven bij den dag. In hoe menige dessa wordt drie, vier maanden na den oogst, geen korrel padi in de loemboeng meer gevonden, behalve misschien bij het hoofd! Hoe menigmaal is de geheele opbrengst van den oogst bij velen niet

eens voldoende om schulden af te doen! Maar dan heeft men toch ook weêr djajong, aardvruchten en dergelijke surrogaten. De tweede gewassen bestaan òf in voedingsmiddelen, òf in tabak, katoen en dergelijke, die even als de gouvernements-kultuurdiensten geldelijke voordeelen opleveren; men vindt overal wat, dat, hoe onvoldoende dan ook, tot voeding kan dienen; men weet nu en dan ook wel eens wat te verdienen om wat rijst, kleêren, enz. te koopen, en, bij dat alles, de thermometer daalt nooit tot het vriespunt. Alles te samen genomen, ziet de inlander zich in een toestand geplaatst, die hem zeker begrip geeft van armoede en rijkdom, en die hem rijkdom boven armoede doet verkiezen, maar waarbij de armoede voor hem nooit dat schrikbarende heeft als voor onze arme klassen, en zich nooit zóó als in Europa vertoont.

„De dessaman vindt de hoofdmiddelen van zijn bestaan alzoo in den landbouw, die hem padi, djagong, enz. oplevert. De padi, die hij niet dadelijk gebruikt tot voeding, dient hem tot aankoop van alles wat hij zich zelf niet kan bezorgen of vervaardigen, of waarvoor hij de materialen, hout, bamboe, rotan, alang-alang, enz. niet uit het bosch of van het gebergte kan verkrijgen. Als hij zijn belasting moet betalen, zal hij meestal het geld daarvoor noodig nog eerst moeten zoeken, hetzij door verkoop van padi, vee, of wat anders, hetzij door verpanding, of wel door leenen, om het bij den eerstvolgenden oogst in padi te vergoeden, soms met buitensporigen interest. In dit en dergelijke gevallen, vooral ook bij feesten, toont de inlander maar al te dikwijls hoe weinig begrip hij van een geregeld bestuur zijner zaken heeft; hoewel men ook niet vergeten moet, hoe gering gewoonlijk de hoeveelheid baar geld is, die hij in handen heeft. Over 't algemeen houdt hij er niet van, geld te bewaren, gesteld dat zijn positie dit veroorloofde. Hij zal 't al spoedig uitleenen met hoop op winst, zich er vee voor aanschaffen, of wel kostbare kleeding, kostbaarheden en gouden en zilveren werken. Van de kleederen wordt overigens een groot deel door de vrouwen vervaardigd, die ook op de sawa haar werk vinden met het planten en oogsten.

„De waarde der Javasche woning bestaat voornamelijk in de meer of mindere hoeveelheid hout, die daarin aangebracht is. Het grooter deel bestaat uit bamboe, en alang-alang als dakbedekking. De ongedekte aarde strekt tot vloer. „Onder dak komen," en wel in zijn eigen huis, is voor een Javaan dus zoo

moeielijk niet. De zorg, die deswegens ook den arme onzer steden drukt, is ten eenemale onbekend op Java. Een woning van kalk en steen behoort nog altijd in de dessa tot de uitzonderingen. Voor veiligheid, bevordering van reinheid, kieschheid en kunstzin is de Javasche woning niet voldoende ingericht. Een slot of ander ijzerwerk, zoekt men te vergeefs aan het huis van den dessaman. Doornen, enz. dienen voor veilige afsluiting van huis en erf. Een glazen raam is nergens te ontdekken; meestal moet de deur aan het licht den toegang verleenen, en bovendien de gevlochten wanden zijn daartoe uitnemend geschikt De verlichting des avonds is zeer eenvoudig: een pitje in een oliebakje! Lampen behooren alleen in de woningen der meer gegoeden en der hoofden. Een goede verlichting des avonds, waartoe overigens de wanden en het dak niet gunstig zijn, daar zij al het licht absorbeeren, is voor den vermoeiden landman zelden noodig, zoo niet overbodig, en altijd komt zij hem te duur. Het huisraad is in overeenstemming met het overige. Europeesche voorwerpen, en ook zelfs wel sommige gereedschappen, worden zelden naar waarde geschat, en meestal niet naar eisch behandeld en verzorgd. Het naakt loopen der kinderen en het gedeeltelijk ontblooten van het lichaam bij de volwassenen is natuurlijk in overeenstemming met den aard des bestaans van de dessa-bevolking en de middelen waarover zij beschikken kan, doch mag, vooral uit het oogpunt van hygiëne en moraliteit, niet met stilzwijgen voorbijgegaan worden, wil men zich een juiste voorstelling van den toestand vormen.

„De werktuigen en gereedschappen voor den landbouw van noode, laten dikwijls nog al wat te wenschen over, en zijn meestal van inlandsch fabrikaat. Een smid is daarom een belangrijk persoon in de dessa. Zijn kennis en wijze van werken zijn zeer primitief, even als die der goud- en zilversmeden, potten- en pannenbakkers, die, als 't de tijd des jaars daarvoor is, ook evenzeer aan den veldarbeid meêdoen. De maatschappij der Europeanen heeft betere smeden, timmerlieden, metselaars, enz. noodig; doch die heeft zij zich dan ook zelf gevormd. Voor de dessa moet de tijd nog komen, dat zij daar even noodig en gevraagd zijn.

„De Javaan heeft niet al zijn tijd noodig voor de bearbeiding en bebouwing zijner velden, en hetgeen hij voor het onderhoud van zijn huis en gereedschappen te doen heeft. Een deel van

zijn tijd en krachten stelt hij dus ter beschikking van zijn hoofden en bij werken van algemeen nut. Dit werk geldt dan voor een deel als belasting. De gewoonte bestaat reeds sedert eeuwen, reeds vóór en ten tijde van de Hindoe-maatschappij. Ons gouvernement heeft van deze gewoonte krachtig partij getrokken, tot het invoeren van heere- en kultuurdiensten. De kampongdiensten worden geheel door het dessabestuur zelf geregeld en geleid, onder contrôle der hoofden. Het verrichten van heereen kultuurdiensten is voornamelijk de vorm, in welken het bestuur de belastingen van den inlander invordert; de vruchten die de laatste afwerpen, zijn hoofdzakelijk de middelen; maar ook de belastingen op bedrijven en verpachtingen van allerlei artikelen, in- en uitgaande rechten, enz. enz. brengen belangrijke sommen op, waardoor het gouvernement de schatkist van Nederland helpt vullen, en in de behoeften der bevolking van Java voorziet, voor zooverre die tot de verplichtingen des bestuurs geacht worden te behooren.....

„.... Welk een schouwspel treft ons oog, als wij de hoofdplaatsen verlaten, om nader kennis te maken met „den kleinen man" in zijn gehucht of dorp in het binnenland. Overal ontdekken wij de bewijzen van een krachtig bestuur, dat orde weet te handhaven tot op de meest afgelegen plaatsen; zorgt draagt voor goede, ja dikwijls uitmuntende wegen, met vele goede bruggen; veiligheid en rust den inwoneren verzekert, en het raderwerk der maatschappelijke machine geregeld en onafgebroken zijn werkzaamheden doet verrichten. Alom landbouw, bedrijvigheid, beweging en markten met talrijke koopers en verkoopers.

„Laat ons zulk een plaats eens rondkijken! Wij ontmoeten daar behalve de vaste kooplui, ook andere personen, die een bagatel geld noodig hebben, waarvoor zij een kip, wat rijst, of wat anders verkoopen. Men loopt rond, of zet zich eenvoudig langs den weg neêr. Om een kwartje of dubbeltje, ook wel minder te verdienen, blijft men een ganschen morgen met wat rijst, djajong, ketela, pisang of andere vruchten, Javasche cigaartjes, dranken van maaksel en kooksel zitten. Ook kleêren, gereedschappen, wapenen, bloemen, benoodigdheden voor het sirikauwen, enz. biedt men te koop aan; even als tegen den namiddag en avond voor karrevoerders, reizigers en Europeanen in het algemeen, gras voor paarden en vee.

„Te midden van al dat gewoel en gejoel en al die drukte

hoort men dikwijls de klanken der muziek, op wier maat de publieke dansers en zangers hun kunstvaardigheid aan een zich verdringende menigte voor eenige centen te genieten geven. Daar, even als overal langs den weg, ontmoet men den wel bekenden, klassieken warong, de restauratie en het koffiehuis der Javanen, in inrichting en inhoud door en door Javaansch. En overal, waar zich gelijk hier, de gelegenheid voordoet, een versnapering te kunnen nemen, zullen allen ('t zijn rechte snoepers), er ook een goed gebruik van maken.

„Als nu een vreemdeling deze wereld leert kennen, moet hij noodwendig een gunstigen indruk van haar ontvangen, vooral als hij gelegenheid heeft gehad, ook andere polynesische volksstammen te leeren kennen. De vergelijking zal dan zeer zeker ten gunste van Java uitvallen. Graafland heeft dien indruk al vrij duidelijk te kennen gegeven, als hij schrijft: „Naast de „groote ontwikkeling van den landbouw, ziet men overal, dat „het industriëele leven onder hen verreweg meer toegenomen „en algemeen verbreid is, dan elders in den Archipel. Dat ver„tier, die bedrijvigheid, dat rondventen, die pasars met die „duizenden en tienduizenden koopers en verkoopers kunnen „strekken tot genoegzaam bewijs. Nergens zag ik iets dergelijks. „Inderdaad, de Javaan staat maatschappelijk hooger dan de „meeste volken van den Archipel, die nog zijn teruggebleven in „hun vorigen, onbeschaafden staat!"

„Desniettemin blijft die maatschappelijke meerderheid gepaard gaan met een intellectueelen en moreel-religieusen toestand, nog maar zeer weinig boven den natuurstaat verheven, en ook die maatschappelijke meerderheid zou verdwijnen, als het gezag der vreemdelingen, die haar in 't leven riep, ophield te bestaan....

„De inlandsche wereld zelve toch doet niets en kan ook niets doen, wat in de gegeven omstandigheden verbetering en vooruitgang zou kunnen aanbrengen. Zelfs de adel zal dat niet doen, al doet hij ook veel wat strekken kan, om zich zelf te verheffen en vooruit te brengen. Zijn verkeer met de Europeesche maatschappij en zijn betere maatschappelijke toestand werken krachtig daar toe meê. Het volk blijft aan zich zelf en het gouvernement overgelaten. Wat 't voor zich zelf kan en wil doen, is bekend. Voor verstandsontwikkeling en algemeene volksopvoeding doet het uit zich zelf niets; de ellendige scholen der dessa, door het godsdienstig gevoel, en niet door de bewustheid van het

noodzakelijke van onderwijs tot vorming en ontwikkeling van den mensch, gesticht, mogen niet genoemd worden als kweekplaatsen van toekomstige burgers; hoogstens leveren zij godsdienstige, meestal beter gezegd fanatieke, Mohamedaansche Javanen. De algemeen heerschende richting des volks verlangt wel iets voor het hart maar voor het vormen van het verstand en van den geheelen mensch al zeer weinig. De godsdienst, niet als wetenschap in zuiveren zin, maar als levensregel, voorschrift en vorm, wordt door het volk verlangd; de inlandsche school heeft zich aan dat verlangen onderworpen. Vreemde invloed heeft aan het fanatisme met zijn formulen en dogmas een plaats op de school verleend. De godsdienst beheerscht alles in allen.

„Men zou zich echter vergissen, als men zich nu tot de conclusie gerechtigd waande, dat op Java dus de openbare eeredienst al zeer behartigd en in eere moet gehouden worden. Niets minder dan dit. Even als in vervlogen eeuwen de tempels werden gebouwd, wier ruïnen ons heden ten dage nog de werken der voorvaderen doen roemen, verrezen de moskeën van den Islam, die ook op dezelfde wijze worden onderhouden en verzorgd. Men moet de uiting van het godsdienstig leven des dessamans minder in zijn tempelen en zijn cultus zoeken, dan veelmeer in zijn gesprekken, zijn particulier leven en vooral in zijn feestelijke maaltijden, immer onder leiding van een dorpsgeestelijke, meestal landbouwer tevens.

„Hoeveel zou dus het gouvernement niet kunnen doen tot verheffing van deze bevolking! En wat heeft 't er voor gedaan? Onder anderen ook scholen geopend voor de jeugd, en kweekscholen tot vorming der onderwijzers voor de kinderscholen. Dit alles is echter nog van jongen datum; nog te kort geleden om er noemenswaardigen invloed op de bevolking van te mogen verwachten. De door het gouvernement onder de bevolking geopende school heeft nog niet de sympathie gewonnen; zoo min als die leer- en leesboeken met zooveel vreemden inhoud. Laat ons echter hopen, dat het 't gouvernement bepaald ernst moge zijn en blijven met deze zaak, en 't het geluk mag hebben daartoe geschikte personen te vinden, die den waren toon en het karakter van voor den inlander geschikt onderwijs weten te vatten! Wie weet, welk een toekomst de inlandsche school dan zal hebben!

„Voor het tegenwoordige kan men alleen zeggen, dat het wel-

slagen der inlandsche school van den tijd en van het karakter van het onderwijs zal afhangen, en van de kracht met welke het gouvernement haar zal willen handhaven. Men zij er op bedacht, dat de medewerking en aanmoediging van de zijde der bevolking voorloopig niet kan in rekening gebracht worden. Levende onder den invloed van een gunstig en weelderig klimaat en een in alles bevelend bestuur, mag van haar, op haar tegenwoordig standpunt, weinig of niets van den eigen, innerlijken aandrang tot intellectueelen en maatschappelijken vooruitgang verwacht worden. Zoodra de uitwendige, vreemde macht zal beginnen te verslappen en eindelijk zich niet meer laten gevoelen, zal de bevolking weêr in haren natuurstaat gaan voortleven, uit welke het Hindoeïsme allereerst, vervolgens het Mohamedanisme, en laatstelijk het Europeesch gezag haar niet vermochten op te heffen.

„In alles ontdekt men de bewijzen, dat men met een bevolking te doen heeft, die nog aan den leiband van bestuur en wetgeving moet leven! Thans vindt men prachtige wegen en bruggen op Java, hier en daar bepaalde kunstwerken; wat zou er van worden als het Nederlandsch-Indisch gouvernement eens door het bestuur van eigen inlandschen adel vervangen werd? De hoofden wonen nu over 't geheel in goede, soms prachtige gouvernementswoningen, aan welke de waterstaat veel arbeid en kosten besteedt. De wijze, op welke enkele van die huizen bewoond worden, doet vermoeden, wat er van zou worden, als de waterstaat eens niet meer ware! Welke rechtbanken, welk civiel en militair gezag, wat politie en maatschappelijk bestuur zouden er geboren worden, als geen Europeesch gezag de hand er weer aan hield?.... Wat zou er van het schoolwezen worden, als het beleid daarvan aan de inlandsche wereld bleef opgedragen.

„Inderdaad, de Javaan bezit wel zeer zeker de geschiktheid, om onder stipte en krachtige leiding van Europeesche krachten en bekwaamheden, kunstwerken te maken, maar hij kan geen oogenblik aan zich zelven overgelaten worden. Zie 't maar, hoe 't hier toegaat. Van daag is hij metselaar, na vroeger, een paar reizen aan boord van een koopvaarder naar Holland gemaakt te hebben en daarna huisbediende geworden te zijn; morgen helpt hij een timmerman, later een smid, en alles gaat goed, zoolang hij hoofdzakelijk met de handen en altijd onder onafgebroken, strenge leiding en toezicht werken moet. En zoo gaat

't op ieder gebied, met allerlei zaken en inrichtingen; de tegenwoordige toestand des Javaans biedt het eigenaardige schouwspel aan, van een primitieve bevolking in een ontwikkelde maatschappij, die den beschouwer zeer veel goeds en gunstigs ter waarneming aanbiedt; doch waar de stimulant, Europeesch genie en kapitaal, zich eens mocht onttrekken en verdwijnen, zou alles weêr tot een natuurlijken toestand terug keeren en ons onmiddelijk een polynesisch volk, ter nauwernood boven den natuurstaat verheven, te gemoet treden."

Slechts enkele opmerkingen behoeven aan de beschouwingen veeleer dan aan het beschrijvend gedeelte der bijdrage van den geachten zendeling toegevoegd te worden. De Indische lezer zal reeds hebben opgemerkt, dat bij het schetsen van den Javaan, de heer Poensen meer bijzonder voor 't oog heeft gehad den „kleinen man" van Oost-Java, en wel van het minst welvarende gedeelte van Oost-Java. Immers voor West-Java zouden hier en daar de bijzonderheden niet met de werkelijkheid overeenkomen. Om slechts iets te noemen, zijn de woningen in de Soenda-landen bevloerd met bamboe of hout en zijn er, vooral in Buitenzorg, de Preanger Regentschappen en Cheribon, zeer groote dessas, vrij regelmatig aangelegd, meest uit flinke huizen samengesteld, die geheel andere denkbeelden doen oprijzen dan van eenvormige armoede.

Niet overal en bij alle dessabewoners zijn de lomboengs ledig eenige maanden na den oogst. Het zou er anders bitter treurig uitzien met de volksvoeding. Integendeel er zijn vele Javanen, die met welgevallen spreken van padi van meer dan twee jaren in de lomboengs. Het is een zeer onpraktische weelde; maar dat ze bestaat, werd dikwerf waargenomen. Overvloed en schaarste gaan dikwerf als 't ware naast elkaar op Java, niet alleen in aangrenzende districten, maar in dezelfde streken, omdat zelfs in een maatschappij, welke oppervlakkig beschouwd zóó eenvormig toont te zijn, de wet der ongelijkheid van de individuëele levensomstandigheden wel minder onverbiddelijk, doch desniettemin hare rechten doet gelden.

De slotsom van den heer Poensen, zooals hij die trekt, kan onmogelijk worden toegegeven. Dat, helaas! door de overheersching, door het egoïstisch karakter van ons bestuur, waarvan

de schrijver in den aanvang gewaagt, de Javasche bevolking in een toestand is gebracht van volslagen afhankelijkheid van vreemde beheerders, valt bezwaarlijk te ontkennen. Maar dat zij daarvan de schuld behoort te dragen of dat zij steeds de kiem van hoogere ontwikkeling zou missen; moet, met het oog op hare lotgevallen, bepaald tegengesproken worden. Nooit was het doel, de inlanders op te leiden voor ingenieurs en hoogleeraren, voor kunstenaars en geleerden, voor hoogeren intellectueelen vooruitgang, noch om de middelen die zij opbrachten uitsluitend ten hunnen bate te besteden. De overheersching heeft zoowel alle hoogere activiteit als de voornaamste producten van den bodem gemonopoliseerd voor het overheerschende ras en, in plaats van scholen te stichten, waar de schrandere inlander zou kunnen leeren mede te dingen met zijn geletterde en zoo zorgvuldig opgevoedde Europeesche meesters, streefde men er veeleer naar om den inlander tot een werkmachine van onze weelde te doen dalen, om den „kleinen man" zoo mogelijk nog kleiner te maken.

Het spreekt van zelf, dat indien ons hooger bestuur met zijn vele deskundige ambtenaren, na stelselmatig alle inlandsche elementen daaruit te hebben geweerd, na eeuwen lang niets of nagenoeg niets te hebben gedaan voor de hoogere opleiding der inlanders, zich plotselings uit Indië verwijderde, het er zeer treurig zou gaan uitzien. Maar deze onderstelde eventualiteit zou veeleer getuigen tegen de wijze hoe wij sinds eeuwen Indië hebben geregeerd dan tegen de vatbaarheid van het volk om nog iets anders dan heerediensten en kultuurarbeid, volgens onze inzichten, te verrichten. Geen volk is gedoemd om ten eeuwigen dage ter nauwernood den natuurstaat te overwinnen.

De voortdurende beschaving en ontwikkeling is een natuurwet van alle rassen der aarde en 't zal wel wezen indien, over eenige eeuwen, met de gestrengheid der historische waarheid van ons kan getuigd worden, dat wij althans niet zijn geweest het onoverkomelijke struikelblok van een hooger inlandsch leven dan dat van den tegenwoordigen „kleinen man" in de armoedige dessas van Kediri.

BOEKAANKONDIGING.

Reizen in den Oost-Indischen Archipel, door Prof. Albert S. Bickmore. Uit het Engelsch vertaald en met Aanteekening en voorzien door Dr. J. J. de Hollander, hoogleeraar aan de Koninklijke militaire Akademie te Breda. Twee deelen. Schiedam, H. A. M. Roelants. 1873.

„Drie jaar nadat de Britsche natuurkundige A. R. Wallace, wiens reisbeschrijving door de vertaling van Prof. Veth onder den titel Insulinde bij ons algemeen bekend is geworden, den Oost-Indischen Archipel verliet, stapte de Amerikaansche hoogleeraar in de natuurlijke historie, A. S. Bickmore, te Batavia aan wal, om vandaar zijn tocht naar de Molukken voort te zetten. Deze eilanden toch waren het hoofddoel van zijne reis; hij wilde de schelpdieren verzamelen, welke Rumphius daar twee eeuwen geleden had bijeengebracht, doch wiens collectie grootendeels is verloren gegaan. Hieraan wijdde hij dus in de eerste plaats zijne onderzoekingen, en slaagde er niet slechts in al de door Rumphius beschreven exemplaren weder te vinden, maar verzamelde zelfs tweemaal zooveel soorten als deze had kunnen bekomen. Doch niet alleen de schelpdieren van den Oost-Indischen Archipel, maar ook zijne geheele fauna, zijne flora, zijne physische geographie en zijne bevolking zijn het voorwerp der onderzoekingen van Bickmore geweest.

„Zijne reis bepaalde zich dan ook niet tot de Molukken. Van Batavia ging hij over Samarang en Soerabaja naar Mangkasar; van hier over Timor, de Banda-eilanden, Amboina, de Oeliassers, Ceram, Boeroe en Halmaheira naar de Minahasa; vandaar terug

over Mangkasar en de drie hoofdplaatsen van Java naar Padang en Tapanoeli, vanwaar hij door het Zuidelijke gedeelte der Bataklanden en de Padangsche bovenlanden naar Padang terugkeerde; bezocht vervolgens Benkoelen, en ging vandaar dwars door Sumatra naar Palembang, om vanhier over Banka, de Riouw-groep en Singapore naar Cochin-China en vervolgens naar China te reizen. Van de gewesten, door Wallace bereisd, bezocht hij dus niet Noordwestelijk Borneo, Nieuw Guinea en de daar naastbij gelegen eilanden; maar daarentegen doorkruiste hij een veel belangrijker gedeelte van Sumatra. Hierdoor is zijn reisverhaal ook in dit opzicht een zeer gewenschte aanvulling van dat des eerstgenoemden geworden; terwijl hij ook, even als deze, zich heeft onthouden van uitvoerige wetenschappelijke beschrijvingen der door hem verzamelde natuurvoorwerpen, maar deze afzonderlijk uitgegeven in de Proceedings of the Boston Society of Natural History en in de American Journal of Science, zoodat dit werk daarvan niet meer bevat dan met een boeiend reisverhaal allezins bestaanbaar is, en elk beschaafd lezer, ook al is hij geen natuurkundige, het volkomen kan genieten.

„Ten opzichte van de geographische en ethnographische verdeeling van den Oost-Indischen Archipel komt Bickmore tot dezelfde resultaten als Wallace; namelijk dat het Aziatische gewest zich van het Westen uitstrekt tot en met de Philippijnen, Borneo en Bali, en vandaar af Oostwaarts het Australische gewest aanvangt; en dat het eerste bewoond wordt door het Maleische ras (welks grens zich verder Oostwaarts uitstrekt dan de geographische, namelijk tot en met Soembawa, Celebes en de Molukken), het laatste door het Papoewa-ras; waartusschen zich in den omtrek der grenslijn een aantal gemengde stammen bevinden. De eigenlijke Papoewa-landen bezocht Bickmore echter niet; zoodat bij hem in het Oosten van den Archipel die gemengde stammen meer op den voorgrond komen.

„Staatkundige aangelegenheden roert onze schrijver slechts een enkele maal terloops aan. Over het algemeen schijnt hij ons Indisch regeeringsstelsel, voor zooverre hij het heeft leeren kennen, niet kwaad te vinden; doch wat hij bijvoorbeeld over het specerij-monopolie, over het heffen van inkomende en uitgaande rechten, en enkele andere onderwerpen zegt, bewijst dat hij er niet zoo blindelings mede ingenomen is als Wallace, die het

afschaffen van dien uitsluitenden handel een dwaasheid en het kultuurstelsel onverbeterlijk vindt....."

Niet beknopter dan dit in de voorgaande woorden door den kundigen vertaler, in zijn voorbericht, is geschied, kunnen wij de reisbeschrijving van Bickmore aankondigen, die, tot dusverre minder bekend in de Indo-nederlandsche wereld dan de uitmuntende vertaling van Wallace, evenwel verdient een eereplaats in te nemen. Beide reizigers hebben het voorrecht genoten hunne werken in onze taal te zien overzetten door wetenschappelijke tolken, terwijl daardoor de Nederlandsche lezer, boven dien van den oorspronkelijken tekst, het voorrecht geniet van aanteekeningen, die de onnauwkeurigheden onvermijdelijk in werken van vreemdelingen, verbeteren en hun mededeelingen nader toelichten of uitbreiden.

Aan degelijken wetenschappelijken zin mangelt het dus noch bij den schrijver, noch bij den vertaler. Toch zou men zich zeer vergissen, indien men meende dat de laatste te veel zegt wanneer hij beweert, dat het werk van Bickmore voor ieder beschaafde genietbaar is. Zeer dikwerf spreekt de opgeruimde toerist veeleer dan de geleerde natuurkundige. Misschien is het niet overtollig dit met een paar voorbeelden aan te toonen. Te Amboina was onze reiziger, onder anderen, getuige van een inlandsche bruilofspartij, waarvan nu de beschrijving volgt:

„Eerst wandelden wij naar het huis van den bruidegom. Groote Chineesche lantaarnen verlichtten schitterend de gaanderij en het aangrenzende nauwe straatje, dat opgepropt was met mannen en jongens. Daarna bezochten wij het huis, waar de bruid zat te wachten om haren heer en meester te ontvangen. De gaanderij gaf toegang tot een groote kamer, en aan de eene zijde daarvan was een kleinere, niet door een deur maar door een rood gordijn afgesloten. Alleen de vrouwelijke gasten mochten dit heiligdom der bruid binnentreden. In de groote kamer stonden een aantal kleine tafels, beladen met lekkernijen, meerendeels van Chineesch maaksel. Om niet onheusch te zijn gingen wij zitten en slurpten een kopje kokende thee, en namen de verzamelde gasten in oogenschouw, terwijl allen wachtten op de komst van den bruidegom, gelijk in den ouden bijbelschen tijd. In den tegenovergestelden hoek was een tafel, omringd door Maleische dames. Deze was ook met zoetigheden bedekt, die evenwel spoedig plaats maakten voor de meer noodzakelijke si-

rihdoos; elke nam een flinke pruim van kalk, pinangblad en betelnoot, en om het walgelijke gezicht te voltooien kwam er een urnvormig kwispeldoor, de onafscheidelijke gezel van de sirihdoos, voor den dag en ging van hand tot hand rond naarmate de omstandigheid vereischte.

„Nu liet zich op de straat een schel gefluit hooren, en ieder stoof naar buiten in de gaanderij om den naderenden optocht te zien. Voorop kwamen knapen met waskaarsen, en bij hen anderen, die de geschenken droegen, welke de bruid en bruidegom hadden ontvangen. Daarop volgde de bruidegom zelf, begeleid door zijn vrienden en omringd door kaarsen, die op verschillende hoogten in ruwe driehoekige ramen waren gezet. Hij was gekleed in een lichtroode Maleische kleeding en droeg een vergulde ketting. Men had mij gezegd dat, wanneer hij zoude trachten de kamer binnen te gaan, waar de bruid zat te wachten, al de vrouwen gezamelijk hem het recht om daarin door te dringen zouden betwisten, en ik dacht hier in het verre Oosten de verwezenlijking te zullen zien van de spreuk: „alleen de dapperen verdienen de schoonen." Maar integendeel; wel verre van eenige neiging te toonen om het hem lastig te maken en de plechtigheid te rekken, maakten zij ruim baan voor hem om de bruidskamer zoo spoedig mogelijk binnen te treden. Daar mijn vriend en ik de eenige aanwezige blanken waren, bewees men ons de bijzondere gunst van mede binnen te gaan.

„Aan de eene zijde van de kamer was een kleine tafel, bedekt met een rood kleed, en daarop stonden twee reusachtig roode waskaarsen. Achter de tafel zat de bruid, getooid in een scharlaken kleed, met een witten ondoorschijnenden sluier, die het gelaat bedekte en aan heur haar was vastgemaakt. Toen de bruidegom naderde rees zij langzaam op. Met de handen plat tegen elkander gevoegd boog hij driemaal op dezelfde wijze als de Chineezen zulks in hunne tempels voor de godenbeelden doen. Zij beantwoordde dien groet door insgelijks driemaal te buigen, maar zonder de handen op te heffen. Nu volgde het belangwekkende oogenblik. Zij bleef staan, terwijl hij haar naderde en begon de naalden uit te trekken, welke den ondoorschijnenden sluier vasthielden, die hare schoonheid voor zijn begeerige blikken verborg. Daar hij niet zeer bedreven was in die kunstbewerking, kwamen een paar van de bruidsmeisjes hem te hulp; en zoo werd langzamerhand een gelaat ontsluierd, dat minstens

een tint donkerder was dan dat van de meeste vrouwen rondom haar; en ik verbeelde mij dat, indien dit werkelijk de eerste maal was dat haar echtgenoot haar zag, hij zich niet weinig teleurgesteld moest gevoelen. Evenwel verried geen trek op zijn gelaat of zulk een bedroevende opmerking dan wel blijde verrassing zijn ziel vervulde. Daarop ging hij om de tafel heen naar de zijde van zijn beschaamde bruid; waarna zij nevens elkander gingen zitten en door de aanwezigen dom werden aangestaard.

„Aan de tegenovergestelde zijde van de kamer stond het bruidsbed. De vier stijlen staken boven het bed uit bijna tot aan de zoldering en droegen een muskieten-gordijn, dat beplakt was met een menigte kleine stukjes klatergoud en papieren bloemen. De bruid en de bruidegom waren beide Mohammedanen, en dit huwelijk heette volgens de Mohammedaansche gebruiken voltrokken te worden, maar het was misschien juister te beschouwen, even als de meeste Maleische gebruiken in den tegenwoordigen tijd, als een mengsel van Chineesche en Arabische gewoonten met die, welke bij dit volk in zwang waren toen zij het Hindoeïsme beleden of nog een anderen vorm van heidendom aankleefden."

Keeren wij ons thans naar Noord-Westelijk Sumatra, waar de heer Bickmore de gouvernements Batak-landen bezocht en zich beijverde op de hoogte te komen van de zeden en gebruiken der nog onafhankelijke Batakstammen, die op hem den indruk maakten van echte kannibalen. Wat hij daarvan vernam veeleer dan van hetgeen hij er kon waarnemen, geeft hij in de volgende regelen terug:

„Eenige dagen later kwam te Siboga een Radja van een kustplaats dicht bij Baroes, een kleine haven ongeveer dertig mijlen meer in de richting van Atjeh gelegen. Hij klaagde dat eenige naburige Bataks twee van zijn onderhoorigen hadden opgepakt en reeds er een van opgegeten, en dat zij den anderen bewaarden om hem ook op te eten; hij kwam nu om den resident te verzoeken, dat er soldaten mochten gezonden worden om deze kanibalen te noodzaken hun slachtoffer uit te leveren. Aan zulk een verzoek kon de resident natuurlijk niet voldoen, hoe gaarne hij het ook wilde, want de geheele landstreek is zeer bergachtig en met een dicht doordringbaar woud bedekt; en zoodra de Bataks hun inval hebben gedaan, trekken zij zich onmiddellijk in het binnenland terug, zonder den Nederlanders de mogelijkheid te laten hen anders te straffen dan door het

geheele land ten onder te brengen, hetgeen een hoogst bezwaarlijke onderneming zoude zijn, die veel tijd en geld zoude kosten zonder een daaraan geëvenredigde vergoeding op te leveren.

„Het is hier te Siboga voor de vreemdelingen zulk een gewone zaak te hooren dat er in het naburige gebergte een of meer inboorlingen zijn opgegeten, dat niemand er aan denkt dit als iets buitengewoons of ongeloofelijks te beschouwen. In het landschap Silindong hebben eenigen tijd twee zendelingen gewoond, die de Bataks trachtten te beschaven en te bekeeren.... Een hunner verhaalde mij, dat hij wist van een Batak, die zich schuldig had gemaakt aan het stelen van een voorwerp, dat naar hunne begrippen van rijkdom slechts zeer weinig waarde had; evenwel werd hij gevat, zijne armen in hunne volle lengte uitgestrekt en aan een bamboes vastgemaakt, een stuk met scherpe punt onder zijn kin gezet zoodat hij het hoofd niet konde bewegen, en hij zoo aan een boom gebonden. Daarop werd den inboorling, die bestolen was, een mes in de hand gegeven en gelast vooruit te komen en uit den levenden maar een stuk te snijden, dat hij het liefst had. Dit deed hij terstond, de Radja had vervolgens ds tweede keus; daarna voltooide het volk de koelbloedige moorderij, en zoo stierf het slachtoffer. Dit walglijke feest had, volgens zijn verzekering, plaats gehad op slechts korten afstand van het dorp waar hij woonde.

„Ik begrijp niet hoe een dame er aan kan denken te midden van zulke gevaren te gaan wonen; maar Mevrouw Pfeiffer reisde, volgens haar verhaal, nog aanmerkelijk verder dan de plaats, waar deze zendelingen wonen, en bereikte zelfs het Noordelijke uiteinde van de vallei van Silindong; doch men verzekerde mij hier, en zij zegt in haar boek nagenoeg hetzelfde, dat de Bataks haar alleen vergunden terug te keeren omdat zij haar voor een tooverheks hielden. Drie jaren nadat zij die reis had volbracht werden drie Fransche priesters vermoord en verslonden, voordat zij tot de verste plaats, die zij alleen had bereikt, waren gekomen. Een Maleier, die zich zoover in hun land had gewaagd, zoude er nooit het leven hebben afgebracht.

„De deelen, die voor de grootste lekkernij worden gehouden, zijn de palmen der handen en vervolgens de oogen. Zoodra een stuk uit het lichaam gesneden is, wordt het nog warm en rookend opgegeten met sambal, een gewone toespijs, samengesteld uit roode of Spaansche peper en eenige korrels grof zout

te samen tusschen twee platte steenen fijngewreven. Vroeger schijnt het de gewoonte te zijn geweest het menschenvleesch te roosteren; want de heer Marsden verhaalt, dat in december 1780 een inboorling van Nias, die te Batang Toroe aan de rivier, welke ik over de hangende brug passeerde, een Batak had doodgestoken, ten zes ure in den morgen werd gevat en zonder vorm van proces aan een paal gebonden, nog levend in stukken gesneden, en met de meeste gretigheid op de plaats zelve verslonden, gedeeltelijk geroosterd maar grootendeels rauw.

„..... De Bataks eten zekerlijk het menschenvleesch niet uit gebrek aan voedsel, ook niet uitsluitend om aan hunne wraakzucht te voldoen, maar hoofdzakelijk om hun smaak te bevredigen. De gouverneur te Padang deelde mij mede dat zij hem als den oorsprong van hunne kannibaalsche gebruiken het volgende zonderlinge verhaal hadden opgedischt. Vele jaren geleden had een van hunne Radjas een zwaar misdrijf gepleegd, en allen waren overtuigd dat hij, niettegenstaande zijn hoogen rang, moest worden gestraft; doch niemand wilde de verantwoordelijkheid op zich laden van een vorst te straffen. Na langdurige beraadslaging kwamen zij ten laatste op het gelukkige denkbeeld dat hij ter dood zoude gebracht worden, doch dat allen een stukje van zijn lichaam zouden opeten en op die wijze ook allen deelnemen aan de strafoefening. Bij die gelegenheid vond iedereen tot zijn verbazing de hem toegewezene portie een zeer lekker hapje, en zij kwamen overeen, dat zij zich telkens, als een veroordeelde moest ter dood worden gebracht, weder op dezelfde wijze zouden trakteeren, en zoo ontstond het gebruik, dat van het eene geslacht op het andere is overgegaan tot op den huidigen dag."

Voor hen, die Nederlandsch-Indie in 't geheel niet of slechts oppervlakkig kennen, mag het werk van Bickmore zeer aangeprezen worden als een der tamelijk zeldzame bronnen van onderhoudende studie van den Indischen Archipel. Zij, die volkomen op de hoogte zijn, zullen echter spoedig bespeuren dat de Amerikaansche natuuronderzoeker niet al het gras voor de voeten van toekomstige reizigers heeft weggemaaid. Immers, hield hij zich bestendig op in streken, die onder het gezag van het Indisch gouvernement staan of waar het rechtstreeks zijn invloed doet gelden. In de nog ons schier geheel onbekende binnenlanden van Noordelijk-Sumatra en van Borneo bijvoorbeeld waagde hij zich niet en had hij trouwens gelijk, met de betrekkelijk ge-

ringe middelen, die hem ten dienste stonden, zich niet te wagen. Meer en meer wordt het echter een zaak van eer voor Nederland om die landen te doen opsporen en daartoe behoorlijk georganiseerde expeditien uit te rusten. Het schijnt tot de roeping van het onlangs opgerichte Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap te behooren om het initiatief van dergelijke expeditiën te nemen, welke, ongetwijfeld mede op de ondersteuning van regeeringswege aanspraak kunnen maken. Terwijl sinds lang, de jeugdige nederzettingen van Australië het binnenland van dit nieuw werelddeel lieten opsporen, een Fransche expeditie den loop der Mekong-rivier in Cochinchina heeft opgenomen en vreemde reizigers om strijd Nieuw-Guinea bezoeken, om niet te gewagen van de talrijke Afrikaansche en Noordpool-expeditiën, schijnt het niet te veel gevergd te zijn van de Nederlanders, dat zij althans trachten volledig bekend te worden met alle deelen van den Indischen Archipel, voor wiens bezit zij bijna drie eeuwen gestreden en geijverd hebben.

De eerste expeditie tegen Atjih. Eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis, door A. J. A. Gerlach, gepensioneerd kolonel der artillerie. Met twee schetsen. Overgedrukt uit de Tijdspiegel, 1874. Arnhem, D. A. Thieme.

Van den wakkeren schrijver der Fastes militaires, die reeds veel had bijgedragen om het Nederlandsch publiek met Atjeh vertrouwd te maken, was het te verwachten, dat hij, zij het dan ook uit den aard der zaak eenigzins vluchtig, de eerste zoo jammerlijk mislukte expeditie zou bespreken. De wijze, waarop hij dit doet in de brochure, welke voor ons ligt, duiden den man van het vak aan, volkomen meester van zijn pen en op wiens oordeel dus prijs moet gesteld worden. Wat de operatiën betreft van zee- en landmacht, zal de toekomstige geschiedschrijver waarschijnlijk zijn résumé als een der beste leidraden gebruiken, die de tijdgenooten aan het nageslacht hebben nagelaten. Misschien zal hij meer dan kolonel Gerlach de gelegenheid vinden om ze door karakteristieke bijzonderheden aan te vullen, die eerst later uit nagelaten papieren van deelgenooten en ooggetuigen bij de gebeurtenissen kunnen blijken.

Het staken der expeditie was voor een ernstig man gelijk den heer Gerlach natuurlijk een epineus punt van behandeling. Het instellen van een onderzoek, waarvan de uitkomsten blijkbaar hem onbekend waren, belette hem een beslist oordeel te vellen en te recht beweert hij dat het „even onvoegzaam als onvoorzichtig zoude zijn, dat onderzoek vooruit te loopen." Toch heeft de schrijver dit delicate punt allezins ter bevrediging van de publieke weetgierigheid aangeraakt door de moeielijkheid met echten krijgsmanslist te tourneeren. Hij staat bij het, aan boord van de Soerabaja genomen besluit tot het aanvaarden van den terugtocht, stil en geeft vervolgens de argumenten terug, welke vóór en tegen dien uitersten maatregel zijn aangevoerd. Wij zijn zoo vrij, ook omdat er nog altijd over de eerste expeditie wordt getwist, deze tweeledige toelichting over te nemen ten gerieve van de lezers, die anders zich met eenzijdige beschouwingen moeten vergenoegen.

„Wat pleitte, voor den terugtocht? Volgens sommigen zou dit reeds genoegzaam blijken uit het verslag, waarin gezegd wordt:

„— Veel geduchter dan men, zelfs na de ingekomen, weinig geruststellende berichten, verwacht had, bleken de toebereidselen te wezen welke van Atchineesche zijde tot verdediging waren gemaakt. Buitendien toonde de vijand over een zeer groote numerieke meerderheid te kunnen beschikken en legde een hardnekkig verzet aan den dag. Hoewel aanvankelijk niet zonder goeden uitslag gestreden en ook aan de zeezijde door de marine uitmuntend geageerd werd, namen de zaken spoedig een minder gunstigen keer, daar de militaire autoriteiten, na de op den 16den april mislukte pogingen om tot den Kraton door te dringen, in een op dienzelfden dag gehouden krijgsraad eenstemmig het gevoelen uitspraken, dat, in verband met de door den vijand aan den dag gelegde krachtsontwikkeling en ingenomen positie, en in verband met onze beschikbare strijdkrachten en middelen, van een hernieuwden aanval tegen of in de richting van den Kraton geen succes te verwachten was. De tijdelijk opgetreden opperbevelhebber besloot daarom, niet tot een hernieuwden aanval over te gaan, maar de ingenomen positie te ontruimen en den terugtocht naar het strand aan te nemen. Ook in het strandbivouac zou echter, zelfs al wierden de strijdkrachten aangevuld, de toestand, naar men meende, niet lan-

ger houdbaar zijn, uit aanmerking vooral van den zich inzettenden zuidwestmoeson, waardoor de gemeenschap met den wal weken lang kon verbroken zijn."

„Afgescheiden van andere, meer ondergeschikte punten, wordt door de voorstanders van 't verlaten der Atjineesche kust nog gewezen op het geschokte moreel van de troepen, tengevolge der verliezen bij zoo vele mislukte aanvallen geleden, de moeilijkheid om ter bestemden tijde personeel en munitiën aan te vullen, alsmede de artillerie- en kavallerie-paarden steeds van het noodige voedsel te voorzien. Bovendien zouden overwegende redenen geweest zijn: de steeds hardnekkiger en beter georganiseerd wordende verdediging, waarbij onze aanvalsmiddelen te kort schoten; de mogelijkheid om door een zooveel talrijker vijand bij de minste aanvallende beweging omsingeld en van de operatiebasis afgesneden te worden; doch vooral de vrees, dat bij een langdurig verblijf in het strandbivouac, de troepen te veel zouden lijden om er eenige inspanning van te kunnen vergen.

„Anderen willen de meest afdoende redenen in de maritieme aangelegenheden gezocht hebben, en in de moeilijkheid om de troepen op den duur door de zeemacht van het noodige te blijven voorzien. Zij betwijfelen, of gedurende den met april invallenden moeson, de reede van Atjih een genoegzaam veilige ligplaats voor de schepen aanbood, en zijn overtuigd dat tengevolge der hevige stormen, hooge zeeën en sterke branding, de gemeenschap met het strand onmogelijk bewaard had kunnen blijven. Zij achten tevens bij het invallen van den Zuid-Westmoeson, en met het oog op den bedroevenden staat onzer marine, een blokkade niet alleen doelloos maar ondoenlijk, en beweren, dat de kommandant der zeemacht niet anders mocht adviseeren dan tot het tijdelijk staken der expeditie. Voorts zou, ten gevolge van den slechten staat der stoomketels, zooals o. a. van de Djambi, Marnix en Coehoorn, het voor die bodems hoogst moeilijk wezen steeds stoomklaar te blijven en het noodige drinkwater te distilleeren. Om in het gebrek aan die eerste levensbehoefte te voorzien, zou een gestadig heen en weder varen naar Pinang gevorderd worden, en dit een hoeveelheid steenkolen vereischen, die men niet zeker was zich voortdurend te kunnen verschaffen."

Hoezeer kolonel Gerlach zich zijn oordeel voorbehoudt, komen

hem toch de enkelen der tot nu toe aangevoerde redenen overdreven voor en meent hij dat 't de vraag blijft, of zij genoegzamen grond opleverden en van zulk een overwegend gewicht waren, om de expeditie te staken en Atjih te verlaten. Natuurlijk wordt 't moeielijk die vraag toestemmend te beantwoorden wanneer men let op de argumenten der tegenstanders van den terugkeer naar Java.

„Zij beweren," zegt de heer Gerlach, „dat al mochten onder de evengemelde omstandigheden, de offensieve operatiën al voor eenigen tijd gestaakt moeten worden, het strand-bivouac — waarvoor een vroegere vijandelijke versterking (Kotta-Bras?) tot grondslag diende — een stelling aanbood, tegen iederen onverhoedschen aanval gewaarborgd of gemakkelijk te verdedigen.

„De troepen, voor drie maanden van levensmiddelen en munitie voorzien, bevonden zich in goeden staat, en al bleek niet alles ruimschoots voorhanden te zijn, zoo had men tijd genoeg om het ontbrekende voor een langer verblijf te ontschepen of onmiddellijk te doen aanvoeren. Zij geven toe dat de invallende regenmoeson het naderen der kust voor eenige dagen, maar nimmer voor eenige weken kon beletten, en de reede juist dàn somtijds minder gevaarlijk was dan in den zoogenaamden droogen moeson.

„Ook verneemt men van die zijde, dat er voldoende gelegenheid bestond om de zware zieken naar Padang of Java te evacueeren en door middel van de achtervolgens terugkeerende stoomschepen de noodige aanvulling en versterking te verkrijgen, al mochten zij genoodzaakt zijn eenige dagen langer zee te bouwen alvorens de kust te kunnen bereiken. Van de omliggende verlaten kampongs kon partij worden getrokken, om de invaliden en zelfs de gezonden geheel of gedeeltelijk, bij aanhoudend ongunstig weder onder dak te brengen.

„Het staatkundig belang, 't welk in de eerste plaats medebracht te voorkomen, dat door een overhaast vertrek uit Atjih aan het prestige van Nederland en het overwicht zijner wapenen zoowel dáár als op Sumatra, ja in geheel den Oost-Indischen Archipel een gevoelige schok werd toegebracht, stond tevens met krijgskundige en financiëele belangen in een zóó nauw verband, dat die terugtocht in geen geval te rechtvaardigen is. Uit een krijgskundig oogpunt toch, mochten de reeds verkregen voordeelen niet zoo op eenmaal worden prijs gegeven, waardoor men

den vijand als 't ware den palm der overwinning toekende, zijn moed en zelfvertrouwen verhoogde, en hem de gelegenheid schonk om zich ongestraft te versterken en tot een nog hardnekkiger verdediging voor te bereiden, bovendien waren de millioenen schats gespaard, die thans aan een tweede expeditie worden opgeofferd. Ook behoefde men in die streken, waar de zware regens dikwijls door dagen lang goed weder worden afgewisseld — 't geen trouwens gedurende het laatste verblijf onzer troepen aan het strand bevestigd werd — zich niet van elke militaire verkenning of aanvallende beweging te onthouden.

„Sommigen onder deze tegenstanders erkennen evenwel, dat bij hun afkeurend oordeel, staatkundige meer dan krijgskundige beschouwingen op den voorgrond treden, en huns inziens de grootste fout begaan is op den oogenblik, dat de bevelhebbers het staatkundig belang uit het oog verloren, door in de conferentie het kardinale punt — de politieke en inwendige toestand van het Atjineesche rijk — voor ondergeschikte punten te doen wijken. De voordeelige kansen, welke de inwendige verdeeldheid in Atjih aanbood, zijn — naar hunne meening — óf niet genoegzaam bekend geweest, óf aan boord van de Soerabaja niet ernstig genoeg in aanmerking genomen..... Onze troepen, zoo beweren zij verder, zouden al spoedig meester zijn geweest in het door twist en tweedracht verscheurde Atjineesche rijk, en men heeft — door dat ontijdig terugtrekken — den Sultan en zijn partij een dienst bewezen, waarop hij had durven noch kunnen rekenen.

„Volgens anderen, is het alleen aan 't krijgskundig beleid te wijten dat de kraton niet genomen en een tweede expeditie noodzakelijk geworden is. Werd de verdediging steeds hardnekkiger en al beter georganiseerd (waarop vroeger gewezen is), welnu: men had er een nog hardnekkiger, een nog beter georganiseerden aanval moeten tegenoverstellen. Tegen insluiting, omtrekking of afsnijding had gewaakt kunnen worden; de gezondheidstoestand onzer troepen liet niets te wenschen over, en hoe krachtig de vijand zich ook vertoonde, men bezat de middelen om hem met nog krachtiger elementen te bestrijden, wanneer ze doelmatig en met beleid waren aangewend.

„Latere berichten uit Atjih bevestigen het gerucht, dat bij een laatste krachtige inspanning, de kraton waarschijnlijk in ons bezit ware geweest. Men verzekert althans, dat het verblijf des

Sultans reeds van alle zijden werd verlaten, en Toeankoe Polim het hoofd der ons zoo vijandig gezinde XXII Moekims, aan wien de verdediging was toevertrouwd, op het punt was ze op te geven, en zich overwonnen te verklaren, toen het sein tot den aftocht den aanval deed staken. Die aftocht door de Atjineezen in den beginne als een krijgslist aangemerkt, werd dan ook in niets bemoeilijkt; zij hadden een gevoelig verlies geleden, hun laatste bolwerk was bijna in onze handen gevallen, en de vrees voor het overwicht der Nederlandsche wapenen en krijgskunst deed hunne hoofdofficieren tot aan de wederinscheping onzer troepen toe steeds voor een hun onbekend plan van aanval beducht zijn. Van daar ook dat het strandbivouac met rust werd gelaten.

„De maritieme bezwaren — zoo gaan zij voort — hadden op het besluit van den opperbevelhebber geen invloed mogen uitoefenen; ze waren, zooal niet te voorkomen, evenwel te overkomen geweest. In één woord: het terugtrekken onzer troepenmacht uit Atjih beschouwen zij als onverantwoordelijk èn uit een staatkundig èn uit een krijgskundig oogpunt, zoodat de bevelhebbers der zee- en landmacht den gouvernements-commissaris nimmer hadden mogen adviseeren, evenals deze er nimmer toe had mogen besluiten, om de machtiging te vragen tot het tijdelijk staken der expeditie, die, zooals te voorzien was, door de Indische regeering niet kon of mocht geweigerd worden.

„Men ziet uit dit alles, dat de gevoelens omtrent dien aftocht nog al uiteenloopen, de argumenten voor en tegen onbewimpeld worden uitgesproken, en de taak zoo gemakkelijk niet is, een goed- of afkeurend oordeel uit te spreken waar zich van weerszijden zulke krachtige stemmen verheffen."

Tot zoo ver kolonel Gerlach. Ook wij hebben er geen bezwaar tegen dat het oordeel over de kommandanten der eerste expeditie worde opgeschorst tot na het bekend worden der uitkomsten van het gehouden onderzoek. Toch zal daaruit moeielijk hunne rechtvaardiging kunnen afgeleid worden. Zonder het eergevoel in de verste verte te willen kwetsen van de leden van den krijgsraad, waarin het beruchte besluit tot den aftocht werd genomen, zij herinnerd, dat de eerste expeditie zeer aanzienlijk was, samengesteld uit uitstekende officieren en dappere soldaten en toegerust met allerlei hulpmiddelen; dat vroeger en later honderden expeditiën tegen volken en in streken even weinig

soms nog minder bekend dan Atjeh, oneindig zwakker en slechter uitgerust dan de eerste Atjehsche expeditie met moed den vijand, hoe talrijk ook, stonden en hem door volharding overwonnen, en dat dus het tegenovergestelde besluit om vol te houden mocht verwacht worden. Duidelijk ontbrakt 't thans aan leiding, aan zelfvertrouwen, aan het greintje heroïsme dat de bevelhebber eener gewaagde onderneming steeds hebben moet en die zoo veel tellen in het succes door de wapenen behaald. Het zou verkeerd zijn daarom overigens verdienstelijke hoofdofficieren een voor hen hatelijke grief te maken; maar de waarheid moet tevens gehuldigd en erkend worden, dat de veel besproken kolonels niet van het hout waren, waarvan men expeditie-kommandanten maakt.

VARIA.

Het schijnt een kenmerkende eigenschap der Indische regeering van onzen tijd te worden: de paarden achter den wagen te spannen. Nog zult ge u herinneren hoe — na het advies der kamer van koophandel met geassumeerde zoogenaamde heeren deskundigen — een gouvernements-besluit verscheen, waarbij werd bepaald dat een zeehaven vlak vóór Batavia zou worden gebouwd, en hoe dat besluit werd gevolgd door de benoeming van een commissie van werkelijke deskundigen, althans van technische ambtenaren, die toen eerst zou onderzoeken welk punt als 't geschikste moest beschouwd worden voor het aanleggen van die haven.

Tusschen twee haakjes zij opgemerkt, dat die commissie, niet van ingebeelde, maar van werkelijke deskundigen, haar onderzoek volbracht en haar verslag heeft uitgebracht en dat het wel der moeite waard schijnt daarvan in het publiek te doen blijken.

Hetgeen met het havenplan is geschied, gebeurde in zekeren zin met de drukpers. Men begon met dagbladschrijvers uit Indie te verbannen, vervolgens dreigde men met verbanning en sluiting van drukkerijen, om te eindigen met zachtzinnige vermaningen en gemoedelijke beroepen op de vaderlandsliefde der heeren pennevoerders van „de publieke meening." Een merkwaardig decrescendo, niet voorzien door het drukpers-reglement en dat voorzeker geen kans heeft als hoofdbeginsel te worden aangenomen bij onze drukperswetgeving der toekomst.

Evenzoo werd gehandeld met de toepassing van het bekende koninklijk besluit van 13 januari 1854 omtrent de gouvernements-archieven. Nadat men den redacteur van een dagblad tot

een zware geldboete had laten veroordeelen, wegens het publiceeren van een overigens onbeduidend niet officiel publiek gemaakt stuk, verscheen er een circulaire van den procureur-generaal, waarbij de dagbladschrijvers weder worden gerust gesteld en hun wordt beduid, dat zoo zij slechts de les van Beaumarchais in 't oog houden, de regeering het voortaan zoo nauw niet meer zal opnemen met de toepassing van het bewuste besluit.

Thans is ook de landrente aan de beurt. Een nieuwe verordening heeft al de peripetiën van de ambtelijke fabricatie: onderzoek, adviesen, nadere adviesen, wijzigingen enz. doorloopen en zou thans eindelijk toegepast gaan worden. Maar nu komt de regeering plotseling op het lumineuse denkbeeld een ambtenaar naar Bengalen in Britsch-Indië te zenden om daar het landrentestelsel te bestudeeren en daarvan rapport uit te brengen.

Sommige ondeugende bedillers beweren, op grond van deze en dergelijke feiten, dat de regeering niet weet wat zij doet. Maar dit beweren is onjuist en stellig overdreven. De regeering weet zeer goed wat zij doet, maar zij weet het telkens te laat. Niet zoozeer aan het vaderlandsche spreekwoord „Verzint eer ge begint," behoort zij herinnerd te worden dan wel den eenvoudigen raad van het gezond verstand te volgen en de paarden vóór haren wagen te spannen.

Batavia, februari 1874. J. C.

Algemeen is in Nederland het inbezitnemen van den kraton van Atjeh beschouwd als een militair feit, dat het uitnemend veldheersbeleid van generaal van Swieten eer aandoet. Die sterkte is overgegaan zonder noemenswaardig bloedverlies, ten gevolge van een reeks van vastberaden operatiën, waarvoor de strijdende Atjehneezen zijn opgetornd en die eindelijk het bolwerk hunner verdediging in handen van ons dapper leger deden vallen.

Te meer springt het gewicht van 't feit in 't oog, wanneer men bedenkt dat de eerste expeditie zich het hoofd stootte tegen den kraton, dat de bevelhebbers van die expeditie de vaste meening verkondigden dat de sterkte niet te nemen was met de ongeveer 4000 man en 35 stukken geschut die zij tot hun dis-

positie hadden, en dat in den tijd, die verloopen is tusschen de eerste en de tweede expeditie, de Atjehneezen ruimschoots de gelegenheid hebben gehad om hun reeds formidabele verdedigingsmiddelen nog te verhoogen en zij van die gelegenheid ruimschoots partij hadden getrokken.

Er is dan ook in 't land slechts één stem opgegaan om zich over de behaalde overwinning te verheugen en zoo het ons volk goed heeft gedaan van den generaal van Swieten te vernemen, dat hij er in is geslaagd het centrum van den weerstand te breken, het moet den grijzen veldheer, onze broeders, die onder zijn kommando zooveel krijgsmansdeugden betoonen, wederkeerig een edele voldoening zijn geweest te vernemen hoe in Nederland alle rangen en standen zich vereenigd hebben in de betuiging van warme erkentelijkheid voor hun vaderlandslievende zelfopoffering.

Met des te meer leedgevoel moet het daarom geconstateerd worden, dat enkele onverbeterlijke partijgangers er op uit zijn de door generaal van Swieten behaalde militaire voordeelen te verkleinen en te discrediteeren. Onlangs zelfs leende zich de heer Nierstrasz om van die tendenz in de tweede kamer te doen blijken. De man, wegens zijn militaire antecedenten meer dan anderen geroepen, om de waardij van militaire feiten op te houden, ontzag zich niet met would-be ironie incidenteel te spreken van „een leegen kraton die men genomen had," het praatje dat men in den Haag door onnoozele douairières en domme stoovenzetsters op geheimzinnige wijze laat rondventen.

Zou het wapenfeit voor den heer Nierstrasz inderdaad belangrijker zijn geweest, indien de Atjehneezen besloten hadden zich onder de muren van den kraton te laten begraven en honderden onzer brave officieren en soldaten bij het stormloopen den dood hadden gevonden? Moest er voor de zwetsers, die zich veilig aan wal houden op duizenden kilometers afstands van het tooneel van den oorlog, nog meer gemoord worden? Zijn er nog niet genoeg offers gevallen en heeft de strijd niet reeds buiten de schuld en, laat ons er bijvoegen, den vurigen wensch van generaal van Swieten, het karakter van verregaande verbittering genomen? Moet tevens niet aan den dag van morgen gedacht worden en de wijze, waarop de kraton werd genomen, ons niet nog meer verheugen omdat hoe meer ook de Atjehneezen kunnen gespaard worden, hoe spoediger wij mogen hopen,

dat zij in onderwerping zullen komen voor een zegenvierenden vijand, maar wiens edelmoedigheid zij tot dusver miskenden?

Of is het den heer Nierstrasz om iets geheel anders te doen geweest? Gedachtig aan de zalige overlevering van het puik fijne koloniale behoud, betreurde hij het, dat er geen klinkende waarden in den kraton voorhanden waren en wenschte hij misschien, in het belang der Nederlandsche schatkist, dat men er een supplement „batig slot" hadde gevonden?

De heer Nierstrasz verklare zelf de reden van de plompe minachting waarmede hij zich aanmatigt te zinspelen op het belangrijke feit, waarover de natie te recht zoo ondubbelzinnig hare vreugd te kennen gaf. Doch, hoe die verklaring mag uitvallen, wij vreezen, dat meer en meer zal blijken, dat het in het hoofd van den heer Nierstrasz nog leeger dan in den kraton van Atjeh uitziet.

Terwijl het over 't algemeen met de rijkskultuur op Java niet gunstig is gesteld, mag het een genoegen heeten uit het koloniaal verslag te vernemen dat althans de toestand der klapperkultuur in 1872 aldaar zeer bevredigend was. Door de zorg der besturende ambtenaren onderging de aanplant in bijna alle gewesten een aanzienlijke uitbreiding. Vooral was dit het geval in Samarang, Japara, Rembang, Pasoeroean, Bezoeki, Bagelen, Madioen en Soerabaja, waar (in ronde cijfers) in 1872 respectievelijk 120,400, 81,900, 92,000, 96,300, 120,300, 366,900, 119,800 en 94,600 boomen werden bijgeplant. Die vermeerdering bedroeg voor geheel Java en Madura 1,482,000 boomen. Daar echter de plantsoenen met ruim 852,400 boomen verminderden, door sterfte of omkapping, wordt het totaal aanwezig getal boomen opgegeven gedurende 1872 te zijn geklommen van 29,049,800 tot 29,679,400, verdeeld in 12,578,900 vruchtdragende en 17,100,500 jonge. De mindere sterfte in 1872 in vergelijking met andere jaren, is voornamelijk toe te schrijven aan het meer zorgvuldig aanplanten der jonge boomen.

Volgens de gewestelijke berichten was de oogst over het algemeen vrij gunstig; hoeveel die heeft bedragen, is echter zelfs bij benadering niet op te geven. Intusschen blijven nog steeds ver-

scheidene oorzaken een ruime productie verhinderen. Zoo doen de eekhorens, ratten en klappertorren, aanmerkelijke schade, zonder dat dit geheel is tegen te gaan. Ook het te dicht bij elkander planten der boomen, waartoe de bevolking in enkele gewesten maar al te zeer geneigd is, werkt nadeelig op de productie. Ziekten onder den aanplant deden zich in 1872 weinig voor.

In de bereiding der olie, welke schier overal op de meest primitieve wijze plaats vindt, kwam nog geen verandering.

Het steeds toenemend gebruik van petroleum wordt gezegd alleen in Pekalongan een merkbare daling van den prijs ten gevolge te hebben gehad. Een goeden afzet evenwel voor hare olie vindt de bevolking van dit gewest nog steeds bij de twee ter hoofdplaats werkende fabrieken voor de bereiding van kokoszeep. De bij die ondernemingen in 1872 verwerkte olie wordt geschat op 1100 picols.

De prijzen der klapperolie liepen voor de verschillende gewesten uiteen van *f* 14 tot *f* 39 den picol; die der noten van *f* 3 tot *f* 7 de 100 stuks.

De binnnenlandsche handel in noten, olie en uit legèr (palmwijn) bereide suiker was in 1872 vrij aanzienlijk en veroorzaakt een niet gering vertier tusschen de bevolking van verschillende gewesten.

Gegevens omtrent den in- en uitvoer zijn slechts van enkele gewestelijke bestuurders ontvangen. Zoo wordt vermeld dat in Bantam 101,000 noten, in Pekalongan 399 picols olie, in Probolingo 318 picols olie en 16,500 noten en in Banjoewangi 544 picols olie zouden zijn ingevoerd, terwijl de uitvoer moet bedragen hebben uit Bantam 11,679 picols olie, uit Pekalongan 70,000 noten, uit Probolingo 73 picols olie en 6000 noten en uit Banjoewangi 383,200 noten en 249 picols olie.

Geschiedkundige en maatschappelijke beschrijving van het eiland Bawean.

Schaars bezocht, weinig bekend en nog minder geacht, duikt, een tiental mijlen benoorden Soerabaja, een eiland uit zee op, dat aan de dienaren der O. I. Compagnie onder den naam van „de Baviaan" en aan het tegenwoordig geslacht onder dien van Bawean bekend is.

De stoomboot van Soerabaja op Bandjarmasing doet het eiland op den heen- en terugtocht eenmaal 's maands aan, voornamelijk met het doel de postpaketten af te geven en weder op te nemen, en alleen de passagiers, die in hunne dienstbetrekking op het eiland voor korter of langer tijd moeten verblijven, maken van deze stoomgelegenheid gebruik om Bawean te bezoeken. Maar geen tourist keurt Bawean de eer van een bezoek waardig.

Toch is dit eiland een nadere kennismaking overwaard, al ware het slechts om den exceptioneelen toestand te leeren kennen, waarin hier, in onderscheid met het grootste gedeelte van Java, het grondbezit verkeert. Immers, niettegenstaande men in 1825 getracht heeft met het landelijk stelsel ook het gemeen bezit van grond in te voeren, is toch het individueel bezit blijven bestaan, terwijl uit de arbeidzaamheid, vindingrijkheid, spaarzaamheid en tal van andere eigenschappen meer, allen een gevolg van individueel grondbezit, blijkt welk een veelzijdige weldaad voor een volk en indirect voor de buitenwereld die instelling is.

Ook als bijdrage tot de geschiedenis van Java's Noord-Oostkust in de vorige en in het begin van deze eeuw is de kennis van Bawean voor den historicus niet van belang ontbloot.

Waar is het, dat de invloed, die zulk een geringe strook gronds op den loop der gebeurtenissen gehad heeft, luttel is; eveneens dat de rol, die eenmaal Bawean onder de eilanden van den Archipel te vervullen zal hebben op het gebied van beschaving en handelsverkeer, nog in een ver verwijderde toekomst ligt. Doch groote verwachtingen behoeven wij hiervan ook niet te koesteren. Ons zij het voorshands genoeg te onderzoeken, hoe de toestand van Bawean was, sedert de eerste historische bescheiden tot ons gekomen zijn, tot den tijd, dat het zijn nut heeft, nauwkeurige jaarlijksche verslagen op het gebied van grondbezit, kultures en handelsverkeer uit te geven, om daardoor tot de wetenschap te geraken of zich wellicht nieuwe bronnen van bestaan ontsloten, of de oude zich uitgezet hebben en hoe de gemeenschap met andere eilanden toe- of afgenomen is.

Van tijd tot tijd is over Bawean's socialen en historischen toestand, maar meer nog over de natuurlijke gesteldheid geschreven geworden. Somwijlen en met name in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië werd van de eene of andere gebeurtenis meer bijzonder melding gemaakt, doch een meer volledige en algemeene beschrijving werd van Bawean tot hiertoe niet geleverd.

Voor hetgeen reeds over dit eiland geschreven werd, verwijzen wij den lezer naar het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jaargang 1847, 1851 en 1872, en naar het Natuurkundig Tijdschrift van Nederlandsch Indië, IIe jaargang, bronnen waarvan wij zonder noodzaak geen verder gebruik zullen maken. Ons doel is om zoowel de duistere als de meer zekere historische bescheiden te raadplegen en als een vervolg op de daarin vermelde gebeurtenissen den tegenwoordigen toestand nader te beschouwen.

I.

Wanneer en door wie Bawean het eerst is bevolkt, meldt het geschiedverhaal niet. Een Grissésche kroniek zegt, dat in 1150 dit eiland door zeevaarders van Grissé werdt ontdekt [1]),

---

[1]) Deze kroniek zal later behandeld worden.

doch dat er toen ter tijde al bewoners waren. De Baweansche overlevering maakt gewag van een heidensch (hindoe) koning, aan wien later de naam van Radja Babi is gegeven en die op den berg Landjang zijn hofhouding hield. Zelfs wil men, dat Bawean van dien naam Babi is afgeleid. Zijn voorvaderen, die ook op dat eiland gewoond hebben, waren, volgens het verhaal, afkomstig van Patjiran onder Sidajoe, en daar de Sidajoesche kroniek vermeldt, dat het grooter deel der bewoners van dit landschap omstreeks 1350 de Mohammedaansche godsdienst aannamen, zoo kan ook de emigratie uit Patjiran naar Bawean omstreeks dien tijd hebben plaats gehad.

Daarna kwam uit Palembang zekere Mahoe Lana Oemar Mashoet, op een ikan katjol gezeten, te Bawean aandrijven. De sage maakt geen gewag van zijn werkzaamheden aldaar, doch een andere Arabier, Said Mahoela Lana Sidik genaamd, vertrok eenige jaren later uit Tjampé naar Bawean, zijn weg nemende over Aras Baja. Met zijn gevolg landde hij bij de dessa Koema Lasa en vestigde zich aldaar. Vernemende dat een hindoevorst over dit eiland regeerde, ging hij naar diens kraton en zocht hem over te halen het islamisme aan te nemen. Maar Radja Babi weigerde, waarop hem den oorlog werd verklaard; de afloop was, dat de vorst sneuvelde en de heidenen tot het Mohammedaansch geloof overgingen.

Sidik wierp zich nu op tot beheerscher van Bawean, en werd, volgens de geslachtregisters, de stamvader van de Baweansche regenten, die met den dood van den negenden afstammeling in 1869 uitstierven.

Wat nu van dit verhaal ook waar moge zijn, zooveel blijkt toch, dat tijdens het hindoeïsme op Java heerschte, ook Bawean een hindoesch opperhoofd bezat [1]); dat daarna (volgens de tweede sage) Arabische handelaren een kijkje kwamen nemen, om later, toen het islamisme reeds op Java ingang gevonden had, dit eiland in bezit te nemen. Uit dien vóór-Mohammedaanschen tijd wordt nog verhaald, dat van de vijf bloedverwanten

---

[1]) In 1864 werden in de dessa Dahoen Barat twee koperen beeldjes opgegraven, ongeveer een voet lang, benevens een paar ringen. Mogelijk zijn deze zaken van dien tijd afkomstig, doch waarschijnlijker is het, dat zij in lateren tijd naar Bawean overgebracht werden door prauwvoerders.

van den vorst van Tjermé, die in de laatste jaren van Madjapaït's bestaan op Java kwamen, de jongste, Sarapdin, op Bawean stierf en begraven werd. Dit zou dus in het begin der zestiende eeuw A. D. moeten hebben plaats gehad, doch de overlevering uit dien tijd is duister en verward en eerst bij Sidik's zevende afstammeling begint de Baweansche geschiedenis eenige zekerheid te verkrijgen. Daar ons wel de namen, maar niet den duur der regeering dier eerste vorsten wordt opgegeven, kunnen wij echter, de gemiddelde regeering van elk hunner op dertig jaar stellende, de navolgende stamlijst opmaken:

1. Said Moelana Sidik tot ± 1590 A. D.
2. Said Pangeran Achmat „ „ 1630 „
3. Said Pangeran Agoeng „ „ 1660 „
4. Pangeran Tjakra Negara „ „ 1690 „
5. Pangeran Nata Negara „ „ 1720 „
6. Pangeran Tjakra Ningrat 1720 tot 1747 A. D.
7. Pangeran Poerba Negara 1747 „ 1789
8. Radhen Pandji Poerba Negara 1789 „ 1836
9. Radhen Pandji Tjakra Koesoema 1836 „ 1869 [1])

Van de vijf eerstgenoemden wordt ons niets verhaald. N°. 6, Pangeran Tjakra Ningrat, elders Ario Mangkoe Negara genoemd, ging zijn opwachting maken bij den Soesoehoenan van Mataram, Pakoe Boewono II Nglangkoengan, waardoor hij toonde de suprematie van dien vorst over Bawean te erkennen. Van n°. 7, Poerba Negara, wordt gezegd, dat hij vele kinderen bij padmi's en selir's had. Zijn oudste, wettige zoon volgde hem op. Een zijner natuurlijke kinderen was de patih Sari Koesoema, de grootvader van den tegenwoordigen widhana Gondo Koesoema.

Onder zijn regeering begon Bawean eenigzins bekend te raken, want toen Java's Noord-Oostkust onder het direct bestuur van de Compagnie kwam moest zij zich, ter wille van den sluikhandel, wel nader met den toestand van dit eiland inlaten.

Men weet, hoe bij het tractaat van Karta Soera van 11 november 1743, eenige artikelen van vrede en reconciliatie tot stand werden gebracht, en hoe de Soesoehoenan, na het eindigen van den Chineesch-Javaschen oorlog, onder andere voordeelen

---

[1]) N°. 1 tot en met 6 liggen begraven bij de moskee van Sangkapoera, de overigen aan den voet van den berg Meloekoet.

ook het geheele noorderstrand, van Cheribon af tot Bajoenwangi toe, waaronder het landschap Madoera en Soerabaja met onderhoorige regentschappen en districten, aan de Compagnie afstond. Art. 10 bepaalde onder anderen omtrent dien afstand, dat Soerabaja met alle vrijheden, heerlijkheden en voorrechten aan de souvereiniteit verbonden in vollen eigendom zou worden afgestaan en overgegeven, met de onderhoorige regentschappen en districten, in dier voege als zij tot nog toe onder den Soesoehoenan hadden geressorteerd. Bawean als provincie, liever als vassaalstaat van Mataram gerekend wordende, kwam hierdoor ook onder het gezag der Compagnie, en het is dus met dit jaar 1743, dat voor Bawean een nieuw tijdperk zijner geschiedenis aanvangt.

De eerste oppergezaghebber der Compagnie van Java's Noord-Oosthoek te Soerabaja was J. F. Gobius, onder wiens oppertoezicht toen ook Bawean gesteld werd.

De pangeran van Madoera, Tjakra Ningrat IV, alias Radhen Djoerit, nam met den afstand van zijn rijk door den Soesoehoenan aan de Compagnie geen genoegen. Hij eischte integendeel voor bewezen diensten de regentschappen Balora, Djepang en Lamongan, benevens de sjahbandarijen van Grissé, Sidajoe en Toeban tot belooning. Ter regeling van deze aanspraken zond men den kommandeur van Java's Noord-Oostkust naar Madoera, met dit gevolg dat Radhen Djoerit, na eenige nederlagen ondergaan te hebben, van zijn waardigheden vervallen verklaard werd (16 februari 1745); doch, toen men hem nu ook gevangen wilde nemen, vluchtte hij naar Bandjarmasing.

Verijssel, ontvanger-generaal van 's Compagnie's domeinen te Batavia, als commissaris-generaal naar het tooneel des oorlogs gezonden en als zoodanig belast met de opmaking en uitvoering van het tractaat van 1743, eischte zijn uitlevering, en belastte hiermede een der Baweansche hoofden. Met de vermelding van dit feit, wordt voor het eerst van dit eiland in de annalen der Compagnie gewag gemaakt. Hoe het verder met dezen Radhen Djoerit is afgeloopen, doet hier niets ten zake. Genoeg zij het te weten, dat over hem Tambi Dulla, Sultan van Bandjarmasing, aan pangeran Ario Mangkoe Negara (Tjakra Ningrat) op het eiland Bawean schreef, „dat de Bangkalansche prins opgezocht en daarna der Compagnie zou overhandigd worden." Van dezen in het Javaansch geschreven brief, kreeg op 13 april 1746 de gou-

verneur-generaal van Imhoff, die toen juist tijdens zijn Javasche reis te Soerabaja was aangekomen, bericht [1]).

Het Bawean van die dagen wordt ons, evenals Soemenap, geschetst „een konkelnest voor smokkelaars en lorrendraaiers" te zijn. De smokkelaars waren gewoon hunne goederen van een der eilanden uit den Riouw-Lingga-archipel naar Bawean over te brengen, van waar zij „bij nacht en ontijde" met kleine schuitjes weder naar Lassem en Toeban vervoerd werden [2]). Zelfs lagen de Baweanners onder verdenking verstandhouding met zeeroovers, en rechtstreeksche gemeenschap met verboden handelsplaatsen als Djohor en Riouw te hebben.

Het blijkt niet, dat toen reeds een Compagnie's dienaar op Bawean was gestationneerd om deze euvelen tegen te gaan; want in het in 1746 uitgevaardigd besluit, regelende de hoeveelheid en bevoegdheid der ambtenaren op Java's Noord-Oostkust, met name te Soerabaja, Grissé, Pasoeroean en Soemenap, wordt Bawean niet genoemd.

Van daar dan ook, dat de regent van dit eiland onbeperkt gezag uitoefende, dat hij kon doen wat hij goed vond, en slechts nu en dan „homage" moest komen bewijzen aan den gouverneur van Samarang [3]). Zelfs liet de regent zich zonder bekomen vergunning „pangéran" noemen, hoewel de Compagnie aan Poerbo Negoro slechts den titel van „toemenggoeng" toekende.

Het was voornamelijk de sluikhandel in opium waaraan Bawean zich schuldig maakte en der Compagnie een doorn in het oog was. Van van Imhoff wordt beweerd, dat hij geloofde, dat vrijheid van handel het eenige middel was om de Compagnie te redden uit den valschen cirkel waarin zij zich bewoog. Ook zijn memoriën, der kamer van Zeventien aangeboden, ademen dien geest. Niettemin scherpte hij op zijn Javasche reis alle regenten ten stelligste in, dat het hun plicht was den sluikhandel, vooral dien in opium, zooveel doenlijk tegen te gaan; zelfs werd den aanhalers van zulke sluikwaren de volle

---

[1]) Reis van den gouverneur-generaal van Imhoff, opgenomen in de Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Deel I, blz. 328.

[2]) Zou deze smokkelhandel thans wel veel verminderd zijn?

[3]) Memorie van den directeur J. R. van der Burgh aan zijn opvolger J. Siberg, dd. 19 september 1780.

waarde als belooning toegezegd. Het debiet van opium vermeerderde door die bepalingen evenwel niet, om reden de dienaren der Compagnie voor eigen rekening een uitgebreiden handel in dat artikel dreven, en noch de meerdere vrijheid door van Imhoff in den opiumhandel toegestaan, noch de verkoop van opium in het klein, die omstreeks het midden der achttiende eeuw een aanvang schijnt genomen te hebben, noch de beruchte amfioensocieteit vermochten op den sluikhandel eenigen invloed uit te oefenen.

Voor Bawean werd in 1746 bepaald, dat men in de drie rijken van het eiland Madura, met name Soemenap, Pamakassan en eigenlijk Madoera (zijnde Bangkalan, Sampang en Arosbaja) geen amfioen of andere handelsartikelen van Bawean mocht invoeren, zelfs dat alle opium van dat eiland komende verbeurd verklaard moest worden. En om hierop beter te kunnen letten, werd de sjahbandar van Soemenap aangewezen om over den handel van Bawean en omliggende eilanden te waken. Met de regeling der bestuurszaken van dit eiland werd evenwel Grissé belast. Dit landschap, in 1746 tot residentie verheven, stond toen onder het bestuur van den onderkoopman Harting [1]), en totdat Grissé in 1827 onder Soerabaja kwam, bleef Bawean een afdeeling van genoemde residentie uitmaken.

Het belangrijkste dat gedaan kon worden om de sluikerij van Bawean tegen te gaan, te weten het aldaar aanstellen van een Europeesch hoofd, werd echter nagelaten. Wij lezen dan ook van Bawean en Soemenap, dat de sluikhandel steeds vermeerderde, en, zooals Bangkalan, Malakka en West-Borneo de stapelplaatsen van den verboden opiumhandel en van andere smokkelwaren voor West-Java waren, zoo rekende men dit voor Oost-Java te zijn Bawean, Soemenap en Bali.

De verpachting der amfioenkitten op Java werd eerst in 1809 door Daendels ingevoerd en van lieverlede ook na 1816 buiten Java beproefd. Voor dien tijd mocht in de havens van Oost-Java geen andere invoer van opium plaats hebben, dan direct van Batavia. En daar dit evenwel toch plaats had, en Bawean, zooals hiervoor gezegd werd, voor zoover Oost-Java betreft, een

---

[1]) Aan de eveneens in dit jaar plaats gehad hebbende „projectie van de welgelegen haven van Grissé" tot een vrijhaven, schijnt geen verder gevolg te zijn gegeven.

hoofdmarkt geworden was, deed zich ook de behoefte gevoelen een zorgvuldig toezicht op den handel van dit eiland te laten houden. De aanstelling van een Compagnie's dienaar was hiervan het gevolg. De dood van pangeran (of toemenggoeng) Poerbo Negoro in 1789 schijnt een geschikte gelegenheid aangeboden te hebben. Zijn opvolger Radhen Pandji (of Radhen toemenggoeng) Poerbo Negoro werd door de Compagnie tot regent aangesteld, en tegelijkertijd benoemde men een hoofdman voor Bawean. Met zekerheid valt echter niet te bepalen of die benoeming in 1789 heeft plaats gehad. Het archief van Bawean zelf, dat eerst met 1823 begint, geeft hieromtrent weinig inlichting. Men treft er slechts zeer weinige stukken van andere dagteekening in aan. Zoo onder anderen een aanstelling van een patih op Bawean uitgereikt door den gouverneur van Java's Noord-Oostkust van Overstraten op 12 september 1794 en een van den gouverneur-generaal Daendels aan een dergelijk ambtenaar, gedagteekend 1 september 1808.

Mogelijk dat het archief te Grissé ons nog iets naders omtrent Bawean zou kunnen mededeelen, doch met de oorkondenverzameling dezer afdeeling staat het al evenzoo gesteld als van zoo menige andere. Bundels van allerlei soort en over allerhande zaken liggen op een zolder of in een pakhuis door elkander geworpen ten prooi van witte mieren en ongedierte. Zoo lang niet aan den een of ander inspecteur, de inspectie der plaatselijke archieven wordt opgedragen en zoolang niet jaarlijks een geringe bijdrage kan worden afgezonderd tot onderhoud dier bewaarplaatsen, zoolang zal niet alleen het nazoeken in die bundels een onbegonnen werk zijn, doch ook de oorkonden voor de geschiedenis van eenig belang, van jaar tot jaar meer verwaarloozen en meer vergaan.

Tot aan de indienststelling van een hoofdman schijnt de officiële naam voor Bawean „Lubeck" geweest te zijn, aldus volgens de overlevering door een Duitscher naar zijn geboorteplaats genoemd. Met het toevoegsel „de zoogenaamde Baviaan" komt die benaming „Lubeck" voor het minst meermalen voor. Eerst omstreeks 1840 maakt dit „Baviaan" voor het eigenlijke „Bawean" plaats, hoewel het spraakgebruik aan de benaming „de Baviaan" de voorkeur is blijven geven.

De eerste aangestelde Compagnie's dienaar van wien wij kennis dragen heette Frederiksz. Van hem wordt verhaald, dat hij

te Singo-Topo aan de zuidkust de Hollandsche benteng betrok [1]), doch in 1801 twee palen verder oostwaarts een ander fort bouwde, dat hij den naam „Frederikszstad" gaf, een naam, welke voor het fort met de Europeesche wijk daaromheen thans nog in gebruik is. Hij bracht in 1802 eenig pluimgedierte naar Bawean over, én kreeg in 1808, naar men zegt, om reden van misbruik van gezag zijn ontslag. Zijn opvolger was Ligtenburg, die eveneens ontslagen werd, dewijl hij aan een Engelsch schip, 'twelk daar schipbreuk had geleden, bijstand verleende. Diens vervanger was van Schenck. Na hem schijnt een periode te zijn aangebroken, waarin het eiland zonder onmiddellijk Europeesch hoofd (of hoofdman, zooals toen de benaming luidde) is geweest, totdat wij in 1823 als assistent-resident zekeren Kuhnau vermeld vinden. Sedert zijn onafgebroken assistent-residenten hoofden van plaatselijk bestuur op Bawean geweest. Zij hebben elkander in de volgende orde opgevolgd:

Prefect	Frederiksz.	1789 (?)	— 1808
„	van Ligtenburg.		— 1810
„	van Schenk.		— 1814
	Kuhnau.	benoemd in	1819
De gecommiteerde	van Schuppen	„	1825
Assistent-resident	Kuhnau (nog eens) . . .	„	1826
„ „	Meijer	„	1829
„ „	Dunki	„	1829
„ „	Siberg	„	1843
„ „	van Stenis.	„	1847
„ „	Rochussen.	„	1850
„ „	de Brauw	„	1853
„ „	Tormijn	„	1854
„ „	van Loo.	„	1859
„ „	Taets van Amerongen.	„	1862
„ „	Canter Vjsscher	„	1864
„ „	Tuckerman	„	1865
„ „	Baud.	„	1872

Ook de regenten van Bawean waren langzamerhand in een andere verhouding tot het gouvernement gekomen, en werden,

---

[1]) Wellicht ook dat hij die benteng zelf bouwde. Van deze sterkte waren tot voor weinige jaren geleden de overblijfselen nog aanwezig.

vooral onder het bestuur van Daendels, meer als ambtenaren dan als contractanten beschouwd.

Reeds dadelijk na het tractaat van 1743 had het oppertoezicht der hooge regeering zoo op Bawean als elders invloed uitgeoefend op de bestuursmaatregelen van verschillende inlandsche vorsten en boepati's, doch zoo slechts de regenten bij het aanvaarden van hun bestuur over het hun toekomend regentschap met de Compagnie een contract wilden sluiten waarin zij beloofden te zorgen, dat de rust niet gestoord werd, en de contingenten en verplichte leverantiën geregeld werden opgebracht, dan liet men hen, bij getrouwe naleving van dusdanig contract, de handen vrij in het uitoefenen van een autocratisch en despotisch gezag.

Of ook aan Bawean een verplichte levering werd opgelegd, of dat het contract met den regent alleen inhield den sluikhandel tegen te gaan, is niet bekend. Doch zeker is het, dat de vestiging van een onderprefectuur tot hoofddoel had voor smokkelarij te waken. Want toen Daendels het afzonderlijke gouvernement van Java's Noord-Oostkust ophief, om aldus een gelijkvormige organisatie der verschillende Javasche gewesten voor te bereiden, werd het aantal der nieuw geschapen prefectures op negen bepaald, waarvan de prefectuur van den Oosthoek er een was.

Onder het Britsch tusschenbestuur werd dit aantal met zeven vermeerderd (1812) en verkregen de verschillende gewesten den naam „residentien". Bangkalan en Pamekasan werden bij die regeling onder Soerabaja en Bawean onder de residentie Grissé gebracht. De hoofdlieden van dit eiland, tot dusver onder prefecten genaamd, bekwamen daardoor den titel van assistent-resident (Regulatie van 11 februari 1814). Wat het rechtswegen betreft, zoo werd Bawean gebracht onder den raad van justitie te Soerabaja en, bij een resolutie van 4 juli 1815, bepaalde het Britsch tusschenbestuur hoedanig in dit regentschap de administratie der politie zoude zijn. Daardoor kreeg Bawean een eigen inlandsch gerechtshof (landraad), waarbij een panghoeloe op *f* 20 en een djaksa op *f* 25 's maands werden aangesteld. Later is deze landraad van Bawean weder ingetrokken, doch in 1848 hersteld.

Een andere bepaling, uitgevaardigd in het laatst van 1813, schreef de heffing voor van een inkomend recht op alle artike-

len, die te Soerabaja, Batavia en Samarang van de niet als handeldrijvende havens aangemerkte plaatsen ingevoerd werden. Eerst door deze bepaling werd aan den sluikhandel van Bawean eenig perk gesteld. Voor Soerabaja, de naaste havenplaats van Bawean, bedroeg die heffing 10 pCt. van alle artikelen behalve graan. Doch graan heeft nooit tot de uitvoerartikelen van Bawean behoort. Zout en vogelnesten echter wel, maar in geringe mate.

De zoutaanmaak was tot 1813 evenals op Java's kusten geheel vrij geweest, hoewel onder verplichting al het aangemaakte zout uitsluitend den pachter af te staan. Deze pachten waren in handen van Chineezen, door wie zij geheel naar willekeur geexploiteerd werden. Alleen aanmaak van zout voor eigen behoefte was op Bawean gebruikelijk. Doch toen in juli 1813 de inspecteur voor de koffiekultuur Mac Quoid te Soerabaja kwam om ook daar het gansche beheer over den aanmaak en verkoop van zout in handen der regeering te doen komen, hield de Baweanner op, voor het minst in naam, eigen zout aan te maken.

Op het eilandje Noesa, ten noorden van Bawean, vindt men eenige vogelnestklippen. Evenals van andere plaatsen in Oost-Java, werden ook dezen publiek verkocht, van welker opbrengst de gouverneur van Java's Noord-Oostkust een deel genoot. Na de opheffing van dit ambt, had Daendels gemeend, zich dit aandeel te mogen toeeigenen, doch bij een besluit in 1813 werd de verpachting der vogelnestklippen ook voor Bawean ten bate van den lande gelast.

Reeds vroeger in 1813 was men in de oostelijke districten van Java begonnen gronden te verhuren overeenkomstig het nieuw ingevoerde landrente-stelsel. In Soerabaja werd daarmede in datzelfde jaar een aanvang gemaakt. Eerst werden de landen verhuurd aan de kleine hoofden der dessa's, doch in het volgende jaar week men daarvan af en trachtte men met de inwoners der dessa zelve te contracteeren. Dit zou echter voor Soerabaja met zijn 2700 dessa's een werk zonder eind zijn geweest. In de twee volgende jaren had er geen landverhuur plaats, doch in 1817 werd hiermede op den ouden voet voortgegaan, totdat eindelijk in 1818 en 1819 Commissarissen-Generaal belangrijke wijzigingen in dit landrente-stelsel brachten.

Wat Bawean betreft, de nieuwe hervormingen waren tot op

dit eiland nog niet doorgedrongen. Andere belastingen dan de hierboven genoemde bestonden daar niet en de vruchten van den grond werden genoten, zonder dat de landbouwer van een gedeelte daarvan behoefde afstand te doen.

Ten slotte zou ook onder de Baweanners het landelijk stelsel ingevoerd worden, en hoewel dit feit eerst twaalf jaar later plaats greep dan op Java zelf, zullen wij niettemin zien, dat ook daar als elders het nieuwe stelsel „met zulk een overhaasting en met „zulk een verregaande onnauwkeurigheid ingevoerd werd, dat „daardoor al de heilzame maatregelen van het gouvernement ten „eenenmale verijdeld, de hooge regeering misleid en de ingeze„tenen op een onrechtmatige wijze belast werden" [1]). Met de invoering van het landelijk stelsel onderging de sociale toestand van dit eiland een geheele omwenteling. De hoofden kwamen onder het rechtstreeksch bestuur van den plaatselijken ambtenaar, en ter zelfder tijd werden ook voor andere tot nog toe kwalijk of in het geheel niet geregelde bronnen van inkomsten vaste bepalingen uitgeschreven. Maar ook bij het grondbezit had een geheele verandering plaats, en zoo deze toestand thans nog verschillend moge zijn met menige andere landstreek op Java, zoo moet niet uit het oog verloren worden, dat men ook hier moeite genoeg heeft aangewend om dien toestand te vervormen als op Java zelf. Doch de geest der bevolking heeft dit niet toegelaten. Terecht zegt dan ook de heer S. van Deventer in zijn Landelijk stelsel, II, 92: „dat de mededeelingen omtrent „Bawean hoogst belangrijk zijn voor de kennis van de wijze „waarop met het landbezit is gehandeld;" en zoo al in den stroom des tijds onder een groot deel der Javanen de geheugenis aan individueel bezit is verloren gegaan, op Bawean, waar de tegenwoordige beschaving en zeden en gebruiken uit de behoefte des volks voortgekomen en opgegroeid zijn, heeft een halve eeuw tijds die geheugenis nog niet verloren doen gaan, integendeel den toestand van vroeger doen bestendigen.

Het Baweansch archief bevat hieromtrent eenige missives en resolutiën, welke over die handelingen voldoende licht versprei-

---

[1]) Elout, Bijdragen, blz. 29—38; C. S. W. van Hogendorp, Beschouwing der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indie, bl. 179—185; Mr. H. D. Levyssohn Norman, de Britsche heerschappij, enz. blz. 208.

den. Uit de nomenclatuur der assistent-residenten van Bawean bleek ons, dat aldaar in 1824 zekere Kuhnau als plaatselijk gezaghebber geplaatst was. De gesteldheid en maatschappelijke toestand van het eiland was toen nog weinig bekend, en waarschijnlijk is het, dat de toenmalige resident van Grissé Cornets de Groot het eerst de aandacht der regeering vestigde op de onkosten aan een plaatselijk bestuur verbonden, tegenover de weinige voordeelen, die van Bawean getrokken werden. Hoe weinig men ook van Bawean wist, dit was toch bekend, dat de rijst er een stapelproduct uitmaakte, en als zoodanig, oordeelde men, konden ook de rijstproduceerende gronden wel belast worden.

Als gevolg van een hierover gevoerde officiële correspondentie werd, bij besluit van 30 november 1823, den assistent-resident van Sidajoe van der Hoop opgedragen om het eiland in al zijn richtingen nauwkeurig op te nemen. En om hem deze bezigheid te vergemakkelijken kon hij over een gouvernements kruisboot naar goedvinden beschikken.

Met de koloniale brik de Haai vertrok van der Hoop op den 20 october 1824 naar Bawean, vergezeld door het inlandsch hoofd toemenggoeng Noto Adhi Negoro, van beroep onder-collecteur te Sidajoe. Nog stond in zijn instructie aangeteekend, dat die commissie zich moest uitstrekken over het finantiële, commerciële en binnenlandsch bestuur, zoomede over de rechtspleging, niets hoegenaamd uitgezonderd.

Van der Hoop verwijlde geruimen tijd op Bawean en diende ten slotte een verslag in, dat door den resident van Grissé, bij missive van 11 december 1824 n°. 64, der regeering werd aangeboden, en hierop neerkwam, „dat de aard der sawahs en „berggronden niet zeer vruchtbaar genoemd kan worden, want „dat die gronden meest rotsachtig zonder vermenging van veel „vruchtbare aarde zijn, doch niettemin geschikt om als gogovel„den beplant te worden [1])." Hij schatte de grootte van Bawean op 89 □ palen met een bevolking van 20,646 zielen (thans on-

---

[1]) Latere onderzoekingen hebben doen zien, dat $^7/_8$ van het eiland ingenomen wordt door eruptieve gesteenten en slechts $^1/_8$ door watervorming. De oppervlakte in □ palen van Bawean kan mijns inziens wel op 110 geschat worden.

geveer 35,000) waaronder een 25 afstammelingen van Europeanen. Landbouw, vischvangst en handel waren de voornaamste bronnen van bestaan, en andere inkomsten dan die der inkomende rechten bestonden niet. Deze werden aan een Chinees verpacht; de pachtsom bedroeg in 1824 *f* 5400. Eindelijk brengt van der Hoop nog als zijn bijzonder gevoelen uit, dat Bawean waard was een op zich zelf staande residentie te worden, en een geregeld bestuur op den voet van het op Java vigeerend stelsel wenschelijk was.

Deze en nog andere voorstellen door van der Hoop gedaan werden door de hooge regeering aangenomen en, bij resolutie van 8 februari 1825 nº. 33, besliste zij, dat Bawean voorloopig een regentschap onder Grissé zou blijven, en dat alle op Java vigeerende wetten en verordeningen met betrekking tot belasting, administratie en politie ook daar zouden worden ingevoerd. Dat evenwel voorloopig onbeslist zou worden gelaten of de bezoldiging der hoofden in land of geld zou plaats hebben, daar hierover nog geen genoeg licht verspreid was en de regeering, bij de ophanden zijnde hervormingen, ongaarne de hoofden tegen zich in wilde nemen. Wijders werd buiten werking gesteld het op Bawean bestaande verbod tegen den uitvoer van vee, behoudens eenige restrictiën; de belasting op de rijst zou bij invoer voor elke kojan *f* 2 en voor een hamat $2^1/_2$ stuivers zijn. Verder zou er nog een nader onderzoek moeten plaats hebben in hoever het eiland Gili-lor als een verbanningsplaats voor Baweansche misdadigers werd gebruikt.

Om de plannen der regeering ten uitvoer te leggen en Bawean te organiseeren naar het voorbeeld der Javasche regentschappen werd de assistent-resident van Toeban van Schuppen uitgekozen. Als gecommitteerde voegde men hem tijdelijk aan den resident van Grissé toe en aldus vertrok hij in april 1825 met het schip Emma naar Bawean, vergezeld door den toemenggoeng Prawiro Adhi Negoro, zoon van den regent van Lamongan.

Ingevolge de opdracht, strekte zijn commissie zich uit om de door de regeering geapprobeerde hervormingen van bestuur en grondlasten in te voeren „met vrijlating om de bezoldiging der „inlandsche beambten in land of geld te regelen met dien ver„stande, dat wanneer bij de executie bedenkingen van belang „mochten voorkomen, deswegens bij gemotiveerde voordracht „nadere bevelen te vragen."

Een der eerste maatregelen van van Schuppen was, om het ambtenaarspersoneel op Bawean te regelen. Hij benoemde aldaar een klerk op *f* 60, twee inlandsche schrijvers op *f* 12 en 4 oppassers op *f* 6 elk, te samen *f* 108 's maands. Ook deed hij, uithoofde men veel last had van zeeroovers, een voorstel om militaire bezetting op Bawean te leggen. Dit verzoek werd, bij besluit van den gouverneur-generaal van 20 juli 1825 n°. 3, toegestaan; doch, hetzij door het uitbreken van den Java-oorlog, hetzij om eenige andere reden, werd aan dit voornemen geen gevolg gegeven en eerst later mocht Bawean zich in een militaire bezetting verheugen.

Nadat van Schuppen, met het verslag van van der Hoop tot basis, zich door eigen onderzoek van den stand van zaken overtuigd had, zond hij aan den resident van Grissé, bij zijn missives van 17 mei 1825 n°. 15, 23 mei n°. 17 en 18, 27 mei n°. 20, 28 mei n°. 22, 30 mei n°. 23 en 10 juni n°. 27, eenige beschouwingen over het bestuur op Bawean, zoomede gemotiveerde voorstellen en voordrachten, die kortelijk hierop nederkomen:

1°. Dat de regeering terug moge komen op haar bij 8 februari 1825 n°. 33, § *f* vastgesteld besluit, waarbij de belasting op den invoer van padi bij voortduring bepaald blijft op *f* 2 per kojan of $7^1/_2$ stuivers per hamat, en dit te veranderen in $2^1/_2$ stuivers per gouvernements hamat van 200 katis, zijnde hem gebleken, dat de hamatten op Bawean wel tot 600 katis toe inhouden. Vroeger werd hiervan bij den sjahbandar van $7^1/_2$—10 stuivers geheven, doch zoo deze heffing op de gouvernements hamat werd toegepast, dan zou deze belasting in stede van *f* 2 wel *f* 7.15 per kojan opbrengen.

Dit voorstel werd goedgekeurd.

2°. Dat door hem, naar aanleiding der grondbeginselen, die ook op Java gangbaar waren, het inlandsch bestuur op Bawean was georganiseerd, in dier voege, dat hij drie districtshoofden had aangesteld, één voor de hoofdnegorij (Sangkapoera) met hare omgeving en de twee anderen voor de westelijke en oostelijke helft van het eiland. Thans is dit veranderd in vier onderdistrictshoofden. Ook konden, naar zijn inzicht, de inkomsten, uit de nieuwe regeling van zaken voortvloeiende, zooals die door de commissie van onderzoek was voorgesteld, moeielijk verwezenlijkt worden, en stelde hij daarom de meest mogelijke bezuiningen

voor. Tot vergelijking koos hij een district uit het regentschap Toeban, waar de opbrengst der gesamenlijke lasten gerekend kon worden $16^1/_8$ stuivers 's jaars per hoofd te bedragen, terwijl daarentegen de belasting volgens de commissie voor Bawean *f* 1.18 per hoofd zou opbrengen. Tot bevordering der zaken had hij het inlandsch bestuur reeds voorloopig op voornoemden voet in werking gebracht, en verzocht hij dat de ingang der bezoldigingen op 1 april mocht worden vastgesteld, dewijl die hoofden, ofschoon nog vier maanden in het genot geweest zijnde van heerediensten, toch groot nadeel hadden ondervonden door het vervallen der inkomsten op het padigewas. Slechts voor den kapitein mandhar en den vaccinateur stelde hij voor, hunne bezoldiging met 1 mei te doen ingaan.

3°. Dat hij, niettegenstaande de hoofden liever bezoldiging in land dan in geld verkozen, toch het laatste heeft doorgezet. En zelfs tegen het gevoelen der commissie in bepaald had, dat voorloopig de niet in dienst van het gouvernement tredende radens en verdere bloedverwanten van den regent in het bezit der tot dusver hun toebehoorende landen zullen blijven. Een nauwkeurig onderzoek toch had hem geleerd, dat, in afwijking van het uitgebracht rapport der commissie, de kleine man wel degelijk grond in bezit had, en geenzins dat de gronden uitsluitend aan de afstammelingen van de vroegere vorsten behoorden. „De regent," zoo schreef hij, „is tot op dit oogenblik slechts in het „bezit van een matige uitgestrektheid gronds, voor het grootste „gedeelte door zijne voorouders door eigen hand ontgonnen (!), „terwijl in het algemeen ongeveer $^1/_4$ der bebouwde velden van „het eiland het eigendom zijn van den regent en verdere hoof„den, die door ontginning of aankoop (!) verkregen werden." (Thans is dit nog $^1/_{15}$). „De kleine man," zoo gaat hij voort, „heeft op Bawean landbezit zooals wellicht nergens op Java „wordt aangetroffen. Bij overlijden van den vader, vervallen de „velden aan de kinderen, die dezelve onder zich verdeelen, „koopen en verkoopen, en daarmede handelen als met goed hun „in vollen eigendom toebehoorende. Somwijlen heeft een land„bouwer in verschillende dorpen, of ook wel in hetzelfde dorp „op meer dan een plaats stukjes grond, zij 't slechts van eenige „roeden uitgestrektheid, in eigendom. En al heeft hier ook „evenals elders op Java afstand van dorpen aan inlandsche „hoofden plaats gehad, dan toch is deze inrichting geheel anders

„dan op Java. Op Bawean namelijk brengt die afstand alleen „mede de beschikking over het volk tot huisdienst en (het genot „van) een klein aandeel in de algemeene belasting of oemboel. „Menigmaal bezit hij, aan wien zulk een dessa is afgestaan, daarin „geen grond hoegenaamd." En wanneer dus de commissie voorstelt, om tot invoering van het landelijk stelsel de gronden op nieuw te verdeelen, is hij (van Schuppen) daar ten stelligste tegen.

4°. Dat hij het mitsdien noodzakelijk heeft gevonden om aan de menigte kleinere of grootere landbezitters, allen bloedverwanten van den regent, niet in 's lands dienst overgegaan, den grond te laten behouden, die zij door koop, erfrecht of op andere wijze hebben bekomen. Want daar de grond van den regent of andere voortaan te bezoldigen hoofden onder de bevolking verdeeld zal worden, blijft slechts $^1/_6$ gedeelte van de bebouwde gronden voor bovengenoemde bloedverwanten van den regent over. Hierdoor zouden dan tevens 272 huisgezinnen, waaronder een honderdtal behoeftigen, hun bestaan vinden.

5°. Dat hem de bezoldiging der ambtenaren bij het établissement der inkomende en uitgaande rechten te hoog voorkomt, dewijl naar zijn oordeel de raming der inkomsten door de commissie op *f* 6000 geschat niet zal verwezenlijkt worden, doch die hoogstens *f* 3000 zal opbrengen; stellende hij mitsdien voor de bezoldiging der beambten in stede van *f* 1548 op *f* 996 te brengen.

6°. Dat, met het oog op de bewaking van het fort en der nog voorhanden ammunitie, een maandelijksche uitgaaf van *f* 10 benoodigd is.

7°. Om de op het eiland Gili-lor aanwezige personen te veroorloven naar Bawean terug te komen (zie § 2 der resolutie van 8 februari 1825 n°. 33 hierboven aangehaald). Uit een nader onderzoek toch was hem gebleken, in strijd met het verslag der commissie, dat de naar dat eiland verbannen personen geen lijfstraf ondergingen, doch dat de aldaar vertoevenden, alle vrouwen waren, die om onderscheidene niet zeer belangrijke misdragingen, naar dat eiland verwezen waren, zoodat reeds zes personen met goedvinden der hoofden waren teruggekeerd.

8°. Dat hij, ter bevordering van handel en scheepvaart op Bawean, dadelijk eenige onwettige bepalingen op handel en zeevaart heeft ingetrokken, en dat het oprichten van een houtsta-

pelplaats op aanraden der commissie hem onnoodig voorkomt, daar het hem gebleken was, dat de Baweanners gewoon waren zich op Java van de noodige prauwen te voorzien [1]), en bovendien het djatihout op Bawean zeer luttel en van inferieure kwaliteit is. Waar is het, dat op kalkachtige gronden het djatihout welig groeit, doch daarvoor wordt vereischt dat over den kalkgrond een dikke laag aarde ligt, waaruit de wortels der boomen genoegzaam voedsel kunnen trekken. En daar nu de grond op Bawean klipachtig en slechts door een dunne laag aarde bedekt is, is het natuurlijk, dat djatiboomen, wat moeite en kosten men daarvoor ook over heeft, nooit voordeelig kunnen aangeplant worden.

9°. Dat het hem raadzaam voorkomt, het bezit van schietgeweer (ingevolge publicatie van 28 mei 1822 Staatsbl. n°. 24) op Bawean niet te verbieden, daar de bewoners zulk een wapen noodig hebben om zich tegen de zeeroovers te verdedigen.

Ten slotte vermeldt van Schuppen, dat hij, bij zijn schrijven aan den regent, hem de nieuwe bepalingen van het bestuur te zijnen opzichte en van de verdere hoofden en leden zijner familie had uitgelegd, waarop de regent alleen verzocht vrijstelling van de huistax en van de belasting op de tuinen voor hem en zijne bloedverwanten, pensioen voor zijn moeder en schoonmoeder en eindelijk vergunning tot het dragen van den geelen of vorstelijken songsong, waarvan de vorsten van Bawean zich steeds hadden bediend. Bij resolutie van den gouverneur-generaal van 16 juli 1825 n°. 8, werd dan ook den regent Radhen Toemenggoeng Poerbo Negoro persoonlijk toegestaan het voeren van den geelen songsong, onder voorwaarde: dat bij zijn overlijden een dergelijk verzoek door zijn opvolger moest gedaan worden, indien hij ook dat onderscheidingsteeken begeerde. De andere wenschen van den regent konden evenwel niet ingewilligd worden.

Bij dezelfde resolutie keurde de regeering de voorstellen van den assistent-resident van Schuppen goed en dienovereenkomstig werd onder anderen bepaald:

dat het regentschap Bawean zal worden gesplitst in drie onderafdeelingen: *a* Sangkapoera met 17 kampongs; *b* Koelon Negri,

---

[1]) Dit mag toen zoo geweest zijn, thans bouwen zij grootendeels hun eigen vaartuigen op Bawean zelf.

beslaande de westelijke helft van het eiland, en c Wetan Negri, beslaande de oostelijke helft;

dat het inlandsch bestuur zal bestaan uit den regent als hoofd en eenig hem ondergeschikt personeel, dat ook aan den regent [1]) in den vervolge een akte van aanstelling uitgereikt en hem zal toegelegd worden een traktement van *f* 5000 's jaars, welke bezoldiging voornamelijk moest dienen als schadeloosstelling voor de hem ontnomen gronden;

dat eindelijk aan Ongka Koesoema, zoon van wijlen den laatsten pangeran van Bawean, uit aanmerking van de praerogativen, welke hij bij de invoering van het landelijk stelsel in dat regentschap verliest, de titel van niaka [2]) zal geschonken worden en hem als lid in den landraad toe te leggen een onderstand van *f* 20 's maands.

Nog werden eenige bepalingen gemaakt omtrent de moeder en schoonmoeder van den regent, met name de Radhen ajoe's Bonti en Damin, en omtrent het personeel der inkomende en uitgaande rechten.

Voor zooverre de pachten en andere landelijke inkomsten betrof, moest bij de organisatie van het bestuur op dit eiland ook een nieuwe regeling ontworpen worden. Zij behelsde de navolgende onderwerpen:

Zout. — De zoutaanmaak op Bawean werd voor goed verboden. Daarentegen zou door het gouvernement een zoutverkooppakhuis worden opgericht, waaruit de bevolking zich tegen *f* 75 de kojan kon voorzien. De eerste lading zout, groot 50 kojans, was reeds op het laatst van 1824 te Sangkapoera aangekomen.

Amfioen. — De assistent-resident gecommitteerde voor Bawean schreef, bij zijn missive van 21 juni 1825 n°. 33, dat het gebruik van opium op Bawean niet schijnt te bestaan, en er dus ook niemand zou gevonden worden om op deze pacht te bieden; „dat daarenboven de invoer van de opiumpacht aanlei„ding zou geven om deze zedebedervende gewoonte, welke daar „nog hoogst zeldzaam, zoo niet geheel onbekend is, bij de be-

---

[1]) Wij hebben gezien dat den mindere ambtenaren reeds in de vorige eeuw een akte van aanstelling was uitgereikt geworden.

[2]) Niaka een andere benaming voor demang, wanneer hij tevens lid is van de inlandsche rechtbank.

„volking in zwang te brengen, waarom het geradener zou „zijn de invoer van amfioen op het eiland te verbieden, met „voorbehoud echter, die pacht later in te voeren wanneer mogt „blijken, dat het gebruik van opium toenam." Hieromtrent besliste de regeering dan ook, dat voorloopig de invoer van opium streng zou worden verboden en de plaatselijke autoriteit werd opgedragen jaarlijks dienaangaande bericht en consideratie te zenden in hoeverre de invoering der pacht op dit middel doelmatig zou te achten zijn [1]).

Lombard. — De gewoonte van te leenen op pand, schreef dezelfde assistent-resident, bestaat te Bawean niet, aangezien bijna alle Chineezen, na de opheffing der bandarij, naar Java teruggekeerd zijn. De Europeanen en hunne afstammelingen zijn te weinig in getal en te onvermogend om leeningen te kunnen doen, zoodat, al zou ook de pacht van den lombard uitbesteed worden, geen gegadigden daarvoor te vinden zijn. De regeering besloot, dat voorloopig die pacht niet zou worden ingevoerd, doch dat eveneens het leenen op pand met verbeurte van het te pand gestelde, zoo dit na overeengekomen tijd niet afgelost was, moest worden verboden. En kreeg de plaatselijke autoriteit last, om wanneer zich in vervolg van tijd een pachter voor het middel „den lombard" mocht opdoen, daarvan te berichten. Ook thans nog bestaat op Bawean geen „lombard." Men maakt gebruik van de hypotheek.

Vogelnestklippen. — Wij hebben gezien dat het eiland Noesa overvloedig vogelnestjes oplevert. Daarvan voerde men wel een gedeelte naar Java over, doch tot dusverre werd op de inzameling geen toezicht uitgeoefend. Bij de in 1825 plaats hebbende uitbesteding deed zich aldra een pachter op voor *f* 240 's jaars (sedert veel verminderd).

Slachtvee. — Door de intrekking der banderij was ook de pacht op het slachten van vee vervallen. De oprichting van een nieuwe pacht zou dus allezins wenschelijk zijn, te meer wanneer daarin ook begrepen werd het slachten van paarden. Want men had bevonden, dat onder anderen in de dessa Desallan het slachten van paarden zeer gemeen was en tot het maken van

---

[1]) Wij zullen later zien, dat ook nu nog de Baweanner, niettegenstaande zijne neiging tot handel in deze waar, tot een der weinige stammen in den Archipel behoort, die geen opium gebruiken.

dengdeng zelfs boven hoornvee werd verkozen. Bij uitbesteding werd deze pacht dan ook gegund aan den Chinees Ong Hian Liong voor een som van *f* 24 per kwartaal. De overwegingen gevoegd bij de resolutie van 16 juli 1825 n°. 9, waarbij op een en ander beschikt werd, hielden onder anderen in, dat hoezeer de opbrengst der pachten op Bawean vooralsnog niet dan onbeduidend kon wezen, het voor het belang van de schatkist niettemin doelmatig is, de bevolking door het onderwerpen aan gegeringe pachten te gewennen, aan de opbrengst dier middelen welke op Java en elders geen geringe tak van inkomsten uitmaken, en die men verwachten mag, dat na verloop van tijd ook op Bawean van meer belang zullen worden.

Doch meer dan alle deze pachten en monopoliën te samen was de belasting op de ongebouwde eigendommen. — Deze beliepen over 1825

op de sawavelden — *f* 9029
„ „ tegalan's — 212
„ „ gogo's — 391

Bij een missive van 20 juli 1825 n°. 47, rapporteert de assistent-resident hierover dat de inlander reeds aan de afbetaling der opgelegde pachtsom was begonnen. Zoomede, dat de bebouwde velden, weleer het eigendom van de thans uit 's lands kas bezoldigde hoofden, naar billijkheid en met onderling goedvinden onder de bevolking is verdeeld geworden (wij hebben later gelegenheid op te merken in hoever dit bericht juist was). Deze verdeeling had plaats gehad, nadat de oogst van 't loopende jaar was gesneden, zoodat dus de voormalige eigenaars dier gronden geen schade hierbij leden [1]). De geheele aanslag ad *f* 9633 was ver beneden de raming der commissie. Doch daar de assistent-resident gecommitteerde aantoonde, dat dit bedrag voorloopig hoog genoeg was, besloot de regeering, bij resolutie van 6 september 1825 n°. 14, dat, volgens de grondige en goed beredeneerde rapporten van den gecommitteerde, duidelijk werd, dat de nu bepaalde grondbelasting voor dit regentschap als matig kon beschouwd worden. Dat het evenwel geraden voorkwam een nader onderzoek in te stellen of voor het vervolg de schaal van dezen aanslag (*f* 3 per hamat) niet zal kunnen en moeten wor-

[1]) Behalve het verlies van den grond voor hen en hunne erfgenamen, hetgeen later tot veel tweespalt en geknoei aanleiding gaf.

den gereduceerd. De ondervinding toch had geleerd, dat het vooral bij de invoering van de landelijke belasting steeds doelmatig is bevonden zeer laag te beginnen, om die vervolgens geleidelijk op te voeren. In het jaar 1827 bedroeg die belasting dan ook reeds *f* 11,376.50 en in 1870 *f* 18,572.75.

Overige belastingen op ongebouwde eigendommen. — Van de tegalan's en gogo's valt niets naders te vermelden. Sedert 1825 is de padjeg weinig veranderd. Volgens een niet omschreven maatstaf bedroeg de belasting op de nipahbosschen voor 1825 *f* 730, in 1826 803 en in 1827 *f* 832. De gecommitteerde stelde voor den aanslag eerst op het einde van het jaar te doen plaats hebben, want daar de nipah tweemaal 's jaars gesneden wordt, kan ook eerst tegen dien termijn de eigenaar naar recht voordeel hebben van zijn oogst.

De pandan, zijnde de grondstof voor de Baweansche matjes, werd onder de tegalan's begrepen.

Huistaks en belasting op het bedrijf. — In de Engelsche regulatie van 4 februari 1814 betreffende de administratie der landrente wordt voor het eerst gelast, dat zij, die hun middel van bestaan niet in den landbouw vinden, in een huistaks-belasting zullen aangeslagen worden. Bij de provisioneele bepalingen voor den aanslag en invordering der landrente uitgevaardigd door Commissarissen-Generaal bij besluit van 1 januari 1819 n°. 1, wordt in art. 10 gezegd: „dat bij den aanslag „der dessa's niet in berekening zal worden gebracht de zooge„naamde huistaks, welke blijft afgeschaft voor zooverre be„treft de ingezetenen der dessa's en plaatsen verre buiten de „hoofdnegorijen gelegen. In hoofdnegorijen en andere plaatsen „waar zulks zonder bezwaar der landrente zijn kan, zal deze „huistaks blijven stand grijpen naar eene billijke regelmaat, „waartoe ten minste bij provisie telken jare een opname van „alle bewoners zal worden gedaan." Hiervan schijnt na verloop van tijd afgeweken te zijn; althans, bij resolutie van den gouverneur-generaal van 28 februari 1824 n°. 9, Staasbl. n°. 47, werd noodig geoordeeld te verklaren, dat het steeds de bedoeling is geweest en nog is, dat de belasting der huistaks zal worden geheven van alle ingezetenen, welke hun middel van bestaan niet hoofdzakelijk in den landbouw vinden, maar zulks verkrijgen door de uitoefening van eenig ambacht, nering of andere vaste handtering, onverschillig waar woonachtig. Deze

huistaks voor inlanders bedroeg ƒ3, 2 en 1, terwijl voor de Chineezen een andere en wel zwaardere huistaks bestond. In 1829 (zie Stsbl. 1829 n⁰. 19) werd de huistaks voor inlanders gesteld op ƒ1—5 en van Chineezen op ƒ1—20, terwijl tevens daardoor kwamen te vervallen alle heffingen van hoofdgelden en belastingen door vreemde inlandsche natiën aan hunne hoofden. Nadere bepalingen verduidelijken, dat de huistaks niets met verponding te maken heeft, en derhalve een belasting op het bedrijf der ingezetenen, boven en behalve de belasting der verponding, moet worden geheven. Ten slotte werd bij Staatsbl. 1837 n⁰. 26 de benaming „huistaks" door die van „belasting op bedrijf" vervangen[1]). Deze belasting nu werd ook op Bawean ingevoerd. In het eerste jaar van den aanslag (1825) bracht zij op:

voor 130 huizen der 1e klasse à ƒ3— 390
voor 295 „ „ 2e „ „ ƒ2— 590
voor 2520 „ „ 3e „ „ ƒ1—2520
Te samen 2945 huizen tot een bedrag van ƒ3500.

Om tot dit cijfer te geraken sloeg men ook de huizen aan van hen, welke op last of in dienst van anderen een paar roeden gronds bewerkten, doch in waarheid geen bedrijf uitoefenden. En wilde men nu ook de bepaling, dat de huistaks moest worden geheven van alle ingezetenen geen landbouwers of ambtenaren zijnde, op Bawean handhaven, dan zou de huistaks aanmerkelijk verminderen. Hieromtrent rapporteerde de toenmalige assistent-resident Dunki aan den resident van Soerabaja, „dat „de landerijen grootendeels eigendom waren van den regent „van Bawean en van zijne bloedverwanten, en ieder dezer lie„den hunne landerijen wel in 5 of 6 dorpen hadden liggen, die

---

[1]) Ten opzichte der eventuële afkoopbaarstelling der heerediensten, heerscht verschil van gevoelen op welke wijze die afkoop zal geregeld worden. Hierover uit te wijden ligt buiten den aard van dit opstel. Slechts hierop zij de aandacht gevestigd, dat bij een algemeenen omslag, de invoering van de huistaks niet te verwerpen zou zijn, zoodat Europeanen vreemde Oosterlingen en inlanders, naar gelang der grootte of hechtheid van het huis dat door hen bewoond wordt, in deze belasting moeten aangeslagen worden. Iemand een armoedige woning bezittende, betale dus weinig en de goed gehuisden meer. Vooraf berekene men, wat tot geheele afkoopbaarstelling noodig zij; daarna hebbe de repartitie voor elke natie in het bijzonder plaats.

„door de dorpsbewoners voor hen bewerkt werden. Het werke-
„lijk landbezit der dessabevolking was zeer gering, en uit dien
„hoofde deed zich de vraag voor of personen, die wellicht een
„of twee kolaks bezaten als landbouwers moesten aangemerkt
„worden. Vele bewoners toch hadden een zeer klein gedeelte
„grond. Ook lieten de rijke grondbezitters hunne velden bewer-
„ken door hen, die geen grond hadden, zoodat wanneer alleen
„de niet landbouwers en grondbezitters in de belasting
„der huistaks moesten deelen, dezelve al zeer weinig zoude
„opbrengen."

De hierop komende beslissing was natuurlijk in overeenstemming met het voorschrift van den gouverneur-generaal, zoodat dan ook over 't algemeen deze belasting op Bawean zeer weinig te beduiden heeft gehad. (Over de belasting op het bedrijf hebben wij gelegenheid later te spreken.)

Gemengde bepalingen. — 1e De vaccine. — Als gevolg der nieuwe regeling werd ook de vaccine ingevoerd, waarmede men voor deze geringe bevolking twee vaccinateurs belastte, ieder op een tractement van *f* 10, hetgeen tot 1867 aldus gebleven is.

2e De tractementen. — Ten slotte werden in 1827 de bezoldigingen der Europeesche en inlandsche beambten gereduceerd, zoodat nu de assistent-resident, in stede van *f* 500 's maands, *f* 375 en *f* 25 reiskosten bekwam. Voor het personeel der inkomende en uitgaande rechten werd met inbegrip der bezoldiging van den kommies-ontvanger *f* 83 's maands uitgetrokken. De regent bekwam, in plaats van de hem beloofde *f* 5000, slechts *f* 2400 's jaars, de patih *f* 60, een widhana *f* 30, de bekel *f* 15 en elk der mantri-arissen, zoomede de kapitein mandhar *f* 12 's maands.

Van Schuppen, nog bezig zijnde met de invoering van het landelijk stelsel op Bawean, overleed plotseling (naar men zegt door zelfmoord) in september 1825, op 24jarigen leeftijd. Na eenige maanden kwam zijn vervanger D. F. Meijer op Bawean aan, die echter geen gelegenheid had de hervormingen te voltooien, wijl hij reeds weder in december 1825 overgeplaatst werd. J. C. Dunki, opziener bij de koffiekultuur in Banjoewangi, verving hem en daar deze ongeveer 18 jaren als assistent-resi-

dent op Bawean bleef, was hij ruimschoots in de gelegenheid de nieuw ingevoerde maatregelen te bevestigen. Een beschouwing over deze hervormingen vooral ten opzichte van de invoering van het landelijk stelsel en van de heffing eener belasting op de ongebouwde eigendommen moge hier een plaats vinden.

Aan wien behoorde de grond toen de invoering van het landelijk stelsel plaats vond. De commissie van 1824 schijnt steeds in het onzekere geweest te zijn of op Bawean individueel of communaal bezit bestond, doch van Schuppen verklaarde, bij schrijven van 17 mei 1825 nº. 15, dat hem was gebleken, dat de kleine man weinig of geen grond bezat. In 1825 waren $^1/_4$ van alle sawas nog in handen van de hoofden en hunne aanverwanten, maar toen in dat jaar de bezoldiging dier hoofden door het gouvernement zou plaats hebben, werd hun de voorwaarde opgelegd afstand te doen van alle door hen bezeten gronden gelegen buiten de erven hunner woningen, met bepaling: dat die gronden zouden worden verdeeld onder de bevolking van de dessas binnen wier gebied zij gelegen waren. Die verdeeling had ook werkelijk plaats en de toenmalige regent gaf daartoe het voorbeeld door 13 bouws en 162 roeden sawagrond benevens 20,000 nipahbosschen af te staan. Of nu die hoofden de voorschriften van het gouvernement niet goed uitgelegd waren, of dat zij naderhand over den gedanen stap berouw gevoelden, zooveel is zeker dat algemeen verondersteld werd, dat die gronden gedurende hun leven of wel gedurende hunnen diensttijd aan de bevolking; maar na overlijden aan de rechtmatige erfgenamen vervielen. In den aanvang veroorzaakte die verdeeling eenige moeielijkheid, daar de meesten slechts noode scheiden konden van de akkers door hunne voorvaders ontgonnen en hun als poesaka nagelaten; doch, zooals gezegd werd, het vooruitzicht, dat die velden weder aan de kinderen zouden komen, had op het te nemen besluit overwegenden invloed. In werkelijkheid zou nu ook die sawa-verdeeling onder de bevolking plaats gehad hebben, indien de dessahoofden die te verdeelen velden niet voor zich gehouden, en deze aangemerkt hadden als een apanage aan hun ambt verbonden. En zoo had dus slechts in het district Sangkapoera de verdeeling metderdaad plaats. Zelfs worden daar nog tegenwoordig vijf bouws als communaal bezit jaarlijks onder de bevolking verdeeld. Zoo werd bijvoorbeeld ook in de dessa Soeka Oening een gedeelte van de sawa-

kraton (of de aan de vorstelijke familie toebehoorende sawas) hier mandhulla genoemd en groot 400 □ roeden in vruchtgebruik onder de inwoners verdeeld, zoodanig, dat als een dier begiftigden kwam te overlijden of verhuisde, zijn vervanger in het genot van datzelfde aantal roeden grond zou komen.

Andere dessas weder kregen een stuk grond om dien als gemeen bezit jaarlijks te verdeelen. Bij vele dorpshoofden zijn nog lang daarna de in 1825 aan die dessas geschonken gronden of een gedeelte daarvan, aan het ambt van dessahoofd verbonden gebleven. Naar willekeur werden zij dan bij gedeelten aan verschillende personen in bruikleen afgestaan en niet onwaarschijnlijk is het, dat de onterfde hoofden in die persoonlijke verdeelingen zelf de hand hadden. In schijn toch stonden zij hunne velden af, doch in werkelijkheid gaven zij die slechts aan de dessahoofden in bewerking. Deze dan lieten den grond door heerendienstplichtigen bearbeiden en behielden de opbrengst gedeeltelijk voor zich of gedeeltelijk voor hunne lastgevers. Dat bij zulk een toestand na verloop van tijd tusschen de erfgenamen gedurig oneenigheid bestond, valt ligt te bevroeden, en nog tegenwoordig komen te Bawean meermalen zaken voor, welke een uitvloeisel zijn van de met weinig zorg uitgevoerde maatregelen van vroeger.

Vóór den afstand van grond werd aan den regent van Bawean aanvankelijk beloofd een jaarlijksch tractement van *f* 5000, doch reeds in 1827 werd dit tot op de helft verminderd, en zou hem voortaan *f* 2400 worden uitbetaald. De regent namelijk hopende, dat men hem zijn grond zou laten behouden, had opgegeven, dat de waarde van de opbrengst dier gronden slechts *f* 1300 's jaars waren. Toen hem echter zijn velden ontnomen werden, nam hij met de daarvoor gegeven schadeloosstelling van *f* 5000 genoegen, doch toen ook deze som gehalveerd werd, vroeg hij bij rekwest in 1830 om vermeerdering van traktement. Een daarover uitgebracht rapport van den toenmaligen assistent-resident van Bawean luidde: dat dewijl de regent zich onderhands oude landerijen weêr toegeëigend en ook nog vele prauwen in bezit had om mede handel te drijven, zijn traktement ook niet vermeerderd behoefde te worden (!). En wanneer wij nu later kennis maken met een rapport over dienzelfden regent, waarin hij wordt beschuldigd de bevolking geld af te persen, dan brengt de billijkheid mede rekening te houden met zijn verloren lande-

rijen en een hem karig toegelegd traktement. Eerst in 1856 werd dit vermeerderd tot *f* 4800.

De assistent-resident Dunki achtte het noodig op Bawean, gelijk ook elders reeds plaats gehad had, het gemeen bezit zooveel mogelijk uit te breiden. In zijn missive van 16 october 1828 schreef hij over deze zaak, dat de bezitters van sawa- of anderen grond, volgens oude gewoonte daarover op een willekeurige wijze beschikken en hetzij tot delging van schuld, hetzij bij verhuizing hun sawagrond verkoopen, verpanden of verhuren, kortom daarmede doen of het hun wettig eigendom ware, terwijl de kooper van zulken grond zich verder gelijk zijn voorganger als wettig eigenaar van den grond beschouwt. Onder een vorig bestuur — zoo gaat hij voort — kon zulk een toestand wellicht recht van bestaan hebben, daar toen geen grondbelasting geheven werd. Doch dewijl nu bij de invoering van het landelijk stelsel, de gronden gouvernements-eigendom geworden zijn (!) en de bezitters der rijstvelden slechts als huurders kunnen aangemerkt worden, zoo kan hun ook het recht niet toegekend worden, die gronden aan dezen en genen te verkoopen; maar zijn gehouden om, wanneer zij niet langer bezitter daarvan wenschen te zijn of zich onvermogend gevoelen dezelven langer te bearbeiden, deze over te geven aan het hoofd van de dessa of kampong onder wien die gronden ressorteeren. Het zijn vooral de bloedverwanten van den regent, die, dewijl de rijstvelden door hunne voorouders zijn aangelegd, ook van meening zijn, bij geldgebrek of anderzins, het recht te hebben hun grond te verkoopen. En om hieraan een einde te maken is het noodzakelijk te gelasten, dat de landerijen bij overlijden wel van vader op zoon kunnen overgaan, doch dat het niemand is geoorloofd met gouvernementsgrond handel te drijven, terwijl hij, die niet bij machte is zijn grond te bearbeiden, deze dadelijk aan den loerah der dessa of kampong ter verdeeling moet afstaan.

Men ziet uit zulk een schrijven hoe of ook in die gewesten, waar geen koffiekultuur bestond, de ambtenaren het gemeen bezit voorstonden.

De collecteur der landelijke inkomsten in de residentie Soerabaja Wardenaar, in wiens handen het voorstel van den assistent-resident gesteld was, dacht er echter anders over. Te recht voerde hij aan, dat de wet als wettige bezitters van bouwlanden erkent, zij die zulke gronden in bebouwbaren staat hebben ge-

bracht of op wie zij bij erfopvolging of bij wettigen afstand, overeenkomstig de oude gebruiken, zijn overgegaan [1]). In dien geest moesten de hoofden en oudsten der dessas de velden onder de ingezetenen verdeelen. Niettemin hebben de wettige bezitters van bouwlanden het recht om hunne velden aan andere af te staan, onverschillig of zij uit dien afstand al dan geen voordeelen genieten, mits het dessahoofd slechts zorge voor de richtige bewerking der velden en voor de inning van den aanslag.

Op grond van dit advies verklaarde de resident van Soerabaja van Haak [2]) zich tegen het voorstel van den assistent-resident. Hoe verschillend de gevoelens van van Schuppen en Dunki ook mochten zijn, hierin waren beiden het eens, dat de bevolking weinig of geen grondeigendom bezat, doch dat de velden aan de vorsten toebehoorden, die het vruchtgebruik daarvan aan hunne bloedverwanten afstonden. De laatsten beschouwden zich dan ook als de wettige grondeigenaren, waarvan zij, die in 's lands dienst traden, afstand hadden moeten doen. Toen echter bij vermindering van personeel ook weder eenige hoofden, die vroeger grond bezeten hadden, buiten betrekking en dus ook buiten bezoldiging kwamen, eigenden zij zich de landerijen, thans communaal bezit geworden, opnieuw toe, en de bevolking, aldus rapporteerde Dunki bij zijn missive van 6 mei 1828 n°. 93, had te veel vrees en ontzag voor die hoofden om daartegen te reclameren. Maar dewijl het gouvernement, zoo besloot hij, nu eenmaal die akkers aan de kampong- en dessavolkeren afgestaan had, was het weder in bezit nemen van dien grond door de hoofden een feit, dat strenge afkeuring en berisping verdiende.

Men merkt allicht, dat er tusschen bestuur en hoofden een gedurige worsteling plaats had of het gemeen — dan wel het individueel bezit zou zegevieren. En ondanks onzerzijds alles in het werk gesteld werd om het gemeen bezit aan de bevolking op te dringen en smakelijk te maken, blijkt uit den toestand van het schier overal heerschende individueel bezit, dat hoofden en bevolking in dien strijd overwinnaars gebleven zijn.

---

[1]) Zie onder anderen art. 12 en 14 van het besluit van Commissarissen-Generaal van 21 januari 1819 n° 11.

[2]) Bawean was middelerwijl onder Soerabaja gekomen. Bij besluit van 21 september 1826 n° 8 werd bepaald, dat op 1 october de residentie Grissé ingetrokken en met Soerabaja vereenigd zou worden.

Mogelijk ook is men nimmer bekend geweest met het daar inheemsche zuiver individueel bezit. Zonder dat toch zou de commissie van 1825, bij de regeling van het landelijk ambtsbezit, de gronden tot dusver in bezit van de bezoldigde hoofden niet den loerahs, binnen wier dessagebied zij gelegen waren, maar aan de wettige erfgenamen teruggegeven hebben. Die gift van sawas aan de dessahoofden was op zich zelf reeds een eerste poging om het gemeen bezit in te voeren, want daarmede werd het doel beoogd, dat die velden jaarlijks onder de bevolking ter bebouwing zouden verdeeld worden. Doch die verdeeling had nimmer plaats. Want, wellicht op raad der hoofden, die daardoor vermeenden later in de gelegenheid te zijn de akkers terug te bekomen, vonden de dorpshoofden beter de sawas als apanage aan hun ambt verbonden te beschouwen.

Het ligt voor de hand, dat bij al die maatschappelijke veranderingen en bestuursbepalingen, zoo goede als onverdedigbare, verscheidene grondeigenaren tot armoede vervielen. Hun restte dus niets anders dan het gouvernement om restitutie, schadeloosstelling of wel onderstand te verzoeken. Acht jaren daarna werd aan sommigen dier verzoeken gehoor gegeven en, bij resolutie van 31 october 1833 n°. 3 en 19 augustus 1834 n°. 40, verkregen eenige radens, zelfs ook enkele raden-agoe's onderstand in geld [1]).

Door het overlijden van vorige bezitters, door de aanspraken van dessahoofden aan wie de gronden van derden waren toegewezen geworden, en niet het minst door de uit een en ander geboren wordende verwikkelingen tusschen de verschillende erfgenamen, die allen eenige aanspraak konden doen gelden, ging van lieverlede het individueel bezit van kleine stukken lands, weleer slechts den aanzienlijken behoorenden, aan den kleinen man over. Wel een meer gelijkmatig, maar nimmer een gemeen bezit, zooals de bedoeling van het bestuur was, vloeide hieruit voort en bestendigde zich tot heden.

Na de invoering van het landelijk stelsel en de daaruit gevolgde schikkingen en bepalingen viel er op Bawean weinig meer te regelen over. De belastingen kwamen geregeld binnen en van bestuurswege werd de bevolking niet met zware heere- of kultuurdiensten bemoeielijkt, of de handel die zij voerde be-

[1]) Zie onder anderen van Deventer, Landelijk stelsel enz., II, 518.

lemmerd. De geschiedenis van dit eiland biedt dan ook weinig wisselvalligs meer aan. En zoo soms van Bawean van tijd tot tijd nog iets tot de buitenwereld doordrong, dan bepaalde het zich tot de mare, dat zeeroovers op dit eiland waren aangeland.

Eerst in 1829 komt de naam Bawean in het officiële naamregister en den Almanak voor. En ofschoon den regent, bij besluit van 16 juli 1825 n°. 8, den geelen pajoeng werd toegekend met den titel van toemenggoeng, zoo wordt hij in gezegd naamregister toch Raden Poerbo Negoro genoemd. Deze overleed in 1836, twee zonen nalatende, waarvan de oudste, Raden Pandji Nata Koesoema (Mohammed Ali), reeds verscheidene jaren afwezig was, en de jongste, Raden Pandji Tjakra Koesoema, bij resolutie van 23 augustus 1836 n°. 14 (eerst onder voogdij van zijn oom tot 1841) tot regent werd aangesteld. Ook hij verzocht den geelen pajoeng te mogen dragen, doch de regeering wees zijn verzoek af. En toen nu in 1869 ook deze regent en wel kinderloos kwam te overlijden, stierf met hem een geslacht uit, dat een paar eeuwen over Bawean onder verschillende toestanden had geregeerd. Alsnu werd, bij gouvernements besluit van 27 mei 1870 n°. 16, bepaald, dat de weinige belangrijkheid van het eiland, de kleine districten en het gering aantal inwoners in aanmerking genomen, de betrekking van regent en patih op het eiland Bawean zal worden ingetrokken, en dat voortaan aan het hoofd van het inlandsch bestuur op Bawean zal staan een widhana op een traktement van *f* 200. Bij besluit van 28 augustus 1870 n°. 6 werd de gewezen patih Raden Gondo Koesoema tot widhana benoemd.

J. A. B. Wiselius.

Een nieuw bezwaar tegen ontginningen op Java.

De ontginning van den voor een zoo groot deel nog woesten bodem van het eiland Java, door Europeesche kennis en kapitaal, is, sedert den commissaris-generaal du Bus de Gisignies, een zeer betwiste quaestie gebleven. De invoering en de strenge doorzetting van het kultuurstelsel deed haar voor eenige jaren van de baan schuiven. Uitgifte van woeste gronden, aan wien en onder welke voorwaarden ook, werd formeel verboden en niet zonder eenige logica in het voorheerschende stelsel. Eenmaal het beginsel aangenomen zijnde, dat de Staat de algemeene werkverschaffer van Java was, moest het natuurlijk consekwent schijnen, dat alle werkkrachten uitsluitend ter beschikking van zijn orgaan, het gouvernement, werden gehouden. De particuliere ontginner, die voor eigen rekening en eigen bate werkte, moest beschouwd worden als een intrus, een hatelijke mededinger, die het monopolie afbreuk deed vooreerst door de loonen der arbeiders op te drijven, ten tweede door met zijn vrijwillig gecultiveerde producten de prijzen der in dwang verkregen producten op de markt te bedreigen, eindelijk door de superioriteit van den vrijen arbeid en de onbelemmerde nijverheid boven den dwang en het monopolie te doen uitkomen.

Toen het regeeringsreglement van 1854 in toepassing kwam, was het kultuurstelsel als stelsel geknakt en begon de likwidatie van verschillende opgedreven gouvernements-ondernemingen. Meer en meer begon men los te laten en bleek van het streven om den Staat van zijn rechtstreeksche bemoeiingen met landbouw en nijverheid te ontlasten en de deur weer te openen voor de bijzondere industrie. Woeste gronden mochten weder in huur worden uitgegeven; doch daarbij bleef de oude geest van

tegenstreven voortleven. Het recht der ontginners op door hen ontgonnen gronden werd zoo karig, zoo precair mogelijk uitgemeten. Bij overvloed van woeste gronden en keur en keus van aanvragen werden slechts, na tal van moeielijkheden, weinige perceelen uitgegeven, als gold het nog altijd een bijzondere gunst, niet de toepassing van een algemeen beginsel en het haken naar een grootsch economisch doelwit.

Het zij veroorloofd nogmaals de cijfers te laten spreken. Java, de vorsten- en particuliere landen niet medegerekend, is groot omstreeks 15 millioen bouws, gelijk met $10^3/_4$ millioen hectaren. Hiervan beslaan de djati- en wildhoutbosschen alsmede de gouvernements-koffietuinen en bosschen te samen omstreeks $2^1/_2$ millioen bouws. Van de overige $12^1/_2$ millioen bouws, beplanten de inlanders jaarlijks niet meer dan ruim 2 millioen bouws. Voegt men hierbij een half millioen bouws voor ontgonnen land dat ieder jaar niet wordt beplant, dan schieten nog altijd 10 millioen bouws over. En al neemt men aan, dat van deze een vierde gedeelte voor ontginning ongeschikt is, dan nog wordt de oppervlakte, welke op bebouwing wacht, aangeduid met het cijfer van $7^1/_2$ millioen bouws of 5,300,000 hectaren. Evenwel, tot in den jongsten tijd was de geheele oppervlakte der verhuurde landen nog geen 46,000 bouws, en daaronder waren begrepen ongeveer 30,000 bouws aan perceelen, reeds vóór het regeeringsreglement van 1854 verhuurd, en 3000 bouws aan thee- en kaneeltuinen, die vroeger in contract met of voor rekening van het gouvernement werden aangelegd.

De betrekkelijk onbeduidende uitkomsten van de uitgitte in huur van woeste gronden zijn dan ook een der overwegende redenen geweest voor het aannemen van het beginsel van langdurige erfpacht 't welk bij de agrarische wet van 9 april 1870 aangenomen en bij de daaruit gevloeide verordeningen in bijzonderheden uitgewerkt is. Hoezeer de wetgever beoogde het bevorderen van ontginningen op groote schaal, hebben die verordeningen het bereiken van dat doel niet gemakkelijk gemaakt. De regeering is daarbij uitgegaan, ten eerste van de vergedreven angstvalligheid voor het behoud van hare eenige nog overgebleven dwangkultuur en heeft gemeend die te moeten beschermen door verboden kringen om de koffietuinen te trekken, waar binnen geen particuliere onderneming zich mag vestigen, en door een onbepaalde uitgestrektheid woeste gronden voor uit-

breiding van die gouvernementskultuur. Ten tweede ademen de agrarische verordeningen een ultra-fiscalen geest en heeft het al den schijn of men de ontginningen bij uitnemendheid dienstbaar verlangt te maken aan de meest buitensporige eischen der schatkist [1]).

Tot dusverre waren het de begrippen, welke de regeering aankleeft, die de ontginningen op groote schaal tegenwerkten, althans niet bevorderden. Nu het schijnt, dat het haar ernst wordt met de uitgifte van woeste gronden en zij van de agrarische verordeningen in dit opzicht wenscht te maken wat er van te maken valt, daagt onverhoeds van een zijde, waarvan men 't het minst zou verwacht hebben, een oppositie van geheel nieuw allooi op tegen het flink in kultuur brengen van den Javaschen bodem. Het zijn de gevestigde ontginners zelve en hunne vrienden, die thans in het strijdperk treden en de regeering trachten te belezen om te beletten dat de uitgifte van woeste gronden de vaart neme, welke de vrijgevige toepassing van de wet van vraag en aanbod op dit gebied kan te weeg brengen.

De ondernemer van de twee huurlanden Waliran en Kandangan, beide gelegen aan de Noordzijde van het Willisgebergte, residentie Madioen, die hem bij gouvernements-besluiten in 1867—1873 werden afgestaan, de heer Bouricius heeft de kat de bel aangehangen. In de maand juli van verleden jaar vernam hij dat de regeering het oog had geslagen op een perceel woesten grond in de nabijheid van Waliran, ten einde dat te doen in kaart brengen en in erfpacht aanbieden, en dat twee nieuwe aanvragen van particulieren voor perceelen grenzende aan Kandangan de regeering hadden bereikt of wellicht zouden bereiken. In de uitgifte van die perceelen zag de heer Bouricius gevaar voor zijn eigen ondernemingen en wendde hij zich tot den gouverneur-generaal om dat gevaar af te weren. Hij adresseerde zich tevens aan de kamer van koophandel te Batavia met verzoek om zijn verlangen te ondersteunen.

In zijn schrijven aan de kamer, beweert de heer Bouricius, dat de agrarische wet alleen dan voor de regeering, industrieelen en bevolking ten zegen kan strekken, wanneer de regeering als principe aanneemt, dat geen perceelen mogen wor-

[1]) Zie over de agrarische verordeningen Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jaargang 1873, I, bl. 283 en 465 en verslagen van het verhandelde in het Indisch Genootschap, 5 november en 17 december 1872.

den uitgegeven, wanneer reeds bestaande ondernemingen daardoor rechtstreeks benadeeld kunnen worden. Hij vraagt „waarom de regeering bij uitgifte van gronden niet denzelfden weg kan volgen van elk verstandig particulier, die zijne perceelen juist uitzoekt in die streken, waar hij verzekerd is in den eersten tijd met geene concurrentie te worstelen te hebben?" Door te beginnen met die streken op te meten, waar nog geen industrie bestaat, wordt, zijns inziens, het doel om Java krachtiger dan tot dusver het geval was, te ontwikkelen, het spoedigst bereikt, en eerst dan, wanneer alle perceelen in kultuur zijn gebracht, waarvan de uitgifte zonder nadeel voor anderen kan geschieden, mag er volgens hem, sprake zijn om de grenzen van reeds bestaande ondernemingen te gaan insluiten.

Maar ook dan zelfs stelt de heer Bouricius zich voor, dat het billijk zoude zijn, wanneer aan de eigenaren van reeds bestaande ondernemingen, de voorkeur werd gegeven op de perceelen die onmiddellijk aan hunne grenzen palen, aangezien anders alle gelegenheid tot uitbreiding voor goed wordt afgesneden, en het toch nimmer de bedoeling der regeering kan zijn om den ondernemingsgeest binnen een grens van 500 bouws te beperken. Om een wildernis in een rentegevend goed te herscheppen wordt zooveel kapitaal en worden zooveel werkzaamheden vereischt, dat, volgens den heer Bouricius, de regeering moraliter verplicht is, de ondernemers, die ter goeder trouw met haar gecontracteerd hebben, haren zedelijken steun te verleenen. Waar men contracteert voor woeste gronden, meent hij, mag men aannemen, dat de regeering, die de uitgifte geheel in hare hand heeft, beletten zal, dat de eerste ontginners reeds dadelijk hun bestaan zien bedreigd, doordien, op een gegeven oogenblik, de ondernemingen in die streek als paddestoelen uit den grond rijzen. En om geen twijfel omtrent zijn ware bedoelingen over te laten, geeft hij elders een uitlegging van hetgeen hij onder „zedelijken steun" der regeering ten behoeve van bestaande ondernemers verstaat, namelijk: „waarborgen dat de hoofd-ele„menten zijner operatie, de voorhanden werkkrachten in ver„band met de gemiddelde dagloonen in een residentie, gedurende „de laatste jaren, niet ieder oogenblik dreigen te worden ver„stoord, door het toelaten van buitensporige concurrentie op „de grenzen, gedurende de wordingsperiode eener jeugdige „onderneming."

Aanvankelijk was het onthaal van des heeren Bouricius reclame bij de Bataviasche kamer van koophandel niet gunstig. Zij verzocht den heer van den Berg een praeadvies over de zaak uit te brengen, dat door dien heer kort en bondig werd gegeven. Hij was het eens met den heer Bouricius dat, waar de regeering zelf het initiatief neemt van gronden te doen opmeten met het doel om ze in erfpacht af te staan, het zeer ongeraden is om de keus bij voorkeur te vestigen op perceelen in de nabijheid van reeds gevestigde ondernemingen gelegen. Maar hij kon niet met hem meegaan, waar hij als het ware een kring rond de reeds bestaande ondernemingen wenscht getrokken te zien, binnen welken niemand zal worden toegelaten.

„Als iemand er zijn geld aan wagen wil," adviseerde de heer van den Berg verder, „om naast Kandangan de ontginning van een nieuw perceel te beproeven, dan moet hem dit vrij staan, hoe onaangenaam het ook voor zijn buurman zijn moge. Het was voor de vroeger opgerichte assurantie maatschappijen ook niet plezierig toen de Oosterling de spoeling wat dunner kwam maken, maar op grond hiervan is het toch niemand ingevallen om de regeering te verzoeken hare sanctie aan de oprichting van de Oosterling te onthouden.

„Bovendien, waar zouden wij bij toepassing van het denkbeeld van den heer Bouricius naar toe gaan? Of de door hem gevreesde onderneming op één paal of bij voorbeeld op vijf palen afstand van Waliran tot stand kome, zal ter zake zeker wel niet veel afdoen. Zeer waarschijnlijk zal zelfs op een afstand van tien palen nog veel last van de concurrentie ondervonden worden, en gaat het nu aan om te verlangen dat, Kandangan als middenpunt aannemende, op vijf tot tien palen afstands in den omtrek geen andere particuliere onderneming zal worden toegelaten?

„Als ik mij niet vergis, is onze kamer bij meer dan eene gelegenheid opgekomen tegen het regeeringsdenkbeeld om rond de bestaande gouvernementskoffietuinen een door de particuliere industrie niet te overschrijden rayon te trekken, op grond van de groote uitgestrektheden, die zoodoende tot eeuwigdurende onvruchtbaarheid zouden gedoemd worden; — en is dit zoo, dan zouden wij ons aan een zeldzame inconsequentie schuldig maken, indien wij aan de betoogen van den heer Bouricius onze sanctie hechtten."

Met deze beschouwingen vereenigden zich alle leden der kamer

van koophandel en het gevolg was dat, na den heer Bouricius te hebben bekend gemaakt met de strekking der uitgebrachte adviezen, de kamer de stukken op zijn verzoek eenvoudig deponeerde.

Had men het hierbij gelaten, de zaak zou privaat zijn gebleven en verdere bespreking eener mislukte poging van een ondernemer om zijn eigen belang te behartigen geheel overbodig zijn. Een soort van coup de théâtre van den heer van den Berg geeft haar thans ten minste den schijn van een geheel ander karakter en maakt het wenschelijk, dat zij, die bestendig ijverden voor de ontginningen op groote schaal van den Javaschen bodem hun stem in het twistgeding doen hooren.

Als een soort van Paulus op den weg van Damas kwam de heer van den Berg tot een tegenovergestelde meening dan die hij in zijn praeadvies had uitgesproken. Een betoog van een dagblad over de moeielijkheid om bij ontginningen arbeiders te bekomen en over het rijzen der dagloonen bij concurrentie van ondernemers, had hem, volgens zijn verklaring, zoo niet in 't rechte, althans in een ander pad gebracht. Op nieuw adviseerde hij de kamer van koophandel, met dit voorzeker verrassende gevolg, dat de meerderheid zich met zijn nader advies vereenigende, „op grond van de overweging dat het hier geldt eene quaestie van groot algemeen belang," besloot „om haar aan de aandacht der regeering te onderwerpen, en haar te verzoeken om de overeenkomsten tot afstand van woeste gronden in huur of erfpacht te beschouwen als tijdelijke concessien, waardoor gedurende een zekeren tijd de eerste ontginner zal gevrijwaard zijn tegen mededinging van anderen, onmiddellijk op de grenzen van het door hem ontgonnen perceel."

Zien we nu welke redenen de heer van den Berg aanvoert voor zijn palinodie, die de kamer van koophandel zich gehaast heeft met hem te deelen, dan zijn wij getroffen door de armzaligheid der aangevoerde argumenten.

De heer van den Berg gaat van het feit uit dat ontginning van woeste gronden aan groote bezwaren en risico onderhevig is. De juistheid van dit feit wordt door iedereen erkend en het is daarom dat de voorstanders van ontginningen steeds aandrongen op het stellen van milde voorwaarden, opdat die bezwaren en risico niet willekeurig zouden vermeerderd worden. Dat daarom echter de ontginners, behalve op de algemeene, nog op een bij-

zondere bescherming der regeering mogen aanspraak maken en dat die bijzondere bescherming zou moeten bestaan in het weren van medeontginners in de nabijheid der primitieve ondernemers, is een sustenu van den heer van den Berg, dat hij alleen door de zonderlingste redeneering kan volhouden. Niet toch uit de agrarische verordeningen, niet uit de oude bepalingen omtrent het uitgeven in huur van woeste gronden, noch uit de bepalingen der gesloten overeenkomsten leidt hij die ter kwader ure gerezen aanspraken van gevestigde ondernemers af. Volgens hem, heeft men vooral te letten op de restrictio mentalis, op hetgeen de ondernemers bij het sluiten van hun huurcontract met de regeering, gedacht of liever gedroomd hebben. „Ik maak mij sterk," zegt hij, „dat niet één ondernemer van woeste gronden op Java zal gevonden worden, die in zijn, met het gouvernement gesloten huurcontract niet gezien heeft een soort van concessie, waardoor hij voorloopig althans gewaarborgd werd tegen het verschijnen van mededingers op het vlak aan zijn onderneming grenzende terrein. Dit karakter van concessie moeten de overeenkomsten waarbij van regeeringswege woeste gronden in huur of in erfpacht worden afgestaan, blijven behouden, want gaat de zekerheid, die hierin gelegen is, verloren, dan zal het kapitaal, dat onmisbare element om woeste streken in vruchtbare terreinen te herscheppen, een reden te meer vinden om zich terug te trekken, waar zijn tusschenkomst zoo dringend noodig is om het doel te bereiken dat ook door de regeering gewenscht wordt."

Iets verder wordt het huurcontract, reeds door den heer van den Berg tot een monopoliseerende concessie verheven, met een nieuw privilegie verrijkt, namelijk dat van rechtgevende op de nabijgelegen gronden, altijd omdat, volgens hem, de huurders daarop hebben gerekend. Ziehier het beweren in al zijn naïeveteit: „Gelegenheid tot uitbreiding, met het oog op de bij schier alle kultures zoo dringend noodige verwisseling van gronden, blijft een levensvoorwaarde voor de meeste ondernemingen, en verreweg de meeste huurders van woeste gronden hebben er bij het sluiten van hun huurcontract vast op gerekend, dat hun later zonder bezwaar die aangrenzende terreinen zullen worden afgestaan, die voor de eigen ontginningen der bevolking blijken zullen niet bruikbaar of niet noodig te zijn."

Wordt 't vereischt op de onhoudbaarheid van de redeneering de

aandacht te vestigen? De ondernemers van woeste gronden hebben, niet een uitsluitende concessie gekregen; maar zij hebben hun eenvoudig huurcontract voor iets dergelijks, voor een soort van concessie aangezien. Omdat zij dat er in gezien hebben krijgt 't het karakter van concessie en moeten de huurcontracten blijven hetgeen zij nooit zijn geweest. De bestaande ondernemers krijgen van lieverlede behoefte aan uitbreiding; daarom behooren ook de aangrenzende woeste gronden hun eventueel toegewezen te worden, altijd niet omdat zulks in hun huurcontract is bepaald, maar omdat de ondernemers daar vast op gerekend hebben.

Zóó voortredeneerende is er geen reden, waarom men hier blijft steken en niet veel verder gaat. Als het voldoende is, om de regeering tot iets over te halen, te beweren: „de contractant ter andere heeft wel is waar het huurcontract geteekend zooals het daar ligt; maar de man zag er bovendien dit en dat in; hij rekende stellig en vast op het een en ander dat er niet in te vinden is, dus moet hem dit alles toegestaan worden," als een dergelijke redeneering voldoende is om toe te stemmen hetgeen wordt gevraagd, zien we niet in dat het lang bij de nu gestelde eischen zal blijven. Men kan gerust aannemen, dat de ondernemers nog veel meer in hun huurcontracten hebben gezien dan de tegenwoordige onder-voorzitter der kamer van koophandel beweert dat zij er in gezien hebben. Allen, min of meer hebben er een goudmijn in gezien, doch velen is die illusie bitter tegen gevallen. Zou het nu opgaan, indien de teleurgestelde ontginners zich tot het gouvernement wendden om schadevergoeding voor geleden verliezen, op grond dat zij, bij het aangaan van het huurcontract, daarin een middel gezien hebben om fortuin te maken, nooit om er geld bij in te schieten en dat, hoezeer vruchteloos, zij toch getracht hebben het doel te bereiken, 't welk ook door de regeering gewenscht wordt?

Evenmin als voor deze en dergelijke reclames eenigen rechtsgrond uit de gesloten huurcontracten is af te leiden, hebben de ondernemers van woeste gronden recht hun huurcontracten te beschouwen als concessiën, waaraan zij het monopolie vastknoopen om in een gegeven streek de eenige ontginner voor jaren te blijven. Nooit is zoo iets door eenige wettelijke bepaling toegestaan noch in eenig huurcontract toegegeven. Recht en rechtvaardigheid brengen mede, dat een gesloten huur-overeen-

komst niets meer en niets minder is en blijft dan een eenvoudig huurcontract, en dat uitsluitend aan de bepalingen daarin vervat de hand worde gehouden. De regeering is tot niets meer gehouden en niet aan haar, maar aan de ondernemers alleen moet het geweten worden indien later de zaak tegenvalt, omdat zij van hun kant haar vooraf niet ernstig genoeg gewikt en gewogen hebben, indien van hun gezegd mag worden, dat bij het op touw zetten van ontginningen, ils n'y ont vu que du feu.

Noch het publiek noch het privaat recht wettigt de uitbreiding van bevoegdheid, welke de heer van den Berg voor de bestaande ondernemingen aanprijst. Trouwens hij maakt zich zeer luchtig en vluchtig van de rechtsquaestie af. Hij beproeft ons billijkheidsgevoel te overrompelen door in plaats van de stellige titels der huurders van woeste gronden, hetgeen die menschen al gezien en vast geloofd hebben te schuiven. Het isoleeren der bestaande ondernemingen wordt dan ook minder als een rechtvaardige dan als een wenschelijke maatregel voorgesteld, als een handeling, zoo als de heer Bouricius schrijft, die gelijk zou staan met de daad van een verstandig particulier.

Welaan, laat ons zien hoe een particulier, in de positie van het gouvernement, zou handelen. Stel iemand, die 10,000 hectaren woeste gronden bezit en die in perceelen van vier of vijf hectaren in huur of erfpacht wenscht af te staan; stel dat hij genoegzaam ontginners vindt om de 10,000 hectaren binnen enkele jaren in kultuur te brengen. Zou die eigenaar, ten gerieve van de huurders of erfpachters der eerste perceelen en zonder jegens hen door iets hoegenaamd gebonden te zijn, de zich verder aanmeldende ontginners afwijzen en zijn overige perceelen woest laten liggen tot de gevestigde ondernemers ze verlangen ten hunnen bate in kultuur te brengen? Wij twijfelen of men zulke particuliere eigenaars zou vinden en wij houden ons overtuigd, dat de heeren Bouricius en van den Berg de eerste zouden zijn, om particulieren, die zóó met hun eigendom omspringen, niet verstandig, maar dwazen te noemen.

„Het in kultuur brengen van woeste gronden," zegt de heer van den Berg, „is, hetzij de zaak slage of niet, in elk geval een baat voor de regeering." Is dit juist, dan is het gouvernementsbelang als van zelf aangewezen. Hoe meer perceelen het aan den man kan brengen, hoe meer 't zijn baten doet klimmen en wanneer men beweert niets anders van de regeering te verlan-

gen dan elk verstandig particulier in haar positie zou doen, begrijpen we niet hoe men in haar zou kunnen prijzen, dat zij vrijwillig haar baten tot een nietig minimum beperkt, terwijl ieder particulier bestendig zoekt zijn inkomen zoo veel mogelijk op te voeren, zoo veel mogelijk winsten te behalen, en, wanneer hij 't met eerlijke middelen doet, dit hem als een verdienstelijk streven wordt toegerekend.

Meer ter loops dan opzettelijk doet de heer van den Berg echter uitkomen, dat de regeering, door geen verboden kringen om de bestaande ondernemingen te trekken, de ontginningen schaden, de ontginners afschrikken, en dus zich zelve bij slot van rekening nadeel berokkenen zal. Een argument voor die stelling zoeken we te vergeefs, tenzij als zoodanig moet gelden de verzekering van den heer van den Berg, dat even krachtig als hij van den beginne af voor het aanvangen en doorzetten van vier verschillende ondernemingen (Limburg, Djoeleg-Gabroe, Ardjasarie en Waspada) geijverd heeft, hij zich tegen het geldelijk ondersteunen er van verzet zou hebben, indien het denkbeeld bij hem had kunnen opkomen, dat te eeniger tijd tegen de grens dezer ondernemingen aan, nieuwe perceelen aan andere ondernemers zouden worden afgestaan.

Vreemd is het voorzeker hoe men laat doorstralen dat de ontginners voor woeste gronden zullen bedanken, op het oogenblik dat men tegen niets anders strijdt dan tegen overvloed van ondernemers en niets meer ducht dan een te groote vaart van den ondernemingsgeest. Zijn ondernemingen van woeste gronden inderdaad onbestaanbaar in elkanders nabijheid, moet bij voorbeeld het koffie- of theeplanten in hetzelfde district door twee of meer ondernemers als doodend beschouwd worden voor allen, dan, voorwaar, behoeft men zich niet beducht te maken voor concurrentie. De nieuwe ondernemers zullen het dan spoedig genoeg moeten opgeven en de primitieve ontginner, die uit den aard der zaak altijd veel voor heeft op den aankomende, zal spoedig genoeg zegevierend uit den strijd te voorschijn treden, die dan het pleit ten gunste van zijn monopolie beslissend zal uitgemaakt hebben. Voor de eerste ondernemers zou het wel der moeite waard wezen dit proces te doorworstelen; maar het is juist de overtuiging, dat op Java, gelijk overal elders, de eene landbouw-onderneming zeer goed aan de andere kan grenzen zonder zich wederkeerig in den grond te boren, die de ijverzucht

wakker maakt en haar naar het gouvernement voert om een klein monopolie uit de huurcontracten te kloppen.

De regeering staat dus tegenover twee soorten van belanghebbenden: de gevestigde ondernemers en zij die het wenschen te worden. Zij zal blijkbaar de eerste en hunne vrienden en beschermers mishagen, wanneer zij den wensch der laatsten verhoort. Ce sera fâcheux, mais non pas dommage. Want, hoe hoog men de verdiensten der eerste ontginners laat klinken, ook de nieuw aankomenden hebben recht verhoord te worden. Zij ontleenen dat recht aan de stellige voorschriften der agrarische verordeningen, die de voorwaarden vaststellen waarop woeste gronden, door het particulier initiatief in kaart gebracht, in erfpacht worden uitgegeven en onder welke voorwaarden niet is opgenomen de bepaling, dat zij op een zekeren afstand van bestaande ondernemingen verwijderd moeten zijn. Zij, die alsnog woeste gronden willen ontginnen moeten der regeering even lief zijn als degenen, die reeds gronden ontgonnen hebben. Uit een algemeen oogpunt valt tusschen beiden niet te categoriseeren. Zij moeten gelijk optellen omdat zij zich voor dezelfde taak spannen en hetzelfde doel trachten te bereiken. Buitendien is het niet waar, dat landontginningen aan elkander grenzende, elkander noodwendig afbreuk doen. De feiten in alle landen der wereld wijzen veeleer op het tegenovergestelde. Vraagt de landbouwers van Europa, Amerika, Australië wat zij het liefst hebben in hun omgeving, of ontgonnen landerijen of de wildernis, en wij zijn overtuigd, dat zij onveranderlijk zullen antwoorden dat het tweede alternatief een ongerijmdheid is. Uit een enkel bekrompen oogpunt, waarop wij later de aandacht zullen vestigen, kunnen de bestaande ondernemers op Java nog de voorkeur geven aan de tijgers en wilde zwijnen als naaste buren, ook zij zullen van lieverlede de groote voordeelen beseffen van een vermeerdering van ondernemingen in de zône waarin zij werkzaam zijn. Veel is er in het belang van een onderneming te doen wat te zwaar is voor de financiëele en werkkrachten van een enkel particulier; er kunnen wegen, waterleidingen en wat niet al noodig zijn, die voor gezamenlijke rekening van verscheidene ondernemers gemakkelijk tot stand komen, terwijl ze achterwege blijven indien de kosten uit een enkele betrekkelijk smalle beurs moeten geschieden. Thans heeft men nog slechts oor en oog voor het antagonisme dat men onderstelt dat

tusschen oude en nieuwe ontginners zich zal verklaren. Later zal men wel wijzer worden en begrijpen, dat zoo er soms het een of ander voorkomt dat hen kan verdeelen, er ook veel is wat hen vereenigt en hun gemeenschappelijke belangen bevordert wanneer zij niet meer in volslagen isolement verkeeren.

Het ideaal van den gevestigden ontginner wordt niet oneigenaardig door den heer van den Berg geschetst in de navolgende regelen: „Men bezoeke de thee-onderneming Waspada in de nabijheid van Garoet, en hetgeen hem, die de streek kende zooals zij zich een tiental jaren geleden vertoonde, het meest treft, is niet, dat hij thans een plantage van 150 bouws fraai aangelegde theeheesters terugvindt, waar vroeger niet als ondoordringbaar glagahvelden werden aangetroffen, maar dat rondom de plantage misschien duizenden bouws, die sedert onheugelijke tijden woest hadden gelegen, door de bevolking zelve voor hare eigene rekening en geheel met eigen middelen ontgonnen zijn, zooals men meer omstandig lezen kan in het door den eigenaar samengestelde Verslag zijner onderneming, te vinden in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië van 1868, deel II, bl. 451. Hetzelfde verschijnsel kan men in meerdere of mindere mate overal waarnemen, waar nieuwe ondernemingen verrezen zijn, en terwijl zoodoende de eigen ontginningen der inlanders zich kunnen uitbreiden over streken, die anders nog langen tijd woest en onbebouwd zouden moeten blijven, is het voor den ondernemer, die in den regel aan niets meer behoefte heeft dan aan beschikbare werkkrachten, volstrekt geen onverschillige zaak, dat de rond zijne onderneming gevestigde bevolking zich gaandeweg kunne uitbreiden. Dit voordeel nu gaat geheel verloren, wanneer onmiddellijk op de grens van een nieuw op touw gezette onderneming, een andere wordt toegelaten, en nu wil ik gaarne erkennen, dat niet alle terreinen voor eigen ontginningen der inlandsche bevolking geschikt zijn, maar die terreinen vormen als het ware het aangewezen gebied waar binnen de door den Europeeschen industrieel aangevangen onderneming zich mettertijd zal uitbreiden."

Steeds het beeld van den haan, die met zijn kippen een geisoleerde plek inneemt en geen tweede heerscher over zijn kleine wereld toelaat. De kippetjes kunnen vermenigvuldigen; maar haantjes mogen er niet bij komen. De stamvader alleen mag dik en vet worden, elke mededinger moet men angstvallig verwij-

deren. Van het herscheppen van geheele wildernissen door de vermogende kracht van overvloedig kapitaal, van het vernuft en de werkzaamheden van vele ondernemers en van duizenden inlanders die daar heen stroomen, waar veel voor hen te verdienen valt; van het vestigen in zulke ontgonnen wildernissen van een bevolkt centrum, waar nijverheid en handel in verband met den landbouw zich ontwikkelen en waar zelfs voor Europeanen eenig gezellig verkeer is te wachten, kortom van koloniseeren in den meest uitgebreiden zin, geen zweem van begrip. Binnen een kring in de woestenij getrokken, eenige van de wereld afgezonderde ondernemingen. Geen algemeene deelneming aan het groote ontginningswerk; slechts enkele bevoorrechte particuliere monopolisten, die zooveel mogelijk uitsluitend ten hunnen bate de rampzaligste overleveringen van het gouvernements-monopolie voortzetten. Immers, na zich krachtig verzet te hebben tegen de bepaling van het koninklijk besluit van 16 april 1872, waarbij mede van de uitgifte in erfpacht zijn uitgesloten gronden die de regeering beschikbaar wil houden voor uitbreiding der gouvernements-koffiekultuur, durft nu de heer van den Berg en met hem de Bataviasche kamer van koophandel het allezins billijk noemen dat diezelfde bepaling ten behoeve der gevestigde ondernemers op woeste gronden worde uitgebreid. Werd aan dit verlangen toegegeven, het zou er weldra met ontginningen op groote schaal treurig uitzien. Het terrein der ontginningen zou al meer en meer beperkt worden en na verloop van korte jaren zou Java het voorzeker eenig schouwspel in de wereld opleveren van een bij uitnemend vruchtbaar land, dat door willekeur en bekrompen dwaasheid van regeering en particulieren grootendeels woest wordt gehouden, waar onder voorwendsel dat men het in kultuur brengen van woeste gronden wil bevorderen, de menschen van kapitaal en goeden wil overal laat stuiten tegen verboden kringen en monopoliën.

Dit en veel meer wordt door de heeren Bouricius en van den Berg uit het oog verloren. Hetgeen hen zoo volledig schijnt te beheerschen dat zij alle andere gezichtspunten der woeste gronden-quaestie totaal voorbij zien, is de vrees voor concurrentie, niet de gewone concurrentie hierin bestaande dat bij vermeerdering van producenten, het aan de markt te brengen product dreigt door vermeerderd aanbod in prijs te dalen, maar de concurrentie voor den arbeider, voor den Javaan, die het ruwe

werk doet, de vrees dat het loon zal stijgen, dat de werkman te veel voor zijn deel, naar de schatting van den ondernemer, dat hij (ondernemer) te weinig van de verdiensten uit den gemeenschappelijken arbeid zal bekomen. „In de quaestie van de beschikbare werkkrachten, en in verband hiermede van de dagloonen, ligt de kern van het vraagstuk," beweert de heer van den Berg. Het is duidelijk, de verboden kringen rondom de bestaande ondernemingen worden alleen verlangd om meester te blijven van de zich bij die ondernemingen verzamelende werkkrachten, om den inlandschen arbeider te kunnen beheerschen, om hem het loon te kunnen geven wat men goedvindt hem toe te leggen.

Naar onze innige overtuiging moet dit juist de hoofdreden voor het gouvernement wezen om het omgekeerde van hetgeen wordt gevraagd te doen, om zooveel mogelijk woeste gronden uit te geven in dezelfde streken, om ondernemingen in elkanders nabijheid in het leven te roepen. In het belang der Javanen, dat de hechtste grondslag van het regeeringsbelang uitmaakt, is het wenschelijk, dat de arbeidsloonen zoo spoedig mogelijk hun natuurlijk maximum bereiken. De zaak is eenvoudig en voor alle ondernemers dezelfde. Die thee, tabak, koffie, suiker produceert, heeft zijn productie-kosten te berekenen. Overtreffen die kosten de prijzen van het product, dan houdt de productie van zelf op. Niemand toch kan op den duur met verlies werken. Er is dus een onverbiddelijke grens voor hetgeen men op Java noemt opdrijving der loonen en hetgeen wij zoo vrij zijn te noemen de natuurlijke werking voor billijke verdeeling der winst van den arbeid. Buitensporige opdrijving, zoo als 't meestal heet, is bepaalde onzin. Er kan geen buitensporige opdrijving van loonen plaats hebben, want worden de eischen der arbeiders te hoog, dat is buitensporig, dan moet de ondernemer, de patroon, de werkschaffer, of hoe men hem wil noemen, den arbeid staken, en worden er in 't geheel geen loonen meer betaald. Als daarentegen ontginningen een goede zijde voor de ontwikkeling van Java hebben, dan is het deze, dat de inlanders van het Europeesch kapitaal daarvoor besteed het deel bekomen dat hun eerlijk en billijk toekomt, niet dat er tropische producten zoo goedkoop mogelijk geproduceerd en eenige honderdtallen ondernemers buitensporige winsten maken en, na enkele jaren afzondering, blakende van rijkdom, dwaasheden in Nederland en in de Euro-

peesche hoofdsteden en badplaatsen gaan verkoopen. Wat voor Java van het hoogste gewicht moet geacht worden, is dat er zich meer en meer kapitaal vorme, dat het kapitaal er zich reproduceere en dit zal, voorzeker, in de eerste en voornaamste plaats geschieden indien door duizenden arbeiders betrekkelijk goede loonen verkregen worden, die weder dadelijk in het algemeen vertier en bedrijvigheid hun weg vinden.

Ofschoon wij alle sentimentaliteit in dit economisch vraagstuk bij uitnemendheid willen vermijden en niet voor de inlandsche arbeiders op het gevoel willen werken, zooals de heer van den Berg dit tracht te doen voor de gevestigde ondernemers, kunnen wij toch de opmerking niet onderdrukken dat het hoofdmotief voor den eisch der verboden kringen een zoo stuitend karakter heeft dat alleen daarom een verlichte regeering hem niet zou kunnen toewijzen. Er is echter meer. Gesteld, de Indische regeering en het opperbestuur hadden de onvergeeflijke zwakheid de agrarische verordeningen te wijzigen in den geest door de Bataviasche kamer van koophandel aangeprezen, dan zou 't daarbij waarschijnlijk niet blijven. Voet voor voet zou er naar gestreefd worden om voor particulieren de noodlottigste praktijken van het gouvernements-dwangstelsel weder in zwang te brengen. Voorzeker, het komt niet in ons op noch den heer van den Berg, noch den heer Bouricius te betichten van iets anders, van iets meer dan hetgeen waarvoor zij ruiterlijk uitkomen. Wij nemen volkomen aan dat zij met de verboden kringen om de bestaande ondernemingen volledig genoegen nemen. Maar wie waarborgt ons, dat, als eenmaal de eerste noodlottige stap in de richting van het oude dwangstelsel ten behoeve van particulieren werd gezet, er onder de bevoorrechte ondernemers niemand zal gevonden worden die het gouvernement tracht te bewegen om zóó voort te gaan. In weerwil toch van de verboden kringen, zou het kunnen gebeuren, dat de arbeiders bij zekere ondernemingen hun loon te nietig achten, baloorig worden en weigeren den arbeid voort te zetten. Zou in zoodanige gevallen het gouvernement, op wiens zwakheid men geleerd heeft te rekenen, nooit of nimmer bestormd worden met verzoeken, waarbij met redeneeringen in den trant van die welke wij thans bestrijden, aangedrongen wordt op gouvernements-pressie en dwangmaatregelen om de arbeiders aan het werk te houden? In die gevallen zou met evenveel of juister met evenmin recht

als nu kunnen geschermd worden met hetgeen de ondernemers al zoo in een huur- of erfpachtcontract gezien, met hetgeen waarop zij bij het aangaan van hun contract gerekend hebben, en, wanneer alsdan het gouvernement zich even toegevend voor de ondernemers, even zwak en gewetenloos tegenover de Javasche arbeiders mocht betoonen, zouden wij in weinige jaren wel bitter weinig van ontginningen op groote schaal bespeuren, doch daarentegen op de weinige overal door wildernissen ingesloten ondernemingen een toestand verkrijgen die niet minder dan de ergste tooneelen van het voormalige kultuurstelsel ieder eerlijk en oprecht gemoed met verontwaardiging moet vervullen.

Vaak is door de tegenstanders van vrije, normale ontwikkeling van Java, deze groote quaestie in het onbehagelijke dilemma gepriemd: of exploitatie van den inlander ten behoeve van den Staat, van de collectieve Nederlanders, of exploitatie van den inlander ten voordeele van particulieren, van de Nederlanders individueel. Niet zonder leedgevoel bespeuren we dat onder onze zelfs uitstekende landgenooten in Indië er zijn, die het er op toeleggen dit vreeselijk dilemma te bewaarheden. Het is daarom zaak dergelijken toeleg met den meesten ernst te bestrijden en wij meenen een duren plicht zelfs in het welbegrepen belang der particuliere ondernemers te doen, door daartegen de regeering te waarschuwen en haar uit volle overtuiging toe te roepen: liever geen ontginningen van woeste gronden door Europeanen dan een landbouwnijverheid die er naar streeft zich te vestigen op de armoede en ellende der inlandsche arbeiders, op de miskenning der grondbeginselen van elke vrije ontwikkeling.

Nog een enkel woord aan de kamer van koophandel te Batavia. Door hare jongste houding in de woeste gronden-quaestie, waarbij zij eerst een zaak van bijzonder belang weigert te ondersteunen om haar later voor te staan en ze te doen voorkomen als een quaestie van groot algemeen belang, heeft zij aan haar kreiet een gevoeligen schok toegebracht en zij verwondere zich geenszins, wanneer in 't vervolg alle ernstige vrienden van Indië, hier en ginds, bij het lezen van hare vertoogen zoogenaamd over groote algemeene belangen, zich eerst afvragen of er geen bijzonder belang in het spel is, dat men tracht met grootewoorden voor het algemeen belang te doen doorgaan en in de hand te werken.

G. H. VAN SOEST.

Mina Kruseman en haar roman.

Een Huwelijk in Indië, door Mina Kruseman. (Stella Oristorio di Frama, Cantatrice). 's Gravenhage Martinus Nijhoff. 1873.

Met de volgende woorden omschrijft de auteur haar pennevrucht: „Dit is geen boek vol kennis en geleerdheid, geen poëtische fictie, rijk aan stoute droomen en onwaarschijnlijkheden, geen verhaal, geen roman, geen novelle zelfs; maar alles en niets; want 't is een droeve kreet uit het werkelijk leven, een zwakke kopie van de fantastische realiteit, een greep uit de natuur weergegeven vrij en grillig als de waarheid."

In het bloeiend rijk onzer nieuwere letteren zijn, naar sommiger oordeel, twee boeken waarvan de lektuur door eene moeder aan hare dochter zal verboden worden. Die boeken heeten: „Klaasje Zevenster" en „Lidewyde." Indien ik niet een gansch ander inzicht met betrekking tot het zedelijk gehalte van litterarische werken en den daarmee samenhangenden heilzamen of verderfelijken invloed op het ontvankelijk jonkvrouwelijk gemoed, was toegedaan dan besloten ligt in dat oordeel, zou ik geneigd zijn de beide zoogenaamd onzedelijke boeken met een derde te vermeerderen en alzoo Mej. Kruseman naast van Lennep en Busken Huët een plaats gunnen. De auteur van „Een Huwelijk in Indië" zal wellicht toestemmen, dat zij bezwaarlijk in aanzienlijker letterkundig gezelschap kan gebracht worden; doch — hoe gewaagd het schijne — ik ben nog veel eer geneigd, zoo ik mij op mijn eenmaal ingenomen standpunt nog een korte pooze handhaaf, aan Mej. Kruseman den voorrang boven de beide heeren toe te kennen zonder ook maar

een oogenblik hierbij den door de courtoisie opgelegden plicht te volbrengen. Van mijn vrij beperkt gezichtspunt verder turende zie ik den moreelen horizon door „Een Huwelijk in Indië" met veel grootere vlekken en veel zwaardere nevels bedekt dan dit zoowel door „Klaasje Zevenster" als door „Lidewyde", ja door beiden te zamen kon en nog kan geschieden. Honneur aux dames! Stella Oristorio di Frama, Cantatrice en avant! Mijn cathechiseermeestersrol voortzettend zou ik elke Nederlandsche moeder willen toeroepen: Wacht u, o moeder dit boek uwer dochter in handen te geven, want het is onzedelijk! Wacht u, o moeder dit werk met uwe dochter te bespreken, want het is verderfelijk; maar bovenal, o vrouwe wacht u de lezing van dat lettergewrocht uwer dochter te ontraden, want gedenk o, vertegenwoordigster der zwakkere helft, het voorbeeld door de zoogenaamde moeder van 't menschelijk geslacht in den hof van Eden ± 8000 jaar v. C. gegeven!!!

Doch er zijn minder ongunstige voorteekenen voor de auteur van „Een Huwelijk in Indië" om eenmaal een buitengewoon litterair talent ten toon te spreiden, dan er goede kansen voor mij bestaan om met glans door mijn examen voor Bijbelsch cathechiseermeester te komen, derhalve verlaat ik oogenblikkelijk mijn standpunt, treed uit mijn rol en vat mijn oordeel over „Een Huwelijk in Indië" als gewoon letterbeoefenaar in dezer voege samen: Als kunstvoortbrengsel is dit boek op enkele plaatsen onzedelijk wijl het niet logisch waar is, gelijk èn Klaasje Zevenster èn Lidewyde — het laatste echter in veel hoogeren graad dan het eerste — als artistieke producten niet onzedelijk zijn omdat zij waarheid geven. Als kunstwerk noem ik het nog mislukt daar het door zijne belachelijke overdrijving en reusachtige eenzijdigheid niet harmonisch schoon is en het meer op een schrille — dikwijls zeer schelle — schreeuw dan op een „droeve kreet uit het werkelijke leven" gelijkt. Ook voor mij, die geen jota begrip heb van de eischen aan eene „zwakke kopie van de fantastische realiteit" te stellen, ligt het boek op sommige bladzijden in volkomen duisternis, en op pagina 375—382, waar de auteur vrij handig Victor Hugo in zijne minst gelukkige oogenblikken navolgt, komen iemand de woorden in 't geheugen waarmee door een Engelsch criticus geoordeeld werd over Hugo's Shakespeare: Much grandiose nonsense!

Het ware oogmerk der schrijfster is geweest een bewijs te

leveren voor de stelling: De man is een ellendeling, en ten einde dit nu zonder vrees voor groote tegenspraak te doen, plaatst zij naast hare mannelijke ellendelingen Stevens van Langendijk, Lawson en George (Louise's zoon) eene kostbare verzameling van modelexemplaren der sterkere helft: Ritmeester van Wageningen, Meneer Oristorio di Frama en George Werner.

Met uitzondering van mevrouw Joly en hare dochters — figuren die trouwens een zeer ondergeschikte rol spelen — zijn al de ten tooneele gevoerde vrouwen engelen van reinheid, liefde en trouw of slachtoffers van een godvergeten mannensnoodheid.

De tendenz is dus vrij duidelijk. De totaalindruk van den roman [1]) is — wij hopen zulks later te bewijzen — te grillig, te vaag, te woest opdat hij op die waarachtige artistieke waarde zou mogen aanspraak maken, die haar adelbrieven in kalmte, klaarheid en geleidelijke, harmonische ontwikkeling van karakters, feiten en toestanden zoekt. Juist dat gemis van die artistieke wijding verwondert mij bij deze schrijfster, die in hare novellistische schets „Uit het leven van een Dokter" [2]) blijk van fijn ontwikkeld artistiek gevoel heeft gegeven, en die bovendien zich uitgeeft als artiste [3]).

---

[1]) De benaming van Roman is volkomen in tegenspraak met de voorrede van het boek, zoo even afgeschreven, en strijdt ten sterkste met hetgeen de auteur ergens in haar Allerhandebundeltje een rampzalig dagbladschrijver, die van den roman over Indië van Mej. K. had gesproken, voor de voeten werpt: „'t is geen roman, aan 't schrijven van zulk een werk hoop ik mij nimmer te bezondigen." De vraag rijst: wat het boek dan wel is? Ik zoek te vergeefs naar een helder antwoord op die vraag en zoolang het nu naar mijn begrip als litterarisch voortbrengsel meer aanspraken kan doen gelden op den naam van roman dan op dien van „alles en niets" en „zwakke kopie" zal ik de vrijheid nemen van roman te spreken en 't als zoodanig beoordeelen. Ten overvloede zij herinnerd, dat mej. K. zelve niet recht schijnt te weten welken naam aan haar werk te geven. Zie Allerhandebundeltje pag. 28, 217 en 225.

[2]) Deze schets vormt het XXIIste Hoofdstuk van „de zwakke kopie enz." maar staat noch tot den loop der geschiedenis, noch tot een der hoofdpersonen in eenig logisch verband. Zij is mede opgenomen in De Moderne Judith. Allerhandebundeltje door Mina Krüseman. Dordrecht J. P. Revers. Een omstandig oordeel over die schets gaf ik in „Onze Tolk" van 22 februari 1874 No. 21.

[3]) Zie pag. 238 van het Allerhandebundeltje waar de auteur uitroept: „Ik ben artiste! Hooggeachte Heeren der Schepping! Vergeet die kleine bijzonderheid niet".

De man is een ellendeling! Laat ons zien door welke bewijzen de auteur deze stelling in haar boek „Een Huwelijk in Indië" heeft gestaafd.

De eenige dochter Louise van den schatrijken koopman te Samarang, van Amerongen was „de oogappel, de afgod, de geheele toekomst harer ouders, die haar liefhadden en bedierven met een verblindheid welke alle perken te buiten ging." Van de vijftienjarige Louise, die groot voor haar leeftijd en geheel ontwikkeld was, wordt ons verhaald dat zij „niet lui, noch heerschzuchtig, noch wispelturig" maar verwend is, dat zij een goed hart heeft, slaande voor al wat groot en edel is. „Ook het hoofd was goed, maar 't was niet goed bestuurd geworden en hierdoor werd dáar waar het scherpe oordeel van het kind te kort schoot, helaas! maar al te dikwijls de koude rede van den „gedésillusioneerden" mensch geloofd." De lichamelijke schoonheid van Louise — zij bezit o. a. „fluweel zwarte oogen" „golvend haar" en „schitterend witte tanden" — overtreft de stoutste verbeelding en niemand in gansch Samarang, die niet innerlijk overtuigd is van haar onmiskenbaar recht op den eeretitel „de Roos van Samarang." Op een bal nu wordt Louise met den resident Stevens van Langendijk in kennis gebracht, die aangetrokken door hare beminnelijke verschijning den avond daarna een bezoek bij Louise's ouders komt afleggen.

„Zij is verduiveld mooi! dacht de resident bij zichzelven. Zij zou wel goed voldoen in het groote residentiehuis — aan het hoofd van de tafel — naast den Gouverneur-Generaal bij voorbeeld — als mijn vrouw: Louise Stevens van Langendijk — dat klinkt nog zoo slecht niet. En een meisje met fortuin..... Enfin, daar kunnen wij altijd nog wel toe komen..... Één woord en ik heb haar!"

Louise's gedachten over hem zijn aldus: „Wat is hij leelijk! Zoo'n rood gezicht — en zulke grasgroene oogen! Ik kan mij best begrijpen dat hij niet getrouwd is. — Wie zou ook zoo'n man willen hebben!"

Den volgenden morgen komt de resident terug en vraagt den heer van Amerongen de hand van Louise. De ouders zijn buiten zichzelven van geluk door dat ontzettend vereerende aanzoek. Half buiten adem stuift van Amerongen de kamer zijner vrouw binnen en roept: „Nieuws! Groot nieuws Henriette! Louise, onze

Louise, — — residentsvrouw! — Stevens van Langendijk, hier geweest! — — Louise gevraagd!"

Mevrouw's hart bonst van vreugd „alsof het van elkaar zou springen."

En Louise? Zij weet nog van niets, doch zoodra zij door hare ouders met des residents aanzoek wordt bekend gemaakt, openbaart zij hare denkbeelden omtrent den resident en zijn huwelijksaanvraag volgenderwijze:

Ik wil de vrouw van den resident niet worden (bladz. 70).

Ik ben bang voor dien man (id.).

O ongelukkig maakt het (huwelijk) mij zeker en hem er bij! (bladz. 71).

Ik weet niet wat ik tegen hem (den resident) heb, maar ik weet wel dat ik zijn vrouw niet worden wil (pag. 71).

Al was de resident de beste, de volmaakste man op aarde, dan nog zou ik bang voor hem wezen, dan nog zou ik zeggen dat ik nooit zijn vrouw wil worden! (pag. 72.)

De ouders beschouwen die meeningen van hun kind bloot als grillen en kuren. Onwaardig zal de vader haar noemen als zij zijne schoonste droomen doet vervliegen, hij zal haar eindelijk geen gehoorzaamheid meer vragen doch gebieden.

De pressie, die de heer van Amerongen en Mevrouw op hun „oogappel", hun „afgod", hun „geheele toekomst" uitoefenen is zoo groot dat Louise zegt: „Ik zal gehoorzamen, maar onthoud het wel vader, dat gij het geweest zijt die dit huwelijk gewild hebt..... En zal die man zich eenmaal ongelukkig gevoelen, wijt het dan niet aan mij maar aan u zelven."

Oogappel, afgod, geheele toekomst, zucht tot bederven met een verblindheid welke alle perken te buiten gaat, 't is alles bij den vader verdwenen, hij verkoopt zijn dochter aan den resident. Wat is de man toch een ellendig wezen!

Dit feit nu noem ik op zijn zachts gesproken hoogst onwaarschijnlijk. Ik kan mij begrijpen, dat ouders hunne dochters verkoopen, ik kan mij zelfs begrijpen dat ouders hun eenige dochter verschacheren indien zij dit — gelijk de echtelieden van Amerongen — voor haar bestwil en geluk rekenen, maar ik kan mij niet denken zulke domme, laag ontwikkelde en schatrijke ouders, die hun „oogappel," al kwam ook een koningszoon om hare hand, dwingen tot een huwelijk met iemand, tegen wien zij zulk een sterk verklaarden weerzin heeft opgevat. Nog treft

mij de onwaarschijnlijkheid van Louise's houding tegenover haren vader, wanneer hij haar dreigt met een bevel tot gehoorzaamheid, indien zijn verzoek geen gunstige uitwerking bij haar zal hebben. Wat zou nu een verwende eenige dochter, die zoo gefêteerd is, dat de gedachte van tien schitterende huwelijken voor één te kunnen doen toch wel eens in haar hartje moet opgekomen zijn, wat zou zij met de haar van nature toebedeelde mate van opvliegendheid geantwoord hebben? Ik meen te mogen betwijfelen, dat zij, op haar 15jarigen leeftijd, zoo sterk aan haar kinderplicht zou gedacht hebben, dat zij na een heftigen zielestrijd zeggen zou: „Ik zal gehoorzamen." Mij dunkt indien de vader van een „oogappel" van buigen of barsten had gesproken, de dochter in kwestie het barsten zou gekozen hebben, te meer daar zij tamelijk wel wist dat in het Indië van voor twintig jaar geen enkele Europeesche vader te vinden was, die zijn eenige dochter naar 't huwelijksaltaar had gesleurd.

Maar dergelijke overwegingen hebben niet de minste kracht voor de schrijfster van „Een Huwelijk in Indië." Haar grillige wijze van karakterontleding doet haar andere wegen inslaan, die waarschijnlijk alleen worden aangetroffen op het terrein der fantastische realiteit.

Eenige oogenblikken nadat de resident bij monde van den heer van Amerongen het jawoord heeft ontvangen is de verloofde Louise met hare vriendin Marie van den Berg alleen. Zeer ernstig is het onderhoud der beide jonge meisjes. Het loopt over de liefde in het huwelijk. Marie verneemt met de grootste verbazing en ontsteltenis van Louise, dat deze verloofd is met een man, dien zij gansch en al geen liefde toedraagt en weldra zijne echtgenoote zal worden. Louise verklaart in hare opgewondenheid, dat zij den resident neemt omdat „hare ouders reden schijnen te hebben om bijzonder op dit huwelijk gesteld te zijn" en zij eigenlijk geen reden heeft om er tegen te wezen.

En als antwoord op de vraag van Marie of hare ouders haar tot het huwelijk dwingen: „Dwingen is het woord niet."

Ziedaar een geheel nieuw denkbeeld. Een gewoon sterveling zou meenen, dat in Louise's geval van den reusachtigsten dwang van de zijde der ouders sprake was, zou verder geneigd zijn aan te nemen dat Louise den resident haatte maar op bladz. 86 wordt hem juist het omgekeerde vertelt van hetgeen logisch uit het vroeger medegedeelde was af te leiden. Maar Louise's karak-

ter is dan ook gansch en al veranderd. Marie ziet het maar al te wel, en Louise zelve zegt het.

Mej. Kruseman toont zich als schrijfster een vurig aanhangster van die politiek welke naar zeker befaamd Italiaan uit de vijftiende eeuw gedoopt is en in gemeenzame spreekwijze slag-om-den-arm-politiek wordt genaamd. Om de reusachtige verandering in de denkbeelden harer heldin te motiveeren is het gesprek tusschen de beide vriendinnen aangelegd en er wordt over Louise's karakterverandering gesproken ten einde later voor haar volkomen gewijzigd oordeel over den resident een motief te hebben. Er blijkt een uitstekende mate van vrouwelijk overleg bij deze auteur te huizen, zooals zich trouwens reeds in de voorrede uitsprak en niet 't minst in 't Allerhandebundeltje. De meest sprekende recepten der logica worden door haar verminkt maar ze weet het met takt te doen. Durf niet van haar roman spreken, criticus; durf haar letterkundig werk niet naar die eischen af te meten..... want zij schrijft geen roman, zij beweegt zich niet op zulk ordinair gebied, haar boeit het extraordinaire, hoedanig van aard ook, en het extraordinaire kan onmogelijk naar den voor 't ordinaire gebruikelijken maatstaf worden beoordeeld.

Louise is dus met den resident verloofd. Zij klaagt aan hare niet ten onrechte daarover bezorgde vriendin Marie v. d. Berg al verder hare smart. „Ach kon ik iets voor u doen! kon ik"... roept de vriendin uit.

„Neen, Marie, gij kunt niets voor mij doen. Gij kunt niet beletten dat mijn karakter verandert, evenmin als ik er zelve iets tegen doen kan" antwoordt Louise daarop.

Mij dunkt het eenige dat voor Marie te doen was, lag voor de hand. Naar de ouders van Louise gaan en hun vertellen hoe ongelukkig hun dochter door die opgedrongen verloving is. Doch wellicht ware Marie tot zulk een middel te jong, te onervaren. Doch haar oudere broeder Henri dan? Hij gevoelde dat Louise „niet gelukkig was, maar evenals Marie dacht hij te vergeefs op een middel om haar hare vorige onbezorgde vroolijkheid weer te geven en haar van een engagement te ontslaan, dat haar reeds nu ongelukkig scheen te maken." Nog eens, mij dunkt, dat Henri's denkkracht in die oogenblikken een weinig onder den invloed van het tropische klimaat is geweest.

Doch genoeg van deze zeer alledaagsche opmerkingen; ik kan

hier volstaan met te vermelden, dat na verschillende weifelingen zoowel van Louise's als van des residents zijde, de verloofden in 't huwelijk treden.

Wat is die resident eigenlijk voor een man? Wij weten reeds, dat hij behalve op zijne zeer aanzienlijke maatschappelijke positie op niet veel anders bogen kan dan op ..... een rood gezicht, grasgroene oogen en lichtgeel haar! (Net boeloe jagong.) Evenwel dit zijn slechts uiterlijke kenmerken, zijn innerlijk herbergt al wat er leelijks, gemeens, ruws, eigenbaatzuchtigs, hardvochtigs, wreeds, snoods, ellendelingachtigs in één mannenboezem kan vergaderd worden, i. w. w. hij is een monster van uit- en inwendige leelijkheid. Het eenige moment, dat hij dan ook nog iets menschelijks toont te bezitten is in de eerste veertien dagen van zijn huwelijk als zijne jonge, schoone vrouw doodelijk ziek wordt; dan jammert en weeklaagt hij aan hare sponde: „O God! heb medelijden met mij! Spaar haar! Red haar! O, mijn Vader hergeef mij mijn schoone Louise!" Doch die wanhopige smartkreeten des residents zijn niet zonder eenig voorbehoud op rekening zijner goede eigenschappen te stellen ..... want zijn snood egoïsme neemt er minstens voor de helft aan deel, zoo niet zijne woeste zinnelust voor de andere helft. De schoone Louise nu reeds door den dood te verliezen, nu zij pas veertien dagen in zijn bezit is, o, dat ware verschrikkelijk voor den vuigen wellusteling, die een halve maand geleden, onmiddellijk na zijn huwelijksvoltrekking, toen zijn oog op het bekoorlijke schepsel viel dat hem toebehoorde, half bevend haar in het oor had gefluisterd: „O Louise, mijn engel! Thans zijt gij de mijne voor eeuwig!"

Hij alleen is schuld van Louise's doodelijke krankte. De ellendeling weet het wel niet, doch zijne krachtige, edele, poëtische vrouw met haar onbezorgd, wispelturig [1]) spelend kinderhart" des te beter. Toen zij eenige dagen geleden op haar slaapkamer was, is van achter een der openstaande deuren eener mahoniehouten hangkast eene inlandsche vrouw met een kris gewapend op haar toegeslopen, gereed om haar in 't hart te treffen, maar bijna op 't zelfde oogenblik, onder den uitroep van: Tjilakka! weenend aan Louise's voeten nedergezonken. Die vrouw had

---

[1]) Pag. 93; op pag. 46 werd Louise niet wispelturig genoemd.

Louise zien weenen en daarom was hare woedende wraakzucht verlamd.

Wie zijt gij? vroeg Louise nadat de eerste ontsteltenis was geweken. „Wie ik ben. Wie — ik — ben? herhaalt de jonge vrouw. En dat vraagt gij mij hier? hier, in mijn eigen huis, in mijn eigen kamer? Onder het dak van hem, dien ik tien jaar lang gediend heb als mijn meester, dien ik lief heb gehad als den vader van mijn kinderen ..... voor wien ik gezorgd heb als voor mijn eigen broeder, voor wien ik gewerkt heb als voor mijn eigen vader! — Maar hij heeft mij verstooten — verstooten voor u, verstooten omdat ik arm ben .... omdat ik hem niets dan liefde geven kan — niets dan dat! En dat was niet genoeg voor hem..... Hij wilde geld hebben — geld voor zich alleen — niet eens voor zijn kinderen! Want die heeft hij verstooten als mij!"

De oorzaak van Louise's doodelijke krankheid zal ons thans geen raadsel meer zijn. Na het voorval heeft Louise aan niets anders dan aan Mina, de inlandsche vrouw, gedacht; zij heeft met de ongelukkige verstooten moeder van des residents beide kinderen geleden en elk denkbeeld om haar wegens poging tot moord aan te klagen, uit hare ziel verbannen. Zij heeft den adeldom van haar gemoed ten volle getoond door de arme Mina hulpe te belooven waar zij die zal behoeven, wederkeerig heeft Mina der njonja resident hare toewijding aangeboden. En nu op zekeren nacht, gedurende Louise's langzaam herstel, is Mina bij haar sponde komen waken en heeft zij de zwakke jonge vrouw verzorgd. Toen is plotseling de resident binnengetreden ..... nauwlijks heeft hij zijne gewezen inlandsche huishoudster meenen te herkennen of hij is „drie voet" achteruit gesprongen en heeft haar naar 't venster „gesleurd."

Hij durft zijn oogen niet vertrouwen. „Mina! — Hier, bij Louise! — Niet mogelijk!

„Hij siddert, verbleekt, staart haar aan als of hij een spookverschijning ziet, bevoelt haar, trekt haar naar zich toe, stoot haar terug.

„Mina!" roept hij op eens, hijgend van kwaadheid en angst.

„Mina!" antwoordt de jonge vrouw kalm, hem uittartend in de oogen ziende.

„Hoe komt gij hier en wat doet gij hier?" vraagt hij tandenknarsend van woede.

„Mina komt ongeluk brengen over het huis, dat vervloekt is geworden door de vrouw die gij bedrogen hebt, door de kinderen die gij verstooten hebt.

„Gij hebt haar vermoord, vergiftigd!" roept hij bijna gillend, en geheel buiten zichzelven van woede, grijpt hij Mina bij de keel, sleurt haar naar de binnengalerij, werpt haar neder, slaat, stompt, schopt, trapt haar tot dat zij levenloos voor de deur van Louise's kamer liggen blijft."

Dan schreeuwt hij: „Oppas! Wie uwer heeft die vrouw in huis gelaten?"

„Niemand antwoordt.

„Hier, zeg ik, neem op, breng weg, en zorg dat zij verdwijnt. De duivel hale je, indien zij ooit weer onder mijn oogen komt!"

Ziedaar een van de eerste gruweldaden van den ellendeling. Er volgen er meer.

Eenigen tijd daarna zijn op last van de herstelde Louise Mina's kinderen bij haar gebracht. Zij hebben haar verteld dat hun moeder spoedig na des residents gruweldaad gestorven is. Terwijl nu de resident binnentreedt, vindt hij zijne kinderen met Louise aan tafel.

„Hoe komen die kinderen hier?" vroeg hij wrevelig.

„Hunne moeder is gestorven," antwoordde Louise zacht. „Kassian! arme kinderen! Mag ik hun moeder zijn?"

„Stevens gevoelde zich vernederd door die eenvoudige woorden, en toch trokken zij hem aan. Zonder een woord te spreken, greep hij de beide jongens bij de hand en wierp ze in Louise's armen."

't Spreekt schier van zelf, dat nu Louise alles van de vorige levenswijze van haren echtgenoot afweet, de verhouding tusschen de echte lieden er niet beter op wordt; de vraag schijnt niet ongepast of er wel ooit in den eigenlijken zin van 't woord verhouding tusschen mijnheer en mevrouw Stevens van Langendijk bestaan heeft? en nog minder ongepast is m. i. eene andere vraag of Louise's ouders zich nooit een enkele maal omtrent het lot van hun „oogappel" en haar echtelijk geluk hebben doen inlichten? De auteur laat ons wijselijk daaromtrent gansch en al in 't onzekere.

Thans treedt de heldin van den roman in eene andere phase, die tot de zaligste van haar leven behoort, en die met bewon-

derenswaard talent en fijne takt door de auteur is geteekend. Ik bedoel de reine maar afgodische liefde, die haar schoon gemoed weldra gevoelen gaat voor den een-en-twintigjarigen planter George Werner. Voor een oogenblik poost de schrijfster op de baan, die zij gemeend heeft ten bewijze harer stelling: „De man is een ellendeling" te moeten betreden en zij schenkt ons bladzijden van aandoenlijke schoonheid en liefelijk teeder gevoel. Hiermee is nog geenszins gezegd, dat de poëtische schildering van den een-en-twintigjarigen dweper George Werner en van zijn karakter niet hier en daar aan overdrijving en wat al te sterk gekleurd sentiment euvel gaat, doch wij vergeten onder de betoovering van mej. Kruseman's schoonen stijl en schitterend plastisch vermogen zeer spoedig die geringe leemten in de opvatting.

In den jongen Werner vindt de ongelukkige Louise eene verwante ziel, reusachtig afwijkend van het plompe gemoed des residents. Hij gevoelt wat de fijn ontwikkelde jonge vrouw moet lijden aan de zijde van dien groven, platten in geen enkel opzicht haar begrijpenden Stevens van Langendijk. Van 't eerste oogenblik af, dat Werner Louise ontmoet trilt er in beider hart een sympathetische snaar, die weldra door meerderen gevolgd zal worden om zich eindelijk in een rein en schoon liefdeakkoord op te lossen. Poëtisch-romantisch is die eerste ontmoeting van den een-en-twintigjarigen jonkman en de zestienjarige jonge vrouw in hooge mate. Zij brengt wel door hare gevolgen het kinderlijk, wispelturig en onstuimig gemoed van de jonge vrouw voor een pooze tot kalmte en rust, zij brengt wel haar sluimerend zelfbewustzijn, haar kracht tot hopen, strijden, lieven en leven tot ontwikkeling, doch ze blijft zeer poëtisch-romantisch. Op een bal te midden van een wals, omringd door de verlokkende tonen eener wegslepende muziek, bekoord door bloemgeuren en schittering van kleuren over de poëzie eener Oostersche natuur met al hare weelderige verscheidenheid van tinten door een schoon een-en-twintigjarig jonkman op geestdriftvolle wijze te hooren spreken, zoo iets heeft nog wel eens de harten van andere vrouwen sneller doen jagen, onstuimiger doen kloppen, dan juist van haar wie 't loodzwaar echtelijk juk door iemand van des heeren residents kaliber op de schouders is geworpen.

En als dan die jonge vrouw wanhopig lijdt en zij haar smart en haar lijden poogt te verbergen en men haar op gevoelvolle

wijze medelijden toont, o, dan wordt aan de suprematie van de vrouwelijke natuur niet te kort gedaan indien zij zwicht en zich de fluweelen kluisters der liefde laat aansmeden. Zelfs de verdedigster der stelling „De man is een ellendeling" liet hare zestienjarige heldin stormenderhand inpakken door een een-en-twintigjarig jonkman.

Zijn nu de bladzijden, waarin Louise's liefde voor Werner tot ontkieming geraakt onder de schoonste en de meest ware uit het gansche boek te rekenen, ook in dat gedeelte van 't werk komt de figuur van Stevens van Langendijk om zoo te zeggen eerst tot haar recht. Zóó heeft de auteur naar de oorspronkelijke opvatting bedoeld het beeld van Stevens van Langendijk te schilderen: grof, ruw, wreed, woest, egoïstisch. De resident, had met die beminnelijke eigenschappen kunnen volstaan en met een fijn ontwikkelde, fiere, poëtisch-gevoelvolle vrouw als Louise aan zijne zijde had hij toch een allertreurigst figuur gemaakt. Zijn beeld had dan niet aan onwaarschijnlijkheid, veelmin aan onwaarheid, geleden, waarom moest de auteur in haar toomeloozen tendenz-ijver den resident tot een nietswaardig ellendeling verlagen?

Om de juiste verhouding tusschen Louise en Werner te doen kennen, schenkt de auteur ons een hoofdstuk „Plicht" getiteld, dat boven mijn lof staat, doch waaruit ik eenige schoone regels ga afschrijven. Vooraf zij vermeld, dat een der knapen van Mina, de inlandsche vrouw, doodelijk ziek geworden is, en Louise hem met de liefdevolle zorgen eener moeder verpleegt. Op zekeren avond aan zijn ziekbed gezeten, treedt Werner binnen en ontspint zich tusschen de jongelieden een gesprek, waaraan nu het volgende fragment ontleend is:

„God schiep een ziel, verdeelde haar in tweeën en zond haar naar de aarde. Zoolang die ziel verdeeld zal blijven, is er geen geluk mogelijk voor haar...."

Louise glimlachte en vroeg zacht: Hoe meent gij dat?

„Hoe ik het meen? Indien die ziel verdeeld werd tusschen een man en eene vrouw, dan moeten die man en die vrouw vereenigd wezen om gelukkig te zijn. En waar is de zusterziel der mijne? Waar is de vrouw, die met mij denken, die met mij gevoelen kan, die weet wat lijden is ...., en medelijden .... en grenzenlooze liefde? De vrouw die, even als ik, de natuur haar rechter noemt en de wereld haar beul.

Die godsdienst vindt waar liefde is, en liefde beschouwt als het zuiverste uitvloeisel der goddelijke volmaaktheid, het eenig volmaakt goede dat bestaat op aarde, het eenige dat vooruitgang is, verbetering, verhooging, naderen tot de hoogste wijsheid.... Waar is die vrouw? Kent gij haar, Louise?"

Zij trok hare hand uit de zijne terug en zeide: „Neen," terwijl zij opstond om Willems kussens op te schudden. „O! waarvoor dat wereldsch neen? uw ja was goddelijk geweest. Uw neen is koud en trotsch en wreed!.... 't Heet deugd, niet waar, dat doodend woord? Wat is deugd? En waar is deugd? Gij zult het mogelijk eenmaal weten, wanneer het te laat zal zijn!"

„Mijnheer Werner, ga heen, ik smeek u, verlaat mij. De resident kan elk oogenblik te huis komen; het is laat en ik wil niet dat hij u hier in de kinderkamer vinden zal."

„Vrees niets, mevrouw, mijne liefde is te heilig, dan dat zij u ooit in eenig opzicht zou kunnen schaden."

Nog zal elke lezer door 't ongemeene talent der auteur worden getroffen bij de kennismaking met het XXXIste hoofdstuk uit den roman, Het Tijgergevecht getiteld, dat reeds zoo dikwijls als het genoemd werd een lofspraak voor de auteur met zich bracht.

Thans zijn wij tot een gedeelte in het boek genaderd, waarbij de tragische figuur der heldin tot haar toppunt zal komen, waarbij de arme Louise door haar bovenmenschelijke smart de diepste snaren van ons gemoed tot trillen zal brengen, een toppunt dat zij evenwel niet zal kunnen overschrijden zonder noodwendig te moeten dalen en daarbij een zeer groot deel van hare tragische belangwekkendheid in te boeten. Stevens van Langendijk, die de verhouding tusschen Werner en zijne vrouw heeft vermoed, schiet op eene jachtpartij den jongen planter dood, zooals het heet bij toeval, doch Louise weet beter, de ellendeling heeft George Werner met voorbedachten rade 't leven ontnomen. Weldra zal Louise's lijden zich in waanzin oplossen. De overgang van de peilloos diep lijdende vrouw, die zich haar afgod door de hand van haren beul heeft zien ontnemen, tot de waanzinnige furie is ontzettend schoon geschilderd. De teekening van des residents woedende verontwaardiging wanneer hij Louise bij Werners lijk aantreft, wordt daarentegen door de reusachtige opeenstapeling van krachtige omschrijvingen belachelijk.

Indien de kunst van hartstocht leeft, een harer wezenlijke bestanddeelen ligt tevens in soberheid; mej. K. schijnt dit vaak te vergeten.

Eene beschrijving als de volgende, die op bladz. 261 wordt aangetroffen is bepaaldelijk niet schoon:

„Stevens verontwaardiging had haar hoogste toppunt bereikt. Hij stotterde, beefde, balde de vuisten, maar kon geen woord uiten. Zijn aangezicht was rood als vermiljoen, zijn oogen traanden, als touwen lagen de opgezwollen aren voor het saamgetrokken voorhoofd, hij wilde spreken, loopen, handelen, — te vergeefs, hij wankelde en zeeg op een stoel neer met een kreet die aan brullen denken deed."

En wanneer we nu eenige regelen verder van datzelfde wangedrocht lezen. „Vuur in zijn hoofd, vlammen voor zijn oogen, trommelslagen aan zijn ooren, kanonschoten in zijn hart! Alles kookte, gonsde, suisde, brandde om hem heen...."

dan zijn we inderdaad geneigd niet langer aan eene „zwakke kopie van de fantastische realiteit" maar wel degelijk aan een leviathanachtige expansie van alle perken des gezonden verstands te buiten gaande orkaanachtige woede te denken. Alleen indien de lezer zich in mijn aangeduid denkbeeld helder verplaatsen kan — en welke uitstekende verbeeldingskracht ik hem ook toeschrijf, meen ik zulks toch te mogen betwijfelen — zal hij dergelijke beschrijvingen van de auteur fraai vinden.

Louise krankzinnig, Werner dood, de resident in de volheid zijner ellendelingennatuur tentoongesteld, de fiere, edele jonge vrouw gevallen als slachtoffer, niet bestand tegen de woeste mokerslagen van 't noodlot, zou hier niet 't juiste moment zijn geweest om Louise's ouders weder even ten tooneele te voeren, en hen hunne dochter te doen opeischen van den resident?

Zooveel houd ik althans voor zeker, dat in dergelijk geval de figuur van Louise van Amerongen aan diep tragische somberheid had gewonnen, terwijl zij nu gelijk ik hoop aan te toonen — bepaaldelijk aan belangwekkendheid verliest en als waanzinnige, 't moge dan al sanglante waarheden over 't huwelijk zijn, maar in elk geval zulke waarheden mededeelt, die thans een volkomen licht herkenbaar subjectief karakter dragen en ook daarom reeds afbreuk doen aan de objectieve schildering van hare figuur.

Wij komen dan ook zeer spoedig en plein pays de tendance

maar zijn daardoor tevens uit het gebied der ware kunst geraakt. Naar de vaste overtuiging der auteur was het nog niet genoeg een ellendeling als Stevens v. L. tentoongesteld te hebben maar moest zoodra deze van 't tooneel verdween zijne rol door een liefst nog verachtelijker ploert worden voortgezet. Dat individu treffen wij in de persoon van den administrateur William Lawson aan, Werner's zoogenaamden vriend. De waanzinnige Louise is de woning van den resident ontvlucht en heeft zich naar Werner's graftombe gespoed, daar heeft zij een ganschen nacht in zielsgebeden verzonken, zien voorbijgaan, daar is zij bij 't ontwaken der wonderschoone natuur, ten doode toe uitgeput en afgemat in een staat van bewusteloosheid geraakt en door Lawson aangetroffen.

„Mevrouw! Liefste mevrouw. Mijn God, zij is dood! Louise!...

„Haar naam deed haar huiveren, zij bewoog even, doch ontwaakte niet. Hij richtte haar op van den harden steen, sloot haar in zijn armen, verwarmde haar tegen zijn borst, zeide haar al wat geruststelling, liefde, troost kan zeggen.....

„Werner!" sprak zij zacht.....

De aldus toegesproken Lawson draagt de lijderes naar zijne woning, „waar hij haar te bed leide en als een getrouwe hond aan hare voeten zitten bleef tot zij ontwaken zou."

Na een korte poos het levenlooze schepsel aangestaard te hebben met tranen van medelijden langs zijn wangen, wordt Lawson tot den volgenden gedachtengang gevoerd:

„Wat heeft dat kind gedaan om zoo ongelukkig te moeten wezen? Wie heeft recht op haar? Hij is haar echtgenoot..... En wat doet dat af? Ik zweer het, die vrouw zal heilig voor mij wezen..... Uit mijn huis? Neen, nooit zonder haar eigen toestemming....."

Dan richt hij tot den inmiddels aangedienden doch in een ander vertrek ontvangen dokter de volgende woorden:

„Luister dokter, beloof je me, op je woord van eer, dat je zwijgen zult, wat je ook zien moogt? Dat geen consideraties hoegenaamd, noch voor personen, noch voor gevolgen, je een enkel woord, een enkel teeken zullen afpersen over hetgeen je hier zult zien?"

De dokter belooft te zullen zwijgen en wordt de eertijds door Werner betrokken slaapkamer op de villa Speranza binnengeleid, waar hij tot zijne niet geringe verbazing Mevrouw Stevens van

Langendijk nog steeds in bewusteloozen toestand aantreft die na eenige uren in een slaap overgaat, die „vijf dagen en nachten bijna zonder ophouden voortduurde." Na een dag of acht begint Louise zich veel beter te gevoelen.

„Dokter, vroeg zij, zoodra Heisterman het bed naderde. „Mag ik van daag niet een half uurtje opzitten?"

„Zeker, indien gij er u sterk genoeg toe gevoelt.

„O, van daag ben ik sterk! Waar is George?"

„De dokter wist niet dadelijk wat te antwoorden: „Lawson meent gij? vroeg hij aarzelend.

„Hm — m!" zei ze lachend, en, het hoofd van hem afwendende, verviel zij weder in haar vorig stilzwijgen.

„Wij zullen haar nooit genezen zien!" sprak hij treurig, toen Lawson eenige oogenblikken later binnentrad. Het is Werner, altijd Werner nog! — Hare hopelooze liefde doodt haar."

„Lawson naderde het bed, legde zijne hand op haar schouder en vroeg bijna fluisterend:

„Louise hebt gij naar mij gevraagd?" „George?"

„Welnu hier ben ik. — Gij hebt niets meer te vreezen, wees gerust en vertrouw op mij....."

En wanneer Louise nu op Heisterman wijzend vraagt: „Wie is die man daar, George?" en zij tot antwoord ontvangt: „Het is de dokter," doch twijfelend is omdat die man haar George zooeven anders noemde, dan zegt Lawson tot den dokter:

„Dokter, ken je me niet?"

„Zeker ken ik u."

„Wie ben ik dan? Noem mijn naam."

„George Werner" antwoordde de dokter, Lawson's bedoeling begrijpende."

Derwijze nu wordt de waanzinnige Louise in haar mystificatie die haar in Lawson den gestorven George Werner doet zien, versterkt.

En tot welke gevolgen lijdt nu die mystificatie der waanzinnige Louise? Wij geven nog eens het woord aan de auteur:

„Zes maanden was Louise gelukkig geweest. Zes volle maanden geluk voor die gefolterde ziel, dat was eene eeuwigheid geweest! Eene eeuwigheid van liefde, kalmte en hoop had zij doorleefd in die schoone, rijke eenzaamheid, waar alles Werner riep. Maar zij waren voorbij en het was een vluchtig oogenblik slechts dat in de verte glansde als de avondstar in het nachtelijk duister.

„Het was een dier frissche, heldere morgens, zooals men ze enkel in het gebergte kent. Louise wandelde, op Lawson's arm geleund, den weelderigen, smaakvollen tuin door en zag om zich heen met dien afgetrokken, zachten lach, het kenmerk van schier volmaakt geluk. Beide genoten in stilte van het tegenwoordige met eene gretigheid, die een onbestemd gevoel van vrees voor de toekomst verried.

„Louise verbrak het zwijgen. Zij voerde haar vriend naar een ijzeren bankje, waarop beide plaats namen, legde haar hoofd op zijn schouder en vroeg zacht, zijne hand in de hare vattende: George! — Wat zal de toekomst wezen? — De onze? De zijne?"

„Lawson sloeg zijn arm om haar heen, drukte haar aan zijn hart en beantwoordde hare vraag met een kus.

„Lang zwegen beiden weer.

„Louise's hoofd zonk lager, haar oogen staarden naar den grond en groote tranen hingen aan de lange wimpers.

„George — niet waar? vroeg zij fluisterend. George zullen wij hem noemen? En ook de wereld zal hem George heeten — omdat het geen Werner wezen mag.... Ach! waarom moèt dat kind verstooten worden?... Waarom miskend?.... en veracht misschien!

„Chut, Louise, spreek niet zóo, mijn engel! Ons kind zal niet verstooten worden, niet miskend, veel minder nog veracht...."

En hetgeen nu de pseudo-Werner verder over de opvoeding van zijn kind laat volgen, daarvan zal hij niet de verwezentlijking kunnen aanschouwen, want na „nog drie gelukkige jaren" te hebben zien omsnellen, sterft hij.

Dan wordt Louise door den resident Stevens van Langendijk opgeëischt, die zich van haar laat scheiden en Louise naar hare ouders terug zendt. De echtelieden van Amerongen zenden Louise's zoontje naar Holland „om het te onttrekken aan den zondigen invloed der moeder."

„Wat had zij geworsteld, gestreden, gebeden om haar kind!

„Mijn God! Het is mijn kind, het mijne alleen!

„Dit ontkende de wet. Hare ouders hadden haar krankzinnig genoemd, zooals haar echtgenoot haar eerloos had verklaard. En de wet ontnam haar het kind. Dat was recht.

„Arme menschheid, die evenmin voor de wet berekend zijt als de wet voor u! Wat is het leven, zooals het tegenwoordig

in zulke gevallen begrepen wordt? Een belachelijke opstand tegen de eischen der natuur. Een onzinnige worsteling tegen de groote wetten der volmaaktheid. Een godslasterend drama, gespeeld onder het karikatuur masker van godsdienst, wetenschap en vrijheid!"

Daar bevindt zich oneindig veel meer tusschen hemel en aarde dan waarvan ik in mijne onnoozelheid droom. Waarde Horatio hoe gelijk ik u! Doch ook gij zult naar kennis gedorst hebben, naar wetenschap, naar helderheid van begrip, en met vragen kan men immers wijs worden? Edoch één dwaas kan vaak meer vragen dan tien wijzen kunnen antwoorden, 't wordt gaaf toegestemd, evenwel ieder mensch bezit eigenliefde en zoo maar in eens voor een dwaas te worden aangezien.... 't is wat te erg, doch vragen moet ik ditmaal toch, c'est plus fort que moi.

Vraag. Wat heeft na Louise's vlucht de resident, haar echtgenoot, verricht?

Antwoord. De resident stelde te vergeefs alle pogingen in 't werk om zijn vrouw terug te vinden. (pag. 310).

Vraag. Welke schier bovenmenschelijke pogingen hebben Louise's ouders, die hun eenig kind, hun „oogappel" wedervonden als waanzinnige vrouw in 't werk gesteld toen zij ontvlucht was?

Antwoord. Vrienden en bekenden waren ondervraagd geworden en hadden op hun beurt getracht iets naders omtrent Louise te weten te komen; alles te vergeefs. De dokter was de eerste geweest die van zelfmoord gesproken had, en dat denkbeeld, het waarschijnlijkste van alle, was ten laatste algemeen voor waarheid aangenomen. (p. 310).

't Is kras een groote drie jaar een waanzinnige vrouw — de residents vrouw — voor de oogen van schier iedereen te verbergen, in een Indisch landhuis, dat niet eens ver verwijderd van de hoofdplaats ligt en dat met het gewone maar toch groote aantal van inlandsche bedienden is bevolkt . . . . . 't is kras.

Doch weet ge wat nog krasser is, luister: ter wille van de hoofdstrekking van een verhaal, de verdediging der stelling „De man is een ellendeling" twee aartsellendelingen ten tooneele te brengen, die elk denkbeeld van eer hebben weggeworpen, die

zich onder het Jezuïtistisch vaandel scharen en misbruik maken van het kinderlijk vertrouwen eener zestienjarige, wonderschoone, krankzinnige vrouw.

Is Lawson de verachtelijke hoofdaanlegger van het plan, Dr. Heisterman wordt aanstonds zijn handlanger en ik weet niet welken der twee schavuiten meer te verachten òf de administrateur, die de rampzalige vrouw, wie zijn vriend eene afgodische liefde toedroeg, tengevolge van wiens sterven zij waanzinnig werd, tot zijne maîtresse verlaagt òf de dokter, die hem in zijn schelmstuk stijft door het praatje van Louise's dood te verspreiden.

Maar — zoo vraagt men wellicht — indien Lawson eens de mystificatie waarin de waanzinnige Louise verkeerde had opgeheven door haar de illusie te ontnemen, indien hij Lawson ware gebleven en zich niet als den pseudo-Werner had voorgedaan, wat zou Louise's lot dan anders als de dood zijn geweest? Haar naar de woning van den resident terugvoeren, naar hem, dien zij terecht als Werner's moordenaar beschouwt, stond immers gelijk met haar te dooden? Dit alles volkomen toegestemd, zoo rest nog de vraag of het niet duizendmaal waarschijnlijker was, wanneer Louise door tusschenkomst van den dokter aan hare ouders ter verzorging en verpleging ware teruggegeven? Maar bovendien zijn mannen als de heeren Lawson en Dr. Heisterman in een kunstwerk onmogelijkheden wil de kunst niet tot de domeinen van het gemeene en het walgelijke afdalen en daarmeê ten eenenmale haar naam van kunst inboeten. Waarheid en schoonheid zijn door 't slijk gesleurd bij eene dusdanige conceptie, die nooit door eene expositie van welke kieschheid, reinheid en eenvoudigheid die ook zij, te redden is uit den maalstroom der grove onzedelijkheid.

Wanneer nu eene artiste als Mej. Kruseman ons in de bedoelde hoofdstukken eene „zwakke kopie" van de fantastische realiteit heeft geleverd, dan is het in elk geval zulk eene realiteit, die op zichzelve zoo verachtelijk, zoo gemeen, zoo walgelijk is, dat elk beschaafd mensch haar niet door de kunst gereproduceerd wil zien. Doch

„das hat mit ihrem Singen
Die Lorelei gethan."

Die Lorelei is hier natuurlijk de tendenz: „De man is een ellendeling."

Na het zwaartepunt van den roman Werner's dood en Louise's waanzin, wordt dan ook de auteur door „Die Lorelei" meer en meer naar den afgrond van duisterheid en onbestemdheid gesleurd, of moet ik hierbij veeleer denken aan die slag-om-den-arm-politiek waarover ik in den aanvang van dit artikel sprak?

Wat toch ziet men na den plotselingen dood van den schelm Lawson gebeuren? Met geen enkel woord wordt van den waanzin van Louise meer gewaagd, door geen enkele omstandigheid kunnen wij tot het vermoeden komen, dat zij gaat herstellen of reeds hersteld is, en toch vinden wij haar acht jaar later bij haar vertrek naar Holland, blijkens de meening der schrijfster, in 't volle bezit harer verstandelijke vermogens weder.

Er zijn dus oogenblikken waarin zij ten tooneele verschijnt, die den lezer in volkomen twijfel hebben gelaten over de vraag of hij nu met eene in haar geestvermogens gekrenkte, dan wel met eene naar 't verstand gezonde vrouw te doen heeft.

Welk eene zonderlinge verwarring en onduidelijkheid! doch ook welk eene onwaarheid! want van eene vrouw als Louise, die waanzinnig wordt van smart bij het verlies van haar afgodisch bemind ideaal George Werner, die later volzalige jaren doorbrengt aan de zijde van een man, in wien zij Werner meent te zien, is het alleszins te verwachten dat zij bij den dood van dien pseudo-Werner òf plotseling tot woedenden waanzin overslaat òf door den schok dier gebeurtenis volkomen herstelt.

Doch de Louise uit den roman blijft verstandig-krankzinnig. — Zelfs wanneer hare ouders haar driejarig kind haar ontnemen, iets wat tusschen haakjes zeer verstandig van die ouders was indien hunne dochter nog aan zielskrankte leed — vernemen wij wel van haar verzet maar niets over haar toestand. Ook zulk een gebeurtenis had bij eene vrouw als Louise niet zonder diep ingrijpende gevolgen op haar zielskrankte kunnen blijven. Die fantastische realiteit wordt mij wat al te fantastisch en houdt daardoor op realiteit te zijn. Louise is krankzinnig of ze is 't niet, een van beiden; mij dunkt een auteur mag ons omtrent den waren toestand van hare heldin niet in zulk een raadsel-

achtige onzekerheid laten, vooral zich niet met eenige bijzonder geïnspireerde frazen van de kwestie afmaken als hier het geval is. Men vergelijke slechts het slot van het 39ste hoofdstuk, dat ik zooeven heb afgeschreven.

Er rest mij te spreken over den ellendeling George van Amerongen, Louise's kind, uit hare samenleving met den pseudo-Werner, Lawson, gesproten. Zijne grootouders hebben bij zijne opvoeding voornamelijk één ding betracht: hem een ijzige onverschilligheid tegen zijne moeder in te boezemen. Die pogingen zijn met een bijzonder gunstigen uitslag bekroond, want wanneer Louise na den dood harer ouders naar Holland gaat om haar zoon te zoeken en zij na verschillende vergeefsche moeiten den elf- à twaalfjarigen knaap te Leiden aantreft, zijn wij van 't volgend gesprek tusschen moeder en zoon getuigen:

„Vele jaren geleden heb ik uwe ouders gekend, begon Louise na eenige aarzeling, en zij wachtte even, moed scheppende om verder te spreken.

„De jongen lachte onverschillig en spotachtig alsof hij zeggen wilde: „Dan hebt gij meer gekend dan ik!"

„Uw vader, vervolgde zij, wiens oogappel gij waart, uwe moeder....

„Spreek mij nooit van mijn moeder, mevrouw! Ik heb het mensch nooit gekend, ze is dood en begraven, dus, laat haar rusten als je blieft.

„Maar zij heeft u gekend.... antwoordde Louise, voortgaande tegen alle terugstooting in," en zij heeft u liefgehad zoo als weinige moeders mogelijk lief kunnen hebben....

„'t Is mogelijk! riep George klaar om een deuntje te fluiten. „Ik ken haar niet!"

Eenige jaren later als de knaap tot jongeling geworden is, schijnt de marmerkoude onverschilligheid voor zijne moeder in gloeienden haat op de nagedachtenis dier vrouw te zijn overgegaan, want wij hooren Louise in een gesprek met August van Langendijk, een der kinderen van den resident bij zijne inlandsche huishoudster, een van die knapen, wier lot Louise zich tijdens de eerste weken van haar huwelijk met Stevens van Langendijk zoo liefderijk heeft aangetrokken, tot hem hooren wij Louise verklaren:

„Maar George kent zijne moeder niet en wil haar niet kennen. Hij heeft haar vervloekt!"

In hoever dit woord nu letterlijk opgevat moet worden, blijkt ons niet, doch zooveel is zeker, dat die George een alleronhebbelijkst persoon is; hij is als student te Leiden allerverschrikkelijkst trotsch en noemt dat „grootheid van ziel." Hij gaat gebukt onder het geheim zijner geboorte maar — en dit pleit zeer zeker voor zijne hersenloosheid — doet niets ter wereld om op de een of ander verstandige wijze dat geheim te doorvorschen. Als men hem van zijne moeder spreekt vliegt hij als razende op en zegt woedend: Dat mensch is dood — en het is haar geluk, maar wanneer ze nog leefde, dan zou ik haar opzoeken, „eens, slechts eens" om haar zelf te zeggen dat ik haar haat, veracht, vervloek voor eeuwig!"

Wanneer eene dame, die zeer goed met Louise's levensomstandigheden bekend is, nog eene laatste poging in 't werk stelt om dien razenden Roeland een juister inzicht omtrent zijne moeder te geven, en hij verneemt, dat Louise niet dood is en zij hem innig, innig liefheeft, springt hij voor de zooveel en zooveelste maal weder woedend op en zegt: Leeft mijne moeder nog? O, zeg mij mevrouw, waar ik die gehate vrouw kan vinden, opdat ik haar zelf zeggen kan hoe diep ik haar veracht, en dat ik haar eeuwig zal haten.

Die zelfde dame deelt hem dan, zoo lezen wij „het geheele leven" zijner moeder mede, hetgeen vrij moeilijk voor die mevrouw moet geweest zijn, doch George vertrekt lachend „trotsch op zijn vast karakter dat hem onwankelbaar had doen volharden op den eenmaal ingeslagen weg en hem had doen volhouden tegen alle verleiding van verwondering en nieuwsgierigheid in."

Welk een fantastische realiteit en dan nog maar een „zwakke kopie." Dit onhebbelijk monster nu verandert als door een tooverslag wanneer hij twee door Louise in hare laatste levensuren gestelde brieven leest. Ware hij konsekwent gebleven dan had hij die twee brieven zonder ze in te zien verscheurt, doch hij leest ze, lacht om den inhoud van den eerste — die dan ook vrij belachelijk is: men zie slechts pag. 377 en 378 — en smelt in tranen bij de lektuur van den tweede.

„August heeft gelijk! mijne moeder was een engel.... Waarom heb ik die ongelukkige vrouw miskend!"

De lezer moge nu zelf een oordeel vellen over een dergelijk heer, die aan de academie doorgaat voor „een knappe jongen" en die daar veel Engelsch moet gesproken hebben, want hij bezigt steeds de versterking: Dat is al!

Het eindoordeel van George over zijne moeder, tevens de slotwoorden van den roman, luidt:

„De menschen hebben haar krankzinnig genoemd, omdat zij veel begreep en weinig wist."

Ik moet even bij die hoogst opmerkelijke fraze stil staan. Zij stemt tot nadenken, en leidt tot de vraag of we in haar de uiting vinden van een geïnspireerd gemoed dan wel de goeddoordachte openbaring van het eigenlijk karakter der heldin?

In het eerste geval willen wij gaarne de auteur hare totale onbegrijpelijkheid vergeven, in het laatste meenen wij gerechtigd te zijn tot deze vraag: Was Louise dermate in geestesontwikkeling boven hare omgeving uitblinkend, dat zij alleen gezond, en al de personen met wie zij in aanraking kwam — met uitzondering wellicht van George Werner — krank van hersenen waren?

Mysterie! wij hebben haar inderdaad gedurende een gedeelte van haar leven voor krankzinnig gehouden, ook al hebben wij slechts bij benadering het oogenblik kunnen bepalen waarop haar waanzin week, ook al hebben wij Polonius nagezegd: „If this be madness, yet there is method in it."

Doch het vragen zou onbescheiden kunnen worden, veel liever wensch ik te besluiten met deze verwachting dat indien mej. K. weder roeping gevoelt de pen te hanteeren en een roman te schrijven zij dan niet de schier bovenmenschelijke poging wage ons eene zwakke kopie van de fantastische realiteit te leveren, doch afdale tot de realiteit en ons daarvan eene artistieke afbeelding schenke.

Ik heb alle reden te vermoeden, dat zulk een poging met den schitterendsten uitslag bekroond zal worden en waarschijnlijk niet al te lang op zich zal doen wachten, want de hoofdkenmerken van Louises karakter een pooze overnemend, en dus als veel begrijpend en weinig wetend persoon mijn oordeel uitbrengend kom ik tot dit resultaat:

De banier der vrouwenemancipatie door eene Stella Oristorio di Frama omhoog geheven, voegt niet langer in de handen van

eene artiste als mej. Kruseman, wil de laatste een waarachtig schoon kunstwerk schenken.

De ironische wending in mej. Kruseman's geest geeft ons den waarborg, dat zij Stella Oristorio di Frama's rol slechts tijdelijk heeft gespeeld en, dat zij haar arbeid als moderne Judith gedenkend, op de vraag, eens door hem die Lidewyde zou schrijven, tot den auteur van Klaasje Zevenster gericht: „Ernst of Kortswijl" uit heeler hart zal antwoorden:

REUSACHTIGE KORTSWIJL!

Maart '74. FRITS SMIT KLEINE.

Iets over de assistent-residentie Blitar.

De landstreek Blitar grenst ten noorden aan de afdeeling Kediri, ten westen aan de afdeeling Ngrowo, ten zuiden aan den Oceaan, en ten oosten aan Malang. Zij maakt één van de vijf regentschappen uit, waarin de residentie Kediri verdeeld is, en wordt bestuurd door een assistent-resident, een regent met den titel van Radhen Tommongong, een pateh of onder-regent en vier districts-hoofden. De landraad wordt gepresideerd door een rechtsgeleerde, daarvoor speciaal door de regeering aangewezen.

De benaming „Blitar" is hoogst waarschijnlijk af te leiden van het grondwoord „latar" hetgeen vlakte of open plein vóór een huis beteekent. „Palataran" wordt vertaald met „een ruime opene vlakte," van welk woord langzamerhand de P. kan verbasterd zijn in B. en de lettergreep la in li. Duidelijker springt deze afleiding in het oog, bij de benaming „Panataran," een ruïne uit den Hindoe-tijd, acht palen ten noorden van Blitar gelegen. In dat woord is slechts de l in n veranderd. Zijn deze afleidingen juist, dan beteekenen „Blitar" en „Lanataran" hetzelfde, in het hollandsch „een ruime opene vlakte."

Van Panataran zijn door den heer Kingsbergen verscheidene prachtige photografiën genomen, die, geloof ik, voor het publiek verkrijgbaar zijn. De ruïne is in zijn soort zeer mooi en belangwekkend. Vele goden-beelden, in de oude tijden van steen gehouwen, worden in de bosschen van Blitar gevonden; de Javanen offeren bij die beelden.

De Blitarsche vlakte strekt zich, zacht hellend, uit van het noord-oosten naar het zuid-westen, van af de bergen Kloed en Kawie tot aan het Zuider-gebergte, dat zich, langs de Zuidkust, uitstrekt van het oosten naar het westen. De rivier „de

Brantas" doorloopt Blitar van de oostelijke tot de westelijke grens, en buigt zich daar rechthoekig om de Noord naar Kediri. In haar storten zich tallooze bergstroomen en beekjes uit, die allen een zuidwestelijken loop volgen, en op Kloed en Kawie ontspringen.

Het irrigatie-stelsel is zeer eenvoudig. De riviertjes worden op verschillende plaatsen afgedamd, en aan het water, of een gedeelte er van, een meer westelijken loop gegeven. Kunstwerken zijn daarvoor niet noodig; toch vorderen de dammen telken jare veel onderhoud, dewijl zij in den west-moeson veel van banjir's hebben te lijden.

De sawa's slagen altijd, omdat zij weinig afhankelijk zijn van den regen. Is eenmaal de west-moeson goed ingetreden, dan ontspringen overal bronnen, die de beeken voeden. In de droogste oost-moeson is Blitar nooit zonder water. Nogthans maakt het district Lodoijo, ten zuiden van de Brantas gelegen, hierop een uitzondering. Op het lage Zuider-gebergte ontspringen geen rivieren; alleen bij zware regenbuien voeren zij veel water af in de Brantas, maar na eenige dagen droogte, zijn die natuurlijke leidingen ook droog. Van daar, dat in genoemd district de bevolking schaarsch is; zij kan er geen sawa's aanleggen, zooals in de vlakte, ten noorden van de Brantas. Wel zoude men uit die rivier aftappingen kunnen maken, maar met groote kosten van aanleg en onderhoud. Die werken zijn misschien voor de toekomst weggelegd.

Een groot gedeelte van Blitarsch grond is verwoest en voor kultures ongeschikt gemaakt, door herhaalde uitbarstingen van de Kloed. Zooals reeds aan velen bekend is, is de krater van de Kloed met water gevuld. Na een zeker tijdsverloop heeft een uitbarsting plaats. Dat water wordt, meer dan kokend, ziedend zoude men kunnen zeggen, door onderaardsche krachten uitgeworpen, vergezeld met asch, modder, uitgebrande steen, enz. en voert in zijn donderenden loop naar beneden alles mede, wat in den weg staat; de zwaartste boomen worden ontworteld en medegesleept. De bovenste aardlaag van de hellingen van de Kloed bestaat uit zand. Het krater-water vermengt zich daarmede tot een dikke brei. Waar die kookende brei zich op de vlakte verspreidt, wordt alles, wat zich daar van het dieren- en plantenrijk bevindt, gedood. In dat zand, na verloop van eenigen tijd droog, wil niets groeien, uitgezonderd hier en daar wat

alang-alang. Ten oosten en ten westen van de hoofdplaats Blitar is de landstreek op zulk eene wijze geteisterd. Men kan het „voor kultures ongeschikt geworden terrein," door uitbarstingen van den Kloed, op 80 tot 100 vierkante palen schatten. Het zijn ware zand-zeeën; de inlander noemt zulke streken „lahar." De zandzee in Blitar, kan men, in zijn vorm, het best vergelijken bij een vork met twee tanden. Het ondereinde van den steel begint boven aan de Kloed, verdeelt zich in twee armen, op die plaats, waar de helling van den berg minder steil wordt, en vormt dan de twee tanden, die zich beide in de Brantas-rivier verliezen. Tusschen die twee tanden liggen de twee welvarende hoofd-kampongs Blitar en Sringat, op een onderlingen afstand van acht palen. De oostelijke zandzee vormt een grens, ter breedte van drie palen, tusschen de districten Blitar en Wilingie.

Laatstgenoemd district behoort tot het Kawie-gebied en heeft van de Kloed niets te duchten. Het terrein is zeer geaccidenteerd, doorsneden van tallooze diepe ravijnen. De grond is zeer vruchtbaar, er is levend water in overvloed en het klimaat is er koel. De hoogte boven de zee, aan den voet van de Kawie, variëert van 1000 tot 1400 voet. Niettegenstaande die schoone gegevens voor een Javaansch paradijs, is Wilingie schraal bevolkt. De invoering van de vrije tabaks-kultuur heeft daarin eenige verbetering gebracht.

Wilingie zoude het schoonste en meest productieve district van het regentschap Blitar kunnen worden, zoo eenige maatregelen werden genomen, om de bevolking te doen toenemen. Om dat doel te bereiken, moet Blitar met Malang verbonden worden door een postweg, berijdbaar voor wagens en karren. De resident van der Kaa heeft dien weg reeds getraceerd en daaraan een begin van uitvoering gegeven. Zijn opvolgers hebben het werk laten liggen, waarom, weet ik niet. Goede communicatie-middelen lokken bevolking.

Is die weg eenmaal gereed, dan moet de regeering al het terrein, geschikt voor de koffiekultuur, bij perceelen in kaart laten brengen, en in erfpacht voor 75 jaren uitbesteden tegen een lagen minimum pachtschat. Duizenden bouws liggen daar onbebouwd, ofschoon er de grond uitnemend geschikt is voor den aanplant van koffie. De koffiekultuur, in het regentschap Blitar gedreven op hooger last, is zeer drukkend voor de be-

volking. De productie bedroeg ongeveer 10,000 picols 's jaars. De gronden, welke het beste voor de koffie geschikt zijn, liggen juist in Wilingie en Lodoijo, waar geen genoegzame bevolking is. Particuliere krachten, zedelijk gesteund door het gouvernement, zullen die streken tot koffieplantaadjes moeten herscheppen. Juist de vrees, om gedwongen koffie te moeten planten, houdt de vestiging van vreemde individu's tegen.

De Javanen van Blitar behooren tot de Solosche familie. Hunne zeden en gewoonten regelen zich naar die van Solo. Waar geld te verdienen is, zijn zij zeer genegen tot vrijwilligen arbeid; aangenomen werk verrichten zij met zeer veel spoed. Eerlijkheid en plichtbesef staan daarentegen bij hen op een zeer laag peil; vrees voor de politie is de eenigste drijfveer, die hen, tel quel op den rechten weg houdt. Om het ontwikkelings-proces van Blitar goed te leiden, zal de regeering steeds moeten zorgen voor krachtige en actieve politiehoofden gesteund door uitgebreid personeel. De brandstichtingen hebben bewezen, wat de gevolgen zijn van een slappe politie, en van hoofden van bestuur die het laissez faire toepassen, en te kortzichtig zijn, om de gevolgen daarvan te kunnen berekenen.

Gelukkig wordt dat kwaad eindelijk met kracht te keer gegaan en verminderd het aantal misdrijven van die soort. Er is nu een ander gevaar, niet minder kwaadaardig, in aantocht. Ik bedoel het stelen van tabak uit de droogschuren. Wordt dat misdrijf nu niet dadelijk met kracht tegengegaan, dan zal dat nog grooter plaag voor Blitar worden, dan het moedwillig brandstichten, tegen welke verliezen men zich nog door assurantie kan dekken. Een woord vooraf tot nadere opheldering.

In Blitar zijn ruim vijftien ondernemers die de tabak van de bevolking, nog op het veld staande, koopen, ze vervolgens droogen, sorteeren en verpakken voor de Europesche markt. Die tabak wordt te droogen gehangen in schuren, gebouwd van hout of bamboe, en gedekt met alang alang. Ongeveer 300 van zulke schuren staan door het geheele regentschap Blitar verspreid, nabij de tabaks-velden. Het is niet mogelijk die schuren te sluiten, zooals magazijnen behooren gesloten te zijn. 's Nachts komt er slecht volk in de schuur, steelt daaruit zooveel tabak, als vervoerd kan worden, en verkoopt dat aan Europeanen of Chineezen. Javaansche wakers vermogen daartegen niets; zij slapen of zij stelen ook mede. Over iedere schuur heeft een Ja-

vaansch mandoor het opzicht. Er hebben zich nu reeds verscheidene gevallen voorgedaan, dat de mandoor mede stal.

Het koopen van drooge tabak, door Europeanen en Chineezen, of door wie ook, is natuurlijk niet te verhinderen.

Heeft eens een dief drie maanden lang, iederen nacht wat tabak gestolen, en slaagt men er in hem te vatten, dan wordt hij gestraft op de politie-rol, omdat de waarde van het gestolene, dat hij bij zich droeg, minder dan *f* 25.— zal bedragen. De straf, die hem dan opgelegd wordt, waarschijnlijk een maand te werkstelling aan de openbare werken, is voor het misdrijf veel te ligt, en zal geen lui of slecht sujet afschrikken. Worden daarom tegen dit kwaad geen bijzondere maatregelen getroffen, dan zal het de tabaks-industrie ondermijnen.

Een man, die in Holland een schaap ter waarde van *f* 15.— uit de weide steelt, wordt, naar evenredigheid van de waarde van het gestolene, zwaar gestraft. Hij heeft iets gestolen, dat zoogenaamd aan de openbare veiligheid was toevertrouwd. Zoo moeten ook diefstallen van tabak uit de droogschuren gequalificeerd, en diensvolgens gestraft worden.

En waarlijk, die tabaks-industrie heeft het volle recht op ondersteuning en bescherming van de regeering. Wat de residentie Kidiri nu is, is zij door de tabak geworden. De officiële cijfers kunnen staven, met welk bedrag, in de laatste 20 jaren, de landrente, de bedrijfsbelasting, de opiumpacht, de uitgaande rechten op de tabak en het zout-debiet zijn toegenomen. Dat is alleen aan de tabakskultuur te danken.

De bestuurs-maatregelen hebben geen gelijken tred gehouden met de ontwikkeling van de residentie Kediri. Veel is hier nog te doen. Ik wil het voornaamste kortelijk aanstippen, mij evenwel tot Blitar bepalende:

1°. Geen uitbreiding geven aan de gouvernements koffiekulture; de bestaande koffietuinen zoolang mogelijk onderhouden, en bij afschrijving door geen nieuwe vervangen;

2°. Uitbesteding van woeste gronden, in erfpacht voor 75 jaren, op last der regeering opgenomen en in kaart gebracht;

3°. Aftappingen van de Brantas-rivier, om het district Lodoijo van sawa-water te voorzien;

4°. Leggen van een vaste brug over de Brantas, voor de communicatie tusschen Blitar en Lodoijo, ter vervanging van de bestaande hangende brug, van rotting en bamboe;

5°. Aanleggen van een postweg tusschen Blitar en Malang;

6°. Handhaven van een krachtig en actief politie-personeel, waarbij zoo mogelijk een Europeesche schout;

7°. Toepassen van zware straffen, op diefstal van goederen, die beschouwd kunnen worden als toevertrouwd aan de openbare veiligheid;

8°. Oprichten van een Europeesche school op de hoofdplaats Blitar;

9°. Oprichten van vier Javaansche scholen, op ieder districtsplaats één;

10°. Aanstellen van een civiel geneesheer te Blitar.

Blitar, 10 februari 1874. P. C. Huijser.

VARIA.

In het mei-nommer van den vorigen jaargang van dit tijdschrift, blz. 408—414, komen eenige beschouwingen voor over de staatkundige gevolgen van den oorlog tegen Atjeh en wordt aangedrongen op de afschaffing van het sultanaat en op de invoering van het rechtstreeksch bestuur in den door onze wapenen veroverden staat. Aan die beschouwingen werd destijds niet de aandacht verleend, welke zij misschien verdienden. Daarom zijn wij zoo vrij er alsnog aan te herinneren. Zij hebben thans een zeldzame opportuniteit verkregen, nu men gedwongen is geworden over te gaan tot de door ons, vóór een jaar aangeprezen handeling, die aanvankelijk zooveel tegenkanting ontmoette en waartoe de regeering, bij het vertrek van generaal van Swieten naar Indië, nog verre verwijderd was te kunnen besluiten.

Inderdaad, vooral bij het opperbestuur schijnt tot het laatste oogenblik een grooten weerzin te hebben bestaan om Atjeh bij het Indisch gebied onder ons rechtstreeksch beheer in te lijven. Tot het laatste oogenblik verlangde het blijkbaar niets liever van den sultan van Atjeh dan dat hij met Nederland een overeenkomst zou sluiten, zooals die welke Siak heeft aangegaan en dat hij de noodige waarborgen zou geven voor de trouwe naleving van die overeenkomst.

Generaal van Swieten heeft mede zijn militaire en politieke roeping volkomen in dien geest opgevat en getracht voort te zetten. Aan goeden wil heeft 't hem evenmin als der regeering ontbroken om Atjeh zooveel mogelijk te sparen en tevens diegenen onder ons te bevredigen, die telkens de geringste uitzet-

ting van het Nederlandsch gezag in den Archipel betreuren en weemoedig ontraden.

De gebeurtenissen hebben die voornemens geheel verijdeld. Atjeh en de Atjehneezen zijn zich getrouw gebleven. In den oorlog zoowel als in hun zoogenaamde vredelievende verhouding tot Nederland hebben zij getoond hetgeen zij zijn, een woeste, wreede horde, die verdient geheel ten onder te worden gebracht, veeleer dan een Indische nationaliteit, welke een beschaafde Staat, ook dan wanneer hij overwinnaar is, verplicht is met de uiterste behoedzaamheid te ontzien.

De blakende, ingekankerde haat van de Atjehneezen tegen Nederland had geenszins de edele drijfveer, welke de blinde tegenstanders van den oorlog hen op avontuur toedichten. Het was geen verheven vaderlandsliefde die hen allerlei zamenzweringen deed smeden tegen de souvereiniteit van Nederland in den Archipel en hen de plichten deed verzaken welke buren, die het goede beoogen, jegens elkander hebben te vervullen. Nederland was de eenige macht in staat en geneigd om roof en moord, barbaarschheid en snood geweld op de grenzen van Atjeh tegen te gaan, Nederland was de eenige hinderpaal die de Atjehneesche vrijbuiters belette op Nias menschen te rooven en naar hunne peperplantages als slaven te voeren, Nederland was de ijzeren muur die zich verzette tegen de ongehoorde eerzucht van een troep barbaren, die, ondanks de anarchie hunner eigen dreven, aanspraak maakten op de overheersching van een groot gedeelte, misschien wel van geheel Sumatra en vredelievende, zachtzinnige, arbeidzame, zedelijk boven hen hoog verheven stammen, hunne vuile ondeugden wilde opdringen.

Hoeveel sympathie men voor de Indische volken gevoelt, men vereenzelvige de Atjehneezen niet met de volkstammen van den Archipel, die wel is waar op een andere beschaving dan de onze maar toch op eene aantrekkelijke beschaving mogen bogen, die zich deden kennen door eerlijkheid en goede trouw, door oprechte gezindheid om het eenmaal gegeven woord gestand te houden, door zielenadel en ridderlijkheid in oorlog en vrede. Men verkleine de overige bewoners van den Archipel niet door ze in eenen adem met het uitschot te noemen, dat van den uithoek van Sumatra een waar rooversnest heeft gemaakt. Javanen, Madureezen, Balineezen, Maleiers, Boegis en zelfs de Batas en de Dajaks wegen in de schaal der mensche-

lijkheid zooveel hooger dan onze Atjehneesche tegenstanders, dat het een beleediging is voor die rassen en volksstammen hunne zaak met die van onze verbitterde tegenstrevers te vereenzelvigen.

„De gewoonten van de Atjehneezen zijn gelijk die van de „boschmenschen," verklaart van hen iemand volkomen in staat hen te kennen, Toekoe Bintara Cama ngan Potjoet Ossman, radja van Gigieng, een juiste karakteristiek van de bende, die niet wist hoe in vrede te leven en vervolgens den oorlog voerde zonder den minsten zweem van menschelijkheid, de eerbiedwaardigste zendelingen van generaal van Swieten schandelijk vermoordde, geen meewaardigheid met gekwetsten gevoelde en zelfs geen eerbied betoonde voor de graven der gevallen strijders. Men roeme zooveel men wil den tegenstand aan onze wapenen geboden; wij kunnen er onmogelijk in zien de zelfopoffering van een edel volk. Wij zijn het volkomen eens met den radja van Gigieng. Het is de tegenstand van den boschmensch, het is de verwoedheid, de doodsverachting, de onverschilligheid voor vriend en vijand van den woudbewoner, die voor zijn prooi strijdt en daarvoor alleen zijn listen en lagen veil heeft.

Het verdwijnen van het onafhankelijk Atjeh, dat zoo diep was gezonken en geen waarborgen meer kon geven van vredelievende, zelfstandige ontwikkeling behoeft dus niet betreurd te worden. Uit een algemeen oogpunt van menschelijkheid is het een geluk dat die inlandsche staat ophoudt te bestaan en een provincie wordt van het groote Nederlandsch-Indische rijk. Het belang der overheerschers stemt hier volkomen overeen met het belang der wereldbeschaving en dat van de bedrijvige bevolking van Atjeh zelve. Atjeh's ligging is, met het oog op de groote stoomvaart, een van de gunstigste in geheel het verre Oosten. Sinds lang had het kunnen en moeten zijn het verdeelpunt en het groote kolendepôt der stoomers, die de vaart maken tusschen Europa en Indië, China en Japan: alleen de onverbeterlijke zorgeloosheid der Atjehneezen, hun volslagen onwetendheid van de eischen der meest primitieve beschaving was oorzaak dat de veilige ankerplaatsen van Noordelijk Sumatra door de zeevarenden even zorgvuldig werden vermeden als de koraalklippen van de Torresstraat. Groot Atchin is thans gebleken verre van een nauwe, onvruchtbare landstreek te zijn. De rijst- en suikervelden, de kultures der tropische vlaktelanden strekken zich vele kilometers

ver naar het binnenland uit en leveren een ruim bestaan op voor een talrijke bevolking. Wordt Atjeh gebracht onder een Europeesch bestuur, dat orde en veiligheid verzekerd, dan zullen spoedig landbouw, nijverheid en handel bloeien en zal het blijken, na verloop van korte jaren, een niet te verwerpen mededinger van Singapore te zijn.

Nederland vervulle, volgens den verstandigen raad van generaal van Swieten, ten volle zijn verplichtingen jegens Noord-Sumatra. Het deinze niet terug voor de militaire bezetting van Sumatra zoolang de eischen eener vooruitziende staatkunde 't noodig maakt. Het getrooste zich daarvoor de noodige geldelijke offers, welke, trouwens, in den gunstigen toestand zijner finantiën, zonder bezwaar kunnen gebracht worden. Hetgeen het aanvankelijk tegen Atjeh gedaan heeft, hetgeen het voortaan voor Atjeh doet, zal niet vruchteloos blijven. Indien de geheele beschaafde wereld bij een goed bestuur van Atjeh moet winnen, Nederland zal in de eerste en voornaamste plaats de vruchten plukken van de goede kiemen die 't er zaait en zóó zal eenmaal te meer bewaardheid worden, dat een veerkrachtige, standvastige staatkunde immer haar loon medebrengt.

T.

Uit het hoofdkwartier te Atjeh ontvingen wij eenige particuliere mededeelingen, gedagteekend tot 16 februari, welke te belangrijk zijn om ze onze lezers terug te houden. Onze berichtgevers zijn eenstemmig over den uitmuntenden geest der troepen en uitbundig in lofredenen over het uitnemend beleid van den bevelhebber, zijn voorbeeldelooze werkzaamheid, zijn liefderijke innemenheid met het lot van officieren en soldaten, hoedanigheden, welke in hooge mate hebben bijgedragen om iedereen de gevaren en de buitengewone moeielijkheden te doen trotseeren, die het leger bij iederen stap tot na de inneming van den kraton te gemoet snelden.

De taak is moeielijker geweest dan men zich kon voorstellen. De vijand heeft een fellen tegenstand geboden, maar moest toch overal wijken voor het élan van onze soldaten. Niet alleen door

hun vuur maar door hun aanvallen met de bajonet op de versterkingen der Atjehneezen, hebben zij hunne superieure dapperheid getoond. Toch kan men niet zeggen, dat de vijandige strijders de achting hebben verworven welke gewoonlijk moedige overwinnaars schenken aan overwonnen doch goed strijdende tegenstanders. De reden is dat onze troepen, na ieder gevecht, telkens weder de menschlievendheid zelve werden en, bij den last om de bezittingen van den vijand te sparen, zooveel slechts mogelijk de rampen van den oorlog poogden te beperken, terwijl de Atjehneezen een bijzonder wreede natuur hebben vertoond en zelfs bleken niet eens de onder inlanders heerschende begrippen van beschaving en menschelijkheid te bezitten.

Een nog verwoedender en onmeêdogender vijand is de vreeselijke cholera-ziekte geweest, die reeds drie maanden lang het leger teisterde en nog niet geheel verdwenen was. Er waren dagen dat 25 tot 36 dooden moesten begraven worden, zoodat, vóór de komst der reserve-brigade uit Padang, de verliezen door ziekte en gevechten geleden reeds 50 officieren en ongeveer 1000 man bedroegen. Onze berichtgevers drukken op het feit, dat desniettemin er geen oogenblik van ontmoediging bij den opperbevelhebber, noch bij de troepen heeft bestaan. Wel werden de makkers die vielen betreurd, wel kon men op het gelaat van generaal van Swieten bespeuren, telkens wanneer hij van een zijner veelvuldige bezoeken aan de ambulances terugkeerde dat hij diep aangedaan was door het leed en de smarten der gekwetsten; maar op zijn vastberadenheid, op de helderheid zijner bevelen had dit geen den minsten invloed en telkens was de opperbevelhebber de eerste om iedereen op te beuren en het entrain gaande te houden, dat bij een leger te velde de hoofdvoorwaarde van zijn behoud is.

Omtrent de militaire operatiën zijn onze berichtgevers zeer expliciet. Zij bewijzen dat de mannen die op het terrein al de bezwaren overzien en de verantwoordelijkheid dragen toch heusch betere strategisten zijn dan de généraux de chambre, die te Batavia en in den Haag het altijd in woorden nog beter zouden gedaan hebben.

Zooals thans genoegzaam bekend is, steunde het operatie-plan van den opperbevelhebber op het in bezit nemen der rivier ten einde daar langs de benoodigheden en het belegeringsmaterieel aan te voeren, en toen reeds terstond bleek dat men te doen

had met een vijand die zich goed verdedigde, was het uitgemaakt dat de te Batavia door generaal van Swieten geprojecteerde soliede en zekere wijze van oorlogvoeren ook de beste was. De uitkomst had dit trouwens volkomen bevestigd. Hoezeer de vijand zich verweerde achter zijn verdedigingswerken, heeft hij ons geen échec kunnen doen lijden. Overal bleven wij zegevierend, al koste de overwinning soms veel, en het voorname objectief, de kraton, werd eindelijk bereikt als 't ware zonder slag of stoot, alleen door een reeks van goed beraamde en flink uitgevoerde manoeuvres.

Gezonden, zieken en gekwetsten werden goed gevoed en verzorgd. Nooit is er iets te kort geweest en dat is te danken aan de zorg, om steeds in verbinding met de vloot te blijven door middel der rivier. Hoe noodig dit was kon men afleiden uit het feit dat in de twaalf eerste dagen der landing, toen de rivier nog niet in onze macht was, twintig sloepen, drie groote debarkementsvlotten en twee stoombarkassen, op het strand in de branding geheel verbrijzeld werden. „Het was om wanhopend te worden," schrijft men ons. „Maar wat zoude het geval zijn ge„weest, indien we met onvoldoende transportmiddelen te land, „zonder waterweg, het land waren binnen gedrongen? Er waren „er toch die dat schenen te verlangen; maar zij hebben zeker „al wat tot het succes eener operatie noodig is niet in het oog „gehouden en hebben daardoor aan de helderheid van hun blik „geen eer gedaan."

Er wordt, op last van den opperbevelhebber, een nauwkeurige beschrijving gemaakt van den kraton. Die beschrijving zal worden uitgegeven, ten behoeve der nagelaten betrekkingen van de gesneuvelde mindere militairen. Zij zal een denkbeeld geven van deze in haar soort verbazende sterkte en iedereen doen zien dat noch artillerie nog zelfs genie er in geslaagd zoude zijn beklimbare bressen te maken. De wallen van aarde zijn 9 tot 10 meters dik; vóór die wallen is een bamboe-doeri heg van 4 tot 5 meters diepte, vóór deze een diepe breede gracht en daarvóór weder bamboe-doeri en allerhande gewas. Terwijl onze wijze van verdediging of bevestiging bestaat in het open houden van vrij en ruim gezicht, doet de Atjehnees het omgekeerde en hij heeft van zijn standpunt geen ongelijk. Onze troepen hebben den kraton eerst gezien toen zij er in waren, hetgeen aan hunne werken een onzekerheid gaf, die den vijand diende. Had

de berenning en insluiting de uitwerking niet gehad, die de opperbevelhebber zeer bepaald er van verwachtte, dan zou men nog veel hebben moeten arbeiden om de geduchte sterkte te kunnen nemen.

Wellicht rijst de vraag waarom niet vroeger tot die insluiting en berenning werd overgegaan? Een onzer correspondenten antwoordt bij voorbaat op die vraag: „Om verschillende redenen. „In den aanvang kenden wij niets van de situatie van den kra- „ton en omliggend terrein; wij moesten vooraf ons legerkamp, „als operatiebasis, goed voorzien van magazijnen, ambulancen, „verschansen, tegen aanvallen goed verzekeren en eerst van „de positie van Missigid meester zijn. Daarna hebben wij ons van „de positie van Kota Poetjoet verzekerd; doch nu had onze „stelling een uitbreiding van 4200 meters bekomen en kon de „verdere insluiting eerst worden ondernomen, als door de komst „der reserve-brigade, de verliezen door ziekte en gevechten ge- „leden waren aangevuld. Maar waarom die brigade niet eerder „opgeroepen? Omdat al onze transportschepen door cholera be- „smet waren en eerst ontsmet moesten worden alvorens ze „weder voor het afhalen van troepen te kunnen gebruiken, en „ook omdat vóór dien tijd de reserve-brigade op het terrein van „oorlog niet noodig was en zelfs met het oog op de groote „moeielijkheid, om zoo veel monden te voeden vóór dat onze „magazijnen aan den wal waren, tot last zoude zijn geweest."

Ziedaar in korte trekken waarom zóó en niet anders werd geopereerd. Niet aan een zeker talmen, maar aan een juist berekend en door de uitkomst volledig gerechtvaardigd plan van den opperbevelhebber moet hierbij gedacht worden. „Trouwens," zegt een onzer briefschrijvers, „dit verwijt is even ongerijmd als „dat van overdreven philantropie, 't welk wel eens tegen gene- „raal van Swieten wordt aangevoerd. Het is volkomen waar, „dat hij zijn soldaten lief heeft als een vader zijn kinderen; dat „hij ze nimmer buiten volstrekte noodzakelijkheid wilde bloot- „stellen en het bloedvergieten heeft vermeden zooveel het kon; „maar waar het noodig was, liet hij er geducht op inhouwen „en was er nooit van iets anders sprake dan van overwinnen „of sterven."

Na den verbitterden strijd, is het weder juist van den opperbevelhebber gezien om de troepen rust te geven en de gelegenheid te openen aan dat gedeelte der bevolking, 't welk met den

oorlog teniet moet gaan, om tot bedaren en tot onderwerping te komen. Veel geneigdheid scheen daartoe nog niet te bestaan op het tijdstip onzer laatste berichten; doch men vertrouwde, dat het daartoe wel komen moest. Blijkbaar is Atjeh zeer bevolkt; het aantal en de grootte der dorpen wijst op een bevolking sterker dan zich uitsluitend van de voortbrengselen van den bodem kan voeden en die dus in de vischvangst en den handel mede haar bestaan moet vinden. De langdurige blocus, vervolgens de oorlog heeft hare hulpmiddelen uitgeput. Er heerscht onder haar groot gebrek, zoo zeer dat onze troepen, waar zij komen nergens de geringste voorraad meer aantreffen en de menschen, die zij ontmoeten, er vreeselijk uitgehongerd uitzien.

Wanneer eenmaal bij het volk de overtuiging komt, dat de Hollanders thans niet meer zullen heengaan en geen van de verschrikkelijke plannen op het oog hebben, zooals het vernietigen van den Mohammedaanschen godsdienst, het rooven der vrouwen, het in slavernij wegvoeren der mannen, het opleggen van buitensporige belastingen, waarmede de leiders het hebben opgeruid, dan zal het wel onze versterkingen naderen en zich weder aan zijn rustige bedrijven, onder onze bescherming, overgeven.

„Meer en meer," zóó eindigt een onzer berichtgevers, „zal „blijken, dat een permanente vestiging van ons gezag te Atjeh, „een onvermijdelijke noodzakelijkheid is geworden. Het land ver„keert in volslagen wanorde. Aan een herstelling van het sul„tanaat valt niet te denken. De overleden sultan was niets meer „dan een pop in handen zijner moeder en eenige partijhoofden. „Wie of er op den troon gebracht wordt met of zonder onze „toestemming zal het gezag missen om de voorwaarden te hand„haven van een te sluiten tractaat. Een belangrijke bezetting „zou altoos noodig zijn om de bepalingen van een dergelijk „tractaat te doen eerbiedigen. Om toekomstige verwikkelingen „te voorkomen, om orde en rust duurzaam te verzekeren, zoo„wel als in 't belang van het Nederlandsch prestige in den „Archipel, is het dus dringend noodig dat het recht van ver„overing worde toegepast."

Ingevolge de artikelen 15 en 16 van het octrooi en reglement der Javasche Bank, moeten hare billetten, loopende assignatiën en dadelijk opeischbare rekening-courant-saldo's gedekt zijn door munt en muntmateriaal in de verhouding van drie tot tien en is hare uitgifte beperkt tot een bepaald cijfer, thans twintig millioen. Deze bepalingen verschillen met die, welke voor de Nederlandsche Bank gelden. De billetten van deze laatste toch moeten gedekt zijn door munt en muntmateriaal in de verhouding van twee tot vijf en zij is niet gelimiteerd in hare uitgifte, mits zij slechts van de vijf gulden aan bankpapier twee gulden in munt en muntmateriaal hebbe gedeponeerd.

Meer en meer is gebleken, dat van de twee stelsels, het voor de Nederlandsche Bank gevolgde, zoowel met 't oog op de belangen der deelhebbers als op die van den handel en het publiek, verreweg de voorkeur verdient. De voornaamste waarborg voor de soliditeit der operatiën van Banken toch ligt in de gunstige verhouding van den voorraad edel metalen tot de papieren-uitgifte, zoodat een hoogere verhouding van twee zilveren tot vijf papieren guldens met onbeperkte emissie steeds de voorkeur verdient boven de verhouding van drie tot tien met beperkte emissie.

Wat de beperking voor de Javasche Bank betreft, is die, overigens, niet absoluut. In dringende gevallen kan, op voordracht van de directie der Bank, door den gouverneur-generaal onder nadere goedkeuring des Konings, verandering in de som van twintig millioen worden gebracht, waardoor wel is waar de ongelegenheden voortvloeiende uit de beperkte emissie tijdelijk kunnen geweerd worden, doch niet zonder, bij de aangenomen verhouding van den voorraad munt tot papier, in andere opzichten het krediet der Bank te schokken.

Sedert eenigen tijd heeft dan ook de directie der Javasche Bank bij de Indische regeering pogingen aangewend om de bepalingen op dit punt te wijzigen in den geest van het beginsel bij de Nederlandsche Bank gevolgd. De regeering schijnt die wijziging te beamen; maar was niet ten onrechte van meening, dat ze niet kon geschieden dan door een verandering van het ortrooi, waarvoor de toestemming der stemgerechtigde deelhebbers in algemeene vergadering wordt vereischt.

Deze zijn thans door de directie tegen 27 juni eerstkomende opgeroepen om zich over de voorgestelde wijziging te verklaren.

Zooals het door de directie gedane en toegelichte voorstel luidt, zullen de deelhebbers wel evenmin als de regeering bezwaar maken het aan te nemen. Er zou namelijk voortaan bepaald worden, dat de verhouding, waarin het gezamenlijk bedrag van bankbilletten, bankassignatiën en rekening-courant-saldo's door munt of muntmateriaal moet zijn gedekt, door den gouverneur-generaal, op machtiging des Konings, wordt bepaald, en in het officiëel nieuwsblad bekend gemaakt en dat die verhouding, voor zoo veel noodig, van tijd tot tijd kan worden gewijzigd. Daarbij wordt tevens het oude voorschrift behouden dat de gouverneur-generaal, de directie der Bank gehoord, bepaalt tot welken prijs goud en zilver als muntmateriaal in rekening mag worden genomen onder het depôt voor uitgegeven bankbilletten.

De bedoeling is een verhouding van vier gulden munt tot tien gulden papier aan te nemen en de emissie vrij te laten. De opmerking is misschien niet overbodig, dat de Nederlandsche Bank gelijk alle soliede circulatiebanken van die bevoegdheid tot vrije emissie toch nimmer onbeperkt gebruik maakt. Zoodra de aanvraag van edel metaal zekere verhouding overtreft op welke de directies der Banken nauwlettend het oog houden, gebruiken zij haar eigenaardig remtoestel om buitensporige speculatiën te temperen, namelijk de verhooging van het disconto, in plaats van telkens ruimer papier uit te geven, waarbij de Banken wel groote voordeelen behalen, maar die tevens medewerken tot het verwekken van geldcrisissen en financiëele rampen, waarin dan de cridiet-inrichtingen in hooge mate mede gesleept worden.

Voor ervaren Bankdirecties, onder welke men de tegenwoordige directie der Javabank mag rekenen, zou het dus niet noodig wezen aan het gouvernement de bevoegdheid voor te behouden om des noods de verhouding tusschen specie en emissie van vier tot tien, te brengen op bij voorbeeld vijf tot tien, of zes tot tien. De directie stelt echter de bepaling voor ter wille van de vrees voor de mogelijkheid dat een toekomstige directie eens overspeculatie niet door verhooging van het disconto mocht weren en te roekeloos met de emissie verkoos om te springen. In dat geval zal het publiek en zullen de aandeelhouders nog altijd een waarborg vinden in de tusschenkomst der regeering.

MERCURIUS.

Bij de uitgevers Noman en Zoon, te Zalt-Bommel, zijn thans in een netten bundel verschenen de „Herinneringen uit mijn verblijf in Indië," van Dr. Greiner, welke achtervolgens in de twee afgeloopen jaargangen van het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië zooveel genoegen hebben gedaan. Overtuigd dat velen het werk, in den sierlijken vorm waarin het is gegoten, gaarne voor hun boekerij zullen aankoopen, achten wij het onnoodig hier iets ter aanprijzing aan te voeren en bepalen we ons tot het overnemen van het „voorbericht," dat door den heer G. H. van Soest, op verzoek van den schrijver, aan het boekdeel is toegevoegd:

„Op nadrukkelijk verlangen van den schrijver kwijt ik mij van de aangename taak zijn werk bij het publiek in te leiden.

„Aan de dringende uitnoodiging van een geacht en achtenswaardig vriend mocht ik mij niet onttrekken, hoezeer ik overtuigd ben, dat zijn pennevrucht geen aanbeveling noodig heeft en, om haar intrinsieke verdiensten, spoedig genoeg zal worden gewaardeerd.

„In den boeienden vorm waarin Dr. Greiner zijn lotgevallen verhaalt, valt het gemakkelijk, aan den hoek van den haard met hem landen en volken te bezoeken, ons in allerlei ons vreemde toestanden te verplaatsen en de indrukken te deelen, die afwisselende tooneelen op zijn levendig en oprecht gemoed gedurende een voorzeker niet rozenkleurige loopbaan in Nederlandsch-Indië hebben gemaakt.

„Gelijk zoo menig ondernemend jong mensch vertrok de heer Greiner ruim vijfentwintig jaren geleden, vol ambitie en illusies naar Indië en slaagde hij er in, door onverpoosde inspanning, door onveranderlijke plichtsbetrachting, slechts het onafhankelijk bestaan van den wijsgeer te veroveren, terwijl zijn bescheiden werkzaamheid tot heil van duizenden natuurgenooten strekte en hij onder de trouwste dienaren van het gouvernement behoort gerekend te worden.

„Type van den echten geneesheer, van den waren philantroop, spaarde hij zich nooit waar het gold het leed zoowel van den bruinen als van den blanken evenmensch te verzachten. Zijn liefdevol gemoed kende geen vooroordeel van stand, kleur of godsdienst, en allen, die hem in zijn werkkring leerden kennen, aan boord van onze oorlogschepen, in de hospitalen van Java of in de verwijderde etablissementen op de Buitenbezittingen, her-

inneren zich bestendig met de levendigste toegenegenheid den vluggen, bekwamen, immer bereidvaardigen arts, den opgeruimden makker en vriend.

„Afmattende dienstverrichtingen, onder de meest ongunstige voorwaarden van het verzengend klimaat hebben, helaas! zijn gezondheid diep geschokt en het is in de enkele uren van verademing welke de folterende pijnen eener zenuwziekte hem lieten, dat hij achtervolgens zijn „Herinneringen" schreef in een stijl vol kleur en leven, vol scherts en humor, die veeleer doet denken aan den jeugdigen, levenslustigen letterkundige dan aan den beklagenswaardigen, beproefden lijder. Treffend bewijs te meer van het beheerschend vermogen van een standvastigen geest op de wederwaardigheden des levens.

„Niet alleen echter als een psychologische zeldzaamheid meen ik het werk van Dr. Greiner te kunnen aanbevelen. Voor velen in Nederland kan het een gereed middel wezen om meer van Nederlandsch-Indië in 't algemeen en van Java in 't bijzonder te vernemen dan er te leeren is uit staatkundig twistgeschrijf. De schrijver voldoet aan de eerste en onvermijdelijke voorwaarde om gerechtigd te zijn over een vreemd volk te spreken, namelijk dat volk lief te hebben en 't in zijn eigenaardigheden te beschouwen, en degenen, die zijn letterkundigen arbeid ter hand nemen, zullen volgaarne met mij getuigen, dat deze in hooge mate aan het bekende voorschrift beantwoordt: Utile dulce."

Nederland en het Rijk van Atchin.

Sedert wij in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift ons opstel schreven naar aanleiding van de toen openbaar gemaakte Nota der regeering over de Atchineesche aangelegenheden [1]), heeft de lezer uit de telkens in de Staatscouranten medegedeelde, en door de overige dagbladen overgenomene berichten zich op de hoogte kunnen stellen van de gebeurtenissen, welke op dat gedeelte van Sumatra hebben plaats gehad. De opdracht van het opperbevel aan den luitenant-generaal van Swieten heeft de meest gewenschte vruchten opgeleverd. Het trotsche Atchin is bijna geheel bedwongen en vernederd. De expeditie kan schier als geëindigd beschouwd worden. Immers, volgens een der laatste telegrammen, hebben de meeste der vroegere vassallen van Atchin de Nederlandsche Souvereiniteit erkend. Atchin proper is aan eigene krachten overgelaten, en beteekent bijna niets meer. Voor hetgeen nog noodig is om ook dat rijk tot onderwerping te brengen, behoeft men geen zoo groote machtsontwikkeling; de tijd en eene krachtige houding van een legermacht in het land zullen het overige doen.

Zoo is dan de tijd gekomen, waarnaar ook de Minister van koloniën zoo vurig verlangde, de tijd nl. van openbaarmaking

[1]) Zie Tijdschrift 1873, I, blz. 417 en volg.

van alles wat op dien oorlog betrekking heeft [1]). En de minister, getrouw aan zijn eenmaal gegeven woord, heeft de gelegenheid, die de interpellatie van den heer Messchert van Vollenhoven aanbood niet ongebruikt laten voorbijgaan, om aan de volksvertegenwoordiging verantwoording te geven van zijn beleid ten dezen.

Wij willen in de volgende bladzijden, als een vervolg op ons opstel in het juni-nommer van verleden jaar, eenige mededeelingen doen van de op 21 Maart j.l. gevoerde discussiën naar aanleiding van de bovenvermelde interpellatie van den heer Messchert van Vollenhoven, en dat te meer, omdat de Minister van koloniën bij die gelegenheid zijne denkbeelden heeft ontwikkeld omtrent de te volgen politieke gedragslijn voor het vervolg ten opzichte van het rijk van Atchin.

De heer Messchert van Vollenhoven stelde drie vragen:

1°. „Hoe wordt door de regeering in de eischen, ook geldelijke eischen van den oorlog voorzien?

2°. „Welk is het doel, dat de regeering zich in deze voorstelt?

3°. „Welke zijn de inzichten en voornemens der regeering in de toekomst?"

In zulk eene belangrijke aangelegenheid, als de oorlog met Atchin, treedt naar ons oordeel, de geldkwestie niet op den voorgrond.

Was de oorlog niet gemotiveerd, bestond daartoe geene aanleiding, dan zou elke penning daaraan besteed nutteloos zijn weggeworpen, en de regeering zou tot verantwoording van de geldverspilling moeten worden geroepen.

Is de oorlog echter wèl gewettigd — en wij zullen daarop straks terugkomen — dan blijve de geldkwestie buiten alle bespreking.

---

[1]) „Ik hoop," zeide de Minister den 23 Mei 1873, „dat de tijd zal komen, om alles publiek te maken en hoe eerder — wat mij betreft — hoe liever. Daarin zal de volkomene rechtvaardiging van mijne handelingen liggen, en er zal uit blijken dat van regeeringswege met veel voorzichtigheid en gematigdheid is gehandeld. Maar ik moet die begeerte om alles publiek te maken opofferen aan 's lands belang, en daarvoor zal ik mij die opoffering getroosten." Hand. Tweede kamer, zitting 1872—73, blz. 1672.

Van meer belang achten wij dus het tweede en derde punt der interpellatie. Daarom zullen wij in de volgende bladzijden daarop dan ook meer nadruk leggen. Voor wij echter verder gaan veroorloven wij ons even een terugblik te werpen op ons opstel in het juni-nommer van dit Tijdschrift. Wij schreven daar:

„Men houde in het oog, dat uit niets blijkt, dat de agressie ten doel zou hebben gehad Atchin aan ons gezag te onderwerpen, m. a. w. een politiek van annexatie te volgen. Het doel der expeditie was blijkbaar, geene andere dan door kracht van wapenen aan Atchin de verplichting op te leggen, om voortaan zich te onthouden van zeeroof en menschenhandel, en de rust en veiligheid der aan zijne grenzen liggende, doch hem niet onderworpene landschappen te eerbiedigen. Hoogstens gold de bedreiging dat men, zonder zich te bekommeren over de integriteit van Atchin, zoodanige zijner vassallen, die of hun verlangen hadden te kennen gegeven, om zich onder Nederlandsch gezag te begeven, òf door hunnen krijgszuchtigen aard de rust op de grenzen bedreigden zou inlijven, indien de Atchineesche regeering naar geene reden hooren wilde." En elders:

„De Minister heeft ook de instructiën die van hier naar Indië zijn gezonden, nader toegelicht, en de beschuldiging, alsof 't der regeering te doen was de onafhankelijkheid van Atchin aan te randen verre van zich afgeworpen:" „Nu heeft men niet goed de instructiën verstaan, die naar Indië zijn gezonden. Van hier is geschreven, dat aan Atchin moest worden voorgehouden, dat als Atchin onze ernstige voornemens en onze goede bedoelingen goed begrijpt, het ook zal moeten inzien, dat het in het belang van den voorspoed en wellicht van de integriteit van Atchin kan zijn, dat het zich niet verzet tegen de wenschen van sommige staatjes naar vrede en bescherming, maar dat het integendeel bij het algemeen worden van die wenschen de waarborgen zoekt te verkrijgen, die daarvoor verstrekt kunnen worden in een goed geregelde verhouding tot het Nederlandsche gouvernement. . . . . De Indische regeering heeft daarmede dus niets anders willen zeggen, dan dit: dat wanneer Atchin in goede verhouding kwam tot Nederland, de Indische regeering de integriteit van het rijk van Atchin tegenover zijne vassallen zou helpen bewaren. Is die politiek zoo vreemd? Is deze niet in de laatste jaren steeds betracht geworden? Geen verbrokkeling maar ondersteuning van de bestaande vorstenhuizen onder eenen

gematigden Europeeschen invloed. . . . . Men denke aan onze verhouding tegenover de Sultans van Ternate en Siak. Dat was het doel en streven der regeering. . . . . Voor hen die de verschillende verhoudingen van het Nederlandsch-Indisch gouvernement tot verschillende staten in den Indischen archipel kennen... is het duidelijk dat er geene zucht tot annexatie of uitbreiding bij het Nederlandsch-Indisch bestuur bestond, maar alleen het verlangen om min of meer invloed en protectoraat uit te oefenen." "

De bedoelingen van de regeering waren dus toenmaals eensdeels Atchin te dwingen, om ons voldoening te geven voor de verraderlijke handelingen, waaraan dat rijk zich schuldig had gemaakt, toen het onder den schijn van onderhandelingen met het Nederlandsche gouvernement aan te knoopen, op Singapore zich bij sommige agenten van vreemde mogendheden vervoegde om bij dezen steun en bescherming te vinden tegen het Nederlandsch gouvernement, en om onder het protectoraat van eene vreemde mogendheid te komen, wier vlag dus zou wapperen van Atchin's stranden, terwijl de Nederlandsche op het geheel overig gedeelte van Sumatra erkend en geëerbiedigd wordt. Welke veruitziende gevolgen een dergelijke gebeurtenis zou hebben voor het prestige van het Nederlandsch gezag niet alleen op Sumatra, maar ook in den geheelen Archipel behoeven wij niet aan te toonen. Wij moeten hierbij herinneren, dat met Atchin in 1857 door tusschenkomst van den generaal van Swieten, een tractaat van vriendschap was gesloten, en dat het nu, zonder eenige aanleiding van de zijde der Nederlandsch-Indische regeering dat tractaat wilde schenden door de interventie van vreemde mogendheden in te roepen. Maar ook anderdeels was 't der regeering te doen, om Atchin, dat niet in staat was orde en rust in eigen boezem te handhaven, door Nederlandschen invloed tegen zich zelf te beschermen; en deze bedoeling bestond bij de regeering reeds vóordat Atchin eene verraderlijke rol ging spelen. Voor het geval, dat Atchin weigeren zou aan dien eisch te voldoen, meende de Minister van koloniën, moest men zich niet ontzien, die vassallen, die onze Souvereiniteit niet ongenegen waren, met onze vlag tegen Atchin zelf te beschermen, en dezulken, wier onrustige aard aan de onze Souvereiniteit erkennende Staatjes gevaarlijk zou kunnen zijn, door kracht van wapenen te dwingen het Nederlandsch gezag te erkennen. Dan kon het rijk van Atchin, tot engere grenzen teruggebracht, ons niet

meer gevaarlijk zijn, te minder, omdat de meeste zijner vassallen, dan aan ons gezag onderworpen, aan de zeezijden gelegen zijn, en Atchin proper door hen als met een cordon omringd, geheel aan eigene krachten zou zijn overgelaten.

Die politiek scheen inderdaad zeer aanbevelingswaardig.

Wij herinneren met te meer genoegen aan de inzichten der regeering toenmaals, omdat de daarna plaats gehad hebbende gebeurtenissen naar onze meening, die inzichten als juist hebben doen kennen.

Naar onze overtuiging was het tractaat met Engeland, waarbij de belemmerende bepalingen van het Londensche tractaat van 1824 opgeheven werden, juist daarom aanbevelingswaardig, omdat Nederland niet verplicht was de integriteit van Atchin te eerbiedigen. Nederland kon voortaan met die Staatjes, die reeds sedert lang den vassallen-band met Atchin moede, verlangden het Nederlandsch gezag te erkennen, en beschermd te worden tegen Atchin zelf, zooals Edi en Pasey, contracten sluiten. Nederland kon ook, andere vasallen, die zich schuldig maakten aan vijandelijke invallen op de aan het Nederlandsch gezag onderworpene Staten, zoo de Atchineesche regeering kracht noch lust gevoelde, hen in bedwang te houden, onderwerpen, indien dat noodig was. Eindelijk op een eiland als Sumatra, waar meerdere Staten gelegen zijn, die, niet onder direct Nederlandsch beheer, slechts door de Nederlandsche vlag beschermd worden, zou 't eenen geheel verkeerden indruk geven, indien men zag, dat Nederland niet bij machte was, om aan de onregelmatigheden, wanorde en regeeringloosheid van Atchin paal en perk te stellen. Bovendien moet in een rijk, wier fanatieke Mahomedaansche bevolking telkens ons prestige aldaar zou kunnen benadeelen, de Nederlandsche invloed gelden. Atchin's belang bracht mede met Nederland in goede verstandhouding te verkeeren, en zelfs eene nauwe aansluiting te verlangen. Is het niet genegen, of niet in staat de orde in eigen land, onder zijne onrustige vassallen te handhaven, dan was Nederland, als bezitter van het grootste deel van Sumatra, verplicht het daartoe te dwingen.

Laten wij thans de discussiën op 21 Maart j.l. kortelijk nagaan.

De heer Messchert van Vollenhoven de twee laatste punten zijner interpellatie toelichtende zeide:

„De tweede vraag luidt: Welk is het doel dat de regeering zich in deze voorstelt?

„Indien ik mij goed herinner heeft de regeering eens verklaard: annexatie is noch ons doel noch onze wensch. De berichten, die nu en dan tot ons komen, doen, bij mij althans, twijfel ontstaan, of de regeering zich wel aan die verklaring blijft houden, en doen mij gelooven dat zij niet zoo geheel afkeerig is van annexatie. Nu eens bericht men ons dat de Kraton versterkt wordt (de bevestiging daarvan hebben wij zoo even vernomen), dat een kamp wordt aangelegd, dan weer dat de Kraton geheel verwoest zal worden (dit bericht is tegengesproken door het laatst meêgedeelde telegram). Nu eens spreekt men van een reeds aangewezen resident voor noordelijk Sumatra; dan weder van bemoeiingen omtrent de erfopvolging, niettegenstaande de gegeven verzekering dat men de godsdienst en de landsgebruiken zal eerbiedigen. Zijn die berichten onjuist? Ik weet het niet, maar de regeering geve ons de juiste berichten, want wij toch tasten in het duister. Hebben de omstandigheden, de loop der gebeurtenissen, of welke beweegredenen ook, verandering gebracht in de zienswijze der regeering, zij deele ons die mede. Volk en Vertegenwoordiging zullen wel weten te onderscheiden wat van de kansen van den oorlog en wat van de bedoeling en het beleid der regeering afhangt. Ik spreek nu alleen van de laatste. De gevolgen toch van eene veranderde zienswijze omtrent het al of niet annexeeren van een moedig, fanatiek en over eene groote oppervlakte verspreid volk zijn onafzienbaar. Is de regeering eenmaal op die baan getreden, hoe zullen wij die later kunnen verlaten? En hoe zal de Vertegenwoordiging dan, geplaatst voor eene reeks van voldongen feiten, nog haar invloed kunnen doen gelden? Toch staat onze toekomst er mede op het spel.

„Mijne derde vraag is: Welke zijn de inzichten en voornemens der regeering in de toekomst?

„Het Nederlandsche volk heeft recht die te kennen, en zijne Vertegenwoordiging is verplicht daarop aan te dringen. In eene zaak van zoo alles overtreffend belang als de oorlog, waarin wij gewikkeld zijn, laat de regeering ons in eene alles overtreffende duisternis. Angst, bekommering, bezorgdheid voor de toekomst

leven in aller hart; gedachtig aan de eerste expeditie vraagt men zich af: zal eén tweede regenmoesson door het leger op Sumatra worden doorgestaan? Moeten ons bloed en ons geld strekken tot verovering? Tot verovering van een land en volk, waarvan wij weinig vrucht en veel last te wachten hebben? Of zijn de inzichten der Nederlandsche regeering omtrent Atchin gelijk aan die der Engelschen aangaande onze vroegere bezittingen aan de Afrikaansche kust? Is, zoo als een Reuter-telegram van gister aangeeft, nu reeds besloten tot eene derde expeditie in October, wanneer vóór dien tijd de vrede niet mocht zijn gesloten?

„Soortgelijke vragen zou ik tot in het oneindige kunnen uitstrekken; genoeg echter om toe te lichten in welken zin ik de beantwoording mijner drie hoofdvragen bedoel. Het zijn die drie hoofdvragen die ik, krachtens het door de Kamer verleend verlof, tot de regeering richt. Ik voed het volste vertrouwen dat ik daarmede voldoe aan het algemeen volksverlangen en aan mijn duren plicht als lid der Volksvertegenwoordiging. Geheimhouding moet zooveel mogelijk vermeden worden in eene zaak, die niet in de eerste plaats de regeering aangaat, maar die in de eerste plaats het Nederlandsche volk betreft, het volk wiens bloed, wiens millioenen, wiens toekomst, ik zeg met nadruk: wiens TOEKOMST, wellicht hier op het spel staan [1])."

En wat is het antwoord van den Minister van koloniën op die twee vragen:

„Aanvankelijk lag het in de bedoeling van de regeering, zoo als in deze en in de andere Kamer herhaaldelijk is medegedeeld, om met den Sultan van Atchin een tractaat te sluiten in den geest van het Siak-tractaat, en daarbij de integriteit van Atchin te handhaven onder de Nederlandsche opperheerschappij. Men versta wel, wat met die handhaving van de integriteit bedoeld wordt. Wij hebben die ook bij Siak gehandhaafd, en wat is daar het gevolg van geweest? Dat al die kleine inlandsche oorlogen in het Rijk van Siak, al dat verzet van de radja's tegen den Sultan van Siak, die welvaart en handel in den weg stonden, sedert het tractaat met Siak hebben opgehouden. De regeering wilde aan den Sultan van Atchin eene bescherming verleenen, waardoor zijn gezag over de onderhoorigheden als het ware zou worden gewaarborgd, mits van den Sultan ook de noodige waar-

[1]) Zie Hand. Tweede Kamer, blz. 1133.

borgen voor eene goede verstandhouding tusschen hem en de Nederlandsche regeering werden verkregen.

„Het doel was dus aanvankelijk om den Sultan van Atchin een gezag te waarborgen, zoo ruim als maar mogelijk was, en de verbrokkeling van het Atchineesche Rijk te voorkomen. In dien geest zijn door den Minister met generaal van Swieten en later met den benoemden vice-president van den Raad van Indië langdurige conferentiën gehouden, en in dien geest zijn, in overeenstemming met het advies van den Raad van State, de noodige instructiën aan de Indische regeering gegeven vóór het vertrek van de tweede expeditie van Java. De Kamer zal zich dan ook herinneren, dat in een der in de Staatscourant medegedeelde brieven, die door den luitenant-generaal van Swieten aan den Sultan van Atchin gezonden zijn, uitdrukkelijk werd verklaard, dat de oorlog niet zou worden voortgezet, als Atchin bereid was een tractaat te sluiten in den geest van het tractaat, waarbij Siak zoo wel gevaren was.

„Intusschen, nieuwe toestanden hebben nieuwe voorzieningen noodig gemaakt. Op 29 Januari van dit jaar werd hier te lande een telegram ontvangen van den Gouverneur-Generaal daags te voren van Buitenzorg verzonden. Daarin werd gezegd dat de luitenant-generaal van Swieten de raadzaamheid betwijfelde van het plan om den Sultan, die zwak, niets beteekenend en ongeschikt was om een volk als het Atchinesche onder onze leiding te besturen, — gesteld dat hij kon of wilde onderhandelen, wat niet was gebleken — integriteit van gebied te waarborgen, en daarom, gevraagd had of het niet beter ware òf alles te annexeeren.....

„Alvorens verder te gaan, merk ik op dat men hier te doen heeft met telegrammen, en telegramstijl. Onder annexeeren is niets anders te verstaan dan het brengen onder direct beheer, in onderscheiding van het sluiten van tractaten, waarbij het direct beheer aan de Inlandsche Vorsten gelaten wordt. Het was dus de vraag, of men alles zou brengen onder direct beheer....

òf met elke onderhoorigheid in het bijzonder een contract te sluiten en den Sultan alleen Atchin-proper te laten. De Gouverneur-Generaal merkte zijnerzijds op dat er nog eene derde oplossing zou zijn, om namelijk Atchin-proper te annexeeren, met de onderhoorigheden, die wilden, een tractaat te sluiten en de andere, die niet wilden, onder direct beheer te brengen. Door

den luitenant-generaal van Swieten — zoo berichtte het telegram verder — was er op gewezen dat, na al wat er geschied was, onze staatkunde eene veel onafhankelijker phase was ingetreden; dat wij, nadat al het mogelijke was gedaan om bloedvergieten te voorkomen, overwinnaars waren geworden van een ruw en onbeschaafd volk, dat den zendeling van den opperbevelhebber, die brieven met aannemelijke voorstellen aan den Sultan overbracht, vermoordde, dat de graven van gesneuvelde vijanden opende en de lijken verminkte, en getoond had welwillendheid noch vertrouwen te verdienen.

„De Gouverneur-Generaal besloot zijn telegram met de opmerking dat de luitenant-generaal van Swieten aanvankelijk geheel had ingestemd met het politieke deel zijner instructie, maar dat hij door den loop der gebeurtenissen, door de verkregen betere kennis van de toestanden in Atchin was gekomen tot de meening die hij thans voorstond; dat het raadzaam scheen hem eene onbepaalde volmacht te geven, en hem vrij te laten om, met de omstandigheden te rade gaande, des noods buiten zijne instructie te handelen.

„In een telegram van den luitenant-generaal van Swieten den 28sten Januari van Atchin verzonden en hier den 1sten Februari ontvangen, werd ook van de te volgen politieke gedragslijn gewaagd.

„Na melding te hebben gemaakt van het gerucht dat de Sultan aan de cholera zou zijn overleden, vervolgt de generaal aldus: „Bevestigt zich dit gerucht, dan wordt de toestand eenvoudiger. Doch waar of niet, acht ik, na de volkomen overwinning, die behaald is, het sluiten van een tractaat met dezen of eenen anderen Sultan niet raadzaam. Door het niet aannemen van den aangeboden vrede en het dooden van den zendeling met de overbrenging der brieven belast, is dit onmogelijk geworden; eigen beheer is nu beter."

„Dit werd aan het Opperbestuur bericht, niets meer en niets minder. Er moest van onze zijde geantwoord worden; men kon niet op instructiën laten wachten. Den 2den Februari is, in overeenstemming met het advies van den Raad van State en krachtens machtiging des Konings, aan den Gouverneur-Generaal het volgende getelegrapheerd:

„„In de eerste plaats komt het nu aan op de oprichting eener versterking in Atchin-proper, en vestiging aldaar op zoodanige

wijze, dat ieder ziet dat het voor altoos is. Tevens moeten de onderhoorigheden bezocht en, op grond dat wij in Atchin overwonnen en ons gezag aldaar gevestigd hebben, overreed of gedwongen worden de Nederlandsche vlag aan te nemen, het Nederlandsche oppergezag te erkennen en de voorwaarden te onderschrijven onder welke wij de tegenwoordige bestuurders als zoodanig willen handhaven. Dezen weg inslaande, waarbij dus het vroegere denkbeeld van integriteit van Atchin wordt losgelaten, heeft men niet zoo zeer tractaten als wel acten van erkenning of bevestiging, waarin toch de bepalingen van het Siak-tractaat als richtsnoer kunnen genomen worden. Zoo blijft onze positie als overwinnaar zuiverder, het hinderlijke verschil tusschen al of niet geannexeerde landen vervalt en gelijkvormige regeling wordt bevorderd. Waar geen acten geteekend worden, moeten wij wel direct besturen, zij het ook in afwachting dat geschikt inlandsch bestuur wordt gevonden. Te dien opzichte, vooral ook in Atchin-proper, waar wij tot dat onze vestiging voltooid is allen tijd hebben, voor het oogenblik zoo weinig mogelijk praejudicieeren. Het voorgaande is de zienswijze van het Opperbestuur, naar aanleiding van Uwer Excellentie's telegram. De gouvernements-commissaris is er echter niet meer aan gebonden dan de omstandigheden, die hij alleen thans geheel juist kan beoordeelen, naar zijn oordeel toelaten."

„Ziehier den woordelijken inhoud der instructiën van het Opperbestuur, waarmede beoogd wordt een militaire occupatie van Atchin-proper, zonder te praejudicieeren, terwijl inmiddels getracht wordt de souvereiniteit van Nederland te doen erkennen door de staten op de Noord- en Westkust. Uit de onlangs ontvangen telegrammen is gebleken, dat dit op de Westkust voor een groot deel gelukt is. Daar waar de Nederlandsche souvereiniteit erkend wordt, wordt de blokkade opgeheven met uitzondering van den invoer van kruid, lood en wapens. Op de Westkust is de handel reeds geopend op sommige punten, niet vermeld in het vorig telegram, want Troemon en andere staten hebben reeds sedert jaar en dag met ons relatien. Naar mate de blokkade wordt opgeheven, zal de kwade gezindheid jegens ons, waarvan Penang, waar veel Atchinezen wonen, het foyer is, zoo als ook te zien is uit telegrammen, die van tijd tot tijd van daar worden overgeseind, misschien voor eene betere gezindheid plaats maken.

„De welvaart te Penang, zoo van groote als mindere handelaren, moet noodwendig geleden hebben onder de blokkade van het verloopen jaar, zoodat zich de aldaar heerschende geest van ongenoegen wel laat verklaren.

„Ik heb den inhoud der gewisselde telegrammen medegedeeld, en had de geachte interpellant tweemaal 24 uren vroeger zijne vragen gesteld, ik zou er niet meer van hebben kunnen zeggen; maar sedert is de mail aangekomen, bevattende omstandige berichten, ik zou bijna zeggen een politiek verslag, van den generaal van Swieten aan den Gouverueur-Generaal. Daarin wordt uitgeweid over de eindelooze pogingen van den regeerings-commissaris om in Atchin-proper tot onderlandeling te komen en vorst en volk te sparen. Na de aankondiging der interpellatie heb ik de stukken nagelezen, en gezien dat er geen bezwaar tegen is, ze in de Staatscourant te plaatsen. Dit zal dus dadelijk geschieden. Men zal in de stukken vinden de toelichting van de handelingen en voorstellen van den gouvernements-commissaris.

„Hiermede meen ik kortelijk en kategorisch de gestelde vragen te hebben beantwoord..... [1])."

De Minister eindigde zijne rede met deze opmerking:

„..... In de phase, welke de Atchin-zaak is ingetreden, is het standpunt der regeering veranderd. Na het gebeurde is van vroeger of later vrede sluiten geene sprake meer. Men is nu de phase ingetreden van zoovele expeditiën, die de onderwerping van eene inlandsche bevolking ten doel hebben [2])."

Wanneer wij nu de rede van den Minister resumeeren, dan meent hij dat nieuwe toestanden dwingen eene andere politieke gedragslijn tegenover Atchin te volgen.

Het denkbeeld van generaal van Swieten zou zijn:

„òf alles te annexeeren;

„òf met elke onderhoorigheid in het bijzonder een contract te sluiten, en den Sultan Atchin proper te laten."

Dat van den Gouverneur-Generaal van Nederl.-Indië zou zijn: „om Atchin proper te annexeeren, en met de onderhoorigheden, die wilden een tractaat te sluiten, en de anderen, die niet wilden, onder direct beheer te brengen."

---

[1]) Ibid. blz. 1135 en volg. [2]) Ibid. blz. 1136.

En wat is het gevoelen der Nederlandsche regeering?

1. In Atchin proper eene sterke positie in te nemen, zóo dat ieder ziet, dat het voor altoos is, zonder te prejudicieeren op de toekomst.

2. De vassallen van Atchin òf te overreden òf te dwingen het Nederl. oppergezag te erkennen, en hun de voorwaarden voor te schrijven, onder welke de tegenwoordige bestuurders als zoodanig gehandhaafd zullen worden. Als richtsnoer wordt het Siak-tractaat voorgesteld.

Zooals wij boven aanteekenden, de Minister greep deze gelegenheid aan, om van zijn beleid verantwoording te doen aan de volksvertegenwoordiging. Immers legde hij, echter onder voorwaarde van geheimhouding, eenige stukken over, die licht konden verspreiden over de aanleiding en de leiding van den krijg zelven.

Wat die geheime staatsstukken bevatten, weten wij niet en daarover kunnen wij geen oordeel vellen.

Behalve deze geheime stukken werden overgelegd vooreerst een groot dossier betrekkelijk de enquête ingesteld over de mislukte eerste expeditie, houdende de aan de verschillende militaire autoriteiten voorgelegde vragen en hunne antwoorden, en eindelijk de correspondentie van den Opperbevelhebber met de Indische regeering, door den Minister genoemd „het politieke verslag" van den generaal van Swieten, welk laatste stuk in de Staatscourant van 22 en 23 Maart ter openbare kennis is gebracht.

Wij achten het niet ondienstig uit dat politiek verslag twee brieven van den generaal van Swieten aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië hier over te nemen, omdat daaruit de veranderde omstandigheden moeten blijken, die tot eene andere gedragslijn zouden moeten leiden tegenover het rijk van Atchin.

Politiek verslag van den Luitenant-Generaal van Swieten.

Bivouac PENAJOENG, den 18den Januari 1874.

Onze politieke aanrakingen met Atchins hoofden en bevolking waren in de eerste dagen na mijne aankomst ter reede te weinig belangrijk, om een afzonderlijk verslag daarvan noodig te maken.

Thans echter acht ik het noodig Uwe Excellentie een overzicht aan te bieden van hetgeen tot nog toe op dat terrein is voorgevallen.

Dadelijk na mijne aankomst zijn door mij maatregelen genomen tot verspreiding mijner proclamatie, waarin de bevolking der verschillende kampongs wordt aangemaand in haar belang, om de wapens niet tegen ons te voeren, en waarin haar in dat geval zelfs hulp en bescherming wordt toegezegd.

Een tiental exemplaren daarvan werd in den nacht van 3 op 4 December op de hoogte van kampong Maraksa aan den wal gebracht door zekeren Si Bagia, een Atchineesch krijgsgevangene van de eerste expeditie, die zich bij den ambtenaar Kroesen aan boord van het gouvernements-stoomschip Hertog Bernard bevond, op welken bodem ook de tolk Sauli Tahir, benevens eenige gidsen en spionnen verblijf hielden.

Later zijn ook eenige dier proclamatie's op Poeloe-Nassi aan de boomen vastgehecht en na ons debarkement in de nabij gelegen kampongs verspreid, telkens wanneer daartoe bij verkenningen als anderzins, de gelegenheid zich voordeed.

Hoewel dus het mogelijke gedaan is, om de bevolking onze welwillende bedoelingen kenbaar te maken, niettegenstaande wij onder anderen door het vrijlaten op den 14den December van drie Atchineesche gevangenen, en door het behoorlijk verplegen van gewonde vijanden, trachtten blijk te geven, dat het ons ernst was met onze welwillendheid tegenover de bevolking; ondanks het feit, dat zelfs de verlaten eigendommen van den vijand door onze troepen gerespecteerd werden, voor zoover zulks maar eenigzins was overeen te brengen met de veiligheid van het bivouac, toch vonden wij de kampongs verlaten, en werden de vrouwen en kinderen naar het binnenland in veiligheid gebracht. Alleen in het gebied van Toekoe Neq, Radja van Maraksa, zijn de vrouwen en kinderen gebleven, maar voor het overige heb ik nog niets kunnen bespeuren van de uitwerking van bedoelde proclamatie.

Nadat den vijand bij onderscheidene gevechten ruimschoots gelegenheid was gegeven om onze physieke meerderheid te gevoelen, en hem vooral op den 14den December bij de inneming van Kotta Perak zulke gevoelige verliezen waren toegebracht, dat hij, tot in den omtrek van den Kraton teruggedrongen, ons meester moest laten van de oevers der Atchin-rivier, zoodat wij met de

geheele troepenmacht ons tegenwoordig bivouac, op nog geen uur afstands van den Kraton, konden betrekken, achtte ik het oogenblik gekomen, om den Sultan van Atchin bekend te maken met het doel, waarvoor wij gekomen waren, en met de voorwaarden waarop wij den vrede wenschten te sluiten. Ik deed zulks bij mijnen brief van 1 December, waarbij ik nog een tweeden voegde, houdende belofte om krijgsgevangenen en gewonden behoorlijk te behandelen en te verplegen, de dooden te respecteeren, kortom den oorlog te voeren, zooals het aan beschaafde natiën betaamt, en met uitnoodiging om wederkeerig even zoo te handelen.

Van die beide in zeer welwillende en voegzame bewoordingen gestelde brieven heb ik de eer Uwe Excellentie hiernevens afschrift en vertaling aan te bieden [1]). Met het overbrengen er van werd belast de inlandsche zendeling Mas Soemo Widikdjo, die speciaal voor dat doel aan de expeditie was toegevoegd geworden. Daar ik mij echter geenszins het gevaarlijke ontveinsde aan eene dergelijke zending in een land als dit verbonden, hield ik zulks ook genoemden zendeling voor oogen, alvorens hem de opdracht te doen.

Hij was er niet alleen ten volle toe bereid. Hij drong er zelfs op aan die taak te mogen aanvaarden.

Den 23 December vertrok hij van hier met de beide brieven, gevolgd door den Maleier Ma-arsah van Serdang, benevens de Javanen Mas Kerta Soedira, Soer Melangi, en den jeugdigen Radhen Tegoeh.

Geen hunner keerde tot nu toe terug, en mijne brieven bleven onbeantwoord.

Aanvankelijk viel het mij, bij gebrek aan spionnen, zeer moeilijk iets met zekerheid te vernemen, omtrent het lot mijner zendelingen. Weldra werden echter een paar, naar het schijnt, vrij geschikte en vertrouwbare personen daarvoor gevonden.

De een is een Arabier Sjich Ali Bahanan genaamd, die bij de nadering onzer troepen in zijne woonplaats kampong Djawa is gebleven, onder voorwendsel de Missigit en de graven aldaar te willen bewaken, hetgeen hem tegen de suspicie der Atchineezen beveiligt.

De andere is een Atchinees, en heet Abdoelah. Hij heeft eenige

---

[1]) Deze en andere stukken, ofschoon in de Staats-Courant opgenomen, hebben wij hier niet laten afdrukken, omdat zij alreeds bekend zijn.

jaren te Singkel gewoond en kwam met ons in aanraking door bemiddeling van zekeren Abdoel Rahman van kampong Pandei, die in de eerste dagen van ons verblijf alhier werd gevangen genomen en weder losgelaten. Abdoelah's oom is getrouwd met eene andere zuster van Toekoe Neq Radja.

Door die beide spionnen verkreeg ik eindelijk het volgende verhaal van het wedervaren mijner zendelingen.

Den 23sten des voormiddags in de nabijheid van den Kraton gekomen, werden zij aangehouden door een troep volk van de sagis XXII en XXVI Moekim, waarbij zich bevonden Panglima Poelim, Tokoe Iman Longbotah, Tokoe Aja Tjoet Lemrong en Tokoe Ajoe Bantah.

Mas Soemo Widikdjo werd ontdaan van zijne wapens en kleine preciosa's, sommige geruchten zeggen zelfs van zijne kleedingstukken; de brieven die hij bracht werden hem ontnomen. Niemand durfde ze echter te openen, niet uit vrees voor den Sultan, maar omdat men bang was dat ze vergiftigd waren.

Er werd toen beraadslaagd wat men met mijne zendelingen. doen zou. Het volk eischte hun leven, maar daartegen moet de Radja van Pedir, die ook tegenwoordig was, geprotesteerd hebben; hij moet zelfs hebben aangeraden hen terug te zenden

De Panglima's bepaalden zich er toe hen te doen binden en gevankelijk naar kampong Longbattah te voeren.

Het bericht is verder, dat Mas Soemo Widikdjo twee dagen later op wreede wijze is ter dood gebracht, door hem achterover liggende met een stuk hout de keel toe te nijpen, en hem vervolgens water in mond en neus te gieten, een doodstraf, die hier wel wordt toegepast op dieven en overspelige vrouwen.

Het gevolg van Widikdjo zit nog steeds gevangen. Zijn eenig overgebleven volgeling Massouno Dikdjo, is den 10den dezer per Scotland naar Batavia vertrokken; het aan Widikdjo competerende geld werd aan den resident van Kedirie toegezonden.

Ik heb gemeend te moeten protesteeren tegen eene dergelijke behandeling van mijne parlementairs; in mijn schrijven van 2 Januari jl. waarvan Uwe Excellentie afschrift en vertaling worden aangeboden, heb ik den Sultan te kennen gegeven, dat mij nu geen andere weg openstond, dan die des gewelds, en dat ik Z. H. bij alle beschaafde volken voor de gevolgen verantwoordelijk stelde.

De groote moeilijkheid was nu echter gelegen in het verzen-

den van mijnen brief. Na het gebeurde toch met mijn eersten zendeling, was het mij ten eenemale onmogelijk een vertrouwd persoon te vinden, die zich met de bezorging van mijn tweeden brief wilde belasten.

De komst van het Engelsche oorlogsfregat Thalia opende mij echter de gelegenheid daartoe.

Die bodem kwam hier den 30sten December ter reede met een brief van Hare Majesteit de Koningin van Engeland aan Z. H. den Sultan van Atchin.

Met het oog op den oorlogstoestand riep de kommandant, de kapitein ter zee Woolcombe, mijne bemiddeling in, om den Sultan kennis te geven van het doel zijner komst, zijnde hij van voornemen om bedoelden brief met zijne sloepen aan Zijne Hoogheid te doen overhandigen.

Ten volle bereid om zooveel in mijn vermogen was het welslagen der zending van de Thalia bevorderlijk te zijn, en zulks niettegenstaande mij geene mededeeling werd gedaan van den inhoud van den brief, droeg ik den ambtenaar Kroesen op, om het hoofd van de Maraksa, Tokoe Neq Radja Maida Setija, van een en ander kennis te geven, en diens bemiddeling in te roepen, om ook den Sultan daarmede in wetenschap te stellen.

Ik heb namelijk genoemden ambtenaar opgedragen om bij voorkomende gevallen de correspondentie te voeren met zoodanige ondergeschikte hoofden, waarmede het meer overeenkomstig mijn rang en positie wordt geacht niet direct in contact te komen.

Toekoe Neq voldeed aan het gedaan verzoek, maar het antwoord des Sultans was van dien aard, dat hij het zenden eener sloep tot vóór den Kraton meende te moeten ontraden.

Ik had reeds dezelfde meening geuit, toen de kommandant van de Thalia mij den 31sten December in het bivouac kwam bezoeken.

Op mijnen raad deed hij den Sultan schriftelijk het verzoek, om den brief van Hare Majesteit de Koningin van boord te doen afhalen.

De Arabier Ali Bahanan nam de bezorging van dat schrijven op zich, en begaf zich den 1sten Januari daarmede naar den Kraton.

Den volgenden morgen keerde hij terug met het antwoord des Sultans, houdende verzoek van drie dagen uitstel, ten einde met zijne Panglima's over de zaak te kunnen beraadslagen.

De kommandânt van de Thalia verklaarde zich niet bereid zoo lang te wachten, en zond mij den bewusten brief toe, met verzoek dien door Ali Bahanan te willen doen overbrengen.

Gaarne voldeed ik aan dat verzoek, te meer daar mij hierdoor de gelegenheid werd gegeven, om den Sultan mijn bovenbedoeld protest te beteekenen. Ten einde Ali Bahanan niet in ongelegenheid te brengen, werden beide brieven in één couvert verzonden, zonder dat zulks aan dien zendeling werd medegedeeld.

Den 5den Januari werd hij in den Kraton toegelaten, maar toen het bleek dat er ook een brief van mij in 't couvert zat, werd genoemde Arabier daarover op vrij dreigende wijze ter verantwoording geroepen, vooral door zekeren hadji Abdul Rachman, bevelvoerder van eene versterking nabij de groote Missigit.

Ware hij geen Arabier geweest, en had hij niet onder aanbod van eede zijne onschuld betuigd, dan zou hij zeer waarschijnlijk in groote moeielijkheden zijn gekomen. Hij is trouwens op zijn terugtocht een oogenblik in de benting van genoemden radja aangehouden, maar door de bemiddeling van Toekoe Neq Radja vrijgelaten.

Ik maak van deze omstandigheid vooral melding om Uwe Excellentie te doen zien, welken geest er tot nog toe onder de Atchineezen heerscht vis à vis de Nederlanders, en welke begrippen zij hebben van internationaal recht.

Naar hetgeen Ali Bahanan, die den brief van het Engelsche gouvernement hoorde voorlezen, dienaangaande mededeelt, komen de bewoordingen daarin vrij wel overeen met die, welke door den Engelschen Minister van buitenlandsche zaken, lord Granville, zijn aangegven als een geschikt antwoord op het schrijven van den Sultan van de maand Moharan 1290 (Maart 1873).

Opmerking verdient het, dat de Sultan zich na de voorlezing met bevreemding wendde tot de hem omringende hoofden en hun de vraag deed, of zij ook iets wisten van dien brief van Moharan, want dat hij zich daarvan niets kon herinneren, op welke vraag algemeen ontkennend werd geantwoord. Wellicht dat de bevreemding des Sultans slechts voorgewend, en eene eigenaardige uiting was van spijt over den teleurstellenden inhoud van den brief. Waarschijnlijker is het echter, dat het aangehaald schrijven geheel buiten hem om is opgesteld en verzonden, want het groot zegel is in bewaring bij zekere Potjoet-di-

Atas, zuster van Toekoe Pakik, en weduwe van den vorigen Sultan, eene vrouw die veel invloed schijnt te bezitten.

Ook mijn brief werd voorgelezen, maar niet beantwoord. De Sultan beweerde niets te weten van mijne zendelingen, noch van mijne vorige brieven.

Uit alles blijkt, dat hij een hoogst onbeduidend persoon is, en niet in staat den geringsten invloed uit te oefenen op den gang van zaken in zijn rijk. De Panglima's en hoeloebalangs handelen geheel buiten hem om, en het volk beheerscht weder deze. Met het volk zijn wij in oorlog en van daar verklaart zich het verschijnsel, dat de grond voet voor voet wordt verdedigd, dat nergens eenige uitwerking te bespeuren is van onze welwillende proclamatiën, en dat al onze pogingen, om op aannemelijke voorwaarden met de hoofden in onderhandeling te treden, afstuiten op onwil of onvermogen.

Hierboven is met een enkel woord melding gemaakt van de tegenwoordigheid van den Radja van Pedir, Toekoe Radja Pakik in Atchin.

Den 26sten December ontvingen wij het bericht van zijne aankomst met circa 1500 man hulptroepen. Ik heb gewacht, tot dat bericht voldoende bevestigd was, maar toen ik daarvan de zekerheid had, heb ik den kommandant der maritime middelen uitgenoodigd Pedir te tuchtigen, hetgeen op den 29/31 December geschied is.

Behalve het dadelijk effect dier tuchtiging had die maatregel o. a. ten gevolge, dat de hulptroepen van Pedir, op den 10den dezer, op circa 50 man naar hunne woonplaatsen teruggekeerd waren.

Toekoe Radja Pakik toonde zich zeer ontsticht over die handeling; hij had, zeide hij, den controleur (Kroesen) van de Sumatra, vroeger reeds uitgelegd, dat hij niet anders kon doen, dan Atchin helpen. Hij gaf aan Ali Bahanan dan ook te kennen, dat hij er dien ambenaar over schrijven wilde. (Zie dienaangaande het journaal der commissie voor de verspreiding der regeerings-proclamatie van 7 Juni 1873, sub dato 16 Juli 1873). Terwijl het eskader bezig was Pedir te bombardeeren, ontving de kommandant der maritime middelen een schrijven van den Radja van het naastbij gelegen landschap Gigien, Toekoe Bintara Kamangan Potjoet Oesjman, waarin deze terugkomt op zijn reeds

vroeger gedaan aanbod, om tusschen het Nederlandsch-Indisch gouvernement en den Sultan van Atchin als bemiddelaar op te treden.

Genoemde kommandant verwees den Radja tot mij, waarop den 30sten December een aan mij gericht schrijven van dezelfde strekking werd aan boord gebracht, waarvan Uwe Excellentie eene transcriptie met vertaling wordt aangeboden.

Geneigd om, met inachtname van de waardigheid van het gouvernement, geene gelegenheid te laten voorbijgaan, die tot eene vredelievende oplossing der Atchinesche quaestie kan leiden, heb ik gemeend bedoeld aanbod niet te moeten afslaan, te meer daar het kwam van het hoofd eener vrij aanzienlijke onderhoorigheid van Atchin, van een man van goede reputatie en die daarenboven door zijne verwantschap aan den Sultan en aan Panglima Polim, waarschijnlijk een beduidenden invloed op den gang van zaken kan uitoefenen.

Op grond hiervan antwoordde ik hem bij mijnen brief van 4 Januari jl. waarvan als bijlaag afschrift en vertaling hiernevens gaan, dat ik zijne bemiddeling wel wilde aannemen.

Ook droeg ik den kommandant der maritime middelen op, om hem de Hollandsche vlag uit te reiken, waarom hij mij verzocht had.

Zooals Uwe Excellentie zal kunnen ontwaren, staat in den brief van den Radja niet duidelijk uitgedrukt of hij die vlag verzocht als een vrijgeleide op zijnen tocht naar Atchin dan wel als een teeken van zijne erkenning van onze souvereiniteit. Uit zijn mondgesprek met den tolk Saidi Thair, die mijn schrijven overbracht, blijkt echter dat de Radja het laatste had bedoeld.

Hij verklaarde namelijk het Nederlandsch-Indisch gouvernement, waarvan hij de ontwikkeling van zijn land verwacht, zeer genegen te zijn, en zou nu trachten den Sultan tot den vrede te bewegen. Slaagde hij daarin niet, dan zou hij zich van Atchin losscheuren, of zoo als hij zich naïf uitdrukte, den Sultan „lapas" vragen, ten einde daarna een afzonderlijk contract met het gouvernement te sluiten.

Den 5den Januari werd aan den rechteroever der Atchinrivier een ongewapend persoon, blijkbaar van Chineesche origine, gevangen en in verhoor genomen. Hij verklaarde te zijn gezonden door den hoeloebalang van Kampong Tjadé, nabij Koeala Gigien gelegen, die met zijn volk geen deel aan den oorlog wenschte

te nemen, en mij zijne goede gezindheid wilde kenbaar maken. Bedoelde gevangene, zich noemende Saleh, vertelde dat het volk door allerlei dwaze verzinsels tegen ons werd opgeruid en dat het daarom besloten was zich liever dood te vechten dan zich aan ons te onderwerpen.

Zoo werd, zeide hij, verteld en geloofd, dat wij den godsdienst zouden verbieden en de vrouwen rooven;

dat door elk huisgezin vijf dollars, en voor elken klapperboom één dollar per maand moest worden opgebracht, buiten betaling nog van één dollar bij elk huwelijk, en bij elke geboorte.

Hoewel berichtgever zijne indentiteit als afgezant noch met eenen brief, noch door eenig ander teeken kon staven en dus geen onvoorwaardelijk vertrouwen verdiende, besloot ik toch hem vrij te laten, daar ik de spionnen van den vijand niet behoef te vreezen, en ik van deze gelegenheid gebruik wenschte te maken om ook het volk omtrent onze ware bedoelingen in te lichten en de bedriegelijke verzinsels, die ik ook van andere zijden verneem dat in omloop zijn, formeel tegen te spreken.

De brief door den ambtenaar Kroesen met dat doel aan den hoeloebalang van Tjadé geschreven, heb ik de eer Uwe Excellentie hierbij in afschrift aan te bieden.

Het is later gebleken, dat genoemde Saleh een spion van den vijand is geweest en dat het volk van Tjadé vijandig tegen ons over staat, maar de brief is bezorgd, en de inhoud er van is blijkbaar algemeen bekend, zoodat het doel bereikt is.

Het eenige hoofd, waarmede wij tot nog toe op vredelievende wijze in aanraking zijn gekomen, is dat van Maraksa, Toekoe Neq Radja Moeda Setija, dezelfde, die tijdens de eerste expeditie ook bewijzen heeft gegeven van goede gezindheid, voor welke houding hij na het teruggaan der troepen heeft moeten boeten met het verbranden van, naar men zegt, 87 huizen in zijn Moekim.

Die handeling van den vijand heeft blijkbaar de verwijdering nog grooter gemaakt. In September jl. zond Toekoe Neq zijnen vertrouweling Mak Lila naar Troemon en Sibogha om de verzekering te geven van zijne onveranderlijke goede gezindheid.

De gebeurtenissen van April schijnen hem echter voorzichtig gestemd, zoo niet vreesachtig gemaakt te hebben; zijne houding was tot nog toe vrij gereserveerd.

Den 24sten November ontving ik eenen brief van den kapitein van het Italiaansche stoomschip Maddaloni, houdende mede-

deeling dat het lijk van den op Poeloe-Toean begraven generaal Nino Bixio van daar was verdwenen.

Ik droeg den ambtenaar Kroesen op, om bij Toekoe Neq naar die zaak onderzoek te doen, en daar wij meester waren van de Atchinrivier, dat hoofd tot eene zamenkomst aan de monding uit te nöodigen. Het antwoord van Toekoe Neq bied ik Uwe Excellentie met vertaling aan, omdat daaruit de geheele positie van dat hoofd kan worden beoordeeld. Met het oog daarop kwam het mij op dat tijdstip billijk en geraden voor de reserve van Toekoe Neq te eerbiedigen. Toen echter op den 6den Januari de groote Missigit genomen en bezet werd, was het tijdstip daar, dat Toekoe Neq zelf had aangegeven voor zijne openbare breuk met onze tegenstanders.

Bij dezerzijdsch schrijven van 7 Januari werd Toekoe Neq mededeeling gedaan van de overwinning, den vorigen dag bevochten, met uitnoodiging, om mij thans openlijk zijne onderwerping te komen aanbieden. Tegelijkertijd werd ook een brief verzonden aan de vier voornaamste hoofden der Sagi's XXV, met name Toekoe Aja Abas, Toekoe Nanta Setija, Toekoe Zampasei en Toekoe Neq Poerba, waarin hun werd aangeraden zich alsnog te onderwerpen, zijnde het gebied der „Sagi" nu geheel in onze macht.

Het schrijven aan Toekoe Neq Radja leidde, na lang dralen van zijnen kant, tot eene geheime zamenkomst met den ambtenaar Kroesen.

Die ontmoeting had plaats op den 11den dezer in de thans verlaten kampong Pandei. Toekoe Neq toonde aanvankelijk nog weinig geneigdheid om den beslissenden stap te doen, maar toen hem door genoemden ambtenaar met eenigen nadruk onder het oog werd gebracht, dat de motiven voor zijne reserve thans niet meer bestonden, en de tijd tot handelen ook in zijn eigen belang was aangebroken, toen hem de verzekering werd gegeven, dat onze troepen in geen geval dit land zullen ontruimen, toen legde Toekoe Neq plechtig de belofte af, dat hij vergezeld van de notabelen uit zijn gebied (hij is het eenige hoofd daar) den 13den een openbaar bezoek bij mij zou komen afleggen. Hetzij tengevolge van weifelmoedigheid van Toekoe Neq, hetzij er werkelijk een misverstand heeft plaats gehad, hij kwam den 13den niet, daar hij beweerde dat het bezoek op den 14den was vastgesteld.

In den namiddag van den 14den werd mij het bericht gebracht,

dat Toekoe Neq den vorigen avond eene ernstige attaque van cholera had gekregen. Die ziekte heeft zich namelijk sedert eenige dagen vrij hevig onder de Atchineezen verbreid, hetgeen wel niet te verwonderen is bij de wetenschap dat de vijand, als hij daartoe de kans schoon ziet, onze dooden opgraaft, mutileert en dan in de rivier werpt, en dat zich onder die lijken verscheide bevonden van choleralijders.

Ook de generaal Nino Bixio was aan die ziekte overleden.

Volgens een bericht van den 11^{den} dezer woedde de epidemie zoo hevig in den Kraton, dat de hulptroepen van Zepong en een deel van het volk van de Sagi XXV te zamen circa 1000 man naar hunne woonplaatsen terugkeerden. In zes dagen tijds was 20 tot 30 pCt. hunner aan de cholera bezweken; ook de troepen van Pedir moeten zeer geleden hebben, o. a. bezweek Toekoe Oesjman, zoon van den radja van Pedir.

De epidemie heeft zich thans ook verbreid over het gebied van Toekoe Neq Radja. Aan laatstgenoemde werden onmiddellijk geneesmiddelen gezonden; hij schijnt echter slechts eene gewone buikaandoening te hebben gehad, want reeds den volgenden morgen kwam het bericht dat hij aanmerkelijk beter was.

De ambtenaar Kroesen gaf hem daarop zijn voornemen te kennen, om vergezeld van eenen doctor en van een militair geleide zelf te Maraksa te komen. Dit geschiedde minder wegens de ziekte van Toekoe Neq, dan wel om hem een weinig op de proef te stellen.

Zoo als wel eenigzins kon worden verwacht, antwoordde Toekoe Neq, dat hij te zwak was tegenover zijne vijanden, dat de orang toenoeng een prijs van ₤ 500 op zijn hoofd gesteld hadden, en dat hij voorloopig van een bezoek verzocht te worden verschoond.

Zijn zendeling deelde echter mede, dat Toekoe Neq reeds aan de orang toeah zijn voornemen had medegedeeld, om zich openlijk aan de zijde van het Nederlandsch-Indisch gouvernement te scharen; dat deze verklaard hadden hem in alles te willen steunen en dat Toekoe Neq plan had, om den 2^{den} der nieuwe maand (2^{e} Januari) zijne opwachting bij mij te komen maken. Ik heb reden genoeg, om mij zeker te achten van de goede bedoelingen van Toekoe Neq Radja, en heb er daarom geen bezwaar in, hem nog eenen tijd lang op eigen wieken te laten drijven, zooals blijkbaar zijn wensch is.

Op den brief aan de vier hoofden der Sagi XXV is geen antwoord ontvangen; alleen het bericht, dat zij geweigerd hebben den brief aan te nemen. Als reden daarvan wordt opgegeven, dat al de Panglima's en hoeloebalangs, na kennisname van den brief aan den hoeloebalang van Tjadé, aan Panglima Polim hebben beloofd dergelijke brieven niet meer te zullen aannemen.

Dit, en de omstandigheid, dat een deel van het volk van Toekoe Nanta Setija c. s. op den 6den dezer vijandig tegenover ons stond, en een der voorwerken van den Kraton door hen werd bezet gehouden, gaf mij aanleiding om den kommandant der maritime middelen de tuchtiging van dat gedeelte der Sagi XXV op te dragen, dat westwaarts van het gebied van Maraksa gelegen is. Aan die opdracht is op den 12den en 13den dezer gevolg gegeven. Bijzonderheden ontbreken nog; alleen wordt bericht, dat Toekoe Nanta dien ten gevolge naar zijn gebied is teruggekeerd, maar nogtans geen plan heeft om het hoofd in den schoot te leggen.

Wij hebben echter van dien kant weinig te vreezen. Door het nemen der Kotta Potjoet (Taman) op den 12den dezer hebben wij positie genomen tusschen den Kraton en de kampongs van Toekoe Nanta c. s. en zijn deze geheel in onze macht. De Radja van Gigien, die den 8sten dezer van hier zou vertrekken, is nog niet aangekomen, maar wordt dagelijks verwacht.

Na hetgeen mij thans gebleken is van de suprématie of liever bandeloosheid van het volk, dat ons voet voor voet het terrein betwist, maar niettemin steeds moet wijken voor de kracht onzer wapenen, is bij mij de vraag gerezen, of het wel wenschelijk is, dat Toekoe Bentawa Kramangan slaagt in zijne zending; of het wel overeenkomtig onze waardigheid en ons belang kan geacht worden in deze omstandigheden en na al het gebeurde nog in onderhandeling te treden met eenen vorst, die zich kenmerkt door meer dan gewone onbeduidendheid en onmacht, of wij kortom wel eenigen waarborg voor de toekomst bezitten, wanneer wij er in slagen een contract in den geest van dat van Siak te sluiten met iemand die, zoo al niet medeplichtig aan den gepleegden moord op Mas Soemo Widikdjo, dan toch getoond heeft niet eens in staat te zijn mijne parlementairs te beschermen, laat staan de orde in zijn rijk te handhaven.

Daarbij komt nog, dat Panglima Polim, het hoofd van de voornaamste afdeeling van het rijk, zich hoogst waarschijnlijk naar het binnenland zal terugtrekken, en zal blijven weigeren zich te onderwerpen.

Ook is het niet onwaarschijnlijk dat de hoofden van de XXV en XXVI Sagi's, na den val van den Kraton in hun verzet zullen blijven volharden, en door harde middelen tot onderwerping zullen moeten worden gedwongen. Het is met het oog daarop, dat ik besloten heb, ook nog de andere helft van de brigade te Padang herwaarts te doen komen, ten einde zonder aan de zekerheid der door ons veroverde en bezette stellingen te kort te doen, door mobile kolonnes den kring van onze werking en invloed uit te breiden en de beter gezinde bevolking te nopen naar hare kampongs terug te keeren.

Ik kan niet ontveinzen dat een en ander wijziging dreigt te brengen in mijne vroegere opinie over de beëindiging der Atchinesche quaestie, en hoewel ik de zaken niet wensch vooruit te loopen, acht ik het niettemin wenschelijk Uwe Excellentie daarvan reeds nu met een enkel woord mededeeling te doen.

Het is mij ten slotte aangenaam Uwe Excellentie in wetenschap te kunnen stellen met de ontvluchting van drie van de vier personen van het gevolg van Mas Soemo Widikdjo, met name de Javanen Mas Kerta Soedira en Soera Melangi en den Maleier Mag Arsah.

Zij kwamen den 12den dezer in het kampement alhier aan; van hun wedervaren mag het volgende hier eene plaats vinden. Zij vertrokken den 23sten December van hier; het gevolg van Mas Soemo Widikdjo bestond uit hun drieën en den jeugdigen raden Tegoeh. Nabij de Missigit gekomen, werden zij aangehouden door een troep volk, dat, toen zij hun doel hadden bekend gesteld, een der hoofden ging roepen. Weldra verschenen de Panglima's der XXVI en der XXV en Toekoe Talang, die de brieven aannamen, met de bewering, dat zij de Radja's waren. Onder het omstaande volk gingen stemmen op, om de gezanten te vermoorden, en dat advies werd sterk ondersteund door eenen kettingganger, eenen Chinees en een Bataviaschen huisjongen, die van Poeloe Nassi moet zijn overgeloopen naar den vijand.

Aan Mas Soemo Widikdjo werd zijn zilveren sirih-doos ontnomen. Gelukkig kwam er een hadji tusschenbeide, waarschijn-

lijk Toekoe Radja Pakik, die zeide dat ten tijde van den vorigen Sultan nooit leed mocht worden gedaan aan een brenger van eenen brief. Zij werden hierop teruggezonden; zelfs was er een jong mensch, dien berichtgevers Toekoe Lemam (?) noemen, die aan Mas Soemo Widikdjo zijn gouden kalkdoosje gaf als vergoeding voor de hem afgenomen zilveren sirih-doos.

Zij hadden nog geen kwartier uurs den terugtocht aangenomen, toen Mas Soemo Widikdjo en de zijnen werden teruggehaald, van hunne wapens en kleinoodien beroofd en gevankelijk opgebracht naar de kampong Batak (Longbatah) waar zij twee dagen gevangen bleven in een foeran (langgar) die Toekoe Talang tot zijn tijdelijk verblijf scheen te hebben gekozen.

In den laten avond van den 25sten December werd Mas Soemo-Widikdjo van daar weggehaald; bij die gelegenheid werden alle gevangenen gebonden; maar uitgenomen Widikdjo, die zóó weggevoerd werd, werden allen spoedig weder losgelaten. Toekoe Talang deelde hun mede dat men tot den dood van Widikdjo besloten had, omdat hij een voornaam persoon was. Widikdjo lachte toen ongeloovig, maar den anderen dag kreeg zijn gevolg de tijding dat hij verdronken was.

Raden Tegoeh werd eenige dagen later naar Panglima Polim's verblijf overgebracht.

De drie anderen bleven bij Toekoe Talang, die hen als volgelingen gebruikte om zijn geweer en sirih-doos te dragen.

Zij kregen weinig en slecht eten maar hadden geene bepaalde mishandelingen te ondergaan; alleen moesten zij van 's morgens tot 's namiddags in de zon zitten, ten aanschouwe van het publiek. Toen ook zij den 11den dezer gebonden werden, met de mededeeling dat zij den volgenden dag zouden vermoord worden, hebben zij eene welgeslaagde poging tot ontvluchting gedaan. Mas Kerta Soedira beet zijne banden stuk, maakte toen de beide anderen los, en omstreeks 7 uur 's avonds vluchtten zij in de rivier, die zij eerst den volgenden morgen om 5 uur nabij onze voorposten verlieten.

Alleen Soera Melangi waagde zich een oogenblik aan wal, maar had het ongeluk in handen van eenige Atchineezen te vallen, die hem weder naar de rivier brachten en onder water hielden tot dat zij hem dood waanden. Zij gaven hem ten overvloede nog twee lanssteken in de borst en legden hem vervolgens in een kuil waarover eene laag aarde werd verspreid.

Soera schijnt toen te zijn bijgekomen, verliet zijn graf, en haalde weldra zijne makkers in.

Hij bereikte onze voorposten, waar hij uitgeput neêrzeeg.

Naar de hoofdambulance overgebracht stierf hij des anderen daags aan zijne wonden.

Berichtgevers konden mij overigens weinig belangrijks mededeelen, aangezien zij de Atchineesche taal niet verstaan.

Alleen mag de volgende bijzonderheid hier niet onvermeld blijven.

Op zekeren dag werd Toekoe Talang door een onbekend persoon gevraagd waarom de brieven niet aan den Sultan waren overhandigd, waarop volgens Ma-arsah, de aangesprokene moet geantwoord hebben:

Waarom zouden wij die brieven aan den Radja hebben gegeven?

Wat hebben wij aan hem?

Het kruid is van ons, zoomede het lood en de geweren; wij zorgen zelve voor ons voedsel en de Sultan is niet eens in staat om ons, al was het maar één dag, van voeding te voorzien.

Volgens de jongste berichten heeft de Sultan en ook Toekoe Pakik den Kraton verlaten, en zich gevestigd in de een half uur gaans van daar gelegen kampong „Longbatah".

Bivouac PENAJOENG, 4 Februari 1874.

Sedert mijn verslag van 31 Januari jl., lit. E, geheim, is er in de politieke verhouding tegenover hoofden en bevolking weinig verandering gekomen. De verschijnselen die zich hebben voorgedaan getuigen weinig van meerdere toenadering; integendeel, men moet het veeleer een blijk van achteruitgang in goede gezindheid noemen dat Tjoekoe Nanta, die aanvankelijk blijkens hetgeen ik Uwe Excellentie in mijn vorig verslag mededeelde, stappen scheen te willen doen tot vrede, zich thans, volgens de geruchten, heeft teruggetrokken en versterkingen aanlegt.

Volgens Toekoe Neq Radja zouden die echter meer tegen hem dan tegen ons gericht zijn. Ook ten zuiden van den Kraton en in de III Moekims, die ons legerkamp begrenzen, worden, naar ik verneem, versterkingen aangelegd.

Deze verschijnselen, hoezeer niet getuigend voor toenadering, zijn echter, mijns inziens, niet verontrustend. Het zoude weinig moeite kosten, om met de groote macht, waarover ik beschikken

kan, die versterkingen onschadelijk te maken, maar wat zou het baten zoolang het volk omtrent hare te nemen gedragslijn niet tot eene beslissing is gekomen? Het eenige resultaat wat daarvan te verwachten is, zou dit zijn, dat de versterkingen, die nu in betrekkelijke nabijheid zijn, zouden verlegd en op grooteren afstand gebracht worden, terwijl ik ze aanvankelijk liever in mijne nabijheid dan ver weg heb.

Nevens deze minder gunstige verschijnselen, die ik, om den toestand te schetsen, zoo als hij zich in schijn of werkelijkheid voordoet, gemeend heb niet onvermeld te mogen laten, blijven zich echter ook betere voordoen.

Zoo als reeds in mijn vorig verslag werd medegedeeld, heeft Toekoe Neq Radja zich openlijk voor ons verklaard, en is zijn bezoek gevolgd door een bezoek op den 2den Februari van zijnen zoon, Toekoe Nja Atas, en van zijnen schoonzoon, Toenoe Nja Mohamat, welke laatste in December 1872 als gemachtigde van Toekoe Hadli, lid van het gezantschap naar Riouw was.

Van Nja Mohamat vernam de heer Kroesen, die hem namens mij ontving, dat Iman Longbatta drie dagen geleden 50 dollars op zijn hoofd en op dat van Toekoe Neq Radja gezet heeft, en dat het lijk van den Sultan naar de bovenlanden moet zijn overgebracht. De vijandige houding van Toekoe Hadli, wiens verblijf onbekend is, schreef hij toe aan den drang van Toeankoe Hasin, die ik in mijn vorig verslag als een der pretendenten voor den troon noemde en die steeds in de omgeving van Toekoe Radlie was.

Nja Mohamat zou later nader bericht zenden omtrent Toekoe Nanta, aan wien Toekoe Neq een brief heeft geschreven om hem te interpelleeren over zijn gedragslijn.

Ook mag het een gunstig verschijnsel genoemd worden dat Toekoe Lempasie met zijne bevolking, ook vrouwen en kinderen, in zijne kampong is teruggekeerd, dat hoewel nog schoorvoetende echter hier en daar lieden van de bevolking vruchten, eieren en gevogelte komen te koop aanbieden, en dat uit de vlakte ten oosten van ons kamp (de drie Moekims) waar voor den val van den Kraton zich altijd veel gewapenden vertoonden en dag en nacht onophoudelijk op ons geschoten werd, na den 24sten Januari geen schot meer gelost is, en het volk dat zich in de vlakte beweegt om padie te snijden of van de eene kampong naar de andere te gaan, steeds ongewapend is. Dit schijnt wel eene bevestiging te zijn van hetgeen door de hierboven genoemde

handelaren vernomen wordt, dat het volk den oorlog moede is, en verlangt de wapenen neder te leggen.

Eenige omzichtigheid en het aannemen eener meer vreedzame houding onzerzijds schijnt daarom aanbevelenswaardig te zijn. Ik heb daarom mij in de laatste dagen onthouden van het doen van militaire verkenningen en geheel en al eene afwachtende houding aangenomen, geheel overtuigd dat de gespannen houding tegen ons slechts langzamerhand zal verdwijnen, en heb door het afzenden van den Uwer Excellentie hierbij in afschrift overgelegden brief aan de hoofden der III Sagies en drie voorname hoeloebalangs Toekoe Bait van de XXII, Toekoe Neq Poerba van de XXV en Imam Tongkoeb van de XXVI Moekims nogmaals eene poging gedaan om hem van alle verder verzet te doen afzien.

Ten slotte meld ik nog dat als een vierde pretendent voor den troon genoemd wordt Abdoel Mędjid, een broeder van Abdoel Hoessin, zoon van den overleden Sultan Abas.

Tot dusverre het politiek verslag van den generaal van Swieten.

Een paar dagen later, op den 25ste Maart jl., bij de behandeling van een wetsontwerp tot bekrachtiging van credieten voor den Gouverneur-Generaal, geopend boven de begrooting van Nederl. Indië, dienstjaar 1873, ontspon zich kortelijk eene nadere discussie naar aanleiding van het slot van de rede van den Minister op 21 Maart [1]). De heer van Zuylen van Nyevelt, scheen, zelfs zonder nog kennis te hebben kunnen nemen van de ter griffie gedeponeerde stukken, door die woorden des Ministers zich bezwaard te gevoelen:

„Zaterdag jl. heeft de Minister van koloniën ons gezegd dat het standpunt der regeering omtrent de zaken in Atchin was veranderd, en hij liet er op volgen: „na het gebeurde is van vroeger of later vrede sluiten geen sprake meer." In hoever getuigt deze uitspraak van den Minister van eene verkeerde staatkunde? Niet dat ik die uitspraak onvoorwaardelijk zou willen afkeuren, ook niet dat ik de regeering onvoorwaardelijk zou willen binden aan hetgeen zij ons tot dusver als de eenig goede staatkunde heeft aangeprezen, eene staat-

[1]) Zie boven blz. 345.

kunde, die uitsluit direct beheer van Atchin; maar ik meen tegen die uitdrukking en tegen de gedragslijn waarvan die uitdrukking het gevolg is, te moeten protesteeren, omdat ik geloof dat de Staten-Generaal in deze een geheel vrij standpunt moeten innemen, en dat zij bij de eerste gelegenheid, waarbij zij zien dat de regeering slechts ééne solutie voor de Atchineesche aangelegenheden op het oog heeft, daartegen te moeten opkomen en protesteeren.

„Indien de regeering zich begeven heeft op het eenigzins avontuurlijk gebied van uitbreiding van macht, dan geloof ik dat wij op dat punt de lessen van de ondervinding moeten raadplegen en volgen. Ik herzeg: ik onthoud mij van alle appreciatie van hetgeen de regeering gedaan of niet gedaan heeft, maar ik zeg, dat wanneer wij ons begeven in eene dergelijke eenigzins gevaarlijke staatkunde, die misschien door de noodzakelijkheid geboden wordt, maar waarvan het bedenkelijke door niemand zal worden ontkend, dan moet men om zoo te zeggen alle wegen, die tot eene behoorlijke beëindiging van de zaak moeten leiden, open houden. Ik herinner mij dat ik dikwijls door staatslieden, die van eene dergelijke staatkunde niet afkeerig waren, heb hooren zeggen, hoe gevaarlijk het was zich van te voren te binden, hoe nuttig het was om geen deur zoolang die open kan blijven te sluiten; ik acht het dus zeer onstaatkundig in dit geval alle mogelijke andere solutiën uit te sluiten als die eene, welke de Minister aanbeveelt. Geen vrede sluiten, wat beteekent dat toch? Niet anders dan de wapenen niet nederleggen voor dat het Nederlandsch gezag op geheel Atchin zal worden geëerbiedigd, voor dat er geen vijanden meer zijn, maar niet anders dan onderdanen van den Nederlandschen Staat; waaruit blijkt dat hetgeen tot dusver door de regeering ons werd aanbevolen als de eenig rationeele goede weg, het vestigen van eene inlandsche regeering onder behoorlijk toezicht en met behoorlijken waarborg tegenover Nederland, thans geheel is ter zijde gesteld; maar wat bewijst ons dat eene dergelijke solutie thans onmogelijk is geworden? Omdat een Sultan dood is, zou daarom die weg zijn afgesneden? Is het niet gemakkelijk aan te nemen dat er een pretendent voor den troon van Atchin kunne gevonden worden, die er door ons zou kunnen worden opgebracht?

„Ik herzeg dat wij van ons standpunt, als leden der Staten-Generaal, noch deze noch eenige andere solutie onvoorwaardelijk

behooren aan te bevelen, maar dat het belang van het land medebrengt dat alle mogelijke middelen om de zaak spoedig tot een goed einde te brengen, worden in het oog gehouden; — en die verschillende wegen sluit de regeering af. Nu zijn wij wel gewoon, wanneer op de eene of andere handeling der regeering aanmerking gemaakt wordt, aan de Ministerstafel eenige wending op te merken, en aan de gesproken woorden een anderen uitleg te zien geven, dan aanvankelijk bedoeld werd. Ik geloof, zonder iets aanmatigends tegen de regeering in het midden te brengen, dat de voorbeelden daarvoor aanwezig zijn. Ik acht het dus niet onmogelijk, dat de Minister ook nu eenigzins de kracht en de waarde van die uitingen zal verzachten; desniettemin geloof ik dat wij in de door mij aangehaalde woorden de ware uitdrukking van de politiek der regeering moeten zien.

„Om te resumeeren, meen ik dat de Staten-Generaal goed zullen doen, in zooverre ik heb trachten aan te toonen dat hunne verantwoordelijkheid ten opzichte van den oorlog met Atchin meer dan vroeger er bij betrokken is, op te komen tegen de gedragslijn die de regeering ons hier aanbeveelt [1])."

De Minister antwoordde kort en krachtig:

„Zou het nu doeltreffend zijn om op dit oogenblik, na hetgeen ik zoo even gezegd heb, met den geachten spreker in debat te treden? Ik geloof de vraag ontkennend te moeten beantwoorden. Ik geloof dat dit later te pas zal komen, wanneer de Kamer de beraadslaging over de Atchineesche zaak zal hervatten. Alleen zij het mij veroorloofd den geachten afgevaardigde deze opmerking te maken: de geachte afgevaardigde wenscht geen vrede te sluiten, maar het Nederlandsch gezag te laten eerbiedigen, het inlandsch bestuur, onder toezicht en waarborg, bevestigen.

„Heeft de geachte afgevaardigde met aandacht het telegram van het Opperbestuur van 2 Februari gelezen? Wat beoogt dat anders, dan, daar waar het kan, bevestiging en erkenning van het inlandsch bestuur onder ons toezicht?

„Maar de vrijheid is gelaten, om daar waar het niet anders kan, tijdelijk direct bestuur in te voeren, en men denke niet dat die vrijheid zonder lang beraad gegeven is. De zaak is met nauwgezetheid overwogen in eene mondelinge en langdurige

---

[1]) Handelingen Tweede kamer, bl. 1217.

conferentie met den Raad van State. Het Opperbestuur was niet gezind tot invoering van direct bestuur. De regeering heeft evenwel deze vrijheid gegeven om deze reden: daar waar men geen aangaking kan verkrijgen, daar waar voor het oogenblik niemand is om te onderhandelen, moet de militaire occupatie wel, zij het ook tijdelijk, het bestuur in handen nemen.

„Ik geloof dus dat het debat over deze zaak tot later kan uitgesteld worden [1])."

Waar het eene zoo gewichtige aangelegenheid betreft, staat, zeiden wij boven reeds, de geldkwestie geheel op den achtergrond. Toch achten wij het niet geheel overbodig des ministers betoog hierbij op te nemen, ten einde alle scheeve voorstellingen, die de oppositie zoo grif tracht te verspreiden, te logenstraffen.

Het betoog van den minister op 21 Maart jl. komt hierop neder.

„De oorlog kost geld en veel geld.....

„Men zal zich herinneren dat in de memorie van toelichting behoorende bij de begrooting voor 1874, het beschikbare deel der saldo's van vorige diensten berekend was op *f* 17,300,000. De later ontvangen opgaven doen evenwel zien dat de overschotten over de laatste dienstjaren dat bedrag te boven gaan met zes millioen. Men weet dat de vroegere berekening gegrond was op voorloopige opgaven, op ramingen van de werkelijke uitgaven; thans is tot een later tijdstip bekend wat werkelijk is uitgegeven. Het cijfer der beschikbare saldo's is dus te stellen op *f* 23,300,000. In September van het vorige jaar is berekend dat de koffie 16 millioen meer zou opbrengen dan bij de begrooting van 1873 geraamd was. Dat cijfer is ruim bereikt, zoodat de *f* 23,300,000 stijgen tot *f* 39,300,000. Door de regeering is in de maand Mei een crediet aangevraagd van ruim $5^1/_2$ millioen. Eerstdaags zal een wetsontwerp aan de Kamer worden aangeboden waarbij dit bedrag met circa een millioen zal worden verhoogd.

„De credieten in Indië geopend voor de eerste expeditie, aan de Kamer bekend, en voor de eerste en tweede expeditie, in bewerking aan mijn departement, loopende tot 31 December

---

[1]) Ibid.

1873, dat is twee maanden nadat de tweede expeditie van Java vertrokken is, bedragen te zamen *f* 7,255,000.

„De uitgaven dus tot 31 December van het vorige jaar bedragen te zamen *f* 13,855,000. Derhalve is voor uitgaven voor de expeditie in 1874 nog beschikbaar van de baten, verkregen op 31 December van het afgeloopen jaar, circa $25^1/_2$ millioen, waarbij *f* 2,500,000 uitgetrokken op de begrooting van 1874; zoodat nog 28 millioen beschikbaar zijn.

„Ik hoop, mijnheer de Voorzitter, dat zij niet gebruikt behoeven te worden!" [1])

En verder:

„Het kan hier ook niet de vraag zijn, of het met wat minder of wat meer geld te doen is. De Kamer zou immers zelve de kans van slagen niet in de waagschaal willen stellen, door wat minder hulpmiddelen aan de militaire bevelhebbers te geven. Het zijn groote en treurige uitgaven, maar zij zijn onvermijdelijk.

„Ik vermeen dat uit deze opsomming van de Indische middelen, die voorhanden zijn, voldoende blijkt, dat, zelfs wanneer mijne globale begrooting met 40 of 50 percent overschreden wierd, de middelen ruim aanwezig zijn; maar al waren zij er niet, zoo zouden zij moeten gevonden worden.

„De oorlog moet toch naar het inzien van de regeering voortgezet worden tot dat er een bevredigend resultaat is verkregen [2])."

Over de financieele zijde van de kwestie hebben wij ons dus niet te bekommeren. Tot zulk eenen bitteren geldelijken nood is Nederland nog niet gezonken, dat om eenige millioenen meer of min uit te zuinigen de eer van de vlag en het belang van ons prestige zouden moeten worden verwaarloosd. Alleen een kruideniers-politiek kan de geldkwestie ten dezen zwaar laten wegen.

Nog één woord over het motief van den oorlog. Sedert wij ons opstel in het juni-nommer van het vorige jaar schreven heeft ook de heer Duymaer van Twist in de Eerste kamer de rechtvaardigheid en onvermijdelijkheid van den oorlog betoogd

---

[1]) Zie Hand. Tweede kamer, bl. 1134.

[2]) Ibid. blz. 1135.

en wel zóó, dat, naar ons inzien, daartegen niet veel te zeggen valt. Men veroorloove ons uit zijne den 16den Juni des vorigen jaars gehoudene rede het volgende af te schrijven.

Na gezegd te hebben, dat wij door het tractaat met Engeland van 1871 de handen vrij kregen op geheel Sumatra en dus ook tegenover Atchin, vervolgde hij:

„Toen moest wel de vraag rijzen, wat nu te doen stond?

„Er waren slechts twee wegen open: òf men moest zich niet met Atchin bemoeien, en het aan anderen overlaten dien roofstaat tot zijn plicht te brengen. Kon dat? Mocht dat, nu wij anders konden? Zou iemand die politiek hebben durven aanraden met het oog op onze positie in den Indischen Archipel? — òf men moest zich met Atchin wel bemoeien, met het doel dat niet alleen handel en scheepvaart zich daar vrij zouden kunnen bewegen en ontwikkelen, maar ook dat wij gewaarborgd zouden zijn tegen de inbreuken van Atchin op ons eigen gebied. Men heeft dien laatsten weg ingeslagen.

„Maar sloeg men dien laatsten weg in, dan was ook een oorlog met Atchin iets vroeger of later volstrekt onvermijdelijk. Waarom? Omdat Atchin niet wilde, dat wij ons met Atchin zouden bemoeien.

„Ik ben er volkomen van overtuigd, dat men van onze zijde noch oorlog, noch aggressie, noch annexatie wenscht; dat men niets wenscht dan waarborgen voor de toekomst tegen handelingen, die zoowel in strijd zijn met onze rechten, als met de belangen van alle beschaafde natiën. Men heeft beproefd door vreedzame onderhandelingen die waarborgen te verkrijgen, maar Atchin heeft ons daarbij, evenals vroeger, misleid en bedrogen. Gesteld evenwel, dat het gelukt ware een nieuw tractaat van vrede en vriendschap met Atchin te sluiten, zou het iets gebaat hebben? Niets meer dan het tractaat van 1857! Zoo ver de zaken stonden, bleef er niets anders over, dan dat Atchin moest gevoelen en ondervinden, dat wij den wil en de macht hebben om ons goed recht te handhaven.

„Wat den laatsten stoot heeft gegeven tot het besluit om Atchin den oorlog te verklaren, dit is voor mij een punt van ondergeschikt belang. Er waren tien afdoende redenen tot eene oorlogsverklaring, in plaats van één; maar de laatste druppel schijnt geweest te zijn de verraderlijke wijze, waarop Atchin door zijne gezanten bij den resident te Riow vriendschapsbetuigingen

liet doen en tegelijk gebruik maakte van onze gastvrijheid om te Singapore bij vreemde mogendheden tegen ons te intrigeeren" [1]).

Ook herinneren wij aan hetgeen de heer van Nispen van Sevenaer in de zitting van den 2den Juli 1873 heeft gezegd: „.....nu ik weer hoor dat de oorlog niet gerechtvaardigd is, acht ik mij verplicht om voor het buitenland en het vaderland te verklaren, dat ik althans in dit gevoelen niet deel, en dat naar mijn oordeel Nederland in de bestaande omstandigheden wel degelijk het recht had aan Atchin den oorlog te verklaren [2])".

Maar niettegenstaande al dergelijke betoogen heeft de oppositie telkens ontkend dat de regeering dien krijg had behoeven te ondernemen. Te vergeefs had de Nota — te vergeefs heeft de Minister van koloniën volstandig gewezen op de pogingen, die de Atchineesche regeering bij de agenten der vreemde mogendheden te Singapore had aangewend ter bekoming van steun en bescherming tegen Nederland. Immers is het bekend dat Atchin o. a. aan den Sultan van Turkije, voor wien zeker de gemeenschap van de Mahomedaansche godsdienst een sterke prikkel zou zijn, een afgezant had gezonden. Wij hechten aan die verklaringen bepaalde waarde. Wij zijn van de rechtvaardigheid van den oorlog overtuigd. En ofschoon wij overtuigd zijn van de welwillendheid der verschillende mogendheden jegens Nederland, en hare loyaliteit niet in twijfel willen trekken, toch vragen wij indien deze of gene mogendheid, hetzij voor een penitentiaire kolonie, hetzij ten behoeve van handelsbelangen, of wel om dáár met uitsluiting van de onderdanen van andere mogendheden gronden te mogen bezitten, of om er ten behoeve van den zeevaart kolendepôts te vestigen, van de aanbiedingen, die de Atchineesche gezanten deden, gebruik hadden gemaakt — indien op Atchin's kusten eene vreemde vlag had gewaaid, wat men dan zou gezegd hebben van de houding der Nederlandsche regeering? En dan vragen wij of de regeering niet verstandig heeft gehandeld, dat zij zorgde — bij tijds zorgde, — om, zoo al hier of daar eene geheime wensch tot interventie bestond, een fait accompli tot stand te brengen? [3])

---

[1]) Hand. Eerste kamer 1872/73, bladz. 347 volg.

[2]) Zie Hand. Tweede kamer, zitting 1872/73 blz. 1835.

[3]) Te recht heeft de Locomotief van Samarang het volgende gezegd:

Inderdaad eene regeering, die door lauwheid, langzaamheid van beweging — of onverschilligheid, met minder voortvarendheid had gehandeld, zou met allen grond zich aan eene scherpe

---

„Bedroevend over 't algemeen blijft de houding van vele Nederlanders in de zaak van Atchin. De aanvallen; welke men zich tegen de regeering veroorloofde, niet terwijl de oorlog voorzien kon worden, maar nadat hij reeds verklaard was, konden alleen diep leedwezen of verontwaardiging wekken. Niets werd verzwegen, wat de publieke opinie en het rechtsgevoel vervalschen kon. Toen de troepen gereed stonden, om te doen wat de plicht van hen vorderde, toen alle inboorlingen van dezen Archipel den loop der gebeurtenissen, die over Nederlands macht uitspraak zouden doen, met de meeste oplettendheid gadesloegen, juist toen werd als dag aan dag door middel der pers en zelfs door volksvertegenwoordigers de leer verkondigd, dat de oorlog een roekeloosheid en een schande was, alsof men beoogde, trouweloosheid te kweeken bij het leger en gisting onder de inlandsche bevolking. Wij willen volstrekt niet beweren, dat een zoo misdadig doel werkelijk werd nagejaagd, maar wij hebben de volle overtuiging dat het gevaar, dat die rampzalige gevolgen uit de verspreiding van die denkbeelden in dien tijd zouden spruiten, onmiskenbaar aanwezig was en wij zullen staande houden, dat de voorzichtigheid en de betamelijkheid, om van patriotisme niet te reppen, de uiting van een dergelijke taal toen ten strengste verboden. Wat men nu ook der regeering ten opzichte der Atchineesche aangelegenheden ten laste mogen leggen — gejaagdheid, gebrek aan politiek inzicht of roekeloosheid — geen van die gebreken of misslagen zal men kunnen noemen, welke men zelf niet in veel hoogere mate en onder verzwarende omstandigheden geopenbaard of bedreven heeft.

„Gelukkig zijn die donkere dagen voorbij. De argumenten tegen de expeditie zijn alle op het plichtbesef der regeering en de geestdrift der troepen afgestuit, die ten volle begrepen dat de oorlog door den drang der omstandigheden, door Atchins wangedrag tegen Nederlands gezanten en Atchins minachting van tractaten, gerechtvaardigd werd; die gevoelden, dat de expeditie onvermijdelijk was geworden; tenzij Nederland zich ver genoeg vergeten kon om zijn plaats op Sumatra voor Italië of Amerika in te ruimen, en die beseften, dat de oorlog niet alleen het ontzag voor Nederland zou verhoogen, maar ook Atchin zelf ten zegen zou zijn, omdat met de aanstaande overwinning, orde en veiligheid, industie en welvaart zouden binnentreden in een land, dat in de laatste veertig jaren dreigde door wanbeheer geheel te gronde te gaan. Van die toekomst worden thans reeds eenige voorteekenen waargenomen; met den meesten ernst schijnt de regeering het zich tot taak te stellen, om een volkplanting en een krachtig bestuur in Atchin te vestigen, en daar grootsche werken van algemeen nut tot stand te brengen."

kritiek hebben blootgesteld. Kan men dus den lof van ten dezen met de vereischte voortvarendheid gehandeld te hebben aan de regeering niet onthouden, dan komt ook de vraag niet te pas, of zij wèl voorbereid genoeg den oorlog ondernam. Met het inminent gevaar voor oogen moest zij met de haar ten dienste staande middelen — zelfs al schenen deze aan deskundigen niet geheel voldoende — het fait accompli tot stand brengen. Vergeten wij ook niet, dat de Nederlandsche regeering al het mogelijke heeft gedaan, om het ontbrekende in den kortst mogelijken tijd naar Indië te zenden.

„De regeering heeft aan materieel en personeel uitgezonden", zeide de Minister, „wat de Indische regeering gevraagd heeft, en zij zal dit blijven doen.

„Wat het personeel aangaat, bedraagt de totale buitengewone aanvraag van den Gouverneur-Generaal ruim 3000 man. Behalve 300 mariniers, zijn er sedert Maart 1873 3930 man naar Indië gezonden. Hoewel het Koninklijk besluit tot oprichting der Indische brigade genomen is, heeft de regeering gemeend daaraan voor het oogenblik geen gevolg te moeten geven en al de voor Indië geëngageerde troepen daarheen te moeten zenden, met het oog op de ten gevolge van den oorlog of van de heerschende ziekte geleden verliezen.

„Wat het materieel betreft, er is voldaan aan de aanvragen, en daarmede wordt voortgegaan. Een dorre opsomming van al het gezondene zal de Kamer niet wenschen, maar zoo men daarvan kennis wil nemen, ik heb hier eene opgave tot ieders beschikking. Daaraan is volstrekt geen geheim verbonden [1])."

Het is bekend, dat de interpellatie van 21 Maart, tengevolge van de overlegging der stukken, opgeschort werd, en eerst in April hervat is, en dat aanvankelijk de discussiën in eene geheime zitting hebben plaats gehad. Eerst den 20 April werd de zaak in het openbaar behandeld.

Wij achten 't van zeer groot gewicht van die discussiën hier het een en ander af te schrijven, omdat wij daarin geheel onze denkbeelden terug vinden.

Onder de meest belangrijke redevoeringen ontmoeten wij het eerst die van den heer van Houten. Hij zeide o. a.:

„Wat het oordeel aangaat omtrent onze geheele verhouding

[1]) Zie Hand. Tweede kamer bl. 1133 volg.

tot Atchin, komt het mij voor dat door hen die de politiek van de regeering hebben afgekeurd, te veel is geargumenteerd uit afgetrokken rechtsbeginselen, dikwijls ook uit beginselen van privaatrecht, welke op internationale betrekkingen, althans op internationale betrekkingen met de volken uit den Archipel geen toepassing vinden. Menigmaal is van de overzijde geredeneerd enkel en alleen uit de thesis: Atchin is een onafhankelijke staat, of Atchin is niet aan onze souvereiniteit onderworpen. Met dergelijke algemeene beginselen voor op te stellen en daaruit te redeneeren komt men niet tot zuivere en juiste gevolgtrekkingen. Men moet den historischen toestand nemen zoo als hij is en ik geloof dat het een betere politiek is om in dien historischen toestand zoodanige maatregelen te nemen als dienen kunnen om de algemeene welvaart en beschaving te doen toenemen, dan op grond van afgetrokkene beginselen ruw in te grijpen in dien toestand. Dezelfde redenering die men gebruikt om te zeggen: de oorlog tegen Atchin is onrechtvaardig, zal tot hare uiterste consequentie doorgedreven, moeten doen komen tot de conclusie dat ons koloniaal bezit onrechtmatig is en moet worden opgegeven. Ik wil dus niet uitgaan van dergelijke algemeene thesis, maar eenvoudig den feitelijken toestand nemen zoo als die in den Archipel is. Nederland is ten gevolge van zijn toestand als koloniale mogendheid gehouden in den Oost-Indischen Archipel zekere rechten uit te oefenen, rechten, die ik kan zamenvatten onder den naam van zeepolitie. Wij zijn zelfs door het tractaat van 1824 tegenover Engeland bij verdrag gehouden om in de wateren van Sumatra en bepaaldelijk in die van Atchin te zorgen voor de veiligheid van den koophandel. Dat is een toestand die niet normaal is, en niet strookt met de gewoonten van onafhankelijke Staten. Nu is de historische Nota een doorloopende acte van beschuldiging tegen de Nederlandsche regeering dat zij hare verplichting als koloniale mogendheid niet voldoende heeft vervuld. Er bestond echter eene exceptie; wij waren tegenover Engeland verplicht de integriteit van Atchin te eerbiedigen en daardoor konden wij geen wezenlijk afdoende maatregelen nemen. Aan die exceptie is een einde gemaakt door het Sumatra tractaat, dat hier door de overgroote meerderheid is goedgekeurd. Ik wil gaarne verklaren dat ik geen begrip meer heb van de vota dezer Kamer indien ook niet diezelfde meerderheid wist, dat daaruit verwikkelingen met Atchin

zouden kunnen ontstaan. Ik heb gaarne tot het tot stand komen van dat tractaat medegewerkt, maar toch wel geweten dat van dien tijd af er alle reden voor Nederland, om niet in de wateren van Atchin betere politie uit te oefenen, vervallen was. De noodzakelijkheid van den oorlog acht ik dan ook minder gebleken uit het oogpunt van ons prestige in Indie dan uit het oogpunt van onze positie als koloniale mogendheid tegenover andere zeevarende landen.

„Wij zijn tegenover andere beschaafde Mogendheden verplicht om daar voor de veiligheid te zorgen. Die verplichting moeten wij toonen te willen en te kunnen vervullen. Wat men dus moge zeggen over de zoogenaamde agressive politiek tegen Atchin, die daarop gericht was, dat men beter aan de verplichtingen kon voldoen, die ik schetse, — die politiek heeft mijne volkomene goedkeuring." [1]).

En toch spaart de heer van Houten de regeering niet, en openhartig zegt hij haar zijn gevoelen.

„Door de Atchineezen zijn te Singapore onderhandelingen aangeknoopt.... Die onderhandelingen hebben geleid tot tweederlei gevolg bij het bestuur: in de eerste plaats is men boos geworden, dat men in zijne berekeningen om Atchin onder zijn invloed te krijgen, gefaald heeft, en ook de zoogenaamde Nederlandsche partij in Atchin van ons afkeerig bleek te zijn; in de tweede plaats heeft een ander sentiment, namelijk de vrees, de overhand gekregen, de vrees voor inmenging van andere Mogendheden.

„Ik wenschte wel dat men het eerste punt niet zoo hoog had opgenomen. Men had het feit moeten aannemen, waardoor men nieuw licht had gekregen in den toestand van Atchin, maar niet moeten toegeven aan het gevoel van teleurstelling dat men zich aanvankelijk in de Nederlandsche partij in Atchin had vergist. Vooral echter ten aanzien van het tweede punt, vrees voor inmenging van vreemde mogendheden, zou ik gewenscht hebben dat gezegd was hetgeen President Grant sprak, toen hij tijdens een veldslag voor Richmond een valsch bericht kreeg: uwe linien zijn op dit punt doorgebroken, namelijk: „impossible."

„Ik geloof dat men dit ook hier had kunnen en moeten doen.

---

[1]) Hand. Tweede kamer 1873/74 bl. 1251 volg.

Wanneer ik mij de vraag stel waarom men juist op dit punt van den Indischen Archipel eenigermate bevreesd was voor inmenging van buitenlandsche Mogendheden, zou ik zeggen dat men hiertoe alleen is gekomen door de dwaling, dat wij bezwaarlijk buiten ons territoriaal gebied in die streken tegenover andere Mogendheden rechten konden doen gelden. Nu ligt het toch voor de hand, dat wij, ook waar onze vlag niet waait, in den Archipel boven anderen een beter recht hebben. Want als daar iets verkeerds gebeurt, beklaagt men zich bij Nederland en niet bij Italië, Turkije of Amerika. Daar is het terrein van de Nederlandsche politie; voldoen wij aan onze verplichtingen, dan moeten wij daar ook worden geëerbiedigd [1])."

Desniettemin blijft hij aan de regeering zijn vertrouwen schenken.

„Destijds (d. i. na het eerste échec) werd door de Kamer stilzwijgend een relatief vertrouwen uitgedrukt, door op dat oogenblik geen van de talrijke middelen, door de parlementaire verantwoordelijkheid in 't leven geroepen, tegen de regeering of den Minister van koloniën te doen gelden.

„Dat is althans de beteekenis van mijn stilzwijgen, hoewel ik toen in hoofdzaak in de zienswijze van de geachte afgevaardigden uit Winschoten en Leeuwarden deelde..... Ik stelde mij daarom de vraag, of het wenschelijk was den Minister van koloniën, ook al had hij zich in de fouten van het Indisch bestuur laten medeslepen, door een ander te zien vervangen.

„Ik voor mij vond daartoe geen reden; ik had vertrouwen dat die Minister de zaak in het vervolg goed zoude behandelen.....

„Ik verheug mij er over op dezen oogenblik nog dit er bij te kunnen voegen, dat het vertrouwen, hetwelk ik in dien tijd op den Minister van koloniën stelde, sedert dien tijd niet is beschaamd. Men kan natuurlijk, zoo als een van de vorige sprekers deed, aanmerkingen maken, maar aan deze zijde der zaal zal niemand onfeilbaarheid of zelfs maar feilloosheid pretenderen voor degenen die men in de ministeriëele betrekking ziet. Er kunnen feilen gepleegd zijn, er kunnen dingen gedaan zijn, die beter anders gedaan waren, maar in het algemeen genomen wordt er, niet alleen aan deze, maar ook aan de andere zijde der zaal, op

[1]) Ibid. blz. 1252.

het beleid van den Minister van dien tijd af geene aanmerking gemaakt.

„Ik ben vooral ingenomen met de rede die de Minister heeft gehouden naar aanleiding van de interpellatie die wij nu voortzetten, tegenover den afgevaardigde uit Utrecht, den heer Messchert van Vollenhoven [1])."

Merkwaardig is 't wat hij van de verhouding der partijen zegt:

„Ik geloof dus: ..... dat thans wat de zaak van Atchin aangaat, de regeering versterkt en de oppositie verzwakt uit dit debat treedt. Sedert eenige maanden is die zaak het vereenigingspunt van de vereenigde anti-liberale partijen geweest. Het was het eenige punt waarover van die zijde gesproken kon worden, zonder van anderen aan diezelfde tegenspraak te ontmoeten [2])."

Ten slotte nog ééne opmerking, welke moet het resultaat zijn der expeditie?

De veranderde omstandigheden die den opperbevelhebber geleid hebben om eene andere politiek tegenover Atchin voor het vervolg te volgen, zijn:

1°. de onbeduidendheid van den Sultan, die niet in staat is in zijn rijk de orde te handhaven.

2°. de wijze waarop door den vijand de parlementairs van het Nederl. leger zijn mishandeld, zoodat 't beneden de Nederlandsche waardigheid zou zijn met zulk een volk een tractaat te sluiten, dat voor de toekomst toch geen waarborg zou opleveren.

Wij hebben boven gezien tot welke conclusiën die „veranderde omstandigheden" den Opperbevelhebber der tweede expeditie en den Gouverneur-Generaal van Nederl. Indië hebben geleid, en wij vernamen tevens het denkbeeld van den Minister van koloniën uit zijn aan den Gouverneur-Generaal gericht telegram van den 2den Februari jl.

Hier moeten wij herinneren aan hetgeen in het vorige jaar in het Mei-nummer van dit tijdschrift werd ontwikkeld n. l. betrekkelijk de noodzakelijkheid van de afschaffing van het sultanaat in Atchin in het belang van het prestige aan het Nederlandsch gezag. „Het kan geen gunstige indruk op de volken en vorsten in Indië maken", dus luidde het oordeel, „dat een weer-

[1]) Ibid. [2]) Ibid. blz. 1253.

spannige en ons gezag trotseerende inlandsche staat er bij slot van rekening niet slechter aan toe is, dan zij die zich rustig onder het leenheerschap van het Nederlandsch-Indisch gouvernement gedragen, en er ligt als 't ware eene aanmoediging tot verzet in het bewustzijn, dat hoe een inlandsch vorst ook misdrijft tegen den gouverneur-generaal, zijn positie toch verzekerd blijft.... Voor de beschaafde wereld hebben wij tegenover Atchin te toonen, dat wij niet alleen de pretentie maken, maar werkelijk de souverein van den Indischen Archipel zijn, en welk sprekender bewijs kunnen wij daarvan geven dan door het sultanaat van Atchin vervallen te verklaren en zelfs in het ons zoolang trotseerende rijk de teugels van het bewind te voeren." [1]) — En ook nog onlangs meende een der mede-arbeiders van het Tijdschrift, dat ook uit het oogpunt van menschelijkheid het een geluk zou zijn: indien die inlandsche staat eene provincie wordt van het groote Nederlandsch-Indische rijk [2]).

Ook hierover wordt door den heer van Houten een belangrijk advies gegeven:

„Wat de politiek in de toekomst aangaat, voor zoover wij die op een afstand kunnen beoordeelen en voor zoover wij daaromtrent de gegevens voor ons hebben, moet ik zeggen dat ik geloof dat die op dit oogenblik onberispelijk is. Om een schijnvrede te sluiten of den Kraton te vernietigen en er zout te strooien — gelijk de heer Nierstrasz wilde — en alle dergelijke zaken passen volstrekt niet in het kader van de taak, die Nederland in Atchin te vervullen heeft. Nederland heeft een zware en dure taak op de schouders genomen, maar het mag die niet nederleggen voor dat wij zeker zijn dat de handel in die streken van den Archipel volkomen veilig is en dat wij de middelen hebben om die veiligheid te verzekeren.

Daarvoor moeten wij een grooten invloed op de zaken van Atchin hebben en of wij die nu zullen verkrijgen door den Sultan tot onzen vassal te maken, en zijne rechten tegenover zijne onderhoorigen, misschien hier en daar door het geweld onzer wapenen te herstellen; of wel aannemende, dat de Sultan te zwak is, en dat zijn rijk is ineengestort, het sultanaat op te heffen en de Atchineesche vassallen aan ons gezag te onderwer-

---

[1]) Tijdschrift 1873, I, blz. 412 volg.

[2]) Ibid. 1874, mei-nommer, bl. 327.

pen, is eene kwestie, waarin ik ongaarne eene beslissing zou nemen. Die kwestie laat ik met het volste vertrouwen over aan den Minister en het Indisch bestuur, zooals het nu door den vice-president van den Raad van Indië is versterkt.

„Wanneer men op zekere actueele toestanden wil ingrijpen, zoek ik wel eens, als criterium in de geschiedenis analoge toestanden en de resultaten, die ze hebben opgeleverd. Nu hebben wij ook op Java gedeeltelijk rechtstreeks bestuur en op andere plaatsen sultanaten behouden. Wij staan op dit oogenblik op een keerpunt ten aanzien van Atchin. Van onze tegenwoordige beslissing kan afhangen of wij aldaar over een paar eeuwen den eenen of den anderen toestand zullen hebben. Zijn nu op Java dergelijke sultanaten voordeelig geweest? Ik betwijfel het.

„Uit een politiek oogpunt zijn die sultanaten stellig een groot nadeel. Wanneer men moet heerschen zooals wij in de Oost, is het een nadeel een centraal inlandsch gezag te vestigen. Wij moeten de zaken nemen zooals ze zijn; wij kunnen daar niet administreeren zooals hier. Ik geloof, dat eene goede politiek medebrengt, dat wij liever vele kleine centra van inlandsch gezag hebben, dan één groot.

„Wanneer dus nu de regeering meent, dat wij in Atchin het sultanaat moeilijk in het leven kunnen roepen en onder Nederlandschen invloed doen staan, heb ik er volkomen vrede mede, dat men op den ingeslagen weg voortga en dat men rechtstreeksche betrekkingen met de ondergeschikte hoofden aanknoope [1])."

Het is duidelijk dat ook de heer van Houten geen bezwaar zou zien om het sultanaat af te schaffen en Atchin proper onder direct beheer te brengen.

En wat heeft de Minister gezegd over dit punt op 21 April j.l.?

„Ik heb vernomen dat eene uitdrukking in mijne rede van 21 Maart bij sommige leden eene verkeerde opvatting heeft doen ontstaan. Uit het telegram van 2 Februari, door mij woordelijk voorgelezen, is genoegzaam gebleken dat de bedoeling van het Opperbestuur is om alleen wanneer het niet anders kon, direct bestuur in te voeren. Maar ik heb den 21ste Maart gezegd: „Na het gebeurde is van vroeger of later vrede-sluiten geen sprake

[1]) Ibid. blz. 1252 volg.

meer. Men is nu de phase ingetreden van zoo vele expeditiën, die de onderwerping van eene inlandsche bevolking ten doel hebben." Die woorden schijnen tot verkeerde opvattingen aanleiding gegeven te hebben. Later is door den geachten spreker uit Arnhem opgemerkt dat, al is er geen Sultan, wij met de radja's of andere inlandsche hoofden toch wel tractaten kunnen sluiten. Dit is juist, en dit wordt ook door het telegram van 2 Februari niet uitgesloten. Maar al gebeurt dit, dan is er toch geen sprake van vrede sluiten; wij geven dan eenvoudig, zooals het in de Indische administratie heet, acten van erkenning of bevestiging, zooals wij nu reeds gedaan hebben met de staatjes op de Westkust en enkele op de Oostkust, die het Nederlandsch gezag erkend hebben.....

„Ik kom terug op de meening van den geachten afgevaardigde uit Nijmegen en andere leden, dat het de wensch zoude zijn van de regeering hier te lande, ons direct bestuur in te voeren. Welnu, dit is niet alleen niet geseind van hier, maar is ook zoo niet begrepen in Indië.

„Ik heb voor mij een brief van generaal van Swieten en door die voor te lezen geloof ik dat ik aan de discussie een einde zal kunnen maken. De generaal van Swieten geeft daarin terug zijne inzichten omtrent den politieken toestand, zoowel voor als na de ontvangst van het telegram van 2 Februari, waarvan ik aan de Kamer mededeeling heb gedaan. De brief is gericht aan den Gouverneur-Generaal en gedagteekend 14 Februari en daarin leest men:

„„Wat betreft mijne tegenover den vijand te volgen gedragslijn, nog steeds ben ik van meening dat na de vermeestering van den Kraton, het hoofdpunt van Atchin's macht, eene afwachtende houding de hoofden en de bevolking ten laatste zal dwingen zich aan ons te onderwerpen, en dat op deze wijze het doel, dat voorgesteld is, zal bereikt worden zonder groote opoffering van menschenlevens. Van dat standpunt uitgaande, heb ik, zooals Uwe Exc. uit nevensgaanden, in afschrift overgelegden brief aan Iman Longbattah en Tokoe Kadli, twee invloedrijke Atchineesche hoofden, zal kunnen ontwaren, gepoogd door overreding de zaak op vredelievende wijze te beëindigen. Wat het resultaat daarvan zal zijn, is mij onbekend, doch ik heb gemeend van mijnen kant alles te moeten doen wat tot eene vreedzame oplossing leiden kan.

„„Ik heb zoo gehandeld tegenover Groot-Atchin, in afwachting eener beslissing van het Opperbestuur op mijn telegram van den 28sten Januari jl., waarbij ik, op grond van de omstandigheden die zich hebben voorgedaan, in overweging heb gegeven om mij te machtigen tot eene inlijving van Groot-Atchin over te gaan, en ook nu, nadat het Opperbestuur mij bij telegram van 2 Februari, eerst den 12den hier ontvangen, heeft te kennen gegeven dat het voor eene annexatie niet gestemd is, maar evenwel aan mij overlaat om in deze te handelen zooals ik noodig zal achten, meen ik aan mijne politiek getrouw te moeten blijven.

„„Of het mogelijk zal zijn met Groot-Atchin, in den geest van het Opperbestuur, een tractaat te sluiten, dan wel of wij tot eene inlijving moeten komen, zal afhangen van het resultaat, dat onze beheersching van den hoofdweg van den handel en onze blijvende vestiging zal hebben. Een blijvende vestiging hier is in ieder geval noodig, en wij kunnen dus, terwijl wij die voorbereiden, veilig afwachten wat het resultaat onzer politiek zal zijn. Hoe ook geneigd tot het sluiten van een tractaat, zoo lang hoofden en bevolking zich terugtrekken, is natuurlijk daaraan niet te denken."”

„Ziehier den toestand van het oogenblik. Er is nota genomen van den wensch van het Opperbestuur, om niet dan noode over te gaan tot het invoeren van eigen beheer. Ik heb geene reden verandering te brengen in de instructie van 2 Februari [1])."

Het is zeer moeilijk ten dezen eene definitieve beslissing te nemen. De omstandigheden kunnen gedurende de voortzetting van den krijg wederom gewijzigd worden, die ook eene wijziging van politiek ten gevolge kunnen hebben.

Doch zoo als de staat van zaken zich thans voordoet zoude ons gevoelen het meest zich aansluiten bij dat van den Minister van koloniën, nl. in Atchin proper eene vaste positie in te nemen, ten einde eene nieuwe poging van die zijde om den krijg te hervatten, te beletten, en de kleine staatjes, vassallen van den Sultan voor zoover zij nog gezind zijn aan hunne vroeger geopenbaarde wenschen, om zich onder Nederlandsche bescherming te begeven, getrouw blijven, in de gelegenheid te stellen

[1]) Handelingen Tweede kamer blz. 1270 volg.

daaraan te voldoen; de zoodanigen, die daartoe ongenegen waren, òf te overreden òf te dwingen het Nederl. gezag te erkennen en hun de voorwaarden voor te schrijven waarop zij hun eigen beheer kunnen blijven uitoefenen of wel bij bepaalden onwil hen onder direct beheer te brengen. Wij weten tevens dat reeds verscheidene uit eigene beweging de Nederlandsche vlag hebben erkend. Inmiddels kan de kwestie van de afschaffing van het sultanaat dan later beslist worden.

Met den heer van Houten zeggen wij, dat de oppositie door het door haar zelve uitgelokt debat, verzwakt, en de regeering versterkt is geworden. Met hem vertrouwen wij evenals in het vorige jaar de verdere leiding van de zaak gerust aan den Minister van koloniën. Wij twijfelen volstrekt aan den goeden afloop eener expeditie, die zooveel gemoederen in beweging heeft gebracht.

25 April '74. E.

Een Chineesche nederzetting op Borneo's Westkust.

Nergens levert de kust van Borneo's Westerafdeeling schooner gezicht op dan wanneer men zich over zee van Singkawang naar de Chineesche nederzetting Pengangkat [1]) begeeft. Als een vaste baak verheft zich, recht voor u uit, de 800 tot 900 voet hooge Pengangkatberg met zijn donkeren top en lichtgroene hellingen en, tusschen hem en Singkawang, wisselen lage kusten en heuvelklingen elkander af. Met jong kreupelhout naast maagdelijke wouden en lalangvelden zijn deze kusten begroeid, waartusschen een stroomtje kronkelt, dat de meer binnenwaarts wonenden in staat stelt met de zee in gemeenschap te zijn en het Koelorgebergte beperkt als door een grauw blauwen muur zoolang de reis duurt.

Is van verre uit de Pengangkatberg de baak, het punt waarop men afgaat, wanneer men de nederzetting meer nadert, wordt het duidelijk dat de monding van de Sambasrivier, die men in moet om haar te bereiken, links en rechts door heuvels bepaald is. Eerst is het slechts een massa en van een riviermond is niets zichtbaar, maar nog een oogenblik en daar scheidt zich de klipachtige heuvel Kalimbou, die zich als een zadel voordoet, van den Peniboengan, welke op den linkeroever staat, af, en straks ontplooit zich voor den reiziger een waterkom waar nog kort te voren geen ingang te zien was. Het is de monding van de Sambasrivier.

Door haar breedte en diepte voor schepen van den grootsten

[1]) De gewone schrijfwijze is Pamangkat, doch de ware naam is Pengangkat, de plaats van waar men vertrekt.

diepgang bevaarbaar, heeft zij met al de rivieren van Borneo's Westkust een gebrek gemeen, welke groote schepen beletten haar te bevaren. Een uitgestrekte bank verspert den ingang en slechts bij het hoogste tij kunnen schepen van 12 voet diepgang binnen komen.

Voor ons levert deze bank geen bezwaren op om de nederzetting, waarvan ik hier een schets wensch te geven, te naderen.

De voet van den Peniboengan is steenachtig, terwijl om den Kalimbou eilandjes verspreid liggen geheel uit klipsteen bestaande; doch spoedig neemt de kust haar eigenaardig karakter weder aan. Nipastoelen naast kajoe api-api en kajoe bakon bedekken de lage zoomen, die door den vloed overstroomd, bij elke eb droog vallen, waarop schitterende hemelsblauwe krabjes zich vermijden en de zon koortsverwekkende dampen ontwikkelt.

De nederzetting ligt aan den linkeroever van de Sambasrivier, doch noch van de rivier- noch van de zeezijde is zij te zien. De Pengangkatrivier, een stroomtje dat een weinig oostwaarts van den voet van den Peniboengan haar monding heeft, voert er heen. Zij is onze weg niet; liever willen wij landen onder den grooten, breedgekruinden Manggakwiniboom, van waar ook de eerste expeditie tegen de oproerige Chineezen haar moeielijken maar roemvollen tocht begonnen is. Onder het lommer daarvan stort een pentjoran haar helder water op den steenachtigen bodem en haar vroolijk geklater paart zich met de regelmatige toonen van het golfgeklots van de baai. Eenige onderdanen van den Jang di pertoean van Sambas hebben hierbij hun woningen opgeslagen en bewaken en onderhouden de klapperboomen op den heuvel of planten jongen aan. Den voet van den heuvel eenigen tijd zuidwaarts volgende, komen we aan den door militairen aangelegden weg, die naar den top voert waar vroeger een benting was. doch waarop zich thans niets meer bevindt dan de vlaggestok en de begraafplaats.

Eenvoudig doch lief is deze laatste rustplaats, welke de luitenant-kolonel Sorg en de eerste luitenant Winsheim, in de tweede expeditie gevallen, met hun lijken hebben gewijd. Een wit geschilderd ijzerhouten monumentje, waarop hun namen in gouden letteren prijken, door de vrijwillige bijdragen van de officieren ter Borneo's Westkust opgericht, dekt hun stoffelijk overschot in het centrum van dit kerkhofje. Eenige daaromstaande ijzerhouten kruisjes op de graven van den sergeant der artillerie

Knepper en andere mindere militairen toonen aan, dat ook zij niet geaarzeld hebben hun leven voor het vaderland veil te hebben. Eenzaam doch niet vergeten ligt gij daar te vroeg ontslapenen, en al verzachtte geen liefderijke gade het stervensuur, noch vaagde een moederhand het klamme zweet weg, gij zijt moedig den dood ingegaan, die onverwelkbare lauwerkransen om uw slapen heeft gevlochten en uw nagedachtenis bij allen doet voortleven. Het geheel is door een laag hekje omgeven, aan welks vier hoeken klapperpalmen staan, die een onbestendige schaduw over dit plekje werpen en waarin rijk gekleurde boschduiven zich op de takken wiegen, haar zoet gekoer harmonisch zamensmeltende met het altijddurend uitvaartslied, dat de adem des winds door de fijngevingerde bladerkroonen doet ruischen.

Hiervan onzen blik in het rond slaande, ontrolt zich voor ons oog eén prachtig panorama en besluiteloos zijn wij, waarop dien het eerst te laten rusten. Noordoostwaarts van ons verheft zich de heuvel Boekit Raja, van waaruit een landtong, eerst smaller wordende, langzamerhand zich verbreedende in den klipachtigen heuvel Kalimbou eindigt. Aan de noordzijde door de zee bespoelt, is zij met uitgestrekte klapperbosschen bedekt, welke door Boegineezen indertijd met het geld van den Jang di pertoean zijn aangelegd, doch door wanbetaling thans het eigendom van deze zijn geworden, en biedt zij de schepen een veilige ligplaats aan tegen de noord, noord-westen winden. Veel leveren deze bosschen, bestaande uit ± 4000 boomen, den eigenaar niet op, die ze aan de zorg van heerendienstplichtigen, welke om de acht dagen verwisselen, overlaat. Eekhorens of klapperrotten (toepei) zijn de grootste verbruikers van die vruchten. Aan de zeezijde is de kust zandig en slikt steeds aan; doch aan de rivierzijde, waar zij den rechteroever vormt van de Sambasrivier, is zij laag en drassig.

Verder oostwaarts het panorama doorloopende, is het Borneo's weelderige plantengroei, die zich in al zijn grootheid en trots aan ons vertoont. Onafzienbare bosschen, aan de zeezijde door tjamaraboomen bezoomd, palen zich aan de gebergten van Koemé en Bajong, die zich als grijze massa's tegen den wolkenloozen hemel afteekenen, waartusschen hier en daar de kronkelende Sambasrivier als een zilveren band zichtbaar is. Hier frissche groene rijsvelden en tuinen, naast boschjes van klapper- en andere ooftboomen, welke als eilanden in deze zee van groen ver-

spreid liggen, en waarboven de blauwe kringelende rookwolk de aanwezigheid van de woning verraadt door den Chineeschen landman bewoond. Daar, als aan den voet van den heuvel op welks top wij ons bevinden, de Chineesche bazaar van Pengangkat als een grauwgrijs blok, waarboven een damp hangt, die het krioelen en woelen der bewoners bijna onzichtbaar maakt. Straks verrijst dreigend uit dezen zwevenden damp de Pengangkatberg en onttrekt aan ons oog het verrukkende vergezicht dat wij tot dusverre mochten genieten, om een oogenblik later ons weder in uitgestrekte rijstvelden te doen verlustigen, die de vallei, indien ik dat zoo eens noemen mag, ons aanbiedt, waar naast Maleische en Chineesche woningen in bevallige groepen verspreid, een kudde hoornvee de onbewerkt gelaten velden rustig begraasd en het bevallige van de stoffering merkelijk verhoogd.

Te midden van dit beeld van nijverheid staat de Pengangkatberg. Zijn top is met zwaar hout bedekt en op zijn helling groeien enaupalmen of is zij tot zaaibedden voor de rijstkultuur ingericht, terwijl aan den voet in de richting van de bazaar een Thaij-pek-kong staat. De Chineezen eeren dezen berg hoog, dien zij bij elke feestelijke gelegenheid offeranden brengen en zeker niet ten onrechte, want de geheele nederzetting wordt door hem van water voorzien. Van alle zijden dalen beekjes af, hier in dolle vaart langs de naakte rotswanden stroomende, besproeien zij de uitgestrekte rijstvelden der vallei; daar heen sijpelende tusschen prachtige orchideën en kunstig ineengestrengelde slingerplanten dienen ze tot lessching van mensch en dier. Niet ver van den zooeven vermelden Chineeschen tempel, onder het dichte lommer van eeuwen oude kajoearaboomen, stort het heldere, koele nat met een breeden forschen straal neder op een steenachtigen bodem en doet het opstuivende water, door de steelsgewijze binnengeslopen zonnestraal beschenen, als een krans van de heerlijkste juweelen schitteren. Wanneer dan ook de zon ten onder neigt en het dagwerk is afgeloopen verdringt zich hierbij een menigte van beider kunne, van allerlei natie en ouderdom om zich met het heldere water te versterken en te verfrisschen, en elken vrijdagmiddag, als de zon haar hoogsten stand heeft bereikt, treedt uit het omliggende kreupelhout een groote overoude sawahslang met gekroonden kop te voorschijn en schuivelt naar de bron van waar zij, na zich verfrischt te hebben, weder naar haar schuilplaats terugkeert.

Is de berg voor de geheele nederzetting om die reden een voorwerp van vereering, voor de bewoners van Sinam en Soengei Lakum, die ten zuid-westen en zuiden van den berg wonen, is hij dat in 't bijzonder; hij toch beschermt de rijstvelden daar voor de schrale noorden en noord-oosten winden, welke met hun adem de jonge rijstscheuten verschroeien of de rijkgevulde halmen nederslaan en alvorens tot oogsten geschikt, doen rotten of een prooi van muizen en ander ongedierte worden.

Bijna hebben wij het panorama doorloopen, alleen rest ons nog een blik naar het westen te slaan. De oneindige zee, dat ongekluisterde rustelooze element, altijd vol beweging, vol leven, ligt daar voor ons. Haar doorschijnende groene wateren strelen de groote steenen en rotsblokken, waarmede de kust hier als bezaaid ligt, en rondt door haar herhaalde aanraking de scherpe hoeken evenals de liefelijke omgang der beminde vrouw de ruwere vormen van den heer der schepping kuist.

De oppervlakte, zachtkens door de eb bewogen, wijkt en keert, nu eens de steenen bespoelende om ze straks weder droog te leggen, en het welluidend maatgezang dier beweging klinkt als een troostend „vaartwel" den steenen, haar gezellen, gewijd.

Wanneer de wegzinkende zon dezen zilten plas met een hemelschen stralenkrans van het heerlijkste purper tooit, waarin de witte zeiltjes der dobberende inlandsche vaartuigen blinken, en eindelijk in een bad van robijnen en smaragden is ondergedompeld; wanneer de nachtwind met duizende geuren bezwangerd zacht en koel zweeft naar het verre, verre westen en het koor van myriaden insecten en nachtelijke zangers zich doet hooren; wanneer het prachtige starrendak zich langzamerhand over ons heeft uitgespannen, dan maakt een onbeschrijfelijk gevoel zich onwillekeurig van ons meester en een vloed van verschillende gewaarwordingen bestormen de in verrukking gebrachte ziel.

Behalve de begraafplaats en de vlaggestok, waarvan bij zon- en feestdagen Neerlands driekleur wappert, bevat de top niets meer van de benting. De Jang di pertoean, aan wien voor eenige jaren dezen heuvel is afgestaan, heeft daarop een lusthofje (balei) gebouwd, alwaar hij nu en dan eens komt. De vele vrucht- en zelfs koffieboomen, door de bezetting eertijds geplant, zijn in een zeer verwaarloosden staat, alleen de klapperboomen blijven hun nuttige vruchten afwerpen.

Den weg, waar langs wij den heuvel beklommen hebben, afgaande, komen wij het eerst bij de woning van den ambtenaar, welke niets bijzonders oplevert, en verder langs klappertuinen naar de Maleische kampong, alwaar de weg vlak langs de Pengangkatrivier loopt. Deze kampong is klein en voor het meerendeel door Maleische en Boegineesche zeelieden en visschers bewoond. De woningen staan op palen en zijn met atapnipa bedekt, terwijl de omwanding veelal ook van dat materiaal is. De weg voor de woningen is hier bestraat en in de rivier liggen allerlei vaartuigen als bandongs, sampangs, lantjas, bidars, kobangs enz.

De Chineesche bazaar ligt nu aan de beurt. In 1871 totaal afgebrand, is zij op de oude plaats gedeeltelijk opgebouwd, voor een ander deel aan den oostelijken voet van den Pengangkatberg en door een breeden weg met elkaar verbonden. Laat ons voor een oogenblik hier vertoeven, want het tooneel dat zich in het morgenuur aan ons vertoont is de betrachting wel waardig.

Wij behoeven ons niet aan de stralen van de zon te wagen, want de overdekte galerijen welke elk huis heeft, geeft ons gelegenheid om in de schaduw te blijven. We moeten evenwel goed toe zien waar wij den voet zetten, want zoowel op den grond als op de ondergeslagen luifels zijn allerlei waren in de bontste verscheidenheid uitgestald.

Een handelaar in zijden en katoenen stoffen is geïnstalleerd naast een komenijsch winkel, waar gember- en mirikswortel, koriander en kruidnagelen zeer vreedzaam liggen naast een voorraad suiker, die zwart van de vliegen is, en een baal blatjan (een specie bestaande uit half gedroogde fijn gestampte garnalen) welke zijn doordringenden geur ver in 't ronde verspreid vereenigd met die van gedroogde en gezouten visch. Een tros oranje kleurige mandarijntjes lacht u uit een anderen winkel tegen en schijnt als 't ware toe te roepen ons niet door de schoon kleurige maar minder smakelijke semangka (watermeloen) te laten verschalken, noch door de boeah nonna en pisangs in tandan en sisir. De groenten soorten als lobak (radijs), foe mah (Chin. andijvie), sla bladeren (de slaplant kropt hier niet), prei, selderij enz., welke de vruchten omgeven, bewijzen dat de fruitvrouw tevens groenten-verkoopster is. Maar wat is daar een verzameling van volk, het is ons onmogelijk onder de galerij te blijven, willen we onze wandeling voortzetten; doch we zullen eerst de

oorzaak daarvan onderzoeken. Naderbijkomende zien we dat het hier de vischmarkt is. De grond is met allerlei visch belegd, de kakap naast de bawal, de senangin bij de troeboek en zelf de paré (rog) met de jeugdige ijoe (haai) zijn er rijk vertegenwoordigd. De pachter van den verkoop van varkensvleesch heeft heden maar niet geslacht en daar heeft hij zeer verstandig aan gedaan, want daar het geen feestdag is en de Chinees derhalve geen varkensvleesch behoeft te eten, zoude hij, met het oog op den rijken voorraad visch, allicht met zijn dure waar [1]) blijven zitten.

Een bonte menigte heeft zich om dien voorraad geschaard; het is een gedrang en geduw, een gelach en gescheld, een bieden en schreeuwen zonder weêrga. De scheldwoorden zijn zeker niet minder krachtig dan die wij op onze markten hooren en het zwakke (?) geslacht is niet het minste om ze te gebruiken. Ze zijn er rijk vertegenwoordigd in heur blauw katoenen baadjes met lichtblauwe afzetsels, door vijf gouden of zilveren knoopjes dichtgemaakt en in heur dito kleurige broekjes. Wanneer van uit den breed geranden strooien hoed een frisch lichtgeel getint gelaat met weelderigen zwarten haardos u tegenlacht, hebben zij wel iets piekants. De vrouwen worden hier niet aan het oog van den vreemdeling onttrokken, maar loopen vrij rond ten gevolge waarvan schuchterheid geen bijzonder kenmerk van haar is. Vroolijk is haar gesnap en menigmaal klinkt een gullen lach door het gejoel heen; toch is haar leven treurig en met recht kan men ze de paria's van de Chineesche samenleving noemen. Al kunnen we niet ontkennen dat haar moraliteit op een lagen trap staat, zij verdienen meer ons medelijden dan onze verachting.

Laten we even een blik slaan op haar toestand.

Reeds bij haar geboorte begint de verguizing waaraan zij haar geheele leven bloot staan. De Chinees toch, verzot op mannelijke afstammelingen, is zeer teleurgesteld wanneer zijn vrouw hem de geboorte van een meisje aankondigt en zeldzaam is het niet wanneer het wichtje maar zeer kort het levenslicht geniet. Mocht de vrees voor straf bij ontdekking anderen er van afhouden zulk een onnatuurlijke daad te verrichten, door allen, zoodra de gelegenheid zich daartoe voordoet, worden ze verkocht of weggegeven,

---

[1]) Het varkensvleesch kost *f* 0.50 de katti = 0.61 N. ℔, dat waarlijk niet goedkoop is.

op welke manier dan ook; hoe eerder het wichtje de woning verlaten heeft, hoe beter. Oudérliefde is schaars haar deel en al onthoudt men haar de voordeelen van het onderwijs niet geheel (alle Chineesche jongens krijgen tot hun 12 à 14 jaar onderricht in het lezen, schrijven en rekenen) heel vroeg wordt met haar jeugdige krachten gewoekerd en wanneer nog de jongens hun jeugd in zorgeloosheid doorbrengen, zijn zij reeds tot werkzaamheid gedwongen. Behalve als een voorwerp tot dienstbaarheid gedoemd, zien de Chineezen in de vrouw het middel om hun geslacht te doen voortleven. De vader, zoodra hem een zoon is geboren, ziet naar een echtgenoote voor hem uit, die hij reeds bij voorbaat bij zich in huis neemt, waar zij de zorg over haar aanstaande schoonbroers heeft, ja niet zelden haar wettigen echtgenoot op de armen draagt. De afgeleefde Chinees, in een krachtige jeugdige vrouw het middel ziende om zijn geslacht te doen voortleven, schaft zich zulk een op zeer jeugdigen leeftijd aan en kweekt haar voor dat doel met de meeste zorgen op. Wordt zij eerst op den huwbaren staat tot vrouw gekozen, dan is dat toch geen waarborg, dat haar positie beter zal worden, want huwelijken uit liefde gesloten zijn onbestaanbaar in de Chineesche maatschappij. De dienstbaren staat waarin zij heeft verkeerd blijft bestaan, alleen veranderd zij van meester, welke verandering door een relache wordt voorafgegaan, de zoogenaamde wittebroodsweken. Door zijn huwelijk heeft hij een bediende uitgespaard, die in de zaak belanghebbende met meer zorg werkzaam is en dit verzoent hem met den hoogen prijs [1]) die hij als bruidschat aan haar ouders heeft moeten betalen.

Zoodra haar aanstaande echtgenoot dien zij op de armen gedragen heeft, besef krijgt in welke betrekking zij tot hem staat, dan reeds tyranniseert hij haar en geeft een voorproefje van hetgeen haar later te wachten staat. Wanneer daar, waar het een levenskwestie geldt, zoo geheel over de vrouw als een bloot voorwerp beschikt wordt, is het niet vreemd dat zij zelf zich een voorwerp harer liefde zoekt, er een amant de coeur, een kendak op na houdt. Alle vrouwen hebben die, waartegen de wettige echtgenoot niet de minste bezwaren heeft, zoolang zij zich bij dien eenen houden. Doch doen zij dat niet; maar laten zij ook

---

[1]) De minste bruidschat is één thail goud, een waarde hebbende van *f* 75 tot *f* 78, meestal bedraagt de bruidschat $1^1/_2$ tot 2 thail goud.

anderen in haar gunsten deelen, dan worden zij bij betrapping aan den lijve door echtgenoot en kendak gestraft en de verfijnste wreedheden worden niet zeldzaam op haar uitgeoefend.

Wordt de vrouw beschouwd als werkkracht, en staat zij al hier niet op een hoog zedelijk standpunt, in de mijnen, waar het aantal vrouwen uiterst gering is tegenover dat der mannen, schaamt de echtgenoot zich niet om alle gevoel van zedelijkheid bij haar uit te dooven, indien hij daardoor zich verrijken kan.

De hoofden der mijnen zijn meestal de eenigen die gehuwd zijn, en deze zetten hun vrouwen aan om de jeugdige niet aan opium verslaafde mijnwerkers tot overspel te verleiden. Slaagt zij daarin, dan wordt de echtgenoot gewaarschuwd, die de schuldige en flagrant délit betrapt. De vrouw wordt opgesloten en de jeugdige mijnwerker kan zijn vergrijp afkoopen door hetgeen hij verdient heeft den echtgenoot af te staan [1]). In den eersten tijd wordt nu de vrouw streng door haar echtgenoot bewaakt, maar wanneer een nieuwe termijn is ingetreden, vermindert de waakzaamheid en dezelfde komedie wordt weder aangevangen. Niet vreemd is het dat later de vrouw wel eens vergeet haar echtgenoot te waarschuwen, zoodat hij, om voordeel te blijven behalen van haar omgang zelf en sentinelle moet staan. Waar het aantal Chineesche vrouwen gering of waar de Chinees niet bij machte is om den hoogen bruidschat te betalen, neemt hij een Dajaksche vrouw, maar deze staat bij hem nog minder in aanzien. Naarmate hij aan den vorst, waartoe de stam behoort, waaruit hij zijn vrouw gekozen heeft, heeft betaald, mag hij haar en de kinderen bij haar verwekt, indien hij het rijk verlaat, medenemen, of alleen de jongens of moeten de meisjes zoodra zij huwbaar zijn tot den stam van de moeder terugkeeren. En zeker de Chinees, de vrouw alleen genomen hebbende opdat hij mannelijke afstammelingen zoude krijgen, betaalt den hoogsten prijs gewoonlijk niet. Na deze uitwijding keeren we weder naar de bazaar terug.

De pachter van het recht tot den verkoop van arak, die naast den varkensslachter woont, heeft 't druk, want de rog in arak gestoofd is zeer smakelijk en bij de in azijn en knoflook gesmoorde jonge haai mag wel een weinig arak gedronken worden.

Aan de overzijde van de straat is het niet minder levendig, voor-

---

[1]) De mijnwerkers worden van de eene lichting tot de andere betaald, dat gewoonlijk om de zes maanden geschiedt.

al waar de speeltafels staan. De croupier, als ik hem zoo eens noemen mag, zit aan het boveneind op de tafel, waaromheen op bankjes en krukjes de speellustige Chineezen zich geschaard hebben. Hij heeft een koperen kubus in de hand, die met een geheel daaroverheen schuivend deksel gesloten kan worden en waarin een houten kubus gedaan wordt, welks zijvlakken half wit en rood geschilderd en met Chineesche karakters beschreven zijn. Zijn blik waart in 't ronde als wilde hij zeggen: „messieurs faites votre jeu", terwijl de spelers met looden plaatjes op het in ruiten verdeelde wasdoek zetten. In de beide handen schudt hij de houten kubus en plaatst die onder een doek in de koperen kubus, die daarop gesloten en rondgedraaid wordt. Een tik met de waaier, die hij in de hand heeft, is het teeken dat „le jeu est fait, rien ne va plus," en statig wordt daarop het deksel van de kubus gelicht en de houten kubus zal nu aantoonen door zijne ligging of de zetters dan wel de bankhouder de gelukkige is. Nadat de vreugdekreten van de gelukkige winners of de ontevredene uitroepingen van de door de fortuin misdeelden een weinig bedaard is, gaat het weder voort tot zelfs diep in den nacht.

Boven dit alles uit dreunen de doffe hamerslagen van den smid, die overkropt is met het in gereedheid brengen der werktuigen voor den rijstbouw, of wanneer de gespannen verwachting der spelers een oogenblik de monden verstomd heeft, hoort men het scherpe getik van den goudsmid. Naast de voorwerpen tot werkzaamheid worden die van weelde gewrocht en we zien, dat ook de Chineesche vrouwen de zucht tot opschik niet ontbreekt. Tusschen beiden in geurt u de winkel van een dokter, apotheker, drogist of hoe gij hem noemen wilt, tegen, gereed om ten allen tijde u uit zijn rijken voorraad hulp te verschaffen. De eigenaar zit in een netten winkel schijnbaar ernstig in zijne studiën verdiept, waaruit hem noch hamerslag, noch speelgejoel kunnen storen, maar bij onze nadering legt hij zijn lektuur ter zijde en na een vriendelijke groet voert hij ons toe: „makan thé toean", eene uitnoodiging die wij evenwel niet aannemen, want we moeten nog even de nieuwe bazaar bezoeken.

Deze is ruimer en luchtiger en van goed drinkwater voorzien, dat de oude mist, zoodat het daarheen moet gedragen worden. Op de nieuwe bazaar wonen de hoofden, een kapitan en een haathij, die een vaste bezoldiging van het gouvernement genieten.

De woningen op de beide bazaars zijn van hout, gedeeltelijk

met nipa-staven, gedeeltelijk met ijzerhouten sirappen gedekt. De weg, die beide bazaars vereenigt, voert verder naar de om den Pengangkatberg gelegen nederzettingen, Lonamkok, Thet po piang, La tse nam, Soengei, Lakum en Sinam, welker bewoners zich alleen met den rijstbouw bezig houden. Een zijpad voert naar een plateau van den berg, waar Chineezen uitgestrekte boomgaarden hebben en een groote verscheidenheid van groenten cultiveeren en van waar men een prachtig gezicht heeft op de aan den voet van den berg liggende rijstvelden. De kultuur van rijst is de voornaamste tak van bestaan voor de bewoners dezer nederzetting en een goede oogst kan alleen de handel verlevendigen, de pachten doen rijzen, het vertier doen toenemen, terwijl een slechte oogst dikwijls volksverloop ten gevolge heeft.

Met Singapore heeft deze plaats transito-handel, terwijl de uitvoer vooral van rijst, pluimvee en vruchten naar Serawak en de kustplaats van Borneo's Westkust vrij aanzienlijk is en tal van groote en kleine vaartuigen laten hun anker in de ruime kom vallen. Alleen van af het laatst van november tot het begin van de maand maart houdt alle handel en zeevaart op.

Dan is de anders zoo liefelijke baai met haar zacht kabbelende golfjes verdwenen en de ondergaande zon stemt u niet tot zoete mijmering. De noord-westen wind laat dan zijn krachtigen adem over den zilten plas gaan en woest en dreigend botsen de voortgezweepte golven tegen de opgestapelde rotsblokken als trachten zij die te vermorselen en dringen donderend in de holten der klipachtige heuvels als wilden zij die verplaatsen.

Onafgebroken regenvlagen verduisteren het gezicht en doen overstroomingen ontstaan, welke in haar woeste vaart boomen ontwortelen en tuinen verwoesten. Wee den zeeman, die het waagt de beschermende baai te verlaten, zijn, vaartuig moet wel sterk en de hand die het roer houdt wel vast zijn, wil hij zijn vaartuig niet tegen de steile klippen verbrijzeld zien of ondervinden dat 't ver op de kust geworpen wordt. Menig roekelooze heeft uit winsbejag daardoor zijn bezittingen verloren of een vroegtijdigen dood in de golven gevonden.

's Hage, 15 april 1874. W. H. Senn van Basel.

Een deportatie-oord voor brutale dieven en ketjoegangers [1]).

(Extract uit een brief van Samarang).

Waarde .....

Nu moet ik op uw gebied (politie en justitie) treden. Niettegenstaande beide aanzienlijk versterkt zijn, behooren tegenwoordig brutale diefstallen en ketjoepartijen als 't ware tot de orde van den dag. Het is waar, sedert de afschaffing der rottingslagen, zijn die misdaden van lieverlede stouter geworden. Dan het is nog zoo erg niet als in het eerste jaar van het Engelsch tusschenbestuur. De Engelsche residenten, die de Javanen niet ken-

[1]) Wij meenen een plaats te mogen inruimen aan het denkbeeld door den geachten inzender geopperd, al ware het slechts om de interessante toelichting. Bij de jongste Indische begrooting is schijnbaar het deporteeren van Javaansche misdadigers geëcarteerd door de aanneming van het uit Indië aangeprezen stelsel van werkplaatsen voor veroordeelden op Java zelf. Desniettemin zal steeds de vraag bestaan of het niet wenschelijk blijft althans zekere categorie van misdadigers naar een bannelingsoord buiten Java te vervoeren. Het plan door de regeering ontwikkeld brengt mede voortdurende afzondering der in den ketting veroordeelden van de overige dwangarbeiders. Dit zal voor de werkplaatsen een niet geringe en tamelijk kostbare verwikkeling geven en hetzij a priori, hetzij door de ondervinding daartoe aangespoord, zou het kunnen gebeuren, dat men het denkbeeld van het verbannen van misdadigers toch meent te moeten verwezenlijken.

De Redactie.

den, pasten hun liberaal stelsel op hen toe, tengevolge waarvan de Javaansche regenten, die dat niet goed begrepen, in hun gewoon bedrijf, namelijk de uitoefening der politie, de handen als 't ware gebonden werden en de vagabonden van een toestand grenzende aan regeeringloosheid gebruik maakten om hun roofzucht bot te vieren.

Om u een denkbeeld te geven hoe verregaande brutaal de vagabonden destijds waren, kan ik u mededeelen, wat ik mij, na een-en-zestig jaren, daarvan nog levendig herinner. In de stad durfden, des nachts, de ingezetenen op de bovenverdiepingen, in hunne slaapkamers aan de straatzijde, de jalousien der ramen niet open zetten, al waren ze van binnen vastgegrendeld. De dieven plaatsten van buiten tegen het raam een lange, van sporten voorziene bamboe, klommen daartegen op, openden het raam, drongen in het bovenhuis en namen alles weg wat van hunne gading was.

Het personeel van de politie was destijds niet sterk genoeg om dergelijke inbraken te voorkomen. De schutterij moest voor de veiligheid van de stad zorgen en des nachts alle straten met patrouilles doorkruisen. Evenwel in de voorsteden vielen de ketjoes op velen plaatsen, onder anderen op zijde van het residentiehuis, op Randoesari, Boeloe en Groot-Bodjong; wijders op Blakangkebon, Karangwiedara, Karangtoerie, Kaligawe; aan de overzijde der rivier, achter mijn huis, enz., enz. Het was zoo erg dat de gezamenlijke ingezetenen zich tot den gouverneur Raffles wendden.

De Britsche landvoogd had terstond een afdoend huismiddeltje. Hij wees twee deportatiekoloniën aan: Bengkoelen en de Archipel van Karimoen Java. — De eerstgenoemde, Benkoelen, had een geringe bevolking. Raffles had beproefd daarvoor vrijwillige kolonisten te engageeren; maar dat lukte niet. Hij nam dus deze gelegenheid te baat om misdadigers die voor ligte misdrijven gestraft waren met drie tot vijf jaren dwangarbeid, derwaarts te bannen. Zij kregen er een afzonderlijke kampong te bewonen en een stuk bouwland om te kultiveeren met notenmuskaat en voedingsproducten. Deze menschen moeten het in hun bannelingsoord zoo goed gehad hebben, dat de meesten, na expiratie van hun straftijd, verkozen er te blijven en hun afstammelingen tegenwoordig nog een deel der bevolking uitmaken. — De Archipel van Karimoen Java bestond uit drieën-

twintig eilanden en koraalriffen boven water. Zij waren allen onbewoond. Groot Karimoen was heuvelachtig en begroeid met een zwaar bosch. Derwaarts werden krimineele misdadigers, die met zeven jaren en langer gestraft waren, gebannen. Het is bekend, dat nieuw ontgonnen, zware boschgronden verpeste miasmen ontwikkelen en dengenen die zich daarop vestigen zware ziekten veroorzaken. De meeste bannelingen werden daardoor aangetast. Het eerste jaar was het met hun gezondheidstoestand het ergste gesteld. In het tweede jaar, nadat de gronden voor den invloed der dampringslucht en zonnestralen waren open gehouden, verminderde reeds de ziektegevallen, en na het derde jaar hield de ziekte geheel op. Voor zoo ver ik weet, werd gedurende het bestuur van Raffles geen enkel doodvonnis uitgevoerd. Alle veroordeelden kregen gratie van de doodstraf en werden naar Karimoen-Java gebannen. Tegenwoordig is dat eiland nog bewoond door vreedzame visschers, de nakomelingen dier bannelingen.

Gevonnisde Europeanen en daarmede gelijkgestelden werden naar Australië gebannen. Slechts aan één, een gewezen militair, werd Makassar als bannelingsoord aangewezen. Hij wist daar te ontsnappen, liep naar de Bonieren over en stelde zich aan het hoofd der Bonische opstandelingen. Hij maakte 't de Engelschen zeer lastig. Deze waren tevreden de Bonieren van hun lijf te kunnen houden, terwijl zij geen voldoende militaire macht hadden om hen te beteugelen. Ik geloof niet dat zij over den geheelen Indischen Archipel drie duizend man onder de wapens zouden hebben kunnen bijeentrekken.

Ik ben overtuigd dat de straf van verwijdering naar deportatie-koloniën grooter indruk op inlandsche misdadigers gemaakt heeft dan alle andere straffen van vroegere en latere tijden. Wat toch geven vagebonden om gevangenis en dwangarbeid, waardoor het greintje eergevoel dat sommigen misschien nog bezitten geheel uitgedoofd wordt, terwijl zij nooit een zoo goed leven hadden als gedurende hun straftijd, met vrije kost en inwoning, met betere voeding, kleeding, huisvesting en ligter arbeid dan toen zij op vrije voeten waren, en hunne familie en andere betrekkingen de toegang tot hen niet geheel kan worden belet.

Zouden wij tegenwoordig geen strafkolonie kunnen hebben? En zou men intusschen niet wel doen voorloopig de voor den

tijd van vijf jaren gecomdemneerden naar verschillende buitenresidentiën te bannen waar zij tot nuttige leden der maatschappij kunnen werkzaam gehouden worden? Als ik me niet vergis, dan ontbreken er op de Banda-eilanden werkkrachten. Zeer zeker zullen de perkeniers de bannelingen werkzaam kunnen en willen houden in hunne notenmuskaattuinen en bij andere kultures. De krimineele misdadigers, die tot zeven jaren en langer, ja zelfs tot de straf naast den dood zijn veroordeeld, kunnen even als voorheen naar Groot-Karimoen, of elders naar een der eilanden van den Molukschen Archipel gebannen worden.

Het eiland Boeroe biedt wellicht daartoe een geschikte gelegenheid aan. Het is geïsoleerd en groot genoeg om duizenden kolonisten te bergen. Het is slechts aan de baai van Kajelie door een zwakke bevolking bewoond. Men zegt dat Kajelie ongezond is voor vreemdelingen en onvruchtbare gronden heeft. Het binnenland moet evenwel vruchtbaar wezen, als zijnde begroeid met zware bosschen en weelderige planten. Ongeveer in het midden heeft het een vischrijk meer. Men zou des noods door de bannelingen het bosch kunnen doen ontginnen, evenals voorheen op Groot-Karimoen.

Wat de ziekte- en sterfgevallen betreft, deze kan men aanmerkelijk voorkomen zoo er gezorgd wordt, dat de woongebouwen, bij wijze van de zoogenaamde Makassaarsche huizen, op palen worden gebouwd, twee meters hoog boven den beganen grond, acht meters breed en zoo laag dat ieder man twee meters ruimte voor zijn slaapstede kan hebben. Ik zeg op twee meters hooge palen, omdat mij, toen ik met het bouwen van het fort te Toeboealie was belast, bleek dat zij, die hooge slaapsteden hadden veel minder door de verderfelijke ontginningkoortsen aangetast werden dan de anderen op lagere slaapsteden. Van onze bezetting, militairen met suppletie en Chineesche werklieden, ongeveer zes honderd en vijftig man, bleef geen enkele van die koortsen bevrijd, gedurende de vijftien maanden dat ik daar werkzaam was, en geen vijftig man kwamen er gezond van daan.

Ik herhaal dus, dat de woongebouwen op palen moeten gebouwd worden, die twee meters boven den beganen grond moeten staan, omdat, volgens mijne waarnemingen, het uit de pas ontgonnen boschgronden ontwikkelde stikgas (miasme) niet hoo-

ger stijgt dan ongeveer een meter, waarna het meer met de dampkringslucht in aanraking komt, door de zuurstof van deze geneutraliseerd en onschadelijk wordt voor de ademhaling. Wijders moeten de menschen goed worden gevoed met vleeschspijzen. Daar de bosschen van het eiland zeer vele herten en wilde varkens bevatten, zal men jachten kunnen houden, die de bannelingen ruimschoots van wild kunnen voorzien.....

Semarang, medio januari 1874.

H. W. VAN WALES,
oud Indisch militair.

BOEKAANKONDIGING.

Nederlandsch Oost-Indië. Door A. J. A. Gerlach, commandeur, officier en ridder van verscheidene orden. Oud-kolonel der artillerie. 's Gravenhage, Joh. Ykema. 1874.

Het doel met dit werk beoogd is een beknopte geschiedenis te leveren, die tot leidraad kan dienen bij het onderwijs aan Gymnasia en Hoogere Burgerscholen. Men wenschte de voornaamste gebeurtenissen uit het verleden van den Indischen Archipel verhalenderwijze behandeld te zien; men verlangde zoowel een lees- als een leerboek. De schrijver heeft getracht aan dien moeilijken eisch naar zijn beste vermogen te voldoen voor zoover het doel eener handleiding zulk een bewerking toeliet, alsmede om de gewichtigste personen of zaken zooveel mogelijk op den voorgrond te brengen, en ze door het overige er om heen te groepeeren, beter te doen uitkomen.

Dat dit volstrekt geen lichte taak voor den schrijver is geweest, zal gereedelijk worden toegestemd door ieder, die bekend is met den stand der historische wetenschappen op Indisch gebied. Wij beginnen slechts bekend te geraken met de bouwstoffen, welke noodig zijn om ons Oostersch historisch gebouw op te trekken. Bronnen worden ons tegenwoordig meer dan voorheen aangewezen; de kundige adjunct-Rijksarchivaris, de heer de Jonge zet onvermoeibaar zijn arbeid voort, die de raadpleging van het oud-koloniaal archief zoo gemakkelijk maakt; hier en daar worden min of meer gelukkige grepen gedaan in het een of ander tijdperk van onze koloniale lotgevallen en wisselvalligheden en de zoogenaamde philosophie de l'histoire ontbreekt ook niet

meer ten eenemale. Maar de meesterhand, die dit alles ordent en tot een schoon geheel verwerkt; de wetenschappelijke man, die oog, oor en hart heeft zoowel voor de volken van den Archipel als voor hun overheerschers, en tevens kunstenaar genoeg is om overheerschers en overheerschten te doen herleven in boeiende verhalen en tafereelen ontbreekt nog altoos. Het intellectueel koloniaal gebied moge aanzienlijk verruimd wezen, de man, die er zijn levensdoel van maakt uit de stof der archieven en de door velen aangebrachte bouwstoffen een harmonische geschiedenis van Nederlandsch-Indië, bruikbaar voor Indiërs en Nederlanders, te schrijven, missen wij steeds.

Een werk over Indië, dat aan Prescott, Macauley en Motley, aan de Thierry's en Mignet doet denken, zou voorzeker het leesboek bij uitnemenheid worden en tevens het meest geschikte model wezen, naar hetwelk men onze geschiedkundige leerboeken over Indië zou kunnen bewerken. Het gemis van een dergelijk boek moet de taak aanzienlijk verzwaren van hen, die zooals de heer Gerlach, 't toch ondernemen geschiedkundige handleidingen over Nederlandsch Indië te schrijven. In stede van eenvoudig te compileeren en te condenseeren hetgeen uitvoerig door anderen is verhaald, hebben zij zelf de bronnen te raadplegen en uit de ontzaggelijke massa van bouwstoffen als 't ware een artistieke keuze te doen.

Wij hebben 't genoegen te bespeuren, dat de schrijver, wiens werk wij hier aankondigen, daarbij met zeer groote oplettendheid en nauwkeurigheid is te werk gegaan. Blijkbaar had hij zijn onderwerp goed bestudeerd voor hij de pen ter hand nam en, zoo zijn bestek niet toeliet menige merkwaardige gebeurtenis uitvoerig genoeg te behandelen, toch mag van dit eerste deeltje getuigd worden, dat het de beste miniatuur-geschiedenis geeft van Nederlandsch-Indie onder de Compagnie, welke tot dusverre in Nederland is verschenen.

Te recht heeft de heer Gerlach begrepen, dat aan de beschrijving van het Compagnies tijdperk een beknopte schets der geschiedenis van den Archipel vóór de komst der Nederlanders in Oost-Indië moest voorafgaan. Men kan niet meer volstaan met een soort van legendarische opluistering van hetgeen onze vermaarde voorvaderen in Indië hebben gedaan en bedreven. De volken, waarop en waartegen zij opereerden moeten evenzeer onze belangstelling trekken; bij gevolg kan hun vroegere toe-

stand ons niet onverschillig zijn en behoort ieder jeugdig gemoed in een Indische handleiding althans een oppervlakkige aanwijzing te vinden van het bestaan van reeds ontwikkelde samenlevingen vóór de tochten der Nederlanders naar den Archipel.

De vestiging van onze voorzaten, de opkomst en uitbreiding van het Nederlandsch gezag, de ontwikkeling van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie in den Oost-Indischen Archipel, de bloei en het verval van dat lichaam worden laconisch, maar toch kernachtig geschetst. De juichtoon is niet de algemeene toon van den schrijver. Hij heeft zich rekenschap gegeven van de werkelijkheid, van het booze en hardvochtige dat zoo menige daad der voorouders ontsiert en wanneer hij, soms met een enkel woord merkwaardige personen en roemvolle daden in 't licht stelt, de gebreken en onvolmaaktheden, de minder glorierijke voorvallen verzwijgt hij niet. Veelzins weet hij de nieuwsgierigheid te prikkelen en het verlangen op te wekken om meer te vernemen dan zijn kort verhaal kan bevredigen. Voor een leerboek is dit een voortreffelijke eigenschap, omdat zij strekt tot nadere beoefening der geschiedenis van Nederlandsch Indië, welke voorzeker niet minder dramatisch is, niet minder rijk aan grootsche en verfoeilijke handelingen, niet minder boeiend en leerrijk dan de geschiedenis van het moederland.

Wij zien verlangend het tweede gedeelte, handelende over het tijdperk van het laatste der vorige eeuw tot aan onzen tijd, te gemoet en indien dit, gelijk allezins te verwachten is, niet minder verdienstelijk door den heer Gerlach wordt behandeld, houden wij ons overtuigd, dat zijn werk spoedig, zooals het voornemen schijnt te wezen, het burgerrecht op de Gymnasia en Hoogere Burgerscholen zal verkrijgen.

v. S.

VARIA.

Op het oogenblik, dat deze aflevering onder 't oog komt van onze lezers in Nederland, viert de natie het vijf-en-twintigjarig jubilé der regeering van Koning Willem III.

Hoezeer het herhaaldelijk en onder allerlei voorwendsels feestvieren door een onzer scherpzinnigste staatslieden, den achtenswaardigen Groen van Prinsterer niet ten onrechte genoemd is een ziekteverschijnsel van de Nederlanders van onzen tijd, gelooven wij toch dat het herdenken van het kwarteeuwig grondwettig bestuur van den Vorst allezins gerechtvaardigd mag heeten en niet geheel als onvruchtbare tijdverspilling behoeft aangemerkt te worden.

Gelijk de individu, die na veel lief en leed te hebben doorworsteld, zijn loopbaan recapituleert en voor zich zelf en, kon het wezen, voor degenen die hij lief heeft, daaruit nut en leering voor de toekomst tracht te trekken, zoo mag de natie wel een gedenkdag maken van de vijf-en-twintig jaren rustige constitutionneele ontwikkeling, welke zij onder Koning Willem III heeft afgelegd. Terwijl de joelende en jubelende menigte de zegewagens onzer Vorsten omstroomd, mag de bedachtzame en kalme burger zich herinneren hoe voorheen het vaderland te moede was, hoe er op staatkundig en economisch terrein werd gearbeid en gestreden en hoe thans de vruchten rijpen van een gelukkig verleden.

Inderdaad, slechts ongeneeslijke zwartgalligheid kan den afgeloopen cyclus als ongunstig voor het nationale leven der Nederlanders beschouwen. Hoeveel illusiën zich niet verwezenlijkten, hoeveel men zich voorstelde te doen en men niet bij machte

was tot stand te brengen, toch overtreft de som van het goede hetwelk wij genieten verreweg het kwade dat wij te verduren hebben gehad en nog verduren moeten. Het Nederlandsche volk heeft gedurende de laatste vijf-en-twintig jaren onbetwistbaar gewonnen in staatkundigen zin, in arbeidzaamheid, in intelligentie, in moraliteit. Het ligt niet in ons bestek dit thema uit te werken en met sprekende feiten toe te lichten. Op deze plaats zij het genoeg te constateeren, dat ook voor Nederlandsch Indië de regeering van Koning Willem III verre van onvruchtbaar is geweest en zij, in dit opzicht, misschien het meest treffende contrast met die zijner voorgangers oplevert.

Vóór vijf-en-twintig jaren was Indië als 't ware een privaat domein, een soort van koninklijk jachtveld, een toevluchtsoord van mislukte of wanhopige Nederlanders, waar het enkele gunstelingen gegeven was fortuin te maken en de belangen der massa inboorlingen, zelfs der Europeesche ingezetenen absoluut werden verwaarloosd. Indië mocht de eer hebben het moederland tot stut en steun te dienen; maar zelf genieten, zich zelve te ontwikkelen vermocht het niet. Het werd algeheel opgeofferd aan de belangen van het moederland en welke belangen? Met het geld uit Indië werden de renten der Staatsschulden betaald, welke Nederland voor eigen dwaasheden had aangegaan, stoombootdiensten op onze rivieren gesubsidieerd, verarmde beursspeculanten geholpen, de bedelaarsgestichten van Ommerschans opgehouden. De bestemming der Indische schatten was even treurig als de middelen waardoor ze werden verkregen.

Indië zuchtte onder een stelsel van algeheele autocratie en, wat meer zegt, van inintelligente, of, laat ons het rechte Hollandsche woord bezigen, van domme autocratie. Alles was voor jaren vast bepaald en niets mocht veranderd of gewijzigd worden dan met toestemming van den alvermogenden, ongecontroleerden minister van koloniën, die op twee duizend uren afstands over de behoeften van Indië uitspraak deed, maanden, soms jaren nadat die behoeften zich voordeden. De gouverneur-generaal was letterlijk in groote en kleine, in kleine zaken vooral aan den minister onderworpen, een slaaf van de consignes van het Plein en de leden der Indische regeering, de ambtenaren, zelfs de ambtelooze ingezetenen moesten weder voor den zetschipper van den minister te Buitenzorg nederknielen. Inmenging in de publieke aangelegenheden van Indië door wien ook werd als een

kapitaal misdrijf beschouwd. Er moest geen belangstelling betoond, slechts gehoorzaamd worden.

Van drukpersvrijheid gruwde men. Vrije beweging en vrije industrie waren ongekende, lang verdwenen illusiën, die men wanhoopte weder op Indischen bodem te verwezenlijken. Indië, zeide men, was een land aan geen ander gelijk, waär de wetten die elders toegepast worden onmogelijk konden gedijen, een land met allerlei vreemde zeden en gewoonten, waar men dwang, monopoliën, onderdrukking lief had, overigens een door de natuur gesierd aardsch paradijs, maar dat door bekrompen egoïsme en kleingeestige baatzucht in een strafgevangenis en deportatiekolonie was veranderd.

Onder de regeering van Willem III hebben zich de toestanden van vóór vijf-en-twintig jaren geleden aanzienlijk gewijzigd. Het is de eer van dezen Vorst aan de constitutioneele instellingen van het land hare vrije werking te hebben gelaten en evenzoo Indië van een kroondomein tot een nationaal erfgoed te hebben laten herstellen. Zijn ministers van koloniën zijn, gelijk hunne collegas, als zuiver parlementaire ministers in de Staten Generaal verschenen, en dit was voldoende om, onder de gespierde, volhardende en welsprekende oppositie van den stichter van dit Tijdschrift, het oude bolwerk der koloniale ongerechtigheden omver te halen.

Wat er ook nog in Indië te doen overblijft, laat ons althans, bij deze heugelijke nationale gelegenheid dankbaar erkennen, dat de stuitende en ergerlijke punten van het koloniaal wanbeheer zijn afgebeten, dat de Europeesche ingezetenen van Indië tot hun rechten zijn genaderd; dat de administratie gezuiverd is van alle tradities uit de Compagniestijden; dat talent, eerlijkheid, ijverige plichtsbetrachting het voortaan ginds ook winnen op gunst en nepotisme; en dat, zoo de tegenwoordig in Indië belangstellende Nederlandsche natie nog belust is op de baten van Indië, zij het deel voor Indië aanzienlijk heeft vermeerderd en ten minste niet meer wil dat de inlanders, ten behoeve van de „batige sloten", mishandeld worden.

Het vijf-en-twintigjarig verleden moge voor Indië menige teleurstelling gebaard hebben. Het heeft ons verre van het wanhopend berusten, van de diepe doodstilte van voorheen gevoerd tot een tijdperk, dat gegronde hoop geeft voor de toekomst. Wanneer zij die meer de roeping hebben voor Indië te ijveren, niet

verflauwen in hun belangstelling en met volharding zijne belangen blijven verdedigen, dan zal het blijken, dat ook zij niet te vergeefs hebben gestreden en dat in een volgend kwarteeuwig tijdperk van de geschiedenis van Indië veel is goed gemaakt van hetgeen in de nu gevierde vijf-en-twintig jaren niet mocht tot stand komen.

Onze berichten uit Atjeh loopen tot den 22 Maart. Op dit tijdstip waren de grootste moeielijkheden overwonnen. De Kraton was genomen, de bloedige gevechten hadden opgehouden, de cholera was nagenoeg geweken; maar alle bezwaren waren nog niet volledig verdwenen en men had thans te doen met den passieven tegenstand van een koppig, trotsch en misleid volk. Dit scheen den opperbevelhebber niet te ontmoedigen, wat de algemeene toestand betreft, want onderwerping zal toch het einde moeten zijn. De generaal van Swieten zal echter daarop niet blijven wachten; hij zou met de hoofdmacht naar Java terugkeeren. Trouwens het was onmogelijk met zooveel menschen in den regentijd te verblijven in tijdelijke hutten in een laag land, dat bij aanhoudenden regen twee tot drie voeten onder water staat. Men denke slechts wat de toestand, zoowel van gezonden als van zieken en van magazijnen zou wezen, indien het leger aan die verderfelijke kansen werd blootgesteld. Het was reeds een reuzenwerk om, voor de achterblijvende bezetting, ruim 2500 man (met de non-combattants 3200), het terrein binnen den Kraton dermate op te hoogen dat het boven het peil der overstrooming komt en kazernen, keukens, woonhuizen voor 117 officieren, het civiele personeel, magazijnen bevattende voor vier maanden proviand, hospitalen enz. enz. op te richten en buitendien de noodige versterkingen op te werpen om tot aan de monding meester van de rivier te blijven en door het maken van bruggen gemeenschap met de beide oevers te houden.

Dikwerf werd zelfs in het hoofdkwartier getwijfeld aan de mogelijkheid om bij tijds gereed te komen; maar die twijfel was thans geweken. De vele werkzaamheden voor de vaste occupatie van Atjeh dwongen echter den opperbevelhebber tot een bloote verdedigende houding, want hij kon niet te gelijker tijd zijn troepen zwaren arbeid laten verrichten en daarmede belangrijke offensieve operatiën doen. Zij hebben alles van den grond af

moeten bouwen met materialen welke van Padang en Penang waren ontboden en dat de werken zoo flink vorderden was alleen toe te schrijven aan den vasten wil van den generaal van Swieten, aan de goede medewerking die hij steeds ondervond en den uitmuntenden geest der troepen.

Men was daarom volkomen gerust voor de achterblijvende bezetting. Zij zal veilig en goed gevestigd zijn en meer tegenstand kunnen trotseeren dan zij te verduren zal hebben. Indien onderwerping uitblijft, put zich van lieverlede de weerstand toch ook uit en zal hij niets vermogen tegen een bezetting weinig minder dan die welke het gouvernement van Sumatra's Westkust had in het hardste van den padrietijd, van Singkel tot Indrapoer en van het Westerstrand tot aan het derde centrale gebergte.

Intusschen geraakten de troepen uitgeput. „Men kan," schrijft men ons, „in een tropisch klimaat gedurende vele maanden niet aan zwaren arbeid en ontberingen blootstaan zonder er de gevolgen van te ondervinden. Reeds was het aantal der geëvacueerde officieren en minderen belangrijk. Toch is de voeding goed en werd er voor allen goed gezorgd; maar de huisvesting en ligging is abnormaal en verstoorend op de gezondheid. Al zorgt men nog zoo goed, men kan voor ongeveer 10,000 man combattants en non-combattants, uit tijdelijke materialen geen behoorlijke dekking voor regen en zon vinden. En dan de dagelijksche werkzaamheden? Er zullen van de troep niet veel geheel valied naar Java terug keeren en reeds is aanvulling gevraagd om de achterblijvenden althans uit valieden zamen te stellen. De weêrsgesteldheid schijnt eveneens abnormaal te zijn, want overal onder de Atjehneezen heerschen cholera, koortsen en buikziekten, die anders, volgens onzen bondgenoot, Toekoe Nek Radja, zelden voorkomen."

Onze berichtgever gewaagt ook van de staatkundige gedragslijn door generaal van Swieten gevolgd. De opperbevelhebber-regeeringscommissaris moet, na plaatselijk ingewonnen berichten, tot de stellige overtuiging zijn gekomen, dat met een Sultan nimmer een tractaat zou kunnen gesloten worden, waarvan de erkenning der Nederlandsche souvereiniteit de hoofdvoorwaarde was. „Wat was dus natuurlijker," meldt men ons, „dan, toen de dood ons van de Sultan had verlost, te zorgen of te trachten dat die hinderpaal niet weder door de keus van een

anderen Sultan in den weg kwam? Wat natuurlijker dan tusschen de hoofden, die door een anderen Sultan tot éénheid gekomen zouden zijn, dien twistappel te werpen en éénheid van denken, éénheid van handelen te beletten? De verdeeldheid der hoofden en de weigering om van onze zijde een anderen Sultan te erkennen kan niet anders dan gunstig werken op de onderwerping der drie sagies van Groot-Atjeh. Ook op de erkenning van de Nederlandsche souvereiniteit door de onderhoorige staten zal zij vroeg of laat gunstig zijn. Zij konden wettig die erkenning weigeren en waren er zelfs toe genoodzaakt, zoolang de Sultan bestond en hij die erkenning niet had aangenomen; maar zij kunnen Nederland's souvereiniteit erkennen als Nederland zelf het bestuur van Atjeh proper in handen neemt, zich aldus als wettige suzerein aan den Sultan substitueert, en zij zullen het doen als hun belang het medebrengt."

Hoewel van de onderhoorige staten nog geen berichten te Atjeh op het laatst van maart waren ontvangen, werd daar gegist dat zij wel uitstel zouden vragen om onderling te concerteeren, maar dat van geen hunner een bepaalde weigering zou worden ontvangen. De regeerings-commissaris zou bereid worden bevonden uitstel, indien dit werd verlangd, te geven, behoudens evenwel handhaving der blokkade voor hen die niet toetreden en opheffing voor hen die wel mochten toetreden. (Uit telegrammen van lateren datum is gebleken dat die gissingen juist zijn en een zeker aantal onderhoorige staten reeds de Nederlandsche souvereiniteit hebben erkend).

Het schijnt mede dat het protest van generaal van Swieten tegen een Sultans keuze de verwachte uitwerking niet heeft gemist en van de keuze voor goed is afgezien, hetgeen reeds een bewijs is, dat men zich mettertijd en wanneer men de oude trots op de eeuwenlange onafhankelijkheid en de gevoeligheid wegens haar verlies zal zijn te boven gekomen, eindigen zal met zich bij den nieuwen stand van zaken neder te leggen. Waarom, is reeds gezegd, zullen wij een anderen Sultan kiezen, nu de Kota-Radja en de domeinen van de Sultan in het bezit zijn der Nederlanders? Een gezegde, dat reeds kon doen gissen dat men eindigen zal met zich aan de onvermijdelijke noodzakelijkheid te onderwerpen.

Het was overigens te Atjeh bekend, dat vele hoofden en het kleine volk dit verlangen; maar terug gehouden worden door

hen die in den onregelmatigen toestand een voordeel zien, overal de meest ondernemenden zijn en pressie op de vredesgezinden uitoefenen. Het zou gemakkelijk vallen de laatsten te beschermen; maar zoolang zij dat niet vragen, zou het onvoorzichtig wezen zich in onzekere bewegingen te begeven, de werkzaamheden aan de vestiging te staken en zich aan het gevaar blootstellen daarmede bij het invallen van den regen niet gereed te zijn. Het zou mede onstaatkundig zijn geweest indien de opperbevelhebber zich ongeduldig had getoond. Het zou allicht het volk in den waan hebben gebracht, dat de Hollanders zelven den toestand niet geruststellend achtten en nog meer dan de Atjehneezen verlangden er uit te komen. De gouvernementscommissaris ging dus voort met alles voor de veilige vestiging in te richten, en is die eenmaal verzekerd, zooals gerust kan aangenomen worden, tegen het tijdstip dat de hoofdmacht naar Java terugkeert, dan mag men de toekomst gerust te gemoet gaan en de onderwerping van Groot-Atjeh met de onderhoorige staten voor verzekerd houden.

„Tot duidelijker begrip van deze redeneering," zegt onze berichtgever ten slotte, „mag ik u niet laten ignoreeren, dat men het volk en zichzelven diets maakt, dat wij met den regentijd Atjeh's bodem zullen moeten verlaten en alle onze werkzaamheden of schijn zijn of niets te beteekenen hebben. Is dit niet een reden te meer, om aan de duurzame en veilige vestiging, proviandeering, enz. niets te doen ontbreken, dit alles de hoofdzaak en het verdere als de nevenzaak te beschouwen, die van zelf tot oplossing zal komen?"

Verder gaan onze berichten niet. Men weet echter door latere telegrammen, dat de opperbevelhebber volstandig aan zijn plan de hand heeft gehouden, zich den 27 april met de hoofdmacht heeft ingescheept en te Batavia in de eerste dagen van mei is aangekomen.

Intusschen gaan onze strategisten voort met de handelingen van generaal van Swieten aan allerlei dwaze kritiek te onderwerpen. Het feit dat hunne onstuimige manier van oorlogvoeren den 16 april weder op afdoende wijze échec heeft geleden, ontmoedigd hen niet. Wij herinneren, dat op dien dag, volgens het bij het departement van koloniën ontvangen telegram, een

patrouille op een vijandelijke stelling, ongeveer 1500 pas ten zuiden van den kraton, stuitte; dat zij werd beschoten en terug trok; dat een versterking, onmiddellijk tot dekking gezonden, verder ging dan noodig was, de stelling aanviel en teruggeslagen werd met een verlies van 8 dooden 59 en gekwetsten.

Blijkbaar in strijd met de bedoelingen en de bevelen van den opperbevelhebber, hebben de aanvoerders der versterking op nieuw willen toonen hoe men, zonder de noodige voorbereiding, zonder artillerie, zonder de positie te kennen die men wil aanvallen, tegen goed verdedigde verschansingen regelrecht kan instormen.... en zich het hoofd moet stooten.

Na den treurigen afloop der eerste expeditie en het succes der tweede, zou men meenen, dat het voor iedereen moest uitgemaakt zijn, hoe een vijand, die uitnemend een defensieven strijd weet vol te houden, behoort aangevallen te worden. Dit zou werkelijk het geval wezen indien men eenvoudig de feiten erkende en daaruit de lessen trok die er van te leeren vallen. Doch er is te veel hartstocht, te veel kwalijk verkropte spijt in 't spel om niet menig hoofd in den waan te brengen, dat onberaden onstuimigheid meer vermag dan de kalme vastberadenheid, het schrander, beredeneerd overleg van generaal van Swieten.

Men neemt het den zoo bekwamen veldheer kwalijk, dat hij niet even onbesuisd heeft gehandeld, even gedachteloos heeft geopereerd en gevochten als zijn voorgangers. Er zijn er, die openlijk durven verklaren, terwijl zij zelf in behouden haven verkeeren, dat zij gewenscht en verlangd hebben, dat er veel grooter bloedbad ware aangelegd. Helaas! enkele officieren uit Atjeh steunen deze sanguinaire wenschen van ijdele en laffe praters, door in hun brieven den oorlog à toute outrance aan te prijzen en hun edelen opperbevelhebber te kritiseeren omdat hij zijn eigen soldaten en hun tegenstanders niet noodeloos handgemeen liet worden. Voor die officieren is het slechts te wenschen dat, vóór zij de hoogere graden bereiken, zij betere denkbeelden zullen opgedaan hebben omtrent de eischen van den oorlog in 't algemeen en in 't bijzonder van den oorlog in Indië, waar het volstandig onze staatkunde moet wezen de weerspannigen te onderwerpen, geenszins te vernietigen.

Zooeven zeiden wij dat het échec van 16 april onze onverbeterlijke strategisten niet ontmoedigd heeft. Integendeel is dit

voor hun een aanleiding tot versche kritiek geworden. Volgens hen, had de generaal van Swieten dit échec terstond moeten wreken, en de omstreken van Kota-Radja te vuur en te zwaard zuiveren van de gewapende Atjehneezen, die er nog om heen hunkeren, ook omdat zijn roem mede bracht, dat hij eerst Atjeh zou verlaten na een bloedige executie van de vermetelen, die nog zijn gezag durfden trotseeren.

Wij twijfelen geenszins dat generaal van Swieten de zaak op de meest natuurlijke wijze nader zal toelichten. Maar reeds terstond meenen wij te moeten doen opmerken, dat, uit de hierboven vermelde bijzonderheden zonneklaar blijkt, dat staatkundig doorzicht den opperbevelhebber heeft gevoerd om niet langer te opereeren en te vechten, om de verbitterde Atjehneezen zich te laten uitputten, hen aan onze vestiging te gewennen en door den drang der onvermijdelijke noodzakelijkheid tot onderwerping te brengen. Moest de grijze veldheer dit voornemen opgeven eenige dagen voor het vertrek der hoofdmacht, alleen omdat ondergeschikte officieren de feil begingen zijn bevelen niet op te volgen? Moest hij, terwijl hij aan het parificeeren met alle kracht had gewerkt, zijn eigen werk vernielen, door nog even zaden van verbittering en hardvochtigen weerstand te strooien? Gezwegen van zijn edel karakter, dat steeds wars was van bloedvergieten om ijdele glorie, van doellooze wraakoefeningen, van gruwelen, die nooit voor het kalme oordeel der nakomelingen gerechtvaardigd kunnen worden.

Zoowel uit onze bijzondere berichten van het oorlogstooneel als uit de officieel bekend gemaakte stukken van de eigen hand van generaal van Swieten, is duidelijk op te maken, dat hij gehandeld heeft volgens een uitnemend militair en staatkundig plan en dat niemand en niets hem van de uitvoering daarvan heeft teruggehouden. Van zijn kalme vastberadenheid was niets anders te verwachten. Nooit heeft van Swieten behoort tot degenen, die onder de indrukken van het oogenblik, hun koelbloedigheid verliezen en met de wufte menigte op en neer gaan. Zijn ruime blik, zijn helder oordeel, zijn tegenwoordigheid van geest verraadden hem nooit zelfs in de hachelijkste oogenblikken. Hij is, physisch en intellectueel, zich gelijk gebleven. Zijn hoogen leeftijd heeft op de fermiteit zijner maatregelen geen invloed gehad. Hij heeft te Atjeh getoond te zijn hetgeen hij op Sumatra's Westkust, op Bali, op Boni was: een uitstekend krijgskundige,

een zeldzaam politiek hoofd en, voor ons althans, is het niet twijfelachtig, dat hetgeen hij te Atjeh heeft gedaan, goed gedaan is; dat anderen niet beter zouden gehandeld hebben; dat de einduitkomst de kroon op zijn werk zal zetten.

De drukpers heeft de eer genoten eener uitvoerige administratieve enquête door geheel Nederlandsch Indië. Hooge en lage ambtenaren, tot jeugdige controleurs inkluis, zijn gehoord en hebben adviesen moeten uitbrengen over de werking der „koningin der aarde" aan deze zijde van de linie en over de wenschelijkheid om haar min of meer aan banden te leggen in het land dat gedoemd is tot de min of meer vrijzinnige, min of meer absolute autocratie. Of inlandsche ambtenaren, regenten enz., mede gehoord werden, is mij niet bekend.

De uitgebrachte adviesen moeten zeer uiteenloopend zijn. Vele ambtenaren schijnen van de vrije uiting der gedachten in nieuwspapieren volstrekt geen kwaad te duchten voor de openbare orde. Anderen vinden het toch wel wat bedenkelijk voor de „rustige rust", indien de daden der vertegenwoordigers van het gezag in het openbaar aan den kaak worden gesteld en daardoor in opspraak komen bij de inlanders. Deze heeren schijnen te vergeten, dat ook zonder de publiciteit der pers, het gedrag der gezagvoerenden een doorloopend thema van de gesprekken der inlanders is en dat dus niet het bespreken van hun gedrag in de publieke papieren, maar de wijze hoe zij met de inlanders huishouden gevaarlijk kan worden. Op onfeilbaarheid kan toch het bestuur voor zijn legio agenten, geen enkele uitgezonderd, bezwaarlijk aanspraak maken. Onder de menigte uitmuntende ambtenaren, zal er wel hier en daar een enkel brekebeen gevonden worden. Een schurfterig schaap wordt vaak in de beste kudde aangetroffen. Nu is het duidelijk, dat als een ambtenaar verkeerde dingen doet en alleen de inlanders, die er het slachtoffer van zijn, daarvan notitie nemen, wanneer zij niet in 't openbaar mogen gesignaleerd worden, redres bij tijds schier onmogelijk wordt en de regeering eerst gewaarschuwd zal worden wanneer de bom los breekt en de schuld van den ambtenaar tegelijkertijd met de gevolgen aan den dag komt. Laat omgekeerd, een ingetogen, eerlijk en loyaal ambtenaar zooveel men wil door de pers aangevallen en belaagd worden, het zal op de inlandsche bevol-

king oneindig minder invloed hebben dan het bezwalken van eerlijke lieden in een groote Europeesche samenleving. Het publiek in Europa kent veelzins den handel en wandel niet van de mannen, die in de couranten mishandeld worden en daar mag 't woord van Bazile soms waar wezen:

Calomniez, calomniez, il en reste toujours quelque chose.

In Indië, zijn de inlanders te goed op de hoogte van het privaat zoowel als van het openbaar leven van hun heeren en meesters om zich door den eersten den besten kwaadwilligen correspondent van een dagblad om den tuin te laten leiden en van de gemoedelijke, naïve eerlijkheid van inlanders is veeleer dan van een steeds eenigzins kwaadzuigend Europeesch publiek te verwachten, dat zij onjuiste, kwaadaardige aanvallen tegen personen naar behooren, dat is als vuigen laster, brandmerken en er zich niet verder aan storen zullen.

Hoe dit zij, de enquête over de drukpers in Nederlandsch Indië is gevolgd door langdurige overwegingen bij de regeering omtrent de beginselen van een nieuw drukpers-reglement. Ben ik wel ingelicht, dan zou daaromtrent een groot verschil van meening bestaan tusschen den Raad van Indië en den Gouverneur-Generaal. De Raad moet het stelsel van vrijheid, behoudens ieders verantwoordelijkheid, voorstaan; doch de Gouverneur-Generaal schijnt de drukpers onder den plak te willen brengen door middel van het stelsel van waarschuwingen en het opheffen van elke courant, die zich aan een derde waarschuwing blootstelt, met andere woorden het stelsel, waarvan Napoleon III zich aanvankelijk in Frankrijk bediende en dat later ook daar moest opgegeven worden.

Een ontwerp in dien geest is gereed gemaakt en ter bekrachtiging aan het Opperbestuur opgezonden. Welk onthaal het daar te beurt zal vallen, is hier niet te bepalen; maar toch durft men eenige hoop koesteren, dat de tegenwoordige minister van koloniën der Indische drukpers genadiger zal wezer dan onzen landvoogd. Het is volkomen waar, de heer Loudon heeft volstrekt geen reden om in 't algemeen over de Indische dagbladen te vreden te wezen; maar toch het zou verstandiger van hem zijn indien hij zich over hun geschrijf heenzette, zooals zijn voorganger, en niet aan zijn misnoegen lucht gaf. Voor Indische landvoogden mag het voorbeeld van Mazarin ter behartiging

worden aanbevolen. De schier almachtige regent van Frankrijk werd een tijd lang door puntdichters en rijmelaars onbarmhartig uitgekleed. Zijn omgeving was daarover in hooge mate gebolgen en spoorde hem dringend aan om die lieden in de Bastille te laten opsluiten. Mazarin vroeg daarop bedaard of de belastingen nauwkeurig betaald werden en, op het bevestigend antwoord, antwoordde hij:

Ils paient, qu'ils chantent.

Hetzelfde denkbeeld scheen de minister van de Putte toegedaan te zijn, toen hij, onlangs in de Eerste kamer bestormd wordende met eischen tegen de Indische drukpers, verdraagzaamheid predikte en met sussende bonhommie de bejaarde senatoren in Nederland beduidde dat de menschen in Indië toch ook het genot moesten hebben iets te mogen zeggen en schrijven.

Inderdaad, de minister had gelijk. Nu men eenmaal op dat genot verzot is geraakt en de excentriciteiten der heeren redacteurs meer en meer hare natuurlijke straf bij ons publiek ondergaan, zou het zeer verkeerd wezen van stelsel te veranderen en het ras der Indische drukpers-martelaars te vermeerderen.

Batavia, 28 maart 1874. J. C.

Men schrijft ons uit Java, dat de toepassing der nieuwe regeling van de landrente niet gemakkelijk van de hand gaat. Met de praktische invoering dezer belasting is onder anderen in de Preanger Regentschappen in juli van verleden jaar begonnen, en, aangezien aldaar individueel grondbezit bestaat, moest elk stuk grond afzonderlijk aangeslagen en daarvan een p i a g e m uitgereikt worden. Dit beliep voor een enkele afdeeling 30,000 perceelen, voor een andere 60,000. Daar bovendien de uitkomsten perceels- en persoonsgewijze in verschillende staten-vormen moesten gegoten worden, zoo zou het wel mei 1874 worden vóór dat de belasting over 1873 is te boek gesteld. Niettemin moest in januari 1874 de staat der afschrijvingen en vrijstellingen reeds ingediend worden.

Men wil daarbij weten, dat de tegenwoordige directeur van

binnenlandsch bestuur, in den loop van het jaar, andere modellen en staten zal vervaardigen. Is dit juist dan kan het werk weder van voren af aan beginnen en mogen de ambtenaren belast met de repartitie en boeking met de heksen uit Macbeth uitroepen:

Double, double toil en trouble.

Mijnheer de redacteur,

Aanhoudend worden door de conservatieve bladen de ketjoepartijen in de Vorstenlanden op rekening gesteld van de liberale staatkunde en van de liberale maatregelen, waarbij aan de Javanen in 't algemeen meer vrije beweging is gegeven en zij verlost zijn van de schandelijke straf der rottingslagen voor politieovertredingen. Volgens de voorstellingen, die van de onveiligheid worden gegeven, heeft het den schijn alsof men te doen heeft met een euvel dat zich eerst in den laatsten tijd heeft geopenbaard. De waarheid is, dat in een tijd, toen Java nog niet besmet kon wezen met „den kanker en de pest" van het liberalisme, in het begin dezer eeuw namelijk, uit Midden-Java zooveel slecht volk zwermde, dat de maarschalk Daendels de toevlucht nam tot een van die krasse en arbitraire maatregelen, die zijn bestuur zoo vermaard hebben gemaakt.

Ten bewijze strekke het volgende officiëele document, dat ik u verzoek wel te willen overdrukken in de Varia van uw geacht tijdschrift.

V. oud Indisch hoofdambtenaar.

EXTRACT uit het Register der besluiten van Zijne Excellentie, den Maarschalk en Gouverneur Generaal.

BATAVIA den 16den van Herfstmaand 1810.

Zijne Excellentie ter kennis gekomen zijnde, dat, onder den schijn van reizigers, uit der Vorsten landen veel slecht volk bij aanhoudendheid de wegen passeert, welke zich 's nachts in complotten vereenigen, en op roof uitgaan.

En hier uit consterende de noodzakelijkheid, om het besluit van den 10 dezer, waar bij de Javaansche Priesters het reizen zonder pas geinterdiceert is, uit te breiden en te extenderen tot de onderdanen van den Keizer en Sultan en alle anderen vreemde Inlanders in het generaal.

Is besloten, het reizen van Javanen, gehorende onder het gebied van den Keizer en Sultan, als mede van andere vreemde Inlanders langs de stranden zonder pas te interdiceren, met last aan alle de Landdrosten van het eiland Java, zoo mede aan den Bailluw te Batavia, om alle vreemde Javanen of Inlanders, welke op 's Gouvernements territoir zonder pas zullen worden achterhaald, in de ketting geklonken naar de Marak-baai te verzenden.

Wordende de Ministers aan de beide hoofden geautoriseerd van deze maatregel aan Hunne Hoogheden, den Keizer en den Sultan, kennis te geven ten einde zij daar van hunne onderdanen kunnen waarschouwen.

En zal extract dezes gezonden worden aan den Directeur Generaal, de Generale Rekenkamer, de Landdrosten van het eiland Java, den Bailluw te Batavia, de Ministers aan de beide hoven, en den commanderende Officier in de Marak-baai, respective tot narigt en informatie.

(Onderstond) Accordeert met voorschreven Register
(was geteekend) H. VEECKENS, Sec. Gen.
Accordeert.

In het koloniaal verslag van 1873 leest men, dat, zooals bekend is, in de residentie Batavia sedert de laatste jaren het onderhoud der groote wegen geheel voor rekening van den lande in vrijen arbeid en zonder gedwongen leveringen en diensten geschied. Voor bedoeld onderhoud was laatstelijk vast werkvolk in dienst onder toezicht van het plaatselijk bestuur, dat mede de noodige gereedschappen verstrekte. Met 1 januari 1872 is echter het rechtstreeksch beheer op den waterstaat overgegaan, en sedert is in den toestand dier wegen merkbare verbetering te bespeuren. Zoo is de weg van Batavia naar Krawang, vroeger bij

den minsten regen zoo goed als onbegaanbaar en blootgesteld aan overstroomingen, aanmerkelijk verbeterd, en zijn, om dien weg in volkomen goeden staat te brengen, fondsen toegestaan tot het aanzienlijk bedrag van ruim *f* 300,000.

Van den grooten weg van Batavia naar Bantam komt het gedeelte dat in laatstgenoemde residentie loopt tot den post Oendir Andir, mede geheel voor rekening van den lande. In 1871 was de verharding en verbetering van dat gedeelte aanbesteed voor ruim *f* 105,000. In 1872 is dit werk gereed gekomen, waardoor die weg, vroeger een der slechtste, thans tot de beste gedeelten van den grooten postweg kan gerekend worden.

Met deze voorbeelden voor oogen, valt het voorzeker des te meer te betreuren, dat niet elk jaar een grooter gedeelte van den postweg met betaalden arbeid wordt onderhouden. Het moge nog altijd een ondergeschikte consideratie wezen, dat landbouwers duizenden dagtaken, sommigen zelfs betrekkelijk aanzienlijke sommen voor plaatsvervangers kwijt raken om de groote wegen over Java in heeredienst te onderhouden, men telle althans de overweging dat in het laatste geval ook bestendig werk naar loon verricht wordt. Vele wegen zien er jammerlijk uit en zullen in een treurigen toestand blijven verkeeren zoolang zij niet op de wijze zooals in de residentie Batavia ter hand worden genomen. Zij blijven getuigen van de dwaasheid hoe met een maximum van tijd- en geldverspilling een minimum van nuttig effect wordt verkregen. Zoolang de schatkist geen hoogere uitgaven gedoogde, kon geldgebrek de verklaring geven van het voortbestaan van het euvel. Thans, met overdaad van middelen, is er geen reden om de landswegen met landsmiddelen in goeden staat te brengen, tenzij men als zoodanig wil doen gelden routine en slaperigheid, waardoor het oude steeds voortwoekert, ook al kon het beter wezen.

Er is nog een verbetering, waarop reeds dikwerf is gewezen en die, bij de velerlei reorganisatien en administratieve veranderingen, steeds achterwege blijft, namelijk het aanstellen van vaste kantonniers op de groote wegen voor de kleine reperatien en het dagelijksch onderhoud, waardoor groote reperatien en buitengewoon onderhoud, die zeer aanzienlijke sommen verslinden, in den regel worden uitgespaard.

Vaste kantonniers zijn het eenige middel om wegen, die in goeden staat zijn gebracht, ook in goeden staat te houden. Zon-

der die nederige, maar hoogst nuttige beambten, kan de organisatie van den waterstaat en der burgerlijke openbare werken niet geacht worden voltooid te zijn en zal van het overige personeel bestendig meer worden gevergd dan het bij machte is te verrichten.

Berekeningen zijn gemaakt, waaruit blijkt dat het aanstellen van vaste kantonniers voor de groote wegen geen te aanzienlijke uitgaven zal vorderen en in evenredigheid tot de groote herstellingen, die zij zullen uitsparen, als betrekkelijk onbeduidend mogen aangemerkt worden.

Te betreuren is 't daarom, dat het denkbeeld door het betrokken departement niet met warmte en met volharding wordt voorgestaan.

Geschiedkundige en maatschappelijke beschrijving van het eiland Bawean [1]).

II.

Wie van alle tropische eilanden Java het fraaist, het prachtigst noemt, kan wellicht gelijk hebben, wanneer hij alleen rekenschap houdt met de meer grootere eilanden; doch in de keerkringszeeën liggen nog zoo vele andere eilanden met kwistige hand als parelen over een opaal veld gestrooid, dat een keuze welke dezer de schoonste zij uiterst moeielijk wordt.

Ook Bawean mag men rekenen onder een dier fraaie plekjes, waar men buiten alle wereldsche beslommering gaarne zijn dagen in afzondering, slechts in het genot eener onovertreffbare natuur zou willen slijten. Want schoon is de natuur van dit eiland Baviaan of Babiean, of hoe men het ook noemen moge. Statig zijn zijne wolkendragers, als volwassenen uitstekende boven een talrijk kroost van bergjes en heuvels, die om de voeten hunner vaders rondhuppelen en lieflijk is de plantengroei, waar spelende zefirs tusschen de bladeren ritselen om den poëzieloozen bewoners koelte toe te waaien.

Hoe menigeen zou Bawean een bezoek kunnen brengen, en hoe weinigen doen het. Slechts tien uur varens scheidt dit eiland van den vasten wal; slechts tien uur, en nog wel per stoomboot, door verscheidenheid van tooneelen en tusschen een bonte men-

[1]) Zie het eerste gedeelte van deze beschrijving in de april-aflevering, blz. 249.

geling van rassen, waardoor dit aantal uren schier tot een enkel zamendringt. Zoo nadert men de baai; in het nachtelijk duister, en als de boot stopt en gij van verre de havensloep reeds hoort naderen om u en de postpaketten af te halen, als gij den blik laat rondwijden over de omliggende door de maan slechts flauw verlichtte natuur, en ge recht voor u de wild door elkander geslingerde bergen ontwaart of de uit zee oprijzende klippen, koraalriffen, hier opeengestapeld en daar gescheurd, en dit alles bedekt of halfverborgen door het jeugdige groen der bosschaadjes, waarachter weder wuivende kokospalmen of nipahstruiken hunne kruinen verheffen, dan verlangt ge steeds sterker, dat het zoet gewieg van uw bodem voor u spoedig een einde moge nemen en gij uwen trek om dat schoone, dat statige, dat trotsche van naderbij te bezien, spoedig zult kunnen bevredigen.

Hetzij men dan op de hoofdplaats Sangkapoera blijve, hetzij men een reis over het eiland onderneme, overal lacht diezelfde schoone natuur den bezoeker tegen. Rondom het eiland, voor een groot gedeelte langs of op korten afstand van de kust, is een vrij goede weg, die, hoewel niet voor rijtuigen geschikt, voor voetgangers en ruiters zeer wel bruikbaar is. Het is deze weg, die een aaneenschakeling van prachtige gezichten en overschoone natuurtafereelen aanbiedt. Geen hemelhooge of vreesinboezemende berggevaarten of peilloos diepe ravijnen, die in andere tropische gewesten den reiziger onwederstaanbaar aantrekken, zijn hier te vinden, geen starend oog behoeft hier door te dringen in duistere en oneindige wildernissen, waarin door verscheurend gedierte een strijd om het bestaan gevoerd wordt. Integendeel hier vermeidt ge u met een lachende natuur, waarin schilderachtige dorpen tegen de met duizend soorten van groen bedekte heuvelen afsteken. Nu slingert het pad langs den oever der blauwende zee, de dartelplaats van tengiri-, tongkal-, bambangan- en layor visschen, dan voert het u over heuvelen en valleien, die bij elken voetstap een nieuwe verscheidenheid van vergezichten of een afdruk van herschapen Enna'sdalen doen genieten. Hier baden de kruinen der palmen, als met een lichtkroon getooid, zich lustig in het zonlicht, dat achter de hooge bergen uit het binnenland omgluurt; daar weder wuiven de getande bladeren der nipahbosschen den reiziger een welkom toe.

Op 't onverwachts staat gij voor den zoom van een beekje; reeds lang hebt gij het meermalen vernomen, doch naar welken

kant het zich heenspoedt, kan, uithoofde der aangeschakelde heuvelrij, niet bepaald worden. Nu weet ge waar het zich bevindt, van verre kunt gij de monding bespeuren, de plaats waar die kleine hoeveelheid water zich met de onmetelijke waterplas vermengd. Waar was zijn oorsprong, waar werd dit kleine stroompje geboren. Eerst wanneer ge den reus van het eiland, den goenoeng Tinggi beklommen hebt, zult ge kunnen waarnemen waar de oorsprong van dit en van nog zooveel andere stroompjes te vinden is. Zoo ergens, dan is het aan den oever van dit kabbelend bergbeekje, de aangewezen plaats een oogenblik te toeven.

Zeker is er niets zoo aangenaam, als een snelvlietend beekje, dat ons op onze tochten door een heuvel- of bergachtig oord gezelschap houdt. Het is een leven naast het onze en hoe eenzaam de natuur ook moge schijnen, nimmer gevoelt men zich in zulk gezelschap alleen. Even als ook ons leven glijdt het nu eens klagend en dan weder juichend over zijne bedding. Het ontmoet duizenderlei hindernissen, doch weet die allen te boven te komen zooals wij de kleine lasten en moeielijkheden in ons leven overwinnen. Nu eens ondermijnt het een rots en dan weder spoelt het daarom heen, het wendt en keert, kronkelt zich dan links dan rechts, slijpt de oneffenheden der wanden weg en schuurt de steentjes, die door het water medegevoerd worden glad; eindelijk bereikt het na alle zwarigheden overwonnen te hebben zijn doel of eindigt vermoeid den strijd in het slijk.

Plaats u aan den oever van zulk een bergstroompje en let op of gij niet met dat voorbij vlietende water leeft, en of het ruischen hier, of het geklater van een watervalletje daar u niet tot nadenken en mijmeren uitnoodigt; en of gij dan niet ondervindt de bedwelming, die het onverwacht gezicht van een rijk gestoffeerd landschap veroorzaakt; een landschap waarin de blik van het eene voorwerp naar het andere dwaalt, terwijl door de vele afwisselingen, gij u nog geen rekenschap van de gewaarwordingen geven kunt. Lustig fladdert een vogelenheir door de bladeren der boomen. Nu is het de witte, en dan weder de blauwe boschduif, die uw opmerkzaamheid trekt; soms ook, doch niet dikwerf vertoont zich de groene duif, om aanstonds weder tusschen de groene twijgen aan het oog te ontsnappen. Ook de terkoekoe en perkoetoet verraden door de eigenaardige kreten hunne aanwezigheid, terwijl de witte reiger nevens den zwarte

reeds in het morgenuur lustig rondzwiert om onbezorgd spartelende vischjes voor zijn ontbijt te zoeken. De zonnige boschjes, die de stroompjes omzoomen, zijn vol leven, en zelfs het eentoonige slaan van den kwartel, het gemurmel der beeken en het klotsen der baren zijn evenveel oorzaken om den reiziger aangenaam te stemmen. Enkele vogels heffen hun morgengezang aan, de bladeren schudden de dauwdroppels af, het wegstervend geblaf van kamponghonden of het kraaien van een haan, verraadt de nabijheid van een dessa, en bij dit alles, het tafereel van een ontwakend landschap in Indië, voegen zich de nymfen, die u, als een andere Faust toefluisteren:

Am besten geschäh' dir,
Du legtest dich nieder
Erholtest im Kühlen
Ermüdete Glieder,
Genössest der immer,
Dich meidenden Ruh';
Wir säuseln, wir rieseln
Wir flüstern dir zu.

(Faust, IIe Theil, IIe Act.)

Eindelijk gaat ge voort, al verder en verder, en hoe vele riviertjes ge ook overtrekt, hoeveel tegen de helling der heuvelen pittoresk gelegen dessa's ge doorschrijdt, hoeveel bergtoppen ge links, of eilandjes of scheepjes ge ter rechterzijde in de oneindige zee nastaart, hetzij ge steile heuvelhellingen beklimt of door welig begroeide dalen rijdt, altijd weder ondervindt ge datzelfde aangename gevoel, dat door een vriendelijke natuur wordt opgewekt. Een gevoel waarbij ge niet bevreesd behoeft te zijn, dat het verstoord zal worden door de woeste kracht van steile berggevaarten, onpeilbare afgronden of geheimzinnige wouden.

Nu treedt ge de bosschaadjes uit, en dadelijk bevindt ge u te midden van vruchtbare bebouwde velden, waarop het jonge groen van het padiegewas helder blinkt, en zwermen rijstvogels hun getjilp doen hooren. Thans is de weg vlak; aan beide kanten is hij omzoomd door breedgetakte tamarindeboomen, die een aangenaam lommer verspreiden. Voor een wijl volgt gij die breede en goed begrinde lanen, het park van een vorst waardig, om straks weer het hoekig strand te volgen, waar de opstuivende branding de wandelaar met haar vlokkig schuim overspat.

Zoo gaat gij voort van dorp tot dorp, nu op een effen pad,

dan weder beklimt gij een steilen heuvel om plotseling aan de andere zijde nog veel sneller naar beneden te dalen. Tusschen deze oneffenheden van het terrein wordt de weg door menig bergstroompje gekruist en het gesnater van hoenen, snippen, melievissen en dergelijk watergevogelte meer zou den beminnaar der jacht doen watertanden. Links van u welige akkers en beemden, en rechts de wouden van het schaarsch bezochte gebergte; en te midden dezer groene massa's nu en dan een vergezicht op zee, dat bijna even spoedig verdwijnt als het te voorschijn gekomen is.

In vroeger jaren kondt ge dien tocht doen op de alleen aan Bawean eigen paardjes, die zich geheel naar de gesteldheid van den grond gevormd hadden, doch thans uitgestorven en vervangen zijn door paarden van uitheemsch ras.

Het geheele eiland om, 37 palen lang, kan men van een moeielijk te beschrijven verscheidenheid genieten. Bijna onafgebroken blijven de goenoeng Radja en de goenoeng Tinggi op dien tocht u in het gezicht. Slechts hier en daar trachten ook andere bergen zich te meten met die reuzen van het eiland, doch het kan hun niet gelukken. Somtijds vertoonen zich in de valleien herten en wilde zwijnen, of klouteren zwarte apen van den eenen boom naar den anderen u boven het hoofd.

Vele diersoorten en planten, die op Java zijn te vinden, komen hier niet voor, en omgekeerd kan het eiland het zijne bijbrengen om de verzameling van entomoloog of herborist te completeeren. De geoloog zou hieruit allicht opmaken, dat Bawean reeds in een zeer verwijderd tijdperk van Java werd gescheiden. De geschiedenis toch der uitgestorven dieren en planten leert ons, dat in hunne verbreiding naar tijd en naar plaats treffende overeenkomst heerscht, zoo ook dat voortbrengselen van ver uiteenliggende area's en de voortbrengselen van ver uiteenliggende tijdperken op hetzelfde gebied zeer onderscheiden zijn en onderling verschillen. Hoe menige vogel, op Java inheemsch, als pauwen, boschhanen enz., komen hier niet voor. Ook verscheurend gedierte, kedangs of eekhoorntjes worden hier niet gevonden, evenmin krokodillen of bloedzuigers.

Onder de boomen en planten treft men een even groot verschil aan, ondanks de afstand van Java tot Bawean niet meer dan 10 uur stoomens bedraagt. Nu kan de tijd in het eene land een verandering van soorten hebben te weeg gebracht, terwijl

in een ander de vormen zich meer gelijk zijn gebleven, of de verandering kan in beide in gelijke mate maar in eene verschillende richting hebben plaats gegrepen. Zoo komen, beide op Java en Bawean, paarden en herten voor, doch de rassen en grootte verschillen onderling aanmerkelijk, waarschijnlijk doordien ze op Bawean veel minder gelegenheid hadden zich te ontwikkelen uit gebrek aan terrein. Waaruit kan worden afgeleid dat de verandering van het ras na de afscheiding der twee eilanden plaats had. Tot op zekere hoogte kan dan ook dat verschil in eigenaardigheden der voortbrengselen een maat zijn om den duur van tijd te bepalen, gedurende hetwelk een eiland van de omliggende gewesten is afgescheiden geweest, en, naar den standaard der geografische verbreiding van planten en dieren beoordeeld, komen wij tot het resultaat, dat die afscheiding van Bawean in den voorhistorischen tijd heeft plaats gehad.

Misschien is in die periode de bodem tusschen Java en Bawean gezakt, en door een diepe zee bedekt, getuige de koraalriffen en atollen, die ook thans nog het eiland omgeven; mogelijk ook verhief zich door onderaardsche werking een vulkaan, want geheel Bawean, dat zijn oorsprong aan vulkanische werking verschuldigd is, vormde in vroegeren tijd een ontzaggelijken vulkaan, waarvan de toppen van den goenoeng Tinggi en goenoeng Radja het centrum der eruptieve werkingen vormden. Alle vulkanen nagenoeg zijn opgebouwd door de ophooping van stoffen, als slijk, asch en lava, en de min of meer onregelmatige reeks van heuvelen, in ketens en massa's, die zich hier en daar tot hooge kegels verheffen, zijn bewijzen te over, dat dit alles door vulkanische werking is voortgebracht. Een achtste van Bawean maakt dan ook slechts de watervorming uit, terwijl het overige door eruptieve gesteenten wordt ingenomen. Sporen van vroegere eruptiën zijn nog op vele plaatsen te vinden, en het meer Telaga Kastabo (waarover later) is niet anders dan een diep kratermeer ver boven de oppervlakte der zee gelegen. Mineralogische onderzoekingen bewezen het bestaan van steen- en bruinkool, doch aan het uitdelven waren zoo vele bezwaren verbonden, dat, bij gouvernements-besluit van 22 mei 1851 nº. 4, het onderzoek daarnaar niet verder werd voortgezet. Het bewijs, dat de vulkanische werking nog niet geheel heeft opgehouden, vindt men in de warme bronnen, die over het geheele eiland verspreid zijn.

Reeds merkten wij op, dat het geheele eiland zeer bergachtig is. De meest in het oog loopende toppen zijn, behalve de goenoeng Tinggi (1936 vt.) en goenoeng Radja (2100 vt.), de goenoeng Melako, de Titoko en de op een suikerbrood gelijkende Trilatan. Slechts dicht aan zee, langs de kusten vindt men eenige vlakten waarop de Baweanners hunne dorpen, 64 in aantal, hebben opgebouwd. De grootste vlakte is die van Sangkapoera; haar omvang bedraagt $3^1/_2$ paal en vormt het geheele dusgenaamde zuiderdistrict, met 17 kampongs. De Baweansche dorpen zien er aangenaam en inderdaad zeer netjes uit. Hier treft men er aan, die uit op den grond gebouwde bamboehuizen bestaan; anderen hebben volgens Makassaarsche gewoonte houten op palen gebouwde woningen; derden eindelijk vertoonen amalgama van bouwkunstige methoden door elkander. Maar over het algemeen zijn de woningen ruim en zindelijk en bij de Baweanners wordt het bewezen, dat een goede woning altijd een aansporing tot orde en zindelijkheid is.

Sommige dorpen hebben een allerliefste ligging, hetzij onder het bladerdak van klapperboomen aan zee, of tegen de helling der bergen. Elke dessa heeft een stuk bouwgrond, waarop het product geteeld wordt, dat de bevolking voor een gedeelte van voedsel moet voorzien. Doch de Baweanner is geen landbouwer: als vaste geldbelegging mag de grond bij hem waarde hebben, noode evenwel gaat hij over om dien grond met padi of keladé te beplanten. Rijst is zijn hoofdvoedsel; de keladé (maleisch keladi, javaansch tales) wordt uitsluitend als tweede gewas aangeplant. Heeft hij hiervan genoeg in zijn doeri (loemboeng) opgeschuurd, dan leidt hij een gemakkelijk en onbezorgd leven, totdat de leeftocht is opgeteerd, en begeeft zich dan naar zee, waarop hij zich tehuis gevoelt, het aan vrouw en kinderen overlatende om op eenige wijze aan den kost te komen.

Van zijne jeugd af aan gewoon te zwerven, is het voor hem overigens een zaak van weinig gewicht, waar ergens hij zich ophoudt. Hij aarzelt dan ook niet om als matroos, als koop- of als werkman de verst verwijderde plaatsen te bezoeken, en even lusteloos als hij te huis is, even vlijtig en arbeidzaam is hij, wanneer de nood hem noopt hetzij voor langer of korter tijd een andere woon te zoeken. De reden hiervan is, dat ieder zich van min of meer hooge afkomst waant af te stammen, en zich voor zijne dessagenooten den arbeid schaamt. Doch ver van huis,

waar niemand hem kent, strekt de begeerte om zoo spoedig mogelijk een fortuintje machtig te worden, hem tot spoorslag ijverig te werken. In dit opzicht wijkt hij in levensopvatting veel af van andere Indische volksstammen, doch verscheidenheid is een algemeene natuurwet, die ook voor volken en landen geldt; alle rassen hebben andere gewoonten en gebruiken, terwijl hunne beschaving en zeden uit de ontstane behoeften zijn voortgekomen en opgegroeid. Die zeden mogen voor ons iets zonderlings, iets stootends hebben, een uniforme en universeele alle volken der aarde gelijkelijk omvattende beschaving is evenzeer onwenschelijk als onwaarschijnlijk.

Men zou dan ook niet politiek handelen met voor alle rassen van den Archipel dezelfde wetten te maken. Een ieder moet op eigen wijze geregeerd worden, totdat ten leste onderwijs en beschaving, volgens westersche opvatting, allen vatbaar gemaakt hebben onder één wet te leven en daarvan de zegeningen te waardeeren.

Het is zeer wel mogelijk dat 't rusteloos rondzwerven op zee de Baweanner behoefte doet gevoelen aan een aantal godsdienstverrichtingen, die hunne Javaansche stamgenooten minder noodig hebben. Niet alleen dat de moskeën druk bezocht worden, doch geene afdeeling in geheel Indië levert zoovele Mekagangers op als dit eiland, waaraan ook vrouwen deelnemen. Men zou nu kunnen verwachten dat bij zulk een volk de hadji's zeer in eere gehouden worden. Dit is toch geenszins het geval. Hier zien wij een voorbeeld, hoe het veelvuldig vertrek en aankomen van bedevaartgangers een dagelijksch feit is geworden, dat de aandacht niet eens meer trekt; want na zijn terugkomst gaat de hadji even goed weer als ieder gewoon sterveling aan zijn dagelijksche bezigheden of aan zijn veldarbeid. Voor Java een benijdenswaardig voorbeeld. Hier nog immer de vrees voor een te groot aantal bedevaartgangers, en daar ziet men ze met vreugde vertrekken, wetende dat zij kundiger terugkomen dan gaan; hier, door den roep van heiligheid die van hen uitgaat, een voorwerp van vereering voor de domme gemeente, daar als gewoon koeli werkende om aan den kost te komen. Op Java eindelijk personen die tot werken zich te hoog gevoelen en te lui zijn, en daarom door slinksche streken de bevolking pogen af te zetten, en daar menschen, die zich door koophandel of zeevaart een eerlijk bestaan verschaffen. (Eerlijk in zooverre als een in

Islamitische landen algemeen gangbare vermomde woekerhandel eerlijk kan genoemd worden). Leg den godsdienst geen beletselen in den weg, en hij zal ophouden een bron van vrees uit te maken. Doch de regeering houde toezicht, dat de hadji's even goed deelen in de lasten, die aan de bevolking in 't algemeen zijn opgelegd. De dessahadat, ja zelfs de hoofden en ambtenaren ontzien de hadji's, van daar dat zij in vele residentiën van Java op kosten der bevolking leven, en aan de verplichtingen der bevolking, bijvoorbeeld de heerediensten weinig of geen deel nemen. Op grond van welke bepaling de dessabesturen hun van heere- en kultuurdiensten vrijstelling geven, is moeielijk te bepalen. Doch zij halen den hadat als zegsman aan, welke weder als basis een vrij onbestemd gouvernements-voorschrift opnoemt, die den hadji dat prerogatief verleend heeft. Op Java trouwens is de hadji geen gogol en geen sawahbezitter en kan ook in het gemeentebestuur niet opgenomen worden. Op Bawean, waar schier allen ter bedevaart zijn geweest, kunnen dan ook zulke voorrechten en uitsluitingen niet bestaan. Op Java staat hij bij den inlander in het aspect van iemand die godsdienstplichten vervult; en een meer of minder nuttig man kan genoemd worden, al naarmate hij in het mengadjiën bedreven is, of de jeugd beter weet te onderwijzen. Maar op Bawean bekommert men zich weinig om datgene wat een gewoonte geworden is, en om zoo te zeggen tot de opvoeding behoort. Op Java zal de bedevaartganger, wanneer het zaad der ontevredenheid reeds is uitgestrooid, het zijne bijdragen om de vonk tot een vlam aan te blazen; op Bawean zal men zich om zijne raadgeving of voorlichting niet meer bekommeren, dan om die van elk ander. Hier eindelijk geeft de kleeding een zekere heiligheid aan den drager, dáár is dit onderscheidingsteeken zoo niet vervallen, dan toch van geen waarde. Op Bawean zou dus overbodig wezen, hetgeen men beweert, dat op Java zijn nut zou hebben, te weten: hetzij om het dragen der hadjikleeding aan allen te verbieden, of wel om aan iederen Javaan te vergunnen van dit distinctief naar goedvinden gebruik te maken, ja des noods die nivelleering aan te moedigen. Want waar het distinctief vervalt, wordt ook het misbruik daarvan onmogelijk gemaakt.

De godsdienstige gezindheid der Baweansche bevolking drukt zich vooral uit in het m e n g a d j i ë n, een bezigheid die, eentoonig en vervelend als zij is, zich aan alle levensverrichtingen

mededeelt. Het slepende der taal, en de traagheid, onverschilligheid en zorgeloosheid van den Baweanner „te huis" zijn hiervan de sprekende voorbeelden. Zij zijn veel achtelijker dan de Javanen, en veel minder geestelijk ontwikkeld. Ook de hoofden en inlandsche ambtenaren vormen geen uitzondering op dien karaktertrek. En dit dateert niet uit den laatsten tijd, doch de rapporten van de Europeesche hoofden van bestuur over de inlandsche ambtenaren, maken, zelfs reeds een halve eeuw geleden, van dit euvel gewag.

Vreemd mag het voorkomen, dat een bevolking, waarvan zeker $^1/_3$ der mannen steeds op reis zijn, niet meer wereldwijsheid en beschaving opdoet. Het genot, dat de sterveling ondervindt na lange afwezigheid weder te huis te komen, kan de behoeften aan een goeden woon doen ontstaan; de verschillende kleederdrachten die zij in den vreemde zagen, mogen een gunstige uitwerking gehad hebben op een zorgvuldiger kleeding, doch daarmede houden ook de voordeelen aan het reizen verbonden voor den Baweanner op. Het mengadjiën wisselt hij af met verhalen over zijn avonturen en zoo verloopt voor hem de eene dag voor en de andere na, totdat zijne spaarpenningen zijn opgeteerd en hij weder op nieuw uitmoet tot verkrijging van leeftocht.

Er komen evenwel op die zorgeloosheid als volkskarakter enkele gunstige uitzonderingen voor. Zoo verhaalde men mij — en de weelde in de houten huizen, die ik bezocht, bewezen dit — dat er kooplieden gevonden worden, handel drijvende op Malakka en Bali, die vijftigduizend gulden en meer aan goud en zilver in hunne woningen hadden opgeborgen, en van dien overvloed, als het pas geeft, een nuttig gebruik maken. Waar zij hunne gelden voor mogen gebruiken, voor luidruchtige feesten zeker niet. Op het geheele eiland vindt men niet een gamelan, zoodat ook de bayadères daar niet kunnen bestaan. Aan lust tot ingetogen levenswijze of aan afkeer van zedeloosheid is die weinige ingenomenheid met het op Java meest geliefde volksvermaak bezwaarlijk toe te schrijven. Eerder kan men aannemen, dat de godsdienst hierop invloed heeft uitgeoefend. Meer modernen evenwel laten tot opluistering van een feest van tijd tot tijd wajang of danseressen met toebehooren van Soerabaja komen, hetgeen door de stoomvaart vergemakkelijkt wordt.

Bij gebrek aan volksvermaken moeten dus de meer bejaarde lieden zich den tijd wel met praten korten, en de verhalen der

vreemde avonturen en wonderlijke voorvallen, welke hierbij eene eerste plaats innemen, geven gereede aanleiding tot bijgeloof. Trouwens tnsschen overdreven romantiek en bijgeloof bestaat maar een schrede. De poëzie, die de helden schept, welke in hunne verhalen moeten figureeren, of de gedachten die in het wonderbare rondzwerven, of een tooverwereld uit den grond doen oprijzen, worden in de herzenen der toehoorders verwerkt tot een amalgama, waarin het bijgeloof vooraan gaat. Dat zeeduivels hierbij de voornaamste plaats innemen, spreekt van zelf; het fosphoriseeren der zee toch is in hun oog als de verschijning van zeemeerminnen aan de wateroppervlakte, of gelijk het opdoemen van zeeduivels. En al is de verscheidenheid van geesten niet zoo velerlei als op Java, toch kan de eene bij name genoemde, dien zij hebben, tegen al de Javaansche wel opwegen. Dit spook namelijk is de Djirangkon, die voorgesteld wordt als de ziel van een overleden persoon, welke drie dagen na de begrafenis uit het graf oprijst en met verbazend lange armen en beenen gewapend onder allerhande vormen den goedgeloovigen de leelijkste parten speelt. Hoewel het geven van sidekahs, noch bij den aanplant, noch bij den oogst van rijst (sidekah boemi) tot de gewoonte van den Baweanner behoort, moet den Djirangkon toch een zoenoffer gebracht worden; doch steeds blijft een dergelijk feest tot den huiselijken kring beperkt.

Even als onder de oudere van dagen, vertoont zich ook onder de jongelieden weinig neiging tot algemeen vermaak. In de doeroengs verzamelen zij zich van beider geslacht, en kiezen daartoe liefst de uren na zonsondergang uit. Zoolang er olie in het hanglampje is, geeft men elkander raadsels op, of worden pantoens geneuried, doch weldra verlaat hen dit schijnsel, dat zelfs in volle kracht zijnde, nog treurig flikkert, en de invallende duisternis werkt niet mede om wat wij door zedelijkheid verstaan te bevorderen. Die vrije omgang wordt, in tegenoverstelling van de Javaansche volksmeening, door de ouders niet tegengewerkt. Wellicht dat voor den vervolge hieruit een beter socialen toestand kan ontkiemen, en die ongedwongenheid het hare zal bijdragen om den afstand tusschen man en vrouw, in het Oosten steeds zoo rigoureus volgehouden, te verkorten; maar tegen dien tijd kan de Baweanner ook geen Baweanner meer genoemd worden.

De doeroengs zelven leenen zich tot die bijeenkomsten zeer

wel. Het zijn pendoppo's, waarvan het schuinloopende dak horizontaal is afgeschoten en waaronder een houten vloer, doch twee tot drie voet boven den grond, tusschen de vier stijlen is aangebracht. De afgesloten ruimte dient tot bewaarplaats voor de padie, de houten vloer tot receptieplankier. Ook waarzeggerij is bij die avondkransjes een aangename uitspanning. De zwarte kunst (elmoe seher), een gevolg van het bijgeloof, heeft op Bawean zeker eens een grooten rol gespeeld. Nog tegenwoordig doen zich gevallen voor, dat lieden beschuldigd worden die kunst in praktijk te brengen. Zij openbaart zich in het brengen van ziekte over den een of anderen persoon, doch dikwerf kan het acht of veertien dagen duren vóór dat de kwaal door zwarte kunst uitbreekt. Maar dan ook wordt zonder dralen onderzocht, wie de tooveraar is, en slechts een vingeraanwijzing is genoeg om iemand op bloot vermoeden te veroordeelen tot den dood van steeniging, knuppeling of verbranding. En inderdaad, daar men wel overtuigd is, dat het bestuur zich met zulke beschuldigingen niet in zal laten, wordt de lynchwet door de dorpelingen maar zelf toegepast. Een zeldzaamheid is zoo iets niet, want volken, die nog in hunne kindschheid zijn, of bij wie de heerschappij der wet iets absoluuts heeft, leggen zelven, wanneer hun een vlaag van woeste gerechtigheid overvalt, een vonnis ten uitvoer, dat wel niet zoo geheel noodzakelijk is, maar hun toch genoegzaam bevredigt, indien de voorschriften der wet hun te zwak of te onverschillig voorkomen. En zoo gebeurde het niet lang geleden, dat een woeste en wraakzuchtige bende, van een huis, waarin zich de verdachten bevonden, den toegang afsloot en de woning in brand stak. De inlandsche politie, niet veel verlichter dan de kleine man zelf, maakte met hen gemeene zaak en zoo bleef dit tragisch voorval geruimen tijd onbekend.

Ziehier een ander staaltje uit het bijgeloovig leven van den Baweanner, doch thans van goediger aard. Gaan wij naar de dessa Dipangga. De plaats zelve heeft iets eerbiedwaardigs; in onderscheiding van alle andere dorpen, wordt er zuiver javaansch gesproken, dat den reiziger vreemd voorkomt, nu hij reeds aan het zeurige Baweaansch is gewend geraakt. Nog vindt men er een oude moskée en daarin werden vroeger de heiligdommen bewaard, waarover ik nu wil spreken. Na de ramp van 1850 heeft men die relikwiën doen verhuizen, en slechts in de doeroeng, voor des burgemeesters huis, achtte men ze veilig genoeg

om niet door angeloovige handen of blikken bezoedeld te worden. Toen ik straks een doeroeng beschreef, heb ik gezegd hoe de ruimte onder het schuins toeloopend dak door een horizontaal houten vlak wordt afgeschoten, en die ruimte tot berging van padie dient. De zich te Dipangga bevindende en met zorg bewerkte doeroeng is van dezelfde constructie. Een luik, ongeveer in het midden, wordt ontsloten en ter rechterzijde ziet het vorschend oog een soort van kinderledikant met matras. Daarin bevinden zich de relikwiën, het bedje zelve kan als het heilige der heilige dienst doen. Eerst moet de doepa aangestoken worden; de versche buitenlucht, bezwangerd door de uitwasemingen van een pandaemonium, zou wellicht die voorwerpen kunnen ontreinigen. Nu haalt men de voorwerpen een voor een uit, doch nog lang moet de nieuwsgierigheid op de proef gesteld worden, want alles is zoo sterk omzwachteld, dat ze voor de eeuwigheid schijnen ingebakerd te zijn. Daar zijn ze eindelijk los en met den meesten ernst worden de zaken op den doeroengvloer naast elkander geschikt.

Wat ziet ge nu? Een gebarste schotel van belah sariboe (chineesch aardewerk, gedeeltelijk wit, gedeeltelijk blauw), nog zulk een schotel maar iets kleiner, daarnaast een koperen pot en een halve klapperdop, eindelijk een Neptunuslans, en dan nog een wapen, maar nu een kris met krom lemmet. Ziedaar de zes zaken, wellicht voor deze eenvoudige lieden van meer waarde dan al de 7000 relikwiën in het Escuriaal voor Filips II en zijn opvolgers waren. „Burgemeester", vroeg ik, na eenige minuten met even diepen eerbied als de medeomstanders naar dezen rommel gekeken te hebben, „burgemeester, van waar toch de herkomst dezer zaken." — „Mijnheer", antwoordde hij, „van Giri werden ze hierheen gebracht door een wali, en sedert zijn ze het palladium van ons dorp, ja van alle dorpen van Bawean geworden, zoodat naast de bedevaart naar Meka, die naar het heiligdom van Dipangga gewoonte is geworden." — „En hebt gij ook de kracht dezer voorwerpen ondervonden?" — „Wel zeker, toen in 1850 Tambak reeds door de zeeroovers verbrand en de omliggende landstreek verwoest was, trokken wij hen met deze relikwiën tegen, en de Badjaks verschrikten zoodanig op het zien dezer voorwerpen dat zij ijlings de vlucht namen."

Ik deed geen verder onderzoek naar de geloofwaardigheid dezer feiten, maar overwoog, terwijl de toeschouwers een laat-

sten devoten blik op de nu weder in hun omhulsel gesloten antikwiteiten wierpen, dat Dipangga van later tijd dateerde dan de overige dessa's, daar het waarschijnlijk een stichting was van Javanen na de verwoesting van Giri in 1688 A. Jav. hierheengevlucht, waaruit ook het alleen hier heerschend gebruik der Javaansche taal verklaard moet worden.

De geur der doepa vermengde zich met de laatste stralen der wegzinkende zon. Spoedig nu naar het nog vier paal verder gelegen Tambak. En door een prachtige laan, glad als een kolfbaan, en omzoomd door bejaarde tamarinde boomen, — eene laan, die zich uitstrekte langs de bevallige door heuvelen omringde baai van Pamakan, door wier opaal water men den bodem duidelijk zien kon, — bereikten wij, toen de duisternis reeds ingevallen was het in 1850 verwoeste, doch nu door rijke kooplieden bewoonde Tambak. Hier hebben wij gelegenheid meer van nabij een blik te slaan in het huiselijk leven van den Baweanner.

Aan het huwelijk en de samenleving komt een eerste plaats toe. Voor den huwbaren is de huwelijksband geen zaak van zoo groot gewicht als men dit wel verwachten zou onder een Islamitisch volk. Hij bestaat dan ook alleen in naam, doch steeds moet de sluiting kerkelijk plaats hebben, daar het belang van den priester dit medebrengt. De opvoeding der meisjes en haar vrijen omgang met de jongelingen in de doeroengs, en de losse levenswijze van die jongelieden — jeugdige zeevarenden — zijn oorzaak, dat alleen de belasting aan de geestelijkheid verschuldigd, het huwelijk niet in een meer losse verbindtenis doet ontaarden.

Als elders gaat ook hier de bruidegom in optocht naar het huis der bruid, die echter voor hem geen onbekende meer is. Vóór den bruidegom wordt al het huisraad, dat zich in zijn woning bevindt uitgedragen, zelfs zijn bed mag in dit voorrecht deelen. Men noemt dit arra-arra of ronddragen, en bij aankomst in het huis der bruid, wordt alles aan hare voeten neergelegd als symbool, dat die zaken nu ook haar eigendom geworden zijn.

De voorste personen van den stoet vertoonen de verbinding van man en vrouw in de meest plastische vormen. Die kunstenmakers bevinden zich in een stroopopomhulsel van een 6 tot 7 voet hoog, een masker met krijt besmeerd bedekt het gelaat,

en erotische lichaamswendingen, waarbij men zorgt, dat reeds op verren afstand het onderscheid der kunne in het oog valt, verlevendigen het gejuich van het publiek. Hoe voornamer een huwelijk is, hoe erotischer en plastischer ook die vertooningen zijn. Op dusdanige wijze wordt de bruidegom en zijne geleiders door de bruid ontvangen, en reden tot ergernis vindt zij noch hare ouders in die straatvoorstelling. Zoo is het; van wat wij kiesch gevoel noemen, heeft de min ontwikkelde Oosterling geen besef; hij heeft zijn eigen beschaving, zijn eigen begrip van deugd, zijn eigen opvatting in zaken, welke wij veroordeelen zouden. Wij komen de natuur door verfijnde kunst te hulp, zij daarentegen zien de natuur haar werking af en zoeken het dierlijk leven daarin na te bootsen, erger nog te overtreffen. Groote kinderen zijn het, en zullen het nog jaren zoo niet eeuwen blijven. En heel wat onderwijs zal er gegeven en het getal onderwijzers wel vertiendubbeld moeten worden voor de inlander een begrip heeft ontvangen van wat wij beschaving en kieschheid noemen. Navolging onzer handelingen blijft nog buiten beschouwing, want wat is moeielijker dan de overervende karaktertrek van een volk uit te wisschen. Onderwijs kan daar wel eenigszins in tegemoet komen, doch dewijl Bawean noch gouvernements- noch inlandsche school bezit, en ook wel niet spoedig krijgen zal, ligt ook een hervorming van des Baweanners zeden nog in een ver verschiet.

Maar tot moralisatie leent zich het receptie vertrek van een aanstaand paar minder goed. Nauwelijks zijn allen binnengetreden of bruid en bruidegom plaatsen zich aan het boveneinde der zaal (pendoppo); de genoodigden scharen zich om hen heen en een zacht mengadji begint, dat tusschenbeide door het opzeggen van pantoens wordt afgebroken. Erg amusant is zulk een bruiloft niet; zang en dans, snaren- of trommelspel, door schier alle volken bij een dergelijk feest in gebruik, ontbreken hier ten eenemale. Heeft ten slotte het jonggehuwde paar de eigen woning betrokken, zoo wordt achter het bed een stellaadje opgericht, waarop de kleine voorwerpen, die men ten geschenke gekregen heeft, zooals flesschen, borden, kopjes, geborgen worden en derhalve slechts voor zeer vertrouwde kennissen zichtbaar zijn. Het is zooveel als een pronkkamer.

Over de titels, die zij voor en na het huwelijk verkrijgen, kan het volgende dienen. De echte vrouw heet garwa padma,

het bijwijf garwa Goendih; de kinderen van de eerste zijn annak padma, van de laatste djodo. Het praedikaat voor lieden van afkomst (zooals radhen) is „ma" en voor die van geringe afkomst „pak". De vrouwen en dochters van een boepati heeten „radhen adjoe", onverschillig of zij al dan niet zijn getrouwd. Eene vrouw van lage afkomst, gehuwd met een radhen, verkrijgt het praedikaat „njai" terwijl de vrouwen en kinderen van een radhen allen ook „radhen" genoemd worden.

Tot zoover over de huishouding der inlanders, en vraagt men hoe de Europeanen te midden dier zooveel van hen in gewoonten en gebruiken verschillende bevolking leeft, — het antwoord kan kort zijn. Voor hem, die geen bezigheid heeft, begint, elken dag, als de zon aan de kimmen verrijst, hetzelfde aantal vervelende uren en, van het eene tot het andere einde van het jaar, ziet hij in het verschiet en van nabij den eentoonigen reisweg, dien hij als balling begaan moet, zich uitstrekken. Is het hoog noodige afgedaan, dan blijft hij weerloos tegenover de ontzettende verveling, die alles en gelukkig ook zijn smart verslindt. Want smart ligt er in het haken naar andere geneugten, dan die de omstandigheden aanbieden; geneugten, die hij voor langer of korter tijd moet derven. Aan den oever der zee gezeten tuurt hij naar den verren horizont, doch geen woelen, geen omstuimig jagen der golven, geen bedrijvigheid op of bij de handels- en visschersprauwen behaagt hem meer. En de met groen bekleede bergen en heuvelen, die hij, zich van de zee afwendende, ontwaart, kunnen, hoe gestoffeerd en bekoorlijk het landschap ook wezen moge, hem geen vreugde in de lachende omgeving en geen genot meer in natuurschoon doen smaken. Van beiden keert hij zich lusteloos af en treedt zijn huis binnen om zich der verveling en der smart in de armen te werpen. En te verwonderen zou het zijn zoo niet somwijlen de vraag in hem oprijst, of het niet tot stilling van zijn gemoedsrust beter ware, zich in de diepte der zee of op den bodem van een afgrond te doen verdwijnen, om aldus de barnende verlatenheid te ontvlieden.

Anders is het voor hem, die weet wat hij te doen heeft, en die zijn plicht met ijver, ambitie en nauwgezetheid vervult. Hem schijnt het dagelijksch leven even eenvoudig, even opbeurend als de beweging der zee, die zich daar kalm aan zijn voeten ontrolt. Evenzeer als de onmetelijkheid van dat geheel in elke golf voor hem te lezen staat, evenzeer als een donkere onpeilbare

diepte steeds onder dat uitgestrekt watervlak aanwezig zal blijven, ook al weerkaatst ze den heldersten hemel, zoo verbergen de uren, welke schijnbaar zoo onbeteekenend voor hem voorbijsnellen, geluk en vrede voor het tegenwoordige en genot voor de toekomst.

Een topografische beschrijving van Bawean zal moeten wachten tot ook daar de kadastrale opneming heeft plaats gehad. En zoo wij er al het een en ander over te berde brachten, het zou slechts voorloopen zijn op de werkzaamheden dier commissie. Eenige weinige aanteekeningen kunnen hier evenwel een plaats vinden.

De inlander weet 800 bergtoppen bij name te noemen, allen deel uitmakende van het gebergte, dat zich over de geheele lengte en breedte van het eiland uitbreidt en glooiend naar zee afloopt. De goenoeng Radja en Tinggi hebben wij bereids leeren kennen; anderen zijn de goenoeng Batoe, Mandala, Malako, enz. De goenoeng Batoe is meer rots dan berg, hij is aan zee gelegen en, naar men wil, kan men ook hier, evenals op het eiland Noesa, vogelnestklippen vinden, die echter niet geëxploiteerd worden. De goenoeng Malako [1]) is slechts 600 voet hoog; hij verheft zich achter de stad Sangkapoera en is gemakkelijk te beklimmen. Men zegt dat in zijn nabijheid stukjes gedegen goud gevonden zijn, doch meer der vermelding waard is deze kegel om het prachtig uitzicht dat men van zijn oppervlakte over de haven en reede kan genieten. Het is een tafereel vol leven en teekening, de baai met zijn handelsprauwen op den voorgrond, de onmetelijke zee daarachter, totdat eindelijk in het ver verschiet het oog steunt op de logge gevaarten van den Djapon en Welirang, die zich flaaw tegen den achtergrond afronden.

Asfalt, kwartszand, bruinkool zijn delfstoffen welke tusschen die gebergten in de valleien op sommige plaatsen voorkomen, te gering evenwel om de onkosten van exploitatie te vergoeden. Naar zee stroomen tallooze riviertjes; een zestigtal, volgens

---

[1]) Malâkâ (ook Mêlâkâ), in het maleisch Malaka uitgesproken, is een kleine ronde en witte vrucht, die gekonfijt of ingelegd vrij smakelijk is. Vergel. Bijdrage tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 3e volgreeks, VIe deel, 2e st., blz. 131 onder.

de Baweansche geografen, kunnen slechts voor den naam rivier of beek in aanmerking komen. Zij dragen alle namen naar de dessa's waarbij zij uitwateren. De gesteldheid van den bodem laat geen moerassen toe. Slechts een belangrijk watervlak wordt op het eiland aangetroffen. Het is het meer Kastobo, waarvan in dit tijdschrift, jaargang 1851, een plaat voorkomt. Het is een kratermeer en, volgens berekening, 180 voet diep, bedraagt in omvang ongeveer 3 paal en ligt een 1000 voet boven het oppervlak der zee.

Wanneer gij u van Sangkapoera naar Pomahan begeeft, en daartoe den weg kiest die dwars over het eiland van het zuiden naar het noorden loopt, zoo komt gij na een betrekkelijk korten rit van 7 paal op het plateau waar zich dit meer bevindt. Al was die rit nu ook kort, denk daarom niet dat hij zonder bezwaar of moeite vergezeld ging. Integendeel, het ongelijk geaccidenteerd en steenachtig pad heeft al lang bij u de vraag doen rijzen of terugkeer naar de stad maar niet beter zijn zou dan het twijfelachtig genot van een fraai vergezicht, of van een bekoorlijk door palmen en waringins overschaduwden waterplas aan te treffen. Aan uwe volgelingen ziet gij reeds, dat zij noode met u medetrekken. Zij weten dat de pooten hunner paarden er mede gemoeid zijn en de meeste touristen teleurstelling in stede van genot wacht. Zij oordeelen en wellicht terecht, dat gij wel zooveel aan dat meer zult hebben, zoo ge er te huis met hen wat over praat, en zij u, niet onder een beker wijn, want zulke drank is harâm, doch onder een glaasje siroop, de heerlijkheden van het onzichtbare kunnen opdisschen. Hun praktische blik heeft reeds opgemerkt, dat ook voor u het onbekende iets aantrekkelijks heeft, en allicht de werkelijkheid schromelijk kan tegenvallen. Doch gij let of wilt althans niet op de mismoedige blikken van uw gevolg letten. Reeds heeft de woeste natuur u geheel betooverd. Betooverd.... ja, dit mag de naam zijn als bergpieken en rotswouden voor en achter u stijl omhoog rijzen; indrukwekkend — wanneer ge door vormelooze trachietblokken uw pad moet zoeken en slechts nu en dan een spleet tusschen vervallen kraterwanden of lavapuinhoopen u veroorlooft een blik te werpen op een nog woester oord of in een onheilspellend ravijn. Bepeinst gij, sedert wanneer die chaos uit de ingewanden der aarde opgespuwd, daar als de fragmenten van een knibbelspel dooreen liggen geworpen? Doe geen moeite, uw denken en na-

vorschen is toch te vergeefs [1]), het begin nog het einde kan doorgrond worden, slechts van den daartusschen liggenden schakel krijgt gij enkele schalmen te zien. Ook de natuur heeft hare geheimen, hier wijst zij naar een duister verleden en daar naar een nog onzekerder toekomst.

Ondertusschen gaat gij voort en nog voor ge het vermoedt, ziet ge het kratermeer reeds voor u, omvlochten als het is door een krans grillig gevormde bergen en naakte rotsen. Een sombere watermassa spreidt zich voor u uit, bijna een paal lang en een paal breed. Gij blikt in het rond naar sporen van menschelijk leven, doch niet een woning, niet een visscherschuit laat zich ontwaren. Slechts de Koningsberg, de goenoeng Radja, die hoog boven het andere gebergte uitsteekt, weerspiegelt in die plas, en uit de onmerkbare golfjes, die het wateroppervlak krullen, kaatsen u de zonnestralen door geen nevelen, of wolken onderschept, dartelend tegen. Dat spelen van het licht geeft voor het minst nog eenig leven aan de omringende natuur. Niemand spreekt, gij hoort geen woord, geen zucht; een plechtige stilte heerscht alom. Ja, uw gevolg had wel gelijk, toen die lieden u teleurstelling voorspelden; zie, thans meesmuilen zij, doch ge houdt u goed, vertelt hun dat 't hier zeer mooi hoewel wat „sêpi" is, en gaarne beantwoorden zij die opmerking met de geliefkoosde volksuitdrukking „saja".

Hadt ge nu maar vooruit laten weten, dat ge hier heden heen wildet gaan, men zou dan tot uw genoegen een schuitje uit het dorp Pomahan naar boven hebben laten pikoelen. Dat was zoo in dit eenvoudige land de gewoonte. Een voornaam heer, die lust kreeg wat in dat kratermeer te gaan visschen, had daar maar kennis van behoeven te geven en duizend voet boven de zee vond hij een zeeprauw gereed liggen om hem rond te varen. En een hutje werd bovendien aan den oever opgeslagen en voor proviand gezorgd, opdat de hooge gast na zijne vermoeienis van de jacht of van zijn spelenvaren, des avonds op zijn gemak een wijsgeerigen blik op den toegrijnzenden reus tegenover hem konde werpen, of wel de geheele omgeving tot doel van melancholische beschouwingen kiezen. Maar nu er geen schuitje is,

---

[1]) Waarschijnlijk doofde de Baweansche krater uit in denzelfden tijd, dat ook de meeste kraters van den Ardjoena ophielden te werken, dat is een twintig eeuwen geleden.

kunnen wij ook de sombere wonderen — getuigen van lang vervlogen eeuwen — niet langs varen en daar ook de optrekken van vroegere bezoekers verdwenen zijn, en dus ieder verplicht is zijn eigen huis mede te brengen, moet de tourist zich vergenoegen terug te keeren óf langs een riviertje, dat tot afwatering van dit meer dient, naar Pomahan door te gaan.

Zoolang op de verdere reis het oog niets ontmoet, dat den jongst ondervonden indruk kan uitwisschen, blijft ook de gedachte aan die verlatenheid nog bestaan, en allengskens begint gij te beseffen, hoe het onbegrijpelijke der natuurkrachten sagen en tooververtellingen onder den mensch hebben doen geboren worden. En zoo ge over de hier in omloop zijnde sprookjes aan uw achterman inlichting vraagt, zal hij u door het schuldig blijven van een antwoord niet teleurstellen, mits men zich een Javaansche sage maar niet te poëtisch of te natuurlijk gelieft voor te stellen. Voeg eenige reuzen en gedrochten bij elkander, strooi er een paar wonderwerken tusschen, dan nog eene prinses schoon als de maan, die geschaakt, een prins die gekrist wordt of in den oorlog sneuvelt, en de sage staat in al hare naaktheid voor u. Zoo zijn de Javaansche overleveringen, zoo zijn ze van de oostelijker eilanden, zoo zijn de vertellingen van geheel Indië in 't algemeen. En de plaats waar zulk een treur- of soms ook blijspel voorgevallen is, tot den huidigen dag en mogelijk nog wel eeuwen na deze, worden door de publieke opinie heilig verklaard; onvruchtbare vrouwen komen er bloemen offeren, grijsaards terwijl zij de olie plengen, verzoeken om een lang leven, arme lieden eindelijk brengen pisangs of duiten aan en verlangen rijkdom. En de geest der plaats, somwijlen een van liefdegaven levend sterveling, ontvangt genadig al die offeranden der nooddruft en met vreugde in het hart keeren de offeraars weder, want het orakel der van ouds geheiligde plaats heeft aan al die mismoedigen een woord ten beste gegeven, misschien wel hun wensch toegezegd [1]).

Nog van vele andere dorpjes op Bawean, deze verscholen tusschen groene heuvels, gene weder aan het strand der zee gelegen,

---

[1]) De sage van het meer Kastobo kan men lezen in het verslag over Bawean van Siberg, Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, 8e jaarg., dl. I, blz. 301.

zou ik u kunnen verhalen. Hier vindt ge er, waar de landman, als in een ander Arcadië voortlevende, de vruchten van zijn individueel grondbezit en van eigen arbeid kan genieten, daar weer levert de vischvangst het huisgezin overvloedig voedsel op. En tusschen die twee groepen in woont het huisgezin, waarvan het hoofd, de man en vader, reeds jaren lang op zee zwerft of in den vreemde voor de toekomst werkt, en intusschen van tijd tot tijd aan zijn achtergebleven gezin een penning tot levensonderhoud toezendt. Ik zou u dan kunnen wijzen op Tambak, aan de noordkust, waar, volgens het verhaal, voorheen de Hindoevorst zijn kraton had. Ge kunt het dit dorp wel aanzien, dat het zich die legende herinnert. Flinke op palen gebouwde huizen naar Makassaarschen trant, staan ordelijk naast elkander geschaard. Daar wonen rijke lieden, die door woonstedén en levenswijze wel willen weten, dat zij ijverig (echter niet altijd eerlijk) handel gedreven hebben. Trouwens zij behoeven hunne schatten niet te verbergen, uit vrees dat een of ander hoofd hen die afneemt. Daarvoor weet de Baweanner te goed van zich af te spreken.

Daar ligt Koemoloso, waar de eerste Moelana uit Palembang op den rug van een snoek gezeten aanlandde, en weldra voor den Hindoevorst blijken zou, zulk een gevaarlijk en machtig vijand te zijn. Geen revolutie in de denkwijze der Javanen, maar wel in hunnen maatschappelijken toestand, door de voorgangers en medeijveraars van dien zendeling op Java major en minor begonnen, zette hij op Bawean voort en de inboorling is hem, door overerving wellicht, dankbaar voor die twijfelachtige weldaad.

Ginds verschuilen zich het kokospalmen rijke Soengei-Topo, met zijn bekenden waterval, Disalam met zijn pottebakkerijen en Telok-Dallem, bewoont door een bevolking die zich met weven bezig houdt. Of stelt gij misschien meer prijs op een onbelemmerd uitzicht, begeef u dan naar het reeds genoemde Pomahan, waar gij aan den horizont het eiland der vogelnestklippen — Noesa — kunt zien opduiken, of naar Pamona uit welks pasanggrahan, op een heuvel aan zee gebouwd, het smaragdgroen eilandje Gili als een kegel voor u oprijst. Eindelijk niet ver van de hoofdplaats ziet gij Soewari, een plaats uit welke de mannen gewoon zijn naar Java te trekken, om daar het geheele eiland door te voet het beroep van marskramer uit te oefenen. Mochten er ooit op Java colporteurs noodig wezen, zoo zouden zij zeker de aangewezen personen zijn om dat werk te ver-

richten. In vroegere jaren staken zij in kleine vaartuigjes naar Java over, maar zulk een tocht is gevaarlijk en wel moet het een gelukkige dag voor Bawean geweest zijn, toen de eerste stoomboot in 1860 het anker in de baai van Singkapoera liet vallen. Sedert hebben zij elke maand gelegenheid met de boot voor *f* 4 per persoon naar Java over te steken. Ook de marinestoomers doen Bawean aan, een gewoonte die uit zeerooverijen verklaard moet worden.

Dat was een ware plaag voor Bawean, die herhaalde bezoeken van zeeroovers. Even als hunne noordsche collega's van weleer (de vikings), verschuilen zij zich in de zeeëngten (viks) en als het ware oogenblik gekomen is, roeien zij van achter schorren en klippen op hun doel af, bespringen de weerlooze bewoners en keeren met buit beladen terug [1]). Bawean en vooral Tambak hebben het ondervonden, dat, zelfs nog geen tiental jaren geleden, zeerooverij ongestraft kon plaats hebben. Hoe dikwerf dit ras de Baweansche kustplaatsen reeds geteisterd heeft is onbekend, doch in de vorige eeuw moet het nog al veelvuldig geweest zijn, en waarschijnlijk is het, dat de hulp der Compagnie tot wering van dit euvel, door de Baweanners reeds vroeg werd ingeroepen. Uit 1844 dateert het eerste geloofwaardig verhaal van zeerooverij. Toen werd het eiland Gili, dat langzamerhand een welvarende streek geworden was, afgeloopen en is sedert niet meer bewoond. Het rampzaligste jaar, dat niet ligt uit het geheugen der Baweanners zal gaan was echter 1850. Nog kortelings tevoren in october had de resident van Soerabaja met de Hekla een bezoek aan Bawean gebracht, doch nauwelijks was dit stoomschip vertrokken of de mare verspreidde zich, dat Tambak en nog zes andere dorpen waren uitgebrand. Hoe de Dipanggers medewerkten om de ramp te stuiten meldden wij hierboven reeds. Geloofwaardiger bronnen evenwel verhalen, dat de geheele bevolking met den regent en assistent-resident aan het hoofd, de bende tegentrok. De Hekla, die op ontvangen bericht onmiddellijk weer terugstoomde, kon slechts de treurige overblijfselen van de aanwezigheid der zeeroovers waarnemen,

---

[1]) Het woord vik (zeeëngte) heeft dezelfde beteekenis als het maleische sêlat, een naam die door den Baweanner aan Singapore gegeven wordt, uit hoofde der vele eilandjes, die om die stad verspreid liggen.

en vergeefs waren de pogingen om hen in een der schuilhoeken van de Karimon of Boompjes eilanden op te sporen. Dat de regeering van oordeel was, dat niet de noodige voortvarendheid was aan den dag gelegd in het bekampen en verjagen der zeeroovers, blijkt uit een besluit van 15 november 1851 nº. 6, waarbij aan den toenmaligen regent de ernstige ontevredenheid werd betuigd voor zijn lafhartig gedrag. Doch men nam zijn jeugd in aanmerking, zoomede dat hij door den ambtenaar belast met het civiel bestuur geenzins op een manmoedige wijze was voorgegaan, om welke redenen hij dan ook niet ontslagen werd, „maar bijaldien zich het geval nog eens mogt voordoen „te zijnen opzichte geene consideratiën meer zullen worden in „overweging genomen en hij uit zijne betrekking en waardigheid „zal worden ontzet."

In dat voor Bawean gedenkwaardige jaar hielden de zeeroovers zes dagen op Baweansche noordkust verblijf, waar zij nog lang daarna de sporen van roof en brand achterlieten. Toen de roovers afgetrokken waren, stuurde men om hunne terugkomst naar Bawean voor den vervolge te beletten, 35 Amboneezen daarheen, onder aanvoering van een luitenant en begeleid door een officier van gezondheid. Vijf jaren bleven zij te Bawean, zonder zeeroovers, zelfs niet aan den horizont te hebben gezien, totdat ten slotte de regeering noodig oordeelde aan Bawean nog meer versterking te geven. Dientengevolge kwam vier jaar na den aftocht der Amboneezen, een compagnie van 125 soldaten onder aanvoering van een kapitein, 3 luitenants en een geneesheer in maart 1859 zich op Bawean legeren. Dit was zeker de vrolijkste tijd, die men op dit afgezonderd hoekje der aarde beleefd had, of ooit beleven zal. Op de aloen aloen werd uit gebrek aan logis eene noodkazerne opgeslagen en de officieren betrokken de aanwezige steenen huizen. Toen was er 's morgens exercitie, 's avonds taptoe en 's zondags parade, en uit hoofde van weinige bezigheid werd door civiele en militaire ambtenaren menig uurtje aan gezellig verkeer prijs gegeven.

Dit was ook het eerste en wellicht het laatste jaar, dat er zich op Bawean een geneesheer vertoonde. Toen was een officier van gezondheid de chef van Baweans geneeskundige dienst, en thans zou een docter djawa met zijn huisapotheek en lappenmand al gewenscht zijn. Velen zagen zeker in september 1859 die troepen met leede oogen vertrekken, maar Bawean

zelf kon een dusdanig vertoon van macht best missen. Nog eenmaal, en wel in 1862 kregen de strandbewoners zeeroovers in het gezicht, doch zij bepaalden zich tot het nemen van eenige prauwen en beproefden zelfs geen landing. Ook voor dit eiland mag men dus aannemen, dat het gevaar voor het vervolg gegeweken is. Om evenwel in geval van nood hulp bij de hand te hebben, is het pradjoerit-corps versterkt, en telt thans 16 infanteristen en 16 artilleristen onder aanvoering van een sergeant en een korporaal. Ook voor ammunitie zorgde men. Een kruidhuis werd naast de woning van den assistent-resident gebouwd, zonder dat men, naar het scheen, er op bedacht was, dat wellicht door eenig ongeval al dat kruid aanleiding kon geven, om het geheele plaatselijk bestuur met archieven, bureaux en met de kas een luchtsprong te doen maken. In dat zelfde kruidhuis, de cauchemar van zoo menig Baweanner en niet het minst van de bewoners van het fort, worden ook twee kanonnen bewaard en eenige benoodigdheden voor de artillerie en voor de bewapening van een dier logge vaartuigen, die men in de wandeling kruisboot heet. Sedert de ramp van 1850 bleef zulk een oorlogsbodem in miniatuur op Sangkapoera's reede dobberen.

Waarom thans geen zeeroovers van beroep meer verschijnen in dat deel der Indische zeeën is moeielijk te zeggen. Zonder twijfel waren de badjakvaartuigen [1]) van 1850 Illanosche, bemand met de dusgenaamde Illanons, die daarom in hunne strooptochten zoo gevaarlijk zijn, wijl zij minder uit gebrek of zelfs op hoop van buit als wel uit zucht van avonturen dit bedrijf uitoefenen en dus het kwade om zijn zelfs wil doen. De Illanons bewonen Zuid-Magindanao en de Soeloe-eilanden. In vroeger jaren breidde hunne roofzucht zich langs de kusten van schier geheel Borneo uit. Vele expeditiën, zoowel der Engelschen als Nederlanders en Spanjaarden, hebben het kwaad pogen te stuiten en gedeeltelijk is hun dat ook gelukt. Het schijnt dat tegenwoordig de Spaansche marine het hare doet om die Soeloesche en Illanosche zeeroverij in bedwang te houden. In hoeverre het plicht en politiek van onze marine is, haar hierin de bebulpzame hand te bieden, willen wij hier niet beslissen, doch een enquête zou het waard zijn. Een ander zeer bekend roo-

[1]) Een zeeroover van beroep heet badjak, en hij die dit vak uit liefhebberij en bij tusschenpozen uitoefent wordt gêndong genoemd.

versnest is dat der Moros op de oostkust van Magindanao, die het zuiden der Filippijnsche eilanden onveilig maken. Tot nog toe zijn de Spanjaarden er niet in geslaagd die zeeroovers uit te roeien. Zij hebben er geen schepen genoeg voor, en laten aldus de zeevarenden, zoo Europeanen als inlanders, aan het gevaar over uitgeplunderd en tot slaven gemaakt te worden.

Bawean ligt geheel open en voor zeeroovers is het gemakkelijk op zijn kusten een landing te beproeven. Om voor het minst de hoofdplaats te beveiligen werd in het jaar 1801 met den bouw van het fort Frederiksz begonnen en de Europeanen, welke zich daar van lieverlede met der woning om heen vestigden, vormden weldra een wijk, die den naam Frederiksstad verkregen heeft. Deze benaming vindt men nog aan het hoofd der dienstbrieven uit vroeger jaren, doch langsamerhand is zij door die van Sangkapoera verdrongen. Eerst, waarschijnlijk bij de eerste vestiging, had men de benteng of verschansing een paal meer westwaarts — te Soengei-Topo — gebouwd, maar later bleek, dat daardoor de baai niet genoeg beschermd werd, en Frederiksfort verrees. Genoeg werk is aan den bouw van deze sterkte besteed; de wallen, uit gehouwen lavasteen bestaande, waren hoog en breed, aan de vier hoeken had men bastions, uit 24 schietgaten kon de vijand beschoten worden. Zelfs had men er een dozijn ijzeren kanonnen geplant, doch niemand heeft gehoord, dat van een en ander ooit gebruik is gemaakt, en wel om de natuurlijke reden, dat zeeroovers zich liever een ander plunderwit kiezen, dan een goed versterkt fort. Men is daarom kortelings geleden begonnen, die wallen te slechten en de materialen tot nuttiger doeleinden te gebruiken, bijvoorbeeld tot het maken van een in zee uitloopenden dam, waarachter de handelsprauwen kunnen ankeren. De opruiming dier puinhopen zal niet weinig bijdragen om Sangkapoera te verfraaien; buitendien is deze stad een der zindelijkste en doelmatigst aangelegde van alle kleinere hoofdplaatsen in Indië en breede lommerrijke wegen doorkruisen haar.

Op het middenplein van het fort bouwde men in 1824 een woning voor den assistent-resident. Zij werd in 1836 vernieuwd, doch wegens bouwvalligheid 36 jaar later weder afgebroken en op nieuw opgebouwd. Ook de kaboepaten, een bouwkunstig product uit het begin dezer eeuw, wordt na 20 jaar lang te zijn verlaten, weder hersteld en verfraaid en tot woning voor het

districtshoofd ingericht. Dit gevoegd bij een in het jaar 1872 nieuw gebouwde, vrij goede moskée en bazârloods, geeft aan Sangkapoera een vroolijk en jeugdig aanzien.

De bevolking van Bawean bestaat thans uit omstreeks 35,000 bewoners, waaronder 28 Europeanen of daarmede gelijkgestelden en slechts zeer weinig Chineezen. Men kan aannemen, dat een 3000tal der inlanders door zeevaart en arbeidzoeking in den vreemde steeds uitlandig zijn. De achterblijvenden bewerken de sawahs, verrichten de bezigheden, die aan het maken der bekende Baweansche matjes verbonden zijn, of erneren zich met handeldrijven of vischvangst. Ambachtslieden treft men slechts zeer weinigen aan, zoodat het noodige, ook voor de zeevaart, in het buitenland wordt aangekocht. Men telt thans op Bawean een 1000tal hadji's, waaronder verscheidene vrouwen. Ieder jaar vertrekken er tusschen de 75 en 100 naar Meka om hunne godsdienstige opvoeding te voltooien, die in den langgar aangevangen en in een pesantren (gewoonlijk die te Gombong Pasoeroehan) wordt voortgezet. De noodzakelijkheid om ook hier een inlandsche school op te richten, doet zich van jaar tot jaar sterker gevoelen. Het langgaronderricht, dat zich bepaalt tot het lezen van den Koran en het schrijven met Arabische karakters, is voor de behoefte van een handeldrijvend en zeevarend volk niet voldoende. En dat die zeevaart voor zulk een geringe bevolking niet onaanzienlijk is, blijkt daaruit, dat in 1871, 595 schepen met 4407 lasten laadruimte binnenvielen en 636 met 4510 lasten uitklaarden. Het aantal vaartuigen aan Baweanners toebehoorende bedraagt ongeveer 200, waarmede zij op alle plaatsen van den Archipel tot Sarawak en Singapore toe handel drijven. De kooplieden der op de oostkust gelegen plaatsen laden de Baweansche matjes als uitvoer, en gaan daarmede naar Bali of Makasser, van waar zij slachtvee of zout (gewoonlijk ter sluik) als retourlading medebrengen. De in- en uitvoer, voor zooverre men die berekenen kan, bedroeg in 1871 respectievelijk *f* 491,000 en *f* 420,000, waaronder de matjes alleen voor *f* 180,000 voorkomen. Wat de muntspecie betreft, dollars en Engelsch goud en zilver geld zijn het meest gebruikelijk; de duiten van voorheen zijn op Bawean niet meer gangbaar, doch vervangen door de centen.

Na 1850 werd Bawean in vier districten verdeeld: Sangkapoera, Wetan-, Lor-, en Koelon-negri, respectievelijk met Da-

hoen, Tambak en Soewari tot hoofdnegorijen te samen met 64 dessa's, waaronder de 17 kampongs begrepen zijn waaruit de hoofdplaats Sangkapoera bestaat. De inlandsche ambtenaren zijn: een widhono, een djaksa, een bekel, drie mantri arissen, een cipier, een zoutpakhuismeester, een panghoeloe en een vaccinateur. De assistent-resident neemt alle betrekkingen waar, die in een door de zee bespoelde afdeeling voorkomen en is tevens collecteur. Het dessabestuur bestaat uit een loerah als hoofd, den bahoe als plaatsvervangend dessahoofd, den kamitoewa, den kabajan, den modin, den tjarik en den tjoengkik, welke laatste bestemd is voor het houden van den burgerlijken stand en de aanteekeningen bij de vaccine vereischt. Het korps pradjoerits bestaat, zooals dit vastgesteld is bij besluit van 30 juni 1854 n^{0}. 2, uit een adjudant-onderofficier, een korporaal der artillerie, twee inlandsche korporaals der infanterie, één inlandsch tamboer, 21 fuseliers en 12 artilleristen. De landraad, in vroeger jaren voor Bawean afgeschaft, is in 1848 weder ingevoerd. Doch misdrijven komen zoo weinig voor, dat crimineele, overtredings en civiele zaken te samen zelden meer dan een 12tal per jaar uitmaken, terwijl op de politierol in de laatste vijf jaren gemiddeld 17 zaken per jaar voorkwamen, waarvan nog drie beklaagden werden vrijgesproken. Vergelijkt men deze gegevens met die welke voor landraad en politierol in de afdeelingen op Java voorkomen, dan is de uitkomst inderdaad verrassend en zou het de moeite loonen zoo een physioloog den oorsprong naging waaraan dit verschil is toe te schrijven.

Leverden de andere maatschappelijke toestanden in verhouding tot de misdrijven een even goed resultaat op, Bawean zou dan een paradijs kunnen genoemd worden. Doch dit is geenzins het geval. De inlandsche geneeskunst bijvoorbeeld staat nog op lager trap dan elders en kunnen de doekoens hare Javaansche kollega's in kwakzalverij in geenen deele evenaren. Met den landbouw is het niet beter gesteld. Al is ook individueel grondbezit de heerschende toestand, een goede en voldoende bewerking der velden wordt daardoor niet behartigd. Het laat zich niet aanzien, dat in die omstandigheden veel verandering zal komen, dewijl de bevolking geen landbouwers van nature zijn. Zoo zou tabak, volgens genomen proeven, zeer goed slagen, en de djagoeng met groot nut verbouwd kunnen worden. En toch worden deze artikelen van Java, met name van Toeban,

Sidajoe en Grissé aangevoerd. Zoo waren in 1871 van de 1141 bouws sawah met levend water, 774 van regen afhankelijk, 200 tegal en 150 gogovelden, slechts 209 bouws met tweede gewassen en dan nog wel met de kladé aangeplant. Ook ontginningen hadden geen plaats. Men plantte zijne rijstsoorten zonder te trachten door het bebouwbaar maken van meer land, ook een uitgebreider aanplant te kunnen bekomen. De rijstsoorten zijn vier in getal. Tot de eerste of witte soort behoort de padie mentah kadjar, tjempé en katjoemploek. Tot de tweede of roode soort de padie merak en tjindana. Tot de derde of zwarte, de padie bara batoe, en tot de vierde de ketan poetik en merah. De veeteelt wordt even zorgeloos behandeld. Het getal buffels en runderen kan slechts bij benadering op 3000 van elke soort geschat worden. Men is gewoon die dieren in het wild rond te laten loopen, totdat men ze noodig hebbende, weder opvangt.

De klapperteelt gaat der bevolking nog het best van de hand. Veel moeite is daar ook trouwens niet voor te doen. Ging men echter met dien aanplant oordeelkundig te werk, dan zou het product minstens verdubbelen. De noten worden op twee voet afstands [1]) van elkander in den grond gelegd, waarna men zonder verdere zorg het stekje tot boom laat opgroeien. Geen leeg plekje grond mag onbebouwd blijven, daardoor verwacht men een ruime productie, doch oogst misgewas. Vooral sedert 1850 is hier even als op Java de aanplant van kokospalmen zeer vermeerderd. De gouverneur-generaal Rochussen toonde van die kultuur een groote voorstander te zijn, en door zachten dwang verrezen de boomen als met een tooverslag. Op Bawean schijnt de lust voor die kultuur te zijn blijven bestaan; men plant er de klappa-besar, manis, gading en payoe.

Het finantieel gedeelte laat zich voor Bawean gunstig aanzien. De directe inkomsten waren in 1871

op de ongebouwde eigendommen.	*f* 17,803
„ „ nipahbosschen.	„ 1,023
„ het bedrijf	„ 5,305
het debiet van zout bedroeg	„ 12,640

[1]) De afstand die de boomen van elkander hebben moeten, is minstens 13 voet.

Met de inkomende rechten, de verpachting der kleine middelen, jaarpassen en nog eenige andere inkomsten, bedroegen

de ontvangsten in 1871 . . . . ƒ 67,008,90
en de uitgaven „ „ . . . . „ 47,458,70, zoodat
Bawean een batig slot van . . . ƒ 19,550,20 opleverde.

Op de opiumpacht, hebben wij gezien, kunnen geen voordeelen behaald worden, dewijl de Baweanner niet schuift. Niettemin werd dit middel in vroeger tijd verpacht ten gerieve van Javanen, Madureezen enz., die te Bawean handel kwamen drijven. Doch ruim een twaalftal jaren geleden is de opiumpacht afgeschaft, en opmerkelijk is het, dat sedert de handel met Madura verminderde. De belasting op de ongebouwde eigendommen, sawahs en nipahtuinen zal eerlang in de reorganisatie van het landrente-stelsel op Java deelen. De belasting op het bedrijf heeft wegens hare onregelmatige heffing wel een herziening noodig.

Een voordeelig saldo van schier ƒ 20,000 kan voor zulk een klein eiland belangrijk genoemd worden. En hoeveel andere eilanden en landschappen kunnen er nog in onzen Archipel aangewezen worden, die thans slechts in naam onder ons bestuur staan, maar zeker een even groot voordeel zouden afwerpen, een voordeel, dat wel is waar niet ten profijte van elk eiland afzonderlijk kan gebezigd worden, doch niettemin even goed der inheemsche bevolking dier gewesten, zij het dan ook indirect tot een even groot nut zijn als den algemeenen fiscus. Wenschelijk zou het daarom zijn, ook, zoo mogelijk, op andere eilanden een organisatie als die van Bawean na te volgen. De uitgaven daarvoor zijn gering in vergelijking met de te verkrijgen uitkomsten.

Ons zou nog resten een woord te zeggen over den bijzonderen toestand van het grondbezit, reeds in het begin van dit betoog aangestipt, indien dit onderwerp reeds niet uitvoerig ware behandeld door den heer van Vleuten [1]). Slechts enkele bijzonderheden, kan ik hier nog aan toevoegen. Waarschijnlijk is van oudsher de grond op Bawean individueel ontgonnen geworden. Men noemt dit bandoeng, dat is de grond voor bebouwing geschikt maken. Hierom, maar meer nog, doordat van lieverlede door de gegoeden het inkoopen van grond als een gewenschte geldbelegging beschouwd werd, heeft het individueel bezit zulk

[1]) Tijdschrift voor Nederl.-Indië, jaargang 1872, dl. I, blz. 337.

een speciaal karakter aangenomen. Grond ontginnen is een ieder geoorloofd, en op het te verkrijgen product heeft de ontginner alleen recht. Door erfenis, koop en verkoop gaat het bezit dier gronden op anderen over, doch bij verhuizing naar een andere dessa blijven zij in het bezit van den eigenaar. Ook kunnen zij voor schuld als onderpand gegeven worden (masanda); maar worden de dan verkregen rechten weder aan derden overgedaan, zoo noemt men dit masanda ganti. Zulks moet echter geschieden met goedvinden van den oorspronkelijken eigenaar, die dan vooraf als bewijs van eigendom een pondok of iets dergelijks op dien grond opricht. In andere streken van den Archipel mag de inlander van meening zijn, dat de grond den Souverein toebehoort, hier is dit geenzins het geval. De Baweanner beweert, dat ontginning bezitrecht geeft, en hij recht heeft met dat bezit te doen wat hij wil. Vele sawahs hebben namen gekregen naar meestal toevallige omstandigheden en voor het gemak blijft men ze onder die benaming aanduiden. Op deze wijze worden zij ook in het register van individueel grondbezit, dat ieder dessaschrijver aanhoudt, opgeteekend. De naam voor een gogol is hier koeli, van een weduwnaar doedha, eene weduwe randha; jongelingen heeten perdjakha, eene maagd nèhrara en ouden van dagen rèpoh [1]).

De heerediensten zijn uit den aard der landsgesteldheid luttel in aantal; eigenlijk bepalen zij zich alleen tot pantjendiensten. Het geringe onderhoud aan een weg, die omdat hij niet bereden wordt ook zelden in slechten staat verkeert, of het leggen van een bamboebrug worden tot de dessadiensten gerekend. De heerdienstplichtigheid rust echter niet op den grond maar op den persoon, want ook zij die geen land doch slechts een huis bezitten of zelfs maar menoempang zijn moeten voor de te verrichten diensten uitkomen.

De woningen staan niet op grond, die aan de dessa als eenheid behoort; doch elk woonerf hoe klein ook, heeft zijn eigenaar en bezitter. Heeft echter de eigenaar bij verhuizing of overlijden er niet over beschikt, dan komt het dessabestuur de bevoegdheid toe over dien grond (pamangkang) te beschikken. Sawahs met levend water (sorottan) heeten sawah aing oedik, en die

[1]) Het is een eigenaardigheid in het Baweansche dialect, dat men voor de *a*-klank in de meeste gevallen de *h* sterk aspireert.

van regen afhankelijk (tadahan) zijn sawah aing odjan.

Op opene plekken in de wildernis of in het bosch, wordt de pandan geplant welker bladen de grondstof levert tot het vervaardigen van matjes en doozen. Op de tegals zelven plant men de kladé en de nampoh (een kleiner soort van kladé); ook andere obi-soorten worden hoewel in geringe mate geteeld, terwijl de gadoeng tot medicijn dient. Hij die boven een vastgesteld minimum geoogst heeft, betaald djakat; de gift is evenwel immer vrijwillig. De pitrah is altijd een gantang of vijf kati, men geeft die vrijwillig en aan wie men wil (behalve de ouders aan de kinderen en omgekeerd).

Hoe gewenscht het individueel bezit ook moge wezen, zoo brengt het bij een te groote verbrokkeling en bij onvoldoende samenwerking mede, dat de landbouw nooit goed kan gedreven worden. Zoo is de een reeds begonnen te planten, wanneer de ander nog naar water zoekt. Daarbij is ieder genoodzaakt zijn grond rondom af te paggeren, daar zijn buurman, die nog geen gelegenheid of ijver genoeg heeft om met de bewerking zijner sawahs te beginnen, het vee daarop vrij laat rondloopen tot nadeel van een ieder die met den aanplant gereed is. Doch dit zijn van die omstandigheden, welke zich immer in een maatschappij zullen voordoen, waar ieder voor zich zelf leeft, zonder te bedenken, dat gemeenschappelijk handelen een groot deel van den arbeid en van de lasten daaraan verbonden verligt.

Over 't algemeen echter vinden wij in Bawean een voorbeeld, hoe het individueel grondbezit tot welvaart van de bevolking strekt. Wij hebben hier met een zeevarend en handeldrijvend volk te doen en toch is het aan zijn weinigen grond in van oudsher privaat bezit, zoo gehecht, dat de lastgeving en de bemoeienis van het bestuur om het tegendeel te bekomen, daarin geen verandering heeft kunnen brengen, en voor deze streek een doode letter is gebleven.

En hiermede is onze beschrijving van een overzicht der geschiedenis en van den maatschappelijken toestand van Bawean afgeloopen. Over hoeveel goeds wij ook gelegenheid hadden uit te wijden, toch kan Bawean, door het aanbrengen van veranderingen ten goede en vooral van onderwijs, een nog schooner toekomst te gemoet gaan.

Bawean, 1872. J. A. B. Wiselius.

Het algemeen beheer der Buitenbezittingen.

In de tijdens zijn bestuur als minister van koloniën tot vervelens toe geciteerde, thans weder aan de vergetelheid prijs gegeven „Aanteekeningen over koloniale onderwerpen," van den heer E. de Waal, komen, onder nommer XI, eenige beschouwingen voor over het beheer der Buitenbezittingen, welke nog altoos de aandacht verdienen, omdat zij wijzen op een steeds bestaande leemte in het bestuur van 't grootste deel van het Nederlandsch-Indische Rijk.

Op blz. 158—161 van dat nommer liet de heer de Waal in 1867 zich aldus uit: „Een algemeen burgerlijk bestuur over de Buitenbezittingen, een hoofd dat zich onverpoosd met de belangen dier landen, met het Nederlandsch belang aldaar bezig houdt, kan met volle recht gezegd worden volgens de ingevoerde organisatie niet te bestaan.

„Die zaken vereischen een bijzondere studie. Immers de Buitenbezittingen, hoe velerlei, hebben dit gemeen dat de volksaard, de bestuursinrichtingen, afwijken van die op Java. De afwijkingen zijn in sommige zoo essentieel, dat de bestuurder, die er komt met een van Javasche toestanden doorgetrokken brein, gereed staat om gevaarlijke politieke fouten te begaan. Onze regeering in elk dier gewesten is gegrond op speciale oorkonden, hetzij proclamatiën aan het volk, hetzij contracten met de vorsten. Van de talrijkheid en soorten dezer contracten kan ieder zich een begrip vormen, sedert, krachtens art. 44 van het regeeringsreglement, de inhoud aan de kamers wordt medegedeeld. Iedere oorkonde heeft haar geschiedenis, — niet alleen een oude ge-

schiedenis, wellicht uit boeken te leeren, maar tevens een ontwikkelingsgeschiedenis, nog slechts beschreven in niet gepubliceerde bescheiden. Met terugzicht op al zulke oorkonden bepaalt het regeerings-reglement bij art. 27, dat „de algemeene verordeningen op die gedeelten van Nederlandsch Indië, alwaar het „recht van zelfbestuur aan de inlandsche vorsten en volken is „gelaten, slechts in zoover toepasselijk zijn als met dat recht „bestaanbaar zijn." Nu vrage men aan den intiemsten kenner van het Indisch Staatsblad, die geen bijzondere studie van de Buitenbezittingen gemaakt heeft, hoe ver de algemeene verordeningen op elke bezitting toepasselijk zijn: hij zal 't niet weten. Toch worden de zaken der Buitenbezittingen in den regel „beheerd" door in dat opzicht even onwetende directeuren.

„Zoo behooren thans tot den werkkring van den directeur van binnenlandsch bestuur, waarvoor naar de grondidee der instelling van het departement een specialiteit in Javaansche zaken gekozen moet worden, de staatkundige aangelegenheden der Buitenbezittingen. Hij is het die, als algemeen bestuurder onder den gouverneur-generaal, waken moet over het staatsverband, door de voormelde oorkonden gevestigd of beoogd. Van deze zorg kan ik uit persoonlijke ervaring meespreken; want het bedoelde toezicht werd vroeger eenigermate uitgeoefend door den algemeenen secretaris, als onder zich hebbende een historisch bureau, dat de oorkonden bewaarde en de politieke voordrachten der gewestelijke besturen examineerde voor den Raad van Indië, na wien weder de algemeene secretaris zijn gevoelen had te zeggen. Uit dien tijd is mij de indruk bijgebleven, dat de staatkundige aangelegenheden der Buitenbezittingen een gestadige centrale leiding niet kunnen ontberen; dat de toenmalige regeling in de behoefte kwalijk voorzag; dat de regeering moet worden bijgestaan door een deskundig hoofd, uitsluitend met de zaken der Buitenbezittingen bezig. En in deze overtuiging sta ik geenszins alleen. Regeeringshandelingen der laatste twintig jaren vertoonen herhaaldelijk sporen van hetzelfde besef. Men raadplege onder anderen de stukken over een departementale reorganisatie van 1847, door den minister Mijer herinnerd bij het antwoord op het eindverslag (§ I); zoomede latere (instructie gouverneur-generaal enz.) over de aanstelling van een vasten commissaris-inspecteur voor de Buitenbezittingen.

„Tegen dit laatste denkbeeld heeft het Indisch bestuur mijns

inziens te recht praktische bezwaren doen gelden. Zoo'n inspecteur, doorgaans ver van den zetel der regeering op reis, deugt niet voor centraal adviseur. Den centralen adviseur moet zij steeds bij de hand hebben, altoos behoudens het geval van zendingen welke van genoeg gewicht mochten beschouwd worden om er zijn beschikbaarheid ter hoofdplaats aan te offeren. In zulke gevallen behelpt men zich. Den directeur zouden dus óók zendingen moeten opgedragen kunnen worden, doch als hooge uitzondering. Geregelde bezoeken van de Buitenbezittingen door inspecteurs beloven minder nut dan kosten.

„De overige aangelegenheden der Buitenbezittingen zijn bij de ingevoerde organisatie, als vroeger, onder de directeuren verdeeld. Belastingen bijvoorbeeld, in aard gelijkende op „landelijke inkomsten," beheert de directeur van binnenlandsch bestuur; de belasting die geheven wordt door verkoop van gouvernementszout, de directeur van nijverheid; andere belastingen de directeur van finantiën. Men heeft beweerd, dat zoodanige verspreiding van toezicht, hoe zonderling voor kleine gewesten, noodwendig volgde uit het algemeene zamenstel der departementen: wie een onderwerp beheerde moest het wel beheeren over geheel Indië. Waarom? Zouden dan bijvoorbeeld de belastingen der Buitenbezittingen naar den maatstaf der Javasche beoordeeld moeten worden, in stede van naar de plaatselijke toestanden? Wat het zout aangaat; waarom zou de directeur der Buitenbezittingen niet even goed als die van nijverheid, nadat deze in overleg met hem voor de beschikbaarhouding van de noodige hoeveelheid aan de afscheepdepôts gezorgd heeft, het vervoer naar de behoevende gewesten en den verkoop aldaar kunnen bestellen? Zou de eerste het alweer niet beter doen, en niet beter de gansche regeling van het zoutwezen der Buitenbezittingen kunnen behartigen, uit hoofde van zijn bijzondere kennis? Die vraag strekt zich met toenemende kracht over alle industrieele belangen dier gewesten uit. Volgens de bestaande regeling worden zij door de betrokken departementen als bijzaken behandeld.

„Ik geef toe dat er onderwerpen zijn waaromtrent de directeur der Buitenbezittingen de medewerking van ambtgenooten zou moeten inroepen, bijvoorbeeld van finantiën tot voorziening van 's lands kassen. Maar ook hier zou de tusschenkomst van het nieuwe departement nut aanbrengen door voorloopig onder-

zoek der gewestelijke voorstellen. Onderling overleg van departementen verdient voorzeker geen afkeuring.

„Ik wensch derhalve een departement, uitsluitend belast met het burgerlijk beheer der Buitenbezittingen in den uitgestreksten zin; aan 't hoofd daarvan iemand, door studie en zooveel mogelijk door vorige ambten met de toestanden aldaar vertrouwd; onder hem bureaux, naar groepen van bezittingen afgedeeld, waar men de oorkonden bewaart (hetgeen niet verhindert dat dubbelen blijven in het algemeen gouvernementsarchief, noch dat gepubliceerd worden wat kan), de geschiedenis en statistiek bijhoudt, ambtenaren voor die gewesten vormt of tijdelijk beschikbare van daar benut; in één woord, een middenpunt van belangstelling in de plaats der tegenwoordige verspreide achteloosheid; een middenpunt waarheen menige blik zich richten zou bij 't aanvaarden van ambten in gindsche mingerekende streken, en dat allengs meteen magnetisch werken zou op niet-ambtelijke belangstelling."

Kort nadat de heer de Waal deze beschouwingen het publiek ten beste gaf, werd hij in de gelegenheid gesteld als minister van kolonien den wensch aan het slot uitgedrukt te verwezenlijken. Inderdaad, stelde hij bij de Indische begrooting van 1870 voor om een afzonderlijke directie voor de Buitenbezittingen te scheppen, een voorstel waarover in de tweede kamer werd gedebatteerd en dat door haar eindelijk werd verworpen. De redenen welke tot dat besluit voerden waren verschillend. Men vreesde dat de zucht tot centralisatie en bureaucratie, een in Indië reeds bestaand euvel, in het op te richten departement nieuw voedsel zou vinden, dat het de aanleiding zou worden van nieuwe papieren werkzaamheden voor de hoofden van gewestelijk bestuur; dat het de stapels stukken en correspondentien zonder wezenlijk nut zou vermeerderen; dat een directeur als tusschenpersoon van de regeering en de verschillende gouverneurs van de Buitenbezittingen een wanverhouding zou geven waaruit moeielijkheden waren te voorzien. Uit de toelichting van den minister bleek niet wat eigenlijk de werkkring van den directeur zou wezen en of de werkzaamheden van de directeuren van binnenlandsch bestuur, finantien, oorlog, marine enz., voor zoover die de Buitenbezittingen betreffen, nu op het nieuwe departement zouden overgaan. Het was twijfelachtig of er hoofdambtenaren te vinden waren, die plaatselijk met alle buitenbezittingen bekend waren en zoo er die niet waren konden ambtenaren, die op

Java hun loopbaan hadden gemaakt, even goed op de hoogte van de aangelegenheden der Buitenbezittingen in het algemeen zijn als iemand, die slechts met een of twee dier bezittingen plaatselijk bekend was. Buitendien wees men op een nota van den minister J. C. Baud, waarin de oprichting van een dergelijk departement als onnoodig werd afgekeurd en aangetoond dat het niet zoude medewerken tot den goeden loop der zaken. Men vreesde ook, dat door de benoeming van een directeur voor de Buitenbezittingen, deze een ijverige voorstander zoude worden van de uitbreiding van ons gezag aldaar. Eindelijk waren velen niet direct tegen de oprichting van een dergelijk departement, maar meenden, dat de tijd er nog niet geschikt voor was.

Tegen deze bezwaren voerde de minister in hoofdzaak aan, dat de Buitenbezittingen geen bepaalde verzorging bij eenig departement van algemeen bestuur ondervinden. De hoofden hebben noch kennis daarvan, noch tijd genoeg om zich daarmede bezig te houden, omdat de belangen van Java die wegnamen. Dit was zóó in zijn tijd en is nu niet beter geworden. Tegen een inspecteur was de minister, omdat de ondervinding had geleerd, dat zulk een man, steeds op reis zijnde, zelden in de gelegenheid is om de regeering bij tijds en wanneer noodig inlichtingen te geven omtrent de Buitenbezittingen. Hij hield staande dat er personen zijn, wier loopbaan schier geheel op de verschillende Buitenbezittingen werd volbracht en van dezen wenschte hij dat voor het algemeen beheer der Buitenbezittingen werd partij getrokken. Wat de nota van den heer J. C. Baud betrof, de bedenkingen van dien staatsman waren gericht tegen het voorstel van den gouverneur-generaal tot het oprichten van een departement voor de buitenposten. De oprichting der directie voor de Buitenbezittingen, zeide de minister verder, moest beginnen met de benoeming van een directeur „met aanvankelijke „toevoeging van slechts een enkel knap jong ambtenaar, ter „voorbereiding van het overbrengen der aangewezen zaken uit „de bestaande departementen." Hij beschouwde de gouverneurs der Buitenbezittingen eenvoudig als residenten en uit hunne verhouding tot den te benoemen directeur voorzag hij geen moeielijkheden. Ten slotte, gaf hij als voordeelen op van de oprichting van een directie voor de Buitenbezittingen, dat zij daardoor meer productief zouden kunnen worden en dat er minder kostbare oorlogen zouden gevoerd worden, die nu meestal te wijten waren

aan de fouten van het bestuur ten gevolge van volslagen onkunde met die deelen van den Indischen Archipel.

De quaestie, in de zitting van 1869—1870 behandeld, verdient nader ter sprake gebracht te worden, omdat zij destijds niet de gewenschte oplossing heeft verkregen. Het is waar, de minister de Waal stelde een oplossing voor, die zij niet moest bekomen en zoo de argumenten aangevoerd tegen de oprichting van een afzonderlijk departement voor de Buitenbezittingen niet allen steek houden, te recht toonde de kamer een onoverwinnelijken weerzin om in dit opzicht met den minister mede te gaan. Het denkbeeld om het algemeen beheer en bestuur in Indië te breken of te verbrokkelen is een verkeerd denkbeeld. De eenheid van het centraal gezag mag in geen geval gebroken of verzwakt worden. Uit een gouvernementeel en administratief oogpunt is dat gezag een der beste instellingen van Nederlandsch-Indië. Het is het equivalent van het voordeel, hetwelk in andere landen gezocht wordt in erfelijke, monarchale instellingen. Het maakt van de verschillende deelen van den Archipel één Rijk, solidair aan elkander verbonden, die zich wederkeerig steunen en waar, bij verscheidenheid van zeden en gewoonten, de algemeene beginselen van orde en tucht, van vrijheid en beschaving door het streven van het algemeen bestuur, van lieverlede doordringen.

Een afzonderlijk departement voor de Buitenbezittingen, indien het iets te beteekenen zou hebben, zou als 't ware een soort van algemeen bestuur naast het algemeen bestuur gaan vormen, waardoor de residenten en gouverneurs der Buitenbezittingen niet meer met de respectieve algemeene directiën, in aanraking zouden komen en dus in de velerlei takken van den openbaren dienst, niet meer daarvan rechtstreeks het nut zouden trekken dat zij er nu van hebben. In stede van de zeer gewenschte vereenvoudiging en bespoedigde afdoening van zaken, zou de nieuwe inrichting veeleer nieuwe complicatiën, nieuwe circomlocutiën in 't leven roepen. Voor de beweging der troepen, de geldverzendingen, de finantiën, de openbare werken, voor al wat de buitenposten noodig hebben, zouden de zaken eerst door den trechter van het speciale departement moeten gaan, hetgeen in het gunstigste geval, vertraging en oponthoud moet veroorzaken, vaak minder goede behartiging van verschillende dienstvakken tot gevolg moet hebben, omdat de verantwoordelijkheid daarvoor

tusschen de betrokken directie en die der buitenbezittingen wordt gedeeld.

Het kwaad, dat dikwerf werd aangewezen en in groote mate voor de Buitenbezittingen bestaat, ligt niet in de organisatie van het Indisch bestuur, maar in de routine van dat bestuur, in den kleingeestigen centralisatiegeest, in de zekere wellustige zucht, welke zich sedert de Compagniestijden op Batavia heeft voortgeplant, om geheel Indië tot in de nietigste bijzonderheden van uit een gegeven punt op Java te willen besturen. Er wordt in 't geheel niet, of nog te weinig onderscheid gemaakt tusschen provinciaal- en algemeen rijksbeheer. Zelfs heeft zich het algemeen bestuur te bemoeien met een legio locale aangelegenheden en teekent de Gouverneur-Generaal vaak besluiten voor zaken in een klein uithoekje van Indië, die in Nederland tot de competentie behooren van een dorpsburgemeester. Met andere woorden, de autonomie der verschillende gewesten van Indië laat aanzienlijk te wenschen over, die van Java eigenlijk nog oneindig meer dan die der Buitenbezittingen, daar uit den aard der zaak, inmenging van het algemeen bestuur in onbeduidende plaatselijke aangelegenheden buiten Java niet zoo gemakkelijk gaat als op Java zelf, waar men thans de residenten als 't ware aan den telegraafdraad vast heeft en hen ieder oogenblik van den dag en van den nacht het leven zuur kan maken.

Het is misschien niet overbodig dit een en ander met een sprekend voorbeeld toe te lichten. Men weet dat de agrarische aangelegenheden voor elke buitenbezitting afzonderlijk geregeld moeten worden. Aan het gemis eener voldoende administrative vertegenwoordiging der buitenbezittingen bij het algemeen bestuur mag het stellig toegeschreven worden, dat de agrarische regelingen voor de meeste provinciën buiten Java zoo lang achterwege zijn gebleven. Hierop slaat voorzeker de opmerking van den heer de Waal, dat den chef van het departement van binnenlandsch bestuur den tijd ontbreekt om de aangelegenheden van die provinciën te behartigen, ingenomen als hij is met de belangen van Java. Maar wat zal het, van een anderen kant, die provinciën baten door een specialen directeur bij het algemeen bestuur vertegenwoordigd te zijn, nu dezelfde centralisatie van beheer gehandhaafd blijft en bij de onlangs vastgestelde agrarische verordening voor de voornaamste buitenbezitting bepaald is, dat ieder perceel woeste grond uitgegeven wordt, niet

overeenkomstig de verdere bepalingen der verordening, door den gouverneur dier bezitting, maar door den Gouverneur-Generaal? Hierdoor zal de uitgifte van woeste gronden zeer belemmerd worden, ja in den regel afstuiten op het tijdverlies die de behandeling zelfs door een specialen directeur moet te weeg brengen en kan die directeur, hoe kundig, hoe vlug, hoe ijverig ook, niet vergoeden wat door verkeerde centralisatie bedorven wordt.

Dit neemt niet weg, dat de klacht over gebrek aan kennis en belangstelling in de Buitenbezittingen bij het algemeen bestuur gegrond is. Wat daarover door den heer de Waal in het midden werd gebracht is vaak bevestigd, nimmer tegengesproken door de kundigste ambtenaren op de Buitenbezittingen. Om in dit opzicht verbetering aan te brengen, is het echter niet noodig aan de rationeele organisatie van het algemeen bestuur te tornen. Men moet eenvoudig het licht aanbrengen daar waar het 't meest blijkt noodig te zijn en op de wijze die het spoedigste het beoogde doel moet doen bereiken. Hiervan uitgaande, zal men bespeuren, dat het gebrek voornamelijk bestaat bij het departement van binnenlandsch bestuur. Althans werd nimmer vernomen, dat de andere takken van dienst, marine, oorlog, finantiën, waterstaat enz. meer bepaald te lijden hadden van wege een onvoldoende organisatie van het algemeen bestuur. De meeste zaken, die bij de meer en meer vredelievende ontwikkeling van verscheidene buitenbezittingen zich voordoen, zijn zaken van binnenlandsch bestuur. Buitendien doen die zaken zich in elke Buitenbezitting onder verschillende vormen voor. Iedere volkstam heeft er zijn eigenaardige zeden en gebruiken, zijn eigenaardige organisatie van inheemsch bestuur, zoodat de rijkste ervaring in alle deelen van Java opgedaan de ambtenaren bij het departement van binnenlandsch bestuur weinig te stade komt, ja hen zelfs wel eens op noodlottige dwaalwegen kan brengen ten aanzien van gewesten, die in geheel andere toestanden verkeeren.

Met het oog op het goede algemeen beheer der Buitenbezittingen is dus een uitbreiding van het departement van binnenlandsch bestuur dringend noodzakelijk. Bij die directie behoort te worden opgericht een afzonderlijk bureau voor de zaken der Buitenbezittingen, waar, onder den directeur, de kennis verzameld wordt, welke het algemeen bestuur voor elke buitenbezitting noodig heeft om het algemeen beheer naar eisch te voe-

ren. Aan het hoofd van dat bureau zou kunnen staan een inspecteur voor de Buitenbezittingen, gekozen uit het personeel, dat zich buiten Java heeft bekwaamd. Wij nemen de benaming van inspecteur omdat zij in het Indisch bestuur burgerrecht heeft gekregen en daardoor omtrent de bevoegdheid van den te benoemen hoofdambtenaar geen twijfel behoeft te bestaan. De oppositie van den minister de Waal komt in dit opzicht ongegrond voor. Voorzeker, het aanstellen van een hoofdambtenaar met den titel van inspecteur of met welken titel ook, wiens taak het zou wezen om telkens te gaan onderzoeken wat er van elke zaak uit de Buitenbezittingen aan is, zou het doel, verzameling van de noodige kennis bij het algemeen bestuur en bespoediging van goede beslissingen niet bevorderen, in zekeren zin, de zaken nog meer vertragen. Maar niets verplicht de regeering om van den inspecteur der Buitenbezittingen een soort van commis-voyageur te maken. De inspecteur moet een in den regel sedentair, slechts bij uitzondering een reizend landsdienaar worden.

Met het hem toegevoegde vaste personeel van commiesen, adjunct-commiesen en klerken, moet het vooreerst zijn taak wezen een behoorlijk archief van elke Buitenbezitting aan te leggen en dat archief bestendig bij te houden. Aan alle departementen van algemeen bestuur wordt daarom de uitnoodiging gericht aan binnenlandsch bestuur alles mede te deelen wat bij die departementen omtrent de Buitenbezittingen wordt vernomen; de verslagen van de gouverneurs, de residenten, enz. in de Buitenbezittingen, alle voorstellen die van deze ambtenaren het algemeen bestuur bereiken, passeeren mede het bureau Buitenbezittingen, worden er gerangschikt, des vereischt gecompleteerd en gecommentarieerd, zoodat, binnen in een niet te verwijderd tijdstip, een massa kennis zal verkregen zijn en die kennis tevens zoo gevorderd wezen, dat, zoodra 't noodig is, de raadpleging ieder oogenblik met den meesten spoed kan geschieden.

Te vermijden is, bij de nieuwe inrichting, dat zij ontaarde in een dor en daardoor onvruchtbaar bureau te meer. Het is wenschelijk er bestendig een frisschen levensstroom in te brengen. Dit kan niet beter en niet eenvoudiger geschieden dan door gestadig ambtenaren, die kennis en ervaring buiten Java hebben opgedaan, in hun rang en met behoud van hun tractement, bij

het bureau Buitenbezittingen tijdelijk te detacheeren. Ambtenaren van de Buitenbezittingen, die te Batavia na expiratie van hun verloftijd zijn teruggekeerd, behooren mede onmiddellijk daaraan toegevoegd te worden totdat zij weder een plaatsing krijgen bij het een of ander gewestelijk bestuur en, wanneer men die ambtenaren terstond in het genot stelt van het tractement dat zij in hun laatstverkregen rang genoten, dan wordt de zoo moeielijke kwestie der ambtenaren op wachtgeld, althans voor een geheel categorie van landsdienaren, tevens op een zeer natuurlijke en zoowel voor de dienst als voor de betrokken personen op eenvoudige en bevredigende wijze opgelost.

De fout ten aanzien der Buitenbezittingen is steeds geweest niet het gebrek aan kennis bij de daar geplaatste ambtenaren, maar het verzuim om de daar opgedane kennis bij het algemeen bestuur te verzamelen. In dit opzicht trok de Indische regeering slechts bij zeldzame uitzondering partij van de ervaring harer dienaren. Men scheppe een permanente inrichting, waar al het wetenswaardige omtrent de Buitenbezittingen verzameld worde, de regeering zal niet langer in den blinde verkeeren ten aanzien van zaken en aangelegenheden, die zij k a n en m o e t weten. Wij gelooven dat op de door ons voorgestelde wijze het doel bereikt wordt, 'twelk te recht in de discussie over de begrooting van 1870 als wenschelijk werd beschouwd en dat tegelijkertijd de bezwaren vermeden worden, welke niet ten onrechte tegen de door den minister de Waal voorgestelde oplossing, de oprichting van een afzonderlijk departement, werden aangevoerd. De organisatie van het algemeen bestuur blijft onaangeroerd. Niets wordt in de bestaande hierarchie en in de verhoudingen tusschen de verschillende departementen van algemeen bestuur veranderd. Den directeur van binnenlandsch bestuur verkrijgt alleen de middelen om zijn taak ten aanzien van de Buitenbezittingen met evenveel zaakkennis als voor Java te vervullen.

Ook indien de Indische regeering mocht besluiten het heerschende stelsel van centralisatie te doen wijken voor een meer rationeel autonomisch bestuur der verschillende gewesten van het Nederlandsch Indische Rijk zal een bureau buitenbezittingen belangrijke diensten kunnen blijven bewijzen. Autonomisch provinciaal bestuur sluit geen algemeen bestuur, geen algemeen beheer uit, en de voorwaarde dat dit laatste doelmatig en goed zij zal immer wezen grondige bekendheid met de provinciën en

hare bevolking. Met het stelsel van centralisatie — en de jongste agrarische verordening voor Sumatra's Westkust bewijst dat men daarmede nog niet wil breken — is een bureau voor de Buitenbezittingen brood noodig, en zou het zelfs wenschelijk zijn daaraan een grootere uitbreiding te geven dan die in het door ons voorgestelde plan ligt. Immers, als de Gouverneur-Generaal moet voortgaan de verschillende provinciën buiten Java tot in de bijzonderheden te besturen, als er zelfs nergens een lapje grond is te verkrijgen zonder speciale toestemming van den landvoogd, dan voorwaar mag ieder gewest te Batavia wel vertegenwoordigd wezen door ten minste een speciaal ambtenaar, die de zaken ter beslissing voorbereidt, wil men ze niet tot het oneindige laten opeenstapelen en totaal verwaarloozen. Want, men verlieze niet uit 't oog, dat verschillende buitenbezittingen niet alleen nu reeds belangrijk zijn, maar met den dag belangrijker worden. Banda gaat snel vooruit, Sumatra's Westkust gaat een groote ontwikkeling te gemoet; onze jongste veroveringen openen een nieuw veld van bedrijvigheid op Noord-Sumatra. Het zou diep te betreuren wezen indien deze algemeene ontwikkeling, in plaats van bevorderd, door het algemeen bestuur belemmerd werd bij gebrek aan de noodige intelligentie en aan voldoende organen om dat bestuur naar eisch te voeren.

Wij vertrouwen dat een uitbreiding van het departement van binnenlandsch bestuur, met het oog op het richtige algemeen beheer der Buitenbezittingen, althans niet zal stuiten op tegenstand bij het opperbestuur. De tegenwoordige minister van koloniën verklaarde zelfs bij de Indische begrooting voor 1870, geen bepaald tegenstander te zijn van een departement voor de Buitenbezittingen. „Niemand," vervolgde de heer Fransen van de Putte, „kan dat zijn, die overweegt, wat de minister ten „voordeele daarvan bijbracht. Ware het noodig, ik meen te kun„nen aantoonen dat het bestaan van een dergelijk departement „eenige jaren geleden een besparing van uitgaven voor een zeer „langdurigen oorlog had kunnen teweeg brengen. De minister „kon niet weten bij het schrijven van zijn historische kritiek, „maar nu kon hij weten, dat ik ook vroeger van zoodanig de„partement een voorstander was; dat van mij als minister van „koloniën een gedachtenwisseling met het Indisch bestuur heeft „plaats gehad; maar dat van wege dat bestuur bezwaren zijn „geopperd, welker gewicht ik moet erkennen en die bij mij nog

„niet zijn opgelost. De moeielijkheid bestond in het doen beheeren door een directeur van de verschillende takken van dienst op die Buitenbezittingen, zooals inkomsten, belastingen, openbare werken, enz. Mijn oorspronkelijk denkbeeld was dat die directeur alleen zou behoeven wat vroeger werd genoemd een historisch bureau ter algemeene secretarie, waardoor het hoofddoel zoude zijn bereikt.

Door het oprichten van een bureau Buitenbezittingen bij het departement van binnenlandsch bestuur, onder het rechtstreeksch beheer van een inspecteur, wordt, naar we meenen, juist hetgeen de tegenwoordige minister verlangde verwezenlijkt en tevens de moeielijkheid vermeden waarop het Indisch bestuur wees en die den heer Fransen van de Putte gewichtig genoeg voorkwam om het denkbeeld van een afzonderlijk departement voor de Buitenbezittingen op te geven. Wij hebben doen uitkomen, dat wij ook de bezwaren deelen, welke tegen een afzonderlijk departement zijn gemaakt; maar dit is geen reden om niet in een werkelijke en noodlottige leemte te voorzien en een hoogst belangrijk vraagstuk van algemeen beheer, tot groot nadeel voor een aanzienlijk gedeelte van Nederlandsch Indië, onopgelost te laten.

* * *

Nieuwe denkbeelden omtrent de gouvernements-koffiekultuur op Java.

Verslagen van het Indisch Genootschap (algemeene vergaderingen van 24 februari en 23 maart 1874). De koffiekultuur, naar aanleiding van de jongste officieele bescheiden (nota van den heer A. C. Joosten). Nota betreffende de koffiekultuur op Java, van den heer C. Castens. — Staats-koffiekultuur op Java, door S., L. W. van der Elst, gewezen officier van gezondheid, landverhuurder op Java. 's Gravenhage J. M. van 't Haaff, Soerabaja, Gebrs. Gimberg en Co. 1874.

De ondervinding met de gedwongen kultures opgedaan, is zoo volledig, dat het onnoodig schijnt thans nog de nadeelen er van te doen uitkomen. Men is algemeen overtuigd van de superioriteit van den vrijwilligen arbeid en niemand gelooft meer aan de drogredenen, waarmede men gedurende langen tijd de verschillende takken van het oude kultuurstelsel heeft opgehouden. Het zijn gemeenplaatsen zoowel bij ambtenaren als bij particulieren geworden, dat de Staat een slechte producent is; dat de prikkel van het belang bij den vrijen voortbrenger veel sterker is dan het gruwelijkste geweld; en dat op Java gelijk elders van een trouwe opvolging der economische wetten de gunstigste uitkomsten van de landbouwnijverheid mogen verwacht worden. Nog niet lang geleden, hoorde men in de Staten-Generaal uit den mond van den minister van koloniën, in plaats van een lofrede op de laatst overgebleven gouvernements-kultuur, een volmondige en openhartige erkenning, dat zij alles behalve bewonderd verdiend te worden. De minister toonde noch blind te zijn voor de vele gebreken eigen aan den gedwongen arbeid

bij die kultuur en aan het koffiemonopolie, noch doof vóór de bezwaren die tegen gedwongen kultuur en monopolie steeds worden geopperd. Aan de zucht om te hervormen scheen het hem ook niet te ontbreken, daar hij zijn instemming betuigde met de maatregelen door het Indisch bestuur genomen om den druk der kultuur voor de planters te verlichten, zooals het afschrijven van koffietuinen, die op slechte gronden of te ver van de woningen der planters zijn aangelegd en het uitgeven van kleine tuinen of perceelen aan inlandsche ondernemers. Maar blijkbaar verkeerde de minister tevens onder den indruk, die trouwens ieder staatsman bij de beschouwing van het Indisch finantiewezen verkrijgen moet, dat de winsten van de gouvernements-koffiekultuur de voornaamste spil is waarop het Indisch huishouden draait.

Inderdaad, het is in zekeren zin een bedroevend, doch niet te miskennen feit, dat zonder de winsten van de koffiekultuur en het koffiemonopolie, Indië, in plaats van steeds aanzienlijke bijdragen aan het moederland te geven, eenige vijftal millioenen te kort zou komen om zijn eigen uitgaven te bestrijden. Het klimmen van die uitgaven was een onvermijdelijke noodzakelijkheid. Onmogelijk was het Indië zoo absoluut te blijven spenen als dit vóór 1848 geschiedde en welke richting aan het bestuur ware geweest, het zou in de te lang verwaarloosde diensttakken en behoeften hebben moeten voorzien. Wij herinneren, dat vóór 1860, onder conservatieve ministeriën, de richting van uitzetting der uitgaven zich reeds teekende en dat, om slechts een voorbeeld te noemen, de minister Rochussen de Indische begrooting aanzienlijk verhoogde en zelfs daarop nieuwe credieten van blijvenden aard, zooals voor het Gymnasium Willem III en de gazverlichting van Batavia, bracht. Toen vervolgens de nieuwe comptabiliteitswet werd vastgesteld met het vooropgezette voornemen om de Staten-Generaal de koorden der beurs in handen te geven, ontbrak het bij de leden van onze politieke vergaderingen geenszins aan den lust om zich spaarzaam jegens Indië te betoonen; doch vruchteloos. Met iedere Indische begrooting hadden de opvolgende ministers van koloniën te wijzen op de bevrediging van lang miskende behoeften en telkens werden hun grootere sommen toegekend, met de volle overtuiging dat de zaken ginds volstrekt niet langer op den ouden, karigen voet konden blijven voortduren. Niemand in 't bijzonder mag er dus een verwijt van

worden gemaakt, dat de uitgaven voor Indië sedert 1848 schier zijn verdubbeld. De verhooging van uitgaven lag op den weg van elk bestuur en, bij de ruimte van middelen, zou het ieder bestuur onmogelijk zijn geweest haar tegen te houden evenals het onze zuinige kamers onmogelijk was hare goedkeuring te onthouden aan de credietaanvragen van het uitvoerend gezag.

Te bejammeren is het, voorzeker, dat de uitgaven voor reorganisatiën, voor uitzetting en betere inrichting van het bestuur niet gepaard zijn gegaan met evenredige belastinghervormingen. Eerst nu, nadat de uitgaven met tal van millioenen zijn geklommen, begint men er ernstig aan te denken om nieuwe bronnen van inkomsten te openen en door herziening der bestaande belastingen, de oude ruimer te doen vloeien. Wat echter op dat gebied is gedaan geeft nog zeer onbeduidende uitkomsten en er zal nog veel meer moeten gebeuren, nog ruimen tijd heengaan, eer men in 't verschiet een eenigszins houdbaar equivalent zal kunnen bespeuren voor de hoofdbron van inkomst: de winst op de koffiekultuur. Eenigzins gewijzigd, geldt nog heden de ruwe uitdrukking van voorheen: „de Staat kan de winsten van het koffiemonopolie nog niet missen." Daarover kunnen eindelooze commentaren gemaakt worden; men kan schelden en uitvaren, hemel en aarde bewegen, de wraak der goden over het koloniaal beleid van vroegere en latere jaren inroepen; dit alles zal bij de uitkomst blijken ijdel te zijn. Noch het Indisch bestuur, noch het opperbestuur, noch de overige staatsmachten, onverschillig welke personen het roer in handen hebben en de meerderheid vormen in de wetgevende vergaderingen, zullen de hand slaan aan de koffiekultuur, gelijk met de andere gedwongen kultures is geschied, en die verplichte kultuur opheffen, zonder voor de baten welke zij afwerpt een positief equivalent te hebben.

Op radicale, diep ingrijpende hervormingen, die de voordeelen der koffiekultuur eenigzins in de waagschaal stellen, behoeft daarom niet aangedrongen te worden. Zij mogen theoretisch uitstekend wezen, praktisch zullen zij bestendig afstuiten op het finantieel bezwaar en zoo de denkbeelden, welke zich in die richting uiten, eenig succes schijnt te wachten, dan is het 't succes om velen, die wanhopen om partieële verbeteringen aan te brengen, naar het rampzalig begrip te voeren om dan maar eenvoudig te blijven bij de oude gebrekkige en voor vele planters zoo drukkende gedwongen kultuur.

Bij de bespreking van de gouvernements koffiekultuur op Java wordt vaak de nauwe cirkel, waarin het vraagstuk voor 's hands geklemd blijft, uit het oog verloren. De hervorminggezinden letten veelzins op de waarlijk niet geringe en, wat omvang betreft, niet onaanzienlijke euvelen, welke zoowel officieele als officieuse onderzoeken bij die kultuur aangetoond hebben en draven vervolgens door op een plan, dat, volgens hen, die euvelen moet wegnemen, onaangezien de gevolgen, welke het voor de schatkist zou medeslepen. Toch kan het zijn nut hebben notitie te nemen van de denkbeelden, die zich doorloopend over de gouvernementskoffiekultuur openbaren, al ware het slechts om aan te toonen dat veel van hetgeen als een panacée voor die kultuur wordt aangeprezen, met den besten wil van de wereld niet eens als een palliatief behoort aangemerkt te worden.

In den laatsten tijd heeft vooral het arbeidsloon der bij de koffiekultuur ingedeelde huisgezinnen de aandacht getrokken. Naar aanleiding van de jongste verhooging van den inkoopprijs der koffie aan de gouvernements-pakhuizen tot 14 gulden per picol, zijn in de tweede kamer der Staten-Generaal stemmen opgegaan tegen de wijze van belooning met een uniformen inkoopprijs voor geheel Java en het Indisch Genootschap wijdde onlangs een geheele algemeene vergadering aan de bespreking van een denkbeeld van den heer van Dedem om de planters op een geheel anderen dan den tot dus ver gevolgden voet te vergoeden.

Men weet, dat tot zeer onlangs, de koffieplanters in de Preanger-regentschappen steeds minder voor hun koffie aan de lands-pakhuizen ontvingen dan de planters in de overige residentiën van Java. Deze verschillende betaling werd steeds en te recht beschouwd als een groote onbillijkheid jegens de Preanger berglanders. Wel is waar, werd beweerd, dat men de mindere betaling moest beschouwen als een equivalent voor de landrentebelasting, welke in de Preanger Regentschappen niet werd geheven ten behoeve van het gouvernement. Aangezien echter geen cent uit 's lands kas werd gegeven voor tractementen van regenten en districts-hoofden en deze uitsluitend hun bestaan vonden in een belasting die de koffie planters van hun rijstvelden opbrachten, zoo kon die bewering toch niet als het ware motief gelden, dat, later hetzelfde was als tijdens den heer van Sevenhoven, namelijk de onveranderlijke zachtzinnigheid der goede

Sundaneezen in het gebergte, waardoor het gouvernement het wel zoo gemakkelijk vond niet meer te geven voor de koffie, die het zoo goedkoop kon krijgen.

Met de reorganisatie der Preanger-Regentschappen heeft de speciale ongerechtigheid opgehouden, waarvan de berglanders zoolang de slachtoffers zijn geweest. De regenten en hoofden worden voortaan uit 's lands kas bezoldigd; het gouvernement laat de landrente innen en betaald de koffie 14 gulden per picol, evenals in de overige residentiën. Opmerkelijk is het dat, juist van af dit oogenblik, men het arbeidsloon bij de gouvernementskoffiekultuur van een tegenovergesteld standpunt is gaan beschouwen en in den uniformen inkoopprijs voor alle streken van Java is gaan zien het meest verschillend en onbillijk arbeidsloon dat zich denken laat.

Inderdaad, wanneer men let op de uitkomsten der koffiekultuur sedert reeksen van jaren, is het ten eenenmale onmogelijk dit laatste sustenu te ontzenuwen. Uit een vergelijk tusschen de koffieproductie in Pasoeroean en in de Preanger-Regentschappen gedurende de jaren 1853—64, te vinden in de stukken van de koffie-enquête, blijkt onder anderen, dat de koffieplantende gezinnen in de eerste residentie, met minder zwaren arbeid, gemiddeld *f* 54.91 's jaars per gezin verdienden, terwijl die in de Preanger slechts het smalle loon ontvingen van *f* 6.70 's jaars per gezin. Gedurende dat tijdperk was de inkoopprijs in de Preanger aanvankelijk een derde, later gestadig de helft van die in Pasoeroean en elders op Java; maar ook indien men de *f* 6.70 verdubbeld en verdrievoudigd om een uniformen inkoopprijs te verkrijgen, moet men erkennen dat in werkelijkheid de Preanger koffieplanters daarmede niet gelijkvormig met die van Pasoeroean beloond werden. De gemiddelde verdiensten in de onderscheidene residentiën verschillen trouwens allen met elkander. Gedurende het hierboven genoemde tijdvak waren zij per jaar voor ieder koffieplantend gezin in Bantam *f* 10.06, Krawang *f* 7.35, Cheribon *f* 11.26, Tagal *f* 37.84, Pekalongan *f* 21.41, Samarang *f* 17.34, Japara *f* 10.45, Soerabaja *f* 29.90, Probolingo *f* 19.05, Bezoeki *f* 24.54, Banjoewangi *f* 13.33, Banjoemas *f* 7.31, Bagelen *f* 12.77, Kadoe *f* 10.48, Madioen *f* 25.34, Patjitan *f* 17.24 en Kediri *f* 14.

Het werkelijk loon, dat de koffiekdltuur geeft, verschilt aanzienlijk niet alleen tusschen de planters in iedere residentie, maar in de verschillende districten van elke residentie. Vol-

gens de verslagen der koffie-enquête verdienden per gezin in 1863 [1]) die van Tjiomas *f* 13.17 en die van Anjer *f* 1.97 in Bantam; die van Bongas *f* 182.52 en die van Mandiradja *f* 26.43 in Tagal; die van de districten in Samarang: Srondol 31 centen, Samarang *f* 1.45 (in 1864 één cent), Oenarang *f* 12.21, Ambarawa *f* 35.49, Salatiga *f* 22.35, Tengaran *f* 14.33, Bodja *f* 31.16 en Selokaton *f* 37.71; die van Pendjaloe *f* 40.29 en die van Tjamis *f* 9.29 in Cheribon; die van Batoer *f* 33.43 en die van Kaliredjo *f* 2.29 in Banjoemas; die van Leksono *f* 37.05 en die van Karangbollong 9 centen in Bagelen; die van Soemowono *f* 33.60, die van Probolinggo 39 centen en die van Remamé 7 centen in Kadoe; die van Poeloeng *f* 66.20 en die van Soemoroto *f* 5.76 in Madioen; die van de districten Pangool en Semanten in Patjitan, de eersten *f* 42.24, de tweede *f* 41.60, terwijl de planters in de districten Patjitan en Pringkoekoe respectievelijk genoten *f* 4.92 en *f* 5.01. In Kediri werd het hoogste loon behaald door de planters van het district Siwallen, namelijk *f* 43.31, voor enkele districten bedraagt het nog van 30 tot 20 gulden; voor anderen weder beneden de 20 gulden; er zijn er vier waar het geen 10 gulden bedroeg. Opmerkelijk zijn vooral de cijfers van Probolingo: in Tengger gaf de koffiekultuur ieder gezin in 1863 *f* 178.46; in de meeste andere districten natuurlijk beduidend minder, doch hier en daar nog van 40 gulden tot 11 gulden; in de districten Djaboeng en Phaiton daarentegen slechts *f* 1.34 en *f* 1.81. In Bezoeki zijn districten waar de planters van *f* 12 tot *f* 51 verdienden; in het district Bezoeki echter slechts *f* 6.24. In de drie koffieplantende districten van Soerabaja waren de verdiensten mede zeer ongelijk: alleen in Modjosarie werd redelijk verdiend, *f* 35.88; in de twee overige districten, Modjokerto en Modjoagoong was zij slechts *f* 5.08 en *f* 4.92 per gezin. In de Preanger was in 1863 de gemiddelde verdienste per regentschap en per gezin: Tjandjoer *f* 4.64, Bandong *f* 25.22, Soemedang *f* 5.14, Limbangan *f* 7.32, Soekapoera *f* 10.03. In Tjandjoer verschilden de verdiensten der planters uit de verschillende districten van 30 centen per gezin tot *f* 9.80, het maximum dat

[1]) Wij nemen bij voorkeur de cijfers van het gunstige koffiejaar 1863, niet die van het ongunstige 1864, toen de verdiensten zeer laag waren voor allen. De planters onder anderen van Bongas, in Tagal, maakten dat jaar van hun koffie *f* 47.98 per gezin, die van Mandiradja slechts *f* 5.09.

door de ingezetenen van Dampang tengah werd behaald. In Bandong variëerde het loon van *f* 5.56 (Tjikao) tot *f* 40.74 (Bandjaran); in Soemedang, van 70 centen (Singaparna) tot *f* 12.09 (Tandjoengsari); in Limbangan, van 45 centen (Negri) tot *f* 17.78 (Panembong); in Soekapoera van *f* 3.07 (Pasir pandjang) tot *f* 26.56 (Tradjoe). Zelfs in het koffieland bij uitnemendheid, in Pasoeroean, deelen de planters van alle districten niet in de hooge verdiensten, welke die van enkele districten gemiddeld maken. In 1863, werd in Ngantang *f* 248.12, in Tengger *f* 207.04, in Pakis *f* 162.48, in Penanggoengan *f* 153.26 per gezin verdiend; in Poerworedjo nog *f* 60.20 per gezin; in Pandaan *f* 37.81, in Karanglo *f* 27.15; doch in Gondanglegi *f* 17.37, in Senggoro *f* 10.66 en in Kotta Malang slechts *f* 3.07. Sedert 1863 is de verhouding dezelfde gebleven. De 12,500 koffieplantende gezinnen van de drie laatste districten hebben, in 1870—1872, gemiddeld per jaar en per gezin nog niet meer kunnen verdienen dan respectievelijk *f* 11.55, *f* 10.62 en *f* 4.29.

Een verdere ontleding der cijfers wordt vereischt om tot de juiste verdienste van den koffieplanter te geraken. Een districtsgewijze gemiddelde opgaaf is nog veel te globaal. Zelfs een dessa'sgewijze aanwijzing, waarvan de cijfers ontbreken, zou nog niet met volkomen juistheid de verdienste van elken planter aanwijzen. De inwoners van de eene dessa hebben natuurlijk de tuinen op grootere afstanden aan te leggen en te onderhouden, alsmede te oogsten, dan de bewoners van de andere dessa en het zal niemand, die met den loop der dessaregelingen op Java bekend is, verwonderen, wanneer wij beweren, dat de dessahoofden hun bloedverwanten en vriendjes in het werk voor de koffiekultuur vereischt veelzins sparen en daarbij zeer dikwerf het spreekwoord „dat zij die de haver verdienen ze niet altijd krijgen", zijn toepassing vindt. Men kan mede gerust stellen, dat in de werkelijkheid het loon in een omgekeerde verhouding staat tot het werk, hetgeen voor het aanleggen, onderhouden en plukken der gouvernements-tuinen is verricht en dat in den regel de planter, die met eenige centen in het jaar moet te vreden wezen, meer last van de gouvernements-kultuur heeft dan hij die er tientallen van guldens bij verdient.

Geen wonder dus dat, bij zoodanige feitelijke uitkomsten van den uniformen inkoopprijs, men er aan is gaan denken de belooning van den inlandschen planter op andere wijze te regelen.

Van verschillende zijden wordt aangedrongen op ongelijke betaling in verhoudig tot de inspanning die de kultuur den planter kost; maar zonder dit denkbeeld nader te preciseeren. Moet de inkoopprijs residentie's- of districts-gewijze vastgesteld worden? Of zullen bij elk gouvernements-pakhuis de prijzen variëeren naar gelang van de herkomst der koffie en der planters?

In beide gevallen, zouden wij meenen, dat de ongelijke betaling, het euvel, dat men bestrijden wil, het werkelijke onevenredig loon of de feitelijk verschillende verdienste, niet zal wegnemen. Zoolang het loon eigenlijk bepaald wordt van overheidswege, zal het altijd onbillijk blijven. Alleen wanneer de koffielevering aan de gouvernements-pakhuizen geheel vrijwillig kon geschieden en er tusschen den aanbrenger en den pakhuismeester met loven en bieden de koop en verkoop werd gesloten, zou de zaak geacht kunnen worden billijk af te loopen. Verschillende prijzen zouden alsdan niet alleen in de onderscheidene residentiën en districten voor de koffie gemaakt worden; maar aan hetzelfde pakhuis zou men koffie zien aanbrengen die bijvoorbeeld den eenen planter geneigd is tegen *f* 15, den anderen tegen *f* 10 en minder van de hand te zetten. De aanbrenger beoordeelt dan zelf of zijn product en de moeite die hij zich heeft gegeven om het voort te brengen door den aangeboden prijs voldoende wordt vergoed en is hij daarmede te vreden, dan kan niemand met recht beweren dat hij onbillijk is behandeld geworden.

Zoowel alle dwang bij de kultuur als de verplichte levering zou in dit systeem moeten ophouden om de zuivere toepassing te verzekeren. De koffieverkooper moet niet alleen weten, dat als hij geen vrede heeft met den prijs, dien de gouvernementspakhuister hem biedt, hij naar de vrije markt kan gaan; maar ook, dat als hem de koffiekultuur over 't geheel niet meêvalt, hij niet verder verplicht is om er zijn tijd en zorgen aan te besteden en iets anders kan gaan doen. Onder deze voorwaarden, zou men, door de zuivere toepassing van de wet van vraag en aanbod, zeker zijn dat alle onbillijkheid bij de belooning der koffieplanters zou verdwijnen; maar men kan dan tevens overtuigd wezen, dat zeer spoedig de koffiekultuur in een aanzienlijk aantal districten van de meeste residentien omvergehaald zal wezen. Immers, nog altijd is het administratief refrain, dat, zonder pressie, zachte dwang, aansporing, of hoe het heeten mag,

de bij de koffiekultuur ingedeelde huisgezinnen, die kultuur zouden verwaarloozen, en het ligt voor de hand, dat de duizenden planters, voor wien zelfs een zeer verhoogden inkoopprijs geen aan den besteedden arbeid evenredige belooning is, liever het hazenpad zouden kiezen dan den lastigen weg naar de verre tuinen en pakhuizen, indien zij de vrijheid bekwamen om naar goedvinden te handelen.

Het uitkeeren van verschillende prijzen aan hetzelfde pakhuis voor koffie van verschillende herkomst is buitendien een zaak, welke het gouvernement onmogelijk aan den pakhuismeester kan toevertrouwen. Daarin ligt een te gereed middel tot grove misbruiken, die des te weelderiger zouden voorttieren, omdat de controle op den inkoop van koffie letterlijk onmogelijk zou worden en men de opgaven van den pakhuismeester geheel op goed geloof zou moeten aannemen. Laat men, daarentegen, steeds eenzelfde prijs bepalen voor ieder pakhuis, en zelfs een schaal van ongeveer 225 verschillende inkoopprijzen voor even zoo veel pakhuizen aannemen, dan nog blijft de thans bestaande onbillijkheid bestaan. Vooreerst, zou het niet weinig moeite inhebben om den prijs voor ieder pakhuis te vinden en zou altijd bij de bepaling daarvan de willekeurige opvatting van de ambtenaren de hoofdrol spelen. Maar, ten tweede zijn de productiekosten van de koffie, die aan een enkel pakhuis worden afgeleverd, nog zoo aanzienlijk verschillend, dat werkelijk welke prijs ook, voor den eenen planter — de éénheid waar het op aankomt — een goed loon, voor den andere nog altoos een slecht loon zal blijken te zijn. Alleen het feit dat de lieden van een dessa zooveel verder naar de tuinen moeten dan die van een andere, dat het geoogste product zooveel verder door den eenen als door den andere producent naar het pakhuis moet worden gedragen, wijst op verschillen die niet bij den inkoop gecompenseerd kunnen worden. Men kan dus de zaak, die nu althans, voor de administratieve comptabiliteit en contrôle het gemak der eenvoudige eenvormigheid heeft, aanzienlijk verwikkelen en moeielijk maken voor de met het toezicht op de gouvernements-koffiekultuur belaste ambtenaren, maar, uit een zelfs voor ieder pakhuis verschillenden inkoopprijs, een voor alle koffieplanters geevenredigd loon of geëvenredigde verdienste te spinnen is even onmogelijk als dit in den thans uniformen inkoopprijs te zien.

Het door den heer van Dedem, in het Indisch Genootschap,

ontwikkelde denkbeeld is misschien nog moeielijker in praktijk te brengen. Indien wij zijn bedoeling goed vatten, dan wenscht hij dat men weder terugkeere tot het denkbeeld van 1833 en den marktprijs tot grondslag neme van de betaling der koffie aan de planters. Deze zouden evenwel van hun koffie belasting moeten opbrengen, een belasting zoodanig te regelen, dat ieder planter uit den marktprijs overhoudt, als belooning van zijn arbeid, de som die de koffie hem aan productie gekost heeft. Zoo zouden bij een marktprijs van *f* 40 de picol, de planters, aan wie de koffie *f* 15, *f* 20 of *f* 25 per picol kost, respectievelijk aan belasting te betalen hebben *f* 25, *f* 20 of *f* 15 per picol, terwijl degenen die *f* 40 aan arbeid zouden hebben besteed om een picol koffie voort te brengen belastingvrij behooren te zijn.

Hoe echter de productiekosten voor iederen planter zullen berekend worden, heeft de heer van Dedem verzuimd duidelijk te maken. Integendeel, meenen wij uit sommige zijner redeneeringen te mogen afleiden, dat 't hem ook te doen is om een soort van massaale regeling. Hij zegt toch: „Ik geloof niet aan de noodzakelijkheid van een uniformen prijs voor geheel Java. Zeer zeker het zou hersenschimmig zijn bij eenzelfde pakhuis naar gelang van de herkomst der koffie verschillende prijzen te willen stellen. Den prijs bij het eene pakhuis hooger te stellen dan bij het andere zou er in vele gevallen slechts toe leiden dat zij, voor wie de hoogere prijs niet bestemd was, dien evenzeer machtig zouden worden als degenen, aan wie men dien wilde toekennen. Ik geloof echter dat zeer goed sommige, al waren het dan ook zeer ruime, kringen zouden kunnen worden getrokken, waarvoor verschillende prijzen te handhaven zouden zijn. Althans zou iedere berg als zoodanig kunnen worden aangewezen. De afstand tusschen twee bergen, de moeielijkheden van het vervoer zijn in den regel voldoende om te voorkomen dat een prijsverschil van enkele guldens per picol zou uitlokken, om het product van den eenen berg naar den anderen te brengen, ook al ware geen controle aanwezig." In die ruime kringen, zullen de productie-kosten van de planters uit de eene dessa met die uit de andere, ja zelfs van die der planters uit één dessa onderling nog al verschillen. De heer van Dedem stemt dit blijkbaar toe, wanneer hij iets verder beweert: „het is niet denkbaar dat zoodanige kringen zouden te trekken zijn

dat niet koffie, met zeer verschillende kosten van voortbrenging verkregen, binnen de grenzen van één kring zou vallen."

Worden nu de productiekosten toch voor de koffie binnen één kring vallende eenvormig vastgesteld, zooals in de bedoeling van den heer van Dedem schijnt te liggen, dan begaat men wetens en willens misschien nog grootere onbillijkheid dan die uit den tegenwoordigen uniformen inkoopprijs voortvloeit. De eene planter zal hooge productiekosten hebben en hooge belasting betalen, de andere lage productiekosten hebben en lage belasting kwijten. Stel de marktprijs is *f* 40, de productie-kosten in één kring of koffiezône worden op *f* 20 geschat; de belasting *f* 20 zijnde, zoo krijgen de planters *f* 20 per picol. Werkelijk zijn echter de productie-kosten voor den één *f* 7 en hij ontvangt dus een loon van *f* 13; voor anderen bedragen de productiekosten *f* 15, en ontvangen zij slechts een verdienste van *f* 5. Is de bedoeling omgekeerd om haarfijn de productie-kosten van ieder koffieplanter uit te rekenen, dan zouden wij wenschen te vernemen wie al die berekeningen voor de ruim 600,000 koffieplantende gezinnen van Java zal maken en, zoo dit al van den ijver der besturende ambtenaren is te verkrijgen, dan nog vervalt men altoos in het euvel, 't welk de heer van Dedem met ons ziet, in de uitkeering van verschillende prijzen aan hetzelfde pakhuis naar gelang van de aanbieding door den één of den anderen planter.

Er bestaan nog andere principiëele bezwaren tegen het denkbeeld van den heer van Dedem. De heer Castens in zijne verdienstelijke nota, stelt die bezwaren onweerlegbaar in het licht. „Aan het doel eener g r o n d b e l a s t i n g", schrijft hij, „beantwoordt het denkbeeld niet, indien mijne meening juist is, dat de grondbelasting zich daardoor van belasting naar den oogst onderscheidt, dat zij voor vele jaren vast staat en van den oogst onafhankelijk is. De eigenlijke grondbelasting regelt zich niet naar den aard, de hoeveelheid en den prijs der voortbrengselen die jaarlijks geteeld worden, maar naar de doorloopende productiviteit van den grond en de waarde welke de grond gevolgelijk heeft. Het belang van den fiscus staat niet in rechtstreeksch verband met dat van den eigenaar van den grond. En de grondbelasting behoort daarom eigenlijk eerst tehuis in landen, waar de grond in individueel eigendom bezeten en gekocht en verkocht wordt. Deze onderscheiding is op Java zelf bekend onder

de benamingen padjeg voor grondbelasting en tjoekee voor belasting op den oogst.....

„De heer van Dedem wil als slotsom een belasting, die zich regelt naar den oogst, met onderscheidene quota, waarvoor uitsluitend tot richtsnoer wordt genomen de uitgaaf voor de voortbrenging, bereiding en levering van het geoogste. Hij wil den planter slechts een gewoon loon, geschat naar dat van den daglooner, toekennen, en alle meerdere waarde der productie voor den Staat als belasting doen opbrengen. Voor den schamelen koffieplanter is er alles goeds in zijne denkbeelden opgesloten; maar voor den planter in de gunstige koffiestreken is hij exorbitant; dezen wil hij reduceeren tot den toestand der schamelen; van hem eischt hij een ongehoorde belasting.

„Zelfs al ware de Staat eigenaar in den volsten zin des woords der koffietuinen (hetwelk de heer van Dedem met ernst met mij heeft bestreden het geval te zijn) dan zou zoodanig revenu niet te verkrijgen zijn: door daglooners niet, omdat deze gewoonlijk een minimum van arbeid voor het loon geven; door huurders of pachters niet, omdat deze zich slechts voor zoodanige hooge huur of pacht verbinden, als hen nog een voldoend aandeel in de winst toekent. De gelukkige planter, die van 100 boomen 1 picol, of 10 picols koffie per bouw oogst, die hem *f* 10 per picol kosten, zou aan belasting moeten betalen *f* 30 per picol of *f* 300 per bouw en zelfs bij hoogere koffieprijzen meer; zoodanige regeling der belasting op den landbouw op Java, acht ik niet bestaanbaar. In geen geval kan zij thans in aanmerking komen.

„De nieuwe regeling der voormalige landrente stelt een maximum van *f* 20 per bouw; de suikerregeling heeft de met suikerriet op hoog gezag te beteelen velden vrijgesteld van de landrente; de huurders van woeste gronden betalen *f* 4 tot *f* 10 aan huur per bouw. Het is alzoo niet aannemelijk dat de regeering er toe zou mogen overgaan om bij uitzondering de koffieplanters zoo zwaar te treffen.....

„Er bestaat wat de lagere klassen van belasting betreft overeenstemming tusschen den heer van Dedem en mij, doch met zijn stelling dat de Staat aan belasting zou mogen heffen dat gedeelte van de waarde der opbrengst van den grond, wat overblijft na aftrek van de kosten van productie van het gewas, kan ik mij niet vereenigen. Behoort het belastingstelsel den schamele te ontzien, het mag den rijke niet terugdringen tot den toestand

van den schamele. Waartoe zou de volgens den heer van Dedem aan te nemen regeling anders leiden, dan tot nivelleering van alle landbouwende standen en van de waarde van den vruchtbaren of onvruchtbaren grond; tot het uitdoven van alle énergie om gronden productiever te maken door verbeteringen van den wateraanvoer of afvoer, van het stelsel van bebouwing enz. Den koffieplanter, die toch niet meer zal kunnen genieten dan een gewoon loon, zal het onverschillig zijn of hij 6 dan wel $4^8/_{10}$ picol per bouw oogst. Neen, den belastingschuldige moet niet alles afgenomen worden voor belasting, wat hij niet noodig heeft om te leven; hem moet een groot gedeelte der winst, boven de kwijting van het gewoon loon, gelaten worden, en de belasting behoort sleehts uit te maken een gedeelte van die winst. Dit hebben de Indische hoofden op Java, die den aanslag der landrente voorbereidden, zeer goed begrepen, toen zij een belastingregeling te volgen hadden, waarbij $^1/_2$, $^2/_5$, $^1/_3$, $^1/_4$ of $^1/_5$ van den oogst, als belasting van den oogst werd gevorderd. Zij maakten slechts melding van den netto-oogst, dat is zij trokken stilzwijgend van den bruto-oogst de hoeveelheid af, die noodig was om de kosten van productie te dekken. In dien zin de belastingverhouding toegepast, was deze inbaar, en bleef de landbouw zich ontwikkelen en de belasting voortdurend stijgen. Deze ontwikkeling van den landbouw is veel sterker geweest dan men heeft vermoed, omdat men nieuwe ontginningen zeer lang buiten den aanslag hield, waarvan hoofden zonder twijfel geprofiteerd hebben, om hunne destijds onvoldoende inkomsten aan te vullen. Vandaar die belangrijke grootere uitgebreidheid der bouwlanden, bij dessa'sgewijze statistieke opneming gebleken. Nu moge men dit belastingstelsel Hindoesch noemen, mij komt het beter voor dan een zooals de heer van Dedem in de vergadering van het Indisch Genootschap voorstelde. Het stelsel van den heer van Dedem staat besparing, kapitaalvorming en ontwikkeling in den weg en is doodend voor het streven naar lotsverbetering en den prikkel die den mensch arbeidzamer maakt en daarmede verbetert en beschaaft."

Met deze beschouwingen van den kundigen oud-Indischen hoofdambtenaar tegen het denkbeeld van den heer van Dedem volkomen instemmende, kunnen wij ons minder volledig vereenigen met de wijze hoe hij zelf voorstelt om van lieverlede, met het oog op het Indisch budget, den inkoopprijs der koffie te

verhoogen. Natuurlijk, moet iedere verhooging, welke de middelen toelaten, toegejuicht worden. In elke prijsvermeerdering zelfs van 25 centen per picol ligt, gelijk terecht door den heer van Alphen in het Indisch Genootschap werd opgemerkt, een aanmoediging te meer om zich aan de koffiekultuur te wijden, althans van die planters, die haar beoefenen onder niet te ongunstige voorwaarden. Met den heer Castens zijn wij dus van oordeel dat een inkoopprijs van 14 en zelfs van 15 gulden geen eindprijs behoort te zijn; maar dat, wanneer de marktprijzen gunstig blijven, de regeering zedelijk verplicht is en geheel in de richting van behoud der koffiekultuur handelt, door de planters in het genot van die gunstige prijzen te doen deelen. Doch wij aarzelen met hem een differentieële betaling aan te prijzen varieerende naar gelang van de productie in picols per getal boomen en in picols per bouw. Wij zijn te zeer overtuigd van de groote moeielijkheid, zoo niet van de onmogelijkheid om de schattingen, welke hiervoor vereischt worden, voor iederen planter juist en dus billijk te maken, om niet te huiveren voor den omslag, die elke differentieële betaling moet te weeg brengen en voor de misbruiken, die er zich uit kunnen ontspinnen.

De heer van der Elst, zijn eerste brochure deed dit reeds vermoeden, beweegt zich in een tegenovergestelde orde van denkbeelden. Als landbouwkundige boezemt hem blijkbaar de geheele gouvernements-koffiekultuur een van zijn standpunt verklaarbare minachting in. Het hindert hem hoe letterlijk met de beste gronden, de heerlijkste tuinen, met overvloed van uitnemende werkkrachten geknoeid en gemorst wordt en hij komt tot de slotsom dat alleen een radicale omkeering van het koffiestelsel gunstiger uitkomsten kan geven. De Staat behoort, volgens hem, op nagenoeg dezelfde wijze de koffietuinen te beheeren als de particulieren dit thans doen, den arbeid voor het ontginnen, onderhouden en plukken betalen, de vestiging van arbeiders bij de tuinen bevorderen om aldus de voordeelen van een intensieve koffiekultuur van lieverlede te kunnen verkrijgen. Zijn plan brengt onvermijdelijk mede de wederoprichting eener speciale directie van kultures, thans herdoopt in „departement van landbouw-bestuur," en verrijkt met een „raad van landbouw," vier inspecteurs, personeel voor de statistiek, landbouw-scheikundigen en het noodige administratieve en ondergeschikte dienstpersoneel. De gouvernements-koffiekultuur zou zóó gaan lijken op een

monsterachtige ferme-modèle. „Productiefmaking van Java..., uitbreiding en verspreiding der bevolking over de beter te bebouwen en nieuw te ontginnen oppervlakten; — ziedaar," zegt de heer van der Elst, „de principale grondslagen voor het economisch beheer der toekomst, dat van Nederland gevorderd en ook verwacht mag worden. Onze particuliere landbouw-nijverheid is niet bij machte om op breede schaal tot het bereiken dier groote doeleinden bij te dragen — zeer zeker niet onder de actueele omstandigheden op Java. Europeesch gezag en Staatscrediet komen mij voor als de factoren, die hoofdzakelijk aangewezen zijn, om zoodanige scheppingen hier tot stand te brengen. Wanneer zij zullen daargesteld zijn en, gevolgelijk, de arbeidskrachten — de noodige menschen met hunnen veestapel — daarin zullen gevestigd wezen, dan eerst zal de tijd aanbreken om de tot rentegevende kapitalen vervormde wildernissen aan de particuliere nijverheid af te staan, opdat het aangevangen werk door haar moge worden voortgezet."

Als wij den zin van deze phraseologie begrijpen, dan is het doel eerst door den Staat de noodige avances te laten doen voor ontginningen op groote schaal, om later als de, volgens de regels der kunst, aangelegde en beheerde landbouwondernemingen, productief beginnen te worden, ze aan particulieren over te geven. Wij twijfelen of ooit eenig Europeesch gezag het staatscrediet voor iets dergelijks zal willen aanspreken. Wij moeten den heer van der Elst de illusie, die hij zich daarvan heeft gevormd, ontnemen. Zelfs zij, die ten eeuwige dage de koffiekultuur als gouvernements-kultuur willen behouden, zijn volstrekt niet gesteld op den roem om intrinsiek de kultuur te verbeteren onder de voorwaarden die de heer van der Elst daarvoor stelt, namelijk millioenen uitgaven voor arbeidsloonen en tonnen schats voor speciale kultuur-ambtenaren. In die richting is niets van Europeesch gezag en Staatscrediet te verwachten, te hoopen of te vreezen. Veeleer mag men aannemen dat de regeering zich meer en meer zal gaan onttrekken aan het beheer van landbouwondernemingen en dit des te eerder zal doen naar mate de particuliere ondernemingsgeest ook op Java de taak gaat verrichten, die overal voor hem is weggelegd.

Aan een afstand van de gouvernements-koffietuinen, zooals zij zich tegenwoordig voordoen, aan Europeesche vennootschappen, eigenlijk een oud denkbeeld dat door den heer Joosten op nieuw

in het Indisch Genootschap is gebracht, valt mede niet te denken. De richting van het gouvernement is nooit gunstig geweest voor dit denkbeeld; zij is dit thans minder dan ooit. Behalve uit een finantiëel oogpunt, ontmoet het bezwaren uit het oogpunt van billijkheid. Men is niet meer overtuigd, dat de Staat absoluut eigenaar is van de op hoog gezag aangelegde koffietuinen. In het Genootschap bleken nog slechts de heeren Joosten en Bachiene die leer toegedaan te zijn; de overige leden erkenden eenparig dat de koffieplanters, die de tuinen aangelegd, verzorgd en onderhouden hebben, wel degelijk aanspraken althans op den pluk konden doen gelden. Wil de Staat dus de gouvernementskoffietuinen alieneeren, dan zouden de daarbij ingedeelde huisgezinnen in de eerste plaats in aanmerking komen en eerst wanneer deze zich gedesisteerd hebben of schadevergoeding hebben verkregen, zouden de tuinen aan Europeesche particulieren mogen overgedragen worden. Ook onder die voorzorgen, is het niet aan te nemen, dat het gouvernement geneigd zal worden bevonden om met vennootschappen te onderhandelen over den afstand der koffiekultuur.

Wat zou, bij slot van rekening, te doen overblijven bij die gouvernements kultuur? Voortdommelen op den weg der routine? De menigvuldige bezwaren, die er bij bestaan, eenvoudig ignoreeren? Den druk laten voortduren die zij op duizenden gezinnen legt? Wij zouden de laatsten zijn om een dergelijk fatalisme aan te prijzen. Zelfs in het belang der schatkist is het van belang zooveel mogelijk de bezwaren weg te nemen, die gebleken zijn bij de koffiekultuur te bestaan. Aan die bezwaren is het te wijten, dat de productie stationnair is gebleven te midden van twee gewichtige feiten, die haar aanzienlijk hadden moeten vooruitbrengen, te weten bijzonder hooge marktprijzen en vermeerdering der bevolking op Java. Nu erkennen wij volmondig, dat het onmogelijk is, bij instandhouding der koffiekultuur als gouvernements-kultuur en van het monopolie, alle gebreken volledig op te ruimen, even als het onmogelijk is een praktisch middel te vinden, waarbij de verdienste der planters zoo geregeld wordt dat zij allen in billijkheid het hun verdiende loon ontvangen. Het is evenwel zeer goed mogelijk den druk voor een aanzienlijk aantal gezinnen te verlichten en meer en meer den prikkel van het eigenbelang der planters bij de kultuur van koffie op te wekken.

In de eerste plaats, komt in aanmerking, het geleidelijk verhoogen van den uniformen inkoopprijs. Reeds is hierboven gezegd, dat iedere verhooging een aanmoediging is voor de planters die onder gunstige voorwaarden werken. Dit wordt vaak al zeer ligt geteld; maar werkelijk is het geen kleinigheid voor de plantende gezinnen, die eenige picols afleveren of zij voor bij voorbeeld drie picols 30 gulden dan wel 60 gulden ontvangen. Het is denkbaar dat de planter tegen 30 gulden zijn arbeid niet beloond acht, terwijl hij, indien hij met 60 gulden werd betaald, zich met hart en ziel op kultuur en pluk zou gaan toeleggen om zijn productie en daardoor zijn inkomen te vermeerderen. Hoogst gunstig moet de vermeerdering zelfs van 1 gulden per picol werken op de producenten, die zooals in Pasoeroean ruim 20 picols koffie per gezin inleveren; op een oogst geeft hun dat een meerdere verdienste van 20 gulden. Met de gewoonte, die nog altijd bestaat om op Java alles te willen nivelleeren, wordt deze gunstige werking der prijsverhooging veeleer gelaakt dan toegejuicht. Omdat alle planters niet evenveel verdienen kunnen, zou men zeggen dat men 't aan enkelen onder hen ook niet gunt dat zij goede zaken met de koffie maken. Onder een geheel vrij stelsel van arbeid, zal men toch ook nooit het ideaal bereiken dat nog altijd vele Indo-Nederlanders voor de Javanen droomen, het ideaal namelijk, dat zij precies allen aan elkander gelijk blijven, dat zij dezelfde maat van rijkdom, welvaart en ontwikkeling genieten en dat hetgeen men niet aan allen kan toedenken, aan geen hunner mag toegestaan worden. Ongelijkheid van levensomstandigheden volgt iedere sociale inrichting op den voet. Wij zien dus niet in waarom ongelijkheid van verdiensten bij de koffiekultuur à tort et à travers behoort afgekeurd te worden. Integendeel in de hooge verdiensten van een zeker aantal planters ligt een uitmuntend voorbeeld voor vele anderen. Praktisch toont hierdoor den eenen Javaan aan den anderen wat goede zorg, overleg, volharding vermogen bij den koffiepluk. Meer dan bevelen van hooger hand, dan zachte en zelfs gevoelige aansporingen, zullen dergelijke voorbeelden den minder nijvere aansporen om met meerder zorg te plukken en met de koffiekultuur zijn levensomstandigheden te verbeteren.

Aan hen, die verhooging van den uniformen inkoopprijs minder doelmatig achten, moet echter toegegeven worden, dat daardoor een zekere categorie van planters, zij die slechts onbedui-

dend bij de koffiekultuur verdienen, bitter weinig gebaat worden en zich niet met die kultuur zullen verzoenen, omdat zij hen bij voorbeeld *f* 4.54 in plaats van *f* 4.21 in het jaar oplevert. De verslagen der koffie-enquête doen onbetwistbaar zien, dat er arme gedrukte koffieplanters zijn, wier lot met geen prijsverhooging hoegenaamd te verbeteren valt. De ruim 700 koffieplantende gezinnen van het district Samarang, die gedurende twaalf jaren niet meer dan *f* 17.60 of gemiddeld *f* 1.45 per jaar en per gezin bij de koffiekultuur verdienden, zouden voorzeker weinig hebben aan de enkele centen meer die een verhooging van den inkoopprijs met eenige gulden voor hen geven zou. Dit zou mede het geval zijn met de koffieplanters van het district Djamboe in Banjoemaas (ruim 2000 gezinnen), die in twaalf jaren *f* 18, of gemiddeld *f* 1.50 per gezin en per jaar verdienden; — van het district Karangbollong in Bagelen (ruim 1200 gezinnen), die in twaalf jaren nooit meer dan *f* 2 ontvingen, enkele jaren in het geheel niets, in totaal de onbeduidende som van 7 gulden of 58 centen per jaar en per gezin; — van het district Probolinggo in Kadoe (ruim 11,000 gezinnen), die in twaalf jaren *f* 5.94 of gemiddeld ieder jaar ongeveer 50 centen per gezin ontvingen.

De voorbeelden van dezen aard kunnen met meerdere aangevuld worden. Er is geen enkele residentie op Java waar deze bedroevende uitkomsten der gouvernements-koffiekultuur in bepaalde districten niet wordt geconstateerd. Het is duidelijk dat verhooging van den inkoopprijs op dergelijke uitkomsten geen noemenswaardigen invloed kan hebben. Het eenige middel dat daar te bezigen valt is eenvoudige intrekking der kultuur. Waar zij gedurende reeksen van jaren zulke slechte resultaten voor de planters oplevert strijdt handhaving tegen het gezonde verstand en evenzeer tegen het belang van het gouvernement. Immers is de verdienste van den planter schamel, de productie is even smal. De gedrukte sukkels komen met enkele katis aan het pakhuis en het zijn niet die enkele katis, evenwel ten koste van groot tijdverlies door duizenden planters verkregen, welke de totaal productie van Java merkbaar kunnen doen fluctueeren. Voordeeliger zou het voor den Staat zijn dat aan koffieplanters, die onder zulke hoogst ongunstige voorwaarden werken, eenvoudig toegestaan werd om winstgevender middelen van bestaan ter hand te nemen.

In de tweede plaats komt in aanmerking de afschrijving van tuinen, die te ver van de woningen der planters zijn gelegen om niet een onevenredige inspanning en tijd te vergen met de verdiensten die er bij te halen zijn, zoowel als afschrijving van tuinen, die wegens slechte hoedanigheid der gronden, ongunstige ligging enz. geen remunereerende oogsten afwerpen. Moeten de laatste, uit een landbouwkundig oogpunt absoluut verlaten worden, met de eerstgenoemde behoeft dit niet het geval te zijn. Vooraf dient bij plaatselijk onderzoek uitgemaakt te worden of de bij bepaalde koffietuinen ingedeelde gezinnen er al dan niet prijs op stellen om die tuinen voortdurend zelve te exploiteeren. Blijkt van hun geneigdheid om de tuinen te behouden, dan behoort het verlangen der planters geëerbiedigd te worden en in dat geval mag men verwachten dat de aansporingen van hooger hand om de kultuur deugdelijk te behartigen, en den pluk zorgvuldig te bewerkstelligen niet op weêrspannige gemoederen zullen afstuiten, te meer wanneer met de premie van een verhoogden inkoopprijs de prikkel bij den planter gaat werken om meer bij de koffiekultuur te verdienen.

In het tegenovergestelde geval, dient men te beproeven, zooals blijkens de koloniale verslagen door het Indisch bestuur reeds geschiedt, om inlandsche ondernemers te vinden, die aannemen afgeschreven perceelen koffietuinen met eigen middeltjes te exploiteeren. Zeer te wenschen zou het zijn, indien deze proeven met eenigzins gunstigen uitslag mochten bekroond worden. Al wat strekken kan om den Javaschen landbouwer een hooger standpunt bij het bebouwen van zijn geboortegrond te doen innemen, behoort bij het gouvernement met beide handen te worden aangegrepen. Men zou zelfs niet moeten terugdeinzen voor afdoende middelen tot aanmoediging: bij voorbeeld aan inlandsche ondernemers en hunne boedjangs, die zich bij afgeschreven alhoewel nog productieve koffietuinen willen nederzetten en aannemen die tuinen blijvend te exploiteeren zou vrijdom van heerediensten kunnen verleend worden en evenzeer vrijdom van landrente gedurende een ruim aantal jaren van de velden, die zij in kultuur brengen voor de teelt van hun voedingsmiddelen. Immers, mag het verschil tusschen den inkoop- en marktprijs van de te leveren koffie aanvankelijk als een voldoende belasting van den inlandschen ondernemer en zijn helpers beschouwd worden en wanneer deze later tot een zekeren trap van wel-

vaart zijn gekomen, kan de fiscus optreden om nog iets meer van hun overvloed te vergen.

Alleen wanneer inlandsche ondernemers even ongeneigd zijn als de ingedeelde planters om bepaalde gouvernements-koffietuinen blijvend te exploiteeren, zou men dienen van die tuinen de kern te maken van uitgifte in huur of erfpacht van woeste gronden aan Europeesche particulieren en vennootschappen. De gemiddelde opbrengst der tuinen gedurende het laatste vijftal jaren in verband met de nog te verwachten uitkomsten, wordt geschat en in geldsommen herleid en die sommen worden als minimum gesteld voor de inschrijvingen. Aan de tuinen kunnen woeste gronden toegevoegd worden, naar gelang der omstandigheden van het terrein, terwijl overigens de bepalingen der agrarische verordeningen op die ondernemingen van toepassing worden verklaard.

Particuliere ondernemers zullen voorzeker aan om andere redenen dan wegens ongeschiktheid van het terrein afgeschreven koffietuinen de voorkeur geven boven nog geheel woeste gronden. Immers, bij ontginning van woeste gronden, hebben zij vier jaren te wachten en uitschotten te doen vóór zij met koffie-aanplantingen iets kunnen verdienen. In het bezit van reeds productieve tuinen, hebben zij slechts arbeiders aan te voeren en het systeem van loon voor taakarbeid toe te passen om in het eerste jaar reeds renten van hun kapitaal te maken. Trouwens, degenen die weten hoe betrekkelijk gemakkelijk elke onderneming van de hand gaat, waarbij op bestaande hulpbronnen van welken aard óok kan gerekend worden, zullen ons voorzeker niet betwisten, dat de mannen van zaken zonder onderscheid liever zullen dingen naar uit te geven koffietuinen dan naar de beste woeste gronden, waarop alles van meet af moet begonnen worden. De schatkist, intusschen, kon onmogelijk verlies bij de operatie lijden. In plaats van de steeds zeer aleatoire winsten in natura van voor de bevolking bezwarende koffietuinen, ontvangt zij een zekere, vaste bijdrage in geld en, in stede van het vooruitzicht dat de tuinen, na verloop van enkele jaren weder tot het gebied der wildernis terugkeeren, mag de regeering de gegronde verwachting voeden blijvende nederzettingen te zien verrijzen, die van lieverlede nieuwe centrums van vertier en bedrijvigheid zullen vormen.

De verbeteringen, die wij gerust durven aanprijzen, zijn, in

stede van geldroovend, allen min of meer bestemd de Indische finantiën zijdelings te verbeteren. Het is waar, zij zijn niet hoogdravend, niet radicaal, zij beloven geen gouden bergen, noch de absolute billijkheid, welke de voorstellers van panaceën meenen te kunnen bereiken; maar wij beweren dat zij praktisch, uitvoerbaar en zelfs gemakkelijk te verwezenlijken zijn. Zij raken de grondslagen van het koffiestelsel niet aan, noch verwikkelen de bestaande inrichtingen; maar zij slijpen er de scherpe, stuitende, soms ergerlijke kanten van en veroorlooven het Indisch bestuur aan de verplichtende voorschriften van het regeeringsreglement uitvoering te geven voor zoo ver dit overeen te brengen valt met een voorzichtig finantiewezen. Ook voor de inlandsche koffieplanters gelooven wij, dat alles gedaan wordt wat voor het oogenblik gedaan kan worden, indien men voortgaat den uniformen inkoopprijs geleidelijk te vermeerderen, van de koffiekultuur de districten verlost die doorloopend slechts enkele katis koffie aanbrengen en daarvoor met enkele centen in 't jaar beloond worden, den bijzonderen ondernemingsgeest van particuliere Javanen aanmoedigt en zekere categorie van aanplantingen aan de Europeesche nijverheid afstaat. Wij vertrouwen zelfs, dat, indien in dit vierledig opzicht alles gedaan wordt, wat men, zonder het geringste gevaar voor de blijvende inkomsten der schatkist, kan doen, de gouvernements-koffiekultuur een ander, oneindig gunstiger aanzien zal vertoonen dan tegenwoordig met hare heen en weer zwervende armoedige plukkers en hare stilstaande productie; ja, wij durven beweren, dat zij dan niet zonder weldadigen invloed zal zijn op den algemeenen economischen toestand van Java.

Eene stem van niet verdachte zijde over de koloniale staatkunde.

Jaarboekje voor de Nederlandsche Vereeniging, gevestigd te Rotterdam, onder redactie van J. W. H. M. Lies en M. P. de Jonge Lughten, Bestuursleden der Afdeeling 's Gravenhage. Derde jaargang. 1874. Rotterdam, D. de Koning. 1874. 8°.

Wellicht herinneren de lezers van dit Tijdschrift zich nog 't artikel, waarin we als onze overtuiging uitspraken, dat de voorstander der christelijk-historische richting aan de moderne koloniale staatkunde de hand behoort te reiken, zonder echter daardoor eigen standpunt prijs te geven. Wat we verwachtten, bleef niet uit: 't advies vond weerspraak. Men sprak van een „belangrijk verschijnsel der koloniale frontverandering van sommige antirevolutionairen", alsof men niet wist of kon loochenen, dat de „bazuin" van de coryfeën, die weleer sieraden in en buiten de vertegenwoordiging waren, ten aanzien van de koloniale richting geen onzeker geluid gaf. Men maakte zeker ophef van eene „wending", die „werd voorbereid en straks wel een voldongen feit zal zijn", alsof men overtuigend kon aantoonen dat zij, die zich nu antirevolutionairen noemen en bij wie volstrekt geene neiging schijnt te bestaan om met de conservatieve kolonialen te breken, in de toepassing hunner beginselen juister te werk gaan dan weleer hunne vrienden zulks deden. In 't bijzonder werd er voorts op gewezen, dat vele antirevolutionairen bij hunne beoordeeling van de koloniale politiek schier uitsluitend door hunne zendingssympathie zouden worden beheerscht,

en vroeg men, of er „onder het bestuur der conservatieven aan de zendingszaak meer bezwaren in den weg gelegd werden dan onder radicale gouvernementen", en of, „aangenomen al eens, dat de regeering, tegenover de christelijke propaganda in Indië, niet zoo tegemoetkomend te werk gaat als naar billijkheid kan worden geëischt, het dan noodig is om daarin verandering te brengen, dat het bestaande koloniale stelsel worde prijs gegeven." Zeer ernstig drong men bij onze landgenooten, die de zendingszaak ter harte nemen, er op aan, „dat zij zich niet laten medevoeren op het pad der koloniaal-radicale politiek, onder den indruk van het uitlokkend voorgeven, dat zij daardoor voor het Evangelie in onze Oost-Indische bezittingen een ruim pad helpen banen."

Met 't oog op dit een en ander namen we onlangs met meer dan gewone belangstelling een geschriftjen ter hand, van positief-christelijke zijde, door warme zendingsmannen ons aangeboden, en waarvan we den titel hierboven afschreven. Een tweetal stukjes komen daarin voor, waarop wel de aandacht dient gevestigd te worden: „Een kijkje op Tjiandjoer" door den zendeling C. Albers en „Een kijkje in de Javaansche maatschappij" van de hand des heeren A. Dijkstra, zendeling in Cheribon. Onbewimpelde verklaringen vindt ge door hen afgelegd, een open oog en oor vóor 't vele goede en gebrekkige dat in de inlandsche maatschappij wordt aangetroffen, gepaard met een edelen ijver om het ongezonde in velerlei toestanden weg te nemen nevens een woord van lof voor de maatregelen, in de laatste jaren genomen. Uit beider mededeelingen over veel en velerlei slechts enkele grepen.

Terecht wordt er in 't tweede stukje op gewezen, dat het geene gemakkelijke zaak is, de eigenlijke bevolking der Javaansche maatschappij te leeren kennen. „Men kan jaren lang onder haar hebben geleefd, haar hebben gadegeslagen en toch met haar karakter nagenoeg geheel onbekend zijn gebleven. Zonder overdrijving kan men beweren, dat daartoe vereischt wordt een aangeboren gave, die in de geneeskunde diagnose genoemd wordt. Het is de gave des onderscheids, die de diepten van het volkskarakter weet te peilen en tevens het vermogen bezit, om de verschijnselen en uitingen van dat karakter te combineeren en met elkaar te vergelijken", terwijl „al verder wordt vereischt voortgezette studie van des inlanders leven en streven,

van zijn vreugde en smart, van zijn liefde en haat, zijn hoop en vrees."

„Wanneer men over de Javaansche maatschappij denkt of spreekt, komt onwillekeurig het groote verschil voor den geest, dat er bestaat tusschen deze en de Europeesche. Hare inrichting, hare bronnen van bestaan, ja alles vormt een hemelsbreed verschil met de onze. En toch vindt men die inrichting in den regel niet zeer interessant noch indrukwekkend als men den blik daar over weiden laat. Integendeel, men vindt alles al heel spoedig zeer eentoonig. Rustig en kalm, gelijk de Indische natuur in den regel is, ziet er de bevolking in het algemeen en elk Javaan in het bijzonder uit. Gedwee is hij in hooge mate. Onverzettelijk als de bergen, die zijn land in zoo grooten getale bezit, schijnen zijn aanleg en karakter, zijne zeden en gewoonten te wezen. Geheel in strijd met het beeld van den snelvlietenden bergstroom, die zijne akkers besproeit, en waarin hij zich baadt, schijnt de stroom der beschaving op Java òf verstopt òf opgedroogd. En dat al sedert hoeveel eeuwen! Bij den rijken plantengroei, hier zoo welig, zoo krachtig, zoo schoon op bergen en in dalen, steekt die stilstand in uit- en inwendige beschaving af als bij een geelgeblakerd grasperk. Desniettemin is de Javaansche maatschappij eene beschaafde. Vooreerst is zij met den Nederlandschen staat, door middel van het Indisch gouvernement, verbonden, die haar naar vaste wetten regeert. Ten anderen is zij samengesteld uit drie standen: de Hoofden of de adelstand, de Geestelijke of priesterstand en de eigenlijke bevolking. Een middenstand, de kracht eener welgeordende en ontwikkelde maatschappij — men zoekt dien op Java te vergeefs."

Omtrent de twee maatschappijen, die er op Java bestaan, wordt 't volgende opgemerkt. „Er is eene inlandsche maatschappij, die, wanneer getallen alles uitmaakten, zoo groot is, dat zij overheerschend moet zijn; zelfs over verschillende volken in Europa. En er is eene Europeesche maatschappij, zoo klein in getal, dat men alleen op de hoofdplaatsen hare tegenwoordigheid bemerkt. Die groote maatschappij is echter de onderworpene, die geregeerd wordt en dat niet door kracht van wapenen, maar door een zonderlinge tact, door eene zekere voorzichtigheid, toegevendheid en strengheid; door vertoon van verstandelijke meerderheid, soms door eene vertooning van macht en vooral door de ontwikkelde bewustheid van gezag. Die twee maatschappijen

bestaan dan ook niet naast elkander, maar in zeker opzicht tegenover elkander. De Europeesche benadert de inlandsche niet, want zij vindt die te min, de inlandsche benadert de Europeesche niet, want zij vindt die te vreemd, te onbegrijpelijk, doorgaans te groot en te trotsch. Daarbij komt dat die Europeesche, de overheerende maatschappij, eene andere godsdienst belijdt, tot de ongeloovige moet gerekend worden, terwijl de inlandsche zich tot de geloovige rekent, die tijdelijk gebukt gaat onder de machtige hand Gods om eene of andere zonde, die zij zou hebben begaan. Omdat zij nu niets vermag tegen wat God beschikt heeft, buigt zij zich zeer diep voor de Europeesche maatschappij, maar veracht en haat haar van ganscher harte. Die verachting en die haat is wel niet bij allen even groot en even sterk, maar is toch vrij algemeen, zoodat het geene genegenheid kan genoemd worden, wanneer er zijn die het gouvernement trouw aankleven, maar een welbegrepen eigenbelang, iets wat het gouvernement zeer goed begrijpt en daarom zorgt dat de voornamen door hun eigen belang gedwongen worden zich steeds aan de zijde van het gouvernement te scharen".....

....."Ik heb menigmaal den indruk gekregen en ik geloof dat die indruk waar is, dat de inlander uit zucht voor behoud, voor zelfbehoud zich zoover mogelijk van zijn blanken broeder houdt. Hij gevoelt zijne minderheid tegenover den blanke. Waar hij niet verstandelijk onder hem staat, daar is het physisch. Waar het noch gebrek aan verstand, noch gebrek aan physieke kracht is, daar is het dat hij zich niet opgewassen gevoelt tegen de dikwijls verregaande brutaliteit, die men bij de blanken vindt. In iets moet hij zijne kracht zoeken. En waarin zal hij die anders zoeken dan in zijn isolement; maar om dat isolement vol te houden en steeds vol te kunnen houden moet hij ook niet door eene gemeenschappelijke godsdienst verbonden zijn met den blanke, maar eene eigene godsdienst hebben en zooals dit op Java is, zijne kracht zoeken in het mohamedanisme, de godsdienst die de onverbiddelijke vijand is van Westersche overheersching zoowel als van Westersche beschaving. Overgang tot het christendom wordt dan ook niet alleen beschouwd als afval, godsdienstige afval, maar nog veel meer als verraad, gepleegd jegens zijn eigen volk, en het scheldwoord voortaan tegen hem gebezigd, is niet meer „Sarani" (christen), maar „Hollander". De Hollanders worden met eene moeielijk te begrijpen verachting: „Sarani"

genoemd, maar de tot het christendom overgegane Soendanees eenvoudig aangeduid als: de nieuwe Hollander. Dit is dan ook een der redenen waarom het gouvernement altijd meer staat zal kunnen maken op de christeninlanders. Uitgestooten uit hunne maatschappij, gevoelen zij zich aangetrokken tot het gouvernement en de Europeesche maatschappij, terwijl het haast niet denkbaar is dat men christeninlanders genoeg vertrouwen zal schenken om hen in eenig complot in te halen, althans wanneer dit een nationaal doel heeft en tegen het Nederlandsche gouvernement gericht is."

Straks werd gesproken over de hoofden der inlandsche bevolking. Onder meer bekende zaken, die omtrent hen worden meegedeeld, verdient ongetwijfeld wel eenige aandacht de opmerking, dat men niet wel doet die Hoofden te verdeelen, „in hen, die de Europeanen genegen en hen, die de Europeanen niet genegen zijn. Deze laatsten handelen met zoo te doen noch diplomatisch, noch politiek, d. w. z. in hun welbegrepen eigenbelang. Men wordt immers niet zoo gemakkelijk Regent of Wedana als in den goeden, ouden tijd. Die waardigheden en bedieningen, vroeger schier erfelijk, zijn in den laatsten tijd afhankelijk gemaakt van bekwaamheid, goed gedrag, betoonde dienstijver, gehechtheid en trouw aan de wetten des lands. Tot deze eischen is dan ook het gouvernement ten volle gerechtigd. In de laatste tien jaren zorgde het voor voldoend onderwijs voor de zonen der Hoofden en verhoogde de traktementen op zoo milde wijze, dat thans geen inlandsch hoofd meer kan gezegd worden in de noodzakelijkheid te verkeeren, der bevolking zijn rijst, kippen enz. enz. af te nemen. Dat was tien jaar geleden nog geheel anders. Wie onzer heeft geen woord van lof ten beste voor deze goede maatregelen der koloniale liberalen?"

In den laatsten tijd, vooral ook in verband met den oorlog in Atjeh, heeft men veel over de Mohamedaansche priesters kunnen vernemen, hun invloed nu eens overschat, dan te licht geteld, elders niet naar eisch gewaardeerd. Wat de Cheribonsche zendeling omtrent hun keuze, werkzaamheid en de bronnen van inkomst: 't huwelijk, de armentax of djakat en de pitra, mededeelt, laten we hier rusten. Merkwaardig zijn echter deze verklaringen. „Een hadji is geen priester, gelijk velen meenen. Een hadji is een bedevaartganger en die daarom recht heeft het lange witte overkleed en den tulband te dragen. Er zijn onder

de hoogere geestelijkheid vele hadji's, zooals men b. v. onder de pastoors vele Jezuiten heeft; maar allen zijn dat niet.... Het getal der hadji's neemt enorm toe. Veel schijnt er niet tegen te doen te zijn. Zeker is het, dat door hun invloed zich de Islam meer en meer vestigt op Java. Deze lieden toch wonen en leven onder het eigenlijke volk. Die zelf Mekka en Medina bezoekt, wekt er ook anderen toe op. In den regel zijn deze lieden voor den invloed van het evangelie nog wat minder toegankelijk dan de gewone inlanders. Zoo'n hadji verbeeldt zich aan den vollen eisch Gods te hebben voldaan. Één ding ontbrak hem vroeger nog en nu niet meer. In een godsdienstig gesprek durven ze in den regel niet doorpraten. Blijkbaar geraken zij in groote verlegenheid, wanneer naar een en ander, hun godsdienst betreffende, gevraagd wordt. Javaansche hadji's zijn niet allen even gevaarlijk voor de bevolking en voor het gouvernement. Men heeft er echter ook eerlijke lieden onder, die een of ander handwerk beoefenen of zich met handel inlaten. Waarom zou men deze lieden zwart aankijken? Dat zij de bedevaart gingen maken met opoffering van veel geld, rust en genot, was het gevolg van stipte gehoorzaamheid aan een godsdienstig voorschrift.

„Dat dit deel der inlandsche bevolking met de priesters echter een machtig leger kan uitmaken bij een eventueelen opstand, gelooft een elk, die weet, hoe het in den regel bij een opstand in zijn werk gaat, die weet, welke verwachtingen er onder ijverige Mohamedanen leven ten aanzien van de toekomst der koninkrijken, die den Islam niet belijden. Het geheel verdwijnen van elken Mohamedaanschen staat kan de rust in deze gewesten eenigszins verzekeren. Hoe de 2e expeditie tegen Atjeh zal afloopen (?) laat zich niet gissen [1]). Wanneer het Oostersche vraagstuk zal opgelost worden, is onbekend. Maar in Gods raad schijnt het besloten, dat vroeg of laat die rijken zullen ondergaan. Het verkeer der volken schijnt dat immer gebiedender te eischen. Het overwicht van onzen Westerschen invloed in het Oosten dringt er onweêrstaanbaar toe."

Dat men met het oog op de toestanden die men op Java aantreft, ten opzichte der zending behoedzaam moet zijn, wie is er die dit wraken zal? Het is evenwel de vraag of die behoedsaamheid zoover moet worden gedreven, dat, gelijk wordt beweerd,

---

[1]) De schrijver schreef dit in October 1873.

aan de regenten „ook opgedragen is een oog te houden op de zendelingen en hunne inlandsche christenen; zelfs, dat omtrent de eventueele toelating van een zendeling om zijn dienstwerk uit te oefenen op eenige plaats, immer het advies van den betrokken regent wordt ingenomen." Wellicht is dit een gevolg van onkunde van 't geen de zending eigenlijk wil. „Er wordt verhaald", schrijft de heer Dijkstra, „dat een afgevaardigde in de 2e Kamer der Staten-Generaal het wenschelijke te kennen gaf, „dat de Javanen, Hollanders zouden gemaakt worden, dat zijn „taal, zeden en gewoonten, ja, al het zijne zou wijken voor het „onze." Gelukkig, dat die afgevaardigde geen zendingsman was! Zoo iets wil toch de zending niet! Op dit punt is zij zeer behoudend. Anderen, en deze zijn velen, die nimmer den inlander leerden kennen, noch de kunst, om met hem om te gaan en te werken, kwamen weêr met een ander voorstel voor den dag. Zij meenden in vollen ernst, dat de Javaan voor goed zijn vrijheid moest ontnomen worden en het slavenjuk opgelegd. Dit zou zijn, bij wijze van heilzaam opvoedingsmiddel voor de Javaan. Dit was misschien even welgemeend als het strafmiddel van dien Indischen predikant, die onlangs in een gezelschap, sprekende over fanatieke inlanders, de meening uitsprak, dat het gouvernement zulke lieden het best kon straffen, door hen met geweld voor eenige jaren, al naar gelang de hevigheid van hun fanatisme, christenen te maken. Gelukkig, dat die dominé als geen zendingsman te boek staat! Men zou op het hooren van al deze dwaasheden in verzoeking kunnen komen, om een treurzang aan te heffen over de weinig gezonde begrippen, die onze natie koestert omtrent de Javaansche bevolking. De een wil haar op onnatuurlijke wijze émancipeeren tot een Westerling, de ander wil haar voor immer laten zuchten onder het harde juk van Oostersch despotisme".....

„Wat de zending dan wil? Zij wil den Javaan laten in het volle bezit zijner nationaliteit, hem niet vervormen naar de Europeesche type. Zij wil hem zien in zijn eigen gewaad, hem noemen bij zijn eigen naam, hem hooren in zijn eigen taal. Zij wil zijne gebreken en zonden niet loochenen, zijne deugden erkennen, zijne goede eigenschappen niet over het hoofd zien. Het onschuldige in volksvermaak, in zeden en gewoonten, wil zij uit onkunde niet als schuldig en verwerpelijk brandmerken. Zij duldt zijn huisselijk- en familieleven; — zijn leven in de zonde

duldt zij niet. Zij acht zijn eerbied voor de overheid en zijne goedwilligheid in het volbrengen van hare bevelen zoo hoog, dat hij waarlijk recht heeft op milde wetten, op een regeering, die hem vaderlijk beschermt. Zij is met die bevolking de meening toegedaan, dat het verdwijnen der tyranieke, Mohammedaansche rijken op Java, zoowel als de vestiging van ons gezag aldaar een veelvuldigen zegen is geweest, al gelooft zij ook dat die zegen veel grooter had kunnen zijn. Maar zij gelooft, dat het geluk der bevolking met de verlossing van die Mohammedaansche vorsten niet volkomen was. Zij streeft er naar, om, kon het zijn, haar aan elken Mohammedaanschen invloed te onttrekken, aan den Mohammedaanschen godsdienst bovenal. Dien dienst noemt zij een harde, even despotiek als zijn stichter en zijn godheid. In stede van verzoening met God door een liefdevollen Zaligmaker, bracht de Islam blinde en harde voorschriften. In plaats van eene aanbidding in geest en waarheid, bracht de Islam onbegrepen bidformulen. Vreemd aan reinheid van hart en wandel — immers hoe zedeloos was Mohamed zelf? — toonde de Islam slechts een lange lijst van zinledige geboden en verboden. De vijf hoofdgeboden — pilaren noemt hen de Islam, — zij werden ook hier der bevolking geleerd, eerst op de dorpsschool of langgar, en later op de pêsantren of priesterschool. Maar de zending doet een beroep op godsdienst des harten en vraagt naar het nut van het gebed op vijf gezette tijden, in een onbekende taal; naar den zegen der besnijdenis; naar de beteekenis van het vasten; naar het doeltreffende der armentax; naar het heil van de bedevaart.....

Waar dit als het streven der zending wordt voorgesteld, kan het voor den zendingsvriend zeker niet dan verdrietig zijn ter andere zijde van den schrijver van „Een kijkje op Tjiandjoer" te hooren gewagen van „het kwijnend leven der zending op Java vooral." Het ligt niet op onzen weg hier naar de vermoedelijke, ook door dien schrijver medegedeelde oorzaken daarvan te onderzoeken. De belangstellende neme zelf daarvan kennis. Maar welk oordeel men ook daarover vellen moge, het mag, voor de zaak van recht en billijkheid, van welke politieke richting ook, worden verwacht, dat de zending in haar streven niet worde tegengewerkt of belemmerd. Veeleer handele de regeering in overeenstemming met 't meêgedeelde in het in 1873 openbaar gemaakt regeeringsverslag over Britsch-Indië

over 1871—'72, en waardeere hoogelijk de verrichtingen der zendelingen, „die ook door hun onbesproken gedrag en het uitstekend voorbeeld dat zij geven er krachtig toe bijdragen om het volk met een beteren geest te bezielen, hen tot betere menschen maar ook tot betere burgers van den grooten staat waarin zij leven, te maken."

Den Haag, 28 Mei 1874. DR. T. C. L. WIJNMALEN.

Dr. W. BOSCH.

De dood heeft onlangs weder een der beste vrienden van Indië uit ons midden gerukt. Dr. W. Bosch overleed medio Mei te Arnhem, wel is waar op den betrekkelijk hoogen leeftijd van vijf-en-zeventig jaren; doch zijn verscheiden heeft desniettemin velen verrast die, getuigen van zijn krachtigen, werkzamen geest, de gegronde hoop meenden te mogen koesteren hem nog lang te kunnen behouden. Want dat Dr. Bosch, eenmaal gezien en bekend, met diep leedwezen gemist moet worden, zal niemand ontkennen, die zijn streven en werken naar waarde weet te schatten. Hij paarde aan een onverzettelijken wil, een innemend karakter en slechts enkele oogenblikken had men hem te zien en te hooren om de overtuiging te verkrijgen dat men met een man en met een boven velen uitmuntenden man te doen had.

Op jeugdigen leeftijd als officier van gezondheid naar Indië vertrokken, werd hij in 1821 bestemd in die hoedanigheid de tweede Palembangsche expeditie te vergezellen en op zijn twee-en-twintigste jaar een vreeselijke rol bij een der meest schrikwekkende episoden van deze gedenkwaardige expeditie te vervullen. De expeditie bestond uit een totaal van 4300 man en werd gekommandeerd door den generaal de Kock. De troepen bevonden zich gedeeltelijk op oorlogschepen, gedeeltelijk op gewone zeilschepen, welke laatste als 't ware met manschappen opgepropt waren. Twee van die transportschepen, de Jacoba en de Selina, geraakten spoedig na het vertrek der expeditie

in het ongereede en leden schipbreuk op de Duizend eilanden. Een aantal schipbreukelingen werden gered door de bemanning van het schip, waarop zich Dr. Bosch bevond, waardoor de reeds karige ruimte voor ieder persoon nog aanmerkelijk werd ingekrompen. Plotseling brak de cholera onder deze opeengedrongen menigte uit en in twee etmalen bezweken niet minder dan tweeën zestig man. De scheepsdocter, verbijsterd door de hevige slachting welke de vreeselijke ziekte maakte, sprong uit wanhoop over boord, zoodat Dr. Bosch zich alleen had te wijden aan de verpleging der talrijke zieken, die rondom hem kermden en kreunden en op hem alleen hun laatste hoop gevestigd hadden. De nog onervaren officier van gezondheid gedroeg zich met een waarlijk bewonderenswaardige zelfopoffering. Dag en nacht was hij onvermoeibaar in de weer, en menig cholera-lijder had aan hem zijn behoud te danken. Tot overmaat van smart, werd hij eindelijk zelf aangetast en verkeerde hij gedurende eenige uren tusschen leven en dood, toen de ziekte begon te wijken en hij met de behouden manschappen hersteld de militaire operatien kon volgen.

Een dergelijk debuut beloofde een niet gewone loopbaan en werkelijk veroverde Dr. Bosch achtereenvolgens alle graden bij den militairen geneeskundigen dienst, tot dien van kolonel en chef. Het is niet te veel gezegd, dat Dr. Bosch veel heeft bijgedragen om het standpunt van dien zoo hoogst belangrijken tak van dienst aanzienlijk te verhoogen en het korps militaire geneeskundigen te doen beschouwen als een élite van wetenschappelijke mannen, die in de Indische hierarchie een onbetwiste eereplaats behooren in te nemen. Een oude traditie, voortgeplant uit de Compagniestijden, gelukkig thans geheel verdwenen, wilde geheel eenzijdig slechts eer en voordeel gunnen aan enkele categoriën van landsdienaren. Evenals voorheen de militaire macht niet geteld noch geacht werd, miskende men nog lang verdienstelijke personen, die het een of ander wetenschappelijk vak in de Indische samenleving vertegenwoordigden. Dit was mede het geval met de militaire geneesheeren en artsen. Met Dr. Bosch werd het onmogelijk langer dit vooroordeel vol te houden. Reeds toen hij in Indië praktiseerde met enkele bekwame collegas, verwierven de militaire geneeskundigen de sympathie, de genegenheid, de erkentelijkheid der Indische ingezetenen, welke zij in zoo hooge mate verdienen en sedert niet meer verbeurd hebben.

Het gouvernement, steeds schriel en inhalend, was niet zoo gemakkelijk te winnen voor een behoorlijke reorganisatie van den militairen geneeskundigen dienst en de door Dr. Bosch verlangde betere verhouding der officieren van gezondheid bij het Indische leger. Steeds werd daarmede getalmd, slechts noode liet men nu en dan iets los. De gevolgen van het niet in tijds voorzien in een onvermijdelijke behoefte doen zich tot in onze dagen gevoelen. Thans valt niet eens altijd met buitengewone premiën het beoogde doel te bereiken, ofschoon de officieren van gezondheid een gunstige loopbaan in Indië voor zich geopend zien en zij alle rangen kunnen verwerven, tot den rang van generaal, die voor den chef van den militairen geneeskundigen dienst is weggelegd. Het spreekt van zelf, dat in dit opzicht, Dr. Bosch het lot van alle baanbrekers zou deelen en dat hij, zelfs tot aan zijn dood, moest verstoken blijven van den titulairen rang van generaal, vaak toegekend aan personen die er geen andere aanspraak op hebben, dan ongeschiktheid om in dien hoogen graad effectief dienst te doen.

Het is niet onnoodig voorgekomen te herinneren aan de positieve verdiensten van Dr. Bosch als arts en chef van den geneeskundigen dienst in Indië. Als zoodanig zou hij reeds een eervollen naam gemaakt hebben en nog dikwerf als een prijzenswaardig voorbeeld aangehaald zijn geworden, zoo hij niet sedert, als bestrijder van het kultuurstelsel, als publicist en ijveraar van een vrijzinnig en rechtvaardig stelsel van bestuur in Indië, een eerste plaats had ingenomen in de rij der meest populaire publieke mannen van Nederland en Indië.

Dienstreizen over het eiland Java tijdens het kultuurstelsel zijn paroxisme bereikte en de schier algemeene bewondering wegdroeg, deden hem de inderdaad noodlottige werking van het stelsel vermoeden. In plaats dat het, zooals destijds algemeen werd beweerd, de Javanen tot welvaart voerde, bespeurde hij in verschillende residentien de onloochenbare kenmerken van het tegendeel. Epidemische ziekten, een gevolg van armoede en uitputting, sleepten velen naar een vroegtijdig geopend graf en de aanschouwing van den erbarmelijken toestand van de misschien nog ongelukkiger slachtoffers, die als 't ware op een minimum van levenskrachten voortteerden, moest bij Dr. Bosch wel de vraag doen rijzen of deze onvermijdelijke gevolgen van het zoo hoog opgevijzelde stelsel, dat stelsel zelf niet absoluut veroordeelden.

Het doet zijn schranderen blik eer aan, dat hij de beantwoording van die vraag niet op halfslachtige wijze trachtte te ontwijken. Eenmaal de gevolgen aan de oorzaak getoetst hebbende, verkreeg hij de vaste overtuiging, dat niet, zooals nog een tijd lang op vergoelijkenden toon werd aangevoerd, het kwaad nestelde in misbruiken, in verkeerde toepassing, in afwijkingen van het steeds bewonderenswaardige stelsel; maar in het stelsel zelve; dat de grondslagen van het stelsel onrechtvaardig waren; dat het noodlottig de noodzakelijke vrijheid der Javanen confiskeerde, beslag leidde op de vruchten van hun noesten vlijt, dat het op zich zelf een reusachtig misbruik was; dat geen zuiveringsproces, geen palliatieven bij machte waren om de verderfelijke consequentiën daarvan te keeren en alleen de terugkeer tot de ware economische wetten den ondergang van den inlandsche landbouwerstand kon verhoeden.

Van een man van het karakter van Dr. Bosch was het te verwachten, dat hij zijn overtuiging niet onderdrukken; maar zoodra mogelijk en quand même aan zijn gemoed lucht geven zou. Hij begon den harden, doornigen strijd in 1848 met de merkwaardige brochure: De vermeerdering van Java's bevolking beschouwd als de grootste bron van rijkdom voor Nederland en sedert verschenen in de door van Hoëvell geredigeerde jaargangen van dit tijdschrift achtereenvolgens een reeks van uitgewerkte vertoogen, waarin Dr. Bosch de altijd nog machtige voorstanders van het kultuurstelsel meestijds met hun eigen wapenen en met dezelfde orde van denkbeelden bestreed. Aan de waarde van sommige dier vertoogen, gestaafd met feiten en legio cijfers uit officieële stukken getrokken, werd wel eens getwijfeld; doch dat zij steeds uitnemend aan het doel van den steller beantwoordden, mag niet ontkend worden. De positie van de voormalige „koloniale positie" was een geheel eigenaardige. Het gold niet een gewone twist van de eene staatspartij tegen de andere. Slechts enkele intelligente en vastberaden mannen, te midden van de onthouding der menigte, hadden de taak om zelfs hunne in andere opzichten eigene bondgenooten te overtuigen, dat de invloed- en gezaghebbenden zich op een dwaalweg bevonden en Indië slechts onheil te wachten stond van de onveranderlijke handhaving der oude koloniale staatkunde. Zonderling moet het thans schijnen, maar waar is het, dat, toen Dr. Bosch het tijdschrift met zijn gespierde bij-

dragen vereerde, het geloof aan officieële waarheid nog zoo overwegend was, dat door degenen voor wien partijen pleitten minder krediet werd gehecht aan de feiten, welke een particulier persoonlijk had waargenomen, dan aan die, welke door een ambtelijke pen waren opgeteekend zooals zij te hooi en te gras bij het bestuur werden aangebracht. De eisch was: officieel moet 't bewezen worden of het is niet bewezen, en dit bracht Dr. Bosch natuurlijk op het denkbeeld om de administratie met haar eigen cijfers, hoe foutief die ook waren, van dwaling te overtuigen.

Deze bekrompen opvatting van de koloniale vraagstukken heeft sedert de laatste tien jaren plaats gemaakt voor een intrinsieke, rationeele bespreking der Indische belangen. De ministers, regeeringspersonen, de leden der Staten-Generaal, zoowel als het in Indie belangstellende publiek zoeken tegenwoordig niet meer naar een specifieke, maar naar de onverbloemde, naakte waarheid, en zoo men iets bijzonders wil aanmerken met betrekking tot de bewijsstukken waaruit men ze moet afleiden, dan zou het juist het omgekeerde van voorheen wezen, namelijk dat de gouvernements-données, thans verzameld door kundige, onbevooroordeelde ambtenaren, te dikwerf met een te sceptische geringschatting begroet worden.

Met het hem eigen doorzicht, zette Dr. Bosch zelf geen oogenblik langer den strijd voort op het terrein en onder den vorm die aanvankelijk noodig bleken te zijn om de oude „officieele" waarheid van haar voetstuk af te rukken. Toen de koloniale quaestie blijkbaar een volkszaak in Nederland begon te worden, was hij vóór iemand bedacht op het middel om de natie, die voortaan door hare vertegenwoordigers over het lot van Indie zou gaan beslissen, in de gelegenheid te stellen om die schoone en grootsche taak met kennis van zaken en naar behooren te vervullen. Hij stichtte daartoe de Maatschappij tot Nut van den Javaan op den breeden grondslag, die haar in korten tijd meer dan 2000 leden deed tellen en haar veroorloofde zich tot in de landelijke gemeenten van Friesland en Groningen te vertakken. Geen verschil van godsdienst, zelfs van staatkunde met betrekking tot bloot Nederlandsche vraagstukken behoefde het deelgenootschap in die Maatschappij te doen vermijden en het is inderdaad een verblijdend teeken, dat de zaden gestrooid in het door Dr. Bosch gestichte genootschap thans ontkiemen en de gemoedelijke christen aan den wijsgeerigen Indieman de hand reikt

ter bestrijding van hetgeen nog de sociale en geestelijke emancipatie van den Indischen inboorling in den weg staat.

Gedurende eenige jaren, gaf de kernachtige persoonlijkheid van Dr. Bosch leven en beweging aan de Maatschappij, die het gezond verstand had hem aan haar hoofd te behouden. Verleden jaar, als door een voorgevoel gedreven, verzocht hij dringend schrijver dezer regelen als zijn opvolger in de eervolle betrekking van algemeenen voorzitter te willen optreden. Bescheiden werd die uitnoodiging gedeclineerd op grond van de overweging dat zoolang de hoog geachte stichter leefde, niemand zich verstouten mocht hem te kunnen vervangen. In de algemeene vergadering te Utrecht was dit mede het algemeen gevoelen der afgevaardigden der afdeelingen; maar de grijze en vermoeide strijder insisteerde met het oog op het belang der Maatschappij, en de vergadering had de tact hem tot eerevoorzitter te proclameeren, een onderscheiding waarover hij niet ongevoelig moet zijn geweest.

Veel van de aangename gewaarwordingen zooals die welke hij door de houding der Utrechtsche vergadering mocht smaken, waren hem gedurende zijn zoo nuttige loopbaan niet gegeven. Integendeel oogste hij dikwerf smaad en verguizing in voor zijn onverdroten ijveren voor Indië. Ook de miskenning, die vaak zelfs uit Indië werd aangevuurd, moest het zegel der authenticiteit hechten aan het edel karakter van dezen eminenten staatsburger, die onveranderlijk de algemeene belangen van zijn vaderland en van Indië voorstond met een hartstochtelijke liefde, welke zoovelen niet eens voor hun privaat belangen over hebben.

G. H. VAN SOEST.

VARIA.

Batavia en Buitenzorg, de overige steden van Java, maakten, volgens de jongste mailberichten, buitengewone aanstalten voor de plechtige ontvangst van generaal van Swieten en de van Atjeh terugkeerende overwinnende troepen. De vreugde, welke Java's ingezetenen thans betoonen is des te grooter, omdat de verslagenheid, weemoed en angst, die het mislukken der eerste expeditie volgden, nog niet uit het geheugen zijn gewischt. Het welslagen der tweede expeditie, het innemen van den kraton, onze vestiging in het centrum van het ons zoo lang vijandige land heeft iedereen weer de overtuiging gegeven, dat de Nederlandsche macht in den Archipel niet aan het tanen is, maar integendeel zich krachtiger dan ooit in gindsche dreven doet gelden.

Dat de jongste roemrijke wapenfeiten in de eerste en voornaamste plaats de Nederlandsche ingezetenen in Indië gevestigd gerust stellen en in hooge mate verheugen, is zeer natuurlijk, evenals het begrijpelijk is, dat zij er prijs op stellen hunne innige dankbaarheid te betuigen aan den grijzen veldheer, die niet aarzelde zijn aangename retraite te verlaten, om zijn veldheersgenie eenmaal te meer onvoorwaardelijk voor Nederland en Indië ten beste te geven.

Eere aan generaal van Swieten, wiens vaderlandsliefde alle andere consideratiën, hoe gewichtig ook, deed zwijgen en alleen gehoorzaamde aan hooger plichtbesef! Eere aan de ingezetenen van Java, van allen rang en stand, die op de meest ondubbelzinnige wijze hunne sympathie willen toonen aan den schranderen veldheer, aan de dapperheid zijner soldaten!

Bij dit rechtmatig huldebetoon rijst van zelf de vraag: „Wat zal Nederland op zijn beurt voor generaal van Swieten doen?"

Zonder twijfel, de regeering heeft gedaan wat zij binnen de grenzen der wettelijke bepalingen vermocht. De zeldzame onderscheiding van groot-kruis der militaire Willemsorde is den uitstekenden veldheer bij gelegenheid van het krooningsfeest toegezonden. Maar, mag het Nederlandsche volk zich hiermede als quitte beschouwen tegenover een zijner grootste zonen, tegenover den man, die, gedurende het pas gevierde vijfentwintigjarig tijdperk van vredelievende ontwikkeling, den ouden roem der Nederlandsche wapenen op schitterende wijze heeft gehandhaafd en daarmede grootsche doeleinden heeft bereikt.

Te recht mochten onlangs op de eerebogen in onze groote steden de namen prijken van Bali, Boni, Atjeh, namen die herinneren aan het beleid waarmede generaal van Swieten, telkens onder hoogst ongunstige omstandigheden, te midden van buitengewone moeielijkheden, de kansen van den oorlog voor ons deed keeren en telkens met de overwinning niet genoeg te waardeeren staatkundige voordeelen behaalde. In dit laatste opzicht schitteren Bali, Boni, Atjeh boven elk ander glorierijk wapenfeit, dat in onze geschiedrollen sedert het herwinnen onzer onafhankelijkheid staat opgeteekend. Generaal Chassé verdedigde roemrijk de citadel van Antwerpen; maar hij moest eindelijk capituleeren en Antwerpen werd voor altoos van Noord-Nederland gescheiden. De prins van Oranje (Willem II) onderscheidde zich ontegenzeggelijk met den tiendaagschen veldtocht, Hasselt en Leuven waren terecht geroemde veldslagen; maar Hasselt en Leuven mochten niet voor Nederland behouden blijven en de diplomatie verijdelde de vrucht der behaalde overwinningen. Bali, Boni, Atjeh, daarentegen, moeten als zoovele steunpunten van de uitbreiding en bevestiging van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel beschouwd worden. Hoezeer gevreesd en ontzien, waren er vorsten en grooten die dat gezag openlijk durfden trotseeren en telkens was het generaal van Swieten, die hun hoogmoed brak, onze souvereiniteit deed erkennen of hen in de onmogelijkheid stelde om haar nog te kunnen belagen. Tweemaal belaste zich generaal van Swieten met de leiding der militaire en politieke aangelegenheden, nadat anderen vruchteloos beproefd hadden den knoop door te hakken en terwijl zijn positie medebracht van de taak verschoond te

mogen blijven, eenmaal als opperbevelhebber van het Indisch leger en nu onlangs toen hij, sedert tien jaren gepensioneerd, niets liever verlangde dan zijn dagen in zijn familiekring te slijten.

Naar aanleiding van de gelijktijdige gevolgen der tusschen Engeland en Nederland gemaakte diplomatieke schikkingen omtrent Noordelijk Sumatra en de kust van Guinea, zijn meermalen Atjeh en Ashanti, de generaals van Swieten en Wolseley vergeleken. Het komt niet bij ons op, de wezenlijke verdiensten van den Britschen veldheer te verkleinen; maar de krijgskundigen zullen steeds verschil maken tusschen het verbranden der negerhutten van Comassi en het nemen van den versterkten en geweldig verdedigden kraton van Atjeh, en in 't algemeen de veldtocht tegen de Atjehneezen voor veel ingewikkelder en moeielijker houden dan den tocht naar de hoofdstad van den negerkoning. En zeker zal 't bij niemand opkomen, die de loopbaan van beide veldheeren vergelijkt, die de diensten weegt, welke beide respectievelijk aan hun vaderland en de omstandigheden waaronder zij ze bewezen, een oogenblik te aarzelen de schaal naar den generaal van Swieten te doen overslaan. Drie malen redde van Swieten het getaande prestige van het Nederlandsch gezag, drie malen verwierf hij, na dagen van spanning en vrees, onuitwischbare aanspraken op de erkentelijkheid van Nederland en Indië.

Engeland heeft zich echter gehaast en te recht een zijner kundigste militairen naar waarde te beloonen. Aan generaal Wolseley zijn niet alleen de hoogste onderscheidingen geschonken, welke in Engeland kunnen gegeven worden; de Koningin heeft hem, met volledige instemming van het Parlement, een dotatie van *f* 300,000 toegekend. Doch wij behoeven niet eens te herinneren hoe onze buren buitengewone diensten weten te erkennen. Ons eigen vaderland levert daarvan antecedenten te over. Onze voorouders, in Nederlands grootsch tijdperk, waren voorwaar niet karig wanneer het verdienstelijke mannen, zooals generaal van Swieten gold, die het staatkundig gewicht van het gemeenebest wisten op te voeren. De O.-I. Compagnie, hoe schriel zij haar dienaren in 't algemeen beloonde, maakte daarop toch altijd uitzonderingen voor de groote mannen, die haar gezag in den Archipel hoog hadden opgehouden.

Wat zal daarom de natie en hare vertegenwoordiging doen

voor generaal van Swieten, voor den held van Bali, Boni, Atjeh, voor den man die alles veil had voor het vaderland en die, als Nederland mag blijven bogen op den naam van tweede koloniale mogendheid in de wereld, meer dan iemand, in de laatste vijf-en-twintig jaren, heeft bijgedragen om dien naam, niet een blooten klank, maar een positieve werkelijkheid te doen zijn?

A

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.